

ГЕНДЕРОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО

Майкл С. Кімел

ВИДАВНИЦТВО
Сфера

THE GENDERED SOCIETY

Michael S. Kimmel

State University of New York at Stony Brook

New York Oxford

OXFORD UNIVERSITY PRESS

2000

ГЕНДЕРОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО

Майкл С. Кімел

Університет штату Нью-Йорк, Стоуні Брук

міжнародний фонд
INTERNATIONAL RENAISSANCE FOUNDATION

ВИДАВНИЦТВО

КИЇВ 2003

УДК 159.922.1:316.346.2

ББК 88.5

К40

Переклала з англійської *Сусанна Альошкіна*

Michael S. Kimmel
THE GENDERED SOCIETY

Oxford University Press

New York Oxford

Published by Oxford University Press, Inc.,
198 Madison Avenue, New York, New York 10016

ISBN 0-19-512587-8 (cloth: alk. paper). —

ISBN 0-19-512588-6 (pbk: alk. paper)

Cover design by Ed Atkeson/Berg Design

Cover Art: Amedeo Modigliani, «Bride and Groom» (1915-16).

Oil on canvas, 21 3/4 × 18 1/4" (55,2 × 46,3 cm). The Museum of Modern Art,
New York. Gift of Frederic Clay Barlett.

Photograph © 2000 The Museum of Modern Art, New York.

Науковий редактор *Світлана Оксамитна*

*Видання здійснено за підтримки
Міжнародного Благодійного Фонду «Відродження»*

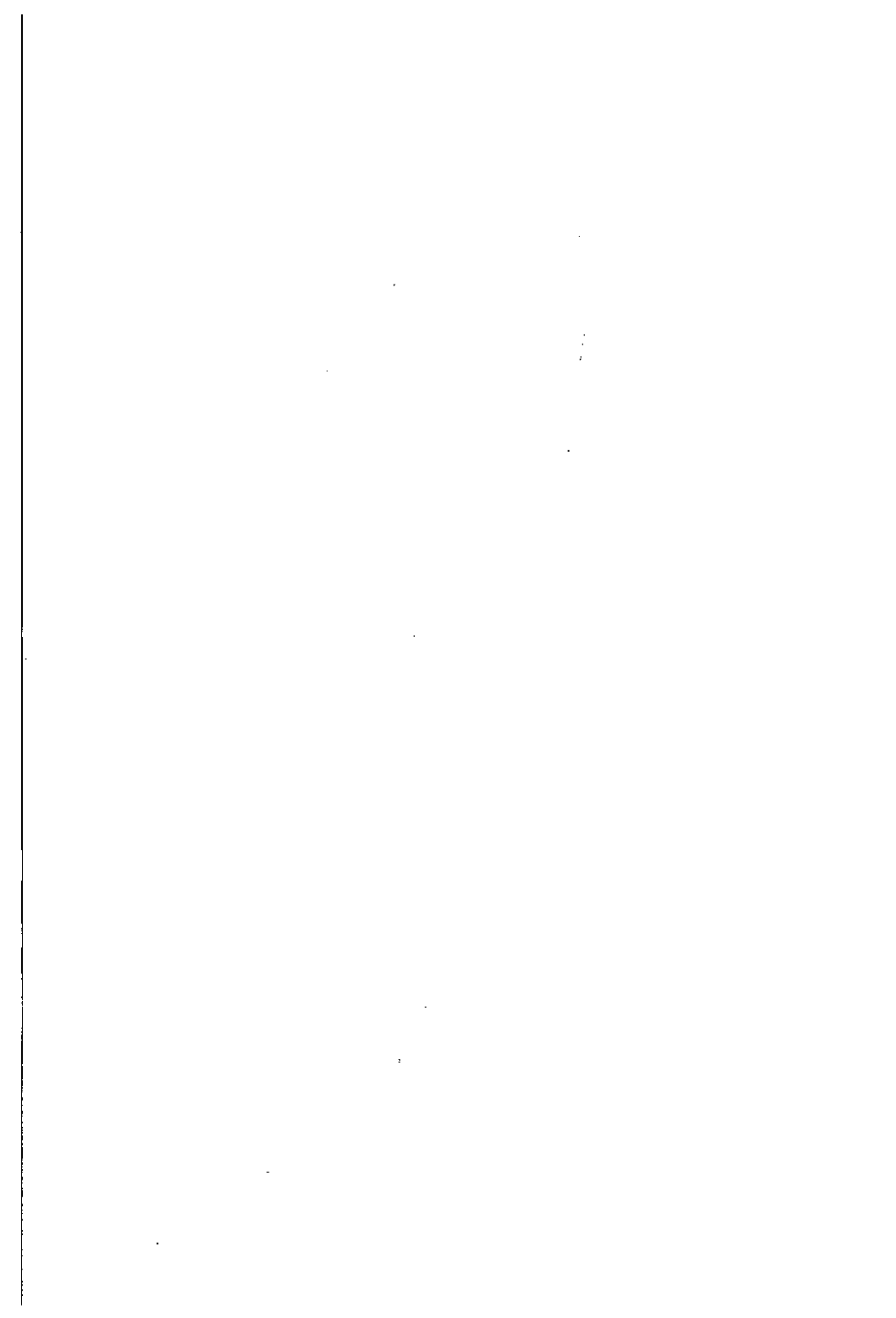
ISBN 966-7841-65-0

© 2000 by Michael S. Kimmel

© С.Альошкіна, переклад, 2003

© Видавництво «Сфера», художнє
оформлення, 2003

*Присвячую Ату,
якій відомий пароль*

ЗМІСТ

	Передмова	ix
РОЗДІЛ 1	Вступ	1
<hr/> ЧАСТИНА 1 ВИТЛУМАЧЕННЯ ГЕНДЕРУ <hr/>		
РОЗДІЛ 2	Заповідано природою: Біологія формує статі	29
РОЗДІЛ 3	Наведення мостів по всьому світу: Крос-культурні конструювання гендеру	69
РОЗДІЛ 4	«Отже, ось у чому пояснення»: Гендерний розвиток з погляду психології	101
РОЗДІЛ 5	Нерівність і відмінність: Соціальне конструювання гендерних стосунків	133
<hr/> ЧАСТИНА 2 ГЕНДЕРОВАНІ ІДЕНТИЧНОСТІ, ГЕНДЕРОВАНІ ІНСТИТУЦІЇ <hr/>		
РОЗДІЛ 6	Гендерована сім'я	169
РОЗДІЛ 7	Гендерована навчальна аудиторія	230
РОЗДІЛ 8	Гендероване місце роботи	265
<hr/> ЧАСТИНА 3 ГЕНДЕРОВАНІ ВЗАЄМОДІЇ <hr/>		
РОЗДІЛ 9	Гендерованість близьких стосунків: Дружба і кохання	311
РОЗДІЛ 10	Гендерована сексуальність	340
РОЗДІЛ 11	Гендер насильства	373
ЕПІЛОГ	Дегендероване суспільство? Примітки Показчик	409 417 456

Чи є в Державі щось краще за можливість
гідним чином віддати належне
як жінкам, так і чоловікам? Певна річ, немає.

ПЛАТОН

ПЕРЕДМОВА

Подібно до більшості моїх праць, ця книжка сягає своїм корінням навчальної аудиторії і того розпачу, в якому я перебував, розшукуючи літературу для моїх курсів із соціології гендеру та соціології маскулінності. Мені потрібна була книжка, яка містила б огляд відповідної літератури з інших дисциплін — наукових праць, у яких досліджувалася б природа гендерної відмінності й причини гендерної нерівності і, крім того, з'ясовувалося б, яким чином ці два явища — відмінність і домінування — проявляли себе на численних інституційних і міжособистісних аренах. Я хотів мати книжку, яка б ґрунтувалася на доробку соціальних наук і пояснювала існуючі дані та розвінчувала деякі поширені соціальні міфи про гендерну відмінність. Мені не вдалося знайти такого роду книжки, яка б мене задовольнила, тож я вирішив написати її.

Я відчував потребу в такій книжці через те, що, як і більшість моїх праць, ця книжка коріниться в моїй занепокоєності поширеними в США громадськими диспутами на тему гендеру — дискусією, яка видається мені цілковито, іноді надивовижу, хибною. Як культура ми захопилися фальшивими, псевдонауковими твердженнями, покликаними встановити універсальні й нездоланні відмінності між жінками й чоловіками і в такий спосіб якимось виправдати поширювану гендерну нерівність. Часом здається, що ми здатні повірити ледь не в казна-що: скажімо, що чоловіки й жінки — різні біологічні види, що вони походять з різних планет, розмовляють різними мовами чи налаштовані на різні космічні ритми.

Я задумав цю книжку як поправку до таких міфів, напівправд і кривотлумачення даних — чи то випадкового, чи навмисного, оскільки є очевидним безумовне переважання наданих соціальними та бігевіоральними науками свідчень: жінки й чоловіки більшою мірою схожі, ніж несхожі між собою. Чоловіки походять не з Марсу, а жінки — не з Венери; ми всі — з планети Земля.

До того ж я маю намір довести, що відмінності, які ми спостерігаємо, не є наслідком якогось одвічного, біологічного, еволюційного імперативу, як і не виникають вони з якихось неунікненних, універсальних психологічних процесів розвитку. Так само не є ґендерна нерівність неминучим соціальним і політичним наслідком цих відмінностей.

Насправді слухна зворотна думка. Я стверджую, що ґендерна відмінність — визнання двох якісно різних природ — є наслідком ґендерної нерівності, а не її причиною. Ґендерна нерівність породжує відмінність, а породжені відмінності відтак використовуються для виправдання ґендерної нерівності.

Висуваючи ці твердження, я чиню як послідовник багатьох зачинателів соціології — науковців і мислителів, чії праці продовжують надихати мене. Уважні читачі, без сумніву, простежать і мої інтелектуальні витоки з праць Kenneth Burke, Erving Goffman та Georg Simmel, і те, в якому незмірному інтелектуальному боргу я перед такими різноплановими сучасними мислителями, як R.W. Connell, Cynthia Fuchs Epstein, Carol Gilligan, Judith Lorber, Catharine MacKinnon, Deborah Rhode та Lillian Rubin. Почуваю себе щасливим від того, що можу вважати багатьох цих сучасників не лише своїми наставниками, а й друзями.

Мені пощастило, крім того, працювати в такому природженому осередку колеґіальності, яким є Відділення соціології в SUNY (Стоуні Брук). Я вдячний багатьом колеґам, які прочитали й прокоментували розділи, що належать до сфери їхньої компетенції, зокрема Ken Feldman (освіта), Erich Goode (насильство) та Norman Goodman (кохання/дружба та сексуальність).

І я вдячний долі за величезне коло друзів, які прочитали фрагменти рукопису, дотичні до сфери їхньої компетенції. Висловлюю особливу подяку Phyllis Learner, David Sadker та Nancy Lesko за прочитання розділу щодо освіти, а Scott Coltrane та Arlene Skolnick за прочитання розділу щодо сім'ї. Їхні коментарі становили величезну цінність, так само, як і коментарі й критичні зауваги тих терпеливих друзів, які подужали більшу частину матеріалу або ж і весь рукопис. Пані Lillian Rubin прочитала чотири розділи; Amy Aronson і Helen Smith уважно й критично проштудювали весь рукопис. Вимогливіших помічників годі було й сподіватися.

Мені, вочевидь, надзвичайно поталанило, але я не виявив відповідної розсудливості і не скористався з усіх їхніх пропозицій. Прошу не звертати на них провини за не виправлені мною помилки.

Я мав також щастя співпрацювати з таким відданим редакторським колективом, як видавництво «Oxford University Press». Від найперших обговорень цього проекту з Gioia Stevens і до редакторських напучувань з боку Layla Vol, Jeffrey Broesche та Robert Miller я весь час почував себе зобов'язаним моєю книжкою цьому видавництву.

Насамкінець згадаю моїх друзів і членів моєї родини, чия любов і підтримка жили мене й слугували опертям. Щиро дякую їм усім.

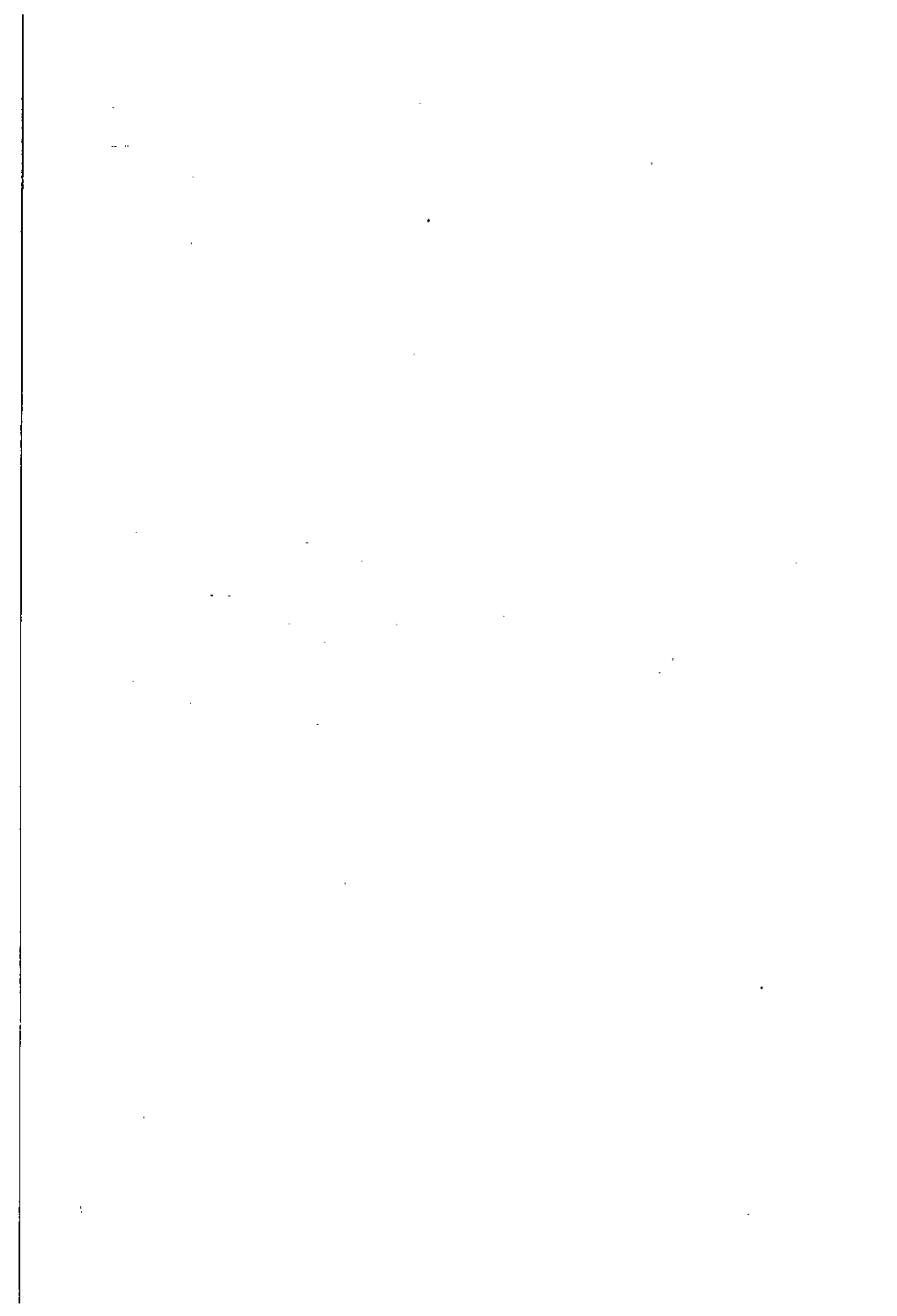
Коли я закінчував цю книжку, в моє життя ввійшла нова людина, поза всякими сумнівами докорінно змінивши його. Віком лише в кілька тижнів, маленький Zachary Aaron Kimmel уособлює мої хвилювання й спонування, пов'язані з вихованням турботливого, люблячого й інтелігентного чоловіка в сьогоdnішньому світі. Це буде аж ніяк не легким завданням.

Утім, я присвячую цю книжку його матері, яка допомагає перетворити це завдання у справу любові і яка подарувала мені можливість пережити такі злети радості й таку глибоку вдоволеність, на які я ніколи не сподівався. У своїй книжці «Of Woman Born» [«Народжені жінкою»] Adrienne Rich писала, що якби їй «дано було одне-єдине бажання стосовно її синів, вона побажала б їм мати мужність жінки». Не маю більшого бажання, ніж те, аби Zachary успадкував мужність своєї матері, а разом із тим і її любов.

M. S. K.

Бруклін, Нью-Йорк

26 лютого 1999 р.

Вступ

У жодній країні не докладають таких послідовних зусиль, як в Америці, для розрізнення двох чітко окреслених ліній поведінки, що відповідають двом статям, і для сприяння їхній взаємній узгодженості, але з дотриманням двох шляхів, що завжди є відмінними.

Alexis de Tocqueville
«Democracy in America» (1835) [«Демократія в Америці»]

День у день нас переконують у тому, що між чоловіками й жінками велика відмінність. Кажуть, що будімо ми походимо з різних планет. Доводять, що у нас різний хімічний склад і різна будова мозку, різні гормони. Пояснюють, що різниця в анатомії обумовлює відмінність наших доль. Запевняють, що ми по-різному мислимо і керуємося кожний своїм голосом моралі; що нам властиві неоднакові манери розмовляти й слухати одне одного.

Можна подумати, що йдеться про різні види, скажімо, про омарів і жираф чи про марсіан і мешканок Венери. Психолог-популяризатор John Gray у своєму бестселері інформує нас про те, що жінки й чоловіки не лише спілкуються в різний спосіб — вони й «мислять, відчувають, сприймають, реагують, відповідають, кохають, потребують та оцінюють по-різному» [1]. Космічного масштабу диво та й годі, що ми ще розуміємо одне одного!

Однак попри такі позірні міжпланетарні відмінності, ми працюємо в тих самих організаціях, де нас оцінюють за однаковими критеріями коли йдеться про підвищення зарплати, просування по службі, премії та повноваження. Навчаємося в тих самих аудиторіях, заходимо до тих самих ідалень, читаємо ті ж книжки й отримуємо однакові оцінки. Мешкаємо в тих самих будинках, готуємо і їмо такі самі страви, читаємо одні газети й дивимось одні телевізійні програми.

Те, що я назвав «міжпланетарною» теорією цілковитої та універсальної *гендерної відмінності*, — це водночас, як правило, і спосіб, у який ми пояснюємо інше універсальне явище: *гендерну нерівність*. Гендер — це не просто система класифікації, за якою біологічних чоловічих і жіночих особин сортують, розділяють і готують до еквівалентних статевих ролей у суспільстві. Гендер, крім того, відбиває універсальну нерівність між жінками й чоловіками. Говорячи про гендер, ми маємо також на думці ієрархію, владу і нерівність, а не лише відмінність.

Тож перед будь-яким дослідником гендеру постають, на мою думку, два завдання: пояснити і відмінність, і нерівність — або ж, іншими словами, щоб це звучало як алітерація — і *диференцію* [*difference*], і *домінацію* [*dominance*]. Будь-яке загальне тлумачення гендеру має торкатися двох головних питань, а також питань, що впливають з них.

По-перше: *Чому фактично кожне наявне суспільство диференціює людей за гендером? Чому жінки й чоловіки сприймаються в кожному відомому суспільстві як різні істоти? У чому ми вбачаємо відмінність між ними? Чому гендер становить одну з підстав (якщо не головну) для поділу праці?*

По-друге: *Чому в основу фактично кожного відомого суспільства покладено водночас і принцип чоловічого домінування? Чому фактично кожне суспільство розподіляє соціальні, політичні та економічні ресурси не порівну між гендерами? І чому так виходить, що чоловіки завжди отримують більше? Чому гендерований поділ праці — це водночас і нерівний поділ праці? Чому жіночі й чоловічі завдання оцінюють по-різному?*

Певна річ (побачимо це далі), існує кардинальна відмінність поміж суспільствами з погляду типу гендерних відмінностей, рівнів гендерної нерівності й сили примусу (прихованого чи реального), потрібного, щоб підтримати обидві системи — диференції та домінації. Однак незмінним залишається основний факт: *практично кожне відоме суспільство засноване на припущенні щодо гендерної відмінності й політиці гендерної нерівності.*

У зв'язку з цими аксіоматичними питаннями склалися два провідні теоретичні напрями: біологічний детермінізм і диференціальна соціалізація. Вони відомі як концепції «природи» [*nature*] і «виховання» [*nurture*], і питання про те, що саме з них — природа чи виховання — переважає, дискутується впродовж століття в навчальних аудиторіях, на вечірках, серед політичних суперників, у родині і колі друзів. У чому ж причина того, що чоловіки й жінки різні: в тому,

що їхні відмітні особливості є «защитими», чи в тому, що їх навчили бути різними? Чи існує біологічна приреченість, або ж люди — гнучкі істоти і, отже, зазнають змін?

Більшість даних щодо гендерної відмінності (як і в цій книжці) ґрунтується на біології (див. розділ 2). Зрештою, жінки й чоловіки *справді* біологічно різні. Ми відрізняємося нашою репродуктивною анатомією, а звідси впливають і наші дітородні функції. Існують особливості будови й хімічного складу мозку в жінок і чоловіків. Різняться наші мускулатури. У наших навіть зовні відмінних тілах циркулюють різні гормони і в неоднаковій кількості. Очевидно, це доводи на користь засадничої, нездоланної й універсальної відмінності, яка слугує підґрунтям для чоловічого домінування, чи не так?

Відповіддю є безсумнівне «можливо». Або, точніше, «так» і «ні». Дуже мало хто стверджуватиме, що не існує різниці між представниками чоловічої та жіночої статі. Принаймні я до таких не належу. Те, що соціологи називають *статевими відмінностями*, стосується саме такого переліку анатомічних, гормональних, хімічних і фізичних особливостей, притаманних жінкам і чоловікам. Однак навіть щодо цього, як ми побачимо, існують величезні діапазони «жіночого» й «чоловічого». Попри своєрідність наших мускулатур, багато хто з жінок міцніші за багатьох чоловіків. Хоч у середньому хімічний склад у нас різний, це твердження не належить до категорії «все або нічого»: в системах жінок наявні в тій чи іншій кількості андрогени, а в системах чоловіків — естрогени. І хоч будова мозку в нас відрізняється своєю латералізацією, представники як чоловічої, так і жіночої статі здатні, безумовно, послуговуватися обома півкулями свого мозку. Тож аж ніяк не зрозуміло, чому ці біологічні відмінності автоматично й неминуче уможливлють домінування чоловіків над жінками. Хіба ми не можемо уявити собі, слідом за деякими авторами, культуру, в якій біологічні здатності жінок народжувати й вигодовувати дітей можуть вважатися проявом такої несказанної сили — здатності творити життя — перед якою падають ницьма дужі чоловіки, сповнені безплідної заздрості?

Фактично з метою наголосити на цьому аспекті більшість соціологів і бігевіористів уживають у наші дні термін *гендер*, вкладаючи в нього поняття, відмінне від того, що відповідає слову *стать*. Стать стосується біологічного апарату, чоловічої й жіночої особин, тобто нашої хромосомної, хімічної та анатомічної будови. Гендер пов'язаний із змістом, що його ми вкладаємо у відповідні відмінності в рамках культури. Стать — це самець і самиця; гендер — це маскуліність і фемінність: чоловічість і жіночість — те, що означає бути чолові-

ком чи жінкою. Біологічна стаття має дуже незначну варіативність, тоді як гендер варіюється надзвичайно. Те, що ви маєте анатомічну будову особи чоловічої чи жіночої статі, означає зовсім різні речі залежно від того, де ви перебуваєте, хто ви є і коли ви живете.

Антропологам спало на думку деталізувати деякі з цих відмінностей у термінах маскулінності й фемінності. У їхніх матеріалах зафіксовано таке: гендер означає різні речі для різних людей, тобто він має крос-культурну варіативність. (Антропологічні дані розглянуто й узагальнено в розділі 3.) Деякі культури, наприклад наша, заохочують чоловіків до стоїчності і до проявів своєї маскулінності. Є й такі культури, де чоловіки, здається, ще більше, ніж в Америці, переймаються демонструванням сексуального зав'язання. Інші культури диктують більш послаблене визначення маскулінності, основане на громадянській активності, емоційній чутливості і колективній турботі про потреби загалу. А в деяких культурах до рішучості й суперництва заохочують жінок, тоді як в інших культурах насаджується ідея про те, що жінки від природи пасивні, безпорадні й несамостійні. Уявлення про те, що означає бути чоловіком чи жінкою у Франції XVII ст. або що це означає серед аборигенних народів у малонаселеній місцевості Австралії на зламі XX–XXI століть, настільки різняться між собою, що їх важко порівнювати, якщо взагалі можливо. Відмінності між двома культурами нерідко бувають суттєвішими, аніж різниця між двома гендерами. Якщо зміст поняття гендеру змінюється залежно від культури, а в межах однієї культури — з плином історичного часу, то для розуміння гендеру має бути застосований апарат соціальних і бігевіоральних наук, а також історії.

Інший панівний теоретичний напрям, який пояснює і гендерну диференцію, і гендерну домінацію, — це *диференціальна соціалізація* — «виховний» бік рівняння. Чоловіки й жінки різні, оскільки вони навчені бути різними. З моменту народження до представників чоловічої й жіночої статі ставляться по-різному. Поступово ми набуваємо тих рис, манер поведінки і поглядів, які наша культура позначає як «особу чоловічої статі» і «особу жіночої статі». Ми не обов'язково народжуємося різними: ми стаємо різними внаслідок цього процесу соціалізації.

Ми не народжуємося з біологічною схильністю до гендерної нерівності. Домінування не є рисою, зумовленою Y-хромосомою; це наслідок неоднакового оцінювання культурою досвіду чоловіків і жінок. Отже, прийняття маскулінності й фемінності зумовлює прийняття «політичних» ідей, які проголошують, що те, що роблять жінки, не є так само важливим, як те, що роблять чоловіки.

Фахівці з психології розвитку дослідили також, яким чином змінюється впродовж життя людини зміст понять маскулінності й фемінності. Завдання, що постають перед чоловіком у зв'язку з його прагненням проявити себе і почуватися щасливо, змінюються відповідно до соціальних інституцій, в яких він намагається реалізувати свої наміри. Зміст поняття фемінності зазнає аналогічних змін. Різний він для жінок, наприклад, у період статевого дозрівання, під час вагітності і після настання клімаксу; так само неоднаковий він для тих жінок, які щойно з'являються на ринку праці, і для тих, які вже його покидають.

Попри те, що ми, як правило, ведемо дискусію в термінах або біологічного детермінізму, або диференціальної соціалізації (природа на противагу вихованню), може видатися корисним зупинитися на якийсь момент і подивитися, які характеристики в них спільні. Обидва ці теоретичні напрями виходять з двох спільних для них засадничих припущень. По-перше, як «прихильники природи», так і «вихователі» вважають жінок і чоловіків такими, що явно відрізняються одне від одного — вочевидь, суттєво й необоротно. (Виховання справді уможливлює певні зміни, але його прибічники наполягають на тому, що процес соціалізації — це формування відмінностей між чоловічою й жіночою статтю: нормативних, культурно зумовлених і «природних».) Крім того, обидва ці теоретичні напрями припускають, що відмінності між жінками й чоловіками значно суттєвіші й виразніші (і заслуговують на дослідження), ніж відмінності, які можна спостерігати серед чоловіків чи серед жінок. Отже, і «прихильники природи», і «вихователі» підтримують певний варіант міжпланетарної теорії гендеру.

По-друге, обидва ці теоретичні напрями припускають, що гендерне домінування — неминучий наслідок гендерної відмінності, тобто що відмінність спричиняє домінування. Біологи можуть пояснювати це тим, що вагітність і годування дітей грудним молоком роблять жінок більш уразливими і спонукають їх шукати захисту, або тим, що мускулатура чоловіків дозволяє їм бути зутарнішими мисливцями, чи тим, що під впливом тестостерону чоловіки поводять себе агресивніше з іншими представниками своєї статі, а також і з жінками. Або ж можливе й таке пояснення: чоловіки повинні домінувати над жінками, щоб максимально збільшилися їх шанси передати свої гени. Психологи-фахівці з «гендерних ролей» запевняють нас, що, серед іншого, чоловіки й жінки навчені недооцінювати жіночу емпірику, відчуття й здібності жінок і переоцінювати аналогічні чоловічі якості.

У цій книжці я доводжу, що обидва ці судження хибні. По-перше, я сподіваюся показати, що відмінності між жінками й чоловіками не є такими ж значними, якими бувають відмінності серед жінок чи серед чоловіків. Багато які відмінності, що впадають в око, виявляються такими, що зумовлені меншою мірою ґендером, ніж різницею в соціальних позиціях цих людей. По-друге, я стверджую, що ґендерна відмінність — продукт ґендерної нерівності, а не навпаки. Фактично ґендерна відмінність становить головний наслідок ґендерної нерівності, оскільки саме через ідею відмінності узаконюється нерівність. Як сформулював недавно один соціолог, «створення відмінності власне є підґрунтям, на якому виростає нерівність». [2]

Скориставшись підходом, який соціологи називають «соціально-конструктивістським» (див. розділ 5), я доводжу, що ні ґендерна відмінність, ні ґендерна нерівність не є неминучою в природі речей або ж, висловлюючись конкретніше, в природі наших тіл. Так само, як і не можна пояснити відмінність і домінування лише посиленням на диференціальну соціалізацію хлопчиків і дівчаток у формі статевих ролей, характерних для чоловіків і жінок.

Коли і прибічники напругу «природи», і їхні опоненти, що віддають перевагу «вихованню», стверджують, що ґендерна нерівність є неунікненим наслідком ґендерної відмінності, вони займають, можливо не усвідомлюючи цього, певну політичну позицію, з погляду якої існує можливість зменшення нерівності або пом'якшення найбільш негативних її вислідів, але цілковите усунення її неможливе — саме через те, що вона ґрунтується на нездоланих відмінностях. З іншого боку, позиція — та, якої дотримуюся я, стверджуючи, що перебільшені ґендерні відмінності, які впадають нам в око, насправді не є такими суттєвими, як нам здається, і що вони є наслідком нерівності — відзначається значно більшою політичною свободою. Усуваючи ґендерну нерівність, ми зруйнуємо підмурок, на якому вибудовується вся доктрина ґендерної відмінності.

Те, що залишиться, на мою думку, аж ніяк не нагадуватиме якусь позбавлену ґендеру андрогінну мішанину, в якій зітрутяться відмінності між жінками й чоловіками і кожний чинитиме й мислитиме абсолютно однаково. Цілком навпаки. Я переконаний, що із зменшенням ґендерної нерівності відмінності між людьми — такі, що укорінені в расі, класі, етносі, віці, сексуальності *так само*, як і в ґендері — проявлятимуться в такому контексті, в якому кожний із нас може бути належним чином поцінований і за нашу індивідуальну унікальність, і за нашу спільність.

УНАОЧНЕННЯ ГЕНДЕРУ ЯК ДЛЯ ЖІНОК, ТАК І ДЛЯ ЧОЛОВІКІВ

Обстоюючи свою точку зору, я спиратимуся на різьчу трансформацію в уявленнях про гендер, що відбулася впродовж останніх тридцяти років. Зокрема, три десятиліття подвижницької роботи науковців феміністичного спрямування — як у галузі традиційних дисциплін, так і на ниві жіночих студій — переконали нас у тому, що гендер є осердям у формуванні суспільного життя. Тепер нам відомо, що гендер — один з головних організуючих принципів-стрижнів, навколо яких обертається суспільне життя. До 1970-х років соціологи відносили до основних статусів, що визначають і регламентують суспільне життя, лише клас і расу. Якби вам спало на думку в 1960-ті рр. дослідити концепцію гендеру, скажімо, в соціології, вам вдалося б відшукати лише один курс, який міг би задовольнити ваш інтерес — «Шлюб і сім'я» — щось на кшталт «Посібника для добродійок» від соціальних наук. Курсу з гендеру не було. Однак сьогодні гендер, поряд із расою та класом, є складовою нашого розуміння засад ідентичності індивіда. Гендер, як ми тепер знаємо, становить одну з осей, довкола яких організовано суспільне життя і в річищі яких ми усвідомлюємо наш власний досвід.

Упродовж останніх тридцяти років науковці-феміністки належним чином зосередили головну свою увагу на жінках — на тому, що Catharine Stimpson назвала «ігноруванням, викривленням і профанацією» досвіду жінок — і на тих сферах, для яких вони історично були призначені, наприклад приватне життя і сім'я. [3] Історія жінок намагалася розсіяти темряву, що нею було оповите життя славетних жінок, яких не визнавали і працю яких недооцінювали в традиційних наукових колах, що хибують на андроцентризм, і дослідити повсякденне життя жінок у минулому, наприклад, спроби праль, працівниць фабрик, перших поселенок-фермерів чи домогосподинь сповнити своє життя сенсом і гідністю у світі, керованому чоловіками. Зосереджені на взірцях чи на пересічних постатях, феміністські дослідження довели, що гендер є головною віссю життя жінок.

Однак постає питання: коли ми замислюємося над словом *гендер*, який саме гендер нам спадає на думку? Нічого дивного в тому, що на лекціях з курсів «Історія гендеру», «Психологія гендеру» чи «Соціологія гендеру» навчальні аудиторії заповнені майже виключно жінками. Неначе лише жінки мають гендер, і тому вони зацікавлені в його дослідженні. Звичайно, вряди-годи якийсь бравий молодик

теж може записатися на «Жіночі студії». Зазвичай на нього натрапляємо в кутку, де він, зіщулившись, сидить в очікуванні вибуху обурення, спричиненого всіма гріхами кількатисячолітнього патріархатного утиску.

У цій книжці я маю на меті, спираючись на феміністські підходи дослідження гендеру, унаочнити також і маскуліність. Нам необхідно, я гадаю, залучити чоловіків до нашої навчальної програми. Оскільки саме чоловіки — або ж радше маскуліність — не на видноті.

«Як так?» — можете запитати ви. «Що я чую: 'Залучити чоловіків до навчальної програми'? Чоловіки не на видноті? Що за нісенітниця! Хіба їх не видно? Вони повсюдно».

І, звичайно, ви матимете рацію. Чоловіків доволі в університетах і коледжах, та й загалом у громадській сфері. Безумовно, якщо поглянути на навчальну програму коледжу, у кожному курсі, у назві якого немає слова «жінки», йдеться про чоловіків. Кожний курс, що не належить до «жіночих студій», де-факто є курсом з «чоловічих студій» — крім того, що ми зазвичай називаємо його історією, політологією, літературою чи хімією.

Однак коли досліджують чоловіків, їх розглядають як політичних лідерів, воєнних героїв, науковців, письменників чи митців. Самі собою чоловіки непомітні як чоловіки. Рідко трапляється (якщо взагалі таке можливо) курс, присвячений дослідженню життя чоловіків як таких. Який вплив справляє гендер на життя цих славетних чоловіків? Яку роль відіграє маскуліність у житті видатних митців, письменників, президентів тощо? У чому полягає роль маскуліності в житті «пересічних» чоловіків — тих, яких ми бачимо на заводах і на фермах, у профспілкових залах і у великих корпораціях? З цього погляду, у традиційній навчальній програмі несподівано виявляємо велику прогалину. Всюди маємо курси про чоловіків, але практично відсутня інформація стосовно маскуліності.

Кілька років тому ця зяюча прогалина надихнула мене взятися до культурологічної історії поняття маскуліності в Америці, простежити в динаміці, який зміст вкладався в поняття «бути чоловіком» упродовж нашої історії. [4] З'ясував я ось що: американські чоловіки досить виразно описують, що це означає — бути чоловіком, і проявляють чималу активність у виявленні у своїх вчинках будь-яких доказів притаманної їм мужності. Однак ми не здатні дослухатися до них.

Уведення в наші курси поняття гендеру означатиме досягнення цілі, поставленої жіночими студіями, — через розуміння чоловіків такою ж мірою гендерованими. У моєму університеті, наприклад, до курсу англійської літератури ХІХ ст. входить глибоко «гендероване»

ознайомлення з творами сестер Brontë, в ході якого обговорюються їхні погляди на феміністність, шлюб та стосунки між статями. Проте жодним словом не згадується про Dickens та маскулітність, зокрема про погляди цього письменника на батьківство та сім'ю. Його сприймають як романіста, що писав про «соціальні проблеми» і наголошував на класових стосунках — і це всупереч тому фактові, що серед найвідоміших його героїв так багато молодих хлопців-безбатченків, які прагнуть знайти справжню родину. Так само ані словом не згадують про суперечливі ідеї Thomas Hardy щодо маскулітності та шлюбу під час обговорення, скажімо, його твору «Jude the Obscure» [«Джуд Непомітний»]. Натомість ми обговорюємо передмодерністські концепції апатичного всесвіту, до яких наближався цей письменник. А моя дружина розповідала мені, що в курсі американської літератури XIX ст., який вона прослухала в Принстоні, ґендер становив головний предмет обговорення під час вивчення творів Edith Wharton, але жодного разу не пролунало це слово під час обговорення творчості Henry James, у творах якого ґендерована стривоженість не раз вивергається лицарською зневагою, жінконенависницьким вибухом і сексуальною роздвоєністю. Нам утовкмачують, що цей письменник «переймався» формою роману, сюжетними прийомами, стилістичними можливостями опису й характеристик. І аж ніяк не ґендером.

Отже, ми продовжуємо вдавати, начебто поняття ґендеру застосовне лише до жінок. Певна річ, настав час уаочнити ґендер для чоловіків. Як мовиться в китайському прислів'ї, риби відкривають океан останніми.

Я зрозумів це на одному із семінарів, присвяченому проблемам фемінізму, який я відвідував на початку 1980-х рр. [5] У ході цього семінару, стежачи за дискусією між двома жінками, я вперше усвідомив непомітність ґендеру для чоловіків. Під час однієї із зустрічей білошкіра жінка разом із чорношкірою жінкою обговорювали питання, чи можна вважати причиною того, що всі жінки, за визначенням, «сестри», те, що всі вони мають по суті однаковий досвід, а також те, що всі жінки стикаються зі спільним утиском з боку чоловіків. Білошкіра жінка стверджувала, що той факт, що обидві вони — жінки, пов'язує їх, усупереч расовим відмінностям. Але чорношкіра жінка не погодилася із цим.

«Коли Ви прокидаєтеся вранці і дивитесь в дзеркало, кого Ви бачите?» — спитала вона.

«Я бачу жінку» — промовила білошкіра жінка.

«Саме в цьому й полягає проблема» — відповіла на це чорношкіра жінка. «Я ж бачу чорношкіру жінку. Для мене поняття раси на ви-

дності щодня, бо раса зумовлює *позбавлення* мене привілеїв у нашій культурі. Для Вас же раса непомітна, оскільки вона гарантує Вам привілейованість. Через це завжди буде різниця в нашому досвіді».

У цей момент обговорення я зітхнув — можливо, голосніше, ніж хотілося. Оскільки я був єдиним мужчиною в залі, хтось попросив прокоментувати мою реакцію.

«Ну, що я можу сказати», — почав я. — Коли я дивлюся в дзеркало, я бачу людську істоту. Я універсально узагальнений. Будучи білошкірим чоловіком середнього класу, я не маю ні класу, ні раси, ані гендеру. Я — родова особа!»

Іноді мені здається, що саме в той день я *став* білошкірим чоловіком середнього класу. Звичайно, я був усім тим і раніше, але ці ознаки не були важливими для мене. До того дня я відчував себе родовою, універсально узагальненою істотою. Відтоді я почав розуміти, що раса, клас чи гендер стосуються не лише інших людей, що почувають себе маргіналами з погляду расових, класових чи гендерних привілеїв. Ці терміни описують і мене. Я втішався привілеєм непомітності. Сам процес надання привілею одній групі, а не іншій, є часто непомітним для тих, кому цей привілей даровано. Що робить нас маргіналами чи безправними, так це процеси, що їх ми бачимо. Непомітність — привілей іншого ґатунку, це розкіш. У нашому суспільстві лише білошкірі користуються розкішшю не думати про расу кожної хвилини свого життя. І лише чоловіки мають розкіш удавати, що гендер їх не обходить.

Розглянемо ще один приклад того, як влада дуже часто є непомітною для тих, хто її має. Багато хто з вас має адресу електронної пошти і користується можливістю надсилати електронні повідомлення людям по всьому світу. Очевидно, ви помітили, що існує велика різниця між адресами електронної пошти у Сполучених Штатах та електронними адресами кореспондентів з інших країн. Ці останні адреси закінчуються «кодом країни». Тож, приміром, якщо ви надсилаєте електронного листа до Південної Африки, ви додаєте в кінці «za», або ж «jp» для Японії чи то «uk» — для Англії (Об'єднаного Королівства — United Kingdom), чи «de» — для Німеччини (Deutschland). Адреси електронної пошти закінчуються на «edu» для закладів освіти, на «org» — для організацій, на «gov» — для установ федерального уряду і на «com» чи «net» — для комерційних забезпечувачів інтернету. Чому ж Сполучені Штати не мають коду країни?

Це пояснюється тим, що коли ви є панівною силою в світі, поменування потребують усі інші, окрім вас. Коли ви «при владі», вам не потрібно привертати до себе увагу як до особливої істоти, радше ви

можете удавати із себе родову, універсальну, узагальнену особу. З точки зору Сполучених Штатів, усі інші країни є «іншими», і, отже, потребують наймення, позначки, ярлика. Знову ж таки, привілей непомітний. У світі інтернету, як співає Майкл Джексон, «Ми є тим світом!»

Існують наслідки цієї непомітності. Привілей, так само, як і гендер залишається не на видноті. А виходячи з непомітності, важко будувати політику приєднання [інклюдії]. Непомітність привілеїв означає, що багато хто з чоловіків, як і чимало білошкірих людей, стають в оборонну позицію і впадають у гнів, коли стикаються зі статистичними реаліями чи наслідками, що їх несуть людині расизм чи сексизм. Оскільки наш привілей непомітний, ми можемо стояти в обороні. Ба більше, ми можемо навіть почувати себе жертвами. Непомітність «створює невротичні коливання між відчуттям права на щось і відчуттям незаслушеного привілею» — як висловився журналіст Edward Ball, досліджуючи недавно історію своєї сім'ї як однієї з найбільших рабовласницьких родин у Південній Кароліні. [6]

Надалі триваюча непомітність маскулітності також означає, що встановлювані як норма гендеровані стандарти видаються нам нейтральними з погляду гендеру. Омана гендерної нейтральності має серйозні наслідки як для жінок, так і для чоловіків. Це означає, що чоловіки можуть підтримувати ілюзію, начебто їх оцінюють за «об'єктивними» стандартами. Для жінок це означає, що до них підходять з якимсь чужим мірилом. На зламі XIX–XX століть видатний соціолог Georg Simmel наголосив на цьому явищі, коли писав:

Ми оцінюємо досягнення й зобов'язання ... чоловічої статі й жіночої статі в термінах особливих норм і цінностей; але ці норми не є нейтральними, такими, що стоять понад протиставленнями статей; вони самі мають чоловічий характер ... Взірці мистецтва і вимоги патріотизму, загальні звичаї та особливі соціальні ідеї, справедливість практичних суджень і об'єктивність теоретичних знань... — усі ці категорії, з формального погляду, є загальнолюдськими, але фактично вони просякнуті маскулітністю, якщо поглянути на них з позицій їхнього реального історичного формування. Якщо ми звернемося до ідей, що встановлюють абсолютну цінність і об'єктивну зумовленість, то очевидним фактом є те, що в історичному житті нашого виду діє рівняння: об'єктивний = чоловічої статі. [7]

Теоретичні формулювання Simmel відлунюють у наших щоденних взаємодіях. Недавно мені запропонували виступити в ролі запрошеного лектора в рамках курсу з соціології гендеру, який викладала одна з моїх колег. Коли я увійшов до лекторської зали, одна зі студенток, відірвавши погляд від своїх нотаток, вигукнула: «Нарешті ми

почуємо об'єктивну думку». Ну, я не більш і не менш «об'єктивний», ніж мої колеги, але в очах цієї студентки я виглядав об'єктивним — як такий собі ні з чим не пов'язаний, безтілесний, позбавлений будь-яких коренів і роду голос науки й раціональної об'єктивності. Дивлячись на мене, можна уявити собі, як виглядає об'єктивність! (Кумедність, що впливає з цього, полягає в тому, що я, очевидно, міг висловлювати більш дивовижні речі в аудиторії, ніж мої колеги-жінки. Якщо викладач — жінка чи американець африканського походження — почне стверджувати щось на зразок того, що «білошкірі чоловіки є привілейованими людьми в американському суспільстві», наші студенти можуть зауважити йому таке: «Звичайно, це Ви так вважаєте. У Вас упереджений погляд». Вони розглядатимуть подібне нормативне твердження як ознаку упередженості, внутрішньо притаманної певному ґендерові чи расі, як випадок особливого заступництва. Однак коли подібне твердження зроблю я? Вони, очевидно, сприймуть це як об'єктивний факт, виголошений об'єктивним викладачем.)

Рівняння на кшталт «об'єктивний = чоловічої статі» має величезні практичні наслідки в кожній сфері нашого життя, від початкової школи до вищих навчальних закладів, а також у всіх організаціях, де ми працюємо. Як пише Simmel, «Характерна для чоловіка *позиція влади* не лише забезпечує йому відносну зверхність над жінкою, але й гарантує, що його стандарти будуть узагальнені як загальнолюдські норми, якими має керуватися поведінка як чоловіків, так і жінок». [8]

ДИСКУСІЯ СЬОГОДНІШНЬОГО ДНЯ

Я переконаний, що нині відбувається загальнонаціональна дискусія щодо маскуліності в нашій країні, але ми не свідомі цього. Наприклад, який ґендер спадає на думку, коли я перелічую такі американські проблеми сьогодення, як: «наси́льство підлітків», «наси́льство банд», «наси́льство в передмістях», «наси́льство, пов'язане з наркотиками», «наси́льство в навчальних закладах»? І який ґендер постає в уяві, коли я пропоную вам згадати глузливих і пихатих вартових на боснійських кордонах; каравани джипів, що супроводжують своїх воєначальників у Сомалі; збуджений натовп, що вітає ще один терористичний акт з вибухом бомб у країні басків; молодь, яка стріляє з автоматичної зброї, походжаючи вулицями Бейрута, що зазнав бомбового удару?

Певна річ, у вашій уяві постануть чоловіки. І не просто чоловіки, а молодики у віці від десяти до тридцяти років, відносно незаможні, з робітничого класу чи нижнього середнього класу.

Однак як подають ці проблеми наші соціальні коментатори? Чи вони звертають увагу на те, що проблема молоді і насильства — це, насправді, проблема, пов'язана з молодими *чоловіками* і насильством? Чи згадують вони коли-небудь, що всюди, де представники етнічного націоналізму відкривають підприємства, власниками цих підприємств стають молоді чоловіки? Чи згадують вони взагалі про маскуліність?

Ні. Звернімося за прикладом до висловлювання одного експерта, якого попросили прокоментувати брутальне вбивство Matthew Shepard — 21-річного гомосексуала, студента коледжу при Вайомінгському університеті. Нагадавши про те, що молоді чоловіки становлять від 80 до 90 відсотків серед арештованих за злочини в категорії «побиття геїв», соціолог Valerie Jenness зазначила, що «цей показник щодо молоді свідчить про те, що вона формує уявлення про ідентичність на етапі свого переходу від отчого дому до дорослості». [9] Отже, цей «показник щодо молоді»? Те, що становило показник щодо віку й гендеру, перетворилося у показник щодо віку. Гендер зник. Це — звучання німоти, те, як виглядає непомітність.

Тепер уявімо собі, що все це були жінки і що всі вони були етнічними націоналістками, представницями міліції, учасницями побиття геїв. Хіба б це не було певною історією, винятковою історією? Чи не став би гендерний аналіз головним моментом кожної окремої історії? Хіба ми не почули б від експертів роздуми на тему жіночої соціалізації, розчарувань і роздратувань, про передменструальний синдром [premenstrual syndrome — PMS] і про все таке інше на нашій грінній землі? А про той факт, що це були чоловіки, жодного слова не пролунало.

І останній приклад. Упродовж майже року наша країна здригалася на вид фотографій Eric Harris та Dylan Klebord, намагаючись зрозуміти, як ці два юнаки могли, озброївшись до зубів, відкрити стрілянину по своїх однокласниках і вчителів у Колумбінській середній школі у Літлтоні (Колорадо). Пояснень від учених умів і авторів психологічних бестселерів не бракувало. Ми почули від психологів, які старанно вималювали портрети невдах і самотників, про підліткову депресію і пошук виходу з неї. Критики-культурологи правого спрямування поклали вину на варварську музику, Marilyn Manson, жорстокі відеоігри, інтернет. Більш ліберальні критики звинувачували в усьому зброю. Президент Clinton сказав своє слово про насильство в засобах масової

інформації, тоді як Newt Gingrich у приголомшливо нелогічний спосіб накинувся на культуру вседозволеності 1960-х років. Денверська шкільна рада заборонила носіння чорних стьобаних курток.

Увесь цей час ми випускали з поля зору головний факт — попри те, що він ледь не впинався нам в око: убивцями були середнього класу білошкірі хлопці — мешканці штатів, у яких дозволена зброя.

А тепер уявімо, що убивцями у Літлтоні — а також і в містах Перл (Міссісіпі), Падьюка (Кентуккі), Спрінгфілд (Орегон) та Джонсборо (Арканзас) — були самі чорношкірі дівчата, що походили з бідних сімей і мешкали в містах Нью-Гавен (Коннектикут), Ньюарк (Нью-Джерсі) чи Провіденс (Род-Айленд). У нас відбулася б загальнонаціональна дискусія про бідних дівчат з негритянських гетто. Всю увагу було б зосереджено на расі, класі і гендері. Мас-медіа винайшли б новий термін для їхньої поведінки, подібно до того, як у нас із десятків років тому з'явилося нове значення слова «wilding» [дикунство] після нападу на людину, що бігла підтюпцем у Центральному парку. Ми почули б про культуру злиденних; про те, що міське середовище — то розсадник злочинності й насильства; про певну, начебто природну схильність чорношкірих до насильства. Дехто міг би навіть звинуватити фемінізм у спричиненні потягу в дівчат до насильства як марної спроби наслідувати хлопців. Проте той очевидний факт, що всі ці школярі-убивці були білошкірими хлопцями середнього класу, неначе випав з уваги загалу.

У заданих випадках, справді, немає впевненості, що клас чи раса відіграли певну роль у цих розстрілах, хоч убивці в Колорадо таки цілилися в кількох чорношкірих учнів. Одначе справа ось у чому: уявімо собі, якою була б загальнонаціональна реакція, якби чорношкірі хлопці відкрили вогонь на шкільному подвір'ї і вцілили б у білошкірих учнів. Можна було б припустити, що ця трагедія пояснюється виключно расою. (Дехто, звичайно, міг би звинуватити реп-музику і фільми з показом насильства.) Або ж — у тому випадку, коли б хлопці з бідних сімей стріляли в тих, хто роз'їжджає в розкішних авто — ми могли б припустити, що до виниклої в хлопців люті спричинилося обурення класового характеру. (Однак те, що Dušan Klebord був за кермом BMW, не навело, втім, на думку членів Денверської шкільної ради розглянути питання про заборону цих авто.)

Уже в ранньому віці хлопці усвідомлюють, що насильство — не лише прийнятна форма розв'язання конфлікту, але й така, що викликає захват. Серед хлопців-підлітків у чотири рази більше — порівняно з дівчатами такого самого віку — таких, що вважають прийнятною бійку в разі, коли хтось лізе без черги. Щороку в бійку вступає половина хлопців підліткового віку.

У певному сенсі, Eric Haggis та Dylan Klebold були не порушниками, а надміру запопадливими дбайливцями дотримання норм маскулінності, які приписують насильство як розв'язок проблеми. Як «справжні» чоловіки, вони не лише впали в лютю, але й розквіталися. (Гендер насильства розглядатиметься в розділі 10.)

Я переконаний, що допоки ми не унаочнимо гендер і для жінок, і для чоловіків, ми як культура не будемо в змозі належним чином розв'язувати такі проблеми. Йдеться не про те, що все, на чому маємо зосередитися, — це маскуліність. Це комплексні проблеми, і вони вимагають аналізу низки явищ: політекономії в умовах глобальної економічної інтеграції, трансформування соціальних класів, міської бідності й безнадійності, а також расизму. Однак якщо ми не зважатимемо на маскуліність, дозволяючи їй залишатися непомітною, ми ніколи не зрозуміємо їх повністю, не кажучи вже про їхнє розв'язання.

МНОЖИННІСТЬ І ЗНАЧУЩІСТЬ

Живаючи термін *гендер*, я маю явний намір торкнутися водночас і маскуліності, і фемінності. Однак навіть ці терміни не точні, оскільки вони передбачають, що існує одне просте визначення маскулінності і одне визначення фемінності. Одна з найважливіших складових соціально-конструктивістського підходу — надто з погляду поставленої нами мети розвіяти уявлення про те, що важать лише гендерні відмінності, — дослідження відмінностей *серед* чоловіків і *серед* жінок, оскільки вони, як виявляється, нерідко відіграють більш вирішальну роль, ніж відмінності між жінками й чоловіками.

У межах одного суспільства в будь-який історичний момент співіснують декілька розумінь маскулінності й фемінності. Простіше кажучи, не всі американці й американки однакові. Наш досвід структурується також за такими категоріями, як клас, раса, етнос, вік, сексуальність, регіон. Кожна з цих осей видозмінює інші. Унаочнення гендеру не означає, що всі згадані основоположні принципи соціального життя відходять у тінь. Уявімо собі, наприклад, старого чорношкірого гомосексуала з Чикаго і молодого білошкірого фермера-гетеросексуала з Айови. Хіба не відрізняться їхні визначення маскулінності? Або уявімо заможну 22-річну гетеросексуальну американку азійського походження, яка мешкає в Сан-Франциско, і бідну 50-річну білошкіру мешканку Бостона з ірландсько-католицькими коренями та лесбійською орієнтацією. Хіба не будуть різними їхні уявлення про те, що значить бути жінкою?

Якщо поняття гендеру змінюється залежно від культури й історичного моменту, а в межах однієї культури — залежно від конкретної людини — чоловіка чи жінки, не залишаючись до того ж незмінним упродовж їхнього життя, виникає питання, чи можемо ми говорити про маскуліність і феміність як про сталі й універсальні сутності, спільні для всіх жінок і чоловіків? Інакше, гендер потрібно розглядати як нестійку сукупність сенсів і манер поведінки, яка безперервно зазнає певних змін. У цьому розумінні ми маємо говорити про *маскуліності* й *фемінності* і, таким чином, визнавати різні визначення маскуліності й фемінності, що їх ми формулюємо. Вживаючи ці терміни у множині, ми визнаємо, що маскуліність і фемінність означають різні речі для різних груп людей у різні часи.

Водночас ми не можемо забувати, що всі ці маскуліності й фемінності не є рівноцінними. Американські чоловіки й жінки мусять також зважати на особливе визначення, встановлене за модель, за якою, як очікується, ми оцінюємо себе. Отже, ми дізнаємося, що то означає бути чоловіком чи жінкою в нашій культурі, протиставляючи наші визначення множині «інших» — притаманних расовим меншинам, сексуальним меншинам. Для чоловіків класичним «іншим» є, звичайно, жінки. Більшість чоловіків сприймають як внутрішній імператив необхідність переконатися — назажди, в обов'язковому порядку й рішуче — що вони не схожі на жінок.

Для більшості чоловіків це визначення є «гегемоністським» — таким, що встановлене як модель для всіх чоловіків. Гегемоністське визначення маскуліності «сформульоване у співвідношенні з численними підпорядкованими маскуліностями, а також із жінками», — пише соціолог R.W. Connell. Соціолог Erving Goffman описав колись це гегемоністське визначення маскуліності таким чином:

За великим рахунком, в Америці є лише одного ґтибу особа чоловічої статі, якій абсолютно не соромно за себе: це молодий, одружений, білошкірий, містянин, мешканець північних штатів, гетеросексуал, протестант, батько, з вищою освітою, з повним робочим днем, з гарним кольором обличчя, нормальної ваги і високий на зріст, а також з недавніми спортивними рекордами... Будь-яка особа чоловічої статі, якій бракує тої чи іншої із цих чеснот, може вважати себе — принаймні в певні моменти — недостойною, недосконалою і меншовартісною. [10]

Жінки змагаються з такою ж мірою перебільшеним ідеалом фемінності, який Connell називає «емфатичною фемінністю». Емфатична

фемінність формується під впливом гендерної нерівності і «орієнтована на пристосування до інтересів і бажань чоловіків». Емфатичну фемінність можна вбачати в «демонструванні передовсім товариського ставлення, а не технічної обізнаності; ніжності в подружніх сценах; поблажливості до потягу чоловіків до запалу й его-втішання у службових стосунках; прийняття шлюбу й виховання дітей як відповіді на дискримінацію жінок на ринку праці». [11] Емфатична фемінність перебільшує гендерну відмінність, вбачаючи в цьому стратегію «пристосування до влади чоловіків», орієнтовану на співпереживання й піклування. «Справжня» жіночість описується поняттям «чарівність», і жінкам радять обкручувати чоловіків круг пальця за певними «правилами», на яких потрібно розумітися. В одному науковому дослідженні наведено вірш восьмирічного хлопчика, в якому він красномовно живописав цю емфатичну фемінність:

Якби я був дівчиною, мені б довелось приваблювати хлопця, вдаючись до косметики; час від часу.

Мав би вдягатися за останнім писком моди і виглядати принадливо.

Можливо, я не вправлявся б у спорті, не грав би у футбол.

Не певен, що я почувався б добре серед чоловіків, під гнітом страху бути ними знехтуваним чи під тиском необхідності зваблювати їх.
[12]

ГЕНДЕРНА ВІДМІННІСТЬ ЯК «ОМАНЛИВЕ РОЗРІЗНЕННЯ»

Існування множини маскуліностей і множини фемінностей докорінно підриває ідею про те, що гендерні відмінності, які впадають нам в око, зумовлені виключно по-різному гендерованими індивідами, які займають гендерно-нейтральну позицію. Більше того, те, що ці маскуліності й фемінності впорядковані за ієрархією і оцінюються одне відносно іншого, слугує доказом того, що домінування створює й посилює відмінність.

З погляду міжпланетарної теорії гендеру, жінки чинять — чи то з біологічних причин, чи під впливом соціалізації — як жінки незалежно від того, де вони живуть, так само, як і чоловіки діють по-чоловічому незалежно від місця їхнього перебування. Психолог Carol Tavris доводить, що такий бінарний спосіб мислення спричиняє те,

що філософи називають «законом виключеної середини», до якої, як нагадує вона нам, «належить більшість чоловіків і жінок, з погляду їхніх психологічних якостей, переконань, здібностей, рис характеру і цінностей». [13] Виявляється, що багато які відмінності між жінками й чоловіками, що ми їх спостерігаємо в нашому повсякденному житті, насправді аж ніяк не становлять ґендерних відмінностей; вони є радше наслідком перебування в різних позиціях чи сферах діяльності. Це означає не те, що ґендеровані індивіди займають ці неґендеровані позиції, а те, що самі позиції зумовлюють лінії поведінки, які ми вважаємо ґендерованими. Соціолог Cynthia Fuchs Epstein називає такого роду відмінності «оманливими розрізненнями», оскільки вони хоч і ґрунтуються, начебто, на ґендері, насправді мають у своїй основі щось інше. [14]

Розгляньмо, зокрема, широко відомі відмінності шаблонів [патернів] спілкування, що їх проаналізувала у своїй книжці «You Just Don't Understand» [«Ви просто не розумієте»] Deborah Tannen. Вона стверджує, що жінки й чоловіки послуговуються у спілкуванні мовами відповідних їм планет — чоловіки, аби взяти гору, вдаються до притаманної суперникам мови ієрархії та домінування; жінки створюють мережі приєднання за допомогою м'якшої, спокусливішої мови, яка дозволяє кожному комфортно почувати себе. Вдома чоловіки — затяті мовчуни, що обмежуються бурчанням і односкладними відповідями своїм дружинам, які намагаються скористатися розмовою для створення атмосфери інтимності. [15]

Проте виявляється, що саме ці вкрай скупі на слова чоловіки дуже балакучі на роботі, де вони опиняються в стані залежності й безвладності і відчувають потребу в розмові для підтримання стосунків зі своїм начальством. Їхні дружини так само здатні вдаватися до мови суперництва задля зміцнення своєї позиції у спільній ієрархії. Коли антропологи William та Jean O'Bagg ознайомилися із розшифрованими стенограмами свідчень жінок і чоловіків у судових процесах, вони дійшли висновку, що рід заняття свідків більшою мірою, ніж ґендер, визначав їхнє мовлення. «Так звана жіноча мова не може вважатися ні характерною для всіх жінок, ні притаманною лише жінкам», — писали O'Bagg. Якщо жінки послуговуються «слабкою» мовою, це може пояснюватися «більшою схильністю жінок займати відносно слабкі соціальні позиції» у суспільстві. [16] Чимало відмінностей у манерах спілкування виявляються «оманливими розрізненнями», оскільки ми насправді рідко стикаємося з шаблонами спілкування, притаманними залежним чоловікам і начальницького типу жінкам.

Можемо звернутися до іншого прикладу — з галузі освіти — який я розглядаю в розділі 7. Узагальнені відмінності в балах, набраних дівчатками й хлопчиками, у стандартизованих математичних тестуваннях використовуються іноді як підстава для умовиводу про те, що особи чоловічої статі мають природний нахил до арифметичних цифр, а особи жіночої статі відчувають «страх перед математикою». Поедняйте це з їхнім «побоюванням успіху» на роботі і ви можете встановити, що жінки порядкують грошима менш ефективно — їм бракує передбачливості, вміння рахувати й уважності. Популярний автор Colette Dowling, чия книжка «The Cinderella Complex» [«Комплекс Попелюшки»] (в ній ідеться про те, що жінки, попри позірне честолюбство, компетентність і здобутки, «в дійсності» чекають на Чарівного Принца, що має звільнити їх і подарувати їм романтику вечірньої зорі й майбуття, в якому вони могли б бути бездіяльними й безпорадними — такими, якими вони потайки бажають бути) стала бестселером 1981 р., недавно інтерв'ювала шістьдесят п'ять жінок у віці під шістьдесят стосовно грошових справ і з'ясувала, що лише дві з них мали *якісь* плани щодо капіталовкладень з огляду на пенсію. Сама Dowling, що пережила фінансовий крах і банкрутство після кількох своїх бестселерів і залишилася самотньою, стверджує, що це пояснюється «конфліктами з залежністю. Грошова кмітливість пов'язана з маскулітністю в нашій культурі», — сказала вона інтерв'юєру. «Це викликає в жінок відчуття, що в разі, якщо вони воліють потурбуватися про себе і це їм вдається, розплатою стає те, що їм ніколи не поведеться у стосунках». Через непозбутню фемінність жінки вкорочують собі життя пострілом у ногу. [17]

Однак, на думку експерта з фінансових питань Jane Bryant Quinn, яка сама є автором бестселера про жінок і гроші, подібні твердження кидають виклик усім наявним дослідженням. «Справді, з погляду суспільства, жінкам краще не займатися своїми грошима», — сказала вона тому самому інтерв'юєру. «Однак Y-хромосома не є хромосомою, яка відповідає за капіталовкладення. З усіх досліджень випливає, що жінки нічим не відрізняються від чоловіків, якщо брати до уваги заробітки, стаж і кваліфікацію. У двадцять три роки юнаки й дівчата виглядають однаковою мірою збентеженими, коли на задвірках працюючого світу вони пильно вдивляються у план '401 (k)'. Однак, якщо жінки кидають роботу, вони дедалі менше розуміються на фінансах, тоді як чоловіки, що продовжують працювати, набувають усе більшого досвіду». [18] Отже, саме наш досвід, а не гендер зумовлює успішність наших маніпулювань із пенсійними капіталовкладеннями.

А що можна сказати стосовно тих величезних гендерних відмінностей, які дехто з оглядачів виявляє на робочому місці (тема розділу 8)? Чоловіки, запевняють нас, — то просякнуті духом суперництва соціальні кар'єристи, що не пропускають жодної нагоди просунутися. Жінки — колективістські натури, схильні до праці у складі групи; вони уникають конкуренції і можуть навіть страждати через «побоювання успіху». Однак у новаторському дослідженні Rosabeth Moss Kanter, висвітленому в книжці «Men and Women of the Corporation» [«Чоловіки й жінки корпорації»], зазначається, що гендер важить значно менше, ніж можливість. У разі, коли жінки мали такі самі обставини, мережу підтримки, наставників і можливості просування, вони поводити себе так само, як і чоловіки. Жінки досягли менших успіхів через те, що їм бракувало слушної нагоди, а не тому, що їх лякав успіх. Коли чоловіки були позбавлені сприятливих умов, їхня поведінка нагадувала типове «жіноче» поводження. [19]

І, нарешті, розглянемо наш досвід у колі сім'ї, що становить предмет мого дослідження у розділі 6. Тут ми також припускаємо, що соціалізація жінок полягає у виконанні ролі матері й виховательки, а соціальне призначення чоловіків — у тому, щоби бути сильними й мовчазними, до певної міри емоційно нейтральними вершителями справедливості — тобто ми виходимо з того, що жінки виконують «материнську справу», оскільки вони покликані до цього суспільством. І знову ж таки, дослідники-соціологи доходять висновку, що наша поведінка в сім'ї дещо меншою мірою зумовлена гендерною соціалізацією, ніж сімейними обставинами, в яких ми опиняємося.

У дослідженнях соціолога Kathleen Gerson, наприклад, встановлено, що гендерна соціалізація мало що нам дає для передбачення сімейного досвіду жінок. Лише трохи більше половини жінок із числа тих, що спочатку хотіли приділяти свій час виключно материнству, фактично були непрацюючими матерями. А серед тих жінок, що спочатку мріяли цілковито присвятити себе кар'єрі, лише трохи більше половини досягли цього. Виявилось, що стабільність подружнього життя, дохід чоловіка, професійна кваліфікація жінки й мережа підтримки були значно вагомішими, ніж гендерна соціалізація, чинниками, які визначали, реалізує себе та чи інша жінка виключно як мати, чи ні. [20]

З іншого боку, у дослідженні соціолога Barbara Risman встановлено, що всупереч гендерній соціалізації, яка притлумлює емоційну чутливість і вихователські здібності чоловіків, більшість з них, коли опиняються в ролі батька-одинака, чудово справляються з «материнством». Батьки-одинаки не наймають служниць для виконання

суто жіночої роботи по дому — вони самі з нею справляються. Фактично, Risman виявила не надто велику різницю між чоловіками в ролі батька-одинака і матерями (одиначками чи заміжними), коли йшлося про те, що вони робили вдома або як вони поводили себе зі своїми дітьми, і навіть коли йшлося про емоційний та інтелектуальний розвиток їхніх дітей. Методи виховання дітей, до яких вдавалися чоловіки, практично нічим не відрізнялися від тих, якими послуговувалися жінки. Саме це відкриття дало Risman підстави стверджувати, що «чоловіки здатні виконувати функції матері і що жінки не завжди краще від чоловіків виховують дітей». [21]

Встановлення цих фактів дивовижним чином вплинуло і на інші дослідження. Наприклад, недавно деякі дослідники виявили присутні відмінності в силі стресу, що його зазнають жінки й чоловіки на повсякденному ґрунті. Як пишуть ці дослідники, жінки повідомляли про вищий рівень стресу і меншу кількість «вільних від стресу» днів, порівняно з чоловіками. Вчені David Almeida та Ronald Kessler цілком слушно вбачають у цьому не біологічно зумовлену відмінність і прояв жіночої меншовартості у вигляді меншої пристосованості до стресів, а свідчення про те, що життя жінок було більшою мірою сповнене стресами, оскільки їм частіше, порівняно з чоловіками, доводилося вдаватися до балансування й жонгливання в питаннях сім'ї і роботи. [22]

Про виявлені Almeida та Kessler закономірності майже під фанфари повідомлялося в газетах, які практично суголосно трубили про відкриття нових суттєвих ґендерних відмінностей. Однак насправді Almeida та Kessler констатували те, що жінки, як зазначив Kessler, «беруть на себе турботу про домівку і контакти з водопровідником, переймаються кар'єрою і справами свого чоловіка і, звичайно, займаються дітьми». Натомість головним питанням, яке хвилює чоловіків, є: «Як справи на роботі? І все». [23] І встановили це згадані дослідники на підставі опитування сімейних пар — як чоловіків, так і дружин — стосовно їхніх реакцій на такі «стресори». А якими б були, на вашу думку, результати опитування, якби дослідники поставили ті самі запитання матерям-одиначкам і батькам-одинакам? Невже ви гадаєте, що вони виявили б якісь значущі ґендерні відмінності? Вірогідніше, було б встановлено, що спроба жонгливання безліччю проблем, на яку змушені йти працюючі батько чи мати, з великою імовірністю викликає значний стрес як для чоловіків, так і для жінок. Отже, саме соціальна структура, а не ґендер спричиняється до статистичної різниці.

Виходячи з усіх цих досліджень, ви могли б дійти висновку, як це зробила Risman, про те, що «якби жінки й чоловіки були поставлені в

тотожні структуральні умови й на них було б покладено однакові ролі зобов'язання, гендерні відмінності, які ми можемо спостерігати на практиці, геть би розвіялися». [24] Я цього не певен. Деякі відмінності між жінками й чоловіками все ж таки *існують*. Можливо, як спробує це довести автор цих рядків, згадані відмінності не є настільки значними, вирішальними чи неприступними для соціальних змін, як нам колись здавалося. Однак деякі відмінності очевидні. У цій книжці я ставлю собі за мету дослідити як ті сфери, де позірні гендерні відмінності виявляються насправді несуттєвими, а то й геть чисто надуманими, так і ті, де гендерні відмінності є питомими й важливими.

ЗМІСТ УСЕРЕДНЕНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Рідко які відмітні особливості жінок і чоловіків є «защитими» поспіль у всіх представників однієї статі — скажімо у чоловіків — і виключаються для всіх особин протилежної статі — відповідно у жінок (або навпаки). Попри те, що ми легко можемо оцінити відмінності між жінками й чоловіками за ступенем виявлення агресивності, фізичної сили, математичних чи мовних здібностей, турботливості та виховательських якостей або ж емоційної експресивності, було б хибним стверджувати, що всі особи чоловічої статі агресивні, фізично сильні і тямущі в математиці й природничих науках, а жодній представниці жіночої статі ці якості не властиві, або ж заявляти, що всі жінки турботливі і є добрими виховательками, обдаровані мовними здібностями і відзначаються яскраво вираженою емоційністю. Коли ми говоримо про гендерні відмінності, ми маємо на увазі не що інше, як *усереднені* відмінності, тобто відмітні особливості, якими в середньому наділені жінки й чоловіки.

Метод усереднення дозволяє нам певною мірою схарактеризувати відмінності між двома групами, але не дає жодних уявлень про самі розподіли — відмінності *серед* чоловіків і *серед* жінок. Іноді розкид може бути величезним. Трапляється чимало турботливих або емоційно експресивних чоловіків, а також агресивних і фізично сильних жінок (Див. рисунок 1.1.) Справді, практично всі дослідження, об'єктом яких були характерні риси, пов'язані з маскуліністю чи феміністю, засвідчують, що відмінності серед жінок і серед чоловіків є значно суттєвішими, ніж усереднені відмінності між жінками й чоловіками. Ми звикли звертати увагу, головним чином, на усереднені відмінності, але вони можуть виявитися значно менш інформативними, ніж нам здається.

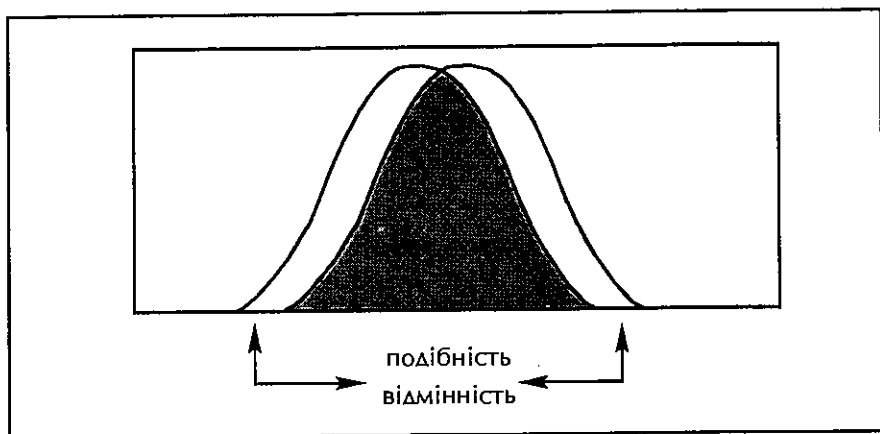

Рисунок 1.1. Схематичне відтворення перекривних розподілів характерних рис, поглядів і поведінки за ґендером. Хоча усереднені відмінності можуть існувати для багатьох характеристик, ці розподіли виявляють значно більшу подібність між жінками й чоловіками і значно більшу варіативність серед чоловіків і серед жінок.

Те, що ми очікуємо від них, так це, звичайно, підтвердження того, що жінки й чоловіки різні, що вони — з різних планет. Такі уявлення я називатиму міжпланетарною теорією ґендерної відмінності, згідно з якою спостережувані усереднені відмінності між жінками й чоловіками є вирішальними і пояснюються тим, що жінки й чоловіки — біологічно, а отже й фізично — різні істоти.

Наприклад, уже сама ідея про те, що ми походимо з різних планет, що наші відмінності глибокі й нездоланні, має політичний вимір. Іменування «іншої» статі «протилежною» затіює той факт, що багато в чому ми схожі. Як зазначає антрополог Gayle Rubin,

Чоловіки й жінки, безумовно, різні. Однак вони є не настільки різними, як день і ніч, земля й небо, інь і ян, життя й смерть. Фактично, з погляду природи, чоловіки й жінки ближчі одне до одного, ніж кожний із них до чогось іншого, скажімо до гір, кенгуру чи кокосових пальм ... Виключна ґендерна ідентичність, аж ніяк не будучи вираженням природних відмінностей, насправді є приховуванням природної подібності. [25]

Важливість міжпланетарної теорії ґендерної відмінності зумовлена не її істинністю (насправді, вона значно частіше виявляється

хибною, ніж істинною), а тим, що ми, як культура, очевидно, *зацікавлені* в підтвердженні її істинності. Інакше кажучи, в дійсності, соціологічне питання про гендер — це не соціологія гендерних відмінностей, яка пояснює фізіологічні корені гендерної відмінності, а соціологія проблеми розуміння, яка досліджує, чому гендерна відмінність є такою важливою для нас, чому ми так уперто чіпляємося за ідею гендерної відмінності, чому ми, як мені здається, легко викидаємо мільйони доларів на книжки, які «виявляють» глибокі відмінності між жінками й чоловіками, але навряд чи коли розщедримося на книжку, в якій пролунає вигук: «Гей, ми всі земляни!»

І все ж таки саме в цьому й полягає ідея цієї книжки. Практично всі наявні дослідження в галузі соціальних і бігевіоральних наук засвідчують, що жінки й чоловіки — не з Венери та Марсу, а з нашої спільної планети Земля. Ми не є протилежними статями, ми — статі, що сусідять одна з одною: між нами значно більше спільного, ніж відмінного.

ПОЛІТИКА ВІДМІННОСТІ Й ДОМІНУВАННЯ

Незалежно від того, вважаємо ми гендерну відмінність біологічно зумовленою даністю чи продуктом культури, міжпланетарна теорія гендерної відмінності не піддає сумніву те, що гендер є атрибутом індивіда, тобто, що гендер становить складову ідентичності людини. Однак цим ще не все сказано. Я переконаний, що конкретні хлопчики й дівчатка стають гендерованими, тобто, ми навчаємося «відповідної» поведінки й набуваємо рис, пов'язаних з гегемоністською маскуліністю та перебільшеною фемінністю, а потім кожний з нас особисто обирає свій власний шлях, який йому більш до вподоби. У певному сенсі, нам надано можливість «украяти свою частку» панівних визначень маскуліності та фемінності. Саме тому ми так уважно дослуховуємося до гендерних стереотипів і так рішуче їм опираємося — бо сподіваємося, що вони, в дійсності, не вичерпують нашого досвіду.

Проте украяти свою частку цілком на свій розсуд — у гендерно-нейтральних інституціях і сферах діяльності — нам не вільно. Соціальні інституції нашого світу — місце роботи, сім'я, навчальний заклад, політика — теж гендеровані; це осередки, де підсилюються та множаться панівні визначення і де дисциплінують «порушників». У гендерованому суспільстві ми самі стаємо гендерованими.

Вести мову про гендероване суспільство — це не те саме, що балакати про те, що судна-ракетки і хмарочоси виявляють символіч-

ну схожість з певною частиною чоловічої анатомії. Іноді функція має пріоритет над символічною формою. Крім того, предмет нашої розмови лише почасти стосується способу, в який ми вдаємося до гендерних метафор, характеризуючи інші сфери діяльності, — тобто способу, в який, наприклад, світ спорту, сексу, війни чи роботи привласнює мову іншої сфери.

Зазначаючи, що ми живемо в гендерованому суспільстві, ми маємо на думці, що організації нашого суспільства залучені до процесів, які відтворюють і відмінності між жінками й чоловіками, і домінування чоловіків над жінками. В інституційному сенсі, не можна не помітити, що організація місця роботи несе на собі відбиток процесу демонстрування й відтворення маскулінності. І часова, і просторова організація роботи зумовлені розмежуванням сфер діяльності (дистантність між роботою та домом, а також той факт, що вихованням дітей займаються передусім жінки).

Як і в разі непомітності гендерованої ідентичності, припущення про інституційну гендерну нейтральність насправді прислужується гендерній політиці цих інституцій. Крім того, таким чином окреслюється спосіб, до якого ми нерідко вдаємося, коли припускаємо, що, дозволяючи індивідам демонструвати ширший спектр гендерної поведінки, ми надаємо їм можливість досягати успіху в цих гендерно-нейтральних інституціях. Тож ми вважаємо, що найкращий спосіб усунення гендерної нерівності в системі вищої освіти чи в організаціях, де ми працюємо, — підтримати те саме: ми нерівні лише тому, що ми різні.

Проте через це виникає політична й особиста дилема для жінок в гендерованих інституціях. Вони опиняються в невиграшній ситуації, коли починають працювати, поступають на військову службу, йдуть у політику чи спорт, тобто потрапляють в ті сфери, що вже пристосовані для відтворення й підтримки маскулінності. Якою мірою вони, прагнучи досягти успіху, стають «такими, як чоловіки», такою ж мірою, як прийнято вважати, вони жертвують своєю фемінністю. А в тій мірі, в якій вони відмовляються жертвувати своєю фемінністю, їх вважають іншими. У такий спосіб узаконюється гендерна дискримінація як свого роду сортування людей за різними нішами. [26] Удачливих на службовій ниві жінок зневажають за зраду своєї фемінності, не сприймають як потенційних сексуальних партнерок, називають їх «дайкс» [«dykes» — лесбійки] і не вшановують запрошеннями. Про перших дівчат, що пішли на військову службу або вступили до військових навчальних закладів, і навіть про перших студенток Принстонського та Гельського університетів (відтоді як наприкінці 1960-х рр. в них було започатковано систему спільного

навчання) казали, що їм «бракує» жіночності, що не складається їхня жіноча доля. Проте, якби вони були більш «удачливі» як жінки, їх вважали б за менш здібних солдатів чи студенток. [27] Таким чином, гендерна нерівність падає на жіночі голови подвійним ярмом, і зумовлено це припущеннями про гендерну відмінність і про інституційну гендерну нейтральність.

Існує більш особистий бік цього подвійного ярма. Нерідко чоловіки бувають спантеличені тим, що їхні дружини, маючи повні-повніснінькі одяжні шафи, постійно ремствують, що їм «нема в що вдягтися». Мужчин, як правило, дивує подібна поведінка: так поводити себе може хіба що істота з іншої планети. Зрештою, ми, чоловіки, як правило, обходимося всього-на-всього трьома-чотирма сорочками й костюмами, до яких ми, можливо, добираємо штук п'ять-шість різних краваток. Темно-синього, попелясто-сірого, чорного кольору — хіба може виникати проблема з одяганням?

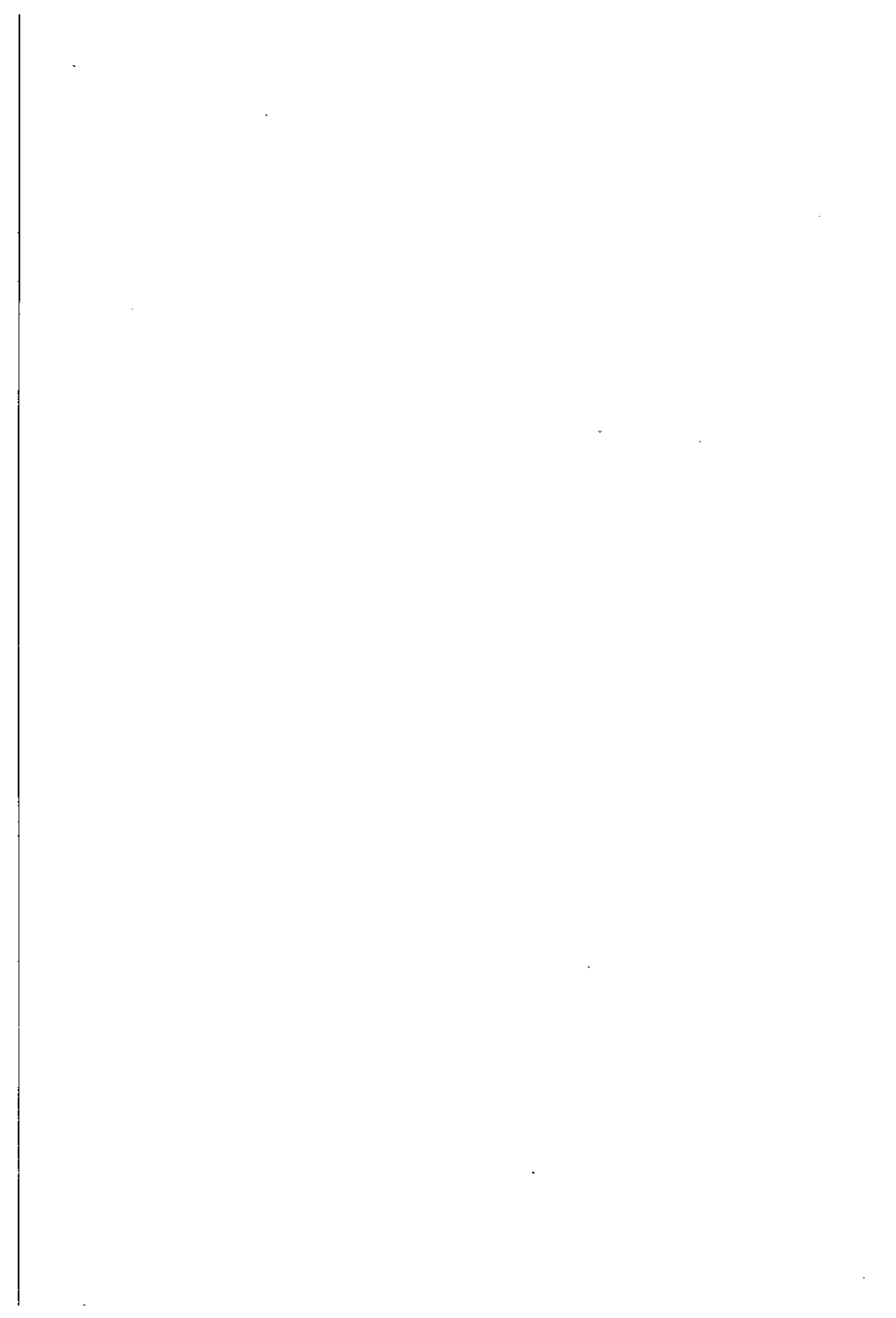
Однак ті жінки, що працюють, потрапляють до гендерованої інституції, в якій усе, в що вони вдягаються, про щось «говорить». Так, поглянувши на одну зі своїх ділового стилю суконь, вони кажуть собі: «Ні, вона видається надто старомодною. В такому одязі ніхто не сприйме мене поважно як жінку!» Або ж, виймаючи свій витонченіший і обтисливіший наряд, вони розмірковують: «У цьому міні вони сприйматимуть мене лише як жінку і ніхто не поставиться до мене серйозно, як до працівниці». У будь-якому випадку жінки — і «синя панчоха», і «секс-кішечка» — залишаються в програті, оскільки місце роботи саме по собі є гендерованим і стандарти успіху (а це стосується й одягу для досягнення успіху) пристосовано до іншої статі.

І диференція, і домінація — обидві породжуються й відтворюються в наших соціальних взаємодіях, в інституціях, з якими пов'язане наше життя й робота. Хоча відмінності між нами не такі значні, як нам часто здається, вони набувають вагомості в наших сподіваннях і спостереженнях. У цій книжці я ставлю собі за мету дослідити ті відмінності, що є реальними й важливими, а також виявити ті, що є далекими від реальності й малозначущими. Моїм завданням буде проаналізувати, в який спосіб гендерна нерівність створює підґрунтя для припущень щодо гендерної відмінності. І, нарешті, намагатимуся показати вплив гендеру на наше життя, а саме: яким чином ми стаємо гендерованими людьми, що живуть гендерованим життям у гендерованому суспільстві.

Ч
А
С
Т
И
Н
А

1

ВИТЛУМАЧЕННЯ ГЕНДЕРУ

ЗАПОВІДАНО ПРИРОДОЮ

Біологія формує статі

*Диявол, суший диявол, природи якого
Не здужає жодне виховання! На нього намарно
Витрачено всі мої зусилля, ширю докладені!*

WILLIAM SHAKESPEARE
«THE TEMPEST» [«БУРЯ»]

*Опраг: «Ти гадаєш, суспільство змінилося б, якби було доведено
поза всякими сумнівами, що ти таким народився?»*

*Близнюк-гей: «Було б легше... для сприйняття, але, як ти розумієш,
люди все ще не сприймають чорношкірих, латиноамериканців і
інвалідів... Геї в однаковому з ними положенні... люди не визнають
товстунів».*

Опраг (засмучено): «Я забув про це. Годі з цим».

«THE OPRAH WINFREY SHOW»

Найвідомішим висловом Зигмунда Фрейда — опріч його роздратованого вигуку «жінки — чого ж вони хочуть?» — є, очевидно, аксіома «анатомія — це доля». Хоча немає впевненості, що Фрейд сподівався на буквально прочитання цієї фрази, чимало біологів переконані, що відмінності в анатомії є вирішальними і становлять підґрунтя для відмінностей у життєвій емпіриці чоловіків і жінок. Недавно один із дослідників заявив про свою впевненість у тому, що «відмінності між чоловічими й жіночими особинами нашого виду зрештою буде виявлено в будові клітин та анатомії мозку людини». [1] Для біологів корені поведінки людини слід шукати не в наших зірках чи в нас самих, як пропонував Бруту Цезар, а радше в наших клітинах.

Біологічні трактування займають провідне місце в наших поясненнях як гендерної *відмінності*, так і гендерної *нерівності*. По-перше, це пояснюється тим, що біологічні витлумачення мають наліт «істинної» науки на кшталт: оскільки їхні теорії базуються на «об'єктивних наукових фактах», доводи науковців-природничників надзвичайно переконливі. По-друге, біологічні пояснення начебто узгоджуються з нашими власними спостереженнями на кшталт: жінки й чоловіки *видаються* нам здебільшого такими різними — дійсно, настільки різними, що нерідко нас можна вважати вихідцями з різних планет.

Біологічні пояснення відзначаються і певною концептуальною логічністю, оскільки соціальна впорядкованість між жінками й чоловіками (гендерна нерівність), як здається, безпосередньо й неминуче впливає з відмінностей між нами. Біологічні аргументи переконують нас у тому, що те, що існує, — це те, як має бути, що соціальне є природним. Зрештою, подібні доводи запевняють нас у тому, що існуюча нерівність — не наша провина і що, справді, немає кого звинувачувати. Ми не можемо нести відповідальність за наші вчинки — авжеж, це все біологія! (Подібні заяви лунають з лав консерваторів і лібералів, феміністів і жінконенависників, гомофобів і геїв-активістів.) Ба більше, якщо ці пояснення правильні, жодна політична ініціатива, ніякі соціальні витрати і ніякі кардинальні зрушення в політиці не змінять взаємин між жінками й чоловіками.

Цей розділ присвячено розгляду деяких прикладів з величезного числа біологічних доказів, покликаних продемонструвати природні, біологічно зумовлені відмінності між статями, а також пояснити, яким чином із цих відмінностей безпосередньо впливає соціальна й політична впорядкованість (нерівність). Біологічні відмінності можуть багато в чому пояснити поведінку чоловіків і жінок. Пошук таких відмінностей може також чимало розповісти нам про нашу культуру — про те, у що нам хотілося б так безоглядно вірити, і чому нам хочеться в це вірити.

БІОЛОГІЧНІ ВІДМІННОСТІ: РАНІШЕ І ТЕПЕР

Пошук біологічних коренів відмінностей між жінками й чоловіками — не новина. Новизна — принаймні в межах кількох останніх століть — полягає в тому, що науковці стали відігравати провідну роль у дослідженні природних відмінностей між особами чоловічої та жіночої статі.

До XIX ст. пояснення гендерної відмінності були здебільшого пафатією теологів. Бог створив чоловіка й жінку для різних цілей, і ці репродуктивні відмінності вважалися вирішальними. Так, наприклад, священник John Todd засуджував виборче право для жінок, яке здатне «переінакшити власне закони Бога», і застерігав прибічників цього нововведення, які намагалися переконати жінок у тому, що вони «знайдуть незалежність, добробут і славу в чоловічій сфері, тоді як їхня безпека й щастя полягають лише в тому, щоб терпляче, з любов'ю та відданістю виконувати свої обов'язки і впорядковувати стосунки у своїй власній сфері». [2]

Наприкінці XIX ст. під впливом Darwin і нововиниклої науки — еволюційної біології — в дискусію втягнулися науковці, які спиралися на свої найновіші відкриття. Дехто з них доводив, що звичайні біологічні процеси жіночого організму роблять її непристосованою до громадського світу роботи й навчання. Наприклад, доктор W.C. Taylor у своїй книжці «A Physician's Counsels to Woman in Health and Disease» [«Поради лікаря для жінок стосовно здоров'я та хвороб»] (1871) радив жінкам залишатися вдома для відпочинку впродовж принаймні п'яти-шести днів щомісяця:

Не буде перебільшенням наголосити на важливості вважати ці щомісячні регули періодами хворобливого стану, днями, коли необхідно відкласти чи видозмінити звичайні заняття... У ці дні слід уникати — доконечно й за будь-яких обставин — довгих прогулянок, танців, походів по магазинах, катання верхи і вечірок. [3]

У своїй новаторській роботі «On the Origin of Species» [«Походження видів»] (1859) Darwin порушив кілька питань. Яким чином певні види набули теперішнього вигляду? Чим пояснюється така дивовижна розмаїтість цих видів? Чому деякі види відрізняються від інших у деяких відношеннях і залишаються подібними в інших відношеннях? Відповіддю його на ці запитання був закон природного добору. Види пристосовуються до змін свого довкілля. Ті види, що добре пристосувалися до свого довкілля, є репродуктивно успішними, іншими словами, їхні адаптивні характеристики передаються наступному поколінню; тоді як менш адаптивні види не передають потомству своїх характеристик. У межах будь-якого окремого виду відбувається аналогічний процес, і ті індивіди, що якнайліпше пасують до свого оточення, передають свої гени наступному поколінню. Види безперервно змінюються і постійно пристосовуються.

Така ідея сприймалася як теологічна ересь тими, хто вірив у те, що Бог створив усі види, з людськими істотами включно, незайманими й незмінними. А Darwin був переконаний, що не лише види

нижчого тваринного світу засвідчують відмінності між особинами чоловічої та жіночої статі, але й людські істоти демонструють те саме. «Жінка, як видно, відрізняється від чоловіка своєю душевною вдачею і передусім більшою ніжністю й меншою егоїстичністю», — писав він у книжці «The Descent of Man» [«Походження людини»]. Притаманні чоловікові дух суперництва, честолюбство й егоїзм «становлять, очевидно, його природне й нещасливе право від народження. Головна різниця в інтелектуальних можливостях між двома статями проявляється у тому, що чоловік досягає більших, порівняно з жінкою, висот у будь-якому своєму починанні — там, де потрібні або глибока думка й розсудливість чи багата уява, або просто вміння скористатися своїми органами чуттів і руками». [4]

Щойно біологічні відмінності між жінками й чоловіками було визнано науковим фактом, як письменники й критики оголосили всі зусилля кинути виклик соціальній нерівності й дискримінації жінок такими, що порушують «закони природи». Багато хто з авторів стверджували, що намагання жінок увійти до громадської сфери — їхні спроби працевлаштуватися, голосувати, вступити до коледжу — були хибними, оскільки при цьому їхні соціальні й політичні прагнення ставилися вище від призначення, задля якого було створено їхні тіла. Жінок потрібно було не так *відсторонити* від голосування, ринку робочої сили чи від вищої освіти, як, за висловом священника Todd, «звільнити від певних речей, які чоловіки мусять терпляче зносити». [5] Таку позицію найяскравіше підсумував учасник дискусії про виборче право жінок у Сакраменто (Каліфорнія) в 1880 р.:

Я виступаю проти надання жінкам виборчого права [*sic*] з огляду на той тягар, який воно покладе на неї. Її тонка натура вже й без того пригнічена. Її тендітна статура, ослаблена, як правило, постійним напруженням, уготованим їй природі, нерідко до того ж виснажується хворобами, викликаними надмірними вимогами до її розуму. І пристрасть, і любов, і честолюбність — все це занадто потужні чинники знесилення жіночого організму, а звідси й страшенна поширеність випадків надірваного здоров'я та ранньої смерті. [6]

Соціологи швидко скочили на цю біологічну платформу — надто соціал-дарвіністи, які скоротили необхідний для еволюції часовий відтинок з тисячоліть до одного-двох поколінь і мимохідь поширили застосування теорії Darwin з орнітології на людські істоти. У своєму прагненні узаконити соціологію, пов'язавши її з природним правом, соціал-дарвіністи застосували теорію Darwin у такий спосіб, який би її автору ніколи б не спав на думку, і викривили його ідею про

природний добір, проголошуючи існування вирішальних біологічних відмінностей між расами, націями, родинами і, звичайно, між жінками й чоловіками. Наприклад, видатний французький соціолог Gustav LeBon, який прославився в майбутньому своєю теорією колективного розуму та ірраціональності натовпу, був переконаний, що відмінності між жінками й чоловіками можна пояснити різною будовою мозку. У 1879 р. він писав:

У межах більшості розумово розвинених рас, як і серед парижан, існує велика кількість жінок, чий мозок за своїм розміром ближчий до мозку горил, ніж до мозку більшості розвинених чоловіків... Усі психологи, що досліджували розумові здібності жінок, визнають у наш час, що вони репрезентують найбільш недорозвинені форми людської еволюції і що вони стоять ближче до дітей і дикунів, ніж до дорослого цивілізованого чоловіка. Вони переважають у мінливості й ненадійності, позбавленості думки й логіки і нездатності розмірковувати. Поза всякими сумнівами, трапляються іноді видатні жінки, що значно перевершують пересічного чоловіка, але вони становлять такий самий виняток, як народження потвори, як, скажімо, горила з двома головами... [7]

Дискусія здебільшого точилася довкола того, чи придатні жінки до навчання, зокрема в коледжах та університетах. Один з учасників дискусії писав, що жінка із «середнім мозком» може досягнути тих самих стандартів, що й чоловік із середнім мозком «лише за рахунок свого здоров'я, своїх емоцій чи своєї моралі». Інший диспутант передікав, що в разі, якщо жінки навчатимуться в коледжах, їхній мозок стане більшим і важчим, а ось їхня матка зморщиться. Мабуть найвідомішим із соціологів, що долучилися до цієї дискусії, був Edward C. Clarke — провідний професор-викладач Гарвардського університету. У своїй книжці-бестселері «Sex in Education: or, A Fair Chance for the Girls» [«Стать в освіті, або Чудовий шанс для дівчат»] (1873) Clarke доводив, що жінки мають бути звільнені від вищої освіти з огляду на величезні вимоги, які висуває до їхнього тіла процес дітонародження. Якщо жінки вступатимуть до коледжів, попереджав Clarke, вони не зможуть народжувати дітей, і не потрібно бути «пророком, аби провістити, що дружин, які виступатимуть у ролі матерів, у нашій країні потрібно буде виписувати з трансатлантичних домів». [8] (Проголошення Clarke загрози цивілізації з боку іммігрантів, які розмножуються швидше за корінних білошкірих, — явище, споріднене з характерним для нашої епохи поєднанням расизму й сексизму.)

Виникає запитання про докази для таких абсурдних біологічних заяв. Вони були прості. Виявилось, що жінки з дипломом коледжу

рідше виходили заміж і народжували менше дітей, ніж жінки без вищої освіти. І все це, треба розуміти, через ті зморщені матки і зважнілі мізки. Крім того, з'ясувалося, що 42% всіх жінок, госпіталізованих до психіатричних установ, закінчили коледжі, тоді як серед чоловіків було виявлено лише 16% таких хворих. Отже, вища освіта, напевне, вела жінок до божевілень. У наші дні ці відхилення у фертильності чи в поширеності психічних захворювань серед жінок з вищою освітою ми, звичайно, можемо віднести на рахунок, відповідно, збільшених можливостей і зруйнованих сподівань, а не зморщеної матки. Твердження Clarke залишаються разючим прикладом використання співвідносних сукупних даних соціальних наук у відверто політичних цілях.

На зламі XIX–XX століть прихований консерватизм подібних аргументів був не менш очевидний, ніж тепер. «Як сталося, що жінка колись опинилася підпорядкованою мужчині, як ми це спостерігаємо зараз по всьому світові?» — задавав питанням James Long. «Через свою природу, свою стать, так само, як і негр є й завжди буде, до скою віків, нижчим за своїм розвитком від представника білої раси, а, отже, й приреченим на підлеглість. Однак почувасться вона щасливішою, ніж за будь-яких інших умов, бо такий закон її природи». [9]

У наш час біологічна доктрина черпає загалом свої докази з трьох дослідницьких галузей: (1) еволюційна теорія: від соціобіології до «еволюційної психології»; (2) дослідження мозку; і (3) ендокринологічне дослідження статевих гормонів: до народження і в період статевої зрілості. Дані останніх двох галузей дослідження використовують також для опису біологічно зумовлених відмінностей між гетеросексуалами та гомосексуалами, причому ці відмінності, як ми побачимо далі, нерідко виражаються в гендерній термінології. [10]

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ІМПЕРАТИВ: ВІД СОЦІАЛ-ДАРВІНІЗМУ ДО СОЦІОБІОЛОГІЇ

Біологи-еволюціоністи від часів Darwin відмовилися від вочевидь політичних намірів соціал-дарвіністів, але в 1970-х рр. з розвитком нової галузі — соціобіології — знову зазвучала еволюціоністська аргументація. Професор ентомології з Гарвардського університету Edward Wilson посприяв відновленню цього наукового напрямку, розширивши його сферу дослідження таким чином, що вона стала охоплювати не лише поведнки комах, а й людську поведінку. Усі істоти

«підкоряються», доводив Wilson, «біологічному принципу», і всі відмінності характеру (особистостей, культур) зумовлені біологічним розвитком істот під тиском еволюційного добору. Отримані в результаті природні відмінності становлять джерело соціальних і політичних узвичаєнь, які ми тепер спостерігаємо. За висловом Wilson та його однодумця Richard Dawkins, «експлуатація жінок починається тут». На переконання Wilson, культура не має великого впливу, оскільки «гени тримають культуру на шворці». [11]

Один з основних аспектів, на яких наголошують соціобіологи, пов'язаний із відмітними особливостями чоловічої та жіночої сексуальності, які, на їхнє переконання, становлять природний продукт багатовікового еволюційного розвитку. Еволюційний успіх вимагає, щоб усі особи виду свідомо чи несвідомо прагнули передавати свої гени. Отже, особи чоловічої та жіночої статі розвивають репродуктивні «стратегії», які мають забезпечити передавання нашого власного генетичного коду наступному поколінню. Соціобіологи нерідко вдаються до мови наміру й вибору, посилаючись на «стратегії», що мало б засвідчувати той факт, що наші гени наділені інструментальною раціональністю і що кожна з наших клітин чинить у жіночий чи чоловічий спосіб. Таким чином, вони ведуть нас до висновку, що спостережувані нині відмінності між жінками й чоловіками — результат багатовікового ланцюжка сприятливих еволюційних виборів.

Розглянемо, наприклад, розмір і кількість власне репродуктивних клітин. Додамо до цього відносний внесок чоловіка й жінки у народження здорового потомства і — в одну мить! — матимемо відмінності у чоловічій і жіночій сексуальній поведінці під час типової студентської здибанки наступного уїк-енду. «Він» виробляє більйони крихітних сперм; «вона» виробляє одну відносно гігантську яйцеклітину. Для особи чоловічої статі репродуктивний успіх залежить від його здатності запліднити велику кількість яйцеклітин. З цією метою він намагається запліднити якнайбільше яйцеклітин. Отже, чоловіки мають «природну» схильність до різноманітності. Натомість жінкам потрібне лише одне успішне злягання для запліднення їхньої яйцеклітини, тож їм властива надзвичайна розбірливість в обранні щасливого хлопця. Більше того, особи жіночої статі мусять витратити значно більше енергії під час вагітності й годування груддю, і значить, у них значно вищий показник репродуктивного «внеску», що й віддзеркалюватимуть їхні репродуктивні стратегії. Отже, жінки, обираючи мужчину на роль найліпшого батька, проявляють схильність до моногамії. «Жінка прагне заміжжя не для того, щоб монополізувати сексуальність чоловіка, а передусім для привласнення його полі-

тичного й економічного ресурсів з метою якнайкращого забезпечення своїх дітей (своїх генів)» — пише журналіст Anthony Layng. За висловом психолога Donald Symons, жінки й чоловіки мають різні «сексуальні психології»:

Оскільки людські особини жіночої статі, подібно до самок більшості видів тваринного світу, роблять доволі значний внесок у народження й забезпечення виживання свого потомства, а особини чоловічої статі можуть відбутися відносно невеликим внеском, жінки, за аналогією з тваринами, дивляться на секс і дітонародження зовсім з інших позицій, аніж чоловіки... Жінки мусять бути більш розбірливими й нерішучими, оскільки вони наражаються на більший ризик, зумовлений наслідками поганого вибору. А чоловікам можна бути менш перебірливими, значно рішучішими і більшою мірою насолоджуватися розмаїттям партнерок, бо вони *меншим* ризикують.

Нічого дивного, як зазначає Symons, в тому, «що ми знаходимо»:

Природний добір сприяв засадничій чоловічій схильності зазнавати сексуального збудження від погляду на жінок. З іншого боку, людські особини жіночої статі, наражалися на величезний ризик, з погляду часу й енергії, коли вони вагітніли. Отже, природний добір сприяв розвитку засадничої жіночої схильності до розбірливості як стосовно сексуальних партнерів, так і стосовно обставин, за яких відбувалася копуляція. [12]

Отже, дилема для цих моногамних жіночих особин — у тому, як домогтися виконання батьківських обов'язків від цих невинних пустунів — чоловіків, які б стократ охочіше подалися куди-інде запліднювати інших представниць жіночої статі, ніж сидіти вдома в колі дружини й малечі. Стратегія жінки полягає в намаганні «запопасти» емоційне, а, отже, й батьківське зобов'язання до *початку* сексуальних стосунків. Таким чином, жінки не лише приречені бути моногамними, вони, крім того, пов'язують сексуальну поведінку з емоційним зобов'язанням і, перш ніж остаточно «здатися», всіма правдами й неправдами витягують із цих безладних чоловіків обіцянки любові й відданості. Отже, чоловікам генетично вготовано бути ненаситними сексуальними хижаками, повсякчас готовими до нових, хоча б потенційних, сексуальних завоювань, тоді як жінки мають «вбудовану» біологічну схильність до моногамії і демонструють сексуальну поведінку, в якій фантазії романтичної любові переплітаються з обов'язком, а також виявляють певну сексуальну стриманість, здолати яку спроможні лише лицарські присягання чоловіків на вірність і відданість.

Існує чимало еволюційних доктрин, в яких аналізуються інші аспекти репродуктивної біології і які ставлять собі за мету докладно окреслити відмінності між чоловіками й жінками і в такий спосіб пояснити соціальну нерівність між ними. Наприклад, ідея розмежування сфер діяльності, як видно, сягає своїм корінням сивої давнини процесу еволюції. «У суспільствах мисливців-збирачів чоловіки вибираються на полювання, а жінки залишаються вдома. Ця виразна тенденція зберігається і в більшості аграрних і промислових суспільств, і вже хоча б з огляду на це можна зробити припущення про її генетичне походження», — пише Edward Wilson. «Як підказує мені моя інтуїція, ця генетична тенденція є настільки сильною, що вона здатна спричинити суттєвий поділ праці у якнайбільш вільних і щонайбільше рівноправних суспільствах майбутнього». [13]

Дослідники Lionel Tiger та Robin Fox наголошують на соціальних умовах, необхідних для еволюційного переходу до мисливського й збиральницького суспільства. По-перше, мисливський загін має керуватися почуттям солідарності і володіти навичками колективної праці, що вимагає єдності між мисливцями. Біологія жінок, зокрема її менструальний цикл, створює для них значні незручності, які заважають їм брати участь у цій відповідальній співпраці. До того ж присутність жінок могла б розладнати згуртованість чоловічого колективу і посягти розбрат і суперництво. Крім того, їм властивий «материнський інстинкт». Тож, чоловіча справа — ходити на лови, а жінкам годиться залишатися вдома і дітейглядіти. [14]

Внаслідок таких різних репродуктивних стратегій і еволюційних імперативів формуються різні характери: в жінках і чоловіках ми розпізнаємо різні особистості. Найновіша інкарнація соціобіології називається «еволюційною психологією», і претендує вона на спроможність пояснити психологічні відмінності між жінками й чоловіками, виходячи з їх еволюційних траєкторій. Чоловіки постають у нашій уяві агресивнішими й придатнішими для керівних та управлінських функцій — навички, відшліфовані чоловіками впродовж століть еволюції в ролі мисливців і воєнків. Доглядаючи дітей і вправляючись у домашньому хазяйнуванні, жінки за той самий відтинок часу набули репутації істот вразливіших, емоційніших і пасивніших. [15]

І, нарешті, ці відмінності дають також підстави науковцям оцінювати й пояснювати таку поведінку, як міжвидова агресивність і насильство. Психобіолог David Barash робить спробу поєднати соціобіологію з трюїзмами філософії Нью-Ейдж, коли він пише, що «гени допомагають собі, виявляючи чуйність до себе». На жаль, це не завжди означає чуйність до інших. Егоїстичним генам не відомо золоте

правило. Наприклад, Barash пояснює згвалтування як наслідок репродуктивного пристосування чоловіків, які інакше не могли домогтися побачення. За аналогією зі своїм дослідженням скорпіонових мух і диких качок, Barash, Thornhill та інші еволюціоністи стверджують, що чоловіки-гвалтівники вчиняють, згідно зі своїм генетичним потягом до розмноження, в єдино доступний для них спосіб. «Можливо, чоловіки-гвалтівники, обираючи свій хибний, з погляду закону, шлях, роблять усе можливе, аби збільшити свою придатність», — пише Barash. Для чоловіків згвалтування — це просто «адаптаційна» репродуктивна стратегія, до якої вдається менш удачлива особина чоловічої статі — секс по-інакшому. Якщо ви не можете передавати свій генетичний матеріал, удаючись до спокушання, передавайте його із застосуванням згвалтування. [16]

Тож не звинувачуйте чоловіків або хоча б їхні генетичні імперативи. Насправді провина лежить на жінках. «Коли з часом жінки стали відмовляти чоловікам у нагоді позмагатися під час овуляції, статеві зносини з неохочими жінками усталилися як можлива стратегія копуляції», — пишуть Richard Alexander та K.N. Noonan. Виглядає на те, що коли б жінки були хоч трішечки поступливішими, чоловіки не були б змушені вдаватися до згвалтування як до репродуктивної тактики. [17]

СОЦІОБІОЛОГІЯ — «ДОЛАДНА» ОПОВІДКА

Наскільки слушними є ці еволюціоністські обґрунтування? Чи додають щось їхні свідчення до засадничих нездоланих відмінностей між жінками й чоловіками, зумовлених вимогами еволюційного пристосування? Хоч ми й відчуваємо певний інтуїтивний потяг до цих доводів — оскільки вони надають нашому сучасному досвідові вагомості історії та науковості — все ж таки надто багато явних огріхів у поясненні, щоб воно прозвучало для нас переконливо.

Ця теорія здатна докладно описувати заплутані ритуали парування дрозодфіл чи брунатних пташок або може здаватися застосовною до міського бару для одинаків чи до динаміки побачень студентів університетів і коледжів, але основана вона на тлумаченні вибіркового свідчень, які узгоджуються з упередженими ідеями. Складається враження, що ці соціобіологи дивляться, що є нормативним — те, що чоловіки більш ніж жінки схильні відокремлювати секс від любові, що чоловіки відчувають своє право на сексуальні стосунки з жінками, що чоловіки шукають більшої різноманітності — і намагаються

прочитати це навспак у нашому генетичному коді. Прихильники подібних трактувань завжди потрапляють у телеологічні пастки, домислюючи постфактум, чим заповнити наявні теоретичні прогалини. Це так, оскільки це має бути так. Крім того, надто короткий відтинок часу. Хіба ми можемо пояснити кожний окремий сексуальний контакт таким величезним еволюційним задумом? Я б побився об заклад щодо того, що більшість наших свідомих «стратегій» на студентських здибанках мають більш безпосередні цілі, ніж забезпечення нашого репродуктивного успіху.

Деякі доводи виходять далеко за межі того, що можуть пояснити дані, і сягають таких речей, які практично не можуть бути перевірені. Біолог Richard Lewontin, палкий критик соціобіології, стверджує, що «не наведено жодного доказу щодо генетичного підґрунтя цих характеристик [релігія, війна, співпраця], а доводи на користь їхнього встановлення шляхом природного добору не можна перевірити, оскільки подібні аргументи постулюють гіпотетичні ситуації в людській передісторії, які не підлягають перевірці». А його однодумець, біолог-еволюціоніст Stephen Jay Gould спростовує твердження про те, що існує «безпосередній доказ генетичної обумовленості соціальної поведінки конкретної людини». [18]

Складається враження, що в деяких випадках соціобіологічна аргументація ґрунтується на тому припущенні, що можлива одна-єдина інтерпретація певних даних. Однак можливе існування й інших тлумачень. Приміром, психологи Carol Tavris та Carole Wade задаються питанням, чому батьки — жінки й чоловіки — «вкладають» так багато часу й енергії у своїх дітей, тоді як вони могли б мати собі приємне дозвілля деінде? Хоча соціобіологи доводять, що ми приречені на таку альтруїстичну поведінку через те, що наші діти — вмістилище нашого генетичного матеріалу, Tavris та Wade допускають можливість пояснити це простим економічним розрахунком. Взамін нашої турботи, яку ми виявляємо до своїх нащадків, коли вони ще молоді й несаможиттєві, ми сподіваємося отримати від них опіку в часи своєї старості й самотності — ось значно стисліше й логічніше пояснення. [19]

Інша група соціобіологічних обґрунтувань спирається на вибіркоче використання даних, ігноруючи ті дані, які можуть виявитися незручними. Який вид ми маємо використовувати як стандарт для порівняння? Приміром, серед шимпанзе і горил заведено так, що самки зазвичай покидають домівку і переходять до нових груп, залишаючи самців удома; у бабуїнів, макак і лангурів [langurs] домівку залишають самці — у пошуку своєї долі деінде. Тож яка стаття має

потяг до мандрів, природний нахил до полишення домівки? Соціобіологи схильні надавати право видам з чоловічим домінуванням демонструвати повсюдність домінування особин чоловічої статі. Проте є й інші види. Наприклад, бабуїнів відносять до видів із жіночим домінуванням, в яких самки визначають стабільність групи і вирішують, які самці справді варті бути їхніми «друзями». Згадаймо самку шимпанзе. Вона спаровується з багатьма різними самцями, нерідко до 50 разів на день — у розпалі тічки. Вона заграє, спокушає і докладає якнайбільше зусиль, аби привабити самців, яких вона потім полишає і вирушає назустріч новому клієнтові. Чи можемо ми стверджувати, що подібний факт свідчить про те, що самки генетично запрограмовані зі схильністю до різноманітності, а самці — до моногамії? А соціобіологи тенденційно не визнають іншої поведінки серед приматів. Приміром, сексуальний контакт з іншими особинами тієї самої статі «не виходить за межі характерного для всіх тварин нормального сексуального спектра, який реалізується в різноманітний спосіб упродовж життя особини». [20] Проте мало хто виявляє природний нахил до гомосексуалізму.

Деякі аргументи є просто помилковими у світлі емпіричних даних. Розглянемо пояснення того, як менструальний цикл жінок знесилоє їх до тієї міри, що вони неминуче й цілком справедливо стали пасти задніх при переході до мисливства й збиральництва. Проведене Katherina Dalton дослідження англійських школярок показало, що 27% з них безпосередньо перед менструацією отримали нижчі бали тестування, ніж під час овуляції. (Вона не уточнює, наскільки гіршими вони були.) Однак в 56% випадків якихось змін в оцінках тестування не спостерігалось, а 17% школярок фактично покращили свої результати в передменструальний період. А як стоїть справа з усім відомим «материнським інстинктом»? Як можна пояснити величезну популярність дітовбивства як способу контролювання народжуваності впродовж усієї Західної історії, а також той факт, що найчастіше дітогубцями були саме жінки. Дітовбивство було, мабуть, найпоширенішим методом контролювання народжуваності в усьому світі. Один історик писав, що дітовбивство практикувалося в Давній Греції і Давньому Римі і що «кожна ріка, купа гною та вигрібна яма, як правило, використовувалися для викидання мертвих дітей». У 1527 р. якийсь священик повідомляв, що «в убиральнях лунають зойки дітей, яких туди було вкинуто». [21]

І, нарешті, як бути з тим аргументом, що гвалтування — це просто секс по-інакшому для невдачливих, у репродуктивному відношенні, чоловіків? Таке пояснення не враховує той факт, що пере-

важну більшість гвалтівників, сповнених радше люттю, ніж похиттю, тягне не до сексу, а до знуцання й насильства. Багато хто з гвалтівників має регулярних сексуальних партнерок, дехто навіть одружений. Серед згвалтованих трапляються жінки, яких ніяк не віднесеш до репродуктивного віку: або занадто молоді, або застарі. І навіть деякі гвалтівники ушкоджують і навіть убивають своїх жертв, дарма що при цьому гине й сам генетичний матеріал, для передання якого вони начебто і гвалтують. А як пояснити той факт, що іноді трапляються гвалтівники-гомосексуалісти, які передають свій генетичний матеріал тим, хто взагалі не здатний народжувати дітей? А згвалтування у в'язниці? Для пояснення людської поведінки нам навряд чи стануть у пригоді теорії про егоїстичні гени та еволюційні імперативи.

Соціобіологія та еволюційна психологія пропонують нам те, що Rudyard Kipling назвав «доладною оповідкою» [«just-so story»] — витлумачення, яке, спираючись на якісь дані, пояснює, наприклад, звідки взявся у слона хобот або чому тигр смугастий. Це все — дитячі казки, що сприймаються читачем як вигадка, точніше як зручна, присмна і, зрештою, корисна вигадка.

Хіба не можна, скориставшись тим самим фактичним матеріалом, придумати зовсім іншу «доладну» оповідку? Вдамося до невеличкого вправління в думці. Візьмемо ті самі дані, що їх використовують соціобіологи — про сперму та яйцеклітини, про репродуктивні стратегії, про різні рівні батьківського внеску — додамо кілька інших і подивимось, що станеться. Згадаймо також про те, що людські особини жіночої статі — це єдиний різновид самок приматів, у представниць якого немає чітко окресленого періоду статевої активності, тобто їм властива потенційна готовність до статевих зносин у будь-який момент їхнього репродуктивного циклу, навіть тоді, коли їх запліднення неможливе. Якою б могла бути еволюційна репродуктивна «стратегія» для цього? Згадаймо ще про те, що клітор у людини не відіграє абсолютно ніякої ролі в репродукційному процесі, а призначений виключно для сексуального задоволення. І, нарешті, не забуваймо, що коли народжується дитина, встановлення матері є очевидним, тоді як стосовно батька цього сказати не можна. Ще зовсім донедавна — до появи ДНК-аналізів — чоловіки ніколи не могли бути цілком упевненими, що дитина їхня; зрештою, звідки їм знати, що їхня партнерка не мала сексуального контакту з іншим чоловіком?

З наведених даних можна зробити висновок, що людські особини жіночої статі в біологічному відношенні є унікально спорядженими

істотами і що насправді їхня сексуальна стратегія полягає в тому, щоб займатися сексом просто задля фізичного задоволення, а не заради його репродуктивних можливостей. А якщо репродуктивною метою жінки вважати забезпечення виживання свого потомства, то їй було б вигідно ввести в оману якомога більше чоловіків, приписуючи їм батьківство своєї дитини. У такому разі вона могла б сподіватися на те, що всі вони захищатимуть і турбуватимуться про цю дитину, оскільки жодний з них не допустить смерті свого нащадка, а разом із цим і втрати свого генетичного матеріалу. Тож чому не може бути еволюційною «стратегією» жінок різноманітність? [22]

Інший біологічний факт щодо жінок може ще більше ускладнити життя тим чоловікам, що намагаються встановити батьківство. У проведеному Barbaга McClintock дослідженні менструальних циклів у жінок було з'ясовано, що в розташованих по-сусідству житлових кварталах цикли в жінок, як правило, набували з часом дедалі більшої синхронності; тобто що цикли в жінок виявляють тенденцію до збігу в часі з циклами їхніх сусідок і подруг. (Пані McClintock помітила це серед своїх співмешканок і подруг, навчаючись на останньому курсі Гарвардського університету на початку 1970-х рр.) [23] Більше того, для культур, в яких відсутнє штучне освітлення, виявлено таку тенденцію: овуляція в усіх жінок припадає на повний місяць, а менструація — на новий місяць. З одного боку, цю закономірність можна було б використати як ефективний спосіб контролювання народжуваності в неписьменних суспільствах (для запобігання вагітності потрібно утриматися від сексу при наближенні місяця уповні), з іншого боку, вона свідчить про те, що в разі відсутності контролю за жінками однозначне встановлення батьківства неможливе.

Якби чоловіки проявляли не меншу схильність до різноманітності, ніж жінки, на них, зрештою, мало б чекати виснаження й знесилення від гасання по всіх усюдах (тут тобі й збирання, тут і полювання) у пошуку всіх тих дітей, що могли бути, а могли й не бути їхніми. Як вони, зрештою, могли знати це напевне? Аби їх не спіткала нагла смерть від виснаження, чоловіки могли, «природно» схилиючись до моногамії, домагатися від жінок присягань на вірність перед тим, як пропонувати довічну підтримку й захист для майбутніх нащадків від цих союзів. Такі чоловіки могли виробити ідеал жіночої цнотливості і взяти собі за правило відмовлятися одружуватися (вступати в сексуальні відношення) з жінками, що не були незайманими. Їхні зусилля могли увінчатися створенням доктрин хазяйновитості, які б прив'язували жінок до домогосподарства та дітей і викорінювали їхні «природні» поривання до різноманітності.

Певна річ, я не претендую на те, що моя інтерпретація витіснить запропоновану психологами-еволюціоністами. Однак сам факт, що можна, скориставшись достоту тими самими біологічними даними, вибудувати прямо протилежний виклад, має нагадувати нам про виняткову обережність, з якою слід ставитися до експертів, які запевняють нас в існуванні єдино можливого тлумачення цих даних.

«ЙОГО» МОЗОК ТА «Ї» МОЗОК

Намагаючись пояснити відмінності між жінками й чоловіками, біологи не залишили поза своєю увагою і мозок. Цей підхід теж сягає вглиб віків. У XVIII ст. фахівці виміряли мозок у жінок і в чоловіків і, посилаючись на те, що в жінок мозок виявився меншим і легшим, заявили про їхню неповноцінність. Безумовно, згодом з'ясувалося, що мозок у жінок не менший і не легший, якщо врахувати розмір і вагу тіла, і, отже, він не дає підстав, щоб говорити про якісь пізнавальні відмінності. Наприкінці XIX ст. дослідження мозку вперше набули гучного розголосу — це тоді, коли науковці досліджували цю губчасту й драглисту трифунтову кульку, аби відшукати різницю між білошкірими та чорношкірими, євреями та неєвреями, іммігрантами та «натуральними», чи «справжніми», американцями, злочинцями та законслухняними громадянами. Приміром, на зламі XIX–XX століть один з дослідників доводив, що мозок пересічного «дорослого негра споріднений — за своїми інтелектуальними можливостями — з природою дитини, жінки та білошкірого чоловіка у старечому віці». (Можна лише здогадуватися, як тоді кваліфікується літня чорношкіра жінка.) Однак попри те, що жодна із цих гіпотетичних відмінностей, як виявилось, не становить якоїсь наукової цінності, всі вони згодилися як політичні й расистські засновки. [24]

Дослідження мозку залишається винятково плідною дослідницькою галуззю, і науковці продовжують шукати відмінності між жінками й чоловіками в їхніх мізках. Один з них пише, що «чимало відмінностей у функціях мозку, властивих тій чи тій статі, є внутрішньо притаманними, біологічно детермінованими і відносно стійкими до змін під впливом культури». Автори популярної літератури трублять на весь світ, якими саме вирішальними є ці відмінності. Чоловічий мозок «не так легко спантеличити надмірною інформацією»; він «зугарніший», ніж жіночий мозок, який виявляє «меншу здатність відокремлювати емоції від розуму». [25] (Зверніть увагу на те, що в цих висловлюваннях нічого не сказано, хоча цього висновку неважко

було дійти, виходячи з тих самих даних, про те, що жіночий мозок здатний інтегрувати *більше* різноманітних джерел інформації і *краще* пристосований до синтезування почуттів і думок.)

Те, що відкриття в галузі дослідження мозку з такою точністю (либонь, характерна риса чоловічого мозку?) відповідає упередженим доктринам про ролі чоловіків і жінок, навряд чи просто збіг. У більшості випадків дослідники мозку (як і чимало інших дослідників) знаходять достоту те, що шукають, а дошукуються вони зумовлених мозковими особливостями відмінностей, які б пояснювали наочні поведінкові відмінності між дорослими жінками й чоловіками. Достатньо пригадати один чи два історичні приклади. «Наука» краніологія виникла наприкінці XIX ст. у зв'язку з намаганнями задокументувати й кількісно оцінити феномен мозкових відмінностей серед різноманітних груп. Проте вчені ніяк не могли дійти згоди щодо того, яким, власне, мірилом для оцінювання мозку скористатися. Вони *знали*, що мозок у чоловіків має проявити свою вищість, але різні тести давали неоднакові результати. Наприклад, якщо скористатися співвідношенням величин поверхні мозку і поверхні тіла, то мозок у чоловіків «переможе», але якщо взяти за показник відношення ваги мозку до ваги тіла, мозок у жінок дасть вищі результати. Жоден з науковців не міг примиритися з такою неоднозначністю. Потрібно було винайти переконливіші методи, аби продемонструвати вищі можливості мозку в чоловіків. [26]

Бали тестування виявилися не кращими показниками. Під час вичерпного екзаменування, проведеного на злами XIX–XX століть у Нью-Йоркському університеті, жінки набрали вищі бали. Оскільки науковці «знали», що жінки не такі кмітливі, як чоловіки, необхідно було знайти якесь інше пояснення. «Зрештою, чоловіки все одно інтелектуальніші за жінок — з екзаменаційними документами чи без них», — прокоментував висліди екзаменів ректор коледжу R. Turner. «У жінок краща пам'ять, і вони наполегливіші в навчанні — і це все. У завданнях, що вимагають терпіння й старанності, жінки виходять переможницями. Але якщо чоловік і терплячий, і старанний, він завжди візьме гору над жінкою». (Цікаво бачити, як заповзятість жінок, їхнє честолюбство й працьовитість використано проти них, замість того, щоби сформулювати проблему в термінах чоловічої імпульсивності, дратівливості й ледачості.) У 1920-х роках, коли вперше було запроваджено IQ-тести, жінки досягали вищих результатів і в них. Тоді експериментатори поміняли запитання. [27]

Сучасні дослідження мозку ведуться в трьох напрямках: (1) відмінності між правою та лівою півкулями; (2) відмінності в тканині,

яка з'єднає ці півкулі; (3) способи використання чоловіками й жінками різних ділянок свого мозку для виконання подібних функцій.

Деякі вчені помітили, що права й ліва півкулі мозку, очевидно, пов'язані з різними пізнавальними функціями та здібностями. Домінування правої півкулі зумовлює візуальні й просторові здібності, як-от здатність відчувати об'єкти у просторі. Домінування лівої півкулі проявляється у розвиненості більш практичних навичок, таких як мова й читання. Наприклад, Norman Geschwind та Peter Behan дійшли висновку, що статеві відмінності починаються вже в утробі, коли чоловічий ембріон починає виділяти тестостерон, який омиває мозок, вибірково завдаючи удару по ділянках лівої півкулі і уповільнюючи її розвиток. Отже, за Geschwind, чоловіки схильні до розвитку «переважаючих талантів, пов'язаних із правою півкулею, наприклад мистецьких, музичних чи математичних». Пан Geschwind переконаний, що в чоловіків мозок значною мірою латералізований — з переважним домінуванням однієї півкулі над іншою, тоді як для жінок односторонність мозку не характерна: обидві півкулі в них взаємодіють активніше, ніж у чоловіків. [28]

Проте у зв'язку із цим дослідженням виникає ще одне невеличке ускладнення, оскільки науковці ніяк не можуть дійти згоди стосовно того, що саме «краще» мати, а, отже, і яка півкуля мозку є домінуючою для тої чи тої статі. Фактично, вони намагаються встановити, яка півкуля становить вищу цінність, а потім, звичайно, співвіднести її з чоловіками. Спочатку вважалося, що осердям розуму, інтелекту є *ліва* півкуля, тоді як права півкуля — то вмістилище слабості, пристрасті та інстинкту. Тож мозок у чоловіків кваліфікували в переважній більшості випадків як лівоцентричний, а не правоцентричний. Проте, на момент 1970-х рр. вчені дійшли висновку, що істина лежить деінде і що права півкуля є джерелом геніальності, таланту, творчості й натхнення, а лівоцентричний мозок — осереддя пересічного мислення, розрахунку і основних пізнавальних функцій. Несподівано схильними до мозкової правоцентричності було проголошено виключно чоловіків. Фахівець у галузі нейронаук — Ruth Bleier — ревізувала отримані Geschwind та Behan дані і заявила, що більш як у п'ятистах випадках обстеження мозку плода в період вагітності від десяти до сорока чотирьох тижнів згаданими авторами не було виявлено жодних суттєвих статевих відмінностей — і це всупереч тестостероновому душу, про який так багато трубили. [29]

Можливо, статеві відмінності зумовлювалися не тим, яка половина мозку була домінуючою, а тією мірою, якою мозок був латералізований, тобто мав вищий рівень диференціації між двома півку-

лями. Вчені Buffery та Gray встановили, що жіночий мозок більш латералізований, порівняно з чоловічим, а це, на їхню думку, шкодить просторовому функціонуванню і робить жінок менш здатними для виконання просторових завдань. Того ж року Levy проголосив, що мозок у жінок *менш* односторонній, ніж у чоловіків, і тим самим він доводив, що *менший* ступінь латералізації заважає просторовому функціонуванню. (Натепер практично немає доказів на підтримку жодного з цих поглядів, однак це не завадило більшості вчених повірити доводам Levy.) [30]

Оскільки цей напрям не виявився успішним, розмірковували вчені, то, можливо, слід визнати, що і чоловіки, і жінки користуються обома половинками свого мозку, але роблять це *по-різному*. У своїй популярній книжці Jo Durden-Smith та Diane deSimone, докладно аналізуючи ці мозкові відмінності, доходять висновку, що в жіночій лівій півкулі мова зазвичай слугує засобом комунікації, тоді як для чоловіків це — знаряддя для виконання завдань здебільшого візуально-просторового характеру, на кшталт аналітичного мислення. Аналогічно, стверджують вони, у своїй правій півкулі чоловіки виділяють більше невального простору для візуально-просторових завдань, тоді як у жінок більший обшир залишається для інших різновидів невербальних комунікаційних навичок, таких як емоційна чутливість та інтуїція. [31]

А хіба відмінності у математичних здібностях і майстерності читання не слугують доказом того, що у жінок і чоловіків домінують різні половинки мозку? Хоча мало хто заперечуватиме той факт, що різні півкулі мозку відповідають за різні здібності, практично всі люди — як чоловіки, так і жінки — користуються обома половинками свого мозку доволі успішно. У такому разі, зауважує нейропсихіатр Jerre Levy, «чоловіки можуть зазнавати подвійної втрати у своєму емоційному житті. Їм може бракувати емоційної витонченості. А через труднощі, які можуть виникати в них у процесі обміну інформацією між обома їхніми півкулями, чоловіки можуть мати обмежений вербальний доступ до свого емоційного світу». [32]

Це правда, що чоловіки значно переважають у кількісному відношенні жінок на тому кінці спектра математичних здібностей, який посили талановитості. Однак хіба це означає, що, в середньому, чоловіки демонструють більші здібності в математиці, а жінки в лінгвістиці? Психолог із Вісконсінського університету Janet Hyde провела величезне дослідження з цього питання. Вона проаналізувала 165 дослідницьких робіт, присвячених мовним здібностям, в яких була зібрана інформація стосовно понад 1,4 мільйона людей, що вклю-

чала оцінки майстерності письма, лексичної майстерності і майстерності читання. Ця дослідниця не виявила жодних гендерних відмінностей у мовних здібностях. Проте коли вона проаналізувала сотню робіт стосовно математичних здібностей, в яких репрезентовано тестування близько чотирьох мільйонів студентів, вона, дійсно, виявила деякі незначні гендерні відмінності. В експериментах загального характеру жінки випереджали чоловіків у математиці. Виняток із загальної картини становили ті дослідження, що були орієнтовані на вундеркіндів. [33] Важливо те, що Hyde зі своїми колегами виявила (і це підтверджувалося практично кожним окремим дослідженням незалежно від часу його проведення) таку закономірність: існує значно ширший діапазон відмінностей серед чоловіків і серед жінок, ніж між чоловіками й жінками. Інакше кажучи, варіативність усередині групи значно перевищує міжгрупову варіативність, незважаючи на можливі відмінності між середніми значеннями балів, отриманих для цих двох груп.

Однак у чому ж тоді справа, якщо не у відмінностях між півкулями і навіть не в тому, що чоловіки й жінки користуються тими самими півкулями по-різному? Очевидно, причина у зв'язках між півкулями. Деякі вчені досліджували пучок волокон, відомий під назвою *corpus callosum* [мозолясте тіло], який з'єднує дві півкулі і переносить інформацію між ними. Одним із дослідників було встановлено, що в жінок під-ділянка «спленіум» [«пов'язка»] цієї зв'язувальної мережі значно більша за розміром і більш опукла за формою. У цьому дослідженні мозку, яке базується на чотирнадцяти випадках автопсії, робиться висновок, що така різниця в розмірі свідчить про менший ступінь латералізованості півкуль у жінок, порівняно з чоловіками, і впливає на візуальне й просторове функціонування. Однак в подальших дослідженнях не було отримано підтвердження цьому відкриттю. Один з дослідників не виявив жодних відмінних особливостей щодо розміру мозолястого тіла в чоловіків і жінок. Більше того, обстеження за методом магнітно-резонансного зображення (МРЗ) [MRI] живих чоловіків і жінок не виявило якихось відмінностей між жінками й чоловіками. [34]

Проте це не завадило деяким популяризаторам від науки вдатися до ефектної, але по суті примітивної екстраполяції. Так, Robert Pool у своїй популярній книжці «Eve's Rib» [«Євове ребро»] пише: «Жінкам, у середньому, властиві кращі мовні здібності, ніж чоловікам. Спленіум у жінок і чоловіків неоднаковий — якщо не за розміром, то хоча б за формою. А розмір спленіума пов'язаний з мовними здібностями, принаймні у жінок». Насправді, небагато знайдеться

переконливих доказів наявності суттєвих мозкових відмінностей між жінками й чоловіками. Професор мікробіології та молекулярної генетики у Гарвардській медичній школі Jonathan Beckwith стверджує: «якщо навіть і буде виявлено відмінності, абсолютно неможливо при цьому співвіднести певні відмінності в будові мозку з якимсь особливим поведінковим шаблоном чи своєрідною здібністю». [35]

Якщо не підтверджується слушність подібних аргументів, чому тоді вони продовжують побутувати? Один з дослідників мозку Marcel Kinsbourne пробує пояснити це тим, що «дослідження статевих відмінностей відрізняється від розв'язання інших проблем психології. Під тиском узагальненого імпульсу фемінізму, а, можливо, й у відповідь на нього багато хто з дослідників, здається, поставив собі за мету встановити, що чоловіки й жінки 'справді' є різними. Схоже на те, що якби статеві відмінності не існували, вони мали б бути винайдені». [36]

МОЗОК ГЕЇВ

До найцікавіших і найсуперечливіших наукових розвідок у галузі біологічних засад поведінки можна віднести пошук біологічних коренів сексуальної орієнтації. Недавні дослідження будови мозку та ендокринологічні дослідження гормонів виявили явно виражений гомосексуальний «субстрат», який виникає незалежно від умов культурного характеру, що формують його можливості й емпірику. Вицезгадане дослідження коренів сексуальної орієнтації пов'язане з дослідженнями статевих відмінностей між жінками й чоловіками, оскільки, з погляду культури, ми намагаємося зрозуміти сексуальність в гендерній термінології. В обговоренні сексуальної орієнтації превалюють гендерні стереотипи. Приміром, ми припускаємо, що чоловіки-геї не є справжніми чоловіками, тобто що їм не в достатній мірі властива маскуліність, що вони ототожнюються з жінками і навіть набувають жіночого вигляду й рис характеру. Аналогічно, ми можемо вважати, що лесбійкам бракує викінченої жіночності, що вони ототожнюються з імітацією чоловічої поведінки і таке інше. Гомосексуалізм, як підкажуть нам наші стереотипи, — це *гендерний* «розлад». [37]

Подібні стереотипні ідеї черпаємо ми зі спадку з понадстолітньою історією. Поняття гомосексуалізму як чітко окресленої ідентичності з'явилося наприкінці ХІХ ст., коли під ним розуміли, за висловом одного угорського медика, «природжений, а, отже, й незборимий потяг». Раніше, звичайно, спостерігалася гомосексуальна *поведінка*,

але ідентичність не пов'язувалася з нею і не вбачалася в ній. Проте на зламі ХІХ–ХХ століть «гомосексуалісту» приписувалася певна форма «внутрішньої андрогінності, свого роду гермафродитизм душі», — пише Foucault. «Содоміт становив колись тимчасове збочення; гомосексуаліст став тепер видом». З настанням епохи Фрейда ми стали виходити з того, що чоловічий гомосексуалізм, проявлений як уподібнення жіночій якості, і лесбіянство, проявлене як імітація чоловічого образу, не можуть бути внутрішньо притаманними: радше вони є продуктами (втім, непозбутніми) соціалізації в ранньому дитинстві, і припускати, що відмінності між геями та гетеросексуальними людьми, будучи одного разу встановленими, найбільш промовисто заявляють про себе в лініях людської долі. [38]

В останні десятиліття результати біологічних досліджень відіграють провідну роль в обґрунтуванні засадничих і нездоланих відмінностей між гомосексуалами та гетеросексуалами. І навряд чи викличе здивування той факт, що дослідники знайшли те, що сподівалися відшукати, а саме: що мозок і рівні гормонів у гомосексуальних чоловіків мають більшу спорідненість з відповідними показниками в жінок, ніж у гетеросексуальних чоловіків. Наука, знову ж таки, намагалася довести, що стереотипи щодо геїв та лесбіянок мають своїм підґрунтям не зумовлені культурою острах та упередження, а біологічний факт. Наприклад, в 1970-х рр. дослідник Dornier зі своїми колегами встановив, що для чоловіків-гомосексуалістів характерний «мозок із переважно жіночими особливостями», і спричинено це «нестачею» андрогенів на етапі формування гіпоталамуса у пренатальний період життя. У дорослому віці такий мозок за умови нормально-го або близького до нормального рівнів андрогенів може набути схильності до гомосексуальної поведінки. [39]

Пізніше Simon LeVay, ставлячи собі за мету розібратися в етіології гомосексуалізму, зосередив свої зусилля на вивченні будови мозку. Пан LeVay не поділяє тези про обумовленість сексуальності середовищем. «Якщо й є вплив середовища, проявляється він у дуже ранній період життя: на етапі визрівання плоду чи в немовлячому віці, коли мозок ще тільки формується», — стверджує він. «З великим сумнівом ставлюся я до ідеї про те, що сексуальна орієнтація — це явище культурного характеру». Той же LeVay встановив, що серед приматів експериментальні ушкодження в медіальній ділянці гіпоталамуса не порушують сексуального функціонування, але послаблюють спроби самців мавп залізати на самок. Він також зазначив, що розмір цієї ділянки мозку відрізняється у чоловіків і жінок. У своєму експерименті LeVay обстежив мозкову тканину сорока однієї померлої люди-

ни. Дев'ятнадцятеро з них померли від СНІДу і були ідентифіковані як такі, що належали до групи ризику, що складалася з «гомосексуальних і бісексуальних чоловіків»; шістнадцятеро інших чоловіків було віднесено до гетеросексуалів, оскільки не було доказів, які б засвідчували інше (шестеро померли від СНІДу, а решта — від інших хвороб); решта обстежуваних — шість жінок — згодом були гетеросексуальними (одна померла від СНІДу). Мозок цих померлих препарувався й піддавався порівняльному аналізу. В трьох із чотирьох секцій не було знайдено якихось розбіжностей, а в четвертій секції — передньому гіпоталамусі (ділянка розміром із піщинку) виявилися відмінності між групами. Як встановив LeVay, розмір цієї ділянки у згодом гетеросексуальних чоловіків майже вдвічі перевищував відповідну величину для жінок, а також для чоловіків, яких було ідентифіковано як геїв. [40]

Проте деякі проблеми, що виникли в перебігу цього експерименту, дають привід для роздумів. Панові LeVay та його колегам не вдалося оцінити кількість клітин або їхню щільність, через те що «важко точно визначити нейрони, які належать до INAH-3», тобто до причетної ділянки мозку. У кількох «гомосексуальних» чоловіків (п'ятьох з дев'ятнадцяти) і декількох жінок (двох із шести), як виявилось, розмір цієї ділянки мозку був такої самої величини, як і у згодом гетеросексуальних чоловіків. А у трьох згодом гетеросексуальних чоловіків ця ділянка мозку насправді була дуже малою. Більше того, джерела даних у цьому експерименті були надто нерівнозначними. Всі чоловіки-геї, репрезентовані у вибірці, померли від СНІДу — хвороби, яка, як відомо, вражає мозок. Крім того, мозок у всіх чоловіків-геїв зберігався в розчині формальдегіду, який за своєю концентрацією відрізнявся від того, в якому зберігався мозок гетеросексуальних чоловіків, через побоювання ВІЛ-інфікування, хоча не було спроби перевірити вплив формальдегіду на органи. Можливо, отримані LeVay результати вимірювання слугують оцінкою радше подвійного впливу — ВІЛ-інфекції та зберігання у висококонцентрованому розчині формальдегіду — на посмертну структуру мозку, а не відмінностей між живими гетеросексуалами й гомосексуалами. Недавні спроби повторити зроблене LeVay відкриття зазнали поразки, а один із дослідників пішов далі, висунувши здогадку про те, що «INAH-3 не обов'язково відповідає за сексуальну поведінку чоловіків: за те, кого вони обирають своїми партнерами — чоловіків чи жінок». [41]

Пізніше дослідники встановили, що мозок чоловіків-транссексуалів проявляє більшу схожість із мозком жінок, ніж гетеросексуаль-

них — «нормальних» — чоловіків. Голландські вчені з Нідерландського інституту дослідження мозку обстежили секції гіпоталамуса сорока двох чоловіків і жінок, шестеро з яких були відомі як транссексуали, дев'ятеро чоловіків були геями, тоді як решту було згодом віднесено до гетеросексуалів. Знову ж таки було встановлено, що гіпоталамус у транссексуалів — чоловіків і жінок — менший за розміром, ніж у гетеросексуальних чи гомосексуальних чоловіків. Хоча дослідники були настільки обережними, щоб не інтерпретувати свої відкриття в термінах сексуальної орієнтації (оскільки мозок у гетеросексуальних і гомосексуальних чоловіків був схожий), вони все ж таки використали свої висліди для засвідчення статевих відмінностей (оскільки чоловіки-транссексуали — це чоловіки, які відчувають себе жінками). Проте зменшення розміру гіпоталамуса може також становити наслідок транссексуальної операції і приймання чоловіками-транссексуалами жіночих гормонів у великій кількості, за аналогією з іншими анатомічними змінами, до яких також призводять подібні операції та гормони (зникнення волосся на обличчі та тілі, збільшення грудей тощо). [42]

А «докази» продовжують сипатися звідусіль. Коли я вже працював над цією книжкою, надійшло нове «одкровення» про біологічні корені сексуальної орієнтації. Один дослідник органу слуху встановив, що звуки, видавані за допомогою внутрішнього вуха у лесбіянок, «нагадують» радше відповідні звуки у чоловіків, оскільки у таких жінок «менш чутливі підсилювачі завитки», ніж у гетеросексуальних жінок. Очевидно, вуха у гетеросексуальних жінок видають звуки ширшого діапазону, а я б сказав, і вищих тонів. Особисто мене більше обходять звуки упередження й хибної диференції, які входять у наші вуха, ніж ті, що з них виходять.

ПОШУК ГОМОСЕКСУАЛІСТСЬКОГО ГЕНА

В інших біологічних дослідженнях було здійснено спробу виділити геїв ген і в такий спосіб продемонструвати, що сексуальна орієнтація сягає своїм корінням у біологію. Наприклад, в дослідженні пар однойцевих близнят (двійнят, народжених з одної заплідненої яйцеклітини, яка розщеплюється в матці) робиться висновок про те, що ідентичні близнята, за статистикою, мають значно вищу ймовірність мати подібну сексуальність (або обидва геї, або і той, і той гетеросексуал), ніж двояйцеві близнята (двійнята, народжені з двох окремих запліднених яйцеклітин). В одному генетичному дослідженні було

охоплено вісімдесят п'ять пар близнят 1940-х і 1950-х рр. народження. Всі сорок пар обстежених однояйцевих близнят мали однакову сексуальність: якщо один близнюк був гетеросексуалом, другий теж був гетеросексуалом; якщо один із близнюків був гомосексуалом, таку саму орієнтацію мав і другий близнюк. Ці дані виглядали такими бездоганними, що пізніше інші вчені засумнівалися в їхній вірогідності. [43]

Пізніше Eckert зі своїми колегами встановив, що в п'ятьох із п'ятдесяти п'яти пар близнят був принаймні один близнюк-гей, а в шостій парі один із близнюків був бісексуалом. Дослідники Bailey та Pillard зібрали дані щодо чоловіків-геїв із близнят, а також щодо тих чоловіків-геїв, які мали усиновлених братів, що мешкали в одному домі з ними у віці до двох років. Скориставшись відповідями на об'яви, вміщені в періодиці для геїв, ці дослідники підібрали 161 респондента, серед яких були п'ятдесят шість однояйцевих близнюків, сорок чотири двояйцеві близнюки і п'ятдесят сім усиновлених братів. Респондентів запитали про сексуальність їхніх братів і попросили у них дозволу зв'язатися з цими братами. Близько трьох четвертих від кількості братів узяли участь у цьому опитуванні: В результаті Bailey та Pillard встановили, що в 52% однояйцевих пар і в 22% двояйцевих пар, а також в 11% усиновлених пар обидва брати були гомосексуалами чи бісексуалами. [44]

Такі дослідницькі результати засвідчують, що може існувати певне біологічне підґрунтя для сексуальних контактів чоловіків з іншими чоловіками. Однак залишається кілька проблем. Обстеження починалося з групи самоідентифікованих гомосексуалів, а не з вибірки близнят. Більше того, відсутній незалежний аналіз середовища, в якому зростали ці хлопці, тож оцінюваний Bailey та Pillard показник може становити потенційну можливість середовища призводити до подібних наслідків серед близнят. Зрештою, біологічна схильність мала б характеризуватися більшою нездоланністю, ніж це засвідчує коефіцієнт, який дорівнює одній другій.

Існують певні докази на користь тенденції до більшої поширеності випадків гомосексуальної орієнтації в родинному колі. Психіатр Richard Pillard та психолог James Weinrich провели опитування п'ятдесяти гетеросексуальних чоловіків і п'ятдесяти одного гомосексуала, а також їхніх рідних братів і сестер [сібсів]. Лише у 4% гетеросексуальних чоловіків брати були гомосексуалами (такий самий відсоток продемонстрували і дослідження Kinsey в 1940-х рр.), тоді як близько 22% чоловіків-геїв мали братів-геїв чи бісексуалів. «Це доволі сильне підтвердження правильності припущення про те, що чоловічий

гомосексуалізм процвітає в сім'ях», — прокоментував свої результати Weinrich, хоча не було жодних ознак біологічних чи генетичних коренів цих стосунків. Між іншим, у жінок аналогічного співвідношення не спостерігалось, оскільки в обох групах був приблизно однаковий відсоток сестер, які повідомили, що мають сестер-лесбіянок. Не було жодного повідомлення про те, що батько опитуваного чи опитуваної був геєм. Така гендерна неконформність може свідчити про те, що тут спрацьовує не лише біологія і що гендерна ідентичність тісніше пов'язана з нерівністю, аніж з генетикою. [45]

ЕСТРОГЕН І ТЕСТОСТЕРОН: ГОРМОНАЛЬНА ОСНОВА ДЛЯ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Статеве розмежування переживає найкритичніші свої моменти на двох різних етапах людського життя: (1) під час розвитку плоду, коли формуються первинні статеві ознаки, які зазнають впливу подвійного чинника: генетичної спадковості і біологічного розвитку ембріона, який стає хлопчиком чи дівчинкою; (2) в період статевої зрілості, коли під впливом потоку статевих гормонів, які спричиняють розвиток усіх вторинних статевих ознак, трансформуються тіла хлопчиків і дівчаток. Формування грудей у дівчат, огрубіння голосу у хлопців, поява волосся на хлопчачих обличчях і ріст лобкового волосся у підлітків обох статей — такі ось найочевидніші ознаки статевої зрілості.

Кожний із цих двох етапів становив предмет багатьох біологічних досліджень, в яких ставилося за мету скласти уявлення про гормональну базу статевої диференціації. Серед цих наукових досліджень чимало таких, в яких головну увагу приділено зв'язкам між статевими гормонами та властивою юнакам агресивністю, між статевими гормонами та проявами агресивності в жінок, а також проблемам нормального гормонального розвитку і чинникам формування гендерної ідентичності. Підсумовуючи свій огляд літератури на цю тему, соціолог Steven Goldberg пише, що оскільки «кожне суспільство демонструє торжество патріархату, чоловіче домінування й чоловічі надбаня», логічним буде висновок про те, що «гормональне надає нездоланності соціальному». [46]

Раніше, як ми пам'ятаємо, Geschwind та Behan встановили, що на етапі розвитку плоду саме «тестостероновий душ», який виділяється половиною з лишком усіх ембріонів, кладе початок статевої

диференціації в матці. (Всі ембріони, згадаймо, починають свій розвиток як «жіночі».) Як з'ясували Geschwind та Behan, цей тестостероновий душ вибірково уражає ліву півкулю, чим і пояснюється той факт, що чоловіки віддають перевагу правій півкулі. Проте головний висновок гормональних досліджень плоду полягає в тому, що виділення статевих гормонів справляє вирішальний вплив на розвиток гендерної ідентичності і на вираження маскуліності й фемінності. Усім нам відомі обґрунтування тези про те, що тестостерон — чоловічий статевий гормон — становить не лише рушійну силу розвитку маскуліності в чоловіків, а й біологічну основу людської агресивності, а звідси й причина того, що чоловіки більш схильні до насильства, ніж жінки. Слід пам'ятати, що тестостерон, а також і естроген виробляються як у жінок, так і в чоловіків, хоча, як правило, у разюче різній кількості. У середньому, в організмі чоловіків рівень вмісту тестостерону, дійсно, приблизно в десять разів перевищує вміст його в жінок, але серед чоловіків показник вмісту цього гормону зазнає значних коливань, а в деяких жінок рівень вмісту тестостерону виявляється вищим, ніж у деяких чоловіків.

На перший погляд, експерименти щодо тестостерону й агресивності видаються переконливими. У чоловіків вищий рівень тестостерону і вищий ступінь агресивності поведінки. Понад те, якщо збільшувати рівень тестостерону в нормального чоловіка, зростає його агресивність. Каструйте його — або хоча б його аналог з ряду гризунів — і агресивність поведінки цілковито зникне. Хоч декому й може видатися логічним убачати в тестостероні причину агресивності, стенфордський нейробіолог Robert Sapolsky застерігає проти таких логічних стрибків. Він дає таке пояснення: якщо взяти групу з п'яти самців мавп, упорядкованих за ієрархією зверхності від першого до п'ятого рівня, можна досить легко передбачити поведінку кожного із цих самців стосовно всіх інших. (Рівень тестостерону у мавпи верхнього рангу буде вищим, ніж у тих, хто посідає нижчі ранги, і з переходом щоразу на ранг нижче зменшуватиметься відповідно і рівень тестостерону.) Номер «три», наприклад, нападатиме на номери «чотири» і «п'ять», але уникатиме номерів «один» і «два» і тікатиме від них. Якщо ж номер «три» отримає вливання тестостерону у великій дозі, він, імовірно, стане агресивнішим — але лише по відношенню до номерів «чотири» і «п'ять», перед якими він тепер постає як джерело абсолютного насильства. Він, як і раніше, уникатиме номерів «один» і «два», засвідчуючи той факт, що «тестостерон не спричиняє агресивності, а підсилює наявну агресивність». [47]

Виявляється, що стосовно агресивності тестостерон відіграє роль чинника, який науковці іменують «дозвільним впливом»: він не становить причини агресивності, але, справді, уможлиблює й полегшує прояв наявної агресивності. Більше того, тестостерон виробляється за посередництва агресивності, тож співвідношення між цими двома сутностями може, в дійсності, набути зворотної направленості, порівняно з уявленням, яке побутувало раніше. У своїй глибокозмістовній книжці «Testosterone and Social Structure» [«Тестостерон і соціальна структура»] Theodore Kemper зазначає декілька досліджень, в яких рівні тестостерону пов'язувалися з практичним досвідом чоловіків. У обстеженнях тенісистів, студентів-медиків, борців, учасників змагань з водного спорту, парашутистів і кандидатів на високі посади виграш і поразка визначали рівні тестостерону, отже в переможців цей показник різко зростав, тоді як у тих, хто зазнав поразки, рівень тестостерону падав чи залишався без зміни. Пані Kemper висловлює здогадку, що рівні тестостерону коливаються залежно від наявного в чоловіків досвіду або домінування — «підвищеного соціального рангу, який завойовується ціною перемоги над іншими в ході конкурентної боротьби», або високого становища, коли підвищений ранг «досягається завдяки соціально вартісним і визнаним звершенням». Суттєвим є те, що рівні тестостерону в чоловіків перед досягненням домінуючої позиції або високого становища не провіщають результату; саме переживання зростлого статусу, отриманого завдяки успіху, зумовлює підвищення рівня тестостерону. (Ті самі переживання приводили до зростання рівня тестостерону і в жінок.) [48]

Чимало досліджень проводилося дедуктивним методом — шляхом умовиводу, зокрема в ході обстеження випадків, коли гормони не спрацьовували належним чином або коли одна біологічна стать отримувала завелику дозу «неправильного» гормону. В одному з найвідоміших досліджень гормонального розвитку плоду Money та Ehrhardt повідомляли про дівчаток з андрогенітальним синдромом (AGS [androgenital syndrome]) — переважання чоловічих гормонів (андрогенів) в їхній системі при народженні — і про іншу групу дівчаток, матері яких вживали прогестини під час вагітності. У всіх двадцяти п'яти дівчаток геніталії мали вигляд чоловічих статевих органів, і всі вони були прооперовані з метою «виправити» їхні статеві органи. Дівчатка з AGS отримували, крім того, постійне лікування кортизоном для забезпечення належного функціонування їхньої надниркової залози. [49]

Дослідники Money та Ehrhardt встановили цікаві закономірності. Дівчатка та їхні матері повідомляли про частіші випадки прояву хлопчачої поведінки у цих дівчат. Вони захоплювалися рухливими іграми

на повітрі і спортом, серед іграшок віддавали перевагу машинкам і пістолетам, а не лялькам, і мріяли більше про кар'єру, ніж про заміжжя. Однак більшої схильності до агресивності чи задиркуватості, порівняно з іншими дівчатками, в них не спостерігалось. Пізніші дослідження, начебто, підтвердили тезу про те, що «пренатальний андроген становить один із чинників, які впливають на розвиток відмінностей у темпераменті між статями і в межах кожної з них». [50]

Проте поверхові враження можуть бути оманливими. Експерт з медичних досліджень Anne Fausto-Sterling стверджує, що деякі проблеми роблять результати експериментів Ehrhardt та її колег-наступниць менш переконливими, ніж це може видатися на перший погляд. Вадю цього дослідження є «недостатній і неналежний» контроль. Кортизон — це сильнодіючий медикамент, і дівчатка з AGS перенесли небезпечну операцію (із видаленням клітора включно), але жодного незалежного оцінювання наслідків подібного лікування не проводилося. Крім того, використовувана ними «методика збору даних неадекватна», оскільки вона ґрунтувалася виключно на інтерв'ю з батьками та дітьми і не передбачала безпосередніх і неупереджених спостережень описуваної поведінки. І, нарешті, «автори не проаналізували належним чином альтернативних витлумачень своїх результатів», як-от батьківських сподівань й інших способів лікування їхніх дуже «своєрідних» дітей. [51]

В іншій серії експериментів увагу було зосереджено на другому боці рівняння: обстежувалися хлопчики, які отримали більш як середні дози пренатального естрогену від матерів, котрі проходили курс лікування естрогеном під час вагітності. Вчені Yalom, Green та Fisk встановили, що хлопчики, які отримували «жіночі» гормони в утробі матері, виростили менш активними і не відзначалися атлетичною статуєю, на відміну від інших хлопців. Проте матері всіх цих хлопчиків страждали серйозним хронічним захворюванням у той період, коли хлопчики були в немовлячому й дитячому віці (а в нормальних хлопчиків з контрольної вибірки цього не спостерігалось). Можливо, цих хлопчиків просто застерігали від галасливих і нестримних ігор у домі, щоб не турбувати своїх матерів, і вони просто навчилися задовольнятися спокійною грою або читанням книжок. [52]

Зв'язок між гормонами жінок і їхньою поведінкою простежується в дослідженнях передменструального синдрому [PMS]. Протягом кількох днів, що безпосередньо передують менструації, деякі жінки можуть проявляти симптоми різних і абсолютно не передбачуваних змін настрою, вибухів насильства, гніву і нападів плачу. Дослідники Alec Coppen та Neil Kessel обстежили 465 жінок і помітили, що вони

проявляли більшу дратівливість і пригніченість протягом передменструальної фази, ніж у середині циклу. Подібна поведінка дає медикам підставу позначати цей період як PMS, розуміючи під цим увесь комплекс проблем передменструального синдрому. У посібнику «DSM-III», який слугує настановою для медиків (і страхових компаній) у лікуванні, PMS кваліфікується як хвороба. Є навіть прецеденти успішного використання PMS як стратегії захисту злочинця у випадку жінки, звинуваченої у спалаху насильства. Дві британські жінки скористалися PMS для свого успішного захисту, коли перебували під слідством за вбивство своїх коханців, використовуючи як аргумент те, що PMS — одна з форм тимчасового божевілля.

З політичного погляду, явище PMS аналогічне явищу тестостерону. «Якби ви мали капіталовкладення в якомусь банку, у вас, очевидно, не виникало б бажання, щоби голова вашого банку дав гроші у позичку, перебуваючи під таким вибуховим гормональним впливом у такий особливий період», — висловився один лікар. «Існують суто фізичні й психологічні особливості, що обмежують потенційні можливості жінок». На щастя, PMS триває всього кілька днів на місяць, тоді як не прогнозовано високі рівні тестостерону в чоловіків можуть триматися впродовж усього місяця. У світлі цього, у цих гаданих інвесторів банку може виникнути бажання змінити стратегію своїх вкладень. Або розглянемо наступні спостереження авторки-феміністки Gloria Steinem. Упродовж кількох днів, що безпосередньо передують менструальному періоду жінки (PMS-днів), рівень естрогену в неї падає до свого найнижчого значення в місячному циклі. Отже, напередодні менструації, принаймні гормонально, жінки більше нагадують чоловіків, ніж у будь-який інший момент свого циклу! [53] Тоді, можливо, єдино розумним суто біологічним розв'язком могла б бути рекомендація, щоб усі корпорації, урядові організації і, тим паче, військові операції були під орудою чоловіків-геїв, рівні тестостерону в яких будуть, очевидно, достатньо низькими і не створюватимуть загрози просування гормону в бік агресивності, і водночас такі керівники будуть захищені від «вибухового гормонального впливу», що його справляє PMS.

ГОРМОНИ І ГОМОСЕСУАЛІЗМ

Дослідження взаємозв'язку між гормонами і гомосексуалізмом могло б скерувати нас у тому напрямку, в якому ми політично готові прямувати. Проте більшість наукових розвідок стосовно взаємо-

зв'язку між пренатальними гормонами і сексуальною орієнтацією мали достеменно протилежну політичну спрямованість. На зламі ХІХ–ХХ століть багато хто з теоретиків стверджував, що гомосексуалісти були свого роду «перевертнями» — створіннями однієї статі (їхньої «істинної» статі), утримуваними силоміць у тілі протилежної статі. Дехто доводив, що гомосексуалізм був «спричинений» гормональним дисбалансом в утробі, який призводив до того, що чоловіки ставали жінокподібними і, внаслідок цього, відчували потяг до чоловіків, а жінки набували чоловічої подобі, і через це їх тягнуло до жінок. У 1970-х рр. німецький дослідник Gunter Dörner, директор Інституту експериментальної ендокринології при Університеті імені Гумбольдта в Берліні, разом зі своїми колегами доводив, що низькі рівні тестостерону під час розвитку плоду — доволі прохолодний гормональний душ — можуть обумовити схильність чоловіків до гомосексуалізму. У повідомленні двох журналістів зазначено: якщо пацюки не отримують у достатній кількості відповідного їм статевого гормону під час розвитку плоду, «то трапляється щось неладне з формуванням центрів і з подальшою сексуальною поведінкою». «Дорослі пацюки поведитимуть себе як представники протилежної статі. Вони стають, у певному розумінні, 'гомосексуалістами'». [54]

Таке дослідження цілком узгоджується з характерною для нашої епохи антигомосексуалістською політичною спрямованістю, у світлі якої гомосексуалізм є наслідком недостатності пренатальних чоловічих гормонів, інакше кажучи, неадекватною маскуліністю. Потрачання гомосексуалізму — фактично, його лікування — полягає просто в призначенні цим чоловікам ін'єкцій тестостерону в більших дозах, у результаті чого їхня перезаряджена статева потенція повинна перетворити їх на гетеросексуалів з підвищеним сексуальним потягом. Коли було здійснено подібний експеримент, дослідники встановили, що внаслідок тестостеронових ін'єкцій у чоловіків, дійсно, зріс сексуальний потяг. Однак об'єкт їхньої похоті не змінився: у них просто частіше стало виникати бажання вступати в сексуальний контакт із чоловіками! Рівні гормону можуть вплинути на сексуальні спонуки і, надто, на інтенсивність і частоту сексуальної активності, але вони не є релевантними — ні емпірично, ні логічно — для досліджень стосовно вибору сексуального об'єкта.

Чи можна пояснити схильність до гомосексуалізму пренатальним стресом? В іншій низці робіт Dörner зі своїми колегами доводив, що у воєнні часи народжується більше гомосексуальних чоловіків, ніж у мирний час. Аргументація цього твердження полягала в тому, що серед тих 865-ти чоловіків, що лікувалися від венеричної хвороби в

шести регіонах Німецької Демократичної Республіки, високий відсоток становили ті, що народилися в період від 1941 до 1947 рр. Дослідники помітили, що пренатальний стрес викликає «значне підвищення в плазмі рівнів тестостерону» в ембріонах пацюків, що, своєю чергою, призводить до збільшення випадків бісексуальної чи гомосексуальної поведінки серед дорослих пацюків. Чому б і не серед людей? Пан Dogner теоретично розмірковував, що війна спричинилася до стресу, який призвів до зниження рівня андрогенів у чоловічих ембріонах, що, своєю чергою, сприяло розвитку гомосексуальної орієнтації. Спираючись на цей ланцюжок, Dogner робить висновок, що запобігання війні «може означати часткове відвернення появи сексуального відхилення». [55] (Ну що ж, можливо, але лише через те, що під час війни чоловікам доводиться бути далеко від жінок і перебувати довгий час у виключно чоловічому товаристві в ізольованих окопах, де частіше можуть складатися сприятливі умови для втягнення у гомосексуальні стосунки, ніж у мирний час.) [56]

Навіть якби ці дані були переконливими, суто ендокринологічне пояснення не може цілком задовольнити нас. Можна, наприклад, з такою ж легкістю побудувати суто психодинамічну теорію. Скажімо, таку: у воєнний час діти часто виростають без батька або в розлуці з іншими членами родини. Якщо випадки гомосексуалізму дійсно трапляються частіше під час війни, це можна було б вважати цілком слушним «доказом» певних психодинамічних теорій гомосексуалізму, приміром з ідеями про відсутність батька і особливо тісний зв'язок між матір'ю та сином.

Ще одна «доладна» оповідка? Можливо. Однак, у такому разі, те саме стосується і доктрин про сукупні рівні тестостерону у воєнний час. Хоч ці пояснення, можливо, і не переконливі, вони продовжують справляти значний вплив на нашу аргументацію — на рівні здорового глузду — гендерної відмінності.

ГОРМОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ У ПЕРІОД СТАТЕВОЇ ЗРІЛОСТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ГЕРМАФРОДИТІВ

Серед найбільш цікавих гормональних досліджень особливе місце посідають експерименти, проведені на гермафродитах. Тут, на межі біологічної статі ми можемо чіткіше спостерігати процеси, які, трапляється, дуже важко розгледіти у випадку «нормального» біологіч-

ного розвитку. Гермафродити — це організми, яким притаманні як чоловічі, так і жіночі ознаки. Істинні гермафродити мають або один яєчник і одно яєчко, або ж окремий орган з двома типами репродуктивної тканини. Трапляються вони надзвичайно рідко. Проте люди невизначеної біологічної статі зустрічаються не так уже й рідко. [57]

Пригадаймо найвідоміший випадок. У двох відносно ізольованих селах Домініканської Республіки було помічено різке збільшення випадків генетичного чоловічого гермафродитизму принаймні в трьох поколіннях. Це були малята, народжені з внутрішньою чоловічою будовою, але зі статевими органами, що більше нагадували клітор, ніж пеніс. Більше того, яєчка взагалі не були опущені, і мошонка нагадувала губи; була й вочевидь закрита піхвова порожнина. Стан цих дітей був зумовлений надзвичайно рідкісною нестачею стероїдної 5-альфа-редуктази. Вісімнадцятеро із цих дітей виховувалися як дівчатка під наглядом групи дослідників із Корнельського університету. [58]

Дитинство їх протікало відносно спокійно, і вони гралися й поводити себе, як усі інші маленькі дівчатка, але з настанням юності стали виникати проблеми. Груди в них не збільшувалися в розмірі, вони стали помічати в паху якісь бугорки, що виявилися яєчками, які почали опускатися. У період статевої зрілості їхні організми почали виробляти у великій кількості тестостерон, внаслідок чого голос у них став низьким, розвинулася мускулатура й на обличчі з'явилось волосся. Раптово ця юнь утратила всю свою колишню схожість з іншими дівчатами! Тож усі вони, за єдиним винятком, переметнулися до чоловічого табору. Одна залишилася жінкою, вирішила одружитися і перенесла операцію зміни статі. (Ще одна відчувала себе чоловіком, але продовжувала носити жіночий одяг і поводити себе, як жінка.) Всі інші успішно пережили перехід у нову іпостась: стали чоловіками, влаштувалися на типово чоловічу роботу (лісорубами, фермерами, гірниками) і знайшли собі дружин.

Пані Imperato-McGinley зі своїми колегами витлумачила ці події як прояв впливу статевих гормонів у пренатальний і пубертатний періоди. Ці дослідники стверджували, що пренатальна доза тестостерону створила «чоловічий» мозок, який залишався у сплячому стані в цих невизначених організмах із проявами жіночої фізіології. У період статевого дозрівання друга порція виділеного тестостерону активізувала цей чоловічий, за своєю генетикою, мозок, і молоді люди перейшли в іншу статеву сутність без особливої психологічної травми.

Проте зробили вони це не лише за власним бажанням. Односельці глузували з них, дражнили їх *guevadoches* («яйця [яєчка] у

дванадцять років») або *machiembra* («спочатку жінка, потім чоловік»). А після того як молоді люди вирішили стати чоловіками, їхні сусіди почали приязніше ставитися до них і намагалися то своїми порадами, то подарунками полегшити процес переходу. Більше того, можна стверджувати, що в цих дітей спостерігався менш тісний зв'язок між раннім ґендерним розвитком і юнацькими ґендерними шаблонами саме через двоїстий характер їхнього ґенітального розвитку. Три покоління потому в селян могло скластися уявлення про те, що з дівчини не завжди виростає жінка. На думку антрополога Gilbert Herdt, таким «ґендерно-поліморфним» культурам набагато легше справлятися з явищем докорінних ґендерних змін упродовж життєвого циклу, ніж «ґендерно-диморфним» культурам, до яких належать і Сполучені Штати і в яких прийнято співвідносити кожну людину лише з однією статтю — чоловічою чи жіночою — протягом усього її життя. [59] Можна також задатися питанням, що трапилося б, якби це були маленькі хлопчики, які, як з'ясувалося б, мали б насправді жіночу природу і постали б перед вибором, чи бути їм у дорослому віці жінками? Хто б волів залишатися дівчинкою, якби мав можливість стати хлопцем, надто в умовах культури з високим ступенем диференціації статей, де чоловіки користуються привілеями, яких позбавлено жінок? Чи видався б хлопчикам так само легким перехід у дівчачу сутність?

Недавні дані опитування засвідчують трохи іншу ситуацію. Учні неповної середньої школи з північного і середньозахідного регіону (штати Мічиган, Вісконсін, Мінесота, Північна і Південна Дакота) запитали, що б вони зробили, якби, прокинувшись наступного ранку, побачили, що перетворилися на особин протилежної статі? Дівчата на хвилинку замислювалися над відповіддю, виражали деяке незадоволення, а потім описували різні варіанти своїх дій на випадок свого перетворення у хлопчиків. Серед типових відповідей були такі: стану лікарем, пожежником, поліцейським чи гравцем бейсбольної команди. Хлопці, навпаки, відповідали практично не замислюючись. «Вб'ю себе» — такою була найпоширеніша їхня реакція на перспективу прожити життя дівчинкою. [60]

ПОЛІТИКА БІОЛОГІЧНОГО ЕСЕНЦІАЛІЗМУ

Біологічні обґрунтування статейних відмінностей зажили історичної репутації консервативних політичних доктрин, які наголошують на тому, що соціальні звичаєння між жінками й чоловіками — із

соціальною, економічною та політичною дискримінацією на підставі статі виключно — несуть на собі, по суті, неминучий відбиток природи, яка заявляє про себе в такий незбагнений для нас спосіб. Політичні спроби узаконити зміни в гендерному порядку, будь-які зусилля, націлені на здобуття громадянських прав для жінок або для геїв та лесбійок завжди натикалися на засторогу з боку біологічного есенціалізму: не намагайтеся перемудрувати Матінку Природу! James Dobson, колишній професор педіатрії і засновник групи захисту правого спрямування «Focus on the Family» [«Головну увагу — родині!», категорично заявив із цього приводу:

Я вважаю помилкою легковажити відточеним віками взаємозв'язком між чоловіком як люблячим захисником і дружиною як об'єктом цього захисту... Оскільки два капітани посадять корабель на мілину, а два кухарі юшку переведуть, я переконаний, що сім'я повинна мати главу, чий рішення переважатимуть у разі розходження думок. Цю роль відведено чоловікові цього дому. [61]

Соціологи теж скочили на цю біологічну платформу. Наприклад, соціолог Steven Goldberg у книжці «The Inevitability of Patriarchy» [«Неминучість патріархату»] стверджує, що з огляду на те, що чоловіче домінування є повсюдним і вічним, воно насправді має ґрунтуватися на біологічних коренях. Просто-таки забагато збірив, аби вважати це соціальним явищем. Тож, фемінізм, на думку Goldberg, це війна з природою:

Жінки вчиняють згідно зі своїми власними психологічними імперативами... У цьому суспільстві, як і в будь-якому іншому, [чоловіки] шукають у жінок лагідності, доброти й любові як порятунку від світу болю й насильства... У кожному суспільстві засадничою чоловічою мотивацією є почуття, що жінки й діти потребують захисту... Феміністка не може мати і те, і те: якщо вона ладна пожертвувати всім цим, усе, що вона отримає взамін, — це право мати справу з чоловіками на чоловічих умовах. Вона залишиться в програті. [62]

З політичного погляду, нерівноправні соціальні узвичаєння заповідані, зрештою, природою.

Однак доводи — часом емоційні, нерідко помилкові — далеко не переконливі. Якщо чоловіче домінування є природним, заснованим на біологічних імперативах, чому тоді — запитує соціолог Cynthia Fuchs Epstein — воно мусить бути водночас і примусовим, запроваджуваним силою закону, традицій, звичаїв і постійною загрозою насильства стосовно будь-якої жінки, яка насмілиться зійти з цієї колії? Чому все ж таки в жінок виникає бажання потрапити до чоловічих

сфер, таких як коледжі й університети, ринок робочої сили й висококваліфіковані заняття, політика й військова справа, до яких вони, з погляду біології, абсолютно не пристосовані?

Волею іронії долі протягом минулого десятиліття до консерваторів, які доводять, що і статеві відмінності, і сексуальні особливості мають біологічне підґрунтя, долучилися деякі жінки, а також дехто з геїв та лесбіянок, які стоять на позиціях есенціалізму власного гатунку. Деякі феміністки, приміром, стверджують, що жінкам імпонувала б ідея про «інтуїтивний та емоційний потенціал, забезпечуваний їхньою правою півкулею, на відміну від занадто раціональної чоловічої природи, зумовленої домінуванням лівої півкулі». [63] Нерідко представники феміністського есенціалізму, описуючи докорінні й нездоланні відмінності між статями, спираються не на еволюцію, будову мозку чи хімічний склад, а на материнський досвід жінок. Соціолог Alice Rossi стверджує, що завдяки особливостям жіночого організму «матерям легше дається розуміння виразу обличчя дитини, їм притаманна особлива плавність рухів тіла, вони вільніше почуваються у заспокоєнні крихітного створіння м'якістю своїх дотиків». [64]

Так само дослідження біологічних засад гомосексуалізму несподівано виявляє нових політичних союзників і спричиняє різке перевизначення позицій. Обстеження мозку геїв, можливо, й дало якусь дециду для розуміння етіології сексуальної орієнтації, але, передусім, воно викликало відчутний політичний ажіотаж. У певному сенсі, пропаганда есенціалізму гомосексуалістського гатунку становить політичну стратегію, спрямовану на узаконення гомосексуалізму. «Вона засвідчує, що геї є такими від природи», — зазначає Robert Bray, керівник служби громадської інформації Національної комісії з питань гомосексуалізму та лесбіянства. «Вона пом'якшує серця тих людей, які виступають проти прав геїв і які гадають, що ми не заслуговуємо на свої права через те, що самі обираємо своє ество». Michael Bailey та Richard Pinnard — автори дослідження близнюків-геїв — в оглядовій статті у «New York Times» писали, що «біологічне пояснення є доброю вісткою для гомосексуалістів та їхніх захисників». «Насправді, якщо виявляється, що гомосексуалісти є такими від народження, це може розвіяти ту ворожість, на яку доводилося наражатися гомосексуалістам упродовж століть», — продовжувала їхню думку проілюстрована на обкладинці стаття у часопису «Newsweek». Унаслідок такого розуміння, «ознака 'гей' може сприйматися так само, як, скажімо, ознака 'лівша', що, по суті, й відповідає дійсності», — прокоментував цю тенденцію Randy

Shilts — журналіст-гей, що друкується на сторінках цього часопису. А Simon LeVay, чиї дослідження надихали учасників недавньої дискусії, висловив сподівання, що внаслідок подібних досліджень відійде в минуле таке явище, як гомофобія, оскільки буде покинчено з упередженістю щодо неприродності гомосексуальних актів, яка живила це явище. Геї стануть «просто ще одною меншістю», ще однією етнічною групою, чия ідентичність основана на одвічних характеристиках. [65]

Інші не виявляють такого оптимізму. Історик-гей John D'Emilio висловлює сумнів, чи «справді ми можемо сподіватися на здобуття справжнього авторитету, виходячи з позиції 'Нічого не можемо вдіяти'?» [66] Більше того, подібні зусилля щодо натуралізації є вразливим місцем і можуть дати привід для нападів з боку саме тих сил, на боротьбу з якими вони спрямовані. Сили антигомосексуалістського спрямування можуть загострити увагу довкола дефекту мозку і запропонувати якісь пренатальні запобіжні втручання, а також післяродове «лікування». Заголовок у часопису «Washington Times», що висвітлював дослідження LeVay, гучно сповіщав: «Науковці пов'язали мозкову аномалію з гомосексуалізмом». Сам LeVay, визнаючи цю небезпеку, зазначав: «негативний бік цього відкриття проявляється в тому, що ми говоримо про незмінну характеристику, а це може бути витлумачено як дефект або вроджений розлад. Можна, приміром, заявити, що бути геєм — це все одно, що мати кістозний фіброз — вроджене порушення, в разі якого слід вдатися до абортів або провести коригування в утробі». Щойно пролунало це застереження, як James Watson, лауреат Нобелівської премії, яку він отримав за своє відкриття подвійної спіралі в генетиці, запропонував, щоб жінкам, у яких виявлено ген, котрий зумовлює гомосексуальність, було дозволено робити аборт. «Якщо можна знайти ген, який визначає сексуальність, і якщо жінка вирішує, що вона не хоче мати гомосексуальну дитину, ну, що ж, треба дозволити їй це», — сказав він в інтерв'ю.

У цій дискусії ігнорувався той аспект, який ми могли б назвати соціологією гомосексуалістського есенціалізму: те, яким чином гендер залишається організуючим принципом гомосексуальної сутності. По-перше, звернімо увагу на те, як дослідники-есенціалісти пов'язують гомосексуалізм з гендерною інверсією — неначе жінки становлять еталон, за яким мали б оцінюватися гомосексуальні та гетеросексуальні чоловіки. Виходить, що в чоловіків-геїв «жіноча» будова мозку, а це перетворює їх на гермафродитів: жіночий мозок у чоловічому тілі — свого роду третя нейрологічна стать. Однак якщо чоло-

віки-геї та жінки мають подібну будову мозку, тоді заголовок у цитованому вище часопису «Washington Times» мав би точніше сформулювати проблему, пов'язавши її з гетеросексуальними чоловіками — чисельною меншістю, яку можна було б визначити як групу збоченців з мозковою аномалією.

Проте істотнішим є те, що ці дослідження випускають з виду соціальну організацію сексу геїв — спосіб, у який регулюються гендерними нормами такі питання, як «хто», «що», «де», «коли», «як» і «скільки». Своєю сексуальною активністю, частотою сексуальних контактів і варіативністю геї та лесбійки значно більшою мірою є гендерними конформістами, ніж нонконформістами. Сексуальність чоловіків-геїв разуче нагадує сексуальність гетеросексуальних чоловіків — за винятком «не зовсім випадкової» деталі — гендеру, пов'язаного з їхнім вибором об'єкта. Практично всі дослідники сексу, незалежно від досліджуваної сексуальної орієнтації, роблять один висновок: *не сексуальна орієнтація*, а гендер є організуючим принципом сексуальної поведінки. Чоловіки-геї та гетеросексуальні чоловіки прагнуть маскулінного сексу; для них секс є підтвердженням маскуліності. Гетеросексуальні жінки та лесбійки переживають фемінний секс; для них секс — це підтвердження фемінності. [67]

Гендерна організація сексуальності пояснює також, хто як сприймає її. Недавні дослідження показали, що, переважно, саме гомосексуальні чоловіки переконані, що їхній гомосексуалізм є природним, біологічним і вродженим. Лесбійки більше схильні вважати, що їхній гомосексуалізм є соціально зумовленим. [68] Геї, як доводить соціолог Vera Whisman, схиляються до есенціалістських витлумачень в силу того, що гендерний привілей дає їм можливість доступу до позицій з вищим статусом; якщо їхній гомосексуалізм є біологічним явищем, йому можна не надавати значення і вони можуть претендувати на «належний» (читай: маскуліний) статус. Лесбійки розглядають свою сексуальність як явище, що є значною мірою соціально й історично обумовленим, через те, що вони зазнають подвійної маргіналізації і їхня сексуальність і гендерна ідентичність нерідко, хоч і не завжди, ідеологічно пов'язані з фемінізмом. Феміністка і лесбійка Charlotte Bunch стверджує, що:

Лесбійство в очах жінки — це більш як сексуальна преференція, це політичний вибір. Політичним він є тому, що стосунки між чоловіками й жінками носять, по суті, політичний характер, вони замішані на владі й домінуванні. Оскільки лесбійка рішуче відкидає такі взаємини і обирає жінок, вона кидає виклик усталеній політичній системі. [69]

Для лесбіянок сексуальна поведінка є невіддільною від політичної готовності жити не в ногу з більшістю; гомосексуалісти-чоловіки пояснюють її кепським випадком свого народження, для подолання наслідків якого потрібно просто не надавати їм значення.

ВИСНОВОК

Біологічні дослідження справляють значний вплив на формування наших поглядів з двох засадничих питань теорії гендеру: *відмінність* між жінками й чоловіками і гендерована *нерівність*, яка вочевидь має місце в нашому соціальному житті. Однак з погляду соціолога ці питання постають у зворотному напрямі. Уроджені гендерні відмінності не автоматично породжують очевидну соціальну, політичну чи економічну нерівності, які ми спостерігаємо в сучасному суспільстві. Фактично, складається враження, що справедливою є зворотна закономірність: гендерна нерівність із часом стала проявлятися як зримі відмінності в поведінці, поглядах і рисах характеру. Якщо людину утримувати довгий час у темній кімнаті, а потім раптово ввімкнути світло, цій людині доведеться пережити складний період звикання до світла, але хіба ми робимо на цій підставі висновок про наявність у неї генетичних проблем з очима, порівняно з тими людьми, що жили весь цей час зі світлом?

Існує чимало проблем, пов'язаних з дослідженням біологічних коренів гендерної відмінності, а ще більше проблем, і серйозніших, виникає в разі екстраполяції цих відмінностей щодо соціального світу гендерної нерівності. Розглянемо проблему, яку можна було б назвати антропоморфічною гіперболою. Нейробіолог Simon LeVay пише: «Гени вимагають негайного задоволення». [70] Як нам сприймати це вочевидь хибне твердження? Гени взагалі нічого не «вимагають». І про які саме гени йдеться в цьому висловлюванні? Деякі гени просто контролюють такі, на перший погляд, неважливі й нецікаві речі, як колір очей чи здатність розрізнявати на смак солодке й кисле. Інші гени терпляче чекають упродовж десятиліть, щоб запустити процес випадіння волосся в людини. А є й такі невибагливі серед них, що ладні чекати впродовж кількох поколінь, доки буде знайдено ще одну рецесивну ознаку до пари після численних спроб репродукції. Гени можуть відігравати роль у прийнятті сексуального рішення стосовно окремого виду або навіть стосовно особних членів якогось конкретного виду, і роблять вони це лише через взаємодію окремого індивіда зі своїм середовищем. Вони не здатні, очевидно,

контролювати якесь конкретне рішення, що його приймає окремий індивід у певний момент часу. Те, з ким ви плануєте мати сексуальний контакт у наступні вихідні, — навіть тоді, коли це *справді* відбувається, — визначають не ваші гени, а ви самі.

Іншу проблему біологічних досліджень становить сумнівне припущення стосовно того, що причинна обумовленість завжди спрямована від фізіології до психології. Однієї лише наявності кореляції між двома змінними недостатньо для того, щоб зробити висновок про направленість причинного зв'язку. Біолог Ruth Hubbard стверджує:

Якщо суспільство зодягає одну половину своїх дітей у коротенькі спідниці, напучуючи їх стежити за своїми рухами, щоб не виглядали їхні трусики, а другу — у джинси та комбінезони, заохочуючи цих останніх дітей вилазити на дерева, грати у м'яча і брати участь в інших рухливих іграх просто неба; якщо пізніше, в підлітковому віці, дітей у п'ятнях наставляють «їсти так, як великі хлопці», а дітей у спідницях повчають стежити за своєю вагою і в жодному разі не товстішати; якщо представники однієї половини — ті, що у джинсах — гасають, де їм заманеться, у кросівках і бутсах, тоді як представники другої половини — ті, що у спідницях — шкандибають на підборах-шпильках, тоді ці дві групи людей стають і біологічно, і соціально різними. [71]

Отже, зрозуміло, що ми *не можемо* сказати про біологічне підґрунтя гендерної відмінності та гендерної нерівності. Що ж тоді ми можемо сказати? Ми можемо сказати, що біологічні відмінності забезпечують сировину, з якої ми починаємо створювати свою ідентичність у межах культури і суспільства. «Біологічна сексуальність є необхідною передумовою для людської сексуальності», — зазначає історик Robert Padgug. «Однак біологічна сексуальність становить лише передумову, сукупність потенційних можливостей, яка завжди зазнає впливу з боку людської реальності і трансформується в якісно нові поняття в людському суспільстві». [72]

На закінчення свого яскравого обвинувального акту на адресу соціал-дарвінізму, вперше опублікованого в 1944 р., видатний історик Richard Hofstadter зазначив, що біологічні ідеї на кшталт доктрини про виживання найпристосованішого,

незважаючи на їхню відносну цінність у природознавстві, є надзвичайно непридатними для спроб зрозуміти суспільство; що життя людини в суспільстві — хоч воно й становить, волею долі, біологічний факт — має такі ознаки, що не можуть бути зведені до біології і повинні пояснюватися в особливій термінології культурного аналі-

зу; що фізичне благополуччя людей — то результат їхньої соціальної організації, а не навпаки; що соціальний поступ є наслідком досягнень у сфері технології та соціальної організації, а не вислідом розведення чи селективного виключення; що судження щодо важливості суперництва між людьми чи то підприємствами, чи націями мають ґрунтуватися на соціальних, а не на позірних біологічних цінностях... [73]

Вчені ще не відкрили гена, за допомогою якого передається віра в переважання природи над вихованням; поки що не ясно, яка половинка мозку зтирає докази культурного чи індивідуального відхилення від еволюційних імперативів. Невже людська легковірність у псевдонаукові пояснення передається певною хромосомою? Науковці — соціологи, бігевіористи, природничники, біологи — продовжуватимуть сперечатися щодо коренів людської поведінки. Що вони мусять одностайно визнати, так це те, що люди поводять себе по-різному в різних культурах і що навіть схожі поведінки можуть означати різні речі в різних контекстах.

Американці, здається, схильні безрозсудно вірити в те, що відмінності між жінками й чоловіками є суттєвими і що можна відшукати біологічні корені цих відмінностей. Недавно проілюстрована на обкладинці часопису «Newsweek» стаття пообіцяла пояснити: «Чому чоловіки й жінки мислять по-різному», хоча в самій статті з усією очевидністю виявлялися проблеми і робився висновок, що «дослідження продемонструє, що наші ідентичності як чоловіків і жінок становлять продукт і природи, і виховання. І не важить те, чим наділяє нас природа, бо ми самі — через наш вибір, наше відчуття ідентичності, наш життєвий досвід — робимо себе такими, якими ми є». [74]

Яким чином ми здійснюємо це, як ми створюємо ідентичність з нашого досвіду, як ми розуміємо цей досвід і ті вибори, що їх ми робимо, — усе це царина соціології, яка намагається дослідити вражаюче розмаїття людського досвіду. Хоча біологічні розвідки можуть запропонувати нам основні будівельні блоки досвіду й ідентичності, саме в середовищі наших культур, наших суспільств і наших родин ці будівельні блоки складаються у навдивовижу розмаїту архітектуру, яка становить наше життя.

НАВЕДЕННЯ МОСТІВ ПО ВСЬОМУ СВІТУ

Крос-культурні конструювання гендеру

Якщо шукати мірило для оцінки цивілізації, не знайдемо надійнішого від умов, у яких проживає та половина суспільства, над якою панує друга половина.

HARRIET MARTINEAU

«SOCIETY IN AMERICA» (1837) [«СУСПІЛЬСТВО В АМЕРИЦІ»]

Біологічні моделі передбачають, що гендер визначається статтю, що внутрішньо притаманні біологічні відмінності зумовлюють різницю в поведінці, що, своєю чергою, впливає на соціальні усталення. За цими уявленнями, соціальна нерівність закована в нашій фізіологічній будові. Відхилення мають пояснюватися виключно біологічними аномаліями. Однак факти засвідчують інше. Коли діти, як у випадку домініканських псевдогермафродитів, виховуються за зразком іншого гендеру, вони можуть легко здійснити перехід до іншої статі. А як можна пояснити разючу різницю у визначеннях маскулінності й фемінності по всьому світу? І як сталося, що в деяких суспільствах спостерігаємо значно ширший діапазон гендерної нерівності, ніж в інших? Ці запитання біологічна доктрина обходить мовчанкою.

Понад те, біологія не позбавлена своїх власних ухилів, хоча їх часом буває важко виявити. Дехто з антропологів стверджує, що біологічні моделі проєктують сучасні західні цінності на інші культури. Під впливом цих проєкцій еволюціоністи, наприклад Steven Goldberg, нехтують роллю жінок і не враховують роль колоніалізму у усталенні гендерних відмінностей у традиційних культурах. Деякі

антропологи, приміром Karen Sacks, вважають, що дослідники-біологи завжди виходили з того, що гендерна *відмінність* передбачає гендерну *нерівність*, через те, що західні уявлення про відмінність, як правило, передбачають існування нерівності і виправдовують її. Інакше кажучи, гендерна відмінність становить *результат* гендерної нерівності — а не навпаки. [1]

Антропологічні дослідження культурних варіацій у розвитку гендерних визначень постали, почасти, як відповідь на такий ненавмисний біологічний детермінізм. Що більше ми дізнаємося про інші культури, то більше з'являється своєрідних шаблонів. Еволюційний та етнографічний світ пропонує дивовижне розмаїття культурних конструювань гендеру. Проте деякі характерні риси залишаються незмінними. Практично всі суспільства якоюсь мірою проголошують відмінність між жінками й чоловіками і майже всі вони демонструють певну форму чоловічого домінування, незважаючи на наявність розбіжностей у визначеннях гендеру. Отже, антропологи намагалися також дослідити зв'язок між двома майже універсальними категоріями: гендерною відмінністю та гендерною нерівністю. Деякі дослідження присвячено тим нечисленным суспільствам, у яких жінки посідають позиції влади; інші — зосереджують увагу на тих ритуалах, віруваннях, звичаях і практиках, які тяжіють до підсилення нерівності, а також на тих, у яких проглядається тенденція до її пом'якшення.

РОЗБІЖНОСТІ У ВИЗНАЧЕННЯХ ГЕНДЕРУ

Коли антропологи почали досліджувати культурний ландшафт, вони виявили значно більшу варіативність у визначеннях маскулінності й фемінності, ніж це могло спастись на думку будь-якому біологові. У чоловіків зафіксовано відносно подібні рівні тестостерону, схожу будову й латералізацію мозку, однак вони, як виявилось, здатні демонструвати абсолютно різні рівні агресивності та насильства, надто агресивності щодо жінок. Жінки, незважаючи на подібність будови мозку та гормонального складу і на нібито схожі еволюційні імперативи, демонструють доволі широкий спектр досвіду щодо пасивності, PMS та просторової координації. Найвідомішою з антропологів, що досліджували ці відмінності, була Margaret Mead, чії наукові праці на основі проведених нею досліджень у Південних Морях (Самоа, Полінезія, Індонезія) залишаються, незважаючи на деякі доволі критичні відгуки, взірцем виняткової ерудиції, ясності викладу і глиби-

ни думки. Пані Mead чітко усвідомлювала, що статеві відмінності «не є чимось глибоко біологічним», радше вони є здобутком виховання, і, будучи одного разу засвоєними, стають частиною ідеології, яка продовжує їх увічнювати. Ось як вона пише про це:

Я вважаю, що певні людські риси були соціально кваліфіковані як прийнятні погляди та поведінка лише для однієї статі, тоді як інші риси було співвіднесено з протилежною статтю. Згодом така соціальна спеціалізація, споряджена раціоналістичним обґрунтуванням, переросла в теорію, яка проголошувала, що соціально рекомендована поведінка є природною для однієї статі і неприродною для іншої і що людина з відхиленнями є девіантом внаслідок дефекту залози чи неправильного розвитку. [2]

У праці «Sex and Temperament in Three Primitive Societies» [«Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах»] (1935) Mead дослідила розбіжності в цих визначеннях, а в кількох інших книжках, якот: «Male and Female» [«Чоловік і жінка»] (1949), «Coming of Age in Samoa» [«Дорослішання на островах Самоа»] (1928), вона досліджувала процеси, завдяки яким чоловічі й жіночі особини стають чоловіками й жінками, згідно з приписами їхніх культур. Не важливо, про що пише в той чи інший момент ця дослідниця; одним оком вона завжди поглядає на Сполучені Штати. Вибудовуючи неявні порівняння між нашою та іншими культурами, Mead спонукає нас не підтримувати оманливу вигадку про те, що спостережувані нами в Сполучених Штатах явища є «природними» і не підлягають змінам.

У книжці «Sex and Temperament» Mead цілеспрямовано виступила проти заяв про біологічну неминучість. Обстежуючи три докорінно різні культури на острові Нова Гвінея, вона сподівалася показати можливість значної культурної варіативності у визначеннях маскулінності й фемінності і в такий спосіб посприяти тому, щоб американці могли краще зрозуміти й культурні витоки своїх власних ідей, і їхню піддатливість впливам. У перших двох культурах спостерігалася велика схожість між жінками й чоловіками. Маскуліність і фемінність не були правилами за орієнтири, з огляду на які могли, очевидно, формуватися особистісні відмінності. Жінки й чоловіки не були «протилежними» статтями. Приміром, у всіх представників культури «арапеш» [Arapesh] у манерах поведінки відчувалася гречність, пасивність та емоційна теплота. Чоловічі й жіночі особини були в рівній мірі «щасливі, довірливі та впевнені», а прояви індивідуалізму практично не спостерігалися. Чоловіки й жінки спільними зусиллями плекали дітей; і ті, й ті демонстрували «мате-

ринські» почуття, а також викорінювали нахили до агресивності як у хлопців, так і в дівчат. І чоловіки, й жінки вважалися приблизно однаковою мірою сексуальними, хоча їхні сексуальні стосунки радше носили «домашній», а не «романтичний» чи, так би мовити, пристрасний характер. Хоча траплялися випадки вбивства новонароджених малят жіночої статі, а також доводилося чути про чоловічу полігамію, загалом шлюб був «урівноваженим і стерпним». Дійсно, Mead проголошує їхні політичні усталення як «утопічні». Ось як вона підсумовує опис життя племені арапеш:

спокійна й не відзначена подіями співпраця, співи холодними ранками і співи та сміх у вечірні години, чоловіки із щасливим виглядом сидять і приграють собі на ручному барабані, жінки тримають на руках і годують груддю немовлят, молоді дівчата неквапно прогулюються в напрямку центра селища, і в їхній ході віддзеркалюється те замилювання, яким проводжають їх погляди всіх їхніх односельців. [3]

Як пряму протилежність цій культурі Mead детально змальовує плем'я мисливців за головами і канібалів — мундугамор [Mundugamor], в якому жінки й чоловіки теж вважаються схожими, але в них від обох статей очікується рівний ступінь прояву агресивності й насильства. У жінок «материнський інстинкт» проявлявся в незначній мірі; вони мали відразу до вагітності й бавлення дітей і ніяк не могли дочекатися можливості повернутися до серйозних справ — роботи й воєнних дій. «Жінки мундугамор просто ненавидять виношування дітей і взагалі не люблять дітей», — пише Mead. «Дітей носять у жорстких непрозорих кошиках, від яких на шкірі залишаються подряпини; пізніше їх підвішують високо на плечах матерів — подалі від грудей». У племені мундугамор непоодинокі випадки гострого суперництва між батьком і синами (частіше трапляються вбивства новонароджених хлопчиків, ніж дівчат), і кожний перебуває в постійному побоюванні, що хтось завдасть йому шкоди. Будучи доволі заможними (почасти внаслідок застосовуваних ними методів контролювання населення), члени племені мундугамор, як підсумовує Mead, відзначаються «несамовитістю, схильністю до суперництва, агресивною сексуальністю, ревностями, чутливістю до образ і готовністю помститися за них, уподобанням самовияву, активних дій і боротьби». [4]

Отже, і в одному, і в другому племені гендерні відмінності вважалися чимось фактично не існуючим, хоча навряд чи можна собі уявити більший ступінь розбіжностей між двома культурами, ніж в даному разі. Третя описувана Mead культура — чамбулі [Tchambuli]; у ній, як і в Сполучених Штатах, жінки й чоловіки вважалися абсолютно

різними істотами. Це була патрилійна культура з узаконеною полігією. Одна стаття у цьому племені складалася переважно з бундючних і балакучих споживачів, які витрачали весь свій час на наряди й магазини. Вони носили локони та багато коштовностей, і Mead описує їх як «чарівливих, витончених, кокетливих». Це, хоч як дивно, були чоловіки, і понад усе вони полюбили, «вистроївшись в ошатний одяг з прикрасами з пір'я та черепахового панцира, вирушити у захоплюючий кількадечний похід» по магазинах. Жінки були панівною та русійною силою, економічними постачальниками. Це вони займалися рибальством — справою, на якій трималася вся культура, і саме їм «належала фактична влада в суспільстві». Одяг їхній був геть чисто позбавлений якихось прикрас; манери характеризували їх як людей практичних і ділових; вони заправляли всією комерцією та дипломатією цієї культури і були ініціаторами сексуальних стосунків. Пані Mead зазначає, що чамбулі становили єдину культуру з усіх нею бачених, «де маленькі дівчатка десяти й одинадцяти років були кмітливіші та ініціативніші за хлопчиків». Вона пише: «а що подумують жінки, що вони скажуть і зроблять — ось що хвилює в глибині душі кожного чоловіка, коли він плете своє тонке й неміцне мереживо малозначущих стосунків з іншими чоловіками». Натомість «жінки становлять солідну групу, в якій немає місця суперництву, а панують піднесеність, турботливість і товариськість». [5]

Отже, Mead виявила дві культури, в якій жінки й чоловіки сприймалися як схожі між собою члени спільноти, і одну культуру, в якій вони вважалися абсолютно різними істотами, але з організаційною моделлю, діаметрально протилежною до відомої нам. Представники кожної культури були, безумовно, переконані, що жінки й чоловіки мають свій статус унаслідок того, що біологічна стаття визначила їхню особистість. Нікому з них не спадало на думку, що їхній стан є вислідом економічної убогості, військових звичаїв чи культурних усталень.

Отже, Mead спонукає своїх читачів «визнати, що чоловіки й жінки здатні з однаковою легкістю формуватися як за одним шаблоном, так і за різними». [6] Вона продемонструвала, що жінки й чоловіки можуть мати подібні чи різні темпераменти, але не пояснила належним чином, чому жінки й чоловіки стають різними або схожими. Які чинники досвіду жінок і чоловіків є визначальними? Не пояснила вона й того, чому чоловіче домінування носить майже універсальний характер, незважаючи на три досліджених нею винятки? Ці питання повернули увагу інших антропологів.

НАДЗВИЧАЙНА ВАЖЛИВІСТЬ ГЕНДЕРНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

Майже в кожному суспільстві праця поділяється за гендером (а також за віком). Певні завдання призначені для жінок, інші — для чоловіків. Як інакше можна пояснити цей гендерний поділ праці, якщо не якимось імперативом біологічної природи?

Представники одного з теоретичних напрямів — функціоналізму — вважають, що поділ праці за статевою ознакою був необхідний для збереження суспільства. Коли суспільство стає дедалі більш складним, виникає потреба у двох різновидах праці: мисливстві та збиральництві. Серед функціоналістів немає одностайної думки щодо того, чи мав цей поділ праці додаткову моральну складову і чи цінувалася праця однієї статі вище за працю іншої статі. Проте всі вони схильні вважати, що поділ праці за статевою ознакою становив функціональну необхідність для цих суспільств. Подібні моделі нерідко ґрунтуються на такому логічному умовиводі: оскільки поділ праці за статевою ознакою виник колись задля задоволення певних соціальних потреб, його збереження становить еволюційний імператив або принаймні усталення, яким не слід легковажити.

З іншого боку, через те, що поділ праці за статевою ознакою є явищем історичним, він не може бути біологічно неминучим; суспільства змінювалися і продовжуватимуть зазнавати змін. А що ж до історії поділу праці за статевою ознакою, то вона зовсім недавня. «Двоподіл праці за статтю, як нам відомо на сьогоднішній день, очевидно розвинувся досить недавно в людській еволюції», — пише антрополог Adrienne Zihlman. [7] Більше того, цей поділ праці за статевою ознакою відзначається значно більшою варіативністю, ніж можна собі уявити. У деяких культурах жінки будують домівку; в інших на них лежить обов'язок приготування їжі. У більшості культур жінки відповідають за доглядання дітей. Однак так заведено не в усіх культурах, і напевно не всі жінки займаються цим. У деяких культурах обов'язки чітко розмежовані, і поділ праці носить жорсткий характер; інші культури дозволяють значно більшу гнучкість і непостійність розподілу функцій. Нині поділ праці за статевою ознакою є анахронізмом з функціонального погляду, а біологічне підґрунтя для покладання особливих соціальних обов'язків на чоловіків чи на жінок — давно вже роз'їдене часом. Проте ці засади витіснено багатоміліардною історією соціальних звичок і традицій, які зараз живлять

наші гендерні ідеології, підказуючи їм відповідь на питання, що є прийнятним саме для цієї статі, а не для іншої. Поділ праці за статевою ознакою став атрибутом нашої культури, а не частиною нашої фізичної будови.

Справді, наша фізична будова вже не відіграє такої вирішальної ролі в розподілі обов'язків і виборі кар'єри, як раніше. Можна навіть припустити можливість існування такої закономірності: що менш значимими стають реальні фізичні відмінності, то більшої ваги надаємо ми їм у плані ідеології. Наприклад, чоловікам уже не потрібно бути фізично сильними, аби посідати владу й домінувати. Чоловіки з найрозвиненішою мускулатурою, дійсно, з'являються в культуристських інтермедіях на змаганнях з боді-білдінгу, але вони виконують не більшу фізичну роботу, ніж пересічний господар садиби в передмісті, коли він косить траву на лужку і згрібає сніг. Що стосується жінок, то технології планування сім'ї та сексуальної автономії (технологія контролю народжуваності, легалізація абортів та інституційний догляд за дітьми) звільнили їх від виконання обов'язків, пов'язаних виключно з вихованням дітей, і надали їм доступ до інституцій громадської сфери.

Отримавши свободу, жінки доступилися до всіх ділянок громадської сфери. Століття тому жінки виборювали право вступати до коледжів, брати участь у виборах, оволодівати різноманітними професіями, відкрити для себе світ роботи. Пізніше доступною для жінок стала й військова служба, і відчинили свої двері перед жінками військові коледжі — ці останні за наказом суду. На сьогоднішній день залишилося дуже мало професій, про які можна сказати, що вони призначені, з біологічного погляду, виключно для жінок або виключно для чоловіків. Чи могли б ви пригадати заняття, які, з біологічного погляду, здатні виконувати лише жінки або лише чоловіки? Я міг би з ходу назвати три таких заняття: для жінок — годівниця і сурогатна мати; для чоловіків — професійний спермодонор. Насправді, жодне із цих занять не становить предмета вибору кар'єри для більшості з нас.

Якщо поділ праці за статевою ознакою пережив свою соціальну доцільність або свої фізичні імперативи, він має бути замінений чимось іншим, як-от владою однієї статі над іншою. Звідки могла взятися ця влада? Як вона розвивалася? Яких особливостей вона набуває в кожній культурі? Які чинники підсилюють її, а які — пом'якшують? На ці й подібні їй запитання намагаються знайти відповідь антропологи.

ТЕОРІЇ ГЕНДЕРНОЇ ВІДМІННОСТІ ТА ЧОЛОВІЧОГО ДОМІНУВАННЯ

Дехто з теоретиків намагався пояснити поділ праці за статтю і гендерну нерівність посиланням на потужні, структурного характеру сили, що трансформують організуючий принцип суспільств. Наприклад, наприкінці XIX ст. Фрідріх Енгельс застосував із цією метою доктрину, що її він розвинув разом зі своїм соратником Карлом Марксом, і відвів приватній власності роль головного чинника у визначенні поділу праці за статевою ознакою. У своїй книжці «Походження сім'ї, приватної власності та держави» Енгельс стверджував, що приблизно в один і той самий історичний момент виникли три основні інституції сучасного західного суспільства — капіталістична економіка, держава-нація і нуклеарна сім'я — і всі вони були вислідом розвитку приватної власності. Раніше, зазначав Енгельс, сім'ї були організовані на общинних засадах, і при цьому визнавався груповий шлюб, рівність між чоловіком і жінкою і поділ праці за статевою ознакою без якоїсь моральної чи політичної винагороди для особин чоловічої чи жіночої статі. Поява капіталістичної економіки створила матеріальні цінності, які мали рухомий характер і могли бути переміщені — на відміну від землі, яка залишалася нерухомою. Капіталізм означав приватну власність, яка вимагала встановлення чітких процедур успадкування. Ця вимога, своєю чергою, спричинилася до виникнення нових проблем, пов'язаних із сексуальною вірністю. Якщо чоловік мав передавати набуту власність своєму синові, він хотів бути впевненим, що цей син насправді був його нащадком. Чи міг би він знати про це за умов общинного групового шлюбу в докапіталістичних сім'ях?

Саме ця потреба передання спадщини з покоління в покоління по чоловічій лінії зумовила появу традиційної нуклеарної сім'ї — з моногамним шлюбом і сексуальним контролем, що його встановлювали чоловіки над жінками. А оскільки процедури успадкування мали б носити стабільний характер, цим новоявленим патріархам потрібні були прозорі закони для встановлення родинних зв'язків з надійними механізмами запровадження цих законів, завдяки яким забезпечувалася б можливість передавати свою спадщину своїм синам без стороннього втручання. Це потребувало централізованого політичного апарату (держави-нації) для забезпечення суверенітету над місцевими й регіональними гілками влади, який би міг брати гору над ними. [8]

Деякі сучасні антропологи продовжують розвивати цей напрям. Приміром, Eleanor Leacock стверджує, що до виникнення приватної власності та соціальних класів жінки й чоловіки розглядалися як самостійні індивіди, що посідають різні позиції, які оцінювалися як приблизно рівнозначні. «Коли визнається сфера, в якій рішення приймають жінки, — пише вона, — індивідуальна й громадська роль жінок зростає. Їхній статус не 'дорівнював' у буквальному розумінні чоловічому, але вони становили окремішню сутність: це були особи жіночої статі зі своїми власними правами, обов'язками та відповідальністю, які розглядалися як доповняльні, але жодною мірою не як другорядні, порівняно з чоловічими функціями». У своїй етнографічній праці, присвяченій півострову Лабрадор, Leacock змальовує ту різочу трансформацію, якої зазнала колишня автономія жінок із започаткуванням торгівлі хутром. Запровадження комерційної економіки перетворило повновладних жінок у прив'язаних до домівки дружин. У цьому випадку знову ж таки гендерна нерівність, зумовлена економічними зсувами, призвела до зростання відмінностей у розуміннях маскулінності й фемінності. [9]

Пані Karen Sacks досліджувала чотири африканські культури і з'ясувала, що запровадження ринкової економіки докорінно порушило рівновагу ролей, призвівши до встановлення чоловічого домінування. Допоки ця культура займалася виготовленням товарів для власного вжитку, чоловіки й жінки були відносно рівноправними. Однак що більше це плем'я долучалося до економіки ринкового обміну, то вищим ставав рівень гендерної нерівності і водночас нижчав статус жінок. І навпаки, коли жінки й чоловіки мали колективний доступ до продуктивних елементів суспільства, це зумовлювало вищий рівень статевого егалітаризму. [10]

Інша школа антропологічної думки шукає коренів чоловічого домінування в імперативах войовничості у примітивному суспільстві. Яким чином культура породжує воїнів з притаманними їм міццю й жорстокістю? Антрополог Marvin Harris висуває два можливих пояснення. Можна забезпечити різні винагороди для воїнів, залежно від їхньої вправності чи досвідченості. Проте це негативно відіб'ється на солідарності, яка має панувати у війську, і посіє сім'я розбрату й недоброзичливості серед вояків. Додільніше було б винагороджувати практично всіх чоловіків — скориставшись послугами жінок — за винятком хіба що абсолютних нездар чи страшених боягузів. Як зазначає Harris, суспільства воїнського типу схильні вдаватися до вбивства новонароджених дівчаток, постійно забезпечуючи тим самим значне кількісне переважання чоловічої частини населення над жіночою (і в

такий спосіб змушуючи чоловіків змагатися за жінок). Суспільства воїнів намагаються також позбутися жінок у війську, оскільки їхня присутність нівелює мотивацію вояків і порушує сексуальну ієрархію. Внаслідок цього війни зумовлюють підпорядкування жінок, а також патрилійність, оскільки така культура потребуватиме регулярного кістяка з батьків і синів для втілення своїх військових замислів. Чоловіки починають здійснювати контроль над ресурсами суспільства і — на виправдання цього — розвивають патріархатну релігію як ідеологію, яка узаконює їхнє домінування над жінками. [11]

Дві інші групи вчених, пояснюючи відмінності між жінками й чоловіками, оперують різними змінними величинами. Такі прибічники теорії спадкоємності, як Lionel Tiger та Robin Fox, наголошують на незмінності зв'язку «мати — дитина». У чоловіків, за означенням, не виникає таких тісних стосунків зі своїми дітьми, як у матерів. Яким же чином, у такому разі, вони можуть досягти єднання з наступним поколінням, долучитися до історії та суспільства? Вони вибудовують взаємозв'язки з іншими чоловіками у мисливській групі. Саме тому, стверджують Tiger та Fox, жінки мають бути відсторонені від полювання. У всіх суспільствах чоловіки повинні бути якимось чином пов'язані соціальними узами з наступним поколінням, з яким у них немає неунікненого, біологічного єднання. Чоловіча солідарність і моногамія — безпосередній наслідок потреби чоловіків долучитися до соціального життя. [12] Прибічники теорії союзництва, приміром Claude Levi-Strauss, меншою мірою переймаються необхідністю сполучити чоловіків з наступним поколінням, зосереджуючи свою увагу передусім на тому, яким чином взаємини між чоловіками сприяють організації соціального життя. Він стверджує, що чоловіки перетворюють жінок на сексуальні об'єкти, обмін якими (як дружинами) цементує союзи поміж чоловіками. І теоретики спадкоємності, і теоретики союзництва трактують ці поняття як інваріантні й природні явища, а не як наслідки історичних взаємозв'язків, що демонструють свою варіативність не лише с плином часу, а й залежно від культури. [13]

ДЕТЕРМІНАНТИ СТАТУСУ ЖІНОК

Практично всі суспільства, стосовно яких ми маємо відомості, виявляють у тій чи іншій мірі розмежування між жінками й чоловіками, і майже кожне суспільство демонструє шаблон ґендерованої нерівності й чоловічого домінування. Проте розмаїття в межах цих універсалій не перестає дивувати нас. Ґендерні відмінності й ґендерна

нерівність можуть бути більшою чи меншою мірою вираженими. Мається на увазі не просто формулювання закономірності у вигляді: чим вищий ступінь гендерної диференціації, тим більша нерівність, хоча таким є в загальних рисах шаблон. Можна було б, згодом, уявити собі чотири такі можливості: високий чи низький рівні гендерної диференціації у сполученні з високим або низьким рівнями гендерної нерівності.

Тож які чинники можуть визначати статус жінок у суспільстві? За яких умов статус жінок поліпшується, а за яких він сходить на рівень? Економічні, політичні та соціальні параметри здатні породжувати різноманітні культурні конфігурації. Наприклад, в одному широкомасштабному дослідженні різноманітних культур встановлено, що чим більшою є потреба суспільства у фізичній силі та у високого рівня майстерності водіння автотранспорту, тим істотною буде різниця в соціалізації чоловіків і жінок. Доречним, очевидно, буде навести й таку закономірність: що ширшою є сімейна група, то більшими є відмінності між жінками й чоловіками. Почасти це пояснюється тим, що внаслідок ізольованості нуклеарної сім'ї в осіб чоловічої та жіночої статі виникає потреба виконувати принагідно ролі іншого, тож послідовного розмежування додержуються рідко. [14]

Однією з ключових детермінант статусу жінок став поділ праці у зв'язку з догляданням дітей. Репродуктивна роль жінок історично обумовила обмеженість їхньої соціальної та економічної діяльності. Хоча жодне суспільство не доручає всіх функцій з догляду за дітьми чоловікам, чим помітнішу участь беруть вони у цій справі і чим більшою мірою звільнені жінки від виховання дітей, тим вищим, як правило, є статус жінки. Існує багато шляхів звільнення жінок від виключної відповідальності за цю справу. У суспільствах, відмінних від західних, вироблено декілька розв'язків цієї проблеми, зокрема няні, що доглядають одразу кількох дітей; залучення чоловіка або сусідів до догляду за дітьми і відведення ролі вихователів дітей одноплем'янам старшого покоління, чия економічна діяльність стає менш активною в такому віці. [15]

Стосунки між дітьми та їхніми батьками також вважаються ключовими для статусу жінок. Соціолог Scott Coltrane з'ясував, що чим тіснішими є стосунки між батьком і сином, тим вищим, найвірогідніше, буде статус жінок. Пан Coltrane встановив, що в тих культурах, де батько, зазвичай, не втручається в домашні справи, хлопчики тримаються в опозиції до своїх матерів та інших жінок, у такий спосіб демонструючи риси гіпермаскулітності; вони можуть залякувати й обмовляти жінок, вбачаючи в цьому прояв маскулітності. Що

більше матері й батьки об'єднують свої зусилля у вихованні дітей, то менше чоловіки принижують жінок. Дослідниця Margaret Mead також наголошує на провідній ролі батьківства. У більшості культур роль жінок у вихованні дітей сприймається як даність, тоді як чоловіки мусять спеціально готуватися до ролі вихователів. Багато що поставлено на кінь, але ризик цей виправданий: «кожне відоме нам людське суспільство надійно спирається на засвоєну вихователівську поведінку чоловіків». [16]

Те, що чоловіки змушені навчатися ролі вихователів, порушує питання про маскуліність взагалі. Зміст поняття «бути чоловіком» різко варіюється залежно від культури, і його тлумачення значною мірою зумовлене тим, скільки часу й енергії мужчини як батьки приділяють своїм дітям. Ці питання не просто зачіпають також і життя жінок; виявляється, що більше часу чоловіки-батьки проводять зі своїми дітьми, то меншою мірою проявляється гендерна нерівність у цій культурі. І навпаки, чим більше звільнені жінки від доглядання дітей — настільки, що догляд за дітьми виокремлюється і переноситься деінде, а жінки контролюють свою фертильність — тим вищим буде їхній статус. Крім того, Coltrane встановив, що статус жінок залежить від їхньої спроможності здійснювати контроль над власністю, надто після заміжжя. У тих випадках, коли жінка утримувала контроль над своєю власністю після одруження, статус її був неодмінно вищим.

Цікаво, що недавні дослідження чоловічих уз, які становлять особливий інтерес для тих теорій, що наголошують на явищі війни чи на необхідності причетності чоловіків до встановлення соціального порядку, також підтверджують це. Соціолог і географ Daphne Spain стверджує, що саме в тих культурах, у яких чоловіки виробили найвищтонченіші ритуали на основі статевої сегрегації, статус жінок був найнижчий. Пані Spain представила низку культур у просторовому відображенні і з'ясувала, що чим більшою була відстань від чоловічого куреня [hut] до центру селища, чим більше часу проводили чоловіки у своєму курені і чим важливішими, з погляду культури, були чоловічі ритуали, тим нижчим був статус жінок. «Суспільства з чоловічими куреннями становлять таку культуру, в якій жінки мають найменшу владу», — пише вона. Якщо проводити багато часу не у власній хаті, а десь віддалік — у чоловічому курені в оточенні інших чоловіків, залишається обмаль часу (а бажання навіть іще менше) для того, щоб побути у колі сім'ї і долучитися до виховання дітей. [17]

Так само, антрополог Thomas Gregor встановив, що всі форми просторової сегрегації між чоловіками та жінками пов'язані з гендер-

ною нерівністю. Наприклад, в племені мегінаку [Mehinaku], що в Центральній Бразилії, віддавна узвичаєні чоловічі курені, де знаходяться таємні реліквії племені і де грають на ритуальних інструментах, які тут і зберігаються. Жінкам входить сюди заборонено. За словами одного із чоловіків цього племені, як пише Gregor, «цей будинок призначений лише для чоловіків. Жінки не мають права бачити жодного із цих предметів. Якщо якась жінка входить сюди, потім чоловіки скопом ведуть її до лісу і там гвалтують». [18]

Ці дві змінні — причетність батька до виховання дітей (нерідко вимірювана за просторовою сегрегацією) і здійснення жінками контролю над власністю після одруження — відіграють роль головних детермінант статусу жінок і гендерної нерівності. Не дивно, що вони є водночас і детермінантами насильства проти жінок, оскільки чим нижчий статус жінок у суспільстві, тим вища ймовірність випадків гвалтування жінок і насильства щодо них. В одному з наймасштабніших порівняльних досліджень статусу жінок Peggy Reeves Sanday встановила кілька важливих корелятивів статусу жінок. Один із них — контакти. Статева сегрегація великою мірою пов'язана з низьким статусом жінок; виходить, що відокремлення було «необхідним для розвитку статевої нерівності та чоловічого домінування». (На відміну від цього, дослідження егалітарного, в статевому відношенні, суспільства не виявило якоїсь ідеології щодо бажаності статевої сегрегації.) Безумовно, економічна влада жінок — ця критична детермінанта — є «результатом поділу праці за статевою ознакою, завдяки якому жінки досягають самозабезпеченості і встановлюють незалежну сферу контролю». Крім того, в культурах, які розглядали довілля як відносно дружнє середовище, статус жінок був значно вищим; культури, в яких навколишнє середовище видавалося ворожим, більше схильні були до розвитку різноманітних шаблонів чоловічого домінування. [19]

І, нарешті, Sanday встановила, що жінки сягали найвищого рівня рівності — а при цьому спостерігалася і найнижча частота згвалтувань — коли обидва гендери приблизно однаковою мірою переймалися забезпеченням їжею. Коли жінки брали в цьому участь нарівні з чоловіками, ці останні, як правило, частіше долучалися до доглядання дітей. Звучить як іронія, але коли жінки занадто переймалися забезпеченням їжі, їхній статус був так само низьким. Отже, статус жінок був, як правило, низьким, коли їхня участь у цій справі була або дуже незначною, або надмірною, і майже зрівнювався зі статусом чоловіків, коли їхні внески були приблизно однаковими.

Слідом за Tavris та Wade, можна підсумувати відкриття, зроблені в ході крос-культурних досліджень стосовно жіночого статусу

та чоловічого домінування. По-перше, чоловіче домінування проявляється меншою мірою, коли чоловіки й жінки працюють разом, за умови до того ж незначного поділу праці за статтю. Статева сегрегація праці становить найточніший показник статусу жінок. По-друге, чоловіче домінування є відчутнішим, коли чоловіки контролюють політичні й ідеологічні ресурси, що є необхідними для досягнення цілей культури, і коли чоловіки здійснюють контроль над усією власністю. По-третє, чоловіче домінування «посилюється за умов колонізації»: і проникнення капіталізму в сільську місцевість, і індустріалізація загалом знижують статус жінок. Чоловіче домінування пов'язане також з порушенням демографічної рівноваги між статтями: що більшого значення сягає відсоткове співвідношення чоловіків, які досягли шлюбного віку, і жінок відповідного віку, то нижчим є статус жінок. І, нарешті, викликані впливом довкілля стреси, як правило, посилюють чоловіче домінування. [20]

КРОС-КУЛЬТУРНІ ВИТАУМАЧЕННЯ ЗГВАЛТУВАННЯ

Цитата, що її наводить Gregor (див. вище), а також дослідження Peggy Reeves Sanday та інших засвідчують, що згвалтування не є еволюційною репродуктивною стратегією для менш успішних особин чоловічої статі, а радше культурне явище, завдяки якому міцнішають стосунки між чоловіками. Згвалтування може становити стратегію для забезпечення тривалого чоловічого домінування або спосіб, у який чоловіки сподіваються позбавитися залежності від матері, як стверджують етнографи. У своєму етнографічному дослідженні групового згвалтування, проведеного в Університеті Пенсільванії, Sanday доходить висновку, що групове згвалтування має свої корені і в ґендерній нерівності, яка дозволяє чоловікам дивитися на жінку як на кусень м'яса, і водночас у потребі чоловіків демонструвати один одному свою маскуліність. Групове згвалтування цементує стосунки поміж чоловіками. Однак, понад те, групове згвалтування уможливорює певний гомоеротичний контакт між чоловіками. Коли один з учасників повідомив про своє задоволення від відчуття сперми своїх друзів у жінці в той момент, коли він її гвалтував, Sanday відзначила явний еротичний компонент. Жінка була вмістилищем, зняряддям, за допомогою якого ці чоловіки могли мати сексуальні стосунки один із одним і при цьому вважатися гетеросексуалами. Подібна поведінка може траплятися лише за умов культури, в якій жінки принижені й упосліджені. Тож згвалтування навряд чи становить еволюційну страте-

гію, до якої вдаються менш удачливі особини чоловічої статі задля передання свого репродуктивного спадку. Це акт, який трапляється лише в тих суспільствах, де наявна гендерна нерівність, і який здійснюється чоловіками, досить «успішними» в інших видах парування, але вважають для себе можливим чинити насильство над жінками. Йдеться про гендер, а не про стать, і це один із способів, у який гендерна нерівність породжує гендерну відмінність. [21]

ГЕНДЕРНІ РИТУАЛИ

Один із застосовуваних антропологами підходів до вивчення культурного трактування гендеру полягає в дослідженні особливих гендерних ритуалів. У працях антропологів робиться висновок про те, що корені цих ритуалів лежать у небіологічній сфері. Оскільки при визначенні гендерної нерівності питання репродукції та виховання дітей набувають особливого значення, слушним видається припущення про те, що багато які із цих ритуалів стосуються репродукції. А зважаючи на те, що просторова сегрегація, як з'ясовано, тісно пов'язана з гендерною відмінністю та гендерною нерівністю, ритуальна сегрегація — чи то в просторі, чи в часі — також може бути об'єктом пильної уваги. Приміром, особливий інтерес становить ініціація юнаків, що, почасти, пояснюється тим, що цей різновид культурних ритуалів майже зникає в наш час у Сполучених Штатах. Ритуали ініціації призначені для того, щоб чоловіки, які беруть участь у них, відчули свою ідентичність, а також свою приналежність до колективу. У багатьох культурах, надто в умовах осілих сільськогосподарських і пастушачих суспільств, складовим елементом ритуального приєднання особи чоловічої статі до суспільства є обрізання — відрізання у хлопчиків крайньої плоти пеніса. Вік хлопчиків, які проходять цей обряд, може варіюватися; огляд двадцяти однієї культури, в яких практикують обрізання, показав, що в чотирьох з них ця процедура виконується в ранньому дитинстві, в десяти культурах — коли хлопчикові близько десяти років (до настання статевої зрілості), в шести культурах — із настанням статевої зрілості, в одній культурі чекають до самої молодості.

У чому ж полягає причина того, що так багато культур визнають за необхідне визначати приналежність до світу дорослих чоловіків шляхом ушкодження геніталій? Справді, обрізання — найпоширеніша медична процедура у Сполучених Штатах. Теорій цього питання, звичайно, чимало. У єврейській біблії обрізання — це видима

ознака уз між Богом і чоловіком, символ покірності чоловіка Божому закону. (У кн. «Буття» 17:10–11, 14 — Бог наказує Авраамові обрізати Ісаака, і це має вважатися заповітом.) Однак це, очевидно, повинно було розглядатися і як відзнака. Військовим у разі успіху приписувалося відрізати крайню плоть у своїх ворогів на знак своєї перемоги, а також нівечити переможеного противника, у той чи інший спосіб завдаючи йому образи. (У I Кн. Самуїла 18:25 — Цар Саул вимагає, щоб Давид убив сотню ворогів і приніс йому в дарунок на весілля повідрізані в них шматочки крайньої плоти. Давид, трохи перестаравшись, повернувся з двомастами трофеями.)

В інших культурах, вважають етнографи, видимий шрам, який утворюється в результаті обрізання, витлумачується як позначка, що пов'язує чоловіків один з одним і символізує перехід у нову якість — дорослу маскуліність. Вчені Whiting, Kluckhohn та Anthony доводять, що обрізання становить символ розриву емоційної прив'язаності хлопчика до своєї матері і в такий спосіб гарантує належну маскуліну ідентичність. Інші дослідники зазначають, що культури, в яких обрізанню юних осіб чоловічої статі надається особливе значення, належать до таких, де і гендерна відмінність, і гендерна нерівність проявлені якнайбільше. Обрізання, що завжди є громадською церемонією, водночас слугує зміцненню уз між батьком (і його поколінням) та сином (і його поколінням), однак осіб чоловічої статі і виключає жінок, наочні й демонстративно. Отже, обрізання, подібно до інших форм ушкодження чоловічих геніталій, пов'язане, як правило, з чоловічим домінуванням. [22] Наприклад, у деяких культурах, які трапляються щоправда дуже рідко, пеніс надрізається з ритуальною метою так, щоб досягти кровопускання. У таких культурах усе ще побутує віра в кровопускання як засіб лікування хвороби — в даному випадку, хвороби, виниклої внаслідок сексуального контакту з жінками, яких прийнято вважати нечистими й заразними. Відомо також, що в чотирьох культурах практикують напівкастрацію, видаляючи одне яєчко. В одній культурі населення вірить у запобігання в такий спосіб народженню близнюків. [23]

«Обрізання» осіб жіночої статі також практикується в кількох культурах, хоча й значно рідше, ніж чоловіче обрізання. Воно полягає або в кліторідектомії — операції видалення клітора, або в інфібуляції, коли зшивають великі губи, залишаючи лише дуже невеличкий отвір для забезпечення сечовипускання. Цікаво, що обрізання дівчинкам нерідко роблять дорослі жінки. В інших культурах ця операція виконується братом батька дівчини. Кліторідектомія широко поширена в Африці, але деінде вона трапляється рідко, причому в

тих суспільствах, де роблять кліторідектомію, обов'язково практикується й чоловіче обрізання. Інфібуляція, очевидно, найбільш поширена у Східній Африці та Сомалі, і метою її є уберігання від статевих зносин, тоді як кліторідектомію роблять просто для того, щоб не допустити сексуального задоволення і в такий спосіб уникнути безладності сексуальних стосунків. Нижче наведено опис цієї практики зі слів суданської жінки, яка пройшла через неї, а зараз працює вчителькою на Середньому Сході.

Я ніколи не забуду день мого обрізання, відколи минуло вже сорок років. Мені було тоді шість років. Одного літнього ранку під час моїх шкільних канікул моя мати сказала, що мені треба поїхати з нею до її сестри, а потім відвідати хвору родичку в Halfayat El Mulook [в північній частині Хартума (Судан)]. І ми поїхали до моєї тітки, а з її дому відразу ж пішли всі разом до будинку з червоної цегли [який я ніколи раніше не бачила].

Коли мама стукала у двері, я намагалася прочитати написане на дверях ім'я. Невдовзі я зрозуміла, що тут жила Haija Alamin. Це була повитуха, що [робила обрізання] дівчаткам з нашої округи. Я на мить остовпіла, а потім спробувала вирватися. Але мене затримали мати і дві тітки. Вони почали пояснювати мені, що повитуха здійснив наді мною обряд очищення.

Повитуха була найжорстокішою особою з усіх мною бачених ... [Вона] наказала своїй молоденькій служниці піти до сусіднього будинку купити бритви у бакалійника Yemeni. Я й досі пам'ятаю, як вона повернулася з бритвами, загорнутими в багрового кольору обгортку з намальованим на ній крокодилем.

Жінки наказали мені лягти на [зроблене з канатів] ліжко з маленькою діркою посередині. Вони міцно тримали мене, а повитуха почала різати моє тіло без анестезії. Я кричала, поки не втратила голосу. Повитуха сказала мені: «Ти що, хочеш, щоб мене забрали до поліцейської дільниці?» Після того, як справу було зроблено, я не могла ні їсти, ні пити, ні навіть мочитися впродовж трьох днів. Я пам'ятаю, що один із моїх дядьків, дізнавшись про те, що зі мною зробили його сестри, грозився притягнути їх до відповідальності. Його погрози налякали їх, і вони вирішили знову повести мене до повитухи. Своїм твердим голосом вона наказала мені присісти на підлозі і помочитися. В той момент це здавалося мені майже неможливим, але я спромоглася на це. Я мочилася й мочилася, здригаючись від болю.

Пройшло ще чимало часу, поки мій стан нормалізувався. Я розумію мотиви, якими керувалася моя мати — вона хотіла, щоб я була чистою, але для мене це було великим стражданням. [24]

Цікаво відзначити, що й у тих культурах, де обрізають чоловіків, і в тих культурах, де здійснюють обрізання жінок, статус чоловіків, як правило, найвищий. Призначення цього ритуалу виявляє певну різницю між цими двома випадками. Для чоловіків це позначка, яка водночас засвідчує, що всі чоловіки біологічно й *культу- рально* схожі — і що вони відрізняються від жінок. Тож у цьому можна вбачати підсилення чоловічого домінування. В історії можна знайти певні докази того, що чоловіче обрізання було, з медичного погляду, корисним, оскільки зменшувалася загроза інфікування статевого члена завдяки видаленню крайньої плоті — місця, де можуть збиратися бактерії. Проте зараз це не має особливого значення; частота інфікування чоловічого статевого члена і захворюваність на рак уретри виявляють зовсім незначну відмінність між обрізаними і тими, хто не був обрізаний. Серед передових індустріальних держав лише у Сполучених Штатах більшість чоловіків обрізані, хоча кількість їх упала з 95% у 1960-х рр. до приблизно двох третин у наші дні. Австралія посідає друге місце за цим показником, який сягає тут 10%.

Для жінок обрізання ніколи не виправдовувало себе з медичного погляду; воно просто-таки заважає адекватному статевому функціонуванню і має своїм призначенням зниження сексуального задоволення. Жіноче обрізання здійснюється майже завжди по досягненні жінками віку статевої зрілості, тобто тоді, коли вони здатні переживати сексуальне задоволення, і, очевидно, пов'язане із здійсненням чоловіками контролю над сексуальністю жінок. У наш час проводяться політичні кампанії за заборону ушкодження жіночих геніталій, яке трактується як порушення прав людини стосовно жінок. Проте багато хто із захисників жіночого обрізання заявляють, що подібні кампанії вмотивовано західними цінностями. Вони наполягають на тому, що зрештою жінки — шановані й поважані члени культурної спільноти. (Політичні кампанії проти чоловічого обрізання не набули широкого поширення, хоча віднедавна дехто почав убачати в цьому ритуалі різновид ушкодження геніталій, а декілька чоловіків навіть пішли на пластичну операцію, щоб відновити втрачену крайню плоть.) [25]

Одну з найцікавіших теорій щодо переважання цих репродуктивних і сексуальних ритуалів запропонували Jeffrey та Karen Paige у своїй книжці «The Politics of Reproductive Ritual» [«Політика репродуктивного ритуалу»]. Ці автори подають матеріалістичне тлумачення цих обрядів, відшукуючи корені чоловічого обрізання і таких ритуалів, як кувада [couvade] та пурда [purdah], у стосунках культури з її безпосереднім матеріальним середовищем. Розглянемо, приміром, куваду. Це ритуал, який полягає в тому, що чоловіки спостерігають

за процесом дітонародження у своєї дружини. Загалом, вони додержуються тих самих табу щодо їжі, як і їхні дружини, обмежують звичну свою діяльність і навіть усамітнюються на момент пологів у дружини і в післяродовий період. У чому ж полягає можливий сенс цього? Дехто може вважати це «розумним» з антропологічного погляду, оскільки чоловіки нерідко навіть імітують симптоми вагітності, виявляючи явну симпатію до своєї дружини. Проте Paige та Paige витлумачують це по-іншому. Вони доводять, що кувада набуває особливої ваги в тих культурах, де відсутні законні механізми для утримання пари вкупі і для гарантування батьківства. Кувада для чоловіків — це свого роду шлях повного самоутвердження в батьківстві, спосіб переконатися, що дитина їхня. До того ж це і знаряддя, за допомогою якого чоловіки можуть контролювати сексуальність жінок, запроваджуючи відповідний контроль над батьківством. [26]

Крім того, Paige та Paige досліджують політику ритуалу «пурда» — ісламістської вимоги, щоб жінки постійно перебували у затворництві. Це, начебто, має своїм призначенням захист цнотливості жінок і честі чоловіків — жінки повинні бути з ніг до голови покритими, оскільки вони, «за словами чоловіків, такі сексуальні, такі спокусливі й настільки нездатні стримувати свої емоції та сексуальність, що становлять небезпеку для соціального порядку». Виглядає на те, що, тримаючи жінок під замком, чоловіки можуть приборкати сексуальність жінок. Проте це лише половина правди. Так само можна стверджувати, що *чоловіки* такі вабкі до принади, настільки нездатні встояти і такі піддатливі, що ладні ставати жертвою спокуси щомиті. З метою захистити жінок від властивої чоловікам сексуальної ненажерливості, чоловіки змушені контролювати жінок і тримати подалі від себе джерело спокуси. [27]

СКІЛЬКИ Ж МАЄМО ГЕНДЕРІВ?

Ми дослідили взаємозв'язок між ступенем гендерної відмінності та ступенем нерівності. Однак у деяких культурах власне гендер не видається вельми важливим — аж ніяк не головним організуючим принципом соціального життя. Фактично, він взагалі майже нічого не важить. Чим же можна пояснити таку різницю?

Розглядаючи гендерні відмінності, нерідко припускають, що вони ґрунтуються на певних біологічних реаліях, на підставі яких фізичні створіння розподіляються за відповідними їм категоріями. Тож, виходячи з того, що існують дві біологічні статі (чоловічі й жіночі осо-

бини), ми робимо припущення, що має бути лише два гендери (чоловіки й жінки). Проте деякі дослідження ставлять під сумнів такі біполярні припущення. Деякі суспільства визнають більш як два гендери — іноді три, а то й чотири. Дослідження тубільних американських культур становлять якнайбільший інтерес і кидають виклик існуючим уявленням. Наприклад, у племені наваго [Navaho] виділяють три гендери: один для маскулітних чоловіків, другий — для фемінних жінок, а третій, що називається *надле* [nadle], — для тих, чия стать від народження не є однозначно визначеною. Можна прийняти рішення стати «надле» або бути «надле» від народження; у будь-якому випадку вони виконують і ті завдання, які поставлено за обов'язок жінкам, і ті, до яких зобов'язують чоловіків, а одягаються представники цієї групи, як той гендер, чії обов'язки вони виконують, хоча, як правило, їх сприймають як жінок і звертаються до них, вживаючи слова на позначення родичів жіночої статі. Однак не поспішаймо з висновками. Бути жінкою вважалося привілейованістю, а не чимось принизливим у суспільстві навагів, де жінки історично мали вищий статус, аніж чоловіки, і наділялися особливими правами й привілеями, зокрема сексуальною свободою, контролем над власністю і повноваженнями для виконання ролі посередників у вирішенні спірних питань. Цій категорії осіб дозволялося одружуватися як на особинах чоловічої статі, так і на особинах жіночої статі, не втрачаючи при цьому статусу. [28]

Інший звичай, поширений серед деяких тубільних американських культур, носить назву *бердаш* [berdache]; він трапляється також у Південно-Східній Азії та на південному узбережжі Тихого океану. Загалом, бердаші — це представники однієї біологічної статі, які набувають гендерної ідентичності іншої статі, щоправда, серед чоловіків це явище є значно поширенішим, ніж серед жінок. У своєму новаторському дослідженні, озаглавленому «The Spirit and the Flesh» [«Дух і плоть»], антрополог Walter Williams докладно дослідив світ бердашів. Це були чоловіки, що одягалися, працювали і взагалі поводили себе, як жінки, хоча всі знали, що вони були чоловіками. У племені кроу [Crow], що мешкає в Північній Америці, бердаші — це просто чоловіки, які не хотіли ставати вояками. [29]

Уявімо собі, як ми поставимося до осіб чоловічої статі, що одягаються та поводять себе, як жінки. Ми дивитимемося на них як на диваків, збоченців або потрактуємо їх як гомосексуалів. Для нас вони парії. Спосіб життя «бердаш» у нашій культурі не рекомендований, якщо ти дорожиш своїм здоров'ям і життям. Проте в тубільних американських культурах Великої Рівнини бердаші — вельми шановані

люди, оскільки їм приписується володіння особливою силою; їх наділяють високим соціальним та економічним статусом і часто доручають керувати ритуальним життям племені. Пояснення цього просте й логічне: будучи чоловіками, які поводять себе, як жінки, бердаші сексуально індіферентні до жінок, а це щось таке, чим інші чоловіки не можуть похвалитися. Певна річ, вони мають бути наділені якоюсь надприродною силою, щоб бути здатними встояти перед жіночими чарами! Лише бердаш може вважатися справедливим керівником, який не претендуватиме на якусь окрему жінку, котра може йому сподобатися.

Зафіксовано один випадок того, що може бути назване жіночим бердашем. В іще одній тубільній американській культурі — нагане [Nahane] — трапляється таке: подружня пара може вирішити, що в них забагато дочок і замало синів, і поставити собі за мету на шкільному віку обзавестися ще синами. Вони можуть постановити, щоб одна з дочок вела чоловічий спосіб життя. Коли дівчинці виповниться близько п'яти років, до її пасака підвішують висушені ячменники ведмедиці, і надалі до неї починають ставитися, як до хлопчика. У дорослому віці вона, найвірогідніше, вступатиме в лесбійські сексуальні стосунки. [30]

У племені могоаве [Mohave] розрізняють чотири гендери і дозволяють як жінкам, так і чоловікам змінювати гендер для виконання чітко окреслених ролей. Хлопчик, що виявляє схильність до дівачого одягу чи іграшок, проходить до досягненні статевої зрілості через особливу ініціацію і стане *алига* [alyha]. Відтоді він може носити жіноче ім'я, фарбувати обличчя, як жінка, виконувати жіночі функції та одружитися з чоловіком. Після одруження алига щомісяця робить надріз у верхній частині стегна на позначення свого менструального періоду, а також навчається імітації вагітності та дітонародження. Martin та Voorhies описують, як це відбувається.

Пологові перейми, імітовані під дією випитого сильного закріпного засобу, завершуються народженням уявної мертвонародженої дитини. Мертвонароджених дітей в племені могоаве за традицією ховає мати, так що той факт, що алига повертається додому без народженої дитини, пояснюється у прийнятний, з погляду культури, спосіб. [31]

Якщо жінка з племені могоаве захоче змінити гендер, їй треба пройти обряд ініціації, щоб стати *гваме* [hwate]. Гваме живе чоловічим життям: займається мисливством, сільським господарством тощо і бере на себе відповідальність за дітей як батько. Однак обіймати

посади політичних керівників їм заборонено. Ні гваме, ні алига не вважаються збоченцями.

На Середньому Сході серед представників племені омані [Omani] виокремлюють групу чоловіків — їх називають *ксаніт* [xanith], які біологічно є особинами чоловічої статі, проте їхня соціальна ідентичність визначається як жіноча. Вони працюють кваліфікованими домашніми слугами, носять чоловічі туніки (але в пастельних тонах, які більше асоціюються з жіночими кольорами) і за гроші виступають в ролі пасивних партнерів у гомосексуальних стосунках. Їм дозволено розмовляти з жінками на вулиці (іншим чоловікам це заборонено). Під час громадських зібрань з відокремленими місцями для чоловіків і жінок вони сидять із жінками. Проте вони можуть змінити своє рішення щодо гендеру і відповідно до цього — свій гендерний досвід. Якщо вони захочуть, щоб їх сприймали як чоловіків, їм у цьому не відмовляють, і вони можуть вступати в гетеросексуальні статеві стосунки. Інші просто дорослішають і врешті-решт відмовляються від гомосексуальної професії; їм дозволяється стати «соціальними чоловіками». Дехто «стає» жінкою і навіть одружується з чоловіком. Є й такі, що протягом свого життя роблять не один перехід туди й назад між цими станами, тим самим засвідчуючи мінливість гендерної ідентичності, що може здатися неймовірним для тих, хто вірить у біологічний детермінізм.

СЕСУАЛЬНА РОЗМАЇТІСТЬ

Згадані дослідження гендерної мінливості доповнюються дослідженнями сексуального варіювання. Разом вони забезпечують переконливу аргументацію на підтвердження культурного конструювання як гендеру, так і сексуальності. Антропологи виявили помітне сексуальне розмаїття і дійшли висновку, що біологічні аргументи на захист певних дій і усталень можуть бути наддивовижу перебільшеними. Розглянемо, приміром, гомосексуалізм, який біологи-еволюціоністи вважають біологічною «аберацією» (якщо таке взагалі можливе), на тій підставі, що гомосексуалізм не є репродуктивним, а мета будь-якої сексуальної активності — передати свій генетичний код наступному поколінню. Гомосексуальні стосунки не лише є повсюдними у тваринному царстві; вони надзвичайно поширені і в людських культурах — дійсно, настільки поширені, що можуть здатися «природними». Варіювання стосується не наявності чи відсутності гомосексуалізму — цей показник залишається майже незмінним, —

а потрактування гомосексуалістів у цих культурах. Як ми вже бачили, у багатьох культурах шанують і поважають тих, хто виходить за межі гендерних визначень і обирає собі гендер іншої статі. Дехто з них може вважатися «гомосексуалістом», якщо виходити з визначення гомосексуаліста лише на підставі біологічної статі сексуального партнера.

Проте, навіть за умови такого визначення, ми спостерігаємо дивовижну розмаїтість у ставленні до гомосексуалістів. У 1948 р. антропологом Clyde Kluckoln було досліджено північно-американські індіанські племена і з'ясовано, що в 120-ти з них гомосексуалізм визнається, а в 54 — ні. Деякі культури (ланго [Lango] у Східній Африці, коніаг [Koniag] на Алясці і танала [Tanala] на Мадагаскарі) дозволяють гомосексуальні шлюби між чоловіками. У деяких із цих культур чітко окреслено гомосексуальні ролі для чоловіків і жінок з докладним описом перспектив на майбутнє. [32]

У своїй знаменитій етнографічній праці Gilbert Herdt описав сексуальні ритуали народності самбіа [Sambia] — горців, які живуть у Папуа — Новій Гвінеї. Самбіа практикують ритуалізований гомосексуалізм під час ініціації хлопчиків у стан дорослих мужчин. У ході цього обряду маленькі хлопчики щодня смочуть статевий член у старших від них хлопців і у чоловіків для отримання від них шляхом фелляції [fellatio] життєдайної рідини (сперми), яка допоможе їм стати чоловіками. «Хлопця потрібно ініціювати та [орально] вкинути в нього сім'я, інакше заручена з ним дівчинка переросте його і втече до іншого чоловіка», — дав пояснення один літнього віку самбіа. «Якщо хлопець не ковтне сімені, він залишиться маленьким і слабким». Коли ці хлопці досягнуть віку статевої зрілості, вони стануть у пригоді новому ужинку молодших хлопчиків під час їхньої ініціації. Впродовж обряду ініціації хлопчики старанно уникають дівчат, а також не мають жодного досвіду гетеросексуальності, допоки вони не одружаться. Ні хлопці, ні дорослі чоловіки не трактують свою поведінку як гомосексуалістську. Дорослі чоловіки одружені на жінках, а юнаки мають це в планах. Між дорослими гомосексуалізм в племені самбіа не поширений. Просто ці молоді хлопці мусять стати, як пише Herdt, «незламними вояками». А в який інший спосіб можуть отримати хлопці життєдайну силу, яка дасть їм змогу бути справжніми чоловіками та вояками? [33]

Неподалік від них, також у Меланезії, живе народність керакі [Keraki], серед представників якої поширена подібна практика. У них дорослі чоловіки вступають у педерастичні стосунки з хлопчиками, оскільки керакі вірять, що без сперми дорослих чоловіків хлопчики

не подорослішають. Ця ритуальна практика продовжується, поки хлопці не досягнуть статевої зрілості і не з'являться вторинні статеві ознаки — волосяний покрив на обличчі, низький голос — на цей момент завдання ритуалу вважаються виконаними. Коли один антрополог запитав чоловіків племені керакі, чи втягували їх у дитинстві у педерастичні стосунки, багато хто з них відповідав так: «Авжеж! А як же інакше я міг би вирости?» Щодо інших культур теж є повідомлення про наявність у них ритуалізованих гомосексуальних практик. [34] Цікаво, що ритуальні практики, подібні до поширених серед самбіа та керакі, набувають більш явних форм у тих культурах, де статеві сегрегація сягає високого рівня, а статус жінок низький. Це узгоджується з іншими етнографічними відомостями, які засвідчують, що витончені ритуали стосовно чоловічих уз мають своїм наслідком вилучення жінок з ритуального життя і відповідають, таким чином, низькому статусу жінок. Статеві сегрегація майже завжди супроводжувалася низьким статусом жінок: чи то в народності самбіа, чи серед кадетів Цитаделі. [35]

Якщо все це звучить напрочуд екзотично, пригадаймо таке: в кожному великому місті у Сполучених Штатах знайдеться група молодиків — чимало з них одружені і практично всі вважають себе гетеросексуалами, — які вступають у сексуальні стосунки з іншими чоловіками за гроші. Ці ділки від проституції здійснюють лише певні акти (анальний секс) або дозволяють щодо себе лише певні акти (пропонують своїм клієнтам свій статевий член для орального сексу але не навпаки). Залишаючись «вкладачем» у гомосексуальних актах, ці чоловіки ідентифікують себе не як гомосексуалів, а як чоловіків. Чоловіки — це ті, що вкладають, незалежно від того, відбувається у них акт з жінками чи з чоловіками; тож допоки вони залишаються вкладачами, вони впевнені, що їхню маскулітність не скомпрометовано. «Об'єктивно», можете заперечити ви, вони втягнені у сексуальні стосунки геїв. Однак за їхнім визначенням, гомосексуалізм означає бути пасивним у сексуальному контакті, поводити себе в сексуальному акті як жінка. А за цим визначенням, вони не практикують секс геїв. Хоч би якої думки ви були про це, але тепер самбіа не виглядають абсолютно чужими; радше вони видаються нам далекими кузинами.

У деяких культурах дозволеність стосовно гомосексуалізму сягає високого рівня. У племенах араанда [Aranda] (Австралія), сіванс [Siwans] (Північна Африка) та керакі (Нова Гвінея) кожна особа чоловічої статі є гомосексуалом у юнацькі роки і бісексуалом після одруження. Призначенням цього є вберегти від юнацького сексу молодих дівчат та

запобігти підлітковій вагітності і в такий спосіб утримувати на низькому рівні народжуваність у цих культурах з дуже обмеженими ресурсами. Серед традицій ґрунтовно дослідженого племені яномамо [Yanomamo] існує інституційована форма чоловічого гомосексуалізму. Крім того, у них побутує вбивство новонароджених дівчаток. Ця войовнича культура боїться бурхливого зростання населення і уникає витрачання ресурсів на осіб жіночої статі. [36]

Представники племен етеро [Etero] та марінд-анім [Marind-anim] (обидва на острові Нова Гвінея) віддають перевагу гомосексуалізові над гетеросексуальністю, навіть попри те, що вони дотримуються гетеросексуальних шлюбів. Як же, можете запитати ви, вони розв'язують проблему репродукування? У племені етеро кількість днів, коли накладено табу на гетеросексуальний секс, становить більшу частину року, однак коли місяць уповні (а в ці дні в усіх жінок овуляція), заборонений гомосексуальний секс. У племені марінд-анім навіть у такій кількості сексуальні контакти з протилежною статтю небажані. Рівень народжуваності у них такий низький, що ця войовнича культура організовує щороку рейди, під час яких її представники вдаються до викрадання дітей з інших культур, виховуючи їх щасливими, здоровими і, звичайно, гомосексуальними членами племені марінд-анім. [37]

В одному меланезійському суспільстві, яке William Davenport у своєму демографічному дослідженні називає East Bay [Східна Затока], все доросле населення практикує бісексуалізм. Майже кожна особа чоловічої статі має численні гомосексуальні контакти протягом усього життя, хоча всі ці чоловіки водночас є гетеросексуалами і одружені на жінках. (Виключно гомосексуалів немає жодного, але є незначна кількість виключно гетеросексуалів.) Жінки й чоловіки вважаються приблизно рівносильними, з погляду сексуального потягу, і не накладено табу на стосунки з жінками. [38]

СЕСУАЛЬНІ ЗВИЧАЇ ЯК ГЕНДЕРНА РОЗМАЇТІСТЬ

Сексуальні звичаї становлять довжелезний перелік приписів, які у своїй сукупності дозволяють зробити висновок про те, що сексуальна поведінка визначається не лише міркуваннями щодо репродукування. Відповіді на питання — де, коли, як і з ким вступати в сексуальні стосунки — значною мірою залежать від культури. Приміром, Ernestine Friedel відзначала різницю у сексуальних звичаях між двома сусідніми племенами на острові Нова Гвінея. Одне

плем'я, що живе на узгір'ї, переконане, що від статевих зносин чоловіки слабшають і що жінки, природна річ, намагаються спокусити їх, становлячи загрозу для них через свою потужну сексуальність. У цьому племені вважається, крім того, що менструальна кров — це щось жахливе. Такі сексуальні уявлення протиставляють жінок і чоловіків, і багато хто з чоловіків ладні радше залишатися в парубках, аніж наражатися на ризик, вступаючи в контакти із жінками. Унаслідок цього кількість населення залишається на відносно низькому рівні, що відповідає інтересам цієї культури, бо в неї немає нових земель і ресурсів для відведення під культивування. Проте неподалік від цієї культури посіла зовсім інша культура. Тут і чоловіки, і жінки насолоджуються сексом і любовними іграми. Чоловіки переймаються тим, чи отримують жінки сексуальне задоволення, і ладять між собою жінки й чоловіки цілком непогано. У них вищий рівень народжуваності, що є прийнятним для цієї культури, оскільки вони живуть у багатому регіоні, де доста необробленої землі і де потрібні додаткові руки як для обробітку землі, так і для захисту своїх земель. [39]

Дослідники сексуальних стосунків виявили дивовижну культурну розмаїтість у тому, що стосується сексуальної поведінки, і таким чином викрили етноцентризм тих аргументів, які наголошують на неминучості й природності своєї власної поведінки. Візьмемо для прикладу типову американську пару Містера і Місіс Середньобостатистичних. Це білошкірі, середнього віку чоловік і жінка, які перебувають у шлюбі і займаються сексом двічі на тиждень, уночі, усамітнівшись у своїй спальні, з вимкнутим світлом, у «місіонерській позі» — жінка лежить на спині обличчям до чоловіка, який лежить на ній. Ця зустріч — від «чи не маєш ти бажання?» до поцілунків, збуджувальної прелюдії та зносин (завжди у цій послідовності) і наостанку «добраніч, моя люба» — триває приблизно п'ятнадцять хвилин. А тепер розглянемо інші культури. У деяких культурах не прийнято займатися сексом на подвір'ї. Представники інших культур переконані, що сексуальні зносини в оселі можуть осквернити запаси продовольства (зазвичай у тій самій хатині). А що можна сказати про частоту сексуальних контактів? У племені занде [Zande] сексом займаються два-три рази протягом ночі, а потім іще раз після пробудження. Чоловіки з племені хаґа [Chaga] зазнають оргазму десять разів протягом ночі, а в племені тонґа [Thonga] чоловіки ладні щоночі мати сексуальні стосунки не менш як з трьома-чотирма своїми дружинами. Однак мало хто перевершить представника племені маркеза [Marquesa]: хоч і є дивиною випадки, коли чоловік зазнає

оргазму тридцять і більше разів протягом ночі, нормою вважається принаймні десять разів. Старші одружені чоловіки становлять виняток: вони зазнають оргазму лише три-чотири рази протягом ночі. Пряму протилежність у цьому відношенні становить плем'я ялезе [Yarese], де прийнято займатися сексом лише один раз на місяць (в середньому). Під час цієї зустрічі чоловік сидить, обперши спину об стінку хагини і випрямивши ноги. Жінка сідає верхи на нього; він вводить неглибоко їй у піхву свій статевий член, а потім починає збуджувати її — і так продовжується кілька годин поспіль, упродовж яких вона зазнає оргазму десятки разів. [40]

Для нас поцілунки є, практично, неодмінним початком сексуального контакту — так би мовити, «першоосновою», тоді як представники інших культур відчувають відразу до них через можливість попадання їм до рота слини партнера. «Притулятися одне до одного губами?» — можуть перепитати представники племені тонґа чи сиріоно [Siriono]. «Але ж у рот ми кладемо їжу!» У деяких культурах взагалі майже не практикують якоїсь попередньої збуджувальної ігри, а відразу переходять до зносин; в інших приписується кількогодинна прелюдія, сповнена дотиків і пестощів, а зносини становлять неодмінний, але дещо сумний кінець цих любовщів. Деякі культури включають у поняття статевого акту оральний секс, в інших культурах це нікому навіть не спадає на думку. Так, Alfred Kinsey встановив, що 70% американських чоловіків — із числа опитаних ним у 1948 р. — займалися сексом у місіонерській позі і що 85% зазнали оргазму вже через дві хвилини від початку коїтусу. У своєму огляді 131 тубільної американської культури Clyde Kluckhohn встановив, що місіонерській позі віддавали перевагу лише в сімнадцяти з них. [41]

У нашій культурі вважається, що чоловіки мають бути сексуальними ініціаторами, а жінки повинні бути сексуально стійкими. Усі ми чули оповідки про те, як чоловіки дають жінкам афродизіатики — засоби, які посилюють статеве почуття — для того, щоб вони почувалися більш розкуто в сексуальному відношенні. Найсучаснішим із таких засобів є рогипнол [Rohypnol] — «психоактивний засіб для згвалтування коханки», який чоловіки, буває, підсипають у напої жінкам (які ні про що не здогадуються), щоб зробити їх більш «поступливими» або ж щоб їм у голові затуманілося (що, в уявленні таких чоловіків, може означати одне й те саме). Як же відрізняються від нас тробріанці, де жінки мають славу сексуальних ненажер, що беруть ініціативу у свої руки. Або ж плем'я кубео [Kubeo] в Бразилії. Тут жінки попросту сексуальні агресори; вони можуть

навіть уникати можливості завагітніти або вдаватися до абортів для того, щоб у них не виникало завад для сексуальних утіх. У них жінки — не чоловіки — вчиняють перелюбство, але виправдовують свій вчинок поясненням, що це був «лише секс». Чоловіки з племені кубео непомітно дають жінкам анафродизіатики для охолодження їхнього темпераменту. [42]

Це лише дециця прикладів. Коли розпитуєш про ці випадки у представників відповідних культур, вони дають таку саму відповідь, як і ми стосовно наших особливостей. «Це нормально», — кажуть вони. І в них склалися такі самі аргументи для самовиправдання, які прийняті у нас. Приміром, бамбара [Bambara] переконані, що заняття сексом удень призводить до народження дітей-альбіносів, а масаї [Masai] побоюються, що секс у денний час може бути згубним. Тож представники цих культур займаються сексом лише вночі, і, очевидно, у них не народжуються альбіноси і нічого лихого їм під час інтиму не стається. Натомість, серед хенху [Chenchu] побутує повір'я, що секс у нічний час має своїм наслідком народження сліпих дітей. Тому вони поринають у любовці лише засвітла і в такий спосіб уникають народження сліпих дітей. Серед чоловіків племені юрок [Yurok] поширене побоювання, що, практикуючи оральні пестоці жіночих статевих органів — куннілінгус [cunnilingus] — вони негативно впливають на нерест лосося. Уникаючи орального сексу, вони тим самим запобігають скороченню популяції лосося. Таке сексуальне розмаїття засвідчує, що біологічний імператив щодо репродукування може набувати безлічі форм, і стосовно жодної з них не можна сказати, що вона «природніша» за будь-яку іншу.

АНТРОПОЛОГІЯ ЯК ІСТОРІЯ

Антропологічні дослідження сприяли викриттю хибності тих логічних постулатів, у яких стверджувалося, що універсальність гендерної відмінності чи чоловічого домінування є чимось природним і неунікненним. Крос-культурні дослідження, у ході яких було виявлено смислову розмаїтість визначень маскулінності й фемінності в різних культурах і встановлено культурологічні конфігурації, які сприяють посиленню або ж пом'якшенню гендерної нерівності, вивели нас за межі позірних біологічних імперативів. До того ж, антропологічні дослідження, що стосуються наших предків на ранніх етапах розвитку, забезпечили історичне спростування біологічної неминучості. Розглянемо, приміром, згадувані раніше аргументи на користь того,

що чоловіче домінування було природним еволюційним явищем у період переходу до мисливських і збиральницьких суспільств. Пригадаймо оповідку: наділені більшою фізичною силою, чоловіки, природна річ, проявили схильність до мисливства, тоді як жінки, будучи фізично слабшими, залишалися вдома і займалися городництвом і догляданням дітей. Чітке й доладне пояснення — а разом з тим, як показала історія, хибне.

Насправді виходить, що автори подібних оповідок читають історію навспак, від сьогодення до минулого, шукаючи історичних коренів для шаблонів, що їх ми виявляємо в наші дні. Однак недавні дослідження засвідчили, що м'ясо становило доволі незначну частку щоденної їжі людини, а це означає, що все славослов'я на честь мисливства, загалом, мало чого варте. А що можна сказати про винайдену чоловіками зброю — той, за загальним уявленням, шалений технологічний прорив, який уможливив розвиток культур, зваливши тягар культурного розвитку прямо на плечі чоловіків? Виявляється, що уявлення про чималий технологічний стрибок маємо радше пов'язувати з тими лямками, що їх пристосували собі жінки з дітьми, забезпечивши тим самим можливість переносити водночас і дитину, і їжу. Понад те, вірогідною видається гіпотеза про те, що вертикальна постава людських істот розвинулася не у відповідь на вимоги мисливства, а внаслідок переходу від гасання за їжею до збиральництва та заготовляння продуктів. Попри те, що оспівувачі «маскуліністичної» еволюції намагаються пояснити виникнення потреби у соціальних (чоловічих) узах задля виживання спільноти вимогами полювання, поза всякими сумнівами, саме узи між матір'ю та дитиною — буквально й матеріально — забезпечують виживання. Змалювання точнішої антропологічної картини вимагатиме від нас визнання того, що особи жіночої статі не були просто пасивними й залежними створіннями, призначеними для виношування й народжування дітей, вони брали активну участь у технологічній та економічній сферах життя. [43]

Інший погляд на цю проблему запропоновано дослідницею Helen Fisher. Вона відзначає приголомшливу схожість між сучасною американською культурою та культурами раннього періоду розвитку людини. Все, що ми успадкували як біологічно природна система, — нуклеарні сім'ї, шлюби з одним партнером на все життя, різке розмежування між домівкою та місцем роботи — видається відносно недавнім культурним винайденням, характерним для осілих аграрних суспільств. З іншого боку, розлучення та повторний шлюб, інституційований догляд за дітьми, можливість для жінок і чоловіків пра-

цтовати на рівних як удома, так і поза домівкою — усе це радше типові ознаки мисливського й збиральницького суспільств, які передували згаданим аграрним суспільствам і протрималися мільйони років. Цілком можливо, висловлює припущення Fisher, що після короткотривалої еволюційної зупинки для перепочинку у формації осілого землеробства (за часів якої з'явилися чоловіче домінування, війни та монотеїзм), ми повертаємося зараз до наших «істинних» коренів людської еволюції. «Коли ми, прямуючи в майбутнє, повертаємося до своїх витоків, — пише вона, — у нас є всі підстави сподіватися, що обидві статі втішатимуться тим різновидом рівності, що є функцією нашого права за народженням». [44]

Якщо це звучить надто фантастично, послухаємо представниць напряму феміністської антропології, які пішли значно далі. Більшість антропологів погоджується з думкою Michelle Rosaldo, яка робить висновок, що «всі культурні й соціальні форми в історії людства несуть на собі відбиток чоловічого домінування», а також з Bonnie Nardi, яка не знайшла «жодних доказів існування справжніх егалітарних суспільств. У жодному суспільстві жінки не беруть участь на рівних із чоловіками у тих видах діяльності, що мають найвищий престиж». [45] Проте одна зі шкіл антропологів-феміністок потрактовує цей загальник як «етнологічну маячню» і стверджує, що є й були суспільства, в яких жінки й чоловіки рівноправні. Ба більше, вочевидь існували й такі суспільства, в яких жінки були домінуючою статтю. Спираючись на висліди археологічних розкопок на острові Крит і деінде, Marija Gimbutas, Riane Eisler та інші доводять, що для неолітичних суспільств характерним є поклоніння Богині. Це були наче справжні Сади Едему, де панував гендерний паритет і де жінки й чоловіки могли відати різними сферами діяльності, але вважалися рівними й відзначалися взаємоповагою. Маючи своїм знаковим атрибутом, пише Eisler, зображення чаші — символ спільного достатку — ці давні народи втілювали «партнерську» модель людських стосунків. [46]

Потім, як оповідає історія, вдерлися варвари, насадили чоловіче панування, возвеличили єдиного й всемогутнього, чоловічої статі Бога і, давши волю «смертоносній силі меча», вибудували насильницький і з жорсткою ієрархією світ, просотаний кров'ю загиблих у війні та бузувірськи замордованих. І відтоді ми живемо за такою от моделлю брутального володаря, «в якій чоловіче домінування, чоловіче насильство й соціальна структура з тотальною ієрархічністю та авторитарністю становлять норму». У такому світі, «віроломно позбавивши Богиню та жіночу половину людства всілякої влади, стали правити

боги й чоловіки — тож запанувала війна», — пише Eisler, а «мир і лад можна відшукати хіба що в міфах і легендах про давно загублене минуле». [47]

Ще одна «доладна» оповідка? Можливо. Доктрина, яка сягає в туманну далечінь історичного минулого, щоб відшукати там моделі майбутніх соціальних трансформацій, завжди викликає в мене почуття скептицизму, оскільки вона ґрунтується на вибіркових даних і нерідко ллє воду на млин реакційної політики. Так само непевними видаються мені огульні характеристики, на підставі яких виділяють категорії на кшталт: «жіночі» миролюбні культури і — на противагу їм — агресивні, до брутальності, «чоловічі» культури, що силою витіснили їх. Зрештою, сучасний світ, попри пануючу в ньому жорстокість, жадібність і кровожерливість, значною мірою поступається у проявах насильства перед суспільствами мисливців-збирачів. Етнографічні дані засвідчують, що лише близько 10% суспільств рідко вступають у війну; більшість культур або постійно перебувають у стані конфлікту, або втягуються у конфлікт більше одного разу на рік. У тих самих бушменів кунг [!Kung], яких Eisler прославила як «безневинний народ», показник убивств вищий, ніж у Детройті чи Вашингтоні (Федеральний округ Колумбія). «Сумні археологічні дані, — пише Frances Fukuyama, — засвідчують, що в неолітичні часи відбувалися систематичні масові вбивства чоловіків, жінок і дітей. Віку невинності не було». [48]

З іншого боку, чим можна пояснити нашу схильність вірити в те, що чоловіче домінування є чимось природним і неунікненним? Деякі з аргументів, що їх наводить Eisler, вибудовані на міцних еволюціоністських підмурках. Цілком імовірно, наприклад, що спочатку спадкоємність відстежувалася матрилінійно. Це, можливо, був надійніший спосіб визначення спадкоємця в тих культурах, де не розуміли взаємозв'язку між сексуальними зносинами і народженням дитини дев'ять місяців потому. І можна вважати вірогідними свідчення про те, що жінки відігравали більшу роль у прадавніх суспільствах, але не висувати при цьому припущення про раптову трагічну навалу, що навіки уірвала це райське життя.

Якщо антропологи й продемонстрували щось, так це велике розмаїття культурних усталень у людському суспільстві і непорівнянність різноманітних визначень гендеру й сексуальності, що їх ми продукуємо в наших культурах. У деяких теоріях можна знайти витлумачення історичних коренів цих шаблонів і пропозиції стосовно того, як можна трансформувати певні примусові та експлуататорські

практики або відмовитися від них, не завдаючи шкоди нашому еволюційному спадку. Прибічники культурологічного релятивізму обстоюють тезу про те, що в ході історичної еволюції звичаїв і культур, за умов такої величезної культурної розмаїтості, ми відкидаємо віджилі звички, яких уже не потребуємо, навіть якщо колись вони мали певне соціальне призначення. «Твердження про колишню неповноцінність жінок мають бути, таким чином, нерелевантними для теперішнього й майбутнього розвитку», — пише Eleanor Leacock. [49] І все ж таки питання залишаються. Чому — за умов такого розмаїття трактувань сексуальності й гендеру — чоловіче домінування є в такій мірі повсюдним? Якщо воно не є неминучим, чим пояснити його живучість? Можливо, відповіді на це знайдемо, коли розглядатимемо питання, тісніше пов'язані з домом.

«ОТЖЕ, ОСЬ У ЧОМУ ПОЯСНЕННЯ»

Гендерний розвиток з погляду психології

Немає жодного предмета, щодо якого прозвучало б стільки ж догматичних заяв, які не мають під собою надійного наукового підґрунтя, скільки їх було зроблено з питання про чоловічий і жіночий типи мислення.

JOHN DEWEY

«IS COEDUCATION INJURIOUS TO GIRLS?» (1911)

[«Чи може бути шкідливим для дівчат спільне навчання?»]

Широко відома карикатура, на якій намальовано двійко малят, хлопчика й дівчинку, що стоять пліч-о-пліч. У них обох приспущені штани, і обидва вони уп'ялили очі у свої геніталії. Підпис під малюнком такий: «Отже, ось у чому пояснення різниці в наших зарплатах». У карикатурі використано популярну ідею, запозичену з теорій Зигмунда Фрейда — засновника психоаналізу. Фрейд вірив, що анатомічні відмінності між чоловіками й жінками обумовлюють те, що вони стають різними особистостями, і був переконаний, що стать визначає темперамент. Проте він не вважав, що особистісні відмінності закладені в особинах чоловічої та жіночої статі від народження. Навпаки, Фрейд, як йому здавалося, своїми працями кидав виклик тим, хто обстоював тезу про те, що тіло людини від народження містить всю інформацію, необхідну для того, щоб вона стала дорослим чоловіком чи жінкою. На його переконання, наочні відмінності між жінками й чоловіками можуть пояснюватися нашим різним досвідом, якого ми набуваємо, починаючи з дитинства, особливо під впливом ставлення до нас членів нашої родини.

Гендерна ідентичність, на думку Фрейда, є критичною складовою розвитку особистості — можливо, це *найбільш* критична його скла-

дова. Усвідомлення гендеру набувалося й формувалося через стосунки із членами родини і ширшого товариства. І цей набуток давався нелегко; шлях до належної гендерної ідентичності був ризикований, і завжди була загроза зазнати невдачі, яка найвиразніше проявляється як сексуальна невідповідність, зокрема у формі гомосексуалізму. Безумовно, біологія відіграє в цьому процесі певну роль: Фройд і його послідовники були переконані, що наочні анатомічні відмінності були вирішальними у розвитку дитини і, зокрема, що сексуальна енергія, яка міститься в тілі, є рушійною силою дитячого досвіду, який визначає гендерну ідентичність.

ФРОЙДИСТСЬКИЙ СПАДОК

Фройд запропонував стадійну теорію індивідуального гендерного розвитку, згідно з якою кожний індивід проходить на своєму шляху до ідентичності через певну кількість стадій. Роль пускового механізму для цих стадій відіграють два чинники: склад (чи структура) душі і реалії життя. Фройдова модель душі складається з чотирьох елементів: Воно, Я, над-Я та зовнішній світ. Ці елементи вкупі утворюють базову архітектуру особи, і кожний з них окремо відіграє вирішальну роль у формуванні особистості. Воно репрезентує наше бажання задовольняти основні тваринні потреби в їжі, захистку та втіхах. Будучи втіленням усіх потягів та енергії, Воно знає лишень те, що йому потрібне задоволення, і не переймається ні мораллю, ані способами для досягнення бажаного. Фройд називає Воно «казаном, у якому киплять пристрасті». [1]

На жаль, зовнішній світ створено не для задоволення наших потреб і забаганок, тож на шляху до бажань, які висуває Воно, постійно виникають якісь завади. Те, як ми долаємо ці перепони, визначає розвиток особистості. Я — складова нашої особистості, призначена для раціонального розв'язання проблем, — приймає на вході імпульси від Воно і трансформує їх у стратегії для досягнення задоволення. Я повинне дисциплінувати складову Воно, приборкувати її та шукати для неї можливі джерела задоволення. Ще одна складова душі — над-Я — це пагін, що зростає на ґрунті зусиль Я і має своїм призначенням пошук соціально ефективних і прийнятних розв'язків для задоволення бажань, які поставляє Воно. Фройд називає цей складник «інтерналізована екстернальність» [«internalized externality»]. Над-Я усвідомлює обмежені можливості для задоволення бажань, запропоновані суспільством як легітимні. Над-Я — це осердя мо-

ралі, яке допомагає Я у виборі ефективних стратегій для досягнення соціально схвалених цілей.

З цих чотирьох елементів індивіди вибудовують свою психологічну структуру, яка охоплює: наші потяги до задоволення бажань; обмежені можливості, запропоновані світом; моралізаторський внутрішній голос, який повідомляє нам, що ми не заслужили задоволення бажань; і систему вироблення раціональних стратегій, завдяки якій всі ці сили додержують рівноваги. Це нелегке завдання для Я — служити трьом «господарям-тиранам». Як пише Фройд, «Я, спонукуване Воно, стиснуте над-Я і відштовхуване реальністю, що сили намагається впоратися зі своїм економічним завданням згармонізувати всі сили та відрухи, що нуртують у ньому та довкола нього; і нам цілком зрозуміло, чому так часто ми не в силах стримати зойк: 'Життя — не є легким!» [2] Фройд убачав місію психоаналітиків у зміцненні Я, у доданні йому потуги, щоб допомогти йому вийти переможцем у цій битві бажань. Від цього залежить не лише розвиток особистості, а й майбутнє цивілізації. [3] Якщо Я не знайде соціально прийнятних напрямків для спрямування потенційно деструктивних імпульсів Воно, ми не в змозі будемо вибудувати й підтримувати інституції нашої культури.

Ці, у край різні, складові нашої особи поступово з'являються в ході розвитку дитини, коли Я намагається торувати свій шлях, продаючись вузькими проходами серед купи невпинних бажань, що їх висуває Воно, та владних дороговказів, що їх розставляє над-Я. У певному сенсі, Фройдова теорія розвитку є доволі сумною оповіддю, оскільки кожна наступна стадія не забезпечує нам безпосередньо втіх тієї стадії, яку вона собою заступає: ми зростаємо, відмовляючись від речей, які доставляють нам насолоду. І, оскільки Я нерідко виявляється недостатньо міцним для того, щоб вести подібну боротьбу, повсякчас наявною є загроза тимчасового сповзання на більш ранні стадії розвитку в наших фантазіях (невроз) або раптового розриву з реальністю і спроби жити на цій переднішій стадії (психоз).

На переконання Фройда, до народження всі бажання майбутньої дитини виконуються; в утробі матері ми є чуттєво задоволені. А народження — це як вигнання людини з того Раю, що її огортав до появи на світ; голодні й самотні, ми вже нічого не отримуємо задарма. Тепер немовля починає пов'язувати задоволення з груддю матері, отримуючи насолоду від процесу споживання їжі. Цей період Фройд називає «оральною стадією». На наступному етапі — «анальній стадії» — задоволення досягається не завдяки прийманню їжі, а через повернення продуктів перетравлення їжі — в актах

сечовипускання та дефекації. Ці тілесні функції стають натепер джерелом задоволення. Однак щойно ми відкриваємо для себе радість видільного творення, як набуваємо туалетних навичок і змушені утримуватися від цього джерела задоволення до настання соціально прийнятної нагоди, тобто ситуації, яка личить дорослим. І, нарешті, після відмови від орального задоволення і вироблення звички утримуватися від анального задоволення, ми вступаємо у нову фазу розвитку, яку Фройд називає «генітальною стадією». І саме тут вступає в силу гендер.

До цього моменту досвід хлопчиків і досвід дівчаток майже нічим не різняться між собою. Однак після розв'язання анальної кризи наші шляхи починають різко розходитися. На цій стадії перед нами постає завдання «стати» або особою чоловічої статі, або особою жіночої статі. Фройд вважав, що цей процес є важчим для хлопчиків, ніж для дівчаток, оскільки від самого початку дівчинка вчиться ідентифікувати себе зі своєю матір'ю як особина жіночої статі, і це ідентифікування триває і до настання дорослого віку. Натомість хлопчик повинен відійти від ідентифікації себе зі своєю матір'ю, стати *несхожим* на неї та ідентифікувати себе з батьком — процес, який вимагає відвикання від однієї прив'язаності та формування нової. Це дається важче, тому що мати, як правило, виказує величезний захват і проявляє ніжність, тоді як батько нерідко буває менш емоційний і більш авторитарний.

Цей критичний для хлопчика момент носить назву Едипової кризи, за аналогією з п'єсою Софокла «Цар Едип». Розв'язання Едипової кризи є життєво важливим: у хлопчика з'являється бажання вступати у сексуальні стосунки з жінками та ідентифікувати себе як чоловіка. Ця подія є вирішальною у Фройдівій теорії: *хлопчик набуває гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації в один і той самий момент*. На Едиповій стадії у хлопчика виникає бажання сексуального союзу з матір'ю, але водночас він усвідомлює себе як суперника свого батька в їхньому двобої за здобуття прихильності матері. Відчуваючи сексуальний потяг до матері, маленький хлопчик сприймає батька як заваду на шляху до реалізації свого бажання, і відтак його побоювання свого батька набуває сексуального забарвлення, бо йому здається, що раз він має суперничати в сексуальному відношенні з батьком, цей останній може каструвати його. *Я* хлопчика розв'язує цю проблему, викликану почуттям жаху перед можливою кастрацією, шляхом перенесення ідентифікації хлопчиків з матір'ю на батька, внаслідок чого, символічно, він може мати сексуальний доступ до матері. Отже, хлопчик повинен розірвати свою ідентифі-

кацію з матір'ю, зректися матері та ідентифікувати себе з батьком. Це пов'язане з переживанням хлопчиком найсильнішого шоку: мати була джерелом тепла й любові і становить об'єкт його бажання; батько був більш віддаленим джерелом авторитарної сили і становить причину виниклого в нього жаху. Проте, ідентифікуючи себе з батьком, маленький хлопчик втрачає ознаку «жіночості» (ідентифікованості з матір'ю) і стає особою чоловічої статі, оскільки він водночас проявляє себе гетеросексуалом, символічно здатним вступати у сексуальні стосунки з подібними до матері особами, що можуть заступити її місце. Майже тими самими словами цю ідею було виражено в одній популярній пісні 1930-х років: «він захоче мати дівчину, точнісінько таку ж саму, яка одружилася з його лобим татком».

Для дівчаток, як гадав Фройд, цей шлях був, загалом, аналогічним, але не настільки травматичним. Дівчатка зберігають свою ідентифікацію з матір'ю, але вони повинні позбутися свого сексуального бажання до неї. Досягають вони цього через визнання того, що вони не мають змоги вступати в сексуальні стосунки з матір'ю, оскільки позбавлені біологічного знаряддя, яке б уможливило це. На цій підставі Фройд робив висновок, що жінки відчувають «заздрість щодо пеніса». Маленька дівчинка розуміє, що єдиний шанс її отримати сексуальне задоволення полягає у збереженні своєї ідентифікації з матір'ю, що дозволить їй стати об'єктом сексуального володіння для чоловіка, який задовольнить її у такий спосіб, що вона матиме дитину, яка стане для неї джерелом жіночого задоволення. У цьому процесі вона переносить місцезнаходження сексуального задоволення з клітора («атрофованого пеніса», за термінологією Фройда) на піхву; тобто вона розвиває жіночість, пасивну сексуальність. Знову ж таки гендерна ідентичність і сексуальна організація йдуть рука в руку.

Стосовно гендерної ідентичності та сексуальності варто зазначити три міркування. По-перше, Фройд виокремлює гендер і сексуальність із царини біології. Гендерна ідентичність і сексуальність становлять психологічні досягнення — складні, сумнівні й сповнені потенційних помилок (відсутність батька може, наприклад, завадити хлопцеві перенести свою ідентифікацію з матері). Гендер і сексуальність, як стверджує Фройд, викінчуються в колі сім'ї, без участі внутрішнього біологічного годинника. По-друге, Фройд пов'язує гендерну ідентичність із сексуальною орієнтацією, розглядаючи гомосексуалізм як проблему становлення *гендеру*, а не як прояв аморальності, гріха чи біологічної аномалії. Гомосексуали — це просто ті, що або не спромоглися зректися ідентифікації з матір'ю на ко-

ристь батька (геї), або ті, що не змогли утримати свої ідентифікаційні зв'язки з матір'ю (лесбійки). (Цю ідею покладено також в основу терапевтичних втручань з метою «лікування» гомосексуалістів шляхом заохочення поведінки, яка личить ґендерові.) По-третє, Фройд з новою силою утверджує традиційні ґендерні стереотипи, вбачаючи в них ледь не знамення успішного подолання цього ризикованого переходу. Хлопець повинен бути ініціатором сексуальних стосунків і має старанно уникати будь-яких ознак жіночої поведінки, а інакше його будуть вважати таким, що не спромігся ідентифікувати себе з батьком. Дівчинка повинна бути сексуально пасивною, чекати, поки чоловік зверне на неї увагу, щоб вона могла відбутися як жінка. Фемінність означає становлення не як коханки, а як матері.

Важливо пам'ятати, попри те, що Фройд трактував гомосексуалізм як неспроможність дитини належним чином ідентифікувати себе з батьком чи матір'ю, відповідно до своєї статі, і розцінював його, таким чином, як проблему становлення ґендерної ідентичності, він не вважав за необхідне ні переслідування гомосексуалістів за законом, ані їх психіатричне лікування. Зокрема, коли до Фройда звернулася якась жінка з приводу свого сина-гомосексуала, він терпляче пояснив їй, чому, на його думку, її син не потребує «лікування»:

Гомосексуалізм, певна річ, не є чеснотою, але не є він і чимось сороміцьким — ні пороком, ані виродженням; його не можна вважати хворобою; ми вбачаємо в ньому варіант сексуальної функції... Багато хто з вельми поважаних осіб як у далекому минулому, так і в недавні часи належав до гомосексуалістів, і серед них чимало видатних людей... Величезною несправедливістю є переслідування гомосексуалізму як злочину — і не лише несправедливістю, а й безжалісністю...

Те, що може дати вашому синові аналіз, — річ іншого порядку. Якщо він нещасливий і нервовий, якщо крається серце йому від неспокою і він почуває себе ізольованим у суспільному житті, аналіз може принести йому врівноваженість, спокій душі і повноцінну працездатність, не залежно від того, чи залишиться він гомосексуалістом чи стане іншим. [4]

Знадобилося ще сорок років, поки Американська Психіатрична Асоціація перестала кваліфікувати гомосексуалізм як психічну хворобу.

У наші дні розхожі стереотипи щодо гомосексуалізму продовжують спиратися на Фройдову доктрину ґендерного розвитку. Багато хто переконаний, що гомосексуалізм є різновидом ґендерної невідповідності. Інакше кажучи, побутує думка, що фемінізовані чоловіки

та маскулінізовані жінки найвірогідніше є гомосексуалістами, тоді як прийнятна, з погляду гендеру, поведінка маскулінних чоловіків і фемінних жінок дає іншим підставу вважати їх гетеросексуальними.

Погляди Фройда викликали широку полеміку й зазнали посутньої критики. Він вибудовував свою доктрину жіночої сексуальності на основі дуже малої вибірки з мешканок Відня — представниць вищого й середнього класів; до того ж усі його піддослідні жінки були, передусім, його пацієнтками, що зверталися до нього зі своїми психологічними проблемами. (Фройд не визнавав, що ці жінки були жертвами сексуального кривдження і кровозміщення, хоча багато хто з них наполягали на цьому.) Висунута Фройдом доктрина чоловічого розвитку ґрунтувалася на ще меншій кількості клінічних випадків і на власних спогадах ученого про своє дитинство та мрії. Тут не йдеться про найнадійніші методи наукового дослідження, а той факт, що Фройд схильний вбачати в сексуальності рушійну силу розвитку кожного індивіда, а також усіх соціальних і групових процесів, може більше сказати нам про його власне життя і, можливо, про життя тогочасного Відня, ніж про інші суспільства й культури. Деякі дослідники стверджували, що багато хто з пацієнтів Фройда, фактично, розповідали правду про пережитий ними досвід сексуального знущання, а не фантазували щодо цього, а це означає, таким чином, що не фантазії дітей, а реальна поведінка дорослих є складовою сформованого дитьми сексуального бачення світу. [5]

Попри численні закиди методологічного, політичного та теоретичного характеру, що лунають сьогодні на адресу поглядів Фройда, немає жодного сумніву в тому, що його доктрини справили значний вплив на тогочасні дослідження і на побутуючі уявлення про взаємозв'язок між гендерною ідентичністю і сексуальною поведінкою та сексуальною орієнтацією. Якщо гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація є виробленими якостями, внутрішньо не притаманними індивіду, тоді відповідальність за те, що у людини із цим не все «гарзд», падає на батька-мати. Статті у часописах, посібники з дитячого виховання та психологічні реєстри містять поради батькам, як поводити себе правильно і формувати у дітей правильне ставлення, правильні риси характеру й поведінку; у такий спосіб діти зможуть набути належної гендерної ідентичності, що гарантуватиме успішне набуття гетеросексуальної ідентичності. Психологічний реєстр, укладений у 1936 р. дослідниками Lewis Terman та Catherine Cox Miles і наведений в їхньому ґрунтовному творі «Sex and Personality» [«Стать і особистість»], являв собою перелік манер поведінки, поглядів і рис ха-

рактеру, які давали змогу батькам і вчителям стежити за успішним формуванням у дитини маскулінності чи фемінності. [6]

Дослідники Тегман та Miles використали широкий спектр оцінок для тестування гендерної ідентичності і побудували континуум від маскулінності до фемінності, на якому для кожного індивіда можна знайти відповідну йому позицію, на підставі його відповідей на ряд запитань. (Методичне — навіть нав'язливе — намагання відшукати всі можливі оцінки гендерної ідентичності саме по собі є ознакою усвідомленого значення успішної гендерної ідентичності.) Внаслідок застосування реєстрів, наприклад у вигляді тесту маскулінно-фемінного континуума (тест «М — F»), гендерна ідентичність може бути пов'язана з конкретною множиною поглядів, рис характеру і манер поведінки, які, в разі їх набуття, можуть вважатися показниками успішного гендерного становлення. Взяті на озброєння соціологією в 1940-х рр., ці реєстри склали підґрунтя теорії статевих ролей.

Тест «М — F» був, можливо, єдиним широко використовуваним способом визначення успішного набуття гендерної ідентичності і ще продовжував використовуватися в 1960-х роках. Цей тест був досить всеосяжним і включав: інтерпретування — по типу тесту Роршаха [Rorschach] — чорнильних плям, які було закодовано з урахуванням гендерної відповідності, а, отже, й ідентифікації; завершення речень і кілька емпіричних запитань. Наводимо невеличкий приклад запитань із тесту «М — F». (Якщо ви маєте бажання отримати свій власний бал із цієї низки пунктів — щоб переконатися, що ваша гендерна ідентичність розвивається «нормально» — вам слід оцінювати свої відповіді так, як було запропоновано Тегман та Miles у 1936 р.: якщо відповідь «маскулінна», поставте собі «+». Якщо фемінна, поставте «-». Цікаво, як ці малозначущі судження пролізли в наукове дослідження!)

Гендеровані знання: У наступних завершальних пунктах є правильні й неправильні відповіді; укладачі виходили з припущення, що діти явно вираженого «хлопчачого» типу зможуть відповісти правильно на запитання 2, 3 та 5, а ті, кого радше можна віднести до дівчачого типу, знатимуть правильні відповіді на запитання 1 та 4. Дівчатка, які дадуть правильні відповіді на запитання 2, 3 та 5, можуть бути оцінені як більшою мірою «маскулінні».

1. Продукти, приготовлені на жиру, є: варені (+), печені (+), смажені (-), сушені (+).

2. Вугілля «антрацит» надходить до нас переважно з: Алабами (-), Колорадо (-), Огайо (-), Пенсільванії (+).

3. «Завзятих наїзників» очолював: Funston (-), Pershing (-), Рузвельт (+), Шерідан (-).
4. Червоний колір найкраще пасує до: чорного (-), блідо-лілового (+), рожевого (+), пурпурового (+).
5. Частина земної кулі, вкрита водою, становить приблизно: $1/8$ (-), $1/4$ (-), $1/5$ (-), $3/4$ (+).

Гендеровані почуття: Тест включав також перелік стимулів, які, як передбачалося, мали б викликати певні емоції. Респондентам потрібно було відповісти, в якій мірі викликають ці речі очікувані емоції: (a) в значній, (b) в певній, (c) в незначній, (d) в жодній. Наприклад:

Чи виникає у Вас почуття ГНІВУ, коли: Вас звинувачують у лінощях; Ви бачите, як хлопці насміхаються з літніх людей; Ви бачите, як хтось махлює на екзамені?

Чи викликає у Вас почуття СТРАХУ: усвідомлення, що Ви загубилися; водна глибина; цвинтарі вночі; негри (так і написано в цьому списку!)?

Чи викликає у Вас почуття ЖАЛЮ: муха, що попалася на липучку; мужчина-боягуз, який не може перебороти свій страх; поранений олень?

Чи виникає у Вас почуття, що людина є ЛИХОЮ, якщо: це хлопець, що дражнить дівчат; їй подобається, коли з нею «панькаються»; вона не чистить зуби; це більшовик?

(Для оцінювання цього розділу поставте собі мінус (-) за кожену відповідь, у якій ви зазначили ступінь викликаних у вас емоцій як ЗНАЧНИЙ, за винятком тієї, що стосується умови «якщо це більшовик», яка, очевидно, вважалася достатньо серйозною, щоб викликати в чоловіків сильні емоції. Проте в усіх інших випадках, у тому числі коли йшлося про страх перед неграми, значний прояв емоцій розцінювався як ознака жіночості.)

Гендеровані заняття, зовнішність, книжки: Тест включав також перелік можливих професій з очевидним розподілом їх за статтю, як-от: бібліотекар, автогонщик, лісник, квітникар, солдат, учитель музики. Були також списки характерних особливостей (гучний голос, бородаті чоловіки, високі жінки), стосовно яких опитувані повинні були відповісти, подобаються вони їм чи ні, і перелік дитячих книжок («Robinson Crusoe» [«Робінзон Крузо»], «Rebecca of Sunnybrook Farm» [«Ребекка з ферми 'Освітлений сонцем струмочок'»], «Little

Women» [«Маленькі жінки»], «Biography of a Grizzly» [«Життєпис ведмедя-гризлі»]), про кожен з яких потрібно було написати: «подобається», «не подобається» або «не читав».

Гендеровані особистості: Опитуваним пропонувався список відомих людей, і щодо кожного з них потрібно було написати: «подобається», «не подобається» або «не знайоме ім'я» (Бісмарк, Ленін, Флоренс Найтінгейл, Джейн Аддамс). (Очевидно, той факт, що людина не читала якоїсь книжки або не чула про якусь видатну особистість, може бути потрактований як відповідність чи невідповідність певному гендерові.)

Були також такі запитання: що б вам хотілося намалювати, якби ви були художником (кораблі чи квіти), про що б вам хотілося написати, якби ви були газетним репортером (нещасні випадки чи театр) і куди б вам хотілося податися, якби ви мали купу грошей (полювати на левів в Африці чи досліджувати соціальні звичаї, знайомитися з різноманітними релігіями чи дивитися, як обходяться зі злочинцями). І, насамкінець, тест включав самозвіт респондента про свою поведінку та свої погляди. Серед подібних запитань, які вимагають відповіді «так» чи «ні» (нижче наведено ці пункти з оцінкою відповіді «так»), були такі:

Вам радше не подобається митися? (+)

Ви надзвичайно серйозно ставитеся до своєї манери одягатися? (-)

Чи доводилося Вам коли-небудь чути від людей, що Ви занадто балакучі? (+)

Чи були Ви коли-небудь несправедливо покарані? (+)

Чи вели Ви колись у своєму житті щоденник? (-)

Проведене Тегман та Miles дослідження дало змогу новому поколінню психологів побудувати континуум між маскуліністю та феміністю, на якому для кожного індивіда можна знайти відповідну йому позицію, і, таким чином, скласти уявлення про набуття гендерної ідентичності через дослідження рис характеру, поглядів і поведінки, притаманних кожному гендерові. Якщо хлопчик чи дівчинка виявляли належні риси характеру й погляди, батько-мати могли не хвилюватися: їхня дитина розвивається нормально. Проте, якщо дитина отримувала занадто високий бал на «невідповідному» боці континуума, потрібно було винайти стратегії втручання, щоб полегшити завоювання адекватнішої поведінки. Хлопчиків артистичної натури треба було підштовхувати до рухливих і галасливих ігор; дівчаток із хло-

п'ячими звичками слід було примушувати до носіння суконь з оборками та заохочувати до читання в тиші й спокої книжок на кшталт «Ребекки з ферми 'Освітлений сонцем струмочок'», замість того, щоб дозволяти їм лазити по деревах. За цими втручаннями витає прима-ра матусиного сінка, гомосексуального чоловіка з характерними для нього — як переконані Terpan та Miles, а також інші психологи — проблемами гендерної ідентичності. Слідом за Фройдом, вони вважали, що гомосексуалізм — це гендерний розлад. Як писав у 1937 р. інший психолог, George W. Henry,

У переважній більшості ... випадків схильність до гомосексуалізму, що проявляється в поглядах і поведінці, можна помітити в ранньому дитинстві... Відповідно до того, наскільки інтереси людини, її погляди й поведінка дисонують із її фактичною статтю, вона може стикнутися з обставинами, які сприятимуть акцентуації її відхилення. Хлопчики часом бувають дещо вразливішими, ніж дівчатка, і якщо вони виявляють неадекватні, жіночої природи нахили, на це треба звернути особливу увагу і потурбуватися про надання їм нагоди розвинути чоловічі риси характеру. [7]

Фройдова теорія психоаналізу дала початок кільком різним напрямкам психології. Дехто з фахівців у галузі психології розвитку робив спробу змоделювати перебіг гендерного й статевого розвитку, виділяючи психологічні стадії, відповідно до фізичних змін, що відбуваються в дітей. Інші психологи використовували різноманітні статистичні тести для точнішої оцінки відмінностей між особами чоловічої та жіночої статі в тому чи іншому віці. Психоаналітики феміністського штибу шпетили Фройда та його послідовників за їхнє явне чи неявне використання маскулітності як нормативного еталона, за яким накреслюються й витлумачуються всі стадії розвитку. І, нарешті, дехто з психологів намагався специфікувати соціальні вимоги для обох статевиx ролей — маскулітної та фемітної.

Згідно з теоріями *когнітивного розвитку*, пусковий механізм гендерного розвитку й формування гендерної ідентичності спрацьовує в дещо пізнішому віці — не в період раннього дитинства. Представники цього напрямку психології стверджують, що діти народжуються більш-менш нейтральними щодо гендеру; інакше кажучи, жодні важливі біологічні відмінності між хлопчиками й дівчатами в момент народження не пояснюють пізніших гендерних відмінностей. Підростаючи, діти обробляють нову інформацію через «когнітивні фільтри», які дають їм змогу інтерпретувати інформацію стосовно гендеру. Швейцарський психолог Jean Piaget дослідив перебіг розвитку само-

усвідомлення у дітей та їхнього світобачення. Діти, доводить Piaget, стають активними учасниками своєї соціалізації; їх не можна вважати просто пасивними об'єктами соціального впливу. Пан Piaget застосував цю модель до когнітивного розвитку, зазначаючи послідовності завдань і ментальних процесів, що відповідають дітям різного віку. [8]

Дослідник Lawrence Kohlberg застосував запропоновану Piaget модель послідовного когнітивного розвитку до процесу набуття ustalеної гендерної ідентичності. Одне з головних завдань розвитку періоду раннього дитинства, доводив Kohlberg, полягає в тому, щоб позначити себе або як особину чоловічої статі, або як особину жіночої статі. Той момент, коли діти засвоюють постулат «я — хлопчик» чи «я — дівчинка», є віхою, яка знаменує, що відтепер самоідентифікацію можна вважати закріпленою. Це рішення є когнітивним і становить складову шаблону ментального розвитку організму. У свій ранній період життя діти розвивають гендерований ментальний фільтр, відповідно до якого інтерпретується й практично використовується нова інформація із соціального світу — в термінах її відповідності гендерній ідентичності дитини. Навіть уже у дворічному віці діти виявляють відносно усталене й закріплене усвідомлення себе як гендерованих істот, причому така категоризація, як стверджує Kohlberg, «є, по суті, когнітивною оцінкою реальності, а не продуктом соціального заохочення, батьківського схвалення чи сексуальних фантазій». Речі, люди і види діяльності отримують ярлики на кшталт: «це підходить такій людині, як я» чи «це не підходить такій людині, як я». Повідомлення з одного роду програмою доходять до хлопчиків, а подані в іншому коді повідомлення призначені для дівчат. [9]

Згідно з цією теорією, усвідомлення гендерних ідентичностей у дітей раннього віку залежить від конкретних фізичних підказок на кшталт одягу, зачіски та розмірів тіла, що розподіляють світ за двома гендерами. Хлопчики ніколи не носять суконь, і в них коротке волосся; дівчатка носять сукні, і в них довге волосся. Багато хто з дітей вірить, що вони можуть змінити свій гендер, підстригши волосся чи помінявши стиль одягу, оскільки гендерна ідентичність в їхній уяві постає як щось конкретне і пов'язане з фізичними атрибутами. Дехто з дітей засмучується, коли їхні батько-мати починають вести себе не так, як це належить їхньому гендерові (татко несе матусину сумочку, матуся міняє шину). І лише в п'ять-шість років більшість дітей опановують когнітивний механізм для розпізнавання гендеру як атрибута особи, а не як конгломерату матеріального реквізиту, до якого ми вдаємося для відтворення гендеру.

За цією доктриною, набуття гендерної ідентичності становить поворотний момент у житті дитини. Після шести років дитина бачить світ через призму *гендеру*. Вона вже не може повернутися до старого бачення, оскільки процес набування гендерної ідентичності є необоротним, коли дитині виповнюється три-чотири роки. Відтоді всі реалізації гендерних ролей, соціально запрограмовані як прийнятні для чоловіків чи жінок, значно легше набуваються дитиною, яка володіє «правильним» фільтром. З огляду на те, що так багато аспектів поведінки залежить від гендерної ідентичності, необоротний процес оволодіння таким фільтром є необхідною складовою розвитку людини в будь-якому суспільстві.

Соціальне засвоєння гендеру не закінчується в дитинстві. Набуття гендерної ідентичності може початися рано, але воно триває впродовж усього життєвого циклу. Малі діти називають себе «хлопчиком» чи «дівчинкою» в ранньому віці, після чого дитина починає активно користуватися цією позначкою з метою пізнання світу. Проте, цим ярликом, який слугує для вираження — найрізноманітнішими способами та за безлічі ситуацій — ідеї «я — хлопчик (дівчинка)», не вичерпується зміст гендерних ролей, як і не гарантує воно безпомилкового вибору прийнятних гендерно-типізованих стимулів. Дитина не розуміє більшості речей, на яких розуміються дорослі або в які вони вірять, яким віддають перевагу чи якими переймаються. Двоchi трирічна дівчинка не знає, що жінка навряд чи може стати президентом. Їй відомо лише те, що вона вживає слово *дівчина* на позначення себе самої і що їй зручно послуговуватися цим ярликом. Гендерна ідентичність більш мінлива, ніж це здається малим дітям, і наша гендерна соціалізація триває впродовж усього нашого життя. І, що не менш важливо, ми є активними учасниками своєї соціалізації, а не просто пасивними одержувачами культурних програм для належної гендерної поведінки.

Оскільки немає «природного» взаємозв'язку між гендерною ідентичністю та виконаннями гендерних ролей, маленька дитина, яка «знає» свій гендер, послуговується ярликом з дуже обмеженим змістом. Проте вона використовує його для впорядкування нових речей, з якими їй доводиться стикатися. Це досягається в ході спостереження за тим, хто (в гендерній термінології) виходить з дому, щоб іти на роботу, хто відповідає за роботу по господарству і хто грається з машинками чи ляльками (або принаймні кого вони бачать в інформаційних засобах із цими іграшками). Всі ці заняття є більш-менш гендерно типізовані, і передусім за ознакою, хто виконує їх, а не за ознакою, що робиться. Крім того, всі діти чують словесні напучуван-

ня про те, що мають/не мають робити хлопчики і що мають/не мають робити дівчатка. Діти, звичайно, схильні імітувати моделі поведінки, навіть якщо ця імітація не одержує підкріплення. Це стосується також величезної кількості прикладів типової для того чи іншого гендеру поведінки, що їх має перед очима малеча. Діти плавають в океані гендерованої поведінки, і страх як важко плисти проти течії. [10]

З цього погляду, сталість відчуття гендерованого «Я» не залежить від біологічних відмінностей, проявлених з моменту народження, від досвіду раннього дитинства чи когнітивного фільтра. Пояснення цієї сталості слід шукати в тому, що ситуації, з якими день у день стикається дитина, продовжують кристалізувати її відчуття себе хлопчиком чи дівчинкою. Оскільки кожний чоловік і жінка мають свою особливу історію соціального досвіду, можна спостерігати гендерні відмінності в поведінці та цінностях і дітей, і дорослих. Отже, для розуміння нашої гендерної ідентичності ми повинні спочатку розглянути той спектр усталень, що їх ми виробили як зразки поведінки, яким мають слідувати чоловіки й жінки в нашому суспільстві, а також дослідити шляхи самоусвідомлення, які вони обирають. Якщо ви усвідомлюєте себе жінкою і потрапляєте в ситуації, для яких членами вашого суспільства вироблено певні стереотипи поведінки, той факт, що ви мислите себе жінкою, формує вашу реакцію на ті обставини, з якими ви стикаєтеся. Таким чином, у суспільстві завжди існують два чинники, які впливають на гендеровану поведінку: вимоги певної соціальної ситуації та чийсь попередній досвід як хлопчика, дівчинки, жінки чи чоловіка.

ФЕМІНІСТСЬКИЙ ВИКЛИК ПСИХОАНАЛІЗУ ТА ПСИХОЛОГІЇ РОЗВИТКУ

Фройдова теорія психосексуального розвитку кидає іншого роду виклик припущенням щодо біологічної неминучості. На відміну від антропологів, які зосередили увагу на варіативності, Фройд наголосив на універсальності статевих відмінностей, стверджуючи, втім, що ці відмінності є виробленими — набутими дітьми в їхніх взаємодіях із членами родини і ширшого товариства. Він не вбачав жодного натяку на неминучість у процесі становлення людини чи то особиною чоловічої статі, чи особиною жіночої статі, і те ж саме можна сказати про процес становлення гетеросексуалом. Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність були, в його розумінні, набутими речами.

Багато хто з жінок спростовував твердження Фрейда, тому що він доводив, що розвиток жінок зумовлювався їхнім вимушеним примиренням з тим соромом, що мав, природна річ, випливати з усвідомлення ними факту відсутності у них пеніса. Йдеться не лише про те, що в цій тезі робиться абсурдний наголос на маленькому шматочку тілесної тканини, а й про те, що заздрість щодо пеніса означає, що жінки мають завжди сприймати себе неповноцінними, порівняно з чоловіками. Більше того, Фрейд стверджував, що розвиток особин жіночої статі вимагає відмови від клітора як джерела сексуальної сили й задоволення заради більш «зрілої» сексуальності, ознакою якої є чутливість піхви.

Щойно Фрейд опублікував свої доктрини, як із жіночих лав пролунало спростування засадничої ролі почуття заздрості щодо пеніса в розвитку дівчаток. У 1922 році Karen Horney у своєму есе «On the Genesis of the Castration Complex in Women» [«Щодо генезису комплексу кастрації в жінок»] писала, що теорія, яка ґрунтується на припущенні про те, що половина людства має бути незадоволеною, сама по собі є, в теоретичному відношенні, проблематичною. Радше можна казати про «фактичне соціальне підпорядкування жінок» як про чинник, який зумовлює розвиток жінок. Відтоді жінки взялися терпляче пояснювати, що саме чоловіки — не жінки — надають наявності пеніса такої ваги. Зрештою, не маючи цього органа, як можуть жінки скласти собі уявлення про його відчуття? Як висловився один психоаналітик,

Саме мужчина поціновує пеніс як важливий орган, і йому здається, що жінки повинні мати таке саме відчуття щодо цього органа. Однак жінка не здатна, в дійсності, уявити собі сексуальне задоволення від пеніса — вона може лише поцінувати соціальні переваги, які має той, у кого він є. [11]

Можливо жінки й почували заздрість — «заздрість щодо привілеїв» — але вона носила більш політичний і соціальний характер і жодною мірою не стосувалася тілесних функцій.

Фактично, закидає дехто, Фрейд поставив усе догори дригом. Не так жінки мають заздрість щодо пеніса, як чоловіки переживають «заздрість щодо матки». Жінки, зрештою, можуть народжувати дітей, на позір (принаймні в тих культурах, де доволі пересічну подію, що відбулася дев'ять місяців тому, не тримають в пам'яті або не вважають суттєвою) цілком самостійно! Якби там діла не вершили чоловіки, привести на світ людину вони не здатні. Деякі дослідники, зокрема Bruno Bettelheim, стверджують, що корені упослідженості жінок

слід шукати в побоюваннях, що їх викликають у чоловіків жіночі репродуктивні можливості, і підтвердження тому можна знайти в ритуалах чоловічої ініціації, які імітують пологові муки, засвідчуючи тим самим ритуальне привласнення важливої функції, за яким приховується шалена заздрість. [12]

Інший напрям критики пов'язаний із спробою перелицювати Фройдів засновок. Замість гадати, яким чином і чому жінки почали вважати себе неповноцінними, порівняно з чоловіками, можна поставити запитання: як так сталося, що чоловіки набули, у своїй уяві, вищості над жінками. Саме так сформулювали цю проблему деякі дослідниці феміністського спрямування, серед яких Nancy Chodorow, Lillian Rubin, Dorothy Dinnerstein та Jessica Benjamin. [13] Ці наукині, натхнені ідеями теорії об'єктних відношень [object-relations], розробленої в рамках однієї зі шкіл психоаналізу, углядели у Фройдових концепціях далеко глибше закорінені маскуліні ухили. Фройд стверджував, що кінцевим досягненням гендерного розвитку є індивідуальна самостійність — унезалеження від матері, а, отже, й звільнення від потреби у груповій ідентифікації. Автономія досягається через відмову хлопчика від ідентифікації зі своєю матір'ю і подальше ідентифікування з батьком. Проте, у своїй книжці «The Reproduction of Mothering» [«Відтворення материнства»] Chodorow доводила, що Фройд несамохіть виявив джерела притаманного чоловікам почуття своєї зверхності, а значить і чоловічого домінування. [14]

А спробуймо, пропонує ця дослідниця, взяти за відправний пункт твердження про те, що здатності до близькості, прив'язаності та спільності — здорові складові дорослого досвіду. Це означатиме, що стадія, яка *передуює* Едіповій кризі — коли як хлопчики, так і дівчатка глибоко прив'язані до матері — є принципово важливою. А потім стається таке: хлопчики втрачають свою здатність до прив'язаності та близькості, розриваючи з матір'ю та переміщуючи свою увагу на батька, тоді як у дівчаток зберігається ця здатність. Більше того, це переміщення центру тяжіння завдає хлопчикам такої травми (а втім, воно є конче необхідним у нашій культурі), що їм повсякчас потрібно доводити, що вони із цим успішно справляються. Тож маскулініність маємо визначити як відстань між хлопчиком і його матір'ю, між ним і можливістю перетворитися на «матусиного синка», чи мазунчика. Таким чином, хлопчик змушений витратити чимало часу та енергії, щоб продемонструвати свої успіхи в дотриманні цієї дистантності, яких він досягає шляхом знецінення всієї жіночої царини — включно з дівчатками, своєю матір'ю, жіночістю і, звичайно, всіма

емоціями фемінного забарвлення. Чоловіче домінування потребує знецінення мужчинами усього жіночого. Як пише Chodorow,

Хлопчик у своєму прагненні досягти невлучимої чоловічої ідентифікації нерідко вдається до визначення своєї маскуліності за допомогою доволі негативних засобів, позбавлених, як йому здається, ознаки жіночості і не співвідносних із жінками. Можна виділити внутрішній і зовнішній аспекти цього явища. Внутрішньо хлопчик намагається не визнавати матір і заперечити факт своєї прив'язаності до неї та сильної залежності від неї, що все ще притаманні йому. Він до того ж пробує позбутися глибокої особистої ідентифікації з матір'ю, розвинутою в ранній період свого життя. Задля досягнення цього він затамовує в собі самому всі відрухи, що мають, як йому видається, відтінок жіночості, і, що важливо, очорняє все те, в чому він убачає прояв жіночого начала в зовнішньому світі.

Отже, Фройд уможливив явно «феміністське» прочитання чоловічого домінування. Він просто не здогадувався про це, зафіксувавши свою увагу на розриві з матір'ю як вирішальному моменті розвитку людини. [15]

Концепцію Kohlberg стосовно стадій когнітивного й морального розвитку також було взято на приціл критиками з феміністських наукових кіл. Від дуже конкретних і практичних правил, вироблених спочатку для запропонованих Kohlberg стадій, поступово перейшли до застосування універсальних етичних принципів. Однак коли проводилися оцінювання дівчаток і хлопчиків, дівчатка виявилися «затриманими» на третій стадії морального розвитку — стадії, на якій акцентується увага на міжособистісних сподіваннях і взаємозв'язках. (Як доводив Kohlberg, ця відмінність логічно впливала з того, що взаємозв'язок хлопчика з батьком був менш тісним і носив більш абстрактний характер, порівняно зі стосунками дівчинки з матір'ю, що відзначалися істотною взаємозалежністю.) Для Carol Gilligan, що була студенткою Kohlberg, ці доводи видалися непереконливими. На її думку, різні типи етичного мислення не можна ранжувати. У своїй новаторській книжці «In a Different Voice» [«Іншим голосом»] Gilligan пише, що подібні стадії можуть виникати лише тоді, коли життя чоловіків береться за еталон. У проведених нею інтерв'ю з випускницями Гарвардського університету було виявлено зовсім інші критерії морального прийняття рішень. Вона почула голос моралі іншого ґатунку, відмінної від «етики справедливості» — тієї абстрактної, універсальної етичної парадигми, яку Kohlberg запропонував як останню стадію морального розвитку. Була ще «етика турботи», в якій

наголос робився на міркуваннях близькості й єднання, якими, очевидно, частіше керуються жінки. На підставі цього Gilligan робить висновок, що корені агресивності можуть бути різними у жінок і чоловіків. Етика справедливості вимагає сліпого й безпристрасного застосування санкцій; агресивність при цьому коріниться в обмеженнях індивідуальної самостійності. Жінки, пише Gilligan, чують інший голос, в якому «бринить правда етики турботи і який може повідати про взаємозв'язок між стосунками та відповідальністю, а також про корені агресивності в разі неможливості єднання». [16]

Розвідка Gilligan започаткувала широку полеміку серед психологів феміністського спрямування, яка продовжує відбиватися на всій культурі. Здавалося, що Gilligan у своїй роботі обстоює тезу про те, що жінки й чоловіки є в принципі непримиренними й невинними антиподами. Невдовзі з'явилися інші праці, для яких ця ідея послужила засновком, зокрема дослідження на тему пізнавальної здатності та епістемології загалом, а також науково-популярні твори, в яких наголошувалося на відмінностях, що їх виявляють жінки й чоловіки у лінгвістичній та міфологічній сферах своєї натури. [17] Волею іронії долі, доктриною Gilligan скористалися також — з метою узаконення дискримінації — ті кола, що намагалися відсторонити жінок від багатьох видів діяльності. Аргументація, до якої вдалися ці ідеологи, зводилася до наступного: оскільки жінки й чоловіки є, вочевидь, різними, то вилучення жінок з певних сфер діяльності не може вважатися дискримінацією — навпаки, в цьому можна вбачати прояв поваги й шаноби до відмінностей. Звернувшись до історії, можемо констатувати, що міркування чоловіків, які виступали проти виборчого права для жінок, на позір, не відрізнялися від поглядів Gilligan. Ось, наприклад, що писав один антисуфражист у 1914 р.:

Можемо також навірякми сформулювати практичну проблему, яка, очевидно, постане в разі залучення жінок до громадської діяльності. Вони, вочевидь, не годяться для неї в інтелектуальному відношенні... Жінка з розумом, притаманним державному діячеві, — то велика рідкість. Пересічну жінку цікавлять радше особи, а не принципи. Вона проймається ентузіазмом лише тоді, коли принцип уособлений в певній персоні. Вона сприймає колоритний бік справи, але не спроможна стежити за економічним процесом... Вона, скоріш за все, з більшим інтересом перейматиметься дрібницями, що стосуються її власного життя, ніж великими справами, які визначають долю націй.

Значно пізніше Цитадель [The Citadel] та Віргінський військовий інститут [Virginia Military Institute] посилалися на відмінності між

жінками й чоловіками як на підставу для недопущення жінок до свого субсидованого державою кадетського корпусу, а пожежні служби намагалися повиключати жінок зі свого особового складу. (З огляду на те, що кодекс законів вимагає безпристрасного застосування законодавства і схильності до абстрактних принципів, можна також висловити здогад про потенційну можливість спроби недопущення жінок до обіймання посади судді.) [18]

Сама Gilligan була обережнішою у своїх висновках і висловлювала жаль з приводу використання її концепцій для «логічного обґрунтування утисків». Вона встановила лише те, що, за її словами, «чоловіки Північної Америки, які мають переваги у здобутті освіти, виявляють стійку тенденцію зосереджуватися на питаннях справедливості в разі описання пережитого ними випадку морального конфлікту та вибору; дві третини чоловіків у наших дослідженнях виказали 'зосередженість на справедливості'. Одна третина опитаних нами жінок продемонструвала зосередженість на справедливості. Зосереджені на турботі жінки становили теж одну третину, тоді як частка таких чоловіків дорівнювала лише одній сорок шостій». Більше того, «одна третина і серед осіб жіночої статі, і серед осіб чоловічої статі висловлювала своє занепокоєння питаннями справедливості та турботи приблизно з однаковою частотою». Виведення із цих даних висновку про те, що *чоловіки* та *жінки* відрізняються голосом свого морального імперативу, означає низведення відкритих Gilligan закономірностей до рівня стереотипів. Вона пише:

Назва моєї книжки була не випадковою; вона звучить: «іншим голосом», а не «жіночим голосом». У вступі я пояснюю, що цей голос визначається не ґендером, а темою. Пов'язання цього голосу із жінками не більш як емпіричне спостереження. Я застерігаю читача, що «ця асоціація не носить абсолютного характеру, а протиставлення чоловічого та жіночого голосів подано тут задля підкреслення різниці між двома способами мислення і з метою загострення уваги на проблемі інтерпретації, а не для того, щоб воно сприймалося як узагальнення стосовно тої чи тої статі». Простежуючи розвиток людини, я «відзначаю взаємодію цих голосів у рамках кожної статі і висловлюю припущення про те, що їхня збіжність позначає моменти кризи та змін». Жодних заяв, запевняю вас, не зроблено мною стосовно походження цих голосів чи їхнього розподілу в ширшій популяції, в різних культурах чи в часі (р. 2). Таким чином, світобачення під кутом зору турботи не є, в моєму викладі, ні біологічно визначеною, ні унікальною властивістю жінок. Проте це — етичний світогляд, відмінний від того, що вбудований у сучасні психологічні

теорії та оцінки; світобачення, визначене на основі розповідей і жінок, і чоловіків, які описували свій власний досвід. [19]

У ході подальших досліджень не вдалося підтвердити бінарні гендерні відмінності в етиці; більшість дослідників повідомляє про відсутність, у середньому, відмінностей у способі розумування, до якого вдаються чоловіки й жінки в разі оцінювання моральних дилем, незалежно від того, оснований він на турботі чи на справедливості. [20]

Незважаючи на ці заперечні заяви і загальний брак доказів існування категоріальних гендерних відмінностей, ціле покоління есенціалістів феміністського спрямування використовувало працю Gilligan як еталонне мірило для своїх текстів. Наочні відмінності між жінками й чоловіками прочитуються навспак — проектується на чоловічу й жіночу біологію — майже в такий самий спосіб, як це робили згадувані мною раніше есенціалісти-біологи. Мабуть, найбільш відомою із цієї когорти дослідниць була Debra Tannen, яка надала докази того, що чоловіки й жінки по-різному послуговуються мовою. Чоловіки, стверджує вона, використовують мову для встановлення свого місця в ієрархії. Для чоловіків бесіди «є переговорами, під час яких учасники намагаються взяти гору, досягають свого і прагнуть, по можливості, утримати свої позиції. Вони також захищаються від спроб деяких інших співбесідників скинути і повідпихати їх». Чоловіки частіше перебувають співрозмовника, пропускають повз вуха зауваги інших і роблять більше повідомлень декларативного характеру про факти та погляди. Натомість жінки використовують бесіди для встановлення та підтримки стосунків. Для них розмови — це «переговори заради близькості, в якій співрозмовниці намагаються знайти і дати навзаєм підтвердження та підтримку і досягти консенсусу. Розмови їхні точаться у вузькому колі. Жінки ставлять більше запитань для підтримання перебігу бесіди, частіше вживають особові займенники. Нерідко, розмовляючи, жінки завершують стверджувальне речення з легким піднесенням тону, начебто ставлячи в кінці його знак питання. [21]

Так само, як і Gilligan, Tannen запевняє, що вона просто ідентифікувала два різних шаблони і що жоден з них не є «кращим» за інший. Проте, на відміну від Gilligan, Tannen пояснює різницю між цими шаблонами цілковито гендером. Її упередженість не є настільки прихованою, як її, мабуть, здається. Приміром, Tannen пише, що потреба чоловіків у самостійності й незалежності може стати «завадою», оскільки «бувають випадки, коли вони не мають усієї інформації, необхідної для прийняття рішення». Натомість жінки «стають

кращими керівниками, тому що вони більш схильні консультиватися з іншими і залучати співробітників до прийняття рішень». [22]

Однак наскільки реальними є подібні наочні відмінності між жінками й чоловіками? Щодо цього остаточної відповіді немає. Як ми бачили в розділі 1, дослідження схильності перебивати співрозмовника показали значно складнішу картину: жінки перебивають жінок, а чоловіки перебивають чоловіків приблизно з однаковою частотою, тоді як чоловіки перебивають жінок значно частіше, ніж жінки перебивають чоловіків — факт, який дав підставу дослідникам зробити висновок про те, що пояснення треба шукати не в гендері того, хто говорить, а в гендері особи, з якою він розмовляє. Те саме, очевидно, стосується й мовчання: скажімо, мовчазний і некоммунікбельний вдома чоловік буває доволі балакучим на роботі, де він використовує бесіду для з'ясування того, що кожний почувається добре. Знову ж таки, в цій ситуації важить гендер не того, хто мовчить, а його чи її родича.

Психологи-феміністи викрили андроцентричний ухил у психологічній літературі, присвяченій питанням гендерної ідентичності та розвитку. Якщо вважати чоловіків нормативним стандартом, за яким мають оцінюватися як чоловіки, так і жінки, завжди буде здаватися, що жінки не дотягують до нього. Як показала Gilligan, коли психологи почали зміщувати свої акценти і уважніше прислуховуватися до голосів жінок, з'явилися нові шаблони розвитку. Ця тенденційність давалася взнаки і в житті реальних людей. Наприклад, «Посібник зі статистики та діагностики психічних розладів» (DSM [«Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders»]), опублікований Американською Психіатричною Асоціацією, править за діагностичну біблію для фахівців з психічних захворювань. Протягом деякого часу в DSM значилася така психічна хвороба, як «передменструальний дисфоричний розлад» (PDD [«premenstrual dysphoric disorder»]), що є різновидом передменструального синдрому (PMS). Отже, кожна жінка потенційно страждає особливою психічною хворобою впродовж, як максимум, одного тижня на місяць, що загалом становить близько 25% її дорослого життя. (Гомосексуалізм був вилучений із цього довідника зовсім недавно.) Психолог Paula Caplan писала, що в DSM натомість планується додання нової низки діагнозів, зокрема «розлад особистості з маячною домінантою» (DDPD [«Delusional Dominating Personality Disorder»]), з метою класифікувати статеvu поведінку як симптоматику психічної хвороби. А як бути із «синдромом Джона Вейна [Wayne]» чи «розладом особистості типу 'мачо'»? — запитує вона. Її пародійний опитувальник для ідентифікування DDPD — одна з віх на довгому шляху викриття гендерних ухилів у цих начебто гендерно незалежних посібниках.

ВИ ВПІЗНАЄТЕ ЦЬОГО ЧОЛОВІКА?*

Опитувальник, якого ви ніколи не побачите в «Состо» та «Redbook»

Чоловіки, що задовольняють найкращі шість наступних критеріїв, можуть мати «розлад особистості з маячною доміантою» (DDPD)! Застереження: DDPD становить обширну, глибоку та важку для пристосування пертурбацію всієї особистості! (Перевіряти за всіма застосовними критеріями.)

1. Чи є він...

- нездатним встановлювати та підтримувати виразні міжособистісні взаємини?
- нездатним ідентифікувати в собі та виражати всю гаму почуттів (як правило, супроводжується нездатністю правильно розпізнавати ці почуття в інших людей)?

- нездатним відповідати належним чином та зі співчуттям на потреби й почуття близьких товаришів і приятелів (це часто призводить до хибного тлумачення реакції інших людей)?
- нездатним отримувати задоволення від своєї допомоги іншим?

2. Чи він...

- властєть до застосування сили, до мовчання, самоусунення /або уникання замість того, щоб іти на переговори в разі виникнення міжособистісного конфлікту чи ускладнень?
- вважає, що жінки є відповідальними за ті прикроші, що сталися з ним, тоді як усі гаразди пояснюються його власними злібностями, зусиллями та досягненнями?
- перебільшує свою значущість і свої досягнення; значущість і досягнення чоловіків взагалі або для нього характерне і те, і те?
- розмежовує сфери функціонування і манери поведінки суворо за статтю (наприклад, вважає хатню роботу жіночою справою)?

- використовує похвільний, гендерно-залежний стандарт при інтерпретації чи оцінюванні ситуацій та поведінки (вважає чоловіка, що час від часу готує сніданок, таким, що заслуговує найвищої похвали, і водночас переконаний, що жінка, яка нехтує їндої своїм обов'язком приготування сніданку, заслуговує на догану)?
- відчуває непомірну загрозу з боку жінок, яким не властється замаскувати свої інтелектуальні здібності?
- виявляє наявність у нього якого-небудь із наступних хибних уявлень:

- що чоловіки мають право очікувати послуг від кожної жінки, з якою вони особисто пов'язані;
- що жінки полюбують страждати і не проти, щоб ними командували;

- що фізична сила — найкращий спосіб розв'язання міжособистісних проблем;
- що сексуальні й агресивні потяги чоловіків не підлядають контролю;
- що порнографія та еротика — тотожні речі;
- що жінки посідають більшу частку світового багатства й/або більшу владу, але мало що роблять для на- громадження світового добра;

3. Чи має він...

- патологічну потребу стверджувати свою соціальну значимість, хизуючись собою в компанії представниць жіночої статі, що задовольняють якісь три з таких кри- теріїв:
 - фізично привабливі (за загальноприйнятими мірка- ми); або
 - молодші;
 - нижчі на зріст;
 - сухорлявіші;

- що існуюча нерівність у розподілі влади та багатства є наслідком закону про виживання найпристосовані- ших і що, таким чином, виділення більших соціаль- них та економічних благ тим, хто вже має привілеї, є заслуженим.

- займають, очевидно, нижчу сходинку за соціально- економічними критеріями; або
- сумірніші ... ніж він!
- викривлений погляд на сексуальність, який проявляєть- ся в один чи обидва наступні способи:
 - патологічна потреба хвалитися своєю сексуальною вправністю і/або розмірами своїх геніталій;
 - дитяча схильність ототожнювати великого розміру гру- ди в жінок з їхньою сексуальною привабливістю;
 - емоційно неконтрольовану неприязнь до реформування зусиль у напрямку гендерної рівності?

Схильність вважати себе «новою людиною» не є аргументом — ні «за», ні «проти» — для встановлення прина- лежності даного суб'єкта до цієї діагностичної категорії.

* Деякі жінки теж задовольняють багато які з цих критеріїв — або внаслідок того, що вони так само хочуть відігравати домінуючу роль, як і чоловіки, або через те, що, на їхнє переконання, чоловікам належить бути домінуючою статтю.

Запозичено (з дозволу) в довірливій адаптації з кн.:

Paula J. Caplan, *They Say You're Crazy: How the World's Most Powerful Psychiatrists Decide Who's Normal*

[«Кажуть, що Ви божевільний: Як найвпливовіші психіатри світу приймають рішення стосовно того, хто є нормальним»] (Addison-Wesley, 1995).

Рисунок 4.1. Гіпотетичний метод діагностування «розладу особистості з маячною домінантою» (DDPD) за Paula J. Caplan.

ВІДМІННОСТІ РОЗВИТКУ

Отже, які ж психологічні відмінності між жінками й чоловіками є реальними, а не уявними чи породженими? Фахівці з психології розвитку відзначають деякі істотні відмінності між особинами чоловічої та жіночої статі, що виникають у ході їхнього становлення. Проте навіть у цьому випадку йдеться радше про відмінності у способах двох розподілів, у яких більша варіативність спостерігається *серед* чоловіків і *серед* жінок, ніж *між* жінками й чоловіками. Коли психологи Eleanor Maccoby та Carol Jacklin зробили огляд понад однієї тисячі шестисот емпіричних досліджень за період від 1966 р. до 1973 р., вони встановили лише чотири сфери, в яких проявляються в явній і послідовній формі статеві відмінності: (1) дівчатка мають відносно кращі вербальні здібності; (2) хлопчики мають кращі візуальні й просторові здібності; (3) хлопчики демонструють кращі результати тестування з математики; (4) хлопчики, безумовно, агресивніші від дівчаток. Фактично, роблять висновок Maccoby та Jacklin, їхні дослідження:

виявили дивовижний ступінь подібності у вихованні хлопчиків і дівчаток. До маленьких представників обох статей, очевидно, ставляться з однаковою прихильністю, принаймні в перші п'ять років життя (період, про який маємо найбільше інформації); їм рівною мірою дозволяють бути незалежними, і навіть заохочують у цьому, однаковою мірою застерігаючи від несамотійної поведінки; ... немає навіть, хоч як це дивно, жодного свідчення про відмінність батьківської реакції на агресивну поведінку в дітей обох статей. І все ж такі відмінності є. До хлопчиків ставляться, зокрема в іграх, дещо більш жорстко. Крім того, їх частіше карають фізично. Деякі дослідження показали, що хлопчики більшою дозою отримували і похвалу, і критику від своїх вихователів — інакше кажучи, тиск соціалізації був трошки сильнішим стосовно хлопчиків — але системних свідчень щодо цього немає. Сфера найбільшої диференціації пов'язана з дуже специфічною поведінкою, зумовленою статевою приналежністю. Батько-мати виявляють значно більше занепокоєння, коли хлопчик росте «матусиним синком», ніж коли їхня дочка — дівчисько-шибеник. Це стосується передусім батька, якому, очевидно, належить головна роль у запобіганні будь-якій зацікавленості сина дівчачими іграшками, манерами чи вбранням. [23]

У представників чоловічої та жіночої статі можна виховувати чималий перелік характерних рис, причому індивідуальні варіативності

щодо цього переліку значною мірою перекриваються. Оскільки фактичних відмінностей між дівчатками та хлопчиками виявляється зовсім небагато, виникає запитання: чим пояснити той факт, що, попри відносно незначний вплив чинників соціалізації (іграшок, ігор, телебачення, шкіл) на формування поведінки дітей у психологічних експериментах, ми продовжуємо призначати дітям і дорослим ролі на основі гендерної типізації? Можемо дати на це лише умоглядну відповідь. Виявляється, що більшість психологічних експериментів пропонують хлопчикам і дівчаткам виконання схожих завдань, не розрізняючи їх з погляду гендерної відповідності. У такому контексті особини чоловічої та жіночої статі вчиняють здебільшого в аналогічний спосіб. Може виявитися, що реальна значимість гендерної типізації полягає не так в дитині, як у тому оточенні, в якому вона опиняється. Соціальне середовище кишить гендерованими повідомленнями та гендерованими видами діяльності. Якщо навіть дитина і не має якоїсь постійно закріпленої гендерної ролі, соціальні установки беззастанно посилюють гендерні відмінності. У гендерно нейтральному експерименті соціальні вимоги відсутні, тож дитина не поводить себе згідно з гендерним стереотипом. Можливо, наші позиції як чоловіків чи жінок зумовлені не нашими внутрішніми переконаннями, а радше нашими міжособистісними зв'язками та соціальним середовищем. Оскільки спостерігається значна варіативність у фактичних вчинках чоловіків і жінок, для підтримки різниці в гендерних ролях може знадобитися вплив соціальної організації та політика постійного заохочення.

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ СТАТЕВИХ РОЛЕЙ

Прагнучи зрозуміти той конгломерат поглядів, характерних рис і поведінки, що становить відповідну гендерну ідентичність, деякі соціальні психологи вдосконалили та розширили первісні класифікації за шкалою «М—F», запропоновані Terman та Miles. Якщо маскулінність і фемінність можна уявити собі як точки континууму, різноманітні випадки ненормальної поведінки можна, очевидно, розглядати як приклади гендерно неадекватної поведінки. [24] Приміром, після Другої світової війни дехто з психологів висував гіпотезу, що нахил до фашизму й нацизму коріниться у викривлених реалізаціях гендерної ідентичності. Автори книжки «The Authoritarian Personality» [«Авторитарна особистість»] наводять типологію поведінки на основі шкали «М—F», в якій закладено припущення, що фемінність і мас-

кулінність можуть описувати як внутрішню психологічну ідентифікацію, так і зовнішнє поведінкове виявлення. Отже, запропонована цими авторами типологія дає чотири можливі комбінації замість двох:

		ВНУТРІШНЯ ПСИХОЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ	
		Маскулінна [M]	Фемінна [F]
ЗОВНІШНЄ ПОВЕДІНКОВЕ ВИЯВЛЕННЯ	Маскулінне [M]	MM	MF
	Фемінне [F]	FM	FF

Дві чарунки — верхня ліва та нижня права — вважаються «гендерно адекватними»; вони відповідають особинам чоловічої та жіночої статі, внутрішня психологічна ідентифікація яких збігається з їхньою зовнішньою поведінкою. Ті особини чоловічої статі, які, за своїми балами, потрапляють до верхньої правої чарунки — внутрішньо фемінні, зовнішньо маскулінні — оцінюються, крім того, найвищим балом з погляду схильності до расизму, авторитаризму та гіпермаскулінності. Автори висувають припущення, що такий світогляд давав можливість тим, хто почував себе невпевненим у своїй маскулінності, справитися зі своїми слабкостями шляхом послідовнішої прихильності до найбільш традиційних та авторитарних норм. [25]

Ця доктрина правила за загально визнану мудрість в Америці у 1950-х роках і використовувалася в дослідженнях злочинності неповнолітніх; опору, що його чинив Південь у питаннях інтеграції та громадянських прав, а також неприязні чоловіків до фемінізму. Більш пізні дослідження включало також і гомофобію. Відлунням цієї теорії можна вважати поширений погляд на громил зі шкільного подвір'я: вони якнайменше впевнені у своїй маскулінності і через це змушені весь час випробовувати та демонструвати її. Чиюсь відповідь громилі у формі запитання — «Чому ти не нападаєш на таких же здорованів, як ти сам?» — завжди буде пропущено повз вуха, тому що його метою є не змагання, а тріумф, який забезпечує (хоч і на мить) самоствердження у маскулінності. Звичайно, мета ця не може бути досягнута, оскільки суперник не є достойним противником, тож

розбишачка мусить починати все заново. Що цікаво, Sanford зі своїми колегами встановив, що чоловіки, у яких набрані бали відповідали нижній лівій чарунці — зовнішньо фемінні і внутрішньо маскулінні — якнайбільше виявляли творчі здібності, артистизм та інтелектуальність. На думку дослідників, потрібно бути, дійсно, дуже впевненим у собі людиною, щоб відхилитися від поведінкових норм маскулінності.

Хоча розроблена Sanford та його колегами типологія стосується внутрішньої ідентичності та зовнішньої поведінки людини, Miller та Swanson побачили в ній послідовність розвитку. Всі діти — як чоловічої, так і жіночої статі — починають своє життя як «FF», що означає цілковиту ідентифікацію з матір'ю та імітування її поведінки. Потім хлопчики проходять Едипову стадію, чи «FM», протягом якої вони продовжують ідентифікувати себе з матір'ю, але починають поривати з цією ідентифікацією, водночас набуваючи зовнішніх маскуліних рис і манер поведінки. І, наостанок, особини чоловічої статі досягають стадії «MM», коли і внутрішня ідентифікація, і зовнішня поведінка є гендерно адекватними. Таким чином, авторитаризм, расизм, сексизм і гомофобію можна вважати, у світлі цієї теорії, прикладами психологічної незрілості — свого роду зупинення розвитку. (Потенційна четверта стадія — «MF» — випала з поля зору цих дослідників.) [26]

Другий напрям, який перетинався із цими дослідженнями, пов'язаний з діяльністю Talcott Parsons та інших соціологів, які намагалися встановити суспільну потребу в маскулінності та фемінності. Пан Parsons доводив, що в суспільстві є два типи основних функцій — продуктивний і репродуктивний — і що вони потребують двох окремих інституційних систем — професійної системи і родинної системи, які, своєю чергою, потребують двох типів ролей, котрі повинні мати своїх виконавців, для того щоб суспільство успішно функціонувало. Інструментальні ролі вимагають раціональності, самостійності та суперництва; експресивні ролі вимагають ніжності та виховательських здібностей для забезпечення соціалізації наступного покоління. У такий спосіб Parsons перемістив пов'язаний з розвитком статеворолової ідентичності акцент з «потреби» дитини набувати чи то маскулінності, чи фемінності на потребу суспільства в індивідах, які мають заповнити конкретні ніші. На щастя, стверджував Parsons, маємо два різних типи людей, які соціалізуються з урахуванням цих двох різних ролей.

Проте Parsons визнавав, що розподіл ролей між особинами чоловічої та жіночої статі відбувається не завжди гладенько. Наприклад,

у західних суспільствах ізоляція нуклеарної сім'ї і зтяжний період дитинства означають, що хлопчики зберігають свою ідентифікацію з матір'ю впродовж дуже довгого часу. Більше того, із розмежування сфер діяльності випливає, що дівчатка бачать модель відповідної їм ролі безпосередньо перед собою, тоді як хлопчики не мають перед очима адекватних ролевих моделей. Таким чином, робив він висновок, розрив хлопчиків з матір'ю і їхня потреба утверджувати свою індивідуальність і маскуліність нерідко супроводжуються шаленим протестом проти фемінності, а гнівне зречення всіх проявів жіночості стає для хлопчика способом самоочищення від фемінної ідентифікації. Як пише Parsons, хлопчик «бунтує проти ідентифікації з матір'ю в ім'я маскуліності», ототожнюючи добродетель із жіночим началом. Отже, перетворитися на «капосне хлопчисько» стає для нього позитивною метою. Це, доводить Parsons, дає деякі негативні наслідки, зокрема «культ примусової маскуліності»:

Західні чоловіки проявляють особливу вразливість у тому, що стосується характерного для підліткового віку потягу до самоствердження у маскулінній поведінці й поглядах, яке може набувати різноманітних форм. Усім їм притаманна схильність до повстання проти усталених аспектів первісно інституційованої чоловічої ролі, яка полягає у свідомій відповідальності, у педантичному поважанні прав інших та лицарському ставленні до жінок. Самоствердження через фізичну доблесть з ендемічною схильністю до насильства, а, отже, й до воєнного ідеалу, становить найскладнішу й найнебезпечнішу потенційну можливість. [27]

У дівчинки цей процес носить дещо інший характер. Вона переживає легші часи, тому що продовжує зберігати свою ідентифікацію з матір'ю. Її спротив і почуття гніву пов'язані з визнанням «чоловічої вищості» — «того факту, що її власна безпека, так само, як і інших жінок, залежить від прихильності — навіть 'примж' мужчини». Різноманітність вона усвідомлює, що притаманні їй якості є такими, що можуть стати їй на заваді. У неї можуть спостерігатися прояви агресивності, яка неминуче виникає після подібного зриву і може вилитися у бунтарство проти жіночої ролі взагалі. Вона може стати феміністкою.

У 1970-х роках суворої критики зазнала сама теорія статевих ролей. Деякі дослідники вважали бінарну модель розподілу ролей, потреб системи та чоловіків і жінок занадто спрощеною та утилітарною, а з політичного погляду, до того ж і консервативною — складалося враження, що зміна ролей може спричинитися до руйнування потреб *суспільства*. Інші вчені наголошували на примусовій природі цих ролей. Якщо ці ролі природні і відповідають, як годить-

ся, очевидним потребам, чому ж тоді так багато людей постають проти них і чому потрібно так настійливо запроваджувати їх?

Два присутніх виклики на адресу цієї теорії пролунали з лав самих соціальних психологів. Так, Daryl та Sandra Bem, а також інші вчені проаналізували *зміст* статевих ролей і дійшли висновку, що найбільш психологічно пристосовані та інтелектуально розвинені люди займають проміжне положення між протилежними полюсами маскулінності й фемінності. Гармонійно сформованого індивіда, писали вони, якнайкраще описує поняття *андрогіна*, під яким розуміється «поєднання соціально значимих стереотипних ознак маскулінності й фемінності». Автори деяких праць, здавалося, ратували за формування андрогінної особистості на основі стереотипних образів чоловічого й жіночого начал. Однак подальші дослідження не підтвердили правильності подібних наукових оцінок, і андрогін був розвінчаний як якась розпливчата безособистість, що аж ніяк не відповідала уявленню про синтез найкращих якостей обох світів. [28]

У той час як прибічники ідеї андрогіна піддали сумніву зміст теорії статевих ролей, Joseph Pleck розкритикував її форму. У книжці «The Myth of Masculinity» [«Міф маскулінності»] Pleck розвинув ідею про те, що проблема полягає не в тому, що чоловікам важко приводити себе у відповідність з раціональним образом маскулінності, а в тому, що сама роль є внутрішньо суперечливою та непослідовною. Замість того, щоб просто сприймати статеву роль як єдине ціле, Pleck репрезентував, за його власною термінологією, модель «ідентичності чоловічої статевої ролі» (MSRI [Male Sex Role Identity]) у вигляді дискретної множини суджень, які можуть бути перевірені. Ця множина включає наступні судження.

1. Статеворольова ідентичність операціонально визначається мірою психологічної статевої типізації, представленої в поняттях психологічних вимірів маскулінності і/або фемінності.
2. Статеворольова ідентичність є похідною від моделювання ідентифікації і, меншою мірою, підкріплення та когнітивного опанування характерних для тої чи тої статі рис, надто серед чоловіків.
3. Розвиток відповідної статево-рольової ідентичності є сповненим ризику й невдач процесом, надто для чоловіків.
4. Гомосексуалізм відбиває порушення статево-рольової ідентичності.
5. Відповідна статево-рольова ідентичність необхідна для успішного психологічного пристосування, з огляду на існування внутрішньої психологічної потреби в цьому.

6. Гіпермаскулінність засвідчує невпевненість у статево-рольовій ідентичності.
7. Пов'язані зі статево-рольовою ідентичністю проблеми пояснюють негативне ставлення чоловіків до жінок.
8. Пов'язані зі статево-рольовою ідентичністю проблеми пояснюють труднощі, які виникають у хлопчиків у ході пристосування до шкільного життя.
9. Чорношкірі чоловіки є особливо вразливими у тому, що стосується проблем статево-рольової ідентичності.
10. Ритуали ініціації для підлітків чоловічої статі постають як відповідь на проблеми статево-рольової ідентичності.
11. Історичні зміни в характері роботи та організації сім'ї ускладнили для чоловіків розвиток і підтримку їхньої статево-рольової ідентичності.

Коли практично всі ці судження виявилися емпірично хибними, Плєск заявив, що чоловіча статевая роль сама по собі становить джерело напруженості, тривоги та чоловічих проблем. Психологія, таким чином, із зняття, яке могло надати допомогу проблематичним чоловікам в адаптуванні до своєї раціональної статевої ролі, перетворилася у спосіб, за допомогою якого чоловікам намагалися згодувати купу хибних думок про маскулінність. Сама по собі система статевої ролі, здебільшого, була для чоловіків джерелом неспокою та болю. Замість неї Плєск запропонував наступну модель «напруги чоловічої статевої ролі» (MSRS [Male Sex Role Strain]).

1. Статеві ролі операціонально визначаються стереотипами та нормами статевої ролі.
2. Статеві ролі суперечливі та непослідовні.
3. Частка індивідів, що порушують статеві ролі, є великою.
4. Порушення статевої ролі призводить до соціального осуду.
5. Порушення статевої ролі призводить до негативних психологічних наслідків.
6. Фактичне або уявне порушення статевої ролі призводить до того, що індивіди занадто підпорядковуються їм.
7. Порушення статевої ролі має серйозніші наслідки для осіб чоловічої статі, ніж для осіб жіночої статі.

8. Певні характеристики, що диктуються статевими ролями, психологічно не адекватні.
9. Кожний ґендер відчуває напругу статевої ролі в ході виконання ролей, пов'язаних з роботою та сім'єю.
10. Історичні зміни спричиняють напругу статевих ролей.

Реальний ефект від цієї нової моделі полягає в тому, що відбувається переміщення акценту в розумінні проблем із власне чоловіків на ролі, які вони змушені виконувати. [29]

Проте в теорії статевих ролей все ще залишаються проблеми, які навіть ці два амбітні проекти не спроможні розв'язати. По-перше, обговорюючи «чоловічу» статеву роль або «жіночу» статеву роль, психологи розглядають єдину, монолітну сутність — «роль», у яку вони намагаються втиснути всіх хлопчиків і всіх дівчаток. У ході соціалізації хлопчики опановують чоловічу статеву роль, а дівчатка — жіночу. Уявімо собі два великих резервуари, у яких розміщено всіх біологічних особин чоловічої та жіночої статі. Однак не можна вважати, що всі особи чоловічої та жіночої статі однакові. Маємо розмаїття різних «маскулінностей» чи «фемінностей», залежно від класу, раси, етносу, віку, сексуальності та регіону. Якби усі хлопчики чи дівчатка отримували б однакову соціалізацію, орієнтовану на одну й ту саму статеву роль, жодних відмінностей — між маскулінністю чорношкірого, фемінністю латиноамериканки, маскулінністю середнього віку гея чи фемінністю літнього віку білошкірої жінки з Середнього Заходу тощо — не існувало б. Теорія статевих ролей не спроможна пояснити відмінності *серед* чоловіків чи *серед* жінок, оскільки вона завжди виходить з нормативних приписів щодо статевих ролей, а не з досвіду самих чоловіків і жінок. (Згадаймо, що саме відмінності *серед* чоловіків і *серед* жінок — а не відмінності між жінками й чоловіками — зумовлюють, передусім, варіативність у поглядах, характерних рисах та поведінці, яку ми спостерігаємо.)

Друга проблема теорії статевих ролей полягає в тому, що два окремих резервуари, в яких розміщено відсортованих особин чоловічої та жіночої статі, начебто схожі між собою. Коли ми бачимо, що хлопчики набувають маскулінності, а дівчатка — фемінності приблизно в однаковий спосіб, ми встановлюємо хибну рівність між ними. Якщо не зважати на диференціал сил між двома резервуарами, поняття привілею та угиску зникають. «Чоловіки не мають влади, — пише популярний лікар Warren Farrell, — чоловіки й жінки мають ролі». [30] Всупереч тому, що чоловіки й жінки, можливо, *відчувають* стосовно свого положення, чоловіки як група все ж таки по-

сідають владу в нашому суспільстві над жінками як групою. Крім того, деякі чоловіки — привілейовані в силу раси, класу, етносу, сексуальності — мають владу над іншими чоловіками. Будь-яке адекватне тлумачення гендеру повинно пояснювати не лише гендерну відмінність, але й чоловіче домінування. Теорії статевих ролей із цим завданням не справляються. [31]

Ця теоретична неспроможність зумовлена, передусім, процесом сортування. Теорії статевих ролей розглядають хлопчиків і дівчаток поділеними на ці дві окремі категорії. Однак все, що ми знаємо про те, що означає бути чоловіком, цілковито визначається нашими уявленнями про те, що значить бути жінкою, а все, що ми знаємо про те, що означає бути жінкою, цілковито визначається нашими уявленнями про те, що значить бути чоловіком. Конструювання гендеру є *реляційними* — наші витлумачення того, що означає бути чоловіком чи жінкою, визначаються по відношенню до панівних моделей, а також одне відносно іншого. А ті, хто займають маргінальне положення, в силу своєї раси, класу, етносу, віку, сексуальності тощо, також оцінюють свою гендерну ідентичність порівняно з представниками домінуючої групи.

І, нарешті, теорія статевих ролей ґрунтується на тому, що лише індивіди є гендерованими, що гендеровані індивіди займають гендерно нейтральні позиції в гендерно нейтральних інституціях. Однак гендер — це щось більше, ніж атрибут індивідів; гендер організує й узасаднює поле, в якому пробувають ці індивіди. Інституції нашого життя — сім'ї, місця роботи, навчальні заклади — самі є гендерованими утвореннями, організованими з метою відтворення відмінностей та нерівності між жінками й чоловіками. Якщо хтось хоче зрозуміти життя людей в якійсь ситуації, як писав колись французький філософ Жан-Поль Сартр, «він повинен спершу поцікавитися ситуацією, в якій [вони] перебувають». [32] Творці теорій статевих ролей і андрогіна допомагають нам вийти за межі суто психологічного аналізу гендеру. Однак неспроможність теоретично пояснити відмінність, панування, реляційний характер та інституційний вимір гендеру означає, що нам потрібно вибудовувати інші складові дискусії. Соціологічні витлумачення гендеру виходять саме із цих принципів.

НЕРІВНІСТЬ І ВІДМІННІСТЬ

Соціальне конструювання гендерних стосунків

Суспільство як бал-маскарад, де кожний приховує свій справжній характер, у такий спосіб виявляючи його.

RALPH WALDO EMERSON
«WORSHIP» (1860) [«ПОКЛОНІННЯ»]

Моє «Я» ... це драмгурток.

PAUL KLEE

В одному з найбільш глибокодумних визначень соціології, автором якого був С. Wright Mills, цю галузь знань означено як перетин біографії та історії. У світлі цього визначення метою соціологічного підходу можна вважати розміщення індивіда і в часі, і в просторі для забезпечення соціального й історичного контекстів, у яких особа вибудовує свою ідентичність. У цьому розумінні засадничий постулат соціології, на якому ґрунтується її аналіз структур та інституцій, полягає в тому, що індивіди формують своє життя як в історичному, так і в соціальному контекстах. Робимо ми це не просто тому, що ми біологічно запрограмовані вчиняти у певний спосіб, і не тому, що доросле життя вимагає від нас розв'язання неунікненних завдань, що постають перед людиною. Радше, ми реагуємо на світ, у який вступаємо — формуючи, видозмінюючи та створюючи свою ідентичність через наші стосунки з іншими людьми і в умовах існуючих соціальних інституцій.

Отже, за відправний пункт для соціології правлять багато які з тих питань, що розглядалися в попередніх розділах. Соціологічне бачення враховує мінливість гендерованих ідентичностей, встановлену антропологічними дослідженнями, біологічні імперативи щодо

гендерної ідентичності та диференціації (хоча соціологія розміщує джерело цих імперативів передусім не в наших тілах, а в нашому довкіллі), а також психологічні імперативи, що спонукають нас і до самостійності, і до єднання, яких вимагає сучасне суспільство від індивідів в умовах сьогодення. З погляду соціолога, гендерованими є як наші біографії (ідентичності), так і історія (соціальні структури, що еволюціонують).

Подібно до інших соціальних наук, соціологія починає з критики біологічного детермінізму. Відмовляючись розглядати життєві досвіди індивідів як прояви вроджених, міжпланетарних відмінностей, соціальні науки досліджують варіативність серед чоловіків і серед жінок, а також відмінності між ними. Отже, ці науки ведуть свій пошук, починаючи з явно виражених соціальних коренів наших моделей розвитку.

Життя наше залежить від соціальної взаємодії. У буквальному розумінні. У XIII ст. Фрідріх II, імператор Священної Римської імперії, спонукуваний бажанням відкрити «природну мову людини», спробував провести експеримент. Якою мовою ми розмовлятимемо, якщо ніхто не навчатиме нас мови? Він відібрав декілька новонароджених і наказав, щоб з ними ніхто не розмовляв. Цих немовлят годували, купали й няньчили, як усіх інших грудних дітей, але розмови, співи, колісанки були якнайсуворіше заборонені. Усі ці діти померли. Можливо, всім доводилося чути історії про «здичавілих дітей»: немовлята, покинуті людьми та виховані тваринами, починали підозріло ставитися до людей і не могли пристосуватися до життя в суспільстві приблизно після шестирічного віку. В усіх цих історіях діти помирали в юному віці, так само, як і практично всі «ізолянти», тобто маленькі діти, яких замикають у клозетах і ванних кімнатах їхні батьки — садисти чи божевільні. [1] Який же висновок можна зробити на підставі цих історій? Реальні чи апокрифічні, вони засвідчують, що сама по собі біологія — тобто, наша анатомічна будова — не визначає нашого розвитку, як це може декому здаватися. Нам потрібно взаємодіяти, соціалізуватися, щоб стати частиною суспільства. Саме взаємодії, а не наші тіла роблять нас такими, якими ми є.

Непоодинокі випадки, коли — уперше почувши тезу про те, що гендер конструюється соціально — ми витлумачуємо її для себе так, начебто ми як індивіди не відповідаємо за свої вчинки. «Суспільство створило мене таким» — ось яким може бути наш аргумент. «Це не моя провина». (Нерідко можна почути й іншу сентенцію — діаметрально протилежну наведеній: «в Америці кожна людина може

робити все, що захоче» або «це вільна країна, і кожен має право на свою думку».) Обидві ці риторичні стратегії — які я називаю рефлексивною пасивністю та імпульсивним гіперіндивідуалізмом — це наші виверти, до яких ми вдаємося, аби уникнути індивідуальної підзвітності та відповідальності. Отже, обидві вони є кривотлумаченням соціологічного зобов'язання. Стверджуючи, що гендерна ідентичність формується соціально, ми, насправді, маємо на увазі те, що наші ідентичності становлять мінливу сукупність уявлень і манер поведінки, що їх ми вибудовуємо на основі цінностей, образів і приписів, які ми знаходимо в довколишньому світі. Наші гендеровані ідентичності носять водночас і добровільний характер: ми самі обираємо, якими нам бути, і примусовий: на нас тиснуть, нас присилують, нам дають дозвіл, а нерідко нас і фізично побивають, примушуючи дотримуватися певних правил. Ми не укладаємо тих правил, яких додержуємо, та й приписані нам ролі виконуємо далеко не блискуче і не без особливих зусиль.

Для декого з нас стати дорослим чоловіком чи жінкою в нашому суспільстві означає плавний і майже безболісний процес переходу до поведінки та поглядів, які видаються нам близькими до самих кісток. А для інших набуття маскулінних чи фемінних рис — це як нескінченні торттури, як страшний сон, в якому ми змушені нещадно придушувати деякі складові свого «Я» на догоду іншим — або, просто, щоб вижити. Проте для більшості з нас життєвий досвід становить щось середнє між цими двома крайнощами. Серед складових нашого ества є такі, які нам подобаються і з якими нам важко розлучитися, а також такі, щодо яких ми відчуваємо, що змушені заради однієї з них жертвувати іншими. Завдання соціологічного підходу полягає в тому, щоб встановити, яким чином взаємодіють наш власний досвід, наші взаємини з іншими людьми та існуючі інституції в процесі формування нашого відчуття, хто ми є. Біологія надає сировину, тоді як суспільство й історія забезпечують контекст — той навчальний посібник, яким ми керуємося, вибудовуючи свою ідентичність.

У першому розділі я зазначив чотири елементи соціально-конструктивістського підходу до вивчення гендеру. Визначення маскулінності та фемінності змінюються, по-перше, залежно від тої чи іншої культури, а, по-друге, в межах однієї культури — з плином історичного часу. Отже, прибічники соціального конструктивізму спираються на праці антропологів та істориків, ставлячи собі за мету встановлення спільностей і розбіжностей у розумінні маскулінності та фемінності різними культурами, а також описання того, як змінюються з часом відмінності між визначеннями цих понять.

По-третє, зміст поняття гендеру зазнає також змін упродовж життя окремої людини. Проблеми, що постають перед молодими жінками — приміром, їхня конкурентоспроможність як на ринку робочої сили, так і на ярмарку наречених — істотно відрізняються від тих, з якими вони стикаються з настанням клімаксу чи з виходом на пенсію. А завдання, що постають перед молодим хлопцем, сповненим бажання проявити себе і досягти успіху — відповідно до змісту, який він вкладає в це поняття, а також соціальні інституції, в яких він намагатиметься реалізувати свої плани, змінюватимуться протягом його життя. Наприклад, чоловіки часто повідомляють про своє «пом'якшення» — зростання у них інтересу до доглядання й виховання дітей, після того, як вони стають дідусями, на відміну від того періоду, коли вони виступали в ролі батька. І така метаморфоза нерідко спантеличує і завдає болю їхнім синам. Однак ці чоловіки у свої шістдесят і сімдесят, коли їхні діти вже завели своїх дітей, мабуть, не відчують так гостро, як раніше, невпинну спонуку реалізувати себе, залишити слід, самоствердитися. Їхні баталії вже позаду, і вони можуть спочити, втішаючись відлунням своїх звитяг. Таким чином, ми спиратимемося на доробок фахівців з психології розвитку, щоб окреслити нормативні «завдання», з якими має успішно справлятися кожний індивід — чоловічої чи жіночої статі — на тому чи іншому етапі свого дозрівання й розвитку, і потребуватимемо до того ж допомоги вчених-гуманітаріїв для розшифрування знакових пам'яток, що їх залишають по собі ці чоловіки й жінки на підтвердження свого досвіду.

І, нарешті, в межах кожної культури визначення маскулінності й фемінності варіюються в будь-який момент часу — залежно від раси, класу, етносу, віку, сексуальності, освіти, регіону країни. Ще раз нагадаю, що, поза всякими сумнівами, у старого чорношкірого гомосексуала з Чикаго уявлення про те, що значить бути чоловіком, відрізнятиметься від еталону чоловіка в уяві білошкірого підлітка-гетеросексуала із сільської місцевості штату Айова.

Отже, соціальний конструктивізм вибудовується над іншими соціальними та бігевіоральними науками, додаючи дослідженню гендеру особливого виміру. Внесок соціології становлять елементи, які соціальна психологія статевої ролі не в змозі витлумачити належним чином: відмінність, влада та інституційні виміри гендеру. Для пояснення відмінності соціальний конструктивізм пропонує аналіз множинності визначень гендеру; задля пояснення влади ця доктрина наголошує на тому, яким чином деякі визначення стають нормативними в ході боротьби різних груп за владу, в тому числі таку, що дає

право диктувати визначення. І, нарешті, ставлячи собі за мету пояснити інституційний вимір, соціальний конструктивізм виходить за межі соціалізації гендерованих індивідів, які посідають гендерно нейтральні позиції, і зосереджує свою увагу на дослідженні взаємодії між гендерованими індивідами та гендерованими інституціями.

ВИХІД ЗА МЕЖІ ТЕОРІЇ СТАТЕВИХ РОЛЕЙ

Як ми бачили в попередньому розділі, процес набування індивідами гендерної ідентичності через шаблони розвитку відбувається, на думку соціальних психологів, у їхніх сім'ях — під впливом взаємин періоду раннього дитинства. Зокрема, прибічники теорії статевих ролей досліджували, яким чином індивіди стають гендерованими і яким чином вони доводять певного усвідомлення своєї внутрішньої цілісності й гармонійності, і це за умови існування суперечливих визначень ролей. І все ж таки головну увагу вчених привертає гендеризація індивідів, а питання неузгодженості культурних програм, з якими цим індивідам доводиться мати справу, лише час від часу потрапляє в поле зору дослідників. Історично соціологічне розуміння гендеру починається з критики теорії статевих ролей, і біля її витоків стояли соціологи, які обстоювали тезу, що ця теорія неспроможна осягнути всю складність гендеру як соціальної інституції. Соціологи зазначили низку суттєвих проблем стосовно теорії статевих ролей — низку спірних питань, які вимагали перегляду.

По-перше, використання поняття ролі обертається курйозним наслідком, який полягає у фактичному приниженні значущості гендеру. Теорія ролей скористалася поняттям драми як метафорою — ми заучуємо свої ролі в ході соціалізації, а потім виконуємо їх для інших. Однак коли ми говоримо про гендерну роль, це звучить ледь не занадто театральнo, а, отже, й занадто мінливо. Гендер, як пишуть Helena Lopata та Barrie Thorne, «це не роль у тому самому сенсі, який ми маємо на думці, коли говоримо, що бути вчителем, сестрою чи другом означає посідати певну роль. Гендер, як і раса чи вік, мають глибшу природу; вони відзначаються меншою мінливістю і передбачають більш специфічні ролі для виконання індивідом. Тож учителька відрізняється від учителя у важливих соціологічних аспектах (наприклад, у неї, очевидно, мізерніша зарплата, нижчий статус і менший авторитет)». *Вважати гендер роллю, аналогічно будь-якій іншій ролі, значить принижувати його значимість у структуруванні нашого життя.* [2]

По-друге, теорія статевих ролей постулює одне нормативне визначення для маскулінності і одне — для фемінності. Якщо зважати на те, що зміст понять маскулінності й фемінності варіюється залежно від тої чи іншої культури, з плином історичного часу, серед чоловіків і серед жінок у межах однієї культури, а також упродовж життя окремого індивіда, не можна казати про маскулінність чи фемінність так, начебто кожне із цих понять є незмінною, одиничною, універсальною сутністю. Що стосується мене, то, коли я читав про те, що соціальні психологи писали на предмет «чоловічої статевої ролі», у мене завжди виникало запитання, про кого йдеться. «Невже це стосується мене?» — думав я. Хіба справді існує лише одна чоловіча статева роль і лише одна жіноча статева роль?

Одна з ключових тем, пов'язаних з гендерною ідентичністю, присвячена з'ясуванню того, яким чином інші категорії відмінності — раса, клас, етнос, сексуальність, вік, регіон — в сукупності наповнюють змістом, надають форми і модифікують наші визначення гендеру. Постулювати одну чоловічу чи одну жіночу статеву роль — значить стиснути величезне розмаїття ідеалів нашої культури в один, що загрожує втратою з поля зору інших чинників, які формують нашу ідентичність. Фактично, у своїх перших дослідженнях статевих ролей соціальні психологи обирали саме цей шлях, припускаючи, наприклад, що чорношкірі чоловіки чи жінки або геї чи лесб'янки уособлюють випадки чи то «завеликої», чи «замалої» міри опанування відповідної їм статевої ролі. У такому сенсі, гомосексуалісти або темношкірі вважалися проблемними особами, з погляду статевої ролі; оскільки їхні статеві ролі відрізнялися від нормативної, проблема була саме в них. (Як ми бачили раніше, найвидатніші теоретики статевих ролей розуміють, що подібні нормативні визначення є внутрішньо суперечливими, але продовжують помилково приймати нормативне за «нормальне».)

Виходячи з такого хибного універсалізму, творці теорії статевих ролей вбачають своє завдання в поясненні того, яким чином встановлюється та поширюється нормативне визначення, і відбуваються поверховим поясненням усіх відмінностей серед чоловіків і серед жінок. Теорія статевих ролей не спроможна дати вичерпний аналіз цих відмінностей серед чоловіків чи серед жінок. Глибше дослідження повинно брати до уваги існуючі відмінні визначення маскулінності та фемінності, сформульовані й виражені різними групами чоловіків і жінок. Отже, йдеться про *маскулінності* та *фемінності*. Більше того, соціологи вбачають у відмінностях серед маскулінностей чи фемінностей вираження абсолютно протилежної закономірності, порівняно з

теоретиками статевих ролей. Творці теорії статевих ролей, якщо вони взагалі здатні дати раду цим відмінностям, трактують їх як аберації, як нездатність виконувати нормальну статеву роль. Натомість, соціологи переконані, що самі відмінності серед визначень маскулінності чи фемінності є вислідом того, як ці групи взаємодіють зі своїм оточенням. Отже, соціологи наполягають на тому, що не можна зрозуміти відмінності в маскулінності чи фемінності на основі раси чи етносу, не дослідивши спершу, яким чином інституційна та міжособистісна расова нерівність структурує способи, у які члени цих груп активно формують свою ідентичність. Теоретики статевих ролей можуть стверджувати, наприклад, що чорношкірі, лесбійки чи літнього віку латиноамериканці відчувають на собі дискримінацію, оскільки їхні визначення маскулінності та фемінності «відрізняються» від норми. Для соціолога це лише напівправа. Соціолог міг би до цього додати, що ці групи виробляють різні визначення маскулінності та фемінності, будучи активними членами того соціального середовища, від якого вони зазнають дискримінації. Таким чином, їхні відмінності становлять радше продукт дискримінації, ніж її причину.

Так виникає третя площина, в якій соціологи кидають виклик теорії статевих ролей. Гендер має не лише множинну, але й реляційну природу. Теорія статевих ролей виділяє дві окремі сфери так, начебто диференціація статевих ролей є радше справою сортування стада великої рогатої худоби для двох відповідних загонів з метою поставлення клейма. Хлопчиків заганяють до чоловічої обори, дівчат — до жіночої. Однак така статична модель передбачає також, що ці дві обори практично ніяк не взаємодіють між собою. «Внаслідок використання рольової схеми формується абстрактний погляд на відмінності між статями, а також їхніми положеннями, а не конкретне бачення взаємовідношень між ними. [3] Проте спостереження засвідчують, що чоловіки складають своє уявлення про те, що значить бути чоловіком, постійно маючи на думці визначення фемінності. Бути чоловіком — значить бути несхожим на жінку. Справді, соціологи наголошують на тому, що хоча різні групи чоловіків можуть мати розбіжності щодо відмінних від «антифемінності» рис, а також щодо їхньої вагомості у визначеннях гендеру, «антифемінність», можливо, становить єдиний з компонентів маскулінності, який носить панівний та універсальний характер.

По-четверте, внаслідок того, що гендер носить множинний та реляційний характер, він є водночас і ситуативним. Уявлення про те, що означає бути чоловіком чи жінкою, варіюється залежно від контексту. Відмінні інституційні контексти використовують і поро-

джують різні форми маскулінності та фемінності. «Хлопці можуть залишатися хлопцями, — тонко зауважує визнаний теоретик феміністського спрямування Deborah Rhode, — але вони виражають цю свою ідентичність у різних ситуаціях по-різному, наприклад, на братерських вечірках та під час співбесіди з менеджером-жінкою в разі влаштування на роботу». [4] Отже, гендер — це не власність індивідів, якась «річ», якою вони володіють, але особлива сукупність манер поведінки, зумовлених конкретними соціальними ситуаціями. А це означає, що гендер змінюється зі зміною ситуації.

Теорія статевих ролей не спроможна адекватно пояснити ні відмінності серед жінок і серед чоловіків, ні розбіжності у вироблених ними в тій чи тій ситуації визначеннях маскулінності та фемінності, не вдаючись неявно до певної теорії відхилення. Так само не здатна вона виявити реляційний характер цих визначень. Крім того, теорія статевих ролей не може дати вичерпне пояснення владним стосункам між жінками й чоловіками, а також поміж різних груп жінок і поміж різних груп чоловіків. Отже, п'ятим і, можливо, найважливішим ганджем теорії статевих ролей є те, що вона *деполітизує* гендер, трактуючи його як сукупність атрибутів, притаманних індивідам, а не як аспект соціальної структури. «Поняття 'ролі' зорієнтоване на індивідів, а не на соціальну структуру і передбачає, що 'жіноча роль' і 'чоловіча роль' доповнюють одна одну (тобто вони роздільні чи відмінні, але рівноцінні), — пишуть соціологи Judith Stacey та Barrie Thorne. — Ці терміни ллють воду на млин деполітизації; вони виривають досвід з притаманного йому історичного та політичного контексту і нехтують питаннями влади та конфлікту». [5]

Однак чи можливо обговорювати питання гендеру, не згадуючи про владу? Як я зазначав у вступі до цієї книжки, плюралістична й реляційна теорія гендеру не може спиратися на припущення про те, що всі маскулінності та фемінності створено рівноправними. Всі американські жінки і всі американські чоловіки теж змушені суперничати з одиничним баченням і маскулінності, і фемінності — особливими визначеннями, що підтримуються як моделі, за якими всі ми оцінюємо себе. Маються на увазі дефініції, які соціолог R.W. Connell називає «гегемоністським» визначенням маскулінності та «емфатичним» варіантом фемінності. Це нормативні формулювання, порівняно з якими усі інші визначення майже завжди кваліфікуються як неповноцінні. (Отже, уциплива критика Connell на адресу теорії статевих ролей ґрунтується на його твердженні про те, що психологи — прибічники теорії статевих ролей — не спростовують, а, фактично, утверджують гегемоністський варіант як «нормальний».) Гегемоністські

визначення становлять «особливі різновиди маскулітності, яким підпорядковуються всі інші, зокрема ті, що відповідають молодим і жіночоподібним, а також гомосексуальним чоловікам». [6] Отже, ми дізнаємося, що значить бути чоловіком чи жінкою в американській культурі, протиставляючи наші визначення множині «інших» — притаманних расовим меншинам, сексуальним меншинам тощо. Одним з найбільш плідних напрямів наукового пошуку в сучасній соціології є спроба достеменно з'ясувати, яким чином встановлюються ці гегемоністські варіанти і як різні групи торують свій шлях через проблематичні визначення.

Теорія статевих ролей виявилася неспроможною дослідити варіативність у визначеннях гендеру, що потребує адекватного витлумачення варіювання в межах категорії чоловіків чи жінок. Таке теоретичне осмислення дає змогу побачити, що стосунки поміж чоловіків і поміж жінок є такою самою мірою структурованими, як і стосунки між чоловіками та жінками. Раніше пов'язане з гендером ускладнення подавалося теорією статевих ролей як конфлікт між індивідом і очікуваннями, передбаченими статевою роллю, тобто між індивідом та абстрактною множиною сподівань.

Звідси виникає шоста й остання проблема щодо теорії статевих ролей: її неадекватність у розумінні динаміки змін. Згідно з теорією статевих ролей рухи в ім'я соціальних змін — на кшталт фемінізму чи правового захисту геїв — перетворюються на рухи за переосмислення рольових визначень і за зміну рольових очікувань. Вони ставлять собі за мету розширення рольових можливостей для конкретних жінок і чоловіків, життя яких обмежене стереотипами. Однак соціальні та політичні рухи переймаються не лише збільшенням можливостей для індивідів у їхньому звільненні від гніту обмежень у вигляді стримуючих статевих ролей, яке створить умови для виявлення їхнього «справжнього» «Я»: їх обходить перерозподіл влади у суспільстві. Вони вимагають нового поділу ресурсів і докладаються до викінчення нерівностей, вбудованих в соціальні інституції так само, як і в стереотипи статевих ролей. Адекватне витлумачення цих соціальних рухів можливе лише на підставі аналізу питання влади. Націлений на конкретні дії соціально-конструктивістський підхід намагається описати напруження й конфлікт не між індивідами та очікуваннями, а між різними групами людей і поміж членів цих груп у межах соціальних інституцій. Таким чином, соціальний конструктивізм неминуче торкається питання влади.

У чому хибність теорії статевих ролей, можна, зрештою, зрозуміти, вдавшись до аналогії. Чому, як ви гадаєте, жодний гідний по-

ваги вчений у нашій дні не вживає термінів *расові ролі* чи *класові ролі* для опису наочних усереднених відмінностей між членами різних рас чи різних класів? Чи можна вважати такі «расові ролі» особливою поведінковою та світоглядною характеристикою, яку суспільство прищеплює всім членам тої чи тої раси? Навряд чи. Подібний термін не лише нівелює всі притаманні членам тієї самої раси особливості та існуючі поміж них відмінності, але й неспроможний пояснити те, яким чином поведінка представників різних рас — тією мірою, якою ці раси можна вважати передусім різними — становить продукт расової нерівності та утиску, а не зовнішнє виявлення певної внутрішньої сутності.

Як зазначала соціолог Helen Nacker у своїй новаторській статті «Women as a Minority Group» [«Жінки як меншина»], написаній майже півстоліття тому, становище жінок і становище чорношкірих є багато в чому схожим. Пані Nacker стверджувала, що структурна нерівність системного характеру породжує «культуру самозневаги» у відповідній групі. А втім ми не говоримо про «расові ролі». Подібна ідея видалася б абсурдною, оскільки: (1) відмінності всередині кожної раси набагато суттєвіші, ніж відмінності між расами; (2) уявлення про те, що означає бути білошкірим чи чорношкірим, завжди формується одне стосовно іншого; (3) ці визначення позбавлені будь-якого сенсу поза контекстом зумовленої расою влади, яку білошкірі як група посідають над темношкірими як групою. Рухи за расову рівність мають своєю метою щось більше, ніж розширення рольових можливостей для темношкірих.

Зрештою, використання теорії ролей для витлумачення раси чи гендеру — це щось на кшталт обвинувачення жертви. Якщо наша гендерована поведінка «зумовлена докорінними особистісними відмінностями, набутими в ранньому дитинстві», — висловлює припущення психолог David Tresemer, — тоді відповідальність повинна лягати на нашу власні плечі. Це — те, що R. Stephen Warner зі своїми колегами називає «самбо-теорією утиску»: «жертви засвоюють невідповідну їм сукупність цінностей гноблячої системи. Отже, поведінка, що, на позір, характеризує людину як необізнану, догідливу та самозневажливу, має сприйматися як така, що засвідчує неповноцінність особистості». [7] З позицій цього світогляду, соціальні зміни слід відкласти на майбутнє, коли, завдяки більш егалітарній формі соціалізації дітей, можна буде краще готувати їх до функціонування, згідно з гегемоністськими стандартами. Соціальні зміни на часі, коли гноблені краще засвоюють поведінку своїх гнобителів. Якщо вони відмовляються від цього, і жодного поступу не відбувається, хто ж у тому винний?

ЗАВВАГА ЩОДО ВЛАДИ

Одна з головних ідей цієї книжки полягає в тому, що гендер виражає не лише відмінність, а й нерівність — відношення до влади. На рівні гендерних стосунків гендер символізує владу, що її посідають чоловіки як група над жінками як групою, а також владу, яку мають деякі чоловіки над рештою чоловіків (або ж деякі жінки над рештою жінок). Без належного розуміння механізму влади неможливо витлумачити поняття гендеру — і не тому що влада становить наслідок гендерної відмінності, а тому, що ці гендерні відмінності породжуються передусім владою.

Теза про те, що гендер виражає відношення до влади — влади чоловіків над жінками і влади деяких чоловіків чи жінок над іншими чоловіками чи жінками — один з найбільш суперечливих аргументів соціально-конструктивістського підходу. По суті, питання про владу — одна з найсуперечливіших складових у всіх витлумаченнях гендеру. І разом з тим воно є головним; усі теорії гендеру повинні пояснювати як відмінність, так і домінування. У той час, як інші доктрини трактують чоловіче домінування як наслідок статевих відмінностей, соціальний конструктивізм вбачає у домінуванні причину відмінностей.

Проте обговорення питання влади неминуче змушує чоловіків, зокрема, почуватися ніяково або займати оборонну позицію. Безліч разів нам доводилося чути, як чоловіки, захищаючись від гнівних жіночих нападок, спричинених нерівністю та дискримінацією гендерної природи, вигукували: «Ну, дайте мені спокій! Я ніколи й нікого в житті не з'валтував!» (Це аналогічно до того, як білошкірі, стикаючись із сучасною реальністю расового утиску, виправдовуються тим, що члени їхньої родини в жодному поколінні не були рабовласниками.) Нерідко чоловіки, почувши твердження про те, що гендерний порядок передбачає владу чоловіків над жінками, із здивуванням перепитують: «Що ви маєте на увазі, заявляючи, що в руках у чоловіків уся влада? Де ви таке бачили? Я ось взагалі не маю ніякої влади. Геть чисто її позбавлений. Дружина керує мною, діти керують мною, мій керівник керує мною. Мені абсолютно ніхто не підвладний!» Складається враження, що більшість чоловіків не відчують себе при владі.

Саме в цьому відношенні фемінізму, у певному сенсі, не вдалося досягти резонансу з більшістю чоловіків. Переважна більшість феміністських доктрин щодо зумовленої гендером влади ґрунтуються на симетрії між структурою гендерних стосунків і індивідуальним досві-

дом жінок. Жінки як група не були *при* владі. Цей факт ставав очевидним для кожного, хто пробував спостерігати за складом правління корпорацій, університетських рад чи законодавчого органу на будь-якому рівні у світовому масштабі. Як окремі індивіди жінки також не *відчували* себе *при* владі. Фактично, вони відчували, що гендерна нерівність накладає обмеження на стереотипну діяльність, і це позбавляло їх комфортності, безпечності та конкурентоспроможності. Отже, жінки і не були *при* владі, і не відчували себе наділеними владою.

Ця симетрія порушується, коли ми намагаємося провести аналогію із чоловіками. Незважаючи на те, що загалом чоловіки можуть бути *при* владі всюди, куди не глянь, окремі індивіди чоловічої статі не є «*при* владі» і не *відчують* себе наділеними владою. Нерідко чоловіки відчують себе так само обмеженими системою стереотипних умовностей, які не дозволяють їм жити так, як вони, на їхнє переконання, заслуговують. Чоловіки як група мають владу (порівняно із жінками), але не відчують себе наділеними владою. Відчуття позбавленості влади становить одне з пояснень того, чому так багато чоловіків переконані, що вони є жертвами зворотної дискримінації, і чому вони виступають проти політики підтримчої дії [affirmative action]. Пояснюється цим й те, чому лідери деяких чоловічих рухів прочісують світові культури в пошуках міфів і ритуалів, які б дали змогу чоловікам заявити про владу — ту, яку вони воліють посісти і яку вони не мають можливості відчути. У цьому ж можна знайти пояснення навіть того, чому багато хто з юппі взяв собі за правило з'являтися в «краватках можновладців» на свої «сніданки для властей», що їх ці молодики смакували впродовж 1980-х і на початку 1990-х рр.: неначе влада — це аксесуар моди для тих, хто цієї влади не відчуває.

Популярний психолог Warren Farrell назвав чоловічу владу «міфом», оскільки чоловікам і жінкам належать ролі, які доповнюють одна одну, а нав'язані обом статям стереотипи «об'єкта сексу» [«sex object»] та «об'єкта успіху» [«success object»] є рівною мірою сумнівними. Для пояснення Farrell нерідко використовує аналогію з водієм автомобіля. Водій займає місце за кермом. Він знає, куди він їде. На ньому уніформа. Отже, є підстави вважати, що він посідає владу. Однак, з його погляду, накази віддає хтось інший; він зовсім не наділений владою. Дійсно, ця аналогія є до певної міри слушною: чоловіки як окремі індивіди не мають влади, принаймні за винятком маленької їх купки. Однак спробуймо розсунути дещо рамки бачення цієї проблеми і поставити таке запитання: до якого гендеру належить особа, яка віддає накази? (Зрештою, лєвова частка пасажирів

у лімузінах з водієм за кермом належить до категорії білошкірих чоловіків вищого класу.) Коли ми, вийшовши за межі аналізу досвіду індивідів, опиняємося в іншому контексті, стосунки між чоловіками та іншою статтю, а також поміж чоловіками постають ще й як відношення до влади — влади на підставі приналежності до класу, раси, етносу, з погляду сексуальності та віку тощо. «Існують окремі групи чоловіків — не чоловіки в цілому, які зазнають утиску в межах патріархатних сексуальних стосунків і становище яких по-різному вписується в загальну логіку підпорядкування жінок чоловікам». [8]

Як і гендер, влада не є властивістю індивідів — певним набутком, який мають чи не мають; це властивість групового — соціального — життя. Влада є. Влади не можна позбутися, так само, як і не помічати її. Ось як філософ Hannah Arendt пише про це:

Влада відповідає здатності людини не просто діяти, а вчиняти згідно з домовленістю. Вона ніколи не становить властивість індивіда; влада належить групі і залишається в силі лише на той час, поки тримається купи ця група. Коли ми кажемо, що якийсь чоловік «при владі», ми, фактично, маємо на увазі надані йому певною групою людей повноваження діяти від їхнього імені. Щойно та група, в надрах якої зародилася ця влада,.. зникає, тієї ж миті розвіюється і «його влада». [9]

Для соціолога влада — це і не позиція, і не надбання; вона взагалі не є якоюсь «річчю». З нею не можна «покінчити», як з якоюсь віджилою ідеологією. Влада — це водночас і творча, і руйнівна сила. Вона тісно вплетена в полотнище нашого життя. Це оболонка наших взаємин і стрижень наших інституцій. І вона настільки вросла в наше життя, що стала якнайменш помітною для тих, хто якнайбільше наділений нею.

ГЕНДЕР ЯК ІНСТИТУЦІЯ

Моє твердження про те, що влада становить надбання групи, а не індивіда, пов'язане з наступною тезою: гендер є так само властивістю інституцій, як і невіддільною складовою нашої індивідуальної ідентичності. Один з найважливіших відправних пунктів соціології від теорії статевих ролей пов'язаний з інституційним рівнем аналізу. Як ми бачили, теорія статевих ролей наголошує, що гендер — властивість індивідів і що гендеровані особи, набувши своєї гендерної ідентичності, входять у суспільство, щоб заповнити гендерно нейт-

ральні інституції. Проте для соціолога ці інституції є самі по собі гендерованими. Інституції створюють гендеровані нормативні стандарти, насаджують гендеровану інституційну логіку і виступають у ролі головних чинників відтворення гендерної нерівності. Гендерована ідентичність індивідів формує ці гендеровані інституції, а гендеровані інституції втілюють і відтворюють нерівності, які складають гендерну ідентичність.

Аби проілюструвати це, удамося подумки до невеличкого експерименту. Передусім, припустимо, що: (1) чоловіки більше схильні до насильства, ніж жінки (незалежно від того, зумовлене це явище біологічною природою чи соціалізацією, але воно легко оцінюється за показником насильницьких злочинів); (2) чоловіки посідають практично всі позиції політичної влади у світовому масштабі (це теж легко оцінюється шляхом перегляду всіх політичних інституцій); (3) у будь-який момент існує чимала загроза насильства та війни.

А тепер уявімо собі, що завтра вранці ви прокидаєтеся і дізнаєтеся, що всі ці владні посади в усіх політичних інституціях — пости всіх президентів та прем'єр-міністрів, усіх мерів та губернаторів, усіх службовців державного, федерального чи місцевого рівня, усіх членів усіх палат представників і всіх парламентів у всьому світі — обіймають жінки. Як ви вважаєте, чи зменшиться у світі загроза насильства та війни? Скажіть, будь ласка, чи спатимете ви спокійніше тієї ночі?

Біологи-детерміністи та психологи — прибічники теорії статевих ролей мають, очевидно, відповісти ствердно. У межах біологічного підходу — чи то на підставі засадничих біологічних відмінностей у рівнях тестостерону або у хімічному складі мозку, чи з погляду еволюційних імперативів — висновок, очевидно, має бути такий: оскільки особи жіночої статі менш схильні до насильства і виявляють меншу агресивність, світ повинен стати безпечнішим. (Тож залишається лише дивуватися, чому ті самі люди, які визнають ці біологічні відмінності, нерідко водночас якнайменше схильні підтримувати жінок-кандидаток на політичні посади.) А ті, хто помічають, що завдяки відмінним умовам соціалізації жінки виявляють більшу схильність до уникання ієрархічної залежності та суперництва і шукають натомість мирлобних розв'язків, керуючись іншою гендерованою системою цінностей, теж мають однастайно з полегшенням зітхнути.

«А що ви можете сказати, — може виникнути запитання в когось із вас, — про жінок, які вже були главою держави? Згадаймо Golda Meir, Indira Ghandi та Margaret Thatcher. Вони аж ніяк не нагадують плакатних сестер милосердя, хіба не так?»

Справді, так. І пояснити той факт, що вони мали такий «непаннянський» імідж у політикумі, можна почасти тим, що сама по собі ця офіційна посада вимагає певного типу поведінки, незалежно від гендеру особи, яка її обіймає. Нерідко здається, що не важить, хто обіймає ці посади: «він» чи «вона» майже не змінює пов'язаного з ними уявного образу.

Це спостереження кладе початок соціологічному баченню — визнанню того, що власне інституції задають логіку — динамічний імпульс — що забезпечує відтворення гендерних стосунків між жінками й чоловіками і гендерного порядку у вигляді ієрархії та влади. Чоловіки та жінки повинні мати певні риси характеру, аби обійняти політичну посаду, а в разі його чи її неспроможності втілення цього образу, цей посадовець сприймається як некомпетентний і негодящий. (Ці критерії застосовують також і до чоловіків, що може підтвердити кожний, хто постерігав перебіг гендерованих критичних кампаній, розв'язаних проти Jimmy Carter після того, як він злякався прудкого кролика, а також з огляду на його неспроможність завдати удару Іранові під час кризи із заручниками у 1979–1980 рр.)

Твердження про те, що інституції гендеровані, становить *лише* другий бік медалі. Уявляти собі, що індивіди, які обіймають посади в цих інституціях, позбавлені гендеру, означає припускатися такого самого спрощення, як і в разі заяв про те, що самі ці посади є гендерно нейтральними. Гендеровані індивіди займають місця в гендерованих інституціях. Отже, цілком імовірно, у разі, якби всі позиції посів гендер, схильний до миролюбних діалогів, замість гендеру, який звик розмежовувати сфери впливу, гендеровані пости в цих інституціях зазнали б змін і до певної міри б трансформувалися. Коротше кажучи, якби всі ці посади обійняли б жінки, ми напевне могли б спокійніше спати вночі — принаймні хоч трохи спокійніше.

Ще один приклад дозволить розглянути цю проблему в іншому ракурсі. У розділі 2 я представив науково-дослідницьку працю лауреата Нобелівської премії в галузі цитогенетики Barbara McClintock. Пані McClintock йшла до свого дивовижного відкриття стосовно поведінки молекул зовсім іншим шляхом, ніж це робили до неї її колеги-чоловіки. На відміну від розробників більш ранніх моделей, в основу яких було прийнято класти концепцію ієрархічно впорядкованих стосунків, McClintock, озброївшись тим, що вона називала «жіночими методами», і спираючись на своє «відчуття організму», встановила помилковість уявлення про те, що кожною клітиною керує «голова молекула», і зробила висновок, що клітинами керують складні взаємодії між молекулами. У цьому разі гендер науковця вступив у

конфлікт із гендерованою логікою наукового дослідження, давши початок революційному баченню, гідному вшанування Нобелівською премією. [10]

Отже, постулат про те, що гендер формується в соціумі, означає, що ми маємо розмістити індивідуальну ідентичність в історично й соціально обумовленому контексті і в системі однаковою мірою гендерованих координат простору й часу, а також знайти місце для індивіда у складній матриці, яка охоплює наші життєві долі, наші фізичні тіла і наші соціальні й культурні середовища. Соціологічний підхід має на меті дослідити, яким чином одні гендеровані індивіди взаємодіють з іншими гендерованими індивідами в рамках гендерованих інституцій. У такому сенсі, соціологія досліджує взаємодію двох сил — ідентичностей і структур — через призму соціально зумовленої відмінності й домінування.

Гендер обертається довкола таких тем: ідентичність, взаємодія, інституція, продукуючи гендерну відмінність і репродукуючи гендерну нерівність. Це доволі складні теми, так само, як і концептуальні взаємозв'язки між ними і всередині них. Вони охоплюють процеси й досвід, що становлять серцевинні елементи нашої особистості, наших взаємин з іншими людьми, а також тих інституцій, які формують наше життя. Цей досвід складається під впливом нашого суспільства, і ми відшлячуємо сторичею, сприяючи реформуванню нашого суспільства. Ми гендеровані особи, що живуть у гендерованому суспільстві.

Проте соціально-конструктивістський підхід йде навіть ще далі. Не лише гендеровані індивіди реалізують свої ідентичності в гендерованих інституціях, але й ці інституції породжують власне ті відмінності, які ми вважаємо властивостями індивідів. Таким чином, «той факт, що жінки й чоловіки мають різні обов'язки і виконують доволі несумірні соціальні ролі конкретного призначення, значною мірою впливає на те, що дві статі формують і/або мають демонструвати доволі непорівнянні манери особистої поведінки та риси характеру». По-різному структурований життєвий досвід індивідів породжує гендерні відмінності, які ми нерідко пояснюємо особливостями самих цих індивідів. [11]

Спробую проілюструвати це явище спочатку на прикладі з повсякденного життя, а потім за допомогою більш складного для аналізу приклада. На якнайбільш житейському рівні розглянемо громадські вбиральні. В одному розумному есе на тему «врегулювань поміж статями» покійний уже соціолог Erving Goffman жартома зазначив способи, у які ці громадські інституції породжують власне

гендерні відмінності, що їх вони, як вважається, віддзеркалюють. Попри те, що чоловіки й жінки «до певної міри схожі в тому, що стосується продуктів виділення та їхнього виведення», — зауважує Goffman, — у громадських місцях чоловіки й жінки користуються вбиральнями з окремими відділеннями для представників різних статей, позначеними однозначними надписами «мужчини» та «жінки». Всередині ці відділення мають абсолютно різне опорядження, як-от: пісуари для чоловіків і більш вишукані «дамські столики» та іншого роду туалетне приладдя для жінок. Ми вважаємо такі запровадження виправдано «роздільними, але рівноцінними».

Однак у своїх власних домівках ми користуємося одними й тими самими туалетами і не відчуваємо потреби у роздільних ванних кімнатах. Більше того, практично ніхто не має вдома пісуара для чоловіків і дуже мало в кого можна побачити окремо приділені туалетні столики для жінок. (І, звичайно, в деяких культурах нужду справляють привселюдно, зовсім не потребуючи для цього відлюдних місць.) Якщо ці потреби зумовлені нашою біологічною природою, чому тоді, — запитує Goffman, — вони настільки по-різному справляються в громадських умовах і вдома? Відповідь, безумовно, полягає в тому, що біологічного підґрунтя в цих запровадженнях годі й шукати.

Функціонування особливих статевих органів має місце, але в цьому функціонуванні немає нічого такого, що б біологічно зумовлювало відокремлення; такий завід — справа суто культурного штибу ... Традиція окремих туалетів подається як природний наслідок відмінності між статевими класами, тоді як насправді вона становить спосіб дотримання — якщо не породження — цієї відмінності. [12]

Інакше кажучи, користуючись нарізними вбиральнями, ми «стаємо» мужчинами й жінками, що, як передбачається, потребують цих роздільних вигід. Фізичне розділення чоловіків і жінок слугує поясненням поділу їх на дві категорії — а не навпаки.

На менш житейському, але, безумовно, не менш важливому рівні розглянемо приклад з місцем роботи. У своїй праці «Men and Women of the Corporation» [«Чоловіки й жінки корпорації»], що стала вже класикою, Rosabeth Moss Kanter показала, що відмінності у поведінці чоловіків і жінок в організаціях значно меншою мірою зумовлені їхніми індивідуальними рисами, ніж структурою організації. Вона стверджує, що посади в організації «несуть на собі відбиток образу того типу людей, які мають обіймати їх», і ті, хто обіймають їх у дійсності, демонструють ці необхідні манери поведінки. Попри те, що критерії

оцінювання професійної майстерності, перспективності для просування по службі та продуктивності праці видаються гендерно нейтральними, насправді вони є наскрізь гендерованими. «Хоча організації і визначалися як нейтральні щодо статі машинерії, — пише вона, — в їхніх владних структурах домінували маскулінні принципи». Знову ж таки, маскулінність — норма — була непомітною. [13]

У низці глибокодумних есе соціолог Жоан Аскер розвинула давні прозорливі здогадки Кантер і докладно описала взаємозв'язок структури і гендеру. Саме через наш досвід за місцем роботи, стверджує Аскер, відбувається відтворення відмінностей між жінками й чоловіками і саме він забезпечує узаконення нерівності між жінками й чоловіками. Інституції нагадують фабрики, і виробляють вони не що інше, як гендерну відмінність. Кінцевим результатом цього є відтворення гендерного порядку загалом. Отже, жодне витлумачення гендеру не може знехтувати інституційним рівнем, оскільки інституції глибоко вкорінені як у гендерну відмінність, так і в гендерне домінування. «Гендер, — зазначає вона, — це не додаток до триваючих процесів, які на позір видаються нейтральними... Радше він є невід'ємною складовою цих процесів». [14]

На думку Аскер, інституції здійснюють створення гендерної відмінності і відтворення гендерного порядку в ході декількох «гендерованих процесів». Ці гендеровані процеси означають, що «переваги й вади, експлуатація і контроль, вчинки й емоції, сенс і ідентичність моделюються на основі і в термінах розрізнення між особою чоловічої статі та особою жіночої статі, між маскуліним і фемінним». Вона виокремлює п'ять таких процесів:

1. Вироблення гендерних поділів — способи, у які «звичайна організаційна практика породжує гендерні еталони професійних обов'язків, зарплати та службової ієрархії, влади та субординації». Завдяки самій організації роботи виробляються та закріплюються гендерні поділи і підтримується ієрархія — нерідко всупереч благим намірам менеджерів і начальства.
2. Створення символів і образів, «які витлумачують, виражають, закріплюють, а іноді й протиставляються цим поділам». Гендерні образи, як-от рекламні оголошення, відтворюють гендеризацію посад, так що образ благополучного менеджера чи керівника підприємства майже завжди асоціюється з добре одягненим і сильним мужчиною.
3. Взаємодії між індивідами — жінками й чоловіками, жінками та жінками, чоловіками та чоловіками — у всіх формах і за всіма зразками, що виражають домінування й покірність. Наприклад, розмо-

вам між начальниками та підлеглими, як правило, притаманна владна динаміка з такими елементами, як перебування співрозмовника, завершення фрази і задання теми бесіди, що, з огляду на гендеровану природу посад у цій організації, відтворюватиме помітні гендерні відмінності мовленнєвого характеру.

4. Внутрішня ментальна робота індивідів, «коли вони свідомо формують своє розуміння існуючих в організації гендерної структури роботи й можливостей, а також вимог від працівників гендерно адекватної поведінки та поглядів». Сюди відносяться манери одягатися, розмовляти і загалом тримати себе.

5. Фактична логіка самих організацій — як нібито гендерно нейтральні теорії існуючих в організації рушійних сил і бюрократії, а також критеріїв для оцінювання й просування по службі насправді виявляються наскрізь гендерованими категоріями, замаскованими під «об'єктивні» та гендерно нейтральні. [15]

Як ми знаємо, теорія статевих ролей виходить з того, що гендеровані індивіди займають гендерно нейтральні місця, і в такий спосіб підтримує невидимість гендеру як ієрархії, зокрема непомітність маскулінного характеру організаційної логіки. З іншого боку, чимало організаційних доктрин припускають, що ці гендерно нейтральні місця займають позбавлені гендеру «люди». Проблема полягає в тому, що робиться припущення про те, що такі позбавлені гендеру люди здатні присвятити себе виключно своїй роботі, що вони не мають ні дітей, ні сімейних обов'язків і можуть навіть сподіватися на схвалення родиною такої цілеспрямованої відданості роботі. Отже, цей позбавлений гендеру службовець виявляється гендерованим як чоловік. Знову ж таки виявляється, що непомітність маскулінності як неусвідомленої норми відтворює владні відмінності між жінками й чоловіками.

Достатньо буде розглянути ще один чи два приклади. Багато хто з лікарів закінчують коледж у двадцять один чи двадцять два роки, вищий медичний заклад у двадцятип'ятирічному чи двадцятисемирічному віці, а потім відбувають ще три роки інтернатури та стажування, протягом яких у них трапляються довготермінові виклики, що іноді тривають і два-три дні поспіль. Таким чином, завершують вони своє стажування у віці під тридцять чи тридцять з гаком. Така програма орієнтована на лікаря-чоловіка, який живе не під тиском невблаганного тікання біологічного годинника та загрози, що народження дитини перерве цей довготривалий строк, і який може навіть мати когось удома, хто турбується про дітей, поки він спить у лікарні. Не дивно, що жінки у вищих медичних закладах — які становлять

на сьогодні близько половини всіх студентів-медиків — почали жалітися, що вони не в змозі сполучати вагітність і материнство зі своїм медичним навчанням. (Насправді дивним є те, що представники чоловічої статі із числа студентів вищих медичних закладів не помітили раніше цієї проблеми!)

Аналогічно, від правників, які щойно закінчили вищий юридичний заклад і поступили на роботу в корпоративні правничі фірми великого масштабу, очікують, що вони декларуватимуть до п'ятдесяти — шістдесяти годин на тиждень, а це вимагатиме від них, ймовірно, працювати вісімдесят — дев'яносто годин на тиждень. Якщо відвести принаймні шість годин для нічного сну, одну годину для поїздки на роботу й назад і півдня на відпочинок один раз на тиждень, отримаємо, що ці молоді правники матимуть загалом близько сімнадцяти годин на тиждень для споживання та готування їжі, прибирання оселі, розмов зі своїм подружжям і/або виконання своїх подружніх обов'язків (чи побачень, якщо вони неодружені) та спілкування зі своїми дітьми. Опріч зазначеного півдня відпочинку у вихідні дні, вони мають щодня ще близько однієї години вільного часу на всі інші справи. Неспроможність додержати такого режиму змушує правника стати на «доріжку для матусь» чи «доріжку для татусів», а це означає, що кожний поважатиме вас за належне виконання обов'язків батька-матері, проте ви, можете бути певні, ніколи не виб'єтесь у компаньйони і не потрапите до кола всіх тих правників, які пожертвували всім іншим заради своєї кар'єри.

Або ж розглянемо університетське життя. У разі типової академічної кар'єри науковець отримує звання доктора філософії [Ph.D.] приблизно через шість-сім років після диплома бакалавра гуманітарних наук [B.A.], тобто десь у тридцять з лишком років. Потім він чи вона розпочинає кар'єру як професор-асистент, і пройде ще шість років, поки вони заслужать штатної посади і просування по службі. Зазвичай це період найінтенсивнішої академічної роботи у житті науковця — він чи вона працює день і ніч, щоб опублікувати достатню кількість наукових праць і підготувати та відчитати свої курси. Тридцять із гаком років — це до того ж найімовірніший вік для дітонародження, коли йдеться про жінок із фаховою освітою. Отже, годинник академічної штатної посади пристосований до ритму чоловіка — і не будь-якого чоловіка, а тільки такого, який має дружину або користується підтримкою інших членів родини, які звільняють його від сімейних обов'язків, надаючи йому можливість працювати і заслужувати свої регалії. Пам'ятаєте давню приказку «випустити у світ або піти з нього» [«publish or perish»]? Нерідко академічний пра-

цівник у гонитві за штатною посадою відчуває, що публікації даються йому ціною загубленого сімейного життя.

У разі інших професій процес «гендеризації» у гендерованих інституціях аналогічний. Професії пожежника, поліцейського або кваліфікованого робітника не лише висувають серйозні й нелегкі для виконання вимоги до тих, хто бажає їх набути, у перші роки навчання і в початковий період роботи. Поза тим, за ними закріпилася, фактично, репутація занять, які активно формують гендерованого індивіда. Отже, для тих чоловіків, які оволоділи небезпечними професіями — пожежника, поліцейського, військового — недопущення до цих занять жінок нерідко становило вагомий аргумент, який давав їм підставу для впевненості в тому, що вони успішно опанували свою маскулінну роль. Так само профспілки виконували функцію «маскулінізуючої» сили для працівників, які інакше залишалися б безпорадними й залежними через свою неспроможність домовитися про справедливі трудові контракти. Профспілки забезпечували «м'язи» — силу в кількості. Якщо окремі члени спілки «слабі» як чоловіки, об'єднання, як співається у старій пісні, «робить нас сильними». Оскільки інституції фактично причетні до гендеризації індивідів, фемінність будь-якої жінки, яка хотіла б оволодіти цими професіями, викликала б сумніви.

Аналізуючи інституційний вимір, ми маємо водночас нагоду спостерігати за механізмами регулювання й пристосування, що спрацьовують у самих інституціях у разі потреби. Іноді межі інституцій виявляються більш проникними, ніж передбачалося наперед. Приміром, що відбувається, коли межі між роботою та домом стають проникними — коли жінки залишають дім і займають гендеровані робочі місця? Як зазначають Judith Gerson та Kathy Peiss, межі «всередині місця роботи (професійна сегрегація) та міжособистісні межі мікрорівня набувають дедалі більшого значення у визначенні підпорядкованого положення жінок». Отже, професійна сегрегація може відтворювати гендерну відмінність та гендерну нерівність шляхом надання жінкам другорядного статусу в організаціях. Проте стосовно тих жінок, що посідають нетрадиційні місця, головну роль починає відігравати дотримання меж мікрорівня: «засилля норм поведінки серед чоловіків, властивих неформальним групам (соціалізація у формі спілкування після роботи, використання чоловічого гумору, різновиди корпоративної форми одягу), сприяє визначенню «своїх людей» та чужаків і підтриманню в такий спосіб розрізнення на підставі гендеру». [16]

Отже, відмінність між жінками й чоловіками, будучи вбудованими в організаційні структури, які гендеризуються відповідно до ген-

дерованих організаційних процесів і оцінюються за гендерованими критеріями, проявляються виключно як відмінності між гендерованими індивідами. Коли гендерні межі виявляються проникними, гендерний порядок можуть відтворювати інші рупійні сили та процеси. Якщо жінки не задовольняють ці критерії (або ж, точніше, мабуть, було б сказати: коли ці критерії не задовольняють особливі потреби жінок), ми сприймаємо сегреговану за гендерною ознакою робочу силу та зарплату, нерівні можливості працевлаштування та просування по службі як «природні» наслідки існуючих уже відмінностей між жінками й чоловіками. Саме в такий спосіб породжуються відмінності між жінками й чоловіками і саме таким чином узаконюються та відтворюються нерівності між ними.

(Слід, звичайно, зазначити, що саме через ці процеси породжуються і «відмінності» між робітничим класом і представниками середнього класу, між білошкірими та темношкірими, між гетеросексуалами та гомосексуалами, а також узаконюються та відтворюються нерівності за класовою, расовою чи сексуальною ознакою. Унаочнення гендеру в цих організаційних процесах не повинно заступати нам цілісної картини взаємодій з іншими шаблонами відмінності та принципами нерівності. Так само, як чоловічий шаблон стає неусвідомлюваною нормою, так і шаблон білошкірого гетеросексуала — представника середнього класу стає такого ж роду нормою, за якою оцінюють життєвий досвід та особистісну реалізацію інших.)

Таким чином, ідея організаційної гендерної нейтральності — це знаряддя для відтворення гендерного порядку. «Теорія та практика гендерної нейтральності, — пише Asker, — затемнюють, приховують засадничу гендерну структуру, уможливлуючи тим самим її увічнення, навіть за умови, що паралельно докладаються зусилля для пом'якшення гендерної нерівності». [17] Організації віддзеркалюють та відтворюють гендерні відмінності; гендеровані інституції теж відтворюють гендерний порядок, згідно з яким чоловіки мають привілеї над жінками, а деякі чоловіки — білошкірі представники середнього класу гетеросексуальної орієнтації — є привілейованими навіть порівняно з іншими чоловіками.

«ЧИНЕННЯ ГЕНДЕРУ»

Залишається ще одна складова в соціологічному витлумаченні гендеру. Відповідно до теорії статевих ролей, ми набуваємо своєї гендерної ідентичності шляхом соціалізації, а відтоді ми готові поводити себе у

маскулінний чи фемінний спосіб. Отже, саме перед суспільством постає завдання забезпечити, щоб чоловіки вчиняли по-чоловічому, а жінки щоб засвоїли жіночі манери поведінки. Наша ідентичність є фіксованою, усталеною і відтепер внутрішньо притаманною нашій особистості. Ми не можемо перестати бути чоловіком чи жінкою, так само, як і перестати бути людиною — річ неможлива.

Соціологи Candace West та Don Zimmerman, доробок яких становить вагомий внесок у розвиток соціально-конструктивістського напрямку, стверджували, що гендер — це не складова ідентичності, фіксована й статична, яку ми привносимо у свої взаємини, а радше *продукт* цих взаємин. На їхню думку, «гендер людини — не просто один з аспектів того, чим вона є; на глибшому рівні — це щось таке, що вона *робить*, і причому робить регулярно, у взаємодії з іншими». Ми постійно «чинимо» гендер, виконуючи очікувані від нас дії та демонструючи приписані риси характеру. [18]

Якщо припустити, що наша статево-рольова ідентичність нам властива, як тоді відповісти на запитання, яке, можливо, виникло у West та Zimmerman: із чим саме пов'язуємо ми цю властивість? За якими критеріями ми передусім сортуємо людей відповідно до цих статевоїх ролей? Як правило, наша відповідь повертає нас до біології і, конкретніше, до первинних статевоїх характеристик, що, як ми гадаємо, визначають, яким буде гендер. Біологічна стать — у вигляді зовнішньо проявлених геніталій — стає соціалізованою гендерною роллю. Тих, що мають чоловічі геніталії, класифікують в один спосіб; тих, що мають жіночі геніталії, класифікують інакше. Ці дві статі стають різними гендерами, що, як вважається, мають відмітні особливості і потребують різних інституційних і соціальних урегулювань, які б відповідали їхнім природним — а тепер і соціально набутим — відмінностям.

Більшість часу ми приділяємо такого роду розумінню — на рівні здорового глузду. Ми вважаємо первинні статеві ознаки (ті, що наявні від народження) значно вагомішими за вторинні статеві ознаки (ті, що з'являються у період статевого дозрівання) для призначення гендерно-рольової ідентичності. Однак звідки ми це знаємо? Коли ми зустрічаємо когось на вулиці, в око нам впадають передусім *вторинні* статеві ознаки цієї людини — розвиненість грудей, волосся на обличчі, мускулатура. Понад те, саме манера тримати себе — одяг людини, її рухи й мова — засвідчує нам, кого ми бачимо перед собою: чоловіка чи жінку. Певна річ, дивний був би світ, якби нам потрібно було повсякчас просити людей пред'явити нам свої геніталії, аби ми переконалися, що їхня зовнішність нас не обманює!

Один з методів, до якого вдавалися соціологи, аби піддати сумніву це припущення, полягає в уявленні того, що первинні та вторинні статеві ознаки не відповідають одне одному. У багатьох випадках діти «змішаної статі», або гермафродити, первинні статеві ознаки яких нелегко розпізнати візуально, проходять через пластичну операцію на геніталіях з метою їхньої перебудови, залежно від розміру пеніса, а не від наявності чи відсутності Y-хромосоми. При цьому для хірургів «хромосоми є менш визначальними для встановлення гендеру, ніж розмір пеніса». Таким чином, отримання ярлика «особа чоловічої статі» не обов'язково залежить від наявності одної Y- і одної X-хромосоми і від вироблення сперми, радше воно «диктується естетичною умовою наявності пеніса відповідного розміру». Хірурги виходять з припущення, що жодна «особа чоловічої статі» не захоче жити як чоловік, маючи такі маленькі геніталії, тож вони «коригують» те, що матиме, безсумнівно, проблематичний вигляд. (Особі жіночої статі, що перенесли аналогічну пластичну операцію, продовжують жити як жінки.) Отже, виявляється, що розмір таки має значення — принаймні для лікарів. [19]

У своїй праці, яка викликає неабияке замішання, «Gender: An Ethnomethodological Approach» [«Гендер: етнометодологічний підхід»], Suzanne Kessler та Wendy McKenna запропонували два зображення, на яких первинні та вторинні статеві ознаки не відповідають одне одному.

На якому із цих зображень «чоловік», а на якому — «жінка»? Як ви відповісте на це запитання? Якщо ваша відповідь ґрунтуватиметься на первинних статевих ознаках — геніталіях — ви мусите дійти висновку, що багато хто з тих, з ким ви маєте справу в повсякденному житті, можуть приховувати своє «істинне» «Я». Проте, якщо ваше рішення базуватиметься на тому, що ви бачите «вище талії» — а це більш доступно для огляду в повсякденному житті — ви маєте зробити висновок, що чимало людей можуть фактично мати стать, яка не відповідає їхній зовнішності.

Ці зображення можуть викликати бажання відмахнутися від них як від плоду фантазії. Зрештою, у реальному житті геніталії людей відповідають їхнім вторинним статевим ознакам, і ми завжди здатні побачити різницю, хіба не так? Ну, можливо, не завжди. Пригадаймо популярний фільм «The Crying Game» [«Криклива гра»] і те приголомшення, яке викликало розкриття — і для публіки, і водночас для головного героя фільму — того факту, що Dil — жінка, в яку він був закоханий — насправді була чоловіком. А згадайте, якою була наша реакція, коли актор Dustin Hoffman виявив, що Emily Kimberly

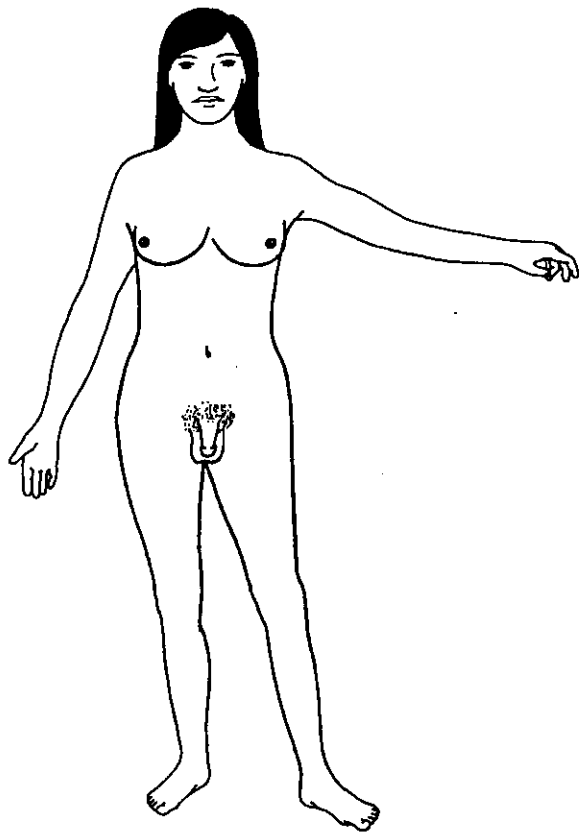

Рисунок 5.1. Фігура з пенісом, грудьми, стегнами, без натільного волосся і з довгим волоссям на голові. З кн.: Suzanne Kessler and Wendy McKenna, *Gender: An Ethnomethodological Approach* [«Гендер: Етнометодологічний підхід»]. Copyright © 1985 by University of Chicago Press. Передруковано з дозволу John Wiley & Sons, Inc.

була насправді Edward Kimberly у фільмі «Tootsie» [«Тутсі»]; або ж пригадаймо п'єсу «M. Butterfly» [«М. Батерфляй»] на Бродвеї, в якій розповідалося про чоловіка, який жив із «жінкою» понад тридцять років, *ніколи навіть не здогадуючись, що це був насправді мужчина*. Ще один привід для роздумів — Marilyn Manson і те потрясіння й замішання, які викликала в останні роки ця постать. А що можна

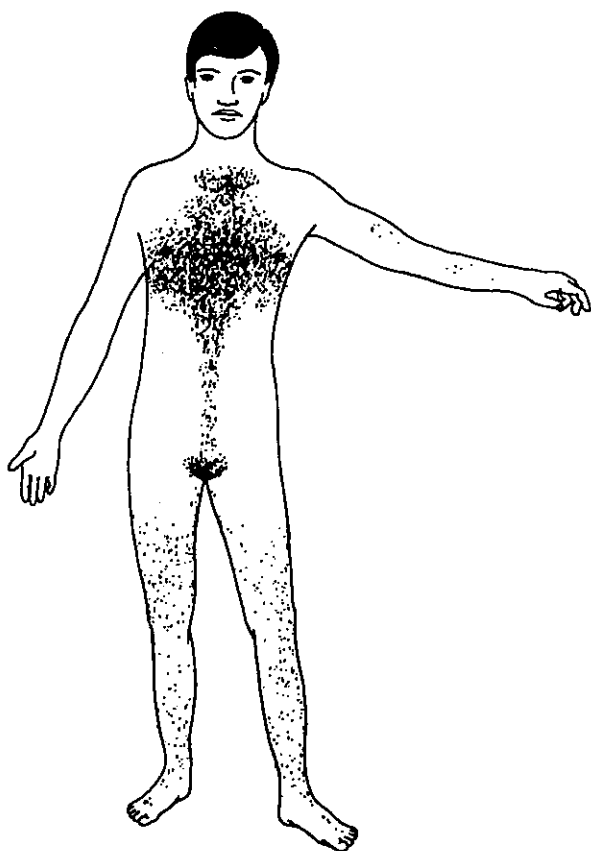

Рисунок 5.2. Фігура з вульвою, без грудей, без стегон, з натільним волоссям і з коротким волоссям на голові. З кн.: Suzanne Kessler and Wendy McKenna, *Gender: An Ethnomethodological Approach* [«Гендер: Етнометодологічний підхід»]. Copyright © 1985 by University of Chicago Press. Передруковано з дозволу John Wiley & Sons, Inc.

сказати про той жах і відразу, що їх виказують чоловіки, які платять проституткам гравесті за оральний секс, а потім з'ясовують, що насправді це була не «вона», а «він». Така плутанина нерідко є приводом для комедії. Інформація про те, кого ми бачимо перед собою — особу чоловічої чи жіночої статі — часто буває значно важливішою для нас, аніж для об'єкта нашого спостереження, як це

можуть підтвердити шанувальники телевізійної програми «Saturday Night Live» [«Живий ефір у суботню ніч»] стосовно героя двоїстої природи на ім'я «Pat». Глядачі, що спілкувалися з Pat, постійно намагалися вивудити з нього/неї інформацію про те, ким він/вона є «насправді», тоді як цей герой безтурботно відповідав на їхні запитання й уникав кожної риторичної пастки.

Звичайно, усе це витвори мас-медіа, а в реальному житті подібні ситуації не такі вже й поширені, і «перебіг» їхній значно складніший. Однак одна з причин того, чому ми отримуємо насолоду від цього парадусу героїв двоїстої природи, полягає в тому, що гендерна впевненість є надто важливою для нас. Без неї ми почуваємося так, начебто ми втратили свої соціальні орієнтири у світі, і нам загрожує свого роду «гендерне запаморочення», коли дуалістичні концепції, які ми вважали засадами нашої соціальної реальності, виявляються більш розмитими, ніж нам це здавалося чи ми того сподівалися. [20] При цьому виникає таке почуття, начебто наші уявлення про гендер мають своїм підґрунтям сипучий пісок. Ось як описує соціолог-жінка свої неприємні враження від статевої двоїстості продавця комп'ютерів:

Особа, що відповідала на мої запитання, дійсно, була продавцем. Я не могла визначити, чоловічої чи жіночої статі була ця особа. На що я звертала увагу? (1) Волосся на обличчі: у неї/нього була гладенька шкіра, однак у декого з чоловіків на обличчі мало або взагалі відсутнє волосся. (Це залежить від раси; у тубільних американців і чорношкірих волосся на обличчі немає.) (2) Груди: на ній/ньому була вільного крою сорочка, яка спадала з її/його плечей. А як відомо, на жаль, багатьом жінкам, юність яких припала на 1950-і рр., жінки бувають нерідко плоскогрудими. (3) Плечі: у нього/неї були замалі і занадто округлі, як для чоловіка, і заширокі, як для жінки. (4) Руки: довгі й тонкі пальці, міжфалангові суглоби трохи завеликі, як для жінки, і замалі, як для чоловіка. (5) Голос: середнього діапазону, невиразний, як для жінки, і аж ніяк не підвищених тонів, які характерні для деяких чоловіків-геїв. (6) Його/її ставлення до мене: ця особа не дала мені жодного натяку щодо того, однієї ми з нею статі чи різної. Не було навіть якихось ознак того, що він/вона усвідомлює, що його/її стать важко визначити і що мене це питання цікавило, навіть якщо я й старалася, як могла, не виказувати свою цікавість, тож я не викликала у нього/неї замішання, поки ми розмовляли про документ на комп'ютер. Я пішла, так і не дізнавшись про стать мого продавця, і це запитання, що залишилося без відповіді, не давало мені спокою (звісно, я дитя своєї культури). [21]

Трансвестити і просто особи в одязі протилежної статі засвідчують штучність гендеру. Гендер це вистава, свого роду витівка з перевдяганням, під час якої ми — завдяки вдалому маніпулюванню реквізитом, жестами, символікою, поведінкою та емоціями — намагаємося переконати інших у нашому успішному засвоєнні маскулінності чи фемінності. Або ж гра, в яку ми граємо, озброївшись умовними атрибутами успішного гендерного набутку, неначе напнувши на себе личину професійного баскетболіста Dennis Rodman.

Натомість, трансгендеровані особи, що перенесли реконструктивну операцію на геніталіях, нерідко відновлюють у правах анатомію як головний показник гендерної ідентичності, неначе чоловік не може бути «справжньою» жінкою, поки в нього є пеніс, або жінка не може бути «справжнім» чоловіком, поки у неї немає цього органа. Нерідко трансгендеровані особи, чи транссексуали, спричиняються до розширення множини гендерованих рис, додаючи до неї особливості своєї щойно реконструйованої біологічної статі. Транссексуали, що переходять зі стану чоловіка у стан жінки, часто стають гіперфемінними, манірними та пасивними; у транссексуалів, які здійснюють перехід типу жінка — чоловік, можуть спостерігатися прояви яскраво вираженої, агресивної маскулінності.

Особи в одязі протилежної статі розуміються на цьому краще або, точніше, їм відомо більше: як «соціальні конструктивісти» вони знають, що успішне виконання функцій чоловіка чи жінки просто означає переконання інших у тому, що ви є тим, на кого скидається. Лишень запитайте Ru Paul, який, на позір, здійснює перехід між цими двома іпостасями майже без особливих зусиль. (Я не випадково кажу «на позір», оскільки, можливо, «йому» потрібен певний час для репрезентування себе і як особи чоловічої статі, і як особи жіночої статі.) Або ж розпитайте Alison Laing, чоловіка й батька, який приблизно 80% свого життя проводить у жіночому одязі, а 20% — одягнений як мужчина. «Ми не зобов'язані жити в гендерних ізоляторах», — говорить він. [22]

Більшості з нас стіни цих ізоляторів видаються надзвичайно зручними. Ми засвоюємо гендерну роль у ранньому дитинстві, і вона залишається при нас практично впродовж усього нашого життя. Коли нашій гендерній ідентичності щось загрожує, ми нерідко вдаємося до перебільшення, демонструючи гіпермаскулінність або надмірну фемінність. А коли наше відчуття гендерної ідентичності інших людей зазнає струсу чи деформації, це викликає в нас тривогу і навіть лють. «Ми надаємо такого великого значення поняттю бути чоловіком чи жінкою, що в разі, якщо ви випадаете із цього примітивного

визначення сутності чоловіка чи жінки, чимало людей дивляться на вас, як на подобу монстра», — говорить Susan Stryker, транссексуал типу чоловік—жінка. Щороку транссексуали стають жертвами вбивства чи нападу. [23]

Цікавий випадок із «Agnes», про який повідомив Harold Garfinkel, також слугує ілюстрацією на цю тему. Йдеться про людину на ім'я Agnes, на яку вперше натрапили наприкінці 1950-х років психіатр Robert Stoller та соціолог Garfinkel. Хоча Agnes у всіх відношеннях видавалася доволі жіночною жінкою, у неї був пеніс, який вона вважала біологічною помилкою. Ця Agnes «знала», що вона жінка, і вчиняла як жінка (і до того ж вимагала ставитися до неї, як до жінки). «Я завжди була дівчинкою», — заявляла вона своїм інтерв'юерам і розцінювала своє соціальне виховання в ранньому дитинстві як немилосердну травму, будучи змушеною брати участь у характерних для хлопчиків видах діяльності, таких як спорт. Оскільки геніталії не становили «суттєвих ознак її фемінності», Agnes натомість посилалася на свої доволі розвинені груди і на те, що все своє життя вона усвідомлювала себе, фактично, особою жіночої статі. «Притаманні їй, за її власними словами, жіночі почуття, поведінка, добір приятелів тощо ніколи не були наслідком її рішення чи вибору, а завжди виникали як *даність*, як природний факт», — пише Garfinkel. (Як бачимо, Garfinkel, як і я сам, говорячи про Agnes, вживаємо займенник жіночого роду, хоча біологічно в Agnes були чоловічі геніталії.) [24]

Отже, розуміння того, як ми продукуємо ґендер, вимагає від нас унаочнення демонстративних елементів ідентичності, а також потребує публіки для цих дій. Крім того, воно відкриває неймовірні можливості для соціальних змін; як відзначає Suzanne Kessler у своєму дослідженні «осіб змішаної статі» (гермафродитів),

Якщо автентичність ґендеру ґрунтується не на пізнаванні природи, а на деклараціях когось іншого, значить хтось має владу проголошувати щось інше. Якби лікарі визнали, що у своєму виправленні ґендеру вони підспудно керуються уявленням про те, що в остаточному підсумку, і завжди, люди самі формують ґендер (так само, як і соціальні системи, які ґрунтуються на пов'язаних з ґендером концепціях), відкрилися б необмежені можливості для реальних суспільних трансформацій. [25]

ґендерний утопізм Kessler порушує важливе питання, з погляду соціологічного підходу. Проголошуючи, що ми «робимо» ґендер, ми маємо на увазі, що ґендер — це щось більше, ніж те, що зроблено

для нас. Ми творимо і відтворюємо нашу власну гендеровану ідентичність у межах контекстів наших взаємодій з іншими людьми і в рамках доступних для нас інституцій.

СОЦІОЛОГІЯ ЗГВАЛТУВАННЯ

У попередніх розділах, характеризуючи теоретичні підходи, ми зосередили увагу на тому, яким чином кожний напрям витлумачує одне, суто гендероване, явище, а саме згвалтування. Ми бачили, наприклад, що деякі біологи-еволюціоністи пояснюють згвалтування як еволюційну репродуктивну стратегію для «невдах», які не в змозі передати наступному поколінню свій генетичний спадок за допомогою старомодного зваблювання. (Отже, саме біологи-еволюціоністи, а не провідні феміністки, наполягають на тому, що згвалтування і секс — одне й те саме!) Крім того, ми ознайомилися з тим, як спростовують цю біологічну аргументацію антропологи, висуваючи натомість пояснення, що феномен згвалтування значною мірою варіюється залежно від культури і що саме статус жінок визначає різницю між захищеними від згвалтування і не захищеними від нього суспільствами. Там, де жінок цінують і поважають, рівень згвалтувань винятково низький. А там, де жінки упосліджені й знецінені, рівень згвалтувань високий.

Психологи вчать нас розрізняти гвалтівників і негвалтівників на підставі аналізу психодинамічних процесів, які підштовхують окремого індивіда чоловічої статі до такої маргінальної поведінки. Для гвалтівників завжди є характерним їхнє відхилення від норми — внаслідок або травми в дитинстві, або нерозв'язаного почуття гніву, виниклого у нього до матері, чи відчуття неадекватної гендерної ідентичності. «Згвалтування — це завжди симптом деякої психологічної дисфункції — або тимчасової та минулої, або хронічної та рецидивної». На рівні здорового глузду гвалтівників прийнято вважати «хворими особами». [26]

Як нам уже відомо, соціологічний підхід ґрунтується на зазначених вище концепціях. Проте він, крім того, пропонує радикальний відхід від них. Згвалтування є особливо показовим, оскільки це вчинок, характерний майже виключно для одного гендеру — чоловіків, хоча на нього здатні і до нього вдаються як чоловіки, так і жінки. Таким чином, аналіз такого явища, як згвалтування, є особливо корисним для дослідження динаміки водночас і відмінності (оскільки лише чоловіки здійснюють його), і домінування (оскільки його пер-

винною функцією є домінування чи жінок, чи чоловіків). Замість того, щоб обстежувати сукупність хворих індивідів, соціологи цікавляться тим, наскільки звичайними (наскільки «нормальними») можуть бути гвалтівники, а потім зупиняють свій погляд на культурі, яка узаконює їхню поведінку. Крім того, дослідження цього явища дає змогу виявити ті процеси та рушійні сили, що змушують усіх жінок відчувати загрозу потенційної можливості стати сексуальною жертвою — ситуація, яка відтворює і гендерний поділ, і гендерну нерівність.

Соціологічні дослідження гвалтівників встановили, що багато хто з них одружений або має постійних, регулярних партнерів. Дослідження групового згвалтування виявляють навіть ще більш «типового» хлопця, який вважає, що він просто складає компанію своїм друзям. Гвалтівники розглядають свої дії в термінах, які виражають владні відмінності між жінками й чоловіками. Ці чоловіки трактують те, що вони вчиняють щодо жінок, як свою «прерогативу» — право на жіночі тіла. До того ж вони нерідко розглядають свою поведінку у світлі свого взаємозв'язку з іншими чоловіками. Наприклад, члени «Spur Posse» [«Молодчики зі шпорами»] — групи підлітків з Південної Каліфорнії, звинувачуваних у численних актах згвалтування під час побачення та знайомства, вели рахунок своїм «звитягам», використовуючи номери на одностроях спортсменів, значення яких було зрозумілим лише для їхніх друзів. А під час війни згвалтування стає формою спілкування між переможцем і тим, хто зазнав поразки, а жіночі тіла відіграють роль «воєнної здобичі».

Згвалтування, будучи актом агресії, вчиненої окремим чоловіком чи групою чоловіків, становить водночас і соціальну проблему, з якою стикаються жінки як група. Жінки можуть реагувати на згвалтування як окремі індивіди — змінюючи своє екіпірування, свої шаблони поведінки й мовлення, своє бажання бути у певних місцях і в певний час — однак згвалтування зачіпає всіх жінок. Згвалтування — це форма «сексуального тероризму», — пише теоретик права Carol Sheffield, — система постійного нагадування жінкам про те, що ми приступні для нападу, що ми під прицілом виключно в силу нашого гендеру. Думка про те, що такі речі можуть траплятися і таки трапляються, тримає всіх жінок у психологічному стані впевненості в тому, що вони є потенційними жертвами». [27]

Отже, для соціолога згвалтування виражає водночас і структуру стосунків, й індивідуальну подію. На індивідуальному рівні це вчинок чоловіка (або групи чоловіків) проти жінки. Він підтримується культурним механізмом, який витлумачує його як легітимний і виправданий. Він тримає жінок у стані незахищеності як потенційних міше-

ней. У такому сенсі, згвалтування відтворює і гендерну відмінність (жінки уразливі і залежать від чоловіків, потребуючи їхнього захисту; жінки не наважуються відвідувати призначені для чоловіків місця, такі як вулиця, через побоювання стати жертвою), і гендерну нерівність. [28]

ЩОДО ВИТАУМАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТОСУНКІВ

Отже, яким нам бачиться гендер під соціологічним кутом зору? Складові визначення видаються доволі прозорими. Досліджуватимемо три взаємопов'язані рівні — (1) ідентичність, (2) взаємодія і (3) інституція, а також взаємозв'язки між ними, для того аби пояснити два споріднені явища: гендерну відмінність і гендерну нерівність.

По-перше, ми розуміємо, що гендер не є «річчю», якою володіють, натомість це множина вчинків, що їх здійснює людина. Коли ми «чинимо» гендер, ми здійснюємо це по відношенню до інших; наш учинок оцінюється і узаконується на підставі ставлення до нього інших людей. Гендер — не так властивість індивіда, як, радше, продукт наших взаємодій з іншими людьми. Такі вчені, як West та Zimmerman називають гендер «керованою властивістю», якою ми «маніпулюємо з урахуванням того факту, що інші оцінюватимуть нас і певним чином діятимуть у відповідь». Жінки й чоловіки становлять різні соціальні групи, утворені в процесі «конкретних, історично мінливих і, загалом нерівноправних, соціальних взаємин». Те, що колись писав видатний британський історик E.P. Thompson про поняття класу, рівною мірою стосується і гендеру. Гендер — це «взаємини, не річ», і, як і в разі всіх інших стосунків, ми є активними їх творцями. Ми не просто успадковуємо чоловічу чи жіночу статеву роль — ми активно (через взаємодії) і безнастанно визначаємо та переозначаємо, що то значить бути чоловіком чи жінкою, у наших щоденних контактах одне з одним. Гендер — це щось таке, що *чинять*, а не те, що *мають*. [29]

По-друге, ми розуміємо, що ми чинимо гендер у кожній взаємодії, у кожній ситуації, у кожній інституції, у яких ми опиняємося. Гендер — це ситуативне викінчення, так само, як і аспект взаємодії — ідентичності. За висловом Messerschmidt, «гендер — це ситуативне звершення, у якому ми творимо форми поведінки, оцінювані іншими учасниками тієї самої безпосередньої ситуації як маскулінні чи фемінні».

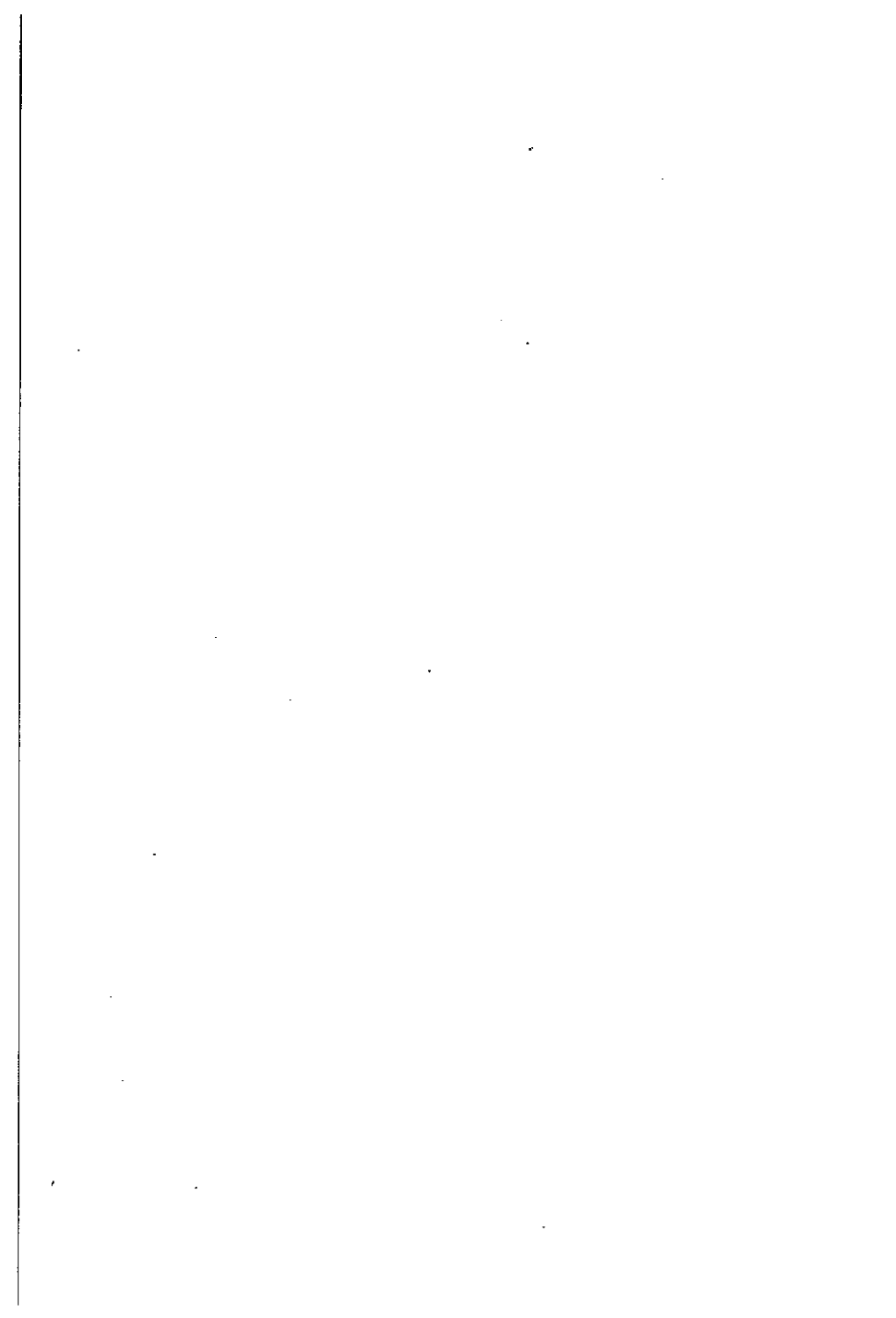
Гендер — це те, що ми привносимо в ці взаємодії, а також і те, що породжується в їх перебігу. [30]

До того ж, гендер твориться не в позбавленому гендеру вакуумі, а, радше, у гендерованому світі, у гендерованих інституціях. Наш соціальний світ побудовано на підмурку загальної структурної нерівності, оснований на гендері; соціальне життя відтворює водночас і гендерну відмінність, і гендерну нерівність. Ми маємо сприймати маскуліність і фемінність «не як ізольований об'єкт зі своєю власною історією, а як безперервний творчий процес у межах історії соціальної структури, що еволюціонує». За визначенням Katherine Ryke, гендер становить

радше виниклу властивість ситуативної взаємодії, а не роль чи атрибут. Глибоко приховані і, як правило, позасвідомі уявлення про питому природу чоловіків і жінок зумовлюють формування гендеру в повсякденних взаємодіях. Оскільки ці уявлення формуються за взірцем існуючих владних стосунків макроструктурного характеру, прийнятні, з погляду культури, механізми творення гендеру стоять на сторожі інтересів чоловіків, а не жінок. У такий спосіб відтворюються гендеровані владні стосунки. [31]

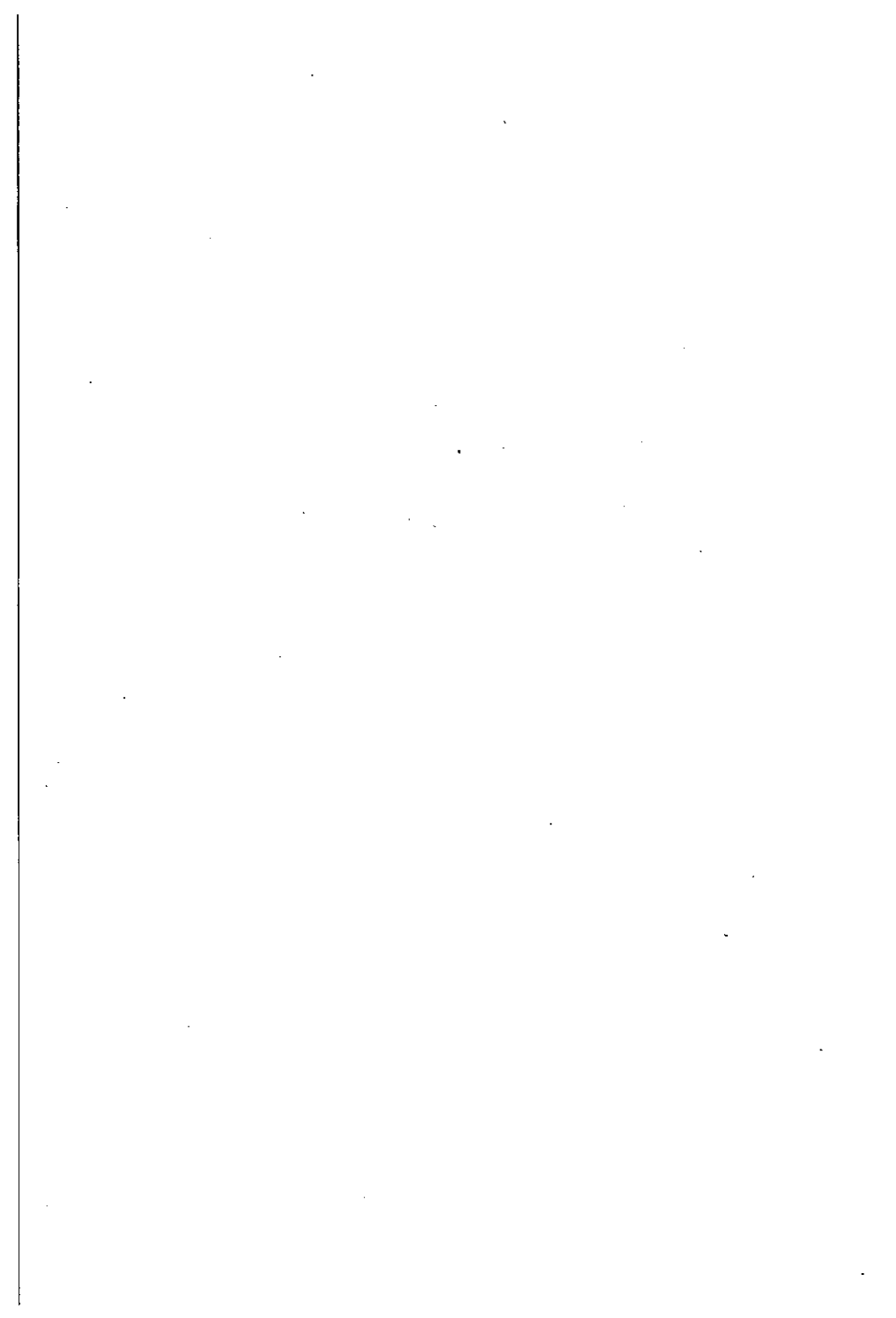
Коротко кажучи, соціологія має унікальне спорядження для того, аби зрозуміти, водночас, і те, у чому полягає дійсна відмінність між жінками й чоловіками, і те, що становить не реальну, а позірну різницю, і, крім того, пояснити, чому гендерна відмінність є наслідком, а не причиною нерівності. Ми гендеровані люди, що живуть гендерованим життям у гендерованому суспільстві, але ми дійсно живемо на одній і тій самій планеті. (Насправді, може виявитися, що лише на цій планеті наші відмінності становлять різницю.)

Далі в цій книжці ми розглянемо деякі інституції, які долучаються до творення гендерної відмінності і відтворюють гендерну нерівність — сім'ю, навчальний заклад, місце роботи — і проаналізуємо деякі механізми прояву цих відмінностей і цієї нерівності під час наших взаємодій одне з одним — в коханні, сексі, дружбі та насильстві.

Ч
А
С
Т
И
Н
А
2

ГЕНДЕРОВАНІ
ІДЕНТИЧНОСТІ,
ГЕНДЕРОВАНІ
ІНСТИТУЦІЇ

ГЕНДЕРОВАНА СІМ'Я

Раніше зовсім не вимагалось від нуклеарної сім'ї жити самій по собі — у якомусь ізоляторі, як це робимо ми. Без родичів, без підтримки ми створили їй нестерпні умови.

MARGARET MEAD

Я не визнаю ностальгії, за винятком своєї власної.

LOU REED

З десяток років тому, 1992 року, тодішній віце-президент Dan Quayle спричинився до громадської дискусії на тему сім'ї, безневинним поштовхом до якої послужила його критика вигаданого героя якоїсь телевізійної вистави. Прийняття Murphy Brown рішення стати матір'ю-одиначкою, на його думку, «ставило під сумнів важливість ролі батька» і подавало одноосібне батьківство «просто як ще один можливий варіант вибору стилю життя». Сорок один мільйон американців спостерігали за риторичним реваншем Murphy. 21 вересня 1992 року, в передачі «Murphy Brown» [«Мерфі Браун»] вона дала відсіч «до болю несправедливим» нападкам Quayle, нагадавши йому і всій Америці, що «сім'ї існують у будь-якій формі і можуть налічувати будь-яку кількість членів».

Однак на цьому перепалка не скінчилася. Рік по тому з'явилася стаття у часопису, в якій проголошувалося, що «Dan Quayle мав рацію», і несподівано Америка була втягнута у суперечку стосовно того, що стало відомо як «сімейні цінності». Дехто бив на сполох, стверджуючи, що сім'я переживає «кризу» — розвалюється, і серед причин цього явища називалися такі: високий рівень розлучень; підліткова вагітність; одноосібне батьківство; діти з ключем від квартири, виховувані сторонніми людьми, а також геї та лесбійки, що виборюють право одружуватися і мати своїх чи прийомних дітей. Для

цих занепокоєних членів суспільства «традиційна» нуклеарна сім'я 1950-х років (в стилі комедії ситуацій «Leave it to Beaver» [«Залиште це Клопотуну»] та її подібних із тогочасного репертуару) — визначена одним з її прибічників як «законний і довічний, сексуально виключний, гетеросексуальний і моногамний шлюб на основі почуття любові й товариськості, який передбачає чіткий поділ праці між особою жіночої статі в ролі цілоденної домогосподарки та особою чоловічої статі в ролі головного годувальника і авторитета в останній інстанції» — на очах зникала, зазнавши подвійного удару (як із двостовлки): від суспільства вседозволеності та від держави добробуту. Суспільство вдавалося до безлічі заходів карального характеру, аби підтримати цей інститут, що опинився в облозі, і відновити згаданий варіант сім'ї, і серед них — закони, які покликані обмежувати можливості розлучення, придушувати право жінок на аборт, запроваджувати гетеросексуальну норму сімейного життя і сприяти трансформуванню шлюбу з юридичного контракту у священний «завіт» [«covenant»]. [1]

Утім, інші члени суспільства вітали ці нові й різноманітні метаморфози, що відбувалися з інститутом сім'ї, доводячи, що вони зміцнюють силу американської сім'ї. Прибічники сімейної різноманітності вбачали проблеми сім'ї в удаванні, що модель ситуаційних комедій 1950-х років залишається не лише універсальною, а й повсюдно бажаною. Фактично, ці самі заходи карального характеру власне посилювали ті проблеми сім'ї, які вони були покликані розв'язати, і в такий спосіб обмежували рівноправність жінок і вибір дітей. Якби ми мали запровадити сімейні цінності в редакції представників правого спрямування, доводить журналістка Katha Pollitt,

ми повинні були б повернути ХІХ ст. в усій його повноті: відновити культ незайманості і подвійний стандарт, заборонити контролювання народжуваності, обмежити розлучення, вишпурнути жінок з престижних професій, примусити неодружених сагітних жінок обрікати своїх немовлят на всиновлення під страхом соціальної приреченості, робити з позашлюбних дітей правових ізгоїв.

Цей невіргодний (і доволі мерзенний) сценарій наводить на думку, що нам краще було б узвичаїти розмаїття способів життя, що їх ми обираємо, і виробити політику, орієнтовану на допомогу й сприяння всім можливим формам сім'ї. [2]

Обидві сторони-учасниці цієї дискусії мають певну рацію. Попри те, що сім'я видається однією з найбільш тендітних соціальних інституцій, фактично, вона виявляється, можливо, найжиттєздатнішою з них усіх. Американські сім'ї зазнавали різких змін у ході нашої

історії, і форма сім'ї продовжує пристосовуватися до мінливих обставин. Однак мало що свідчить про те, що сім'я занепадає чи відмирає. Шлюб залишається доволі популярним: із десяти американців більш як дев'ять відважуються на цей крок. Відсоток жінок, які залишаються самотніми все своє життя, у наші дні фактично нижчий від того, що був на зламі XIX–XX століть. Те, що у Сполучених Штатах майже половина всіх шлюбів є повторними, засвідчує водночас і зростаючу кількість розлучень, і тривалу віру в інститут шлюбу. Практично кожний бажає одружитися, у тому числі геї та лесб'янки, кампанії яких за право на одруження стоять зараз на порядку денному політичного життя (і, за іронією долі, проти цього виступають ті, хто має намір «захищати» шлюб). [3]

Якщо нуклеарна сім'я не перебуває у кризі, тоді через що все ж таки зчинилася буча? Певна частина сімейних цінностей вступає у суперечність з іншою частиною, яку можна було б схарактеризувати як «недоречну ностальгію» — романтизоване уявлення про те, що форма сім'ї гатунку 1950-х років (на які припадає період юності багатьох диспутантів) править за позачасовий образ, що його мають імітувати всі можливі форми сім'ї. У 1960-х рр. антрополог Raymond Birdwhistell поймає цей феномен «сентиментальною моделлю», коли він змальовував манеру, в якій сільські мешканці штату Кентуккі описували чи «пригадували» свої сім'ї, створюючи образ, який мало в чому був схожий з тими сім'ями, в яких вони дійсно жили. Нерідко наші описи родини більшою мірою відповідають цій міфічній моделі, ніж нашому реальному досвідові. Перетворившись на громадську політику, ця розпливчата й неісторична примара нерідко супроводжується розладом слуху, який полягає у намаганні відгородитися від усіх неприємних звуків сучасності — какофонічного хору різноманітних груп населення в умовах демократії, шуму-гаму робочих місць, до яких тягнуться і жінки, і чоловіки, надокучливого галасу телевізійних програм і рок- чи реп-музики, надривних зойків сексуальної революції.

Здебільшого дискусія щодо сімейних цінностей перетворюється на сварку з фемінізмом, який нерідко незаслужено гудять або ж помилково вихваляють за те, що може бути єдиною в своєму роді величезною трансформацією американського суспільства у цьому сторіччі: вихід жінок на роботу. Цей процес розпочався задовго до виникнення сучасного фемінізму, хоча наступ на «загадковість жіночості», який повели представниці жіночого руху 1960-х років, дав працюючим жінкам той політичний кілочок, за який вони могли зачепити свої палкі бажання й поривання.

І, нарешті, дискусія про кризу сім'ї ґрунтується, здебільшого, на неправильному прочитанні історії. Попри те, що в нашій уяві сім'я постає як «приватна сфера», як затишний прихисток від сповненого холодної конкуренції світу економічного та політичного життя, сім'я ніколи не була окремишим світом. Сучасну сім'ю побудовано на ваговитих засадах економічної та політичної підтримки. Сьогодні вона спирається на інфраструктуру, що охоплює державні фонди для доріг і шкіл, агенції з купівлі нерухомості, установи для юридичного оформлення шлюбу та розлучення. Місце роботи і сім'я тісно переплетені; «сімейна зарплата» слугує організуючим чинником сімейного життя, так само, як і економічного життя, виражаючи ідеалізоване уявлення про те, якою є сім'я і якою вона має бути. Ця громадська складова сфери приватного життя нерідко залишається непоміченою в сьогodнішніх диспутах про сім'ю, почасти через те, що вона надто глибоко вкорінена в наш історичний розвиток. Сучасна «криза» датується початком ХХ ст., але витоки сьогodнішньої дилеми сягають значно віддаленішого минулого нашої нації.

КОРОТЕНЬКА ІСТОРІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ СІМ'Ї

Від самого початку американські сім'ї пожинали плоди різких змін у сімейній моралі, що охопили Європу і колонії в середині ХVІІІ століття. Хоча батьківський авторитет усе ще залишався осердям «добре впорядкованої сім'ї», нова мораль під вивіскою «емоційного індивідуалізму» закликала до ідеалу, який передбачає більш теплі й дружні стосунки між чоловіком і дружиною, а також між батьками й дітьми. На «хвилі сентименту» чоловіків і жінок заохочували до одруження на основі взаємного захоплення; шлюб розглядався радше як «союз індивідів», а не «союз двох родоводів». Поводження чоловіка стосовно своєї дружини ставало дедалі менш брутальним: відходила в минуле чоловіча звичка бити дружину і наполягати на своїх подружніх «правах», а батьки були вже не такі суворі зі своїми дітьми, про що свідчило відмирання традиції тілесного покарання. [4]

Американські жінки користувалися більшою свободою, порівняно зі своїми європейськими подругами. Відсутність традиції посагу, яка зумовлювала економічну пов'язаність жінок зі своєю сім'єю, а також гарантованість права на свою власність після заміжжя, оформлену на власне ім'я, створювали американським жінкам кращі умови як для одруження, так і для повторного шлюбу. Таким чином, у ХVІІІ ст. і на початку ХІХ ст. американська сім'я нагадувала радше

не монархію в мініатюрі, а «маленьку співдружність», у якій чоловік, дружина й діти «співпрацювали як члени спільного підприємства». Значно меншою була диференціація між «його» та «її» сферами діяльності: жінки й чоловіки працювали разом і в домі, і поза нею; жінки виробляли багато речей, потрібних для сім'ї, а чоловіки працювали в ритмі сімейного, а не індустріального часу. Так само, як жінки й чоловіки були залучені до світу роботи, так і батьки й матері спільними зусиллями виховували дітей. Історик John Demos пише про «активне й всеохопне батьківство, яке становить невіддільну частину всієї споруди домашнього й виробничого життя». Фактично, на світанні XIX ст. посібники з виховання дітей були написані для батьків, а не матерів, і діти виховувалися переважно одним із батьків — одної з ними статі — за неформальним, але загальноприйнятим шаблоном, основанийм на статевій сегрегації. [5]

Проте впродовж кількох десятків років від початку XIX ст. цей світ перемінився. До середини століття дистантність між роботою і домом катастрофічно збільшувалася, призвівши і в реальному житті, і в ідеології до розмежування сфер діяльності. Сімейне життя «опинилося відірваним від світу роботи», а місце роботи і дім були розмежовані й позначені як його та її. У 1849 р. Alfred Lord Tennyson відобразив це розмежування сфер діяльності у своїй поемі «Принцеса»:

Чоловік для поля, а жінка для дому;
Йому шаблю, а їй голку;
У чоловіка голова, а у жінки серце;
Чоловікові — командувати, а жінці — підкорятися;
Все інше — безлад. [6]

Чоловіки переживали це розмежування двояко. Оплачувана робота перемістила їх з дому та ферми до млина та фабрики, до крамниці та контори. Чоловіки жили зараз за іншим годинником, оскільки їхній денний ритм перебудувався під ударами невинного молота індустрії. По-друге, чоловіча частка роботи по дому поступово індустріалізувалася і сходила нанівець, оскільки такі види робіт, як добуток палива, вироблення шкіри та заготівля зерна перемістилися в зовнішній світ. Завдяки цьому продовжувалося «звільнення» чоловіків від прив'язаності до дому, в результаті чого виховання як синів, так і дочок було цілковито покладено на плечі їхніх дружин.

Якщо чоловіки звільнялися, то положення жінок лише в популярній літературі було піднесеним, тоді як в реальності могло бути рівнозначним ув'язненню. У художній літературі, у проповідях, що лунали із загальнонаціональних амвонів, у творах мистецтва високо-

го штилю діяльність жінок було переосмислено, вона подавалася взагалі не як «робота», а радше як Богом дана місія. Хоча деяка пов'язана з домом робота, як-от прядіння та ткацтво, відійшла в минуле, переважна частина сфери діяльності жінок залишилася неторкнутою; вони, як і раніше, куварили й пекли хліб, навіть якщо їхні чоловіки вже не вирощували й не молотили зерно і не забивали худобу, з м'яса якої жінки готували їжу. Прибирання по дому і догляд за дітьми дедалі більше розглядався як «жіноча робота».

Хоча чоловіча й жіноча сфери діяльності були симетричними й доповняльними, вони не були рівноцінними. Як писали Catharine Beecher та Harriet Stowe у своїй знаменитій книжці «The American Woman's Home» [«Дім американської жінки»] (1869),

Коли сім'я спирається на інститут шлюбу, саме чоловік стає головою і головним вершителем правосуддя, користуючись своєю фізичною силою і посиляючись на вимогу бути головним відповідальним; не менша роль відведена йому і за християнським законом, згідно з яким, у разі виникнення розбіжностей, чоловік має право вирішального голосу, а дружина повинна коритися. [7]

Багато хто з істориків доводить, що ця нова ідеологія фактично віддзеркалювала історичний занепад жіночого статусу. Приміром, історик Gerda Lerner відзначає, що в 1830-х рр. було менше представниць жіночої статі серед власників крамниць і підприємців, порівняно з 1780-ми роками. «Жінок, — писала вона, — було вилучено з нової демократії». Демократія означала рухливість — географічну, соціальну, економічну, а жінки стали «в'язнями» своєї домівки під впливом нової ідеології жіночої хазяйновитості. Не дивно, що жіноча сфера потребувала ідеологічної опори у вигляді пишномовної поезії та релігійних напучувань для збереження існуючого статус-кво. Однак «звільнення» чоловіків від домашніх пут теж було дещо ілюзорним, оскільки їхнє положення нагадувало радше вигнання з нього. Уже в 1820-ті та 1830-ті роки критики жалілися, що чоловіки проводять надто мало часу вдома. «Батьківська недбалість у теперішній час становить один із найпоширеніших джерел домашнього смутку», — писав священик John S.C. Abbott в часопису «Parents Magazine» у 1842 р. Батько, «сповнений бажання досягти поступу у своїх бізнесових справах, змушений гарувати зі світанку до пізнього вечора, не знаходить часу для виконання ... обов'язку стосовно своїх дітей». Один з авторів — Theodore Dwight — спробував переконати чоловіків у необхідності повернутися до своїх обов'язків по дому, виклавши свої погляди у праці «The Father's Book» [«Книжка для батька»] (1834) — одній з найперших книжок порад для чоловіків. [8]

Сім'я в наші дні перетворилася на «гавань у безсердечному світі», як зазначив великий французький письменник Alexis de Tocqueville під час відвідин Сполучених Штатів на початку 1830-х рр. «Позбавлена своїх виробничих функцій, сім'я зосередилася тепер на вихованні дітей та емоційному втішанні, забезпечуючи прихисток, такий необхідний у світі, побудованому на знеособлених засадах ринку», — пише історик Christopher Lasch. [9]

Певна річ, ця ідеологія та реалії розмежування сфер діяльності, що панували в Америці середини XIX ст., стосувалися переважно білошкірих американців середнього класу. Однак це впливало на інших як норма, як форма «американської» сім'ї. Представниці робітничого класу та темношкірі жінки продовжували працювати поза домом, а чоловіки долучалися до хатньої роботи і догляду за дітьми з більшою готовністю, якщо не через ідеологічні переконання, то з огляду на економічну необхідність. Приречені «бути передусім робітницями, а не членами сімейних груп, [меншість] жінок працювала, щоб підтримувати, забезпечувати, зміцнювати і відтворювати свої сім'ї, працюючи у двох сферах: громадській (продуктивній) і приватній (репродуктивній)». [10]

Сім'я, будучи передорученою жінкам, теж почала втрачати свою значущість; сходила нанівець її інтеграція у спільноту. Свого роду компенсацією такої трансформації слугувало зростання символічної ваговитості сім'ї. Час від часу влаштовувані заходи усталювалися як сімейні події; громадські урочистості ставали святами для сімейного кола. «Родина» як втілення сентиментально-романтичного устремління була винаходом XIX ст., коли сім'ї намагалися якось підперти те, що насправді втрачали. Історик John Gillis пише:

Коли чоловіки працювали вдома, трапези рідко носили приватний чи навіть дуже регулярний характер. Святкування набували радше форми народних гулянь і гостин, аніж домашнього застілля і приватних сімейних зібрань. Обідні перерви для дозвілля, недільний сімейний відпочинок і традиція збиратися на такі свята, як Різдво, у тісному колі нуклеарної сім'ї були введені у побут у середині XIX ст. [11]

Бурхлива індустріалізація американської економіки впродовж кількох десятиліть після громадянської війни лише посилила виниклу раніше тенденцію. На момент 1890 р. лише близько 2% одружених жінок працювали поза домом. І, можливо, таку ж мізерну кількість становили чоловіки, що працювали вдома. Щойно материнство стали вважати виключно жіночим «покликанням», як почало втрачати свою значущість батьківство. «Провінційний чоловік і батько є майже

цілковито недільною інституцією», — вирік один з авторів у часопису «Harper's Bazaar» у 1900 р. З певною регулярністю з'являлися у популярних виданнях статті із заголовками на кшталт: «Час батькові повертатися у родину». «Відолаху батька залишили на холоді за дверима», — влучно висловилася прогресивна реформаторка Jane Addams у 1911 р. «Йому не виказують особливої пошани. Було б непогано, якби він мав день, який би означав його визнання». (Ця благородна ідея мусила чекати ще шістдесят один рік на своє втілення.) [12]

На зламі ХІХ–ХХ століть тема сімейної кризи була на вістрі пера у коментаторів. Рівень розлучень стійко став зростати із часів повернення вояків з громадянської війни — від семи тисяч у 1860 р. до п'ятдесяти шести тисяч у 1900 р. і до ста тисяч у 1914 р. У 1916 р. один із чотирьох шлюбів у Сан-Франциско закінчувався розлученням; у Лос-Анджелесі цей показник становив один з п'яти, а в більш традиційному та католицькому Чикаго — один із семи. Датований 1914 роком звіт про випускниць ряду коледжів — Barnard, Bryn Mawr, Cornell, Mount Holyoke, Radcliffe, Smith, Vassar, Wellesley, Wells — показав, що менш як 40% з них були одружені. Серед випускниць Гарвардського університету 1870-х років майже третина їх у віці від сорока до п'ятдесяти років були все ще незаміжніми. «Через п'ятдесят років такого поняття, як шлюб, не буде», — передрікав поважаний психолог Гарвардського університету John Watson на світанку нового століття. [13]

Сімейна криза була такою відчутною, що президент Theodore Roosevelt скликав у 1909 р. першу конференцію в Білому Домі з проблем дітей. На переконання Roosevelt, чоловіки потребували заохочення у тому, щоби стати активнішими батьками, а білошкірих жінок з корінного населення потрібно заохочувати до того, щоби вони народжували більше дітей, аби запобігти тому, що він назвав «расовим самогубством», яке загрожує білошкірому люду. Крім того, він вважав, що бідність, надто бідність матерів-удовиць, становила першорядну проблему в житті дітей і що саме уряд зобов'язаний зарадити цьому. Президент висунув пропозицію про надання грошей матерям-одиначкам за умови, що вони, маючи хоча б трохи більше грошей у своїх гаманцях, могли б гарантувати свою здатність забезпечити належний догляд своїм дітям. [14]

Розмежування сфер діяльності створило передумови для фактично безперервної сімейної кризи впродовж усього ХХ ст. Спроби жінок вислизнути з дому — вступити до коледжу, спробувати себе в ролі робочої сили, влитися у профспілки, відвідувати навчальні

заклади — натикалися на чималий спротив, а інтерес чоловіків до свого повернення додому то виринав, то потопав аж до 1940-х років. Друга світова війна зруйнувала цей шаблон, оскільки жінки величезною масою поповнили лави робочої сили. Однак післявоєнний економічний бум, розпалений величезними державними витратами на будівництво магістралей і шкіль, а також на пільги демобілізованим, які зробили реальністю володіння сімейного типу будинком у передмісті для дедалі більшого числа американських родин, теж сприяв зміцненню цієї хибної форми родини: нуклеарної сім'ї на кшталт June та Ward Cleaver і їхніх дітей Wally та Клопотуна [The Beaver]. [15]

Колосальне вливання державних коштів у підтримку ідеалу нуклеарної сім'ї — годувальника-чоловіка, матері-домогосподині та їхніх дітей — супроводжувалося різким зростанням кількості шлюбів і різким зниженням віку взяття першого шлюбу. Хоча на сьогодні показники одружень і шлюбного віку тримаються на рівні століття загалом, епоха 1945–1960 років різко випадає із загальної картини, нагадуючи про те, що «молоді чоловіки й жінки ... у відповідь на труднощі й розлуки, спричинені занепадом і війною ... одружувалися надзвичайно рано». У 1867 р. у США було 9,6 шлюбів на 1 тис. осіб; століття потому цей показник становив 9,7. У 1946 ж році показник шлюбів сягнув нечувано високого рівня — 14,2. Отже, шаблон сімейного життя гатунку 1950-х рр. (з характерним для нього високим рівнем одружень, високою фертильністю і стабільно низьким рівнем розлучень), який багато хто продовжує вважати ідеалом — «був наслідком збігу небувалої низки історичних, демографічних та економічних обставин, повторення яких є неможливим» (за висловом двох провідних істориків інституту сім'ї). [16]

Щойно виникла ця нова форма сім'ї, як її було оголошено природною — тобто водночас і біологічно неминучою, і морально прийнятною. Намагання зміцнити її стало притчею во язицех нації. «Спроба відновити традиційні норми видавалася майже божевільною, — пише історик William Chafe, — «буцімто в реальності відбувалося щось зовсім протилежне». В академічних колах путівку в життя новій формі сім'ї давав структурно-функціональний напрям соціології, доводячи, що така ізольована нуклеарна сім'я провінційного типу з притаманним їй чітким розмежуванням сфер діяльності приносить користь як дітям, так і суспільству. Для свого належного функціонування сімейна система потребувала водночас і експресивного (жіночого), і інструментального (чоловічого) компонента, як писав соціолог Talcott Parsons, а це можливо було реалізувати лише в такій сім'ї, де мати-домогосподиня стерегла домашнє вогнище для свого чоловіка-

годувальника, який працював поза домом. Ось як описував у 1955 р. цей домашній рай інший соціолог:

Батько допомагає матері впоратися з посудом. Він накриває на стіл. Готує дитячу суміш для немовляти. Мати може поповнити дохід сім'ї, працюючи на стороні. Проте американський чоловік, за означенням, *мусить* «забезпечувати» свою родину. Він є *відповідальним* за утримання своєї дружини і дітей. Первинною ареною його самореалізації є професійна роль, від якої передусім залежить його статус. А *первинною* його функцією в родині є забезпечення «доходу», роль «годувальника». Якщо дорослий чоловік в Америці не має «заняття», це означає просто, що з ним не все гаразд.

Американська жінка, натомість, має «заняття» до одруження і полишає його «в один прекрасний день» або продовжує працювати на роботах нижчої категорії, ніж у її чоловіка. І мати є не лише осердям емоційної підтримки для американської дитини середнього класу, а й — набагато частіше, ніж в інших суспільствах — єдиним її джерелом ... Безустанна теплота, що її дарує дітям «неня», контрастує з образом «здібного», «обізнаного», «удачливого» чоловіка. Емоційніший тип чоловіка трактується фактично як «жінкоподібний», і про таких мужчин кажуть, що в них забагато жиру на стегнах. [17]

Ціле покоління чоловіків середнього класу намагалося дотягнути-ся до планки годувальника з передмістя. На цю тему з'явилося безліч сатиричних творів, у яких розповідалося про «мужчину в сірому фланелевому костюмі», який щоранку мчав у своєму останньої моделі авто до приміського вокзалу, щоб разом з усіма своїми сусідами ускочити в ту саму електричку. А те саме покоління жінок куховарило й прибирало, витирало пил й орудувало шваброю, прало й прасувало, намагаючись не відстати від дедалі вимогливіших стандартів чистоти.

Для багатьох батьків і дітей часів цього малечого буму така форма сім'ї була корисною. Життя в передмісті було безпечнішим і простішим, ніж у великолюдних містах, з яких втекло чимало сімей п'ятдесятих років, а сімейний спосіб життя давав чоловікам післявоєнного періоду надійний якір у дедалі непевнішому корпоративному світі. Домашній світ обертався довкола дитячої кімнати і був багатим на всілякі хобі та різноманітні способи гаяння дозвільного часу: від мандрів і ночівлі просто неба до концертів і театрів і до вітрильного спорту та фотографії. Американці середнього класу вибиралися на сімейні вакації, зупинялися в сімейного типу кімнатах відпочинку й купували пакунки з готовою їжею для всієї родини — якщо, звичай-

но, вони не були ревнителлями вишуканої французької кухні. Вони вчашали гуртом до місцевої бібліотеки або кінотеатру. Траплялися чоловіки, що до нестями кохали своїх супутниць-дружин, і спільними зусиллями вони будували своє життя на засадах стабільності, комфортності, партнерства і відданості дітям (на розлучення йшли лише у крайньому разі) — і такою мірою, про яку й не мріяли їхні власні батьки. Вслухаємося, наприклад, у палку похвалу дружині, якій поет Archibald MacLeish завдячує втіленням свого уявлення про подружнє щастя:

У всьому, що стається, — жінка
Її слова й манери — чарівні
Кохання — то милий обов'язок
Чисто прибрана горниця ...

і на завершення:

Найбільший і найцінніший скарб —
Моє власне життя, в якому мені пробувати —
Це вона його мені подарувала
З усією щедрістю дарувальниці.

Певна річ, уявлення MacLeish про щастя ґрунтується на непохитності постулату про розмежування сфер діяльності та про примат мужчини (вона дарує йому своє життя, але він їй свого життя не дарує). Можливо, нам слід було б вислухати її інтерпретацію цієї історії. Проте, як і раніше, «ці ідеї та образи, подібно до біблійної мови та образності, все ще мають силу над нами і здатні привести нас у замішання», — писав мені мій друг, надсилаючи поему MacLeish на згадку про ті часи. «Коли ми натрапляємо на них — цю еволюцію романтичного кохання у домашній мир, любов і спокій — навіть найбільш цинічним і незалежним із нас спирає дихання і спадає на думку болюче запитання, чи не втратили ми щось непоправне». Якщо сучасні захисники сімейних цінностей пройняті надмірною ностальгією за цією романтизованою формою сім'ї, їхні критики нерідко демонструють не меншу односторонність, цілковито відкидаючи її. [18]

Зовнішній блиск домашнього щастя лише частково прикривав зростаюче занепокоєння, яке виникало і в чоловіків, і у дружин (не кажучи вже про їхніх дітей, яким 1960-ті рр. принесли чимало конструктивних [і не дуже конструктивних] віддушин для їхнього невдоволення). Чимало жінок і чоловіків почувалися розчарованими й нещасними через цю начебто «природну» форму сім'ї. Деякі батьки відчували свою відчуженість від сім'ї, особливо від дітей. Хоча вони

дивилися по телевізору ситуативні комедії про Ward Cleaver, Jim Anderson та інших відданих татусів, багато хто з американських чоловіків середнього класу теоретично були кращими батьками, ніж на практиці; вони більше розводилися про те, що слід частіше бувати зі своїми дітьми, ніж фактично це робили. Цілоденне домогосподарство і материнство були «чимось новим і історично безпрецедентним», і дружини, мозолячись під тиском «безглуздої тиранії бездоганих сорочок і абсолютно чистої підлоги», ковтали своє дедалі зростаюче невдоволення, із сумом усвідомлюючи, що світ проходить повз них. Історик Max Legner у виданій 1957 р. праці «America as a Civilization» [«Америка як цивілізація»] — панорамі американської культури — розмірковує над «тяжким випробуванням», яке випало на долю сучасної жінки, і стверджує, що «нешасна дружина стає характерним культурним типом». [19]

Крім того, таке безрадісне життя спричинялося до вибухів гніву, які набували дедалі виразнішого політичного забарвлення. Кинутий у 1963 р. феміністкою Betty Friedan заклик до зброї (саме так було сприйнято її працю «The Feminine Mystique» [«Загадковість жіночості»]) пролунав як сполох у тиші цих містечкових газонів з акуратно покошеною травою і прямокутних обійсть. Називаючи приміську садибу «концентраційним табором з вигодами», вона заявляє, що реальне життя вирує віддалік од хатньої метушні і натруджених тарілками й пелюшками рук. Вітники, плейбої та неповнолітні злочинці становили три альтернативи годувальнику з передмістя. А в поп-музиці тієї доби звучала іронія на адресу таких «вельмишановних» чоловіків та їхніх дружин, що у великій кількості поглинали «маленького маминого помічника». [20]

Споруда тогочасної «традиційної» сім'ї, не встигнувши уповні вибухнути й набути визнання, фактично дала тріщину під непомірною вагою покладених на неї сподівань. На сім'ю дивилися, як на єдине джерело затишку та втіхи в дедалі холоднішому бюрократичному світі; подружній союз становив єдині у своєму роді якнайважливіші й живодайні узи інтимності й дружби, якими могла бути пов'язана одна людина з іншою. Відійшли в минуле більш «традиційні» форми підтримки: з боку громади, на підставі громадянського права і завдяки розширеним родинним зв'язкам — тепер від сім'ї очікувалося справляння всіх психологічних та емоційних потреб.

Це було майже неможливим завданням. «Традиційна» сім'я виявилася анахронізмом від моменту свого народження. У 1960-х роках менш як половина (43%) американських сімей відповідали традиційній моделі з одним джерелом доходу; одну чверть (23%) становили сімейні

пари з двома джерелами доходу. Проте близько дев'яти із десяти (88%) білошкірих дітей у віці до вісімнадцяти років проживали з обома батьками, 9% проживали з одним з батьків, а 3% мешкали окремо від них. Серед чорношкірих сімей дві третини (67%) дітей проживали з обома батьками, а одна п'ята частина проживала в родинях без батька.

Сім'я 1970-х і початку 1980-х років була реально міцнішою й гнучкішою завдяки все зростаючій різноманітності форм. На початку 1970-х років Theodore Caplow з групою соціологів повернувся до Мідлтауна (Мансі, Індіана), через п'ятдесят років після епохального дослідження містечкової Америки, здійсненого вченими Robert та Helen Lynd. Вони знайшли сім'ю у кращій формі, ніж вона була у 1920-х роках. Покращення стосувалося головним чином економічних і соціальних умов: вища зарплата, більше вільного часу, краще житло. Батьки проводили більше часу зі своїми дітьми, ніж півстоліття тому. Гнучкіші гендерні ролі, зросли можливості жінок і краща поінформованість про контроль народжуваності та сексуальність також сприяли помітному покращенню стосунків між чоловіком і дружиною. [21]

Проте від початку 1980-х років сім'я, справді, переживає нелегкі часи, почасти внаслідок того, що різко урвалася державна підтримка. Урізана зусібіч зарплата, особливо для чоловіків, скорочення вільного часу, зменшене фінансування державного будівництва житла, відчутніша необхідність працювати обом батькам, повернення до колишніх обмежень можливості контролювати народжуваність і вдаватися до абортів — усе це в сукупності призвело до різкого погіршення якості сімейного життя. Багато які негаразди, пов'язані із сім'єю, насправді є проблемами, зумовленими економічним спадом. У 1970 році 15% усіх дітей віком до вісімнадцяти років проживали в сім'ях, кваліфікованих як «бідні»; сьогодні цей показник наближається до одної чверті. [22]

У сім'ях середнього класу зібгане дозвілля й доконечна вимушеність працювати додавали натягнутості й без того підупалим сімейним стосункам. «Заведений на 5-ту ранку татусь» гатунку 1950-х років став «видом під загрозою вимирання». Понад 10% чоловіків, що мали дітей віком до шести років, працювали більш як шістдесят годин на тиждень, а ще 25% працювали від п'ятдесяти до шістдесяти годин. (Менш як 8% жінок з дітьми такого віку мали такий же довгий робочий тиждень.) Завжди життєздатні й чутливі до поступового розмивання сімейних засад, американські сім'ї відповідали безліччю змін і модифікацій, так само, як і сонмищем пророків і учених умів, що нав'язували хибні розв'язки. [23]

Починаючи від 1960-х років, вік першого шлюбу незмінно повз утору, збільшившись зрештою на три роки як для жінок (двадцять чотири), так і для чоловіків (двадцять шість). Кількість дітей постійно зменшувалася, оскільки подружні пари відкладали народження дитини, даючи змогу і жінкам, і чоловікам закінчити коледж й утвердитися в ролі робочої сили. Сьогодні лише половина американських дітей проживає у нуклеарних сім'ях з обома батьками. Одна п'ята частина їх проживає в сім'ях з нерідними батьками, а одна чверть мешкає у сім'ї з одним з батьків. Кількість батьків-одинаків зростала щороку приблизно на 6%. Якщо в 1970 р. батьків-одинаків, які мешкали зі своїми дітьми, нараховувалося лише 13% від числа всіх сімей, то на 1991 р. вони становили понад одну чверть (29%) від числа всіх сімей і 23% від числа тих сімей, в яких були діти віком до вісімнадцяти років включно. Сім'ї з батьком на чолі становлять на сьогодні 14% від числа всіх сімей з одним з батьків, що мають дітей. Ці показники — найвищі серед індустріальних країн. [24]

Кількість людей, що не одружилися до тридцятирічного віку, зросла від 11% для жінок і 19% для чоловіків у 1970 році до 31% жінок і 45% чоловіків. Кількість жінок віком від двадцяти п'яти до сорока чотирьох років, які ніколи не виходили заміж, становила у 1950 році 9% для темношкірих жінок і 10% для білошкірих жінок; у 1979 році ці показники становили 23% для темношкірих жінок і 10% для білошкірих жінок. Позашлюбне співжиття набуває дедалі більшого поширення і не тільки як явище, притаманне студентам коледжів і молоді загалом. (Насправді, більшість позашлюбних співжителів ніколи не навчалися в коледжі і належать до найменш освіченого прошарку суспільства; позашлюбне життя на віру заміняє ранній шлюб серед бідного люду і представників робітничого класу.) І 40% усіх родин на основі позашлюбного співжиття мають у своєму складі дітей. [25]

Водночас підскочив рівень розлучень. У 1860 р. було лише близько двох розлучень на одну тисячу заміжніх жінок віком від п'ятнадцяти включно років і близько чотирьох — у 1900 р.; нині цей показник становить більш як двадцять розлучень. Приблизно половина всіх шлюбів, укладених у 1980 та 1990 роках, має завершитися розлученням. Цей рівень розлучень — найвищий серед країн індустріального світу. Більшість розлучень настає всього за декілька років після взяття шлюбу. Тож слушним буде висновок про те, що сім'я — це не так «гавань у безсердечному світі», якою її бачить ностальгічний сентименталізм, як радше «струсопоглинач» [«shock absorber»], який амортизує суперечливий тиск зовнішнього світу. «Традиційна» сім'я — чоловік у ролі годувальника і мати-домогосподарка — є нор-

мою приблизно в одній з десяти родин, тоді як дві інші категорії: сім'ї з двома джерелами доходу та інші форми сім'ї (у тому числі родини батьків-одинаків, а також сім'ї геїв та лесбіянок) становлять приблизно по 40% кожна. [26]

Недавно в одній зі статей у часопису «Newsweek» стверджувалося, що «американської сім'ї не існує». Натомість — пояснювалося далі в статті — «ми створюємо багато американських сімей різноманітного стилю й форми ... У нас є батьки, що працюють, тоді як матері займаються домогосподарством; батьки й матері, що працюють поза домом; батьки-одинаки; повторні шлюби ... бездітні пари; неодружені пари з дітьми чи без них; геї та лесбіянки в ролі батьків». Таке розмаїття сімей може бути гарно проілюстроване на прикладі одного провідного політика наших днів: середнього класу білошкірий хлопець із Півдня, народжений у сім'ї з одним з батьків і вихований виключно матір'ю, розлучився зі своєю першою дружиною, ніколи не сплачував аліменти чи допомогу на дітей, не підтримує контактів зі своїми дітьми, має сестру-лесбіянку, яка обзаводиться своєю власною сім'єю. Хто б це міг бути такою моделлю різноманітності? Це Newt Gingrich, до недавнього спікер Палати представників і Пан Сімейні Цінності. [27]

Видозмінюється сім'я, а разом з тим трансформуються й наші уявлення про неї. Соціолог Scott Coltrane, фахівець із сімейних проблем, пише, що «підтримка розмежованих сфер діяльності та автоматичне домінування чоловіків різко послабшали за останні кілька десятиків років, хоча питома меншість американців продовжує чіплятися на так звані традиційні погляди». Розглянемо кілька прикладів. У середині 1970-х років один мужчина, даючи інтерв'ю соціологу Lillian Rubin, сказав: «якщо чоловік, який має дружину і малюків, потребує заняття, жодна жінка не має права відібрати цієї справи в нього». Сьогодні мало хто із чоловіків може виразити почуття такої відданості тим заняттям, щоб вважати їх «своєю» власністю. У 1977 р. дві третини американців погоджувалися із твердженням, що «набагато краще для кожної сторони, якщо чоловік виступає в ролі добувача, що працює поза домом, а жінка турбується про дім і сім'ю». Двадцять років потому згоду із цим твердженням висловлювали менш як двоє з п'яти (38%) і менш як 30% від усієї кількості заводіїв дитячого буму. У 1977 р. більш як половина опитаних погоджувалися із твердженням, що «для дружини важливіше сприяти кар'єрі чоловіка, ніж дбати про свою власну». На момент 1985 р. трохи більше однієї третини (36%) погоджувалися із цим твердженням, а у 1991 р. цей показник становив 29%. На сьогодні кількість таких респондентів наближається до однієї чверті. [28]

Такі настрої знаходять відлуння по всьому світові. Як показало недавнє міжнароднє Gallup-опитування, думку про те, що «традиційна» модель чоловік-годувальник/жінка-домогосподиня є бажаною, поділяють менш як половина респондентів у Сполучених Штатах (48%), Чилі (49%), Франції (46%) і Японії (46%). Лише в одній країні — Угорщині — такі респонденти становлять більшість (66%); тоді як у низці країн було виявлено, що менш як одна третина населення підтримує таку структуру сім'ї, в тому числі в Іспанії (27%), Індії (28%), Німеччині (28%) і Тайвані (26%).

«Традиційна» сім'я — взірцевий ідеал на момент її винаходу — ніколи не була реальністю для всіх американських сімей. Навіть ще меншою мірою є вона такою на сьогодні. Вона являє собою останній форпост традиційних гендерних стосунків — гендерні відмінності, створені внаслідок гендерної нерівності, який зусібич зазнає наступу. Сім'ї — гендеровані інституції; вони відтворюють гендерну відмінність і гендерну нерівність як серед дорослих, так і серед дітей. Сім'ї виховують дітей як гендерованих речників і нагадують батькам про необхідність демонстрування належної гендерної політики. Отже, немає нічого дивного в тому, що кожний окремих аспект сімейного життя — шлюб, виховання дітей, хатня робота, розлучення — віддзеркалює відмінності та нерівності гендеру.

ГЕНДЕРОВАНИЙ ШЛЮБ

Замислимося, на хвилику, над тим, що ми думаємо про шлюб. Жінка вигадує певний хитромудрий план, щоб «заманити в пастку» чоловіка. Коли їй це вдається, друзі щасливиці в один голос вітають її з майбутнім весіллям, з приємністю смакуючи наперед весільну учту. Жінки святкують своє одруження — вони нарешті «вполювали» чоловіка. Їхнє майбутнє в безпеці. Натомість чоловіки «оплакують» своє прийдешнє весілля. Вони потрапили в полон, і майбуття, що відтепер відкривається перед ними, обтяжене відповідальністю, покладеною на них «путами Гіменея» [«old ball and chain»] — усміхненого наглядача їхньої персональної в'язниці. Затасний лейтмотив парубочької вечірки, традиційно влаштовуваної напередодні весілля, звучить журливо й елегійно, попри всю її нарочиту бравурність, оскільки наречений гуляє зі своїми друзями-парубками свою «останню ніч свободи» — ніч, яка частенько не обходиться без викурювання дорогих сигар і буйної п'ятики, а також без перегляду порнофільмів і/або замовлення фривольних танцівниць чи проституток.

Якщо ви визнаєте це культурологічне визначення шлюбу — щось таке, чого бажає вона, і до чого потрібно схилити його, вдаючись до примусу чи хитрощів, у вас може скластися враження, що з одруження дістають вигоду жінки, що це «їхня» парафія. Проте, як засвідчують численні соціально-наукові дослідження, це буде хибним уявленням. На початку 1970-х років соціолог Jessie Bernard ідентифікувала два різні одруження: «його» та «її». І, як стверджує вона, «його є кращим, ніж її». З одруження дістають вигоду чоловіки. З усіх психологічних оцінювань показників щастя й депресії випливає, що одружені чоловіки набагато щасливіші від неодружених чоловіків, тоді як неодружені жінки трохи щасливіші за одружених жінок. (Найбільша різниця — між одруженими та неодруженими чоловіками.) Більший відсоток чоловіків, порівняно з жінками, врешті-решт одружуються; одружені чоловіки живуть довше і почувуються здоровішими від холостяків — здоровіші вони і за жінок; крім того, таких чоловіків, які роблять спробу розірвати шлюб, виступаючи ініціатором розлучення, менше порівняно із жінками. Після розлучення чоловіки одружуються вдруге значно швидше, ніж жінки, а удівці вмирають раніше після смерті свого подружжя, ніж удовиці. [29]

Усе це дає підстави зробити висновок, що шлюб для чоловіків є кращою справою, ніж для жінок. А як могло бути інакше? За умови традиційного поділу праці в сім'ї (вона працює, а він ні) і нетрадиційного поділу праці поза сім'єю (він працює, і вона, можливо, теж працює), чоловік, який працює поза домом, отримує в сім'ї емоційні, соціальні та сексуальні послуги, що їх він потребує, аби гарно почуватися у світі. Його дружина, яка (можливо) працює, пораяється також і по дому, забезпечуючи всі ці земні блага, — і отримує взамін дуже малу їхню дециму. Шлюб може бути здебільшого гарним для гуски, але для гусака він є прекрасним повсякчас. [30]

Останнім часом суб'єктивні показники подружнього щастя погіршилися як для чоловіків, так і для жінок. Різкі й суттєві зміни в економічних перспективах для молодих чоловіків (зниження зарплати білошкірим чоловікам у добу президента Reagan і після того) і, крім того, зросло напруження у домовленостях щодо сфер «робота—сім'я», зміна поглядів на доглядання дітей і хатню роботу, а також відсутність державного забезпечення структурних засад для належної охорони здоров'я, догляду за дітьми і політики дружнього щодо сім'ї місця роботи — все це призвело до збільшення тиску на шлюб. Чи здатна сім'я, як і раніше, поглинати струси, коли удари завдають інституції, яка є водночас і такою витривалою, і такою тендітною?

ГЕНДЕРОВАНІ БАТЬКИ, ГЕНДЕРИЗАЦІЯ ДІТЕЙ

Ще одну причину спаду подружнього щастя становлять, хоч як дивно, діти. Діти виявляють тенденцію ставати завадою на шляху до подружнього раю. Сімейні пари, що залишаються бездітними, повідомляють про вищий рівень подружнього вдоволення, ніж подружні пари з дітьми. Вони мають кращу освіту, мешкають, з більшою вірогідністю, у містах, дружини в таких сім'ях більше переймаються своєю кар'єрою. У них, зазвичай, більші заощадження та капіталовкладення, і вони мають ширші можливості для придбання дорогого житла у свої п'ятдесят років. Корабель подружнього щастя дає перший сигнал про небезпеку затонути з появою першої дитини, занурюється глибше, коли перша дитина доходить шкільного віку, і йде все глибше на дно, коли він чи вона стає тінейджером. Чоловіки починають вільніше дихати у своєму шлюбі, щойно їхнім дітям виповнюється вісімнадцять, але дружини не матимуть перепочинку у своєму шлюбі, допоки їхні діти не залишать своєї рідної домівки — так стверджує соціолог Мару Вебін. [31] Одначе в народженні й вихованні дітей — головне призначення сім'ї, її *raison d'être* [сєнс буття]. Якщо одна з головних цілей сім'ї полягає в підтриманні як ґендерної нерівності, так і ґендерної відмінності між батьками, тоді іншою, не менш важливою її ціллю є забезпечення того, щоб ці ґендеровані ідентичності були передані наступному поколінню. Саме в сім'ї засівається вперше ґендерна відмінність, саме тут ми починаємо розуміти, що бути чоловіком чи жінкою, хлопчиком чи дівчинкою — то зовсім різні, нерівнозначні речі.

ґендерна соціалізація починається від народження і триває впродовж усього нашого життя. Яким саме чином впливають батьки на формування ґендерних відмінностей у їхніх дітей? Батьки мають у своєму виховному арсеналі деяку сукупність ґендерно специфічних понять стосовно того, що потрібно їхнім дітям; інакше кажучи, свого часу їм самим було прищеплено певні уявлення про те, що являють собою дівчатка й хлопчики того чи іншого віку. На основі прослуханих у коледжах курсів і підручників, популярної преси, посібників з дитячого виховання, «оповідань дружин зі стажем», застережень друзів і родичів, порад інших батьків і мудрих висловів (як-от: «З чого такого зроблені дівчатка? З цукру та приправ і всього іншого, приємного на смак» і «З чого такого зроблені хлопчики? З жабенят, слимаків і цуценячих хвостів») вони формують не лише конструкт «дитина», а й такі конструкти, як «дитина — хлопчик» та «дитина — дівчинка», і пов'язують з кожним із них різні сподівання.

У батьків є також свої надії й бажання щодо того, якими будуть їхні діти в дорослому віці і які типи ролей вони виконуватимуть (утім, доволі туманно окреслені), і свої погляди на те, які характеристики дорослої «особистості» є найважливішими для ефективного виконання цих ролей. Крім того, батьки спостерігають за тим, що вони сприймають як «типову поведінку» дівчаток і хлопчиків того самого віку, як і їхня власна дитина. Протягом дитинства відбувається творення й зміцнення гендерної відмінності та гендерної нерівності — під впливом ігор, мас-медіа і школи.

Гендерна типізація починається навіть до народження дитини. До застосування амніопункції [amniocentesis] (медична процедура, якою можна скористатися для виявлення генетичних дефектів, а також статі плоду) та сонограм (які також можуть визначити стать дитини) батьки багато розмірковували над статтю майбутньої дитини, нерідко робили спробу вгадати її, виходячи з кількості поштовхів та інших особливостей внутрішньоутробної поведінки. Родичі та друзі висловлювали свою думку стосовно того, буде дитина «високою на зріст» чи «низенького росту», і додавали коментарі на кшталт: «З такою активністю — це має бути хлопчик!» У тих випадках, коли амніопункцію не застосовують, і в тих країнах, де ці медичні технології недоступні, батьки все ще продовжують витрачати час, гублячись у здогадах щодо статі їхньої дитини.

Сповідуючи про народження дитини, повідомляють про її гендер — як правило, це картка, на лицьовому боці якої зазначено: «Це Хлопчик!» чи «Це Дівчинка!». До того як ви отримете ще якусь інформацію про дитину, ви знаєте її стать. І лише розгорнувши картку, ви дізнаєтеся про його чи її ім'я, інші життєво важливі характеристики і, нерідко, про те, хто батьки дитини! Кумедні зауваги з вуст відвідувачів у перші дні відлунюють ті самі гендеровані почуття. Хоч дехто, може, й відчуває недоречність гендерних стереотипів, у більшості випадків хлопчиків вітають вигуками на кшталт: «Хтозна, може колись він стане президентом» або «Такий богатир — це майбутній футболіст», а для дівчаток найчастіше обирають коментарі такого ґтибу: «Вона красуня; ото вже розбиватиме серця хлопцям, коли виросте!» або ж «Вона довго не дівуватиме і з народженням дитини не забариться».

У ранньому дитинстві уявлення про те, якого поведження потребує кожний гендер, зумовлює відповідну поведінку батьків та інших дорослих. Із цього питання накопичено чималий досвід, відображений в обширній науково-дослідній літературі, який я можу лише коротко підсумувати. Протягом перших шести місяців життя немов-

ляти матері, як правило, дивлячись на дівчаток, заговорюють до них частіше, ніж вони роблять це стосовно хлопчиків, і, крім того, вони швидше реагують на плач дівчинки, ніж хлопчика. Фактично, переважання такої поведінки стосовно дівчаток має характер тенденції впродовж перших двох років життя дитини. Хлопчикам, натомість, достається більше дотиків, тримання на руках, колисання та цілунків, порівняно з дівчатками, у перші кілька місяців, але на момент шести місяців ситуація міняється на протилежну. В однорічному віці немовлятам жіночої статі дозволяють (і навіть заохочують до цього) значно більше часу, порівняно з дітьми чоловічої статі, проводити в безпосередній близькості до своїх матерів — стоячи біля них і торкаючись їхнього тіла. Дівчаток відганяють від себе погуляти деінде у старшому віці, але ніколи в такій мірі, як хлопчиків. Таку різницю можна, очевидно, пояснити зацікавленістю батьків у формуванні в дитини почуття самостійності чи незалежності. Під впливом гендерних стереотипів матері вважають, що незалежними мають бути радше хлопчики, ніж дівчатка, і заохочують своїх синів до вивчення зовнішнього світу й опанування ним. Багато хто з матерів починають у ранньому віці відлучувати своїх синів від фізичних контактів із собою. А батьки, загалом, із самого раннього віку частіше осаджують своїх дочок, накладаючи суворіші обмеження на їхню прийнятну поведінку.

У ставленні батьків до своїх маленьких дітей проявляється, звичай, не зважений намір навчити дитину «належної» гендерної ролі, а радше той факт, що вони самі приймають загальні суспільні ролі для чоловіків і жінок. Хоч це вже не є загально поширеним явищем, але все ще побутує традиція ставитися до синів так, наче їм «за природою» властиві міцність і активність; з ними граються більш жорстко і схвалюють їх та виражають своє задоволення ними — посмішкою та за допомогою інших ознак — коли вони належним чином відповідають. А дівчаток усе ще прийнято уявляти собі більш витонченими й ніжними, і схвалення з боку батьків заслуговують, як правило, їхня ласкавість і готовність до співпраці.

Інші дорослі підсилюють цю різницю у поведінці батьків. Дослідниками встановлено, що дорослі взаємодіють з малими дітьми, виходячи радше зі своїх уявлень про те, що личить гендерові, ніж із характеристик самої дитини. Приміром, в одному експерименті його учасники постійно давали гендерно специфічні іграшки (ляльки для дівчаток, молотки для хлопчиків) маленьким дітям, про кожного з яких їм повідомляли, що це або дівчинка, або хлопчик. Вони описували немовлят, стать яких їм була невідома, вживаючи значною мірою

гендеровані прикметники — «сильний» та «великий» для хлопчиків і «ніжна» та «гарненька» для дівчаток. (Безумовно, в такого роду експерименті відповіді опитуваних з однаковою імовірністю могли бути як правильні, так і неправильні, отже суб'єкти експерименту описували немовлят радше в термінах отриманої про них інформації, а не на підставі якогось безпосереднього спостереження їх.) Ще в одному експерименті було показано відеоплівку зі знятою реакцією дев'ятимісячного немовляти на такі іграшки: шабатурка з вискочем [jack-in-the-box], лялька, ведмедик і дзвінок. Половині глядачів сказали, що ця дитина — хлопчик, друга половина отримала інформацію, що це дівчинка. Коли глядачів запитали про вираження дитиною гніву, страху та вдовolenня, вони по-різному оцінили емоції. Коли дитина гралася шабатуркою з вискочем, її реакція була збудженою, а потім вона розплакалася. Ті, хто думав, що дитина була хлопчиком, вирішили, що «він» сердиться; ті, хто сприймав дитину як дівчинку, подумав, що «вона» злякалася. [32]

Як показують наукові дослідження, гендерна типізація набирає обертів, коли дитина переходить з немовлячого віку в ту стадію розвитку, коли вона починає ходити (приблизно десь у дворічному віці). Хлопчиків повчають: «Хлопці не тримаються за мамин поділ» і «Великі хлопчики не плачуть». Незалежність хлопчиків, їхня агресивність і стримування емоцій винагороджуються, а нездатність їх задовольняти висунуті вимоги заслуговує на все більше несхвалення. Дівчаток заохочують до вираження емоцій та приборкання агресивності, і їм частіше дають нагоду відчути себе залежною; до їхнього плачу ставляться поблажливо впродовж довшого часу, ніж у випадку хлопчиків.

Іграшки, з якими граються діти, виготовляють з наміром продавати їх або як дівчачі, або як хлопчачі. Дівчаткам дарують ляльки та лялькові будиночки; хлопчики отримують машинки та будівельні конструктори, а в разі, якщо вони виявляють інтерес до дівчачих іграшок, старші попереджають, що їх дражнитимуть «матусиними синками». Такі ярлики первісно злітають з вуст дорослих, бо, як було помічено, у два з половиною роки чимало хлопчиків віддають перевагу лялькам і ляльковим будиночкам; вони змушені триматися подалі від цих цяцьок, тому що їхні батьки вважають їх дівчачими іграшками. Батьківські відповіді швидко всотуються дітьми, які невдовзі після цього демонструють зовсім інші інтереси до іграшок та ігор. Реклама, працівники торгівлі та інші чинники соціалізації підсилюють ці вказівки батьків, а діти хапають на льоту всі підказки з оточуючого середовища. Дитячі іграшки розглядаються також як

втілення певних емоційних рис, співвіднесених з чоловіками або жінками. Як стверджує Lott, іграшки, призначені для дівчаток, заохочують до залежності від інших, тоді як іграшки для хлопчиків призвичаюють до незалежності та розв'язування проблем. [33]

Починаючи із самого раннього віку фізична зовнішність пов'язується із соціальними визначеннями маскулінності та фемінності. Дівчаток хвалять за їхній зовнішній вигляд і вміння справляти приємне враження, тоді як хлопчики частіше отримують похвалу за фізичні вчинки і за свою активність. Така різниця залишається незмінною і в юності. Дівчат напучують зробити ставку на гарний вигляд, миловидність та скромність, і радять їм частіше заглядати в люстерко та глядіти свого віддзеркалення в очах інших людей. Хлопці роблять для себе відкриття: атлетичні здібності та заповзятість — ось що личить чоловікам.

Перші взаємодії з іншими дітьми слугують ареною, де діти демонструють і використовують ті гендерні очікування, що їх вони перейняли від батька-матері та винесли із оточуючого світу. Дослідниками встановлено, що достатньо лише одного року навчання у школі, щоб діти почали виявляти упередженість у своєму виборі товаришів по грі, віддаючи перевагу приятелям однієї з ними статі і виключаючи з кола своїх друзів представників протилежної статі. У проведеному психологами Eleanor Maccoby та Carol Jacklin дослідженні зазначено, що діти, незалежно від гендеру, віддають перевагу іграм зі схожими на них дітьми. Їхнє дослідження дітей віком від двох до трьох років порушує низку цікавих питань. У своєму дослідженні Jacklin та Maccoby взяли пари дітей (серед них були як одностатеві, так і різностатеві пари), одягли їх однаково і дали їм можливість гратися разом. Спостерігачі не могли сказати, були це хлопчики чи дівчатка, а також, чи були це пари однієї статі чи різної. (Звичайно, діти могли це сказати.) Результати показали, що одностатеві пари гралися більш мирно і стабільніше трималися разом, ніж різностатеві пари. [34]

У більшості експериментальних досліджень робиться висновок, що хлопчики та дівчатка дуже рано починають формувати дві гендерні культури, що разюче відрізняються одна від одної. Незважаючи на те, що діти не починають своє життя в основаному на статевій сегрегації ігровому світі, вони дедалі більше граються з представниками своєї статі. У такому, основаному на статевій сегрегації, ігровому світі хлопчики опановують прототипи поведінки, якої очікуватимуть від них як від чоловіків, включаючи й ті манери поведінки, що характеризують очікувані статеві особливості дорослих чоловіків. Так

само дівчатка оволодівають прототипами поведінки, якої сподіватимуться від них як від дорослих жінок, з очікуваними статевими особливостями включно. Хлопчача гра більше нагадує бійку й змагання і покликана дати змогу декому з хлопчиків виграти, залишивши інших у програвші. Хлопчики намагаються вплинути на перебіг гри за допомогою прямих вимог; дівчатка вдаються до більш тонких і непрямих прийомів, пробуючи впливати одна на одну. Хлопчики грають, аби домогтися домінування; дівчатка грають задля можливості кожній приємно провести час. [35]

У своїх ігрових світах хлопчики й дівчатка викінчують свої гендерні ідентичності у різний спосіб. Дівчаткам нерідко «забороняють» займатися деякими спортивними іграми, а відносно інших ігор дається дозвіл лише за умови застосування спрощених правил (дотиковий [touch] чи прапорцевий [flag] футбол). Навіть якщо хлопчики й дівчатка займаються одними й тими ж спортивними іграми, вони не грають у них разом. Якщо запитати в них, чому це так, вони відповідають, майже спантеличено, щось на кшталт «Хіба ви не знаєте, що хлопці не грають з дівчатами», так, начебто дорослі виглядають диваками, досі не знаючи про це.

Загалом, хлопчики зазвичай набувають маскулітності як шляхом уникання всього жіночого, так і, на меншій мірою, безпосередньо імітуючи чоловіків. Натомість моделювання діяльності та ідентичності дівчаток, очевидно, більшою мірою ґрунтується на безпосередній імітації, ніж на зреченні чи униканні всього чоловічого. На перший погляд, це спостереження перегукується з уявленням Фрейда про те, що для хлопчиків відокремлення від матері зумовлює довічне зречення феміності як механізм, за допомогою якого хлопчик утверджує свою самостійність; для дівчаток завдання полягає в укоріненні своєї ідентичності в ідентифікації з матір'ю, підсилюючи в такий спосіб конкретність ідентифікації. Однак це може бути радше результатом того набутого матеріалу, з якого діти конструюють свою гендерну ідентичність, а не наслідком певного внутрішнього потягу. Приміром, пригадаймо ті різновиди образів, що їх бачать діти у коміксах і телелепередачах. Замислимося над тими типами ролей, що їх розігрують хлопчики та дівчатка. Хлопчики залюбки виступатимуть в амплу міфічних героїв (ковбоїв, індіанців, солдатів, суперменів, Ninja Turtles [Черепашки Ніндзя]), тоді як дівчатка часто розігрують ролі матерів, медсестер і вчительок. Інакше кажучи, хлопчики відкривають для себе, що їхні майбутні перспективи безмежні, відображаючи ідентичності, що кидають виклик традиційним обмеженням; дівчатка ж засвоюють, що їхній майбутній світ обмежений конкретними со-

ціальними примусами. Хоч за останні роки відбулися значні зміни в цій сфері, зрушення стосуються переважно дівчаток, а не хлопчиків. Дівчатка тепер грають у футбол і мріють стати такими, як Хена [Хсена] чи Buffy [Баффі] — Переможниця Вампірів, які, поза всякими сумнівами, сильніші й сексуально привабливіші за будь-якого з чоловіків, що їх вони зазвичай підкоряють.

Ранні гендерні розрізнення далекі від абсолюту, але зміни, як правило, відбуваються лише в одному напрямку. Серед дівчаток іноді зустрічаються «дівчиська-шибеники», і їм можуть дозволити взяти участь у грі під час неофіційних дворових зустрічей, коли виникає потреба в запасних гравцях. Однак лише в останні роки офіційно утворені спортивні ліги, як-от з футболу [soccer] та софтболу [softball], відкриті для дівчат. Для хлопчиків нагода взяти участь у дівчачих іграх трапляється рідко; прізвисько «матусин синок» є більш образливим, ніж «дівчисько-шибеник». У дівчаток буває більше «хлопчачих іграшок», ніж у хлопчиків — «дівчачих іграшок». Існує чимало «хлопчачих занять», які цілком підходять і для дівчат, однак симетричним це співвідношення, загалом, не є.

Ця асиметричність переходу до ігрового стилю, притаманного іншому гендерові, свідчить також про те, що маскуліність є значно жорсткішою рольовою конструкцією, порівняно з фемінністю, і пояснює, яким чином ця жорсткість стає складовою примусових механізмів гендерно-рольової соціалізації. Гендер — це не просто вираження того, що є «правильним» і «прийнятним»; радше, наші культурологічні визначення того, що є правильним і прийнятним, є похідними від того чи іншого способу бачення речей дорослими, і, почасти, вони залежать від того, хто передовсім укладає правила. Ігри дітей водночас і виражають, і прогнозують ту нерівність, якою сповнені гендерні стосунки у дорослому віці. [36]

Хлопчики та дівчатка не лише усвідомлюють нерівність між жінками й чоловіками, вони розуміють і те, що «менш як рівний» статус дівчат дає їм трохи більше свободи у виборі типів транссексуальної (гендерно неадекватної) поведінки, яку вони можуть демонструвати. Дівчаткам здається, що вони були б у кращому становищі, якби народилися хлопчиками, й багато хто з них заявляє, що воліли б бути краще хлопчиками, ніж дівчатками. Натомість хлопчики схильні вважати, що краще не з'являтися на світ, ніж народитися дівчинкою. «Якби я був дівчинкою, — сказав один третьокласник, — усі були б ліпші за мене, бо хлопці кращі від дівчат».

Почувши таке, ми ніяковіємо, оскільки подібні фрази виявляють усю глибину взаємозв'язку між гендерною відмінністю та гендерною

нерівністю, а також демонструють, як перше слугує виправданням для другого. Цей маленький хлопчик, подібно до мільйонів інших маленьких представників чоловічої статі, усвідомив, що його статус у цьому світі залежить від його здатності дистанціюватися від фемінності. Перебільшуючи гендерну відмінність, він тим самим і переконує себе зайвий раз у своєму вищому статусі. Саме завдяки звичайним повсякденним подіям сімейного життя діти відкривають для себе, що значить бути хлопчиками чи дівчатками, і саме під час тих самих подій відтворюється гендерна нерівність між дорослими жінками та чоловіками. Взаємини дітей — це «не підготування до життя, — робить висновок соціолог *Barrie Thorne*. — Це і є, власне, життя». [37]

ГЕНДЕРОВАНА ПОЛІТИКА ХАТНЬОЇ РОБОТИ ТА ДОГЛЯДАННЯ ДІТЕЙ

Ми живемо в історичну епоху засадничої трансформації сімейного життя. Єдиним у своєму роді величезним струсом, який мала поглинути сім'я, був, очевидно, вихід жінок на роботу. Це, можливо, найглибша й найразючіша соціальна зміна в американському суспільстві ХХ століття, яка спричинює трансформації в усіх інших соціальних інституціях. Те, що жінки зараз працюють поза домівкою (з огляду на те, що це річ само собою зрозуміла), виходячи з економічної необхідності або на угоду своїм амбіціям чи бажанням — докорінно змінило життя сучасної сім'ї. Декому хотілося б покрутити навспак стрілку годинника й повернутися до доволі незвичайної та недовговічної форми сім'ї, що виникла в 1950-х роках, і знову утвердити її як норму. Таке бачення навряд чи може бути з радістю сприйняте більшістю чоловіків, не кажучи вже про більшість жінок, які сьогодні працюють поза домом, тому що вони того хочуть і тому що вони мусять іти на це — і, зрештою, оскільки це непогано для них самих, для їхніх чоловіків і для їхніх дітей.

Працюючі матері повідомляють про вищі рівні самоповаги і почувають себе менш пригнобленими, ніж цілоденні домогосподарки. Проте вони зазначають водночас і нижчі рівні подружнього задоволення, порівняно зі своїми чоловіками, які почуваються щасливішими від чоловіків традиційних домогосподарок. Чому це так? Почасті, через те, що завантаженість жінок удома зростає, тоді як чоловіки отримують наготовані для них домашні блага майже в тому самому обсязі і, завдяки додатковому доходу, підвищують свій життєвий стандарт. [38]

Тож жінки сьогодні працюють більше, але меншою мірою насолоджуються сімейним життям. Однією з причин того, що жінки такі перевтомлені й нещасливі, можливо, є те, що за ними залишається відповідальність за те, що соціолог Arlie Hochschild назвала «другою зміною» — хатня робота та доглядання дітей, з чим кожна сім'я має справлятися, аби належним чином функціонувати. Рух жінок з дому до місця роботи не супроводжується порівнянним рухом чоловіків назад до дому. Трансформація американського життя, яку обіцяли у зв'язку з виходом жінок на ринок робочої сили, є «революцією, що відстоюється» [«stalled revolution»] — революцією, що залежить тепер від змін у поглядах і поведінці чоловіків.

У 1970 р. молода авторка-феміністка описувала, що вона розуміє під «політикою хатньої роботи». В дусі феміністського лозунгу «особисте значить політичне», Pat Mainardi стверджувала, що розмежування сфер діяльності, яке було визначальним для традиційної сім'ї і зробило хатню роботу «жіночою роботою», є віддзеркаленням чоловічого домінування, а не вираженням якоїсь біологічної схильності жінок до прання чи миття посуду. Жінки займалися хатньою роботою і доглядали дітей, тому що вони *мусили* це робити, доводила вона, а не тому, що вони *хотіли* того, і не в силу якогось генетичного генерального плану. А чоловіки не виконували хатньої роботи, тому що їм удавалося уникати цього. [39]

Небагато знайдеться людей, які дійсно *полюбляють* займатися хатніми справами. «Жіночу роботу довіку всю не переробиш, і щасливиця та, якій не забракне сили дотягнути до останніх променів [сонця]», — писала Martha Moore Ballard у своєму щоденнику 1795 р. Майже сторіччя потому Mary Hallock Foote писала: «Щодня я розлітаюся на друзки, кружляю хугою та почуваюся геть вичавленою, а назавтра сподіваюся знову триматися купи, і так день-у-день, жодної хвилини не залишаючись *наодинці*». А у 1881 році Helen Campbell писала, що прибирання будинку навесні було «жахом для кожного, а якнайбільше для мужчин, які геть-чисто її не зносили». Можливо, Emily Dickinson висловилася найвлучніше (вживши пасивну форму). «Будинок 'вичищається', — писала вона. — Як по мені, то краще вже чума». (Певна річ, це не вона вичищала його; просто Bridget та інші слуги порушували її спокій.) [40]

Десятки досліджень присвячено змінним шаблонам хатньої роботи та доглядання дітей і різної ваги внескам у сімейне життя. Хто що має робити? Як вирішується це питання? Чи виконують зараз чоловіки в більшому обсязі роботу по дому, ніж це було раніше? Чи можна схилити їх до більшого внеску заохоченням/проханням/

лестошами/примусом? Одна лишень статистика щодо турботливості про сім'ю засвідчує розширення шаблону. У більшості досліджень, як ви побачите, йдеться про те, як мало змінилася чоловіча частка внеску у сімейне життя. Утім, в одному аспекті вона змінилася вражаюче й цілковито. Тридцять років тому практично жоден з батьків не був присутнім під час народження своїх дітей; сьогодні понад 90% з них присутні в палаті, де відбуваються пологи. Тож, маємо свідчення на користь того, що, в разі, якщо чоловіки *захочуть* змінити ступінь своєї причетності до сімейних справ, вони здатні це зробити доволі швидко й відносно легко. [41]

Проте в тому, що стосується інших аспектів турботливості про сім'ю, наприклад залученості до хатньої роботи, дослідження не виявляють особливих змін. Практично всі дослідники доходять одного й того самого висновку: чоловіча частка у сімейній роботі виявила «дивовижну опірність змінам». В одному дослідженні 489-ти одружених пар встановлено, що чоловіки розділяли відповідальність за домогосподарство «лише час від часу». У другому дослідженні частку чоловіків, які уповні розділяли хатню роботу, було оцінено в одну п'яту. (Однак ця одна п'ята частина — ті, що на рівних брали участь у хатній роботі, — були найщасливішими парами в цьому дослідженні.) Частка хатньої роботи, яку виконують чоловіки порівняно з жінками, зменшується в міру того, як чоловіки старішають; це, можливо, почасти пояснюється тим, що зміни у причетності чоловіків до домогосподарства відбулися відносно недавно, і виховання, яке отримали літні чоловіки, давало їм підстави сподіватися, що з віком їхні домашні обов'язки зійдуть нанівець. [42]

І те, що роблять чоловіки, суттєво відрізняється від роботи, виконуваної жінками. Неначе наші домівки поділено на окремі «зони»: його та її, і чоловік та дружина мають кожен свою власну сферу відповідальності. «Його» парафія ззовні дому — подвір'я, під'їзна алея або зовнішній простір, перенесений всередину дому, як-от підвал, гараж, комірчина й прикомірок; «її» парафія завжди всередині дому — кухня, кімната для прання, спальні та ванна кімната. (Якщо вона виходить з дому, то, як правило, з метою, пов'язаною з якимсь «внутрішнім» елементом — щоб розвісити випрану білизну, доглянути за садом.) Ці дві парафії вимагають різного типу діяльності. В одному з досліджень від жінок і чоловіків вимагалася перелічити усі види робіт, які вони виконують по дому. Загальна кількість пунктів у кожному списку була приблизно однаковою. Проте, коли було проаналізовано конкретні завдання, виявилось, що у чоловіків були такі пункти, як «миття машини» та «косіння трави на газонах»,

тоді як жінки зазначали такі види робіт, як «приготування їжі» та «застилання ліжок». Як пояснює Arlie Hochschild,

Навіть коли подружні пари більш-менш справедливо розподіляють роботу по дому, жінки виконують дві третини щоденної роботи вдома — коли, наприклад, вони готують їжу та прибирають кімнати, тобто виконують роботу, яка прив'язує їх до жорсткої рутини. Більшість жінок готують обід, і більшість чоловіків міняють масло у сімейному автомобілі. Однак, як зазначила одна мати, обід потрібно готувати щовечора приблизно на шосту годину, тоді як автомобільне масло потребує заміни приблизно через кожні шість місяців, причому не важить, у який саме день і о котрій саме годині. [43]

Більше того, чоловіки, як правило, розглядають свій внесок у хатню роботу *по відношенню* до хатньої роботи дружини; жінки схильні розцінювати свою роботу як необхідну для підтримки сім'ї. Ось чому чоловіки вживають вирази на кшталт *пособити* чи *підмогти*, описуючи той час, коли вони займаються хатньою роботою — неначе це робота, яку мала б виконувати їхня дружина. «Коли чоловіки миють посуд, це називається допомогою, — саркастично зауважила Anna Quindlen, оглядач часопису «The New York Times». — Коли жінки миють посуд, це називається життям». [44]

Безумовно, чоловіча частка в хатній роботі істотно збільшилася. У 1924 р. 10% жінок — представниць робітничого класу повідомляли, що чоловік у них не витрачає на хатню роботу «жодного часу»; сьогодні ця частка становить менш як 2%. В одному обстеженні чотирьох тисяч п'яти сот подружніх пар з обома працюючими у віці від двадцяти п'яти до сорока чотирьох років 15% чоловіків визнавали, що вони займаються хатньою роботою менше однієї години на тиждень. Середнє значення цього показника для чоловіків дорівнювало приблизно п'яти годинам на тиждень; для жінок це значення становило приблизно двадцять годин. Чоловіки повідомляли, що вони виконували 10% хатньої роботи у 1970 р. і 20% — у 1990 р., що становить, залежно від того, як на це подивитись, подвоєння відсотку усього лише за двадцять років або ж лишень одну п'яту від обсягу, який має виконуватися. [45]

Незважаючи на те, що чоловіки в наш час виконують від однієї п'ятої до однієї четвертої частини роботи по господарству, є певні свідчення на підтвердження того, що, коли людей просять оцінити обсяг виконуваної ними хатньої роботи, їх відповіді можуть призводити до доволі значних неточностей, бо вони нерідко називають цифри, що відповідають радше їхнім уявленням про обсяг роботи, яку вони мали б виконувати, а не фактично виконуваний роботі. Як жінки,

так і чоловіки завищують величину, що відповідає виконуваний ними хатній роботі: чоловіки завищують цю цифру приблизно на 150%, що більш ніж удвічі перевищує величину завищення цього показника жінками (68%). Цікаво, що більш привілейовані чоловіки з егалітаристськими гендерними поглядами були схильні більшою мірою завищувати цей показник, порівняно з більш традиційно мислячими чоловіками, які, очевидно, гадали, що вони не зобов'язані виконувати забагато хатньої роботи. Менш привілейовані «супермами» частіше ладні були переоцінювати свою зайнятість домашніми справами, ніж більш привілейовані працюючі матері, оскільки лише за допомогою таких роздутих цифр вони могли виправдати своє сидіння вдома. Завищення цього показника чоловіками було настільки значним, що у дослідників виникає сумнів стосовно того, «що чоловіки збільшили обсяг виконуваної ними по домогосподарству роботи впродовж останніх двадцяти п'яти років». [46]

Інші дослідницькі методології дозволили накопичити результати, які мене особисто переконують у тому, що участь чоловіків у хатній роботі та догляданні дітей трохи збільшилася за останню чверть сторіччя, хоча, можливо, і не такою значною мірою, як про це можуть заявляти самі чоловіки. У відповідь на прохання до подружніх пар навести точні дані про те, скільки часу вони приділяють виконанню того чи іншого завдання по домогосподарству, чоловіки все ж таки вклялися в діапазон від однієї п'ятої до однієї четвертої частини від того часу, який зазначили жінки. І не всі чоловіки зараз в більшому обсязі займаються хатньою роботою; або ж, радше, дехто з чоловіків займається нею більше від інших. Зміни в чоловічому досвіді сімейного життя залежать від їхнього віку, раси, класу та рівня освіти. Молодші чоловіки, наприклад, виконують зараз по дому значно більшу роботу, ніж це робили у свій час їхні батьки, хоча їхні дружини, як і раніше, виконують її у значно більшому обсязі. Опитування жінок віком до тридцяти років, проведене часописом «Ladies Home Journal» у травні 1997 р. показало, що 76% жінок, за їхніми повідомленнями, виконують левову частку робіт з прання; 73% — з куховаріння; 70% — з прибирання домівки; 67% — із закуповування бакалійно-гастрономічних товарів, а 56% оплачують більшість рахунків. У Канаді ці показники аналогічні: у середньостатистичний день готують їжу 77% жінок, а 54% жінок прибирають після їди; відсоток чоловіків відповідно становить 29 і 15. [47]

Попри те, що ми схильні вважати, що виконання хатньої роботи спільними зусиллями — продукт прогресивних, ліберальних, добре освічених сімей, дані засвідчують зовсім іншу картину. Чорношкірі

чоловіки виконують значно більшу частку хатньої роботи, ніж білошкірі чоловіки. У більш як одній чверті усіх чорношкірих сімей чоловіки виконують понад 40% хатньої роботи; інакше кажучи, чоловіча «частка» хатньої роботи наближається до половинної частки. У білошкірих сім'ях лише 16% чоловіків виконують хатню роботу в такому обсязі. А «синьокомірцеві» батьки — муніципальні службовці та працівники сфери послуг, полісмени, пожежники та техніки з обслуговування обладнання — демонструють вдвічі більшу схильність (42%), порівняно з професійними, управлінськими та технічними кадрами вищої категорії (20%), доглядати своїх дітей у той час, коли дружини працюють. Ця різниця пояснюється не так ідеологічними переконаннями, як «неформальним гнучким режимом» — домовленістю про поділену зміну зі своїм подружжям, яку укладають близько однієї четвертої частини усіх робітників у Сполучених Штатах і одна третина всіх робітників із дітьми до п'яти років. [48]

Наявність дітей збільшує гендерний розрив. Матері проводять значно більше часу з дітьми, ніж батьки, надто з немовлятами: у цей період дитячого віку сім'ї повідомляють про «дуже низький рівень батьківської турботливості». З перевищенням на 50% матері проводять більше часу, ніж батьки, з дітьми у період від дитсадка до четвертого класу. Участь чоловіків у догляданні дітей збільшується, коли діти стають старшими. Цей вік потребує іншого типу турботливості і, до того ж, викликає, очевидно, більше «зацікавлення» в тата. Однак коли дослідники ставлять запитання про те, скільки часу кожний з батьків проводить *наодинці* з дітьми, для батька цей показник у середньому становить лише 5,5 годин на тиждень, а для матері він наближається в середньому до 20 (19,5) годин на тиждень — 350-відсоткова різниця. Чоловіки, у яких є діти, схильні затримуватися на роботі, почасти тому, що їм потрібно більше заробляти для утримання своїх дітей, а почасти через те, що вони або хочуть того, або просто мають таку можливість. Їхні дружини, звичайно, проводять менше часу на роботі, а це призводить до збільшення гендерного розриву як на роботі, так і вдома. «Гендерний розрив має місце навіть за відсутності дітей, — зазначає соціолог Beth Ann Shelton — але за наявності дітей в родині він зростає». [49]

Діти опановують гендерні очікування, які прицеплюють їм їхні батько-мати. В одному з досліджень, проведених 1991 р., було виявлено, що в тих сім'ях, де матері працювали повний робочий день, дочки займалися хатньою роботою більш як десять годин на тиждень; сини працювали менше трьох годин на тиждень. Таке дослідження наводить мене на думку, що належною відповіддю на запо-

чаткований феміністками захід «Візьмемо наших дочок із собою на роботу» — під час якого батьки приводять дочок до себе на роботу, щоб вона не залишалася для них таємницею, і щоб показати своїм дочкам, що вони теж можуть плекати свою заповітну мрію, — міг би бути Національний день сина — недільний післяобідній час, коли чоловіки-батьки могли б навчити своїх синів, як мити посуд, прати, заправляти ліжко і чистити пилососом підлогу, за умови, звичайно, що чоловіки знають, як робляться такі речі!

І все ж таки є дані, що засвідчують певні зрушення в тому, що стосується участі чоловіків у догляданні дітей. Основний потяг до більшого залучення до домашніх справ вони виявляють як батьки, а не як чоловіки. Чоловіки, здається, ладні підтримувати суперечливі уявлення про те, що їхнім бажанням є заслонити щитом, захистити свою дружину від життєвих негод, попри те, що вони затято відмовляються виконувати такі принизливі завдання, як миття туалету. На думку демографа Martha Farnsworth Riche, «найбільший урок минулих п'ятнадцяти — двадцяти років полягає в тому, що чоловіки, загалом, не переймаються тим, чисто й акуратно в домі чи ні». Або ж, як зізналася з утomoю в голосі одна дружина: «Я роблю свою половину роботи, роблю [чоловікову] половину, а решта залишається не зробленою». [50]

Проте, коли чоловіки стають батьками, у них, з усією очевидністю, виникає бажання робити більше. Опитування, проведене часописом «Newsweek», показало, що 55% чоловіків-батьків вважають, що поняття «бути батьком» є важливішим для них, ніж воно було для їхніх батьків, а 70% повідомляють, що вони проводять більше часу зі своїми дітьми, ніж їхні батьки — з ними. У проведеному 1995 року коштам Інституту сім'ї та роботи [Families and Work Institute] дослідженні було встановлено, що 21% із 460 опитаних чоловіків ладні були б обслуговувати свою сім'ю вдома, якби вони мали достатньо грошей для комфортного життя. (Фактично, це дуже малий відсоток, оскільки сума грошей, необхідних для забезпечення комфортного життя, за оцінкою цих чоловіків, сягала понад 200 тис. доларів.) [51]

І чоловіки отримали певну підтримку, завдяки якій вони ставали активнішими батьками. Доктор Benjamin Spock у своїй книжці «Baby and Child Care» [«Дитина і догляд за нею»], що протрималася в списку бестселерів не один десяток років, не обійшов увагою (а, можливо, навіть і вітав) ті зрушення у поглядах на причетність батьків до доглядання дітей. У першому виданні (1946) док. Spock писав, що чоловіки могли б якось долучатися до догляду за дитиною:

Дехто з чоловіків, в силу свого виховання, схильні вважати, що догляд за немовлятами та дітьми старшого віку — справа виключно матерів. Це хибне уявлення. Ви можете бути ніжним батьком і водночас справжнім мужчиною... Звичайно, я не маю на увазі, що батько має подати дитині таку ж саму кількість пляшечок чи змінити стільки ж пелюшок, як і мати. Однак було б непогано, щоб він робив такі речі час від часу. Він міг би також приготувати дитячу суміш у неділю.

Проте у сьомому виданні цієї книжки (1998) док. Spock відзначає ті зрушення, до яких спричинилася, почасти, і його праця:

Чоловіки, особливо ті серед них, що одружені на працюючих жінках, беруть дедалі більшу участь у всіх аспектах хатньої роботи та доглядання дітей. Немає причин, з яких чоловіки не могли б виконувати ці завдання нарівні з матерями... Однак уся користь від цього може бути зведена нанівець, якщо цю роботу виконувати з милості до дружини, оскільки з цього випливає, що виховання дитини — це, насправді, не батьківська справа, і якщо батько цим займається, це просто надзвичайно благородний учинок з його боку. [52]

І все ж таки участь американських чоловіків у догляданні дітей відстає за своїм рівнем від відповідного показника в інших індустріальних країнах. В Австралії, Канаді та Нідерландах рівень залученості до цієї справи чоловіків майже вдвічі перевищує відповідний показник для Сполучених Штатів, а у Великій Британії значення цього показника є вищим приблизно на 40%. Колишній конгресмен Pat Schroeder не раз розповідала відверту історію зі свого власного життя. Відразу після її першого обрання її чоловік казав у розмові із журналістом часопису «Redbook», що в майбутньому саме він буде водити дітей до педіатра. Прочитавши це інтерв'ю, Schroeder негайно зателефонувала своєму чоловікові і сказала: «Даю 500 доларів, якщо назвеш прізвище нашого педіатра». Він відповів, трохи знітившись, що мав на увазі свою *готовність* відводити дітей до педіатра в разі, якщо вона попросить його про це. [53]

Цю історію можна розглянути під іншим кутом зору. Чоловіки постійно наголошують на тому, що вони *волили б* проводити більше часу зі своїми дітьми та сім'єю, *якби лише мали таку можливість*. «Жоден із чоловіків на смертнім одрі ніколи не шкодував про те, що проводив занадто багато часу зі своєю сім'єю», — так сформулював цю ідею сенатор Paul Tsongas, залишаючи Сенат. Багато хто з чоловіків каже, що ладен робити більший внесок, але службовий обов'язок повсякчас стає цьому на заваді. Інші побоюються, що це буде

розцінене колегами та начальством як недостатня відданість своїй кар'єрі і загрожуватиме сповзанням на «доріжку для татусів», де немає жодного шансу для подальшого просування по службі. А дехто намагається продовжувати боротьбу зі зашкарубленими уявленнями про те, що означає бути чоловіком. «Людина, якій я завдавав найбільшої шкоди, не буваючи вдома, коли підросали [мої діти], — не хто інший, як я сам, — із сумом констатував якийсь чолов'яга. — Я геть-чисто зсушив мої вихователські поривання».

Для деякого із чоловіків (і жінок) ці устремління знаходять втілення в реальності. У дослідженні, проведеному за підтримки компанії Dupont Corrogation, 47% жінок з адміністративного персоналу і 41% такої самої категорії чоловіків попереджали своїх керівників про те, що вони не згодні на переміщення; 32% жінок і 19% чоловіків просили начальство надати їм таку роботу, яка не потребує частих відряджень; а 7% жінок і 11% чоловіків уже відмовлялися від пропозиції просування по службі. Бажання проводити більше часу із сім'єю — це старі й набридлі чоловічі ламентатії; пожертвувати де-факто професійними амбіціями задля цього — ось новий підхід, найвідчутніший спосіб довести, що слово не розходиться з ділом. [54]

І останній приклад. Чимало з'явилося останнім часом спортивних історій про чоловіків, що дають вихід своїй професійній агресивності у неспортивних сферах свого життя: душать за горло своїх тренерів, гвалтують коханок, б'ють дружин. Однак принаймні один спортсмен кардинально змінив цю тенденцію, перенісши свої непрофесійні заняття з виховання і доглядання дітей на своє місце роботи. Під час міжсезоння 1997 року шанованому третьому бейсболісту Matt Williams, що грав за Cleveland Indians, запропонували контракт для поповнення команди Arizona Diamondbacks, яка виступає за м. Фінікс. Цей перехід означав для нього зменшення в окладі на 2,5 мільйона доларів. Віднедавна розлучений, Williams хотів бути поближче до своєї колишньої дружини і трьох дітей (у спільному опікуванні над якими він брав участь), а його сім'я, волею долі, проживала саме в м. Фінікс. Називаючи свій перехід «найважливішим рішенням усього подальшого мого життя», Williams сказав, що він з великим задоволенням грав у Клівленді, але «мусив проміняти все це на можливість мати гарні стосунки зі своїми дітьми. Вони, поза всякими сумнівами, становлять найбільшу цінність у моєму житті». [55]

Чоловіки нерідко стверджують, що їм хотілося б бути турботливими батьками і проводити більше часу зі своїми дітьми. Однак вони рідко готові йти на жертви задля досягнення цього. Утім, коли чоловіки відважуються на це, вони можуть запопасти чималої винагоро-

ди. Чоловіки, що виконують більший обсяг хатньої роботи, водночас і кращі батьки. А чоловіки, що мають тісніші стосунки зі своїми дітьми, повідомляють про більшу задоволеність своїм подружнім життям і кращий стан здоров'я. Вони й живуть довше, що надихнуло цілком респектабельний британський фінансовий часопис «The Economist» на глузливий дотеп: «Поміняй, їй-бо, підгузок на свої довгі літа» [«Change a nappy, by God, and put years on your life»]. «Коли представники чоловічої статі беруть усю відповідальність за доглядання дитини, — зазначає соціолог Barbara Risman — вони встановлюють тісні й приязні стосунки зі своїми дітьми». Виховання своїх дітей справляє позитивний вплив на здоров'я чоловіків. І, певна річ, зросла турботливість чоловіків про сім'ю іде на користь жінкам, яких вона звільняє від обов'язків другої зміни. А завдяки цьому зміцнюється гендерна рівність. Згадаймо, що антропологи незмінно знаходили підтвердження тому, що економічний і політичний статус жінок найвищий у тих культурах, де чоловіки більше переймаються домашніми справами. [56]

Для забезпечення більшої участі чоловіків у виконанні хатньої роботи та догляданні дітей потрібна підтримка — на мікрорівні і на макрорівні. На індивідуальному рівні чоловіки повинні *хотіти* робити більше і, крім того, вони потребують підтримки від своїх дружин, приятелів-чоловіків і колег. До того ж, вони мають знати, *як це робиться* — мусять опанувати різноманітні навички, які вкупі й у систематичному застосуванні становлять мистецтво виховання й доглядання — куховарство, прибирання, прання. «Доки батьки не братимуть активнішу участь у роботі по дому, доти матері не матимуть передумов для праці поза домом. Положення матерів не зміниться на краще, допоки не зміняться також і батьки». [57]

Працюючі подружні пари потребують, крім того, структурної, макрорівневої підтримки, як-от політики дружніх щодо сім'ї місць роботи, оплачуваної батьківської відпустки і належної охорони здоров'я. Із 152 країн, обстежених Міжнародною організацією праці, лише шість, зі Сполученими Штатами включно, не мають юридичного припису щодо оплачуваної материнської відпустки. Приміром, італійські жінки отримують п'ятимісячну відпустку з 80-відсотковою платнею; коста-риканські жінки впродовж чотирьох місяців одержують 100-відсоткову платню. У Канаді жінки можуть оформити материнську відпустку тривалістю сімнадцять тижнів, оплачувану на рівні 55% від окладу і додаткову частково оплачувану сімейну відпустку тривалістю десять тижнів. У деяких скандинавських країнах є можливість додатково оформити і батьківську відпустку. Майже в кожній

західноєвропейській країні забезпечується надбавка за дитину — виплата сім'ям за кожну їхню дитину, незалежно від доходу та від того, працевлаштована мати чи ні. І корпорації не ліквідували інституційний прорив, створений такою державною байдужістю до становища працюючих батьків. Лише 8% американських робітників мають якісь допомоги на дітей, забезпечувані їхніми працедавцями. Корпоративна й державна політика сприяння охороні здоров'я та добробуту працюючих сімей, безумовно, на високому рівні, але практика покладання на окремих членів родини розв'язання проблеми розподілу допомоги показує, що ситуація навряд чи істотно зміниться. «Неспроможність вкладати капітал в дітей може призвести до економічної неефективності, втрати продуктивності праці, нестачі необхідної професійної майстерності, великих витрат на охорону здоров'я, зростання коштів на утримання в'язниць і до формування нації менш безпечної, менш дбайливої і менш вільної». [58]

Те, що жінки продовжують виконувати левову частку другої зміни, справляє величезний тиск на шлюб. Балансування між роботою та сім'єю спричиняється до того, що працюючі жінки почуваються розірваними між протилежно зорієнтованими світами, і хоч би який керунок вони обрали, їм уготовано зазнати почуття провини та розчарування. Одна з функціонерок високого рангу, яка недавно покинула роботу, зізналася, що вона «змушена була робити все самотужки, як будь-яка працююча мати. І я буквально валилася з ніг. Усе, на що в мене вистачало сил, це малеча і моя робота. Я могла б і далі тягти цього воза, але від мене залишилася б лише моя подоба». [59]

«СКОНСТРУЙОВАНІ ПРОБЛЕМИ» СУЧАСНОГО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

Певна річ, жінка чи чоловік, що відчувають себе «лише своєю подобою», не можуть закласти міцні засади для побудови сім'ї із живодайним шлюбом і здоровими дітьми, які не відчувають фізичного й емоційного голоду. Проте саме так почувають себе в дедалі більшій своїй масі батьки, а від цього потерпають як їхні взаємини, так і їхні стосунки з дітьми. Без узгодженої національної політики сприяння працюючим жінкам і чоловікам у їхній спробі зберегти рівновагу між професійними й сімейними обов'язками ми ризикуємо й надалі справляти такий незмірний тиск на узи двох категорій — між чоловіком і дружиною та між батьками й дітьми — практично, даючи

запоруку, що «криза» сім'ї триватиме. І ми, крім того, продовжува-
тимемо стикатися з низкою «сконструйованих проблем» — проблем,
зумовлених тим тягарем, який відчувають на собі пересічні сім'ї,
намагаючись справлятися зі зрослим утрудненням збереження сімей-
них пар з обома працюючими і з розподілянням хатньої роботи та
обов'язків із догляду за дітьми — за умови відсутності допомоги ззовні.

У 1950-х роках держава зробила певні кроки у виконанні тих
функцій з підтримки сімейного життя, які колись покладалися на
громаду та систему розширених родинних зв'язків, і створила інфра-
структуру (школи, лікарні, дороги і приміські садиби), яка підтри-
мувала й живила сімейне життя. Сьогодні ми очікуємо від сімей значно
більше — сподіваємося, приміром, що вони утримуватимуть дітей
(нерідко й після середньої школи та коледжів) і задовольнятимуть
практично всі емоційні потреби дорослої людини — даючи їм куди
менше. Саме цим розривом між тим, чого ми сподіваємося від наших
сімей, і тим, що ми пропонуємо їм як підтримку, і зумовлено ви-
никнення багатьох «сконструйованих проблем». Крім того, ці пробле-
ми є наслідком гендерної нерівності — як її живучості, так і зусиль з
боку жінок задля її здолання. Лише тоді, коли ми виробимо довго-
тривалу державну політику — як на індивідуальному, так і на загаль-
нонаціональному рівні — спрямовану на зменшення гендерної не-
рівності і вдома, і на робочому місці, ці штучно створені проблеми
почнуть відступати.

«Проблема» дитсадків

Розглянемо, приміром, «проблему» дитсадків. Багато хто з аме-
риканців не поспішають віддавати своїх дітей до дитсадків, а уряд
не має національного фінансування для дитсадкових центрів. Проте
найпоширеніший висновок, який робиться в дослідженнях впливу
дитсадків на дитячий розвиток, говорить, що немає жодних негатив-
них наслідків — психологічного, інтелектуального, розвиткового чи
емоційного характеру — від перебування в дитсадках. А проведене
1996 року Національними інститутами здоров'я дослідження встано-
вило, що прив'язаність дітей до матерів не залежить від того, чи
перебувають вони в дитсадках, з якого віку вони їх відвідують та
скільки годин вони там бувають. [60]

Усупереч цим висновкам, нас буквально щодня атакують зі сто-
рінок преси, яка рясніє заголовками, що нагадують нам про подібні
негативні наслідки, із сексуальним кривдженням дітей у дитсадко-
вих центрах включно. Підтекст, який прочитується в подібних жаха-

ючих історіях, зводиться до того, що якби ці діти сиділи зі своїми матусями вдома, де їм і «годиться» бути, таких страшних речей з ними б не трапилося. «Проблема» дитсадків, як виявляється, полягає в дебатованні питання про те, чи слід жінкам виходити на роботу. «Коли няня вам читає казку, це не одне й те саме, як тоді, коли ви чуєте її із вуст вашої неньки», — запевняє нас William R. Mattox, літнього віку автор, який пише для консервативної Ради із сімейних досліджень [Family Research Council]. «Значущість матері не може бути зведена до вартості того, з чим може справлятися оплачувана заступниця. Припускатися такої хибної думки — це все одно, що казати, що цінність жінки, яка дарує любов своєму чоловікові, рівнозначна ходовій ціні на проститутток в окрузі». [61]

Порушувати проблему, слід чи не слід жінкам працювати поза домом, значить задаватися хибним запитанням. По-перше, це містить суперечність класової природи, оскільки ми заохочуємо бідних жінок полишати домівку і йти працювати, а жінок із середнього класу — кидати роботу й сидіти вдома. Епохальне законодавство з Реформування соціальної допомоги [Welfare Reform legislation] від 1996 р. вимагає, щоб одержувачі соціальної допомоги почали працювати впродовж двох років з моменту переходу на неї. «Важко аргументувати, чому бідним матерям слід шукати роботу, а матері із середнього класу мають сидіти вдома», — пише дослідник з питань сім'ї Andrew Cherlin. А в разі, якщо їм вдається знайти роботу, жінки як з робітничого класу, так і з середнього класу просто не збираються кидати працювати. [62]

Немає й підстав, аби схилити їх до цього, оскільки відсутні будь-які свідчення про те, що вихід матерів на роботу шкідливо відбивається на дітях. Насправді, маємо якнайбільше доказів того, що діти працюючих матерів дістають як пряму, так і опосередковану користь. Такі діти, як правило, опановують розширені рольові моделі, формують більш егалітарні погляди на гендерні ролі і позитивніше ставляться до жінок і до їхнього працевлаштування. Дочки працюючих жінок мають більше шансів знайти собі роботу (найчастіше аналогічну тій, яку виконують їхні матері), порівняно з дочками непрацевлаштованих жінок. Більше того, в юнацькому віці діти працюючих матерів беруть на себе більшу відповідальність за роботу по дому, завдяки чому зростає їхня самоповага. [63]

Вихід на роботу підносить і жінок у власних очах, додає їм упевненості у своїй ваговитості та благополуччі, тож працюючі матері, як правило, щасливіші у шлюбі — а це зменшує імовірність розлучення. В одному з досліджень виявлено, що задоволені дружини своєю

роботою, то щасливіші вони у шлюбі. У дослідженні, яке проводилося впродовж чотирьох років за фінансової підтримки Національного інституту психічного здоров'я [National Institute for Mental Health], Rosalind Barnet обстежила триста сімей з обома працюючими і з'ясувала, що жінки не жалілися ні на депресію, ні на стреси і вважали свій шлюб вдалим, а стосунки з дітьми — гарними. Іще в одному опитуванні, яке охоплювало понад вісімсот сімей з обома працюючими, було отримано подібні результати. [64]

Жінкам не лише хочеться продовжувати працю поза домом, їм слід це робити — такої думки дотримується Joan Peters. «Інакше вони не збережуть своєї ідентичності і не зможуть виховати дітей» в дусі одночасної готовності бути і незалежними, і відданими своїй родині. Проте «жінки зможуть досягти в цьому успіху лише в тому разі, якщо чоловіки поділять з ними навіл відповідальність за доглядання дітей». Знову ж таки, цей «розв'язок» має двоїсту природу — соціальну й політичну. Лише одна третина всіх працівників великих і середніх компаній у США мають змогу отримати хоча б неоплачувану батьківську відпустку. Як на загальнонаціональному рівні, так і в кожній родині цей розв'язок передбачає більшу ґендерну рівність — не лише жінки працюють менше поза домом, але й чоловіки виконують більшу роботу вдома. [65]

«Проблема» «дітей, що мають дітей»

Проблема дитсадків пов'язана з проблемою «дітей, що мають дітей» — зростання рівня фертильності серед жінок-підлітків. Попри різкий спад загальної фертильності у Сполучених Штатах, один прошарок населення засвідчив зростання рівня фертильності, а саме: тінейджери. Близько одного мільйона випадків підліткової вагітності налічується щороку у Сполучених Штатах. Нині Сполучені Штати мають найвищий рівень народжуваності в категорії матерів-підлітків серед усіх індустріальних країн, який вдвічі перевищує відповідний показник в Об'єднаному Королівстві (що враховує дані по всій Ірландії) — країні, яка йде слідом за США у цьому списку. Нерідко проблема підліткового материнства слугує прикриттям, яким користуються деякі критики у своїх завуальованих нападках на справжній об'єкт їхнього занепокоєння: агенцію з сексуальних питань для жінок. До деякої міри нагнітання цієї проблеми зумовлене замаскованою критикою фемінізму, який сприяє ознайомленню жінок зі здоровою та безпечнішою сексуальністю. Заходи з боротьби з підлітковим материнством включали, наприклад, поси-

лене обмеження доступу до контролювання народжуваності і навіть до інформації про контроль народжуваності, а також обмеження абортів, зокрема обов'язковість згоди батьків і очікування місячних.

Проаналізуємо, приміром, статистику рівня підліткового материнства. У середині 1950-х років лише близько однієї четвертої частини (27%) усіх дівчат мали статеві зносини на момент досягнення вісімнадцяти років; у 1988 р. статеві зносини до настання вісімнадцяти років мали 56% дівчат і 73% хлопців. У 1991 р. рівень юнацького дітородіння (народження дітей матерями-підлітками на тисячу дівчат) сягнув 62,1 — найвищої позначки за період від 1971 р., а це було за рік до легалізації абортів. Це становить 9% від усієї кількості народжених у загальнонаціональному масштабі. Дві третини із цих молодих жінок незаміжні, а в 1960 р. відсоток неодружених серед таких жінок становив лише 15. [66]

Ці показники можна «прочитувати» по-різному. Для декого ця картина засвідчує катастрофічне зростання випадків підліткового материнства, яке може бути віднесене за рахунок розбещеної підліткової сексуальності та загрозливого масштабу аморальності, занепаду поваги до інституції шлюбу і посилення кризи безбачченківства. Однак для інших це — ілюстрація порушення доступу до відповідної інформації про контроль народжуваності, постійних нападок на право жінок на аборти, що ставлять собі за мету обмежити для жінок доступність абортів та інших засобів контролювання народжуваності, а також зрослої свободи для молоді від наполягання батьків на «скороспішних одруженнях».

Наукові дослідження демонструють однастайність висновків стосовно цих питань: обмеження доступу до інформації про контроль народжуваності та доступності абортів виявляється безрезультатним щодо рівня сексуальної активності. Справді, практично всі дослідження впливу статевої освіти відзначають *зниження* рівня сексуальної активності, більшу сексуальну розбірливість і вищий рівень безпечних сексуальних стосунків. Молодь не перестане проявляти сексуальну активність, досягши середини свого другого десятка років, незалежно від того, має вона доступ до контролювання народжуваності або до інформації про це чи ні. Насправді, обмеження доступу — найвірніший шлях до зростання небажаної вагітності. Не дивно, що найвищий рівень підліткової вагітності мав місце до легалізації абортів.

Криза дітей, що мають дітей, — це, також, і привід скласти провину на жінок за безвідповідальність чоловіків. На офіційному рівні ми втовкмачуємо нашим юнкам: та, що вибирається на танці (стає

сексуально активною), змушена буде й платити музикам (зазнати наслідків небажаної вагітності). Однак, зважаючи на те, що, як відомо, танго танцюють удвох, можливо, слушний розв'язок для кризи раннього материнства слід шукати як у збільшенні спроможності цих молодих жінок нести тягар відповідальності (належна охорона здоров'я, інформація про контроль народжуваності та доступність контролювання народжуваності), так і у вихованні в парубків почуття більшої відповідальності. Насправді, подання цієї кризи як «проблеми дітей, що мають дітей», притіняє іншу серйозну проблему: сексуальне переслідування чоловіками молодих дівчат. Більшість з батьків тих дітей, яких народжують матері-підлітки, самі не є тинейджерками, натомість це дорослі чоловіки, чия хижацька поведінка відходить на задній план, коли ми формулюємо цю проблему в такий спосіб.

Час від часу проблема дітей, що мають дітей, розглядається в рамках проблеми позашлюбного батьківства-материнства загалом. Позашлюбне дітонародження зросло в Америці на 600% за останні три десятиліття: від 5% від усіх дітонароджень у 1960 р. до 30% у 1991 р. Кількість позашлюбних дітонароджень у чорношкірих батьків зросла від 22% у 1960 р. до майже 70% на сьогоднішній день. Знову ж таки, це можна віднести на рахунок зростлого звільнення як для жінок, так і для чоловіків від скороспішних одружень, завдяки яким, безумовно, кількість позашлюбних дітонароджень трималася на нижчій позначці. [67] Проте це відбиває також і той факт, що сімейне життя і державна політика є тісно пов'язаними. Відсоток позашлюбних дітонароджень у Скандинавських країнах — Швеції, Норвегії, Данії — значно вищий від цього показника у Сполучених Штатах. Однак там, за наявності належного догляду за дітьми, загальної системи охорони здоров'я та безкоштовної освіти, «потреба» з'явитися на світ у одружених батьків — скажімо, задля отримання доступу до батьківських програм охорони здоров'я — втрачає свою доконечність завдяки узгодженій політиці фінансування державою програм захисту здоров'я та добробуту своїх громадян. Тож жінки й чоловіки одружуються, коли бажають отримати додаткове схвалення від релігійних речників, а не тому, що їм потрібно бути одруженими з економічних причин.

«Проблема» безбатченківства

Питання про відповідальність чоловіків зринає також і в дебатах про безбатченківство. В останні роки коментатори відзначають, що впадає в око відсутність батьків: вони кидають своїх дітей або вна-

слідок розлучення, або за браком лицарських чеснот. Дехто з авторів у своїх працях останніх років, наприклад David Blankenhorn у книжці «Fatherless America» [«Америка — безбатченко»] та David Popenoe у книжці «Life without Father» [«Життя без батька»], кладе на відсутніх батьків відповідальність за виникнення безлічі соціальних проблем: від злочинності неповнолітніх, карних злочинів та насильства до безробіття. Ми читаємо, наприклад, що 70% усіх неповнолітніх, утримуваних у державних виправних закладах, походять із сімей без батька. Особливо негативно це відбивається на маленьких хлопчиках, оскільки без батька, як нам роз'яснюють, ці хлопчики виростатимуть, не маючи надійного підґрунтя для розвитку своїх чоловічих якостей. «У сім'ях, де батька немає, перед матір'ю постає нездійсненне завдання: вона не здатна виховати хлопчика чоловіком. У період свого становлення він повинен бути пов'язаний родинними узами з чоловіком», — пише психолог Frank Pittman. Було б помилкою гадати, що «мати спроможна навчити чоловічої статі дитину, як стати чоловічою». «Хлопці, виховані батьками традиційного маскулінного типу, як правило, не коять злодіянь», — додає David Blankenhorn. «Злочини скоюють хлопці-безбатченки». У сім'ях без батька, як пише Robert Vlu, висловлюючись більш поетично, «демонам є де розгулятися». Це дається взнаки як батькам, так і хлопцям і створює нараз дві ватаги неприкаяних і некерованих особин чоловічої статі, що тиняються вулицями. «Кожне суспільство має стерегтися неприкаяного чоловіка, — нагадує нам дослідник проблем сім'ї David Popenoe, — бо він повсюдно спричиняється до незлічимої соціальних недуг». [68]

Це правда, що більшає кількість дітей обох статей, виховуваних у сім'ях з одним з батьків, і що в ролі цього «одинака», який займається дитячим вихованням, виступає частіше жінка. У той час як у 1970 р. кількість дітей, виховуваних незаміжніми матерями, становила тільки понад одну дитину з десяти (11%), вже у 1996 р. цей показник сягнув близько однієї четвертої частини (24%). Більш як одне з чотирьох (26%) дітонароджень у загальній їх кількості припадає на одиноких жінок. Справедливе й те, що зворотний бік медалі «фемінізація бідності» становить «маскулінізація безвідповідальності»: відмова батьків здійснювати економічне забезпечення своїх дітей. Проте, що є менш певним, так це причетність батьків до незлічимої соціальних проблем, з якими іноді співвідносять відсутність у сім'ях батька. Попри те, що турботливість батьків про сім'ю може принести певну користь дітям, такі дослідники проблем сім'ї, як Paul Amato та Alan Booth, зазначають, що цей вплив «аж ніяк не переважаючий», і, певна річ, він не є вирішальним для благополуччя

їхніх дітей. Згадаймо до того ж, що співвіднесеність — це не відношення причинності, і, хоча безбачченківство може корелювати з високим рівнем злочинів, це не означає, що безбачченківство спричиняє злочинність. Насправді, закономірність може бути зовсім іншою. Виявляється, що обидва ці явища — і високий рівень злочинності, і безбачченківство — є породженнями ширшої й серйознішої проблеми: бідності. [69]

За повідомленнями Національної академії наук, єдиним найвірнішим провісником насильницького злочину є не безбачченківство, а «дохід — особистий і близьких». І виявляється, що безбачченківство теж залежить від доходу: чим вища категорія доходу, тим більша ймовірність того, що батько вдома — на підставі чого можна зробити висновок, що криза безбачченківства є насправді кризою бідності. У своєму вражаючому етнографічному дослідженні вуличних банд у Лос-Анджелесі Martin Sanchez-Jankowski виявив «серед членів банд однакову кількість і вихідців з нуклеарних сімей, що зберегли свою цілісність, і вихідців з тих сімей, де батька не було», а також «стільки ж членів, які признавалися у своїх тісних стосунках із сім'єю, скільки було таких, що заперечували наявність подібних стосунків». Зрозуміло, що тут спрацьовує не просто наявність чи відсутність батька, а щось інше. [70]

Плутанина категорій співвіднесеності та причинності свідчить і про категорійну плутанину глибшого рівня: між наслідками та причиною. Безбачченківство може бути наслідком дії тих ширших, глибших і більш структурних сил, які спонукають батьків полишати домівку і зумовлюють їхню відсутність — приміром, таких як безробіття чи зрослі вимоги до місця роботи з огляду на необхідність додержання життєвого стандарту. Вчені уми нерідко вдаються до спроби перетворити проблему безбачченківства в ще один привід для звинувачення фемінізму загалом, і працюючих жінок зокрема. Вони сумують за традиційною нуклеарною сім'єю з усталеною гендерною нерівністю. Приміром, David Popenoe, з ностальгією пригадуючи форму сім'ї гатунку 1950-х років, пише про «гетеросексуальний, моногамний, довготривалий шлюб із чітким поділом праці, згідно з яким жінка виступає в ролі цілоденної домогосподарки, а чоловік — в ролі головного годувальника і авторитета в останній інстанції», не згадуючи, навіть побіжно, про те, що така форма сім'ї була водночас і докорінно нерівноправною — з гендерного погляду. У такому підході відбувається підміна змісту формою, очевидно під впливом хибного уявлення на кшталт: щойно сім'я відповідає певній формі, як зміст сімейного життя почне кардинально змінюватися на краще. [71]

«Проблема» розлучення

Важко спростувати твердження про те, що розлучення *справді становить* реальну проблему. Рівень розлучень у Сполучених Штатах навидовижу високий — близько половини усіх шлюбів. Цей показник значно вищий, ніж в інших індустріалізованих країнах, він більш як удвічі перевищує рівні розлучень у Німеччині та Франції і майже вдвічі є більшим за відповідний показник у Швеції та Великій Британії — країнах, де для населення на сьогодні існує національна система охорони здоров'я; дітям забезпечено належний доступ до освіти та охорони їхнього здоров'я, а їхні батьки-опікуни отримують регулярну державну стипендію. (Це, безумовно, пом'якшує негативні економічні наслідки розлучення.) Згідно з даними Служби перепису [Census Bureau] кількість розлучених осіб збільшилася більш як учетверо і зросла від 4,3 мільйона у 1970 р. до 19,3 мільйона у 1997 р. Це становить 10% чисельності всіх дорослих віком від вісімнадцяти років і старше, тоді як у 1970 р. цей показник сягав лише 3%. [72]

Розлучення може становити серйозну соціальну проблему, але зовсім не через ті причини, які називають більшість політичних коментаторів. По-перше, цей високий рівень розлучень не зумовлює руйнування інституту сім'ї. Показник розривання шлюбу тримається приблизно на одному й тому самому значенні вже дуже довгий час. З історичного погляду, високий рівень розлучень просто робить, у штучний спосіб, те, до чого призводив вищий рівень смертності в давнішу епоху. Як пише історик Lawrence Stone, «в середньому, тривалість шлюбу в наш час майже в точності така сама, як і сто років тому. Розлучення, коротко кажучи, відіграє зараз роль функціонального субститута смерті: як те, так і інше є засобом дострокового припинення шлюбу». (Звичайно, він додає, що психологічні наслідки не рівнозначні.) [73] Не можна також казати про те, що кількість розлучень доконечно засвідчує втрату довіри до шлюбу. Дев'яносто п'ять відсотків чоловіків і 94% жінок у віці від сорока п'яти і до п'ятдесяти чотирьох років одружені. Насправді, пише соціолог Constance Ahrons, авторка книжки «The Good Divorce» [«Гарне розлучення»], «нам так подобається шлюб, що багато хто з нас ладен узяти його два, три, а то й більше разів». Повторні шлюби в наш час становлять щороку близько половини всіх шлюбів. [74]

Проблема розлучення безпосередньо пов'язана зі сконструйованою проблемою безбатченківства і реальною проблемою гендерної нерівності. Запровадженню реформи щодо розлучення посприяли, зрештою, жінки-феміністки, які на зламі XIX–XX століть ставили

собі за мету забезпечити якийсь законний рятівний засіб для тих жінок, які хотіли звільнитися від шлюбів, що були або безнадійно нещасливими, або до жорстокості і навіть насильства гнітючими. Можливість розлучення послабила вузол шлюбних уз, рятуючи жінок від загрози задихнутися в них. Так само, як і контролювання народжуваності та аборти (а обидва ці запровадження теж викликали гарячі дискусії), розлучення підірвало владу чоловіків над жінками і послабило гендерну нерівність в сім'ї.

Попри те, що лібералізація шлюборозлучного законодавства певним чином послабила гендерну нерівність у межах шлюбу, викоринити її назагал або послабити її після розпаду шлюбу вона, очевидно, була неспроможна. В одному недавньому дослідженні встановлено, що причиною свого розлучення кожні три з чотирьох жінок називали патологічну поведінку своїх партнерів чоловічої статі (подружню зраду, насильство, зловживання психоактивними речовинами, покинення). Так само, як існують «його» та «її» шлюби, є також і «його» та «її» розлучення, оскільки розірвання шлюбу впливає на дружину й чоловіка по-різному. Розлучення робить додатковий наголос на існуючих у шлюбі гендерних відмінностях, посилюючи гендерну нерівність. У середині 1980-х років дослідниця проблем сім'ї Leonore Weitzman підрахувала, що після розлучення дохід жінки знижується на 73%, тоді як дохід її колишнього чоловіка зростає на 42%. В останні роки ці дані переглянуто і кваліфіковано як надмірно драматизовані, але в жодному з досліджень не робиться висновку про те, що економічний та соціальний статуси жінок і чоловіків після розлучення рівнозначні, і дослідники все ж таки доходять спільної думки про те, що матеріальне становище жінок дещо занепадає, тоді як становище чоловіків поліпшується. Як пише соціолог Paul Amato, «чим більша нерівність між чоловіками й жінками в якомусь суспільстві, тим згубнішими є наслідки розлучення для жінок». [75]

По-різному розлучення дається взнаки жінкам і чоловікам. Багато хто з розлучених батьків «втрачають згодом майже всі контакти зі своїми дітьми, — пише David Popenoe. — Вони відгороджуються від життя своїх дітей». Більше половини всіх розлучених батьків не підтримують жодних контактів зі своїми дітьми. Проте матері, що не є опікунами, рідко втрачають контакт зі своїми дітьми після розлучення, підтримуючи сімейні зв'язки, незважаючи на можливості працевлаштування та нові взаємини. Поза тим, розлучені чоловіки демонструють посилення симптомів психологічного та емоційного страждання. Складається враження, що розлучення більш негативно відбивається на жінках у матеріальному та фінансовому відно-

шенні, а чоловіки більшою мірою відчують його негативний вплив в емоційному та психологічному плані. [76]

Тривалість пов'язаності батька-матері з життям їхніх дітей після розлучення визначається характером стосунків між колишніми членами шлюбної пари до розлучення. Іронічною виглядає також обставина, що саме ті чоловіки, які більше турбувалися про своїх дітей до розлучення, після нього — найчастіше кудись зникають, тоді як ті, що до розлучення виявляли певну відстороненість, опісля активніше підтримують з ними зв'язки. Почасти, як зазначає Edward Krug, цю закономірність, яка суперечить інтуїтивному уявленню, можна пояснити тим, що менш турботливі батьки є водночас і більш «традиційними» у своїх поглядах, що зумовлює їхню більшу відданість сімейному життю навіть після розлучення; тоді як більш «ліберальні» чоловіки більшою мірою схильні вважати себе «вільними» від сімейної відповідальності. [77]

Дебати на тему розлучення в сучасній Америці, як правило, менше уваги приділяють подружній парі, що розлучається, а значно більше — можливим наслідкам цієї події для дітей. В одному дослідженні, яке набуло широкого громадського розголосу, психолог Judith Wallerstein встановила, що значна кількість дітей «зазнає від розлучення довготривалого і, можливо, постійного шкідливого впливу», тоді як інші діти притлумлюють ці наслідки, і вони проявляються лише згодом. Діти, доводить вона, втрачають те «риштування», на якому вони вибудовують свій розвиток. «Коли ця конструкція рушиться, — пише вона, — дитячий світ тимчасово опиняється без підтримки. А з огляду на притаманне дітям конче стиснуте відчуття часу, вони не знають, що цей хаос тимчасовий». Продовживши своє обстеження через десять років після розлучення, Wallerstein виявила чимало таких осіб, що все ще почувалися покинутими напризволяще, не мали спокою в душі і досягали меншого, ніж сподівалися. У багатьох з них були проблеми із встановленням і підтримкою своїх власних контактів. [78]

Проте в більшості досліджень, присвячених розлученню, виявлено, що через довгий час після початкового емоційного потрясіння, яке переживають майже всі діти, «більшість дітей заспокоюються і повертаються до нормального процесу дозрівання». Діти здебільшого відживають знову після викликаного розлученням стресу і кілька років потому не виявляють жодних негативних ознак, якщо вони мають належну психологічну підтримку та економічно забезпечені. (У дослідженні Wallerstein не використовувалася контрольна група, а лише довільна клінічна вибірка із числа тих дітей, які мали проблеми і яких внаслідок цього направили до терапевта.) [79]

Ні в кого не викликає сумніву той факт, що розлучення важко переживається дітьми або що виховуватися обома батьками, очевидно, краще, ніж одним. На початковому етапі, за наявності батька й матері, існує менша ймовірність того, що один з них буде переобтяжений роботою і перевтомиться. Це сприяє досягненню вищого рівня й вищої якості у взаєминах батько-мати — діти. Немає також особливих підстав сумніватися в тому, що за умови тотожності всіх інших чинників, той варіант, коли дві особи спільними зусиллями виховують дітей (якою б не була сексуальність батьків), є кращим для дітей, ніж випадок з одним вихователем. Дискусія, насправді, точиться довкола того, що ми розуміємо під «тотожністю всіх інших чинників». Якщо порівняти, приміром, бали успішності в навчанні, почуття благополуччя або рівні психологічної та емоційної пристосованості дітей, виховуваних у непорушених сім'ях, з відповідними показниками для дітей, виховуваних у сім'ях, де після розлучення залишається один з батьків, з'ясується, що в дітей з сімей з батьками-одинаками нижчі рівні благополуччя, самоповаги, успішності навчання та пристосованості, порівняно з тими, хто виховується в сім'ях з обома батьками.

Проте такі порівняння дезорієнтують, оскільки при цьому зіставляються два типи сімей (ті, що зазнали розлучення, і непорушені) так, начебто вони рівнозначні. Розлучення не є засобом для лікування шлюбу, це ліки від *поганого* шлюбу. І коли дослідники порівнюють наслідки для дітей, зіставляючи виховання в сім'ї, яка зазнала розлучення, і в сім'ї непорушеній, *але нещасливій*, очевидність цього стає зрозумілою. Вплив розлучення на дітей залежить від глибини подружнього конфлікту до розлучення. В одному з досліджень встановлено, що діти в сім'ях, які зазнали розлучення, справді, почувалися самотніми, знудженими та знехтуваними значно частіше, ніж діти в непорушених сім'ях, але виявлено також і те, що діти в нещасливих шлюбних сім'ях найвищою мірою зазнавали нехтування й знущання. [80]

У довготривалому дослідженні, розпочатому 1968 р. психологами Jeanne та Jack Block, упродовж років велось спостереження за групою трирічних дітей. Коли дітям виповнилося чотирнадцять, дослідники Blocks звернулися до їхніх первісних даних і з'ясували, що дехто з дітей, чії батьки згодом будуть у розлученні, особливо хлопчики, виявляли ознаки більшої агресивності й імпульсивності і з більшою вірогідністю були в конфлікті зі своїми батьками. Хоча, як зазначає соціолог Arlene Skolnick, неможливо розібратися — конфлікт між батьками зумовив виникнення проблем у цих дітей, чи навпаки;

зрозуміло, що «проблеми цих дітей не були вислідом власне розлучення». В іншому британському дослідженні, яке спостерігало сімнадцять тисяч сімей, теж зроблено висновок, що проблеми в дітей виникають задовго до моменту розлучення і що конфліктність малих дітей може, справді, слугувати вірним провісником майбутнього розлучення. [81]

Найсистематизованіше дослідження цих питань проведено соціологами-фахівцями з проблем сім'ї Paul Amato та Alan Booth разом зі своїми колегами. Дослідники Amato та Booth визначили як єдину найвірнішу запоруку щастя й благополуччя дитини якість шлюбу батьків. Діти, що виростають у домівках, де конфлікт батьків сягає високого ступеня і закінчується розлученням, почувають себе так само непогано, як і діти, що виростають у щасливих, непорушених сім'ях. Крім того, вони встановили, що у висококонфліктних сім'ях діти мають вищий рівень благополуччя в разі розірвання шлюбу їхніми батьками, ніж тоді, коли вони залишаються разом; тоді як в низькоконфліктних сім'ях діти мають вищий рівень благополуччя в разі збереження шлюбу їхніми батьками, ніж тоді, коли вони розлучаються. Розлучення, доходять висновку Amato та Booth, «корисне для дітей у разі, якщо воно позбавляє їх висококонфліктного шлюбу. Проте, так само як і шлюб, розлучення не повинно бути випадковим і необдуманим, оскільки наслідки його для дітей можуть бути шкідливими, «в разі, якщо воно позбавляє їх низькоконфліктного шлюбу». [82]

Ці ідеї знаходять підтвердження в більшості наукових досліджень. Рівень сімейного конфлікту відіграє значно більшу роль у житті дітей, ніж той факт, збережено сім'ю чи ні. Більшість дослідників доходять висновку, що «постійний подружній і сімейний конфлікт у так званих непорушених [intact] сім'ях згубно відбивається на фізичному здоров'ї дітей і що розлучення, справді, може вберегти деяких дітей і юнаків від довготривалого потерпання від шкідливих для здоров'я сімейних взаємин». Зміст, вочевидь, важливіший за форму. [83]

Однак це може бути ще одним випадком помилкової підміни кореляції причинністю. Попри те, що можна вважати істинним той факт, що діти в сім'ях, які зазнали розлучення, стикаються з серйознішими проблемами, ніж діти в непорушених сім'ях, це може пояснюватися тим, що *обидва* явища — і розлучення, і проблеми — зумовлені чимось іншим: істотнішим подружнім конфліктом. Довготривале дослідницьке спостереження виявило, що діти з тих сімей, які згодом розпадаються, засвідчують наявність проблем задовго до фактичного розлучення. Автори стверджують, що багато які наслідки, пов'язувані з розлученням, можуть насправді корінитися в подружньому

конфлікті та сімейній напруженості, які передують розірванню шлюбу, а не в самому розлученні. Складати вину за проблеми дітей на розлучення їхніх батьків — це «майже все одно, що вбачати причину рака в хіміотерапії, — констатує президент Посередницької ради Великого Нью-Йорка з питань сім'ї та розлучення [Family and Divorce Mediation Council of Greater New-York]. — Ні розлучення, ні хіміотерапія не є тим заходом, до якого комусь хотілося б вдаватися у своєму житті, але як те, так і інше може виявитися найоптимальнішим варіантом за певної ситуації». Американці, здається, згодні з цим. Відповідно до Gallup-опитування 1990 року 70% американців погоджуються з тим, що «коли чоловік і дружина, які мають малих дітей, не ладять», їм слід «краще розійтися, ніж виховувати дітей у недружелюбній атмосфері». Менше однієї четвертої частини (24%) респондентів сказали, що такій парі слід «залишитися разом заради дітей». [84]

Для вирішення проблеми розлучення дехто пропонує досить просте розв'язання: зробити розлучення важче доступним. У штаті Луїзіана запроваджено «довічний [covenant] шлюб», який, на відміну від контрактного юридичного шлюбу, вимагає, щоб подружжя сприймали буквально й цілком серйозно вираз «допоки смерть нас не роз'єднає». У кількох інших штатах зараз замислюються над уведенням такого розрізнення. Проте більшість дослідників проблем сім'ї поділяє думку про те, що такий тріумф форми над змістом — спроба ускладнити отримання розлучення, не змінюючи змісту шлюбу — «посилить гіркоту й загострить конфлікт, з якими пов'язані найгірші наслідки розлучення для маленьких дітей». [85]

Розлучення — серйозний крок, і необдуманим він не повинен бути. Однак він є «необхідним 'запобіжним клапаном' для дітей (і батьків) у висококонфліктних родин». З погляду дітей, «покласти край нещасливому шлюбу, мабуть, бажаніше, ніж жити в родині, де панує напруженість і жовчність», тоді як примушення нещасливих сімей до продовження спільного життя може мати щонайбільш шкідливі наслідки для дітей, так само, як і для дорослих. Після розлучення більшість сімей «приспосовуються», а деякі навіть «процвітають». Розлучення краще було б розглядати як соціальний індикатор того, що щось неладно не з половиною всіх шлюбів, узятих поодиноці, а з інститутом шлюбу загалом, і що підмурок, на якому зведено цю інституцію, не здатен слугувати опорою для половини всіх укладених шлюбів без певних присутніх зусиль з боку політичних речників. Як відзначала сімейний терапевт Betty Carter, у разі, якби якась інша соціальна інституція виявила свою неспроможність задовольня-

ти половину причетних до неї людей, ми б ставили питання про те, що ця інституція сама має змінитися, аби бути здатною відповідати новим потребам людей, а не навпаки. [86]

«Проблема» опікунства над дитиною

Незалежно від того, чи можна вважати, що розлучення просто виконує шляхом соціальної політики те, що високий рівень смертності раніше здійснював у «природний» спосіб, існує одна суттєва різниця між цими двома методами розірвання шлюбу. Разом з розлученням нерідко постає проблема опікунства над дитиною. До промислового перевороту дітей вважали економічним «благам», і суди вдавалися до перевірки економічних можливостей, аби визначити, хто отримає право опікунства, і, як правило, віддавали опікунство батьку. Проте на початку двадцятого століття дітей почали вважати розкішною, і, відтак, для укладання опікунських угод було вибрано нову підставу, пов'язану з догляданням і вихованням, тобто усталилася політика сприяння матері. Сьогодні основним критерієм, застосовуваним для обґрунтування рішень щодо опікунства, слугує «найбільший інтерес дитини», а на практиці апріорі керуються припущенням, що інтереси дитини захищатимуться якнайкраще, якщо вона залишиться з матір'ю, а не з батьком, оскільки виходять з того, що матері забезпечують кращий догляд за дитиною, особливо коли йдеться про малих дітей, ніж батьки.

Така політика є до певної міри слухною, оскільки жінки виконують більшість обов'язків, які забезпечують догляд і виховання, необхідні більшості дітей. І все ж таки, наприкінці 1970-х років 63% батьків, які клопоталися про опікунство, отримали його. Цей показник демонструє значне зростання, порівняно з 1968 та 1972 роками, коли він становив 35% і 37% відповідно. У недавньому обстеженні однієї тисячі розлучень у двох округах Каліфорнії психологом Eleanor Maccoby та професором права Robert Mnookin було встановлено, що більшість матерів і батьків висловлювали бажання про спільне юридичне опікунство, тоді як решта воліли, аби вони, а не їхні подружжя отримали право опікунства. Близько 82% матерів і 56% батьків клопоталися про опікунську угоду, яка відповідала їхньому бажанню, тоді як 6,7% жінок та 9,8% чоловіків просили більше, ніж бажали, а 11,5% жінок та 34,1% чоловіків просили менше, ніж бажали. Це наводить на думку, що «гендер усе-таки дається взнаки», коли йдеться про те, чого батьки-матері домагаються і що вони роблять для цього. Те, що матері проявляли більшу схильність діяти згідно зі

своїм бажанням і для його реалізації звертатися з особливим запитом, свідчить і про те, що чоловікам потрібно домагатися більшого, аби потім не виникало почуття гіркоти. [87]

Дослідження Массобу та Мпоокін привертає до себе увагу й іншим відкриттям. Діти, що живуть з матір'ю, загалом почувають себе так само непогано, як і ті, що живуть з батьком. Коментуючи це, Массобу сказала журналісту, що «благополуччя маленьких дітей після розлучення не залежить від того, хто отримує право опікунства», «радіше воно залежить від того, як велося домогосподарство і як батьки розподіляли обов'язки». Однак одним з наслідків теперішніх опікунських угод є батьківська відгородженість. Чи то через те, що батько позбавлений регулярних контактів зі своїми дітьми, чи внаслідок того, що з розривом шлюбних уз він переживає ейфорію «свободи» і вважає себе врятованим від конфліктної сімейної ситуації, але виявляється, що багато хто з чоловіків «уявляє собі батьківство і шлюб як частини тої самої угоди — як пакетний варіант, — пишуть соціологи Frank Furstenberg та Andrew Cherlin. — Це все одно, що вважати, що вони перестають бути батьками з розірванням шлюбу». В одній загальнонаціонального рівня вибірці дітей віком від 11 до 16 років з числа тих, що живуть із матір'ю, майже половина не бачилася з батьком упродовж дванадцяти попередніх місяців. Близько половини всіх розлучених батьків у Сполучених Штатах не сплачують жодної допомоги на дітей; у Європі відповідний показник становить близько однієї чверті. [88]

Як виявляється, фактично батьківська відгородженість якнайсильніше впливає на стосунки між батьком і дочкою, навіть більше, ніж на взаємини батька й сина, що стали притчею во язицех, тоді як стосунки матері з дочкою виявляють найбільшу стійкість щодо розлучення та розв'язання проблеми опікунства. Це, можливо, здивує тих, хто вважає, що узи між батьком і сином відзначаються найбільшою вразливістю і якнайбільше потерпають від зумовленого розлученням безбачченківства, але водночас це й ілюстрація того, як часто дочок обходять увагою в науковій літературі, а також і нагадування про те, що, як хлопчикам, так і дівчаткам іде на користь батьківська відповідальність і тривала присутність їх у житті їхніх дітей. [89]

Останнім часом проблема батьківства після розлучення набула політичного звучання, оскільки буйним цвітом розквітли організації на захист «прав батька», які проголошують чоловіків жертвами нерівноправності в опікунських рішеннях. Це правда, звичайно, що більшість судових рішень право опікунства надає матері, виходячи з

норми «найбільший інтерес дитини». Групи захисту прав батьків спростовують це правило, заявляючи, що, у будь-якому випадку, спільне опікунство є прийнятнішим для дітей. Іноді виявляється, що за подібною риторикою криється виникле в цих потерпілих батьків бажання помститися своїм колишнім дружинам або розгубленість, в якій вони перебувають під час усього шлюборозлучного процесу, — і все це через ті «найбільші інтереси» дітей; однак багато доказів й на користь того, що все має ділитися порівну: спільне фактичне і юридичне опікунство повинно стати нормою опікунських рішень. При цьому, певна річ, мається на гадці, що передумовами розв'язання «все має ділитися порівну» є: відсутність помітної загрози для дитини сексуального чи фізичного кривдження; спроможність батьків дати собі раду зі своїм власним, зумовленим розлученням, конфліктом і вберегти дітей від загрози перетворитися на заручників у їхній боротьбі за владу, а також обоюдна готовність батьків надавати дітям рівносильну допомогу — фінансову й емоційну. Досягнення таких домовленостей може становити більшу складність для батьків, аніж для дітей, які нерідко повідомляють про «відчуття любові до себе з боку обох батьків», так само, як і про «почуття сильної прив'язаності до двох психологічних батьків, на противагу тісному зв'язку лише з кимсь одним з первинних батьків». Всупереч поширеному уявленню, спільне опікунство «не спричиняється до непевності чи плутанини» і, вочевидь, іде на користь дітям, які кажуть, що почувать себе більш задоволеними опікунськими домовленостями, порівняно з тими, хто виростає в домівках з одним опікуном, і вважають наявність двох домівок прийнятнішим варіантом. [90]

Зрозуміло також, що спільне опікунство принесе користь чоловікам, які, підтримуючи законні зв'язки зі своїми дітьми, зі значно більшою імовірністю продовжуватимуть поділяти фінансову відповідальність за їхній розвиток. Більше того, спільне опікунство може пом'якшити ті глибокі почуття втрати, відстороненості та депресії, які переживають чоловіки, позбавлені подальших зв'язків зі своїми сім'ями. З іншого боку, спільне юридичне опікунство зі статусом обов'язковості може виявитися не дуже вигідним для жінок. Юристеоретик феміністського спрямування Martha Fineman доводить, що спільне юридичне опікунство зі статусом обов'язковості може, на позір, бути гендерно нейтральним, але гендерна «нейтральність» в одному аспекті за умови загальної системи гендерної нерівності може підсилювати гендерну дискримінацію, приблизно так само, як відмова від політики підтримчої дії має расово- чи гендерно нейтральне забарвлення, але насправді це віддання переваги білошкірим чоло-

вікам над іншими шляхом усунення від прямого виклику історичній дискримінації. Як пише Fineman,

Які можуть бути наслідки, якщо система, яка, зосереджуючи увагу на потребі дитини в догляді, віддавала перевагу жінкам *виключно* з огляду на те, що вони завжди були першими доглядальницями дитини, перетворюється на систему, яка, применшуючи значимість чи необхідність такого догляду, надає чоловікам переважний шанс отримати опікунство над своїми дітьми після розлучення, якщо вони претендуватимуть на нього, оскільки біологічно рівноправні батьки вважаються рівнозначними в емоційному плані. Важливість чинників, відмінних від виховних, як правило, зумовлює віддання переваги чоловікам. [91]

Можливо, найбільш виваженою системою опікунства над дитиною можна вважати таку, яка враховує різницю між «внесками» батьків і матерів у реальний досвід дітей — присвячений догляданню дитини час, рівень батьківської турботливості про розвиток дитини — припускаючи водночас, що обидва батьки виявляють здатність та інтерес (відсутні докази, які б засвідчували протилежне) до продовження сповнених відданості й турботливості стосунків зі своїми дітьми. Підвищена турботливість чоловіків про доглядання дитини до розлучення повинна відбитися в опікунській угоді, так само, як має бути врахована незмінна готовність жінок взяти на себе переважну більшість пов'язаних з догляданням дитини клопотів, незважаючи на службові обов'язки. «Права» батьків після розлучення будуть відчутнішими, якщо ці батьки визнавали свою відповідальність під час шлюбу.

«Проблема» сімей геїв та лесбіянок

Ще однією недавно сконструйованою проблемою є проблема сімей геїв та лесбіянок. Мене не перестає дивувати той факт, що ті самі політичні коментатори, які переймаються занепадом сім'ї, виступають проти створення геями та лесбіянками своїх сімей. Однак проблеми гомосексуальних сімей — шлюб, виховання дітей — коріняться не так в сім'ї, як в юридичному статусі гомосексуалістів. Приміром, щойно Верховний суд штату Гавайї оголосив у 1997 р. про ймовірність визнання ним шлюбів геїв та лесбіянок, як декілька штатів скасували дотримання ними пункту Конституції США про «цілковиту віру й довіру» — положення, яке вимагає визнання одним штатом контрактів, укладених в інших штатах, зокрема про шлюб, голосування, освіту чи водіння автомобілів. Невдовзі після цього Конгрес США ухвалив

Постанову про захист шлюбу, неначе для інституту шлюбу існувала загроза з боку тих, хто прагнув одружитися. На законодавчому рівні геям та лесбіянкам дозволено всиновлювати дітей лише в десяти штатах та Федеральному округу Колумбія (Аляска, Каліфорнія, Міне-сота, Орегон, Вашингтон, Масачусетс, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Пен-сільванія та Вермонт). [92]

Одна з причин того, що чимало пар геїв та лесбіянок бажають одружитися, полягає в тому, що одружені пари отримують немало користь від того — такого роду переваги, які гетеросексуальними парами нерідко сприймаються як samozрозумілі. Маються на увазі, зокрема такі: право наслідувати після свого подружжя, що не залишає заповіту; право консультуватися з лікарями та приймати критичні медичні рішення в разі недієздатності партнера; право проживання подружнього партнера-іноземця; право на допомоги від Служби соціального захисту; право вносити своє подружжя до власного плану охорони здоров'я; право відвідувати своє подружжя в такій державній інституції, як в'язниця чи лікарня, а також право на звільнення від обов'язку давати показання проти свого подружжя в судових процесах. [93]

Це правда, що стосунки геїв чоловічої статі не такі довговічні, як гетеросексуальні взаємини, і що чоловіки-геї відзначаються більшою «безладністю» (мають більшу кількість різних сексуальних партнерів), порівняно з гетеросексуалами, хоча жодне із цих тверджень не справедливе для лесбіянок. До певної міри цю різницю можна пояснити маскуліною гендерною соціалізацією, яка не заохочує чоловіків присвятити себе передусім родинному життю; позбавленням можливості укладання офіційного юридичного шлюбу, який цементує гетеросексуальні стосунки та збільшує вірогідність збереження подружньої пари всупереч існуючим розбіжностям; відсутністю дітей, завдяки яким нерідко гетеросексуальні пари докладають зусиль для збереження своїх стосунків, а також суспільним несхваленням та інституційованою гомофобією, які здатні розхитати будь-яку пару. «Видається парадоксальним, що основна маса населення Америки вважає геїв та лесбіянок нездатними підтримувати довготривалі стосунки, водночас позбавляючи їх доступу до власне тих інституцій, які стабілізують такі стосунки», — зазначає Craig Dean, виконавчий директор Фонду подружніх прав [Marriage Rights Fund]. [94]

Шлюб — це щось більше, ніж законне право і ніж просто стосунки. Це інститут, засаднича інституція нашого ідеалу сім'ї. Без права на шлюб гомосексуальні стосунки постають на рівні закону як менш цінні, менш важливі за гетеросексуальні. Таке знецінення зумовлює

власне ту безладність, на яку передусім посилаються, намагаючись знайти пояснення для відмови у праві на одруження.

У багатьох випадках пари геїв та лесбіянок створюють певну модель сімейного життя. По-перше, парам геїв та лесбіянок «з меншою ймовірністю загрожує наслідування шаблонів нерівності», які визначають гетеросексуальні шлюби. Завдяки об'єднанню двох осіб одного й того самого гендеру нейтралізується гендерна нерівність і усувається гендерна відмінність. Порівняно з гетеросексуальними парами, пари геїв та лесбіянок більш схильні до розподілу хатньої роботи; лесбійські пари становлять приклад найбільш егалітарних з усіх партнерських пар. [95] І, як виявляється, геї та лесбіянки нерідко стають чудовими батьками. Наприкінці 1960-х рр. одна жінка засмучувалася своїм становищем — не з огляду на те, що була лесбіянкою, а тому, що не виступала в батьківській ролі:

Одним з найбільших розчарувань моєї матері було те, що не буде онуків. Я дуже любило обох своїх батьків і ладна будь-що зробити для їхнього щастя, але цього не можу їм подарувати. Мене це теж засмучувало, коли ... я зрозуміла, що в мене ніколи не буде дітей. А я б хотіла мати їх ... для себе. [96]

Так само, як гетеросексуальні жінки колись відчували, що вони змушені обирати між своєю кар'єрою та створенням сім'ї, багато хто з геїв та лесбіянок відчувають свою приреченість обирати між визнанням їхньої сексуальності та можливістю мати сім'ю. І аналогічно тому, як жінки сьогодні не бажають робити цей вибір, воліючи «мати і те, й те», геї та лесбіянки теж вирішили, що їхній гомосексуалізм не повинен позбавляти їх можливості бути гарними батьками. У 1976 р. налічувалося від 300 тис. до 500 тис. геїв та лесбіянок у ролі батьків; на сьогоднішній день кількість матерів-лесбіянок сягає від 1,5 мільйона до 5 мільйонів, а кількість батьків-геїв коливається в межах від 1 мільйона до 3 мільйонів. Нині від 6 до 14 мільйонів дітей (приблизно 5% усіх дітей у Сполучених Штатах) виховуються принаймні одним з батьків гомосексуальної орієнтації. [97]

Жодне з побоювань стосовно наслідків виконання гомосексуалістами батьківських функцій не справдилося. Немає даних, які б засвідчували, що батьки-геї чи лесбіянки-матері справляють якийсь особливий негативний вплив на розвиток дитини або що вони вчиняють сексуальне кривдження щодо своїх дітей. Насправді, ті нечисленні дослідження, що їх було проведено, свідчать, що «наслідки для дітей у таких сім'ях, як правило, кращі від середніх». Наприклад, коли батьки бувають зі своїми дітьми, навіть якщо самі вони не

виховують дітей, це зазвичай пом'якшує напруженість в сім'ї і зміцнює узи між батьком і дитиною. У дослідженні, присвяченому матерям-лесбіянкам, робиться висновок, що їхні діти — і хлопчики, і дівчатка — наслідують шаблони розвитку гендерної ідентичності, подібні до тих, які засвоюються у тому самому віці дітьми гетеросексуальних батьків, і не виявляють якихось відмінностей у розвитку інтелекту чи здатності до пристосування. Вирішальним визначником дитячого розвитку є не сексуальна орієнтація, а радше «якість материнства». [98] Як висловилася п'ятнадцятирічна дочка однієї матері-лесбіянки,

Як на мене, я набула ширшого світогляду, ніж в тому разі, якби я мала гетеросексуальних батьків. Іноді дітваки в школі зчиняють галас довкола геїв. Вони вважають, що бути гомосексуалістом — це глупство й тому подібне. Однак ці діти не знають, чому, власне, це викликає у них спротив. Я не сперечаюся з ними, але розумію, що вони помиляються. Я шаленію від цього, бо відчуваю, що вони не розуміються на тому, про що базикають.

Це зізнання перегукується з недавнім судовим рішенням у Нью-Джерсі, в якому зазначено, що діти в сім'ях геїв та лесбіянок,

виявляються краще підготовленими до пошуку своїх власних стандартів правильності й хибності, скоріше здатні відчути, що більшість людей не завжди справедливі у своїх моральних оцінках, і легше можуть зрозуміти важливість уміння керуватися у своїх переконаннях голосом розуму і зважати на перевірені дані, а не на побутуючі натепер упереджені уявлення чи забобони.

Подібні твердження, зазначає соціолог-фахівець з проблем сім'ї Judith Stacey, можуть з успіхом «служувати ідеалами дитячого виховання для демократії». [99]

Справді, багато хто з професіоналів у сфері психічного здоров'я обстоюють тезу про те, що атмосфера таємничості й ганебності, створена довкола гомосексуалістських нахилів когось із батьків, є, можливо, шкідливішою для благополуччя дитини, ніж власне гомосексуалізм. Як пише психолог Don Clark, «геям краще не приховувати від дітей свою гомосексуалістську ідентичність, оскільки особлива побутова близькість унеможлиблює тримання їх у невіданні. Утаювати це — означає підкидати собі думку, що ви соромитесь і що на це є певна причина. Понад те, приховування цього, можливо, сприяє формуванню такої самої думки і в дітей. А це не вельми приємне почуття — знати, що твоєму батькові чи матері є чого соромитися». У тому разі, коли таємничістю оповите лесбіянство матерів,

можуть виникати серйозні проблеми спілкування, і діти за таких умов стають похмурими, пригніченими й замкненими, що відзначають і самі діти, і їхні матері. Ці матері не усвідомлювали, що таємничість або мовчанка довкола їхньої лесбійської орієнтації спричинялася до психологічних проблем у їхніх дочок. [100]

Попри те, що певні застереження проти гомосексуалістського шлюбу долинають і з самої спільноти геїв та лесбіянок, дехто з яких висловлює побоювання, що прагнення шлюбу означає зречення радикальніших уявлень про рух за права геїв, практика гомосексуалістського шлюбу та сім'ї знаходить дедалі більшу підтримку і в самому середку геїв, і поза ним.

Реальна проблема сімейного насильства

Для дуже багатьох американців — і дітей, і батьків — сім'я лише зрідка нагадує «гавань у безсердечному світі» з ностальгічного міфу. Будучи далекою від того, аби слугувати заслоном для своїх членів від холодного й насильницького світу, простертого за її порогом, сім'я, власне, і є тим холодним і насильницьким світом. Насильство розхитує сімейний лад. Хоча я розглядатиму деякі форми сімейного насильства, зокрема поміж жінками й чоловіками, в одному з наступних розділів (див. розділ 11), тут я хотів би торкнутися питання насильства поміж батьками й дітьми, а також насильства серед дітей. Сімейне насильство є помітно ґендерованим; воно відтворює й посилює ґендерну нерівність. Родинне насильство в переважній більшості чинять представники чоловічої статі: чоловіки б'ють дружин, батьки лупцюють дітей, а сини здійснюють руку на батьків, хлопчики гамселять братиків та сестричок. «Фактична чи вірогідна загроза фізичного тиску становить один з багатьох чинників, які зумовлюють чоловіче домінування в сім'ї», — пише соціолог Murray Straus. [101]

Насильство батьків стосовно своїх дітей — один з найбільш суперечливих різновидів сімейного насильства. Попри те, що тілесне покарання знаходить широку підтримку — понад три чверті американців переконані, що це нормально, коли батько-мати дає дитині ляпанця — подібного схвалення не спостерігаємо, коли така насильницька поведінка батьків щодо дітей стає систематичною чи надмірною. Хоч більшість американців і частує дітей стусанами, а більшість дітей зазнали лупки від своїх батьків, ми щоразу здригаємося, почувши у вечірніх новинах повідомлення про насильство батьків над дітьми. Найпоширенішими формами батьківського насильства супроти дітей є ляпанці чи шльопання, хоча один з п'яти батьків

б'є свою дитину якимсь предметом, майже 10% батьків трапляється стукнути, вдарити чи побити дітей кулаком і майже в кожній з двадцяти сімей хтось із батьків лупцює дитину. Хоча, буває, і матері, а не лише батьки вдаються до подібного насильства, про зрівняння їх не може бути й мови. В одному з досліджень Bergman та його колегами встановлено, що чоловіки з більш як десятикратною вірогідністю перевершують жінок у здатності завдавати серйозної шкоди своїм дітям і що кожен винуватець смерті дитини в цій обмеженій вибірці був або батьком, або заступником батька. [102]

Найочевидніші наслідки батьківського насильства супроти дітей проявляються в поведінці дітей. Діти бачать, що насильство є допустимим способом розв'язання суперечок, і самі вчаться вдаватися до нього. Насильство проти братів і сестер є повсюдним в американських сім'ях. Як пише Straus,

Насильство поміж братами й сестрами нерідко є віддзеркаленням того, що діти спостерігають у стосунках поміж батьками, а також того, що дитина відчуває на собі у формі дисципліни. Діти батьків, які не дозволяють собі насильства, теж, як правило, вдаються до ненасильницьких манер поведіння зі своїми братами й сестрами, а пізніше — зі своїм подружжям і дітьми. Якщо насильство, як і милостивість, сягають своїм корінням у родину, там же пускає свої паростки і ненасильство. [103]

(Йдеться про батьків, які замислюються над тим, що підґрунтям для запобігання насильству серед їхніх дітей може стати утримання від спокуси бити їх і розв'язання подружніх проблем без вдавання до насильства.)

Довготривалі наслідки батьківського насильства над дітьми теж очевидні. Що частіше дитина зазнає тілесного покарання, то більша ймовірність того, що дитина битиме своє подружжя, коли виросте. Вищою є й вірогідність того, що діти, які зазнали побиття від батьків, піднімуть на них руку. Насильство дітей стосовно батьків становить не менш серйозну проблему; приблизно один з десяти (9%) батьків серед усіх тих, що мають дітей віком від десяти до сімнадцяти років, стає жертвою насильства, вчиненого власними дітьми. Матері з більшою ймовірністю стають жертвами такого насильства, особливо коли йдеться про тяжчі випадки.

Причини того, що діти б'ють батьків, особливо своїх матерів, — із числа тих, які можна відшукати в минулому, — безпосередньо пов'язані із серйозністю насильства, якого довелося зазнати дитині, а також подружнього насильства, свідком якого трапляється бувати

дитині. Діти бачать, як їхні батьки б'ють матерів, і «засвоюють, що матері — придатна й прийнятна мішень для внутрішньо-сімейного насильства», — пише соціолог Richard Gelles. Ні в чому так не проявляється сімейна гендерна нерівність, як тоді, коли молодий хлопець б'є свою матір через те, що, маючи перед очима приклад свого батька, він зрозумів, що насильство над жінками є прийнятною поведінкою для хлопця, який стає мужчиною. [104]

СІМ'Я МАЙБУТЬОГО

Можливо, найобгрунтованіша закономірність з описуваних в літературі на тему розлучення, опікунства та сексуальної орієнтації полягає в тому, що форма сім'ї — не порушена, після розлучення, з одним з батьків, з батьками — лесбіянками чи геями, важить значно менше, ніж її зміст. Сповнений любові й взаємодопомоги дім, в якому батьки повноцінно — в якісному й кількісному відношенні — проводять час зі своїми дітьми й одне з одним, є найсильнішою запорукою майбутнього фізичного, емоційного та психологічного здоров'я як дітей, так і їхніх батьків. Соціолог-фахівець з проблем сім'ї Arlene Skolnick пише, що в найсолідніших дослідженнях «встановлено, що структура сім'ї — кількість батьків удома або факт розлучення — сама по собі не становить критичного чинника для благополуччя дітей. Як у непорушених, так і в іншого типу родинах діти якнайбільше потребують теплих, довірливих стосунків принаймні з одним з батьків». [105]

Приміром, в одному з недавніх довготривалих досліджень простежувалася доля 126 випускників Гарвардського університету від моменту навчання їх на останньому курсі у 1950-х роках. Тридцять п'ять років потому 116 осіб з їх числа проходили повторне обстеження. З них 25% осіб, які оцінювали своїх батьків як люблячих і турботливих, перенесли серйозні захворювання, тоді як серед тих, що оцінювали своїх батьків як недбайливих, кількість осіб, які стикнулися принаймні з однією серйозною проблемою зі здоров'ям, становила 87%. (Дослідники контролювали інші потенційні причини, як-от: сімейна історія хвороби, смерть чи розлучення батьків, звичка до паління та подружні переживання.) Чоловіки, які відзначали низький рівень батьківської турботи й любові, що їх вони відчули в дитинстві, наражалися на значно більший ризик захворіти в середньому віці. [106]

Криза сім'ї постає не як проблема форми, а радше як низка претензій до її змісту. Це правда, що рівні і подружнього щастя, і благополуччя дітей знизилися впродовж останніх двох десятиліть.

Однак не менш слухним видається й те, що, як пише David Demo, «негативні наслідки, приписувані впливу розлучення, сімейної структури з одним з батьків та безробіття матерів, значною мірою перебільшені». Як гендерована інституція, сім'я має своїм підґрунтям припущення про гендерну відмінність і про реальність гендерної нерівності як на міжособистісному, так і на структурному рівнях. На структурному рівні гендерна нерівність підтримується байдужістю уряду до становища працюючих сімей, яка проявляється в ряді ознак — від неналежного забезпечення догляду за дітьми та проблем з отриманням батьківської відпустки до неспроможності надати підтримку та допомогу різного типу сім'ям, в яких діти можуть відчувати, що їхнє життя є менш вартісним і гідним, порівняно з дітьми з інших сімей. [107]

Політика дружніх щодо сім'ї місць роботи могла б посприяти сім'ям у їхньому пошуку рівноваги між трудовою діяльністю та сімейним життям. У Сполучених Штатах трохи більш як одна третина робітниць компаній — із чисельністю найманих працівників понад сотню осіб — отримує неоплачувану материнську відпустку, і, попри те, що 83% всіх працюючих чоловіків повідомляють про те, що вони відчують потребу розділити відповідальність за виконання батьківських функцій, лише 18% усіх таких корпорацій зараз пропонують батьківську відпустку чоловікам і лише 9% усіх компаній роблять це. Порівняймо це, приміром, зі Швецією чи Норвегією, де всім жінкам пропонують десятимісячну оплачувану материнську відпустку із збереженням 90% їхньої зарплати, а чоловікам гарантовано два додаткових місяці зі 100-відсотковим збереженням зарплати. У Норвегії та Швеції запроваджено навіть так звані «татусині дні», коли чоловіки-батьки можуть узяти батьківську відпустку — після того, як мати повертається на роботу — аби мати додатковий час, який можна присвятити своїм дітям. У цих країнах навіть дідусі й бабусі отримують фінансову допомогу задля можливості вивільнити від роботи час з метою приділити увагу своїм новонародженим онукам! Такого роду політика свідчить про те, що нація любить і плекає своїх дітей настільки, що вона ладна скористатися наявними ресурсами для сприяння розквіту цієї любові. Як на мене, це і є «сімейні цінності». [108]

Проте всупереч нашим заявам про те, що ми є суспільством, яке цінує наступне покоління, американська урядова політика фактично ускладнює належне виконання батьківських функцій як для багатих, так і для бідних. Недостатнє фінансування освіти, неналежна охорона здоров'я і дітей, і дорослих, невідповідна політика корпорацій стосовно батьківської відпустки та «недружні щодо сім'ї» місця

роботи — з негнучкими годинами роботи та жорсткими графіками і без можливості доглядання дітей на робочому місці — все це завеликий тягар для і без того вразливих і напружених подружніх уз і стосунків між дітьми й батьками. «Ми намагаємося робити те, що вимагають від нас жінки, чого чекають від нас діти, але не маємо наміру трансформувати місце роботи», — зазначає один антрополог, що досліджує життя чоловіків у кількох різних культурах. [109]

Сім'я як гендерована інституція залежить також від міжособистісних стосунків поміж членами сім'ї та від гендерованого поділу праці по домогосподарству, який відтворює чоловіче домінування в суспільстві. Гендерна нерівність проявляється у неоднакових обсягах хатньої роботи та догляду за дітьми, які припадають на чоловіків і жінок, а також у різних лініях долі, які чекають на чоловіків і жінок після розлучення. Часто-густо це супроводить реальна чи неявна загроза насильства.

На мою думку, гендерна рівність у сім'ї не вимагає великої «дози андрогінності»; не поділяю й я думки соціолога Andrew Greeley, який вважає за потрібне, аби «чоловіки стали більш схожими на жінок». Так само, як для жінок існує можливість іти працювати і не ставати при цьому «маскулінізованими», так і чоловіки можуть повернутися додому зі свого довгого вигнання, не стаючи при цьому «фемінізованими». Якщо збережеться теперішня тенденція, очевидно, рано чи пізно чоловіки виконуватимуть дедалі більший обсяг того, що прийнято називати «жіночою роботою» вдома, так само, як і жінки зараз виконують дедалі більший обсяг того, що прийнято називати «чоловічою роботою» поза домом. Не так вже й важко пристосуватися до змін у своїй діяльності, не змінюючи своєї ідентичності або власного іміджу. [110]

Ідеологію розмежування сфер діяльності — яка передбачала «ув'язнення» жінок удома і «вигнання» чоловіків з дому — було винайдено й запроваджено в ХІХ ст. У другій половині ХХ ст. структурні засади цієї ідеології підупали, і вона не раз ставала об'єктом ідейних нападок. Я провіщаю, що ХХІ ст. стане свідком «реінтеграції сфер діяльності», за умов якої домівка й робота зазнаватимуть подальшого зближення, а чоловіки й жінки ставатимуть активнішими учасниками діяльності як у тій, так і в іншій сфері. Нам слід «прагнути тіснішої інтеграції професійного та домашнього життя людей», — пише соціальний критик Christopher Lasch. «Замість того, щоб мовчки погоджуватися на підпорядкованість сім'ї місцю роботи, [нам] слід спробувати змодельювати наново місце роботи, зорієнтувавшись на потреби сім'ї...» А на домашньому фронті стає дедалі більше таких,

що «дістаються» роботи, переходячи зі спальні до домашнього офісу і користуючись комп'ютером, факсом, модемом та телефонними лініями для виконання оплачуваної роботи, що не заважає їм у перервах готувати їжу для дітей і займатися прибиранням. [111]

Найбільш вражаючим зрушенням у сімейному житті ХХІ ст. напевне має бути зміна ролі чоловіків, подібно до того, як у ХХ ст. найсуттєвішим демографічним зрушенням стала поява на робочих місцях жінок. Соціолог-фахівець з проблем сім'ї Scott Coltrane передрикає, що в міру того, як дружини матимуть усе довший робочий день, усе частіше ідентифікуватимуть себе зі своєю професією і забезпечуватимуть усе більшу частку сімейного доходу, чоловіки виконуватимуть дедалі більший обсяг хатньої роботи. Більше того, він стверджує, що коли «батьки більше перейматимуться догляданням немовлят, вони почнуть брати на себе більшу відповідальність за постійний догляд за дитиною, й мало хто уникатиме ролі помічника по домогосподарству». [112]

Коли чоловіки й жінки вповні поділятимуть хатню роботу й виховання дітей, гендерна нерівність в сім'ї поступово зникатиме, а гендерні стереотипи та гендерні відмінності, що, як гадають, є джерелом цієї нерівності, також мало-помалу відживатимуть. Зрештою, як нам відомо від антропологів, ті суспільства, в яких чоловіки відіграють більшу роль у догляданні дитини, як правило, демонструють і найвищий статус жінок. До того ж, суспільство, в якому жінки й чоловіки розділяють між собою виконання батьківських функцій, виявляється водночас і суспільством, в якому вони на рівних виступають і як робоча сила. Зміна у приватній сфері принесе різкіччя переміни у сфері громадській.

Нижченаведені рядки належать перу Robert Frost:

Домівка — це місце, де вас мають прийняти,
коли ви приходите туди.

Наші сім'ї є місцем, де ми відчуваємо водночас і скутість обов'язком та повинністю, і окриленість від любові, поваги й шаноби. Любов, як нами встановлено, може бути міцною і в традиційних сім'ях, і в сім'ях з одним з батьків, і в сім'ях геїв та лесбіянок. Вона може жити дітей як у непорушених сім'ях, так і після розлучення. Те, що насправді має значення, так це зміст сім'ї, а не її форма. Любов може бути тривкою, живодайною та спасенною, де б вона не пробувала і якої б форми вона не набувала.

ГЕНДЕРОВАНА НАВЧАЛЬНА АУДИТОРІЯ

«Вишу освіту — жінкам» — одне з найважливіших гасел світової битви за свободу; за право здолати твердиню сили. Це бойовий клич гнобленого раба. Це утвердження абсолютної рівності.

HENRY FOWLE DURANT,
РЕКТОР WELLESLEY-КОЛЕДЖУ
«THE SPIRIT OF THE COLLEGE» (1877) [«ДУХ КОЛЕДЖУ»]

Навесні 1990 р. рада попечителів Mills-коледжу — невеличкого приватного коледжу гуманітарних наук в Оукленді (Каліфорнія), в якому навчалися виключно жінки, проголосувала за прийом до цього закладу чоловіків, почасти задля забезпечення його фінансового виживання. Студентки та випускниці сприйняли це як образ, і їхні протести з'явилися на перших шпальтах газет як сенсаційна новина; на супровідних фотографіях дівчата зі сльозами зустрічають рішення про реорганізацію їхнього коледжу в заклад зі спільним навчанням. Феміністки торжествували, дізнавшись про скасування попечителями цього свого рішення і збереження статусу закладу як суто жіночого.

Тієї самої весни Відділ громадянських прав Департаменту юстиції США подав позов на Вірджинський військовий інститут (VMI) [Virginia Military Institute] — субсидований державою коледж у Лексінгтоні (Вірджія). У цьому позові йшлося про те, що запроваджена у VMI політика приймання виключно осіб чоловічої статі суперечить змісту Чотирнадцятої поправки, і вимагалось, щоб цей заклад допустив до вступу жінок. Три роки потому молода жінка на ймення Shannon Faulkner опротестувала виключення жінок із Цитаделі [The

Citadel] — фінансованого державою чоловічого військового коледжу в Південній Кароліні. Оскільки дві ці справи виявляли значну схожість і з огляду на те, що обидві вони заслуховувалися Апеляційним судом того самого Округу, їх стали пов'язувати одна з одною під час розгляду у суді.

У 1996 р. після зтяжних судових баталій Верховний суд США нарешті постановив, що приймальна політика у VMI є неконституційною і що запропонована паралельна програма у сусідньому жіночому коледжі не витримала перевірки на конституційність. Цей заклад змушений був або відкрити свої двері для жінок, або змінити свій статус на приватний. Жіночі організації по всій країні з радістю вітали цю новину. Дискримінацію жінок, позбавлення їх тих можливостей, які мають чоловіки, було проголошено незаконними. Подолано ще один бар'єр на шляху до рівноправ'я жінок. [1]

Коли йшлося про Mills-коледж, феміністки підтримували одностатеве навчання; у випадку закладів VMI та Цитадель вони виступали проти нього. Чи не було це проявом лицемірства з боку поборниць фемінізму, дотриманням подвійного стандарту: що є гарним для гуски, не годиться для гусака? Чи могли вони визнати правомірність обох цих випадків? Чи може є різниця між одностатевими навчальними закладами для жінок і одностатевими навчальними закладами для чоловіків? (Те, що Mills-коледж є приватним закладом, а VMI та Цитадель субсидуються державою, може мати деяке обмежене значення в юридичному аспекті, але практично це не справляє жодного ідеологічного чи політичного впливу.) Ми повернемося до цих випадків пізніше, оскільки вони порушують деякі дуже важливі питання щодо ролі, яку відіграє навчання в процесі гендеризації. З одного боку, міжпланетарна теорія гендерної відмінності стверджує, що ми походимо з різних планет, розмовляємо різними «гендерлектами», дотримуємося різних моральних стандартів і по-різному розуміємо ті чи інші речі. З іншого боку, ми сидимо в одній і тій же навчальній аудиторії, читаємо ті самі книжки, слухаємо одних і тих самих учителів і отримуємо оцінки, як можна припускати, за тими самими критеріями.

Проте, чи набуваємо ми однакового досвіду в цих навчальних аудиторіях? Не зовсім так. Наш досвід гендеризації починається навіть ще до того, як ми йдемо до школи. Від того моменту, як ми входимо до нашої першої класної кімнати, ми починаємо засвоювати те, що є важливішим за наші абетки, правопис, математику й природничі науки, за фізику й літературу. Ми пізнаємо і навчаємо одне одного, що то значить бути чоловіками й жінками. І в наших нав-

чальних закладах ми роздивляємося довкола себе, вдивляємося в тих, хто навчає нас, вчуваємося в те, чого вони навчають нас і як вони навчають нас, а також знайомимося з тим, яким чином навчальні заклади функціонують як інституції. Навчальні заклади схожі на фабрики старих часів, і виробляють вони гендерованих індивідів. Під впливом навчального курсу двоякого роду: офіційного (у вигляді підручників тощо) та паралельного, «прихованого» курсу (у формі наших неформальних взаємодій і з викладачами, і з іншими студентами), ми стаємо гендерованими. Цей процес підсилюється ще одним навчальним курсом, який доносять до нас мас-медіа. І той урок, що його дістають студенти як зі змісту, так і з форми навчання, вчить, що жінки й чоловіки різні і що між ними існує нерівність, яка зумовлена цими їхніми відмінностями, а, отже, є виправданою. Однак розглянемо протилежне судження, в якому стверджується, що відмінності, які ми спостерігаємо, становлять *продукт*, а не причину гендерної нерівності. Як пише професор права Deborah Rhode, «Те, чого навчають і чому потурають школи, підсилює нерівність, яка періодом дитинства аж ніяк не обмежується». [2]

ТРАДИЦІЙНА ОСВІТА ДЛЯ ЧОЛОВІЧОЇ ПОЛОВИНИ ЛЮДСТВА

В Америці, починаючи з XVIII ст., освіта судилася хлопчикам і чоловікам з вищого класу. Ми раніше розглядали, як противники рівноправ'я жінок вдавалися до запозичених з біології аргументів для виправдання факту недопущення за гендерною ознакою — як, наприклад, вони доводили, що разом з вищою освітою жінки можуть отримати в результаті «гігантські мізки та немінні тіла», а в них — «розкутість думки і закріпи кишечнику», що може зірвати «план», для виконання якого створено їхні тіла. Професор Гарвардського університету Edward Clarke посилається на те, що серед освічених жінок трапляються «бліді, слабкі, невралгічні, диспепсичні, істеричні, меноррагічні, дисменоричні особи» із «затриманим розвитком репродуктивної системи». [3]

У вікторіанську епоху багато хто з противників жіночої освіти гадали, що жінки не здатні витримати суворостей вищої освіти і навряд чи захочуть наражатися на такі випробування. А деякі противники спільного навчання, зі свого боку, були переконані, що об'єднання жінок і чоловіків може справити руйнівну дію на обидві статі. Оскільки, як писав один з авторів передовиць у часопису «Daily

Californian», видаваному U.C. Berkeley у 1890-х роках, «спосіб мислення в чоловіків радикально відрізняється від жіночого», вони повинні навчатися роздільно. Коли 1858 р. в Мічиганському університеті вперше обговорювалася можливість спільного навчання, його ректор виступив проти, мотивуючи це тим, що «чоловіки втратять, якщо жінки прогресуватимуть, і ми матимемо спільноту дефемінізованих жінок і демаскулінізованих чоловіків». Місцева газета вітала це рішення попечителів, аргументуючи свою позицію тим, що надання жінкам можливості отримання освіти «позбавить жінку жіночості, а чоловіка чоловічих рис». [4]

Дехто переживав, що спільне навчання жінок і чоловіків «занизить» рівень програми коледжів, розбавляючи її зміст вимушеним включенням предметів і віянь, без яких краще обійтися; уповільнюючи просування або якимось інакше занижуючи стандарти, щоб дати можливість жінкам задовольняти їх. У своїй авторитетній монографії на тему юнацтва видатний психолог G. Stanley Hall застерігав проти спільного навчання, оскільки воно «шкодить дівчаткам, прищеплюючи їм хлопчачі манери думання й чинення і позбавляючи їх притаманного їм відчуття жіночого характеру» і водночас воно шкодить хлопчикам, «фемінізуючи їх, тоді як їм потрібно виробляти в себе певний елемент брутальності». Через те, що спільне навчання робить хлопчиків і дівчаток більш схожими одне на одного, попереджає він, воно може спричинитися до гомосексуалізму. (Звичайно, Hall не міг свого часу передбачити результати дослідження Alfred Kinsey сексуальності людини, які засвідчили, що якнайчастіше гомосексуальні стосунки серед чоловіків трапляються саме в тих одностатевих інституціях — чоловічих навчальних закладах, літніх таборах, загонах бойскаутів, військових установах і в'язниці, які, на думку Hall, мали б відігравати роль паліативів у запобіганні гомосексуалізму.)

Певна річ, були й ревні прибічники освіти жінок, наприклад такі засновники й перші ректори історично жіночих коледжів, як Matthew Vassar та Milo Jewett (Vassar-коледж), Henry Durant (Wellesley-коледж) та L. Clark Seelye (Smith-коледж). Скажімо, Durant не побоювався заявити, що головний сенс жіночої освіти полягає у «протесті» — «проти рабства, в якому тримають жінок в силу існуючих у суспільстві звичаїв, як-от: підірваного здоров'я, безцільного життя, підпорядкованого положення, безпорадної залежності, ганьби й облуди так званої освіти». [5]

Отже, фізична слабкість і безпорадна залежність жінок були *наслідками* гендерної нерівності, а не її причиною. У 1874 р. видатний

британський лікар Henry Maudsley дав таке, більш соціологічне пояснення відмітним особливостям жінок:

Існують інші причини, що обумовлюють чахла дівочтво американської дівчини. Її дитинство позбавлене радісних спортивних вправлянь на повітрі, доступних для її братів. Рішуче виключається все, що нагадує галасливі забави; рухливі ігри та веселі й шумливі гулянки полем чи аласбач дороги їй не *мчать!* Тісний одяг, що обтягує її, немов лещата, такий важкий і незручний, що жоден хлопчик не витримав би й дня в ньому, не пройнявшись меланхолійним світобаченням. Увесь цей страдницький подвиг задля пристойності й моди згубно відбивається на силі й гармонії, і дівчинка досягає віку жіночої зрілості геть-чисто занапастивши здоров'я. Тим, що вона взагалі його досягає — у таких страждених і позбавлених різнобарв'я умовах — маємо завдячувати притаманній їй надзвичайній гнучкості, яка дозволяє їй опиратися тій методиці освіти, котра вже давно могла б вигубити всіх хлопчиків... Накопичено чималу статистику на підтвердження того, що найтяжча наука — це дисципліна та зібраність, яких потребує більшість дівчаток для викорінення надмірної сентиментальності й безплідних фантазувань, які зростають на ґрунті неробства, що входить у моду; меланхолії, що розкитує «нерви», і загалом пустопорожності, і, наскільки дозволяє судити ця статистика, випускниці цих коледжів почуваються цілком здоровими та щасливими дружинами й матерями, неначе вони ніколи й не розв'язували математичних задачок і не робили перекладів з Аристотеля. [6]

Офіційна політика сприяння спільному навчанню не зупиняє його противників з чоловічого табору. У 1900 р. Рочестерський університет пообіцяв відкрити свої двері для жінок, якщо вони зможуть зібрати достатню суму грошей на спорудження нових студентських гуртожитків і обладнання. Коли жінки на це спромоглися — після того, як Susan B. Anthony продала свій страховий поліс, аби подолати останній грошовий бар'єр, і спробували увійти до навчальних аудиторій, студенти-чоловіки відповіли на це гупанням ніг і фізичним блокуванням дверей аудиторій, а також глузливим осміянням дівчат з першої хвилини їхньої появи в гуртожитку. Адміністрація відреагувала на це, фактично, сегрегацією жінок, організувавши для них роздільний, але аж ніяк не рівноцінний коледж. Навчальна аудиторія, право на яку вони так старанно виборювали, слугувала тепер не так осередком для їхнього інтелектуального розвитку, як осередком політики соціальної покірності постулату гендерної відмінності. Вони потрапили ще до однієї гендерованої аудиторії.

ГЕНДЕРОВАНА НАВЧАЛЬНА АУДИТОРІЯ

Формально процес гендеризації у сфері освіти починається з того моменту, коли нас віддають до навчального закладу, і продовжується весь час, поки триває наше навчання. У ясельних школах і навчальних класах дитсадків ми нерідко натрапляємо в одному місці на важенькі кубики, машинки, іграшкові літаки та теслярське знаряддя, а в другому — на ляльки і домогосподарське начиння. Хоча всі ці іграшки можуть бути формально «доступні» для будь-кого з дітей, відведені для них місця часто бувають розмежовані за статевою ознакою невидимими, але відчутними кордонами. Упродовж навчання в початковій школі неформальні ігри в позашкільний час включають зовсім різні види спорту, різні правила і різні манери поведінки на ігровому майданчику.

Ясельна школа, в якій я працював наприкінці 1970-х років, була поділена на три зони. У приміщенні було відведено місце для спокійної гри; тут були також полиці з книжками, невеличка пісочниця з чашечками й блюдечками, кімната відпочинку й набір мольбертів для малювання. Безпосередньо за дверима будинку починався «ближній дворик», де містилися дві просторі пісочниці з розкладеними довкола них кувалдами й мисками, а також майданчик, розмічений для ігор типу «класи». А за ним був «дальній дворик» з дитячими ігровими майданчиками, великою необгородженою пісочницею і просторими ділянками для інших рухливих вправ.

Уранці трирічні дівчатка спокійненько приходили до школи, акуратно вішали свої пальта у відкритій шафі і неквапно й нерішуче крокували до внутрішньої кімнати. Там вони шукали собі подружку і, чемненько усівшись, починали розглядати книжки, балакати або гратися у внутрішній пісочниці, налаштовуючись на новий день у школі. А хлопчики влітали на всіх парах, кидали свої пальта до шафи (марно гаючи при цьому половину часу) і стрімголов вискакували на подвір'я, хапали машинку й мчали до дальнього дворика, супроводжуючи свої дії шумом і галасом.

Тобто всі хлопчики, за винятком Влад. Це був спокійний і вдумливий трирічний малюк, що відзначався своєю чемністю й уважністю. І він був одним з найяскравіших учнів, яких мені будь-коли довелося навчати — незалежно від віку! Щоранку Влад неквапно входив і відразу прямував до мольбертів, де він міг, малюючи, гарненько провести цілісінький день. У якісь дні він міг працювати як заведений, видаючи малюнок за малюнком; в інші дні він, трохи помалювавши, виходив на подвір'я і задумливо поглядав на дерева.

Коли його батьки вперше побачили мене — нового вчителя-чоловіка — вони схвильовано звернулися до мене з проханням. «Ви повинні заставляти Brad виходити у дальній дворик!», — з виразом жаху в очах благали вони. «Прошу Вас, — тихо повторювала мати Brad. — Прошу».

Не треба було мати звання доктора філософії [Ph.D.] з початкової освіти, щоб зрозуміти, що саме так непокоїло батьків Brad. У повітрі витала примара гомосексуальності. Їхній син своєю поведінкою відрізнявся від інших хлопчиків, і його гендерна неконформність розглядалася як сигнал про його майбутню сексуальну орієнтацію. Я намагався запевнити батьків Brad у тому, що він, як здається, почувається надивовижу щасливим у своєму захопленні малюванням і що воно йому неабияк вдається, але вони не заспокоїлися, поки я не пообіцяв на додаток, що заохочуватиму Brad до забав з машинками. Вони були впевнені в тому, що ясельна школа може розвинути в їхнього сина чоловічі риси та нахил до гетеросексуальності. На мою думку, Brad мав надію, що батьки дадуть йому спокій і дозволять стати художником. Що ж стосується мене, то я врядагоди підходив до мольберта, за яким стояв Brad і запитував, чи не хотів би він піти зі мною у дальній дворик. У відповідь він незмінно широко посміхався і відмовлявся, повертаючись до свого заняття.

Хоч і з деякими видозмінами, досвід цієї ясельної школи повторюється в кожній навчальній аудиторії, в кожному місті й містечку Америки — і щодня. Хлопчики й дівчатка засвоюють і навчають одне одного, які заняття й поведінка личать хлопчикам, а які — дівчаткам, і забезпечують відповідність вчинків кожної дитини накресленому плану. Те, що менше впадає в око, якраз те, що вчителі й навчальна програма з усією очевидністю й вправністю підсилюють не лише гендерну відмінність, але й нерівність, яка супроводжує і навіть формує цю відмінність.

Спорядження навчальної аудиторії відтворює гендерну нерівність. «Починаючи від початкової школи і закінчуючи вищою освітою, школярки й студентки отримують менш активне інструктування, оцінюване як якістю, так і кількістю викладацького часу й уваги», — відзначають фахівці з освіти Муга та David Sadker, підсумовуючи своє дослідження в ґрунтовній книжці «Failing at Fairness» [«Відступ від справедливості»]. Багато хто з учителів сприймає хлопчиків активними, здатними до проявів гніву, забіякуватими, мстивими, спроможними виправдовуватися і схильними до демонстративності, а дівчаток вони сприймають емоційними, слухняними, чуйними та наполегливими. Коли хлопчики «затирають дівчаток», як це вони не-

рідко роблять у цьому віці, вчителі (як правило, жіночої статі) часто ні словом, ні вчинком не кладуть цьому край, у такий спосіб сприяючи виробленню у хлопчиків відчуття своєї вищості. Чимало вчителів роблять припущення, що дівчатка, як правило, «люблять» читати й «ненавидять» математику та природничі науки, й очікують протилежних уподобань від хлопчиків. [7]

Учителі частіше надають слово хлопчикам і проводять з ними більше часу. Вони ставлять хлопчикам складніші запитання, порівняно з дівчатками, і довше чекають від них відповіді. Вони наполягають на тому, щоби хлопчики докладали більших зусиль, постійно нагадуючи їм, що вони здатні «зробити це». В одному з досліджень встановлено, що в усіх десяти обстежуваних навчальних аудиторіях коледжу хлопчики виявляли більшу активність, незалежно від гендеру викладача, тоді як викладачки значно підсилювали ініціативність дівчаток. У звіті, фінансованому Американською Асоціацією Жінок з Університетів [American Association of University Women], на підставі подібних досліджень робився висновок про те, що, незалежно від того, «обстежуємо ми аудиторії дошкільного навчального закладу чи лекційні зали університету ... результати досліджень за останні двадцять років незмінно засвідчують, що особи чоловічої статі отримують більше уваги з боку викладачів, ніж представниці жіночої статі». Пояснити це можна почасти тим, що хлопчики вимагають більшої уваги, а почасти й тим, що вчителі по-різному ставляться до хлопчиків і дівчаток. Коли Sadkers готували матеріал для своєї книжки, вони запитували вчителів, чому ті приділяють більшу увагу хлопчикам. На що вчителі відповідали в такому дусі: «Тому що хлопчики її більше потребують» або «У хлопчиків виникають проблеми з читанням, письмом, готуванням до математики. Вони навіть сидіти тихо не вміють». [8]

А ось особливо показовий приклад з книжки «Failing at Fairness», в якій задокументовано безліч способів, у які прокрадається до навчальних аудиторій гендерна нерівність. В одному з п'ятих класів, який вони обстежували, відбувалася доволі галаслива й гостра дискусія стосовно того, хто був найкращим президентом в американській історії. «Хвилиночку, — звернувся вчитель до класу. — Нас тут багато, щоб усі кричали наперебій. Я пропоную вам знімати руку, а я вас викликати. Якщо хтось викрикуватиме, я йому слова не надам». Завдяки цьому на якийсь момент вдалося відновити порядок. Потім один хлопчик із запалом вигукує:

СТЕРНЕН: Я гадаю, що найкращим президентом був Lincoln. Він зберіг цілісність країни під час війни.

Вчитель: Багато хто з істориків погодився б з тобою.

Міке (бачачи, що Stephen не постраждав, викрикує): А я не згоден. Дійсно, Lincoln був класним президентом, але моєму татові подобався Reagan. Він завжди казав, що Reagan був найвидатнішим президентом.

DAVID (викрикуючи): Reagan? Ти це серйозно?

Вчитель: Хто на твою думку, Dave, був нашим найкращим президентом?

David: FDR [Ф.Д. Рузвельт]. Він врятував нас від Депресії.

Мах (викрикуючи): Я не певен, що це правильно — вибирати одного найкращого президента. Було чимало гарних президентів.

Вчитель: Цікава думка.

Кімберлі (викрикуючи): Навряд чи президенти наших днів такі ж гарні, як ті, що були в минулому.

Вчитель: Гаразд, Kimberly. Однак ти забула про наше правило. Ти мала б піднести руку. [9]

Журналістка Peggy Orenstein обстежувала інший клас неповної середньої школи, де хлопчики «вигукували або клацали пальцями піднесених рук, коли хотіли щось сказати, [тоді як] дівчатка, здавалося, усувалися від процесу обговорення, який відбувався у класі». Як сказала їй одна дівчинка, «Хлопці ніколи не переймаються тим, що вони можуть помилитися». [10]

ПОГЛЯД ДІТЕЙ

Одна з причин того, що хлопчики, здається, не зважають на те, що вони можуть помилитися, полягає в тому, що вони практично завжди ототожнюють себе з тим, що становить зміст навчального курсу. Вони знають, що мають право на помилку, оскільки вона не завадить їм залишатися головними фігурами, віддзеркаленими у змісті навчального курсу. У перші роки навчання діти опановують читання, відкриваючи в такий спосіб для себе нове джерело впливу. Крім того, вони починають спостерігати за змістом інших засобів інформації: телебачення, фільмів, мультиків. Чи суперечать ці джерела типізації за статевою ознакою? Донедавна дослідження дитячих книжок і антологій незмінно засвідчували наявність статевих відміннос-

тей і прочоловічого ухилу. Представниці жіночої статі були недостатньо мірою репрезентовані на картинках, у заголовках, у ролі головних героїнь, а нерідко вони були й цілком відсутні. Понад те, образи, в яких виступали дійові особи жіночої статі, були зазвичай малозначущі, другорядні. Їхні дії обмежувалися коханням, очікуванням або наданням допомоги, тоді як особи чоловічої статі займалися ризикованими справами і розв'язанням проблем. Жінкам не надавали можливості мати якесь заняття чи опанувати якусь професію; материнство подавалося як цілоденна, довічна справа. Син у родині носив брюки, а дочка спідницю; він відзначався активністю, вона — пасивністю. У біографічних творах жінок часто зображають залежними. Приміром, Marie Curie описують радше як помічницю її чоловіка, а не як блискучого науковця й лауреатку Нобелівської премії, якою вона в дійсності була.

У підручниках початкової школи гендерний ухил неодмінно присутній. У 1972 році Leonore Weitzman зі своїми колегами уклала огляд лауреатів Caldicott-премії за найкращі дитячі книжки періоду 1967–1971 років. [11] Відтоді це наукове видання двічі оновлювалося, останній раз — у 1987 р., і зараз дослідники констатують, що, хоча представницям жіночої статі стали відводити більше місця у книжках, у манері їх зображення все ще помітні гендерні ухили. Осіб жіночої статі продовжують описувати в дусі пасивності й покірності, тоді як особи чоловічої статі постають перед нами активними й незалежними. Навіть у цих останніх виданнях дослідники роблять такий висновок:

Що стосується кар'єри, то устами Jane не лише не висловлюється жодних намірів, але й відсутня модель, за якою можна було б реалізувати якісь свої амбіції. В усьому цьому доробку з двадцяти книжок лише одна жінка має роботу поза домом, і працює вона в Blue Tile Diner. Як же можна очікувати, що Dick не посоромиться виразити свої ніжні почуття, якщо лише дві дорослі особи чоловічої статі в цій книжковій добірці виявляють щось подібне до ніжного ставлення, і в одному із цих двох випадків йдеться про мишку. [12]

У 1975 р. Департаментом охорони здоров'я, освіти та соціального захисту США було проаналізовано 134 читанки та хрестоматії, видані шістнадцятьма різними видавцями, з погляду малюнків, історій та мовних засобів, використовуваних для опису чоловічих і жіночих характерів. Історії «про хлопчика» переважали кількісно історії «про дівчинку» у співвідношенні п'ять до двох; чисельність дорослих героїв чоловічої статі втричі перевищувала кількість дорослого віку

героїнь; біографій чоловіків було в шість разів більше від життєписів жінок, а «чоловічих казок» — учетверо більше за «жіночих». Пригадуючи свої заняття з американської історії, одна дослідниця недавно нагадала нам про дивну еволюційну аномалію — «нація, яка виконує лише батьків [fathers]». [13]

Звичайно, за останню чверть століття відбулися певні зміни. У сьогоденних дитячих книжках дівчаток і жінок уже не так часто зображають пасивними, позбавленими амбіцій чи намірів щодо кар'єри. Проте їм усе ще приписують більшу, порівняно з хлопчиками, зацікавленість домашнім життям. Справді, головна зміна, якої зазнали образи жінок у всіх засобах інформації — книжках, телепрограмах і кінофільмах, полягає в тому, що їх уже не зображають у вигляді беспорядних домашніх помічниць. Однак у зображенні чоловіків і хлопчиків у дитячих книжках подібної зміни не відбулося; у поведінці чоловіків відсутні якісь відрухи, які б засвідчували виникнення поривань до виховання й доглядання. Як і в реальному житті, жінки на сторінках читанок покидають домівку та ідуть працювати, а в чоловіків усе ще чималі труднощі із поверненням додому.

Картина, виявлена у дитячих книжках, повторюється і в інших засобах інформації, з якими нам доводиться стикатися в нашому житті. Те, про що діти дізнаються в школі, закріплюється вдома, і не лише в наших сім'ях, а й у розважальній сфері. Телебачення, кінофільми, музичні відеофільми — усе це тиражує гендерні стереотипи. Телебачення відводить значну частину свого часу розважальним програмам та комерційній рекламі для маленьких дітей, а також для школярів. Існують уранішні програми для дошкільнят, програми для школярів, що їх вони дивляться, коли повертаються зі школи, а також програми для дітей будь-якого віку, які транслюються щонеділі вранці. Для багатьох дітей телебачення становить одне з основних розважальних знарядь; для батьків телевізор нерідко виконує функції няньки-надомниці.

Зображення гендерних ролей у телевізійних шоу для дітей було, принаймні донедавна, дуже подібним до подання їх у дитячих хрестоматіях, до ситуації на ігрових майданчиках і в школах. Хлопчики — головний стрижень оповідання; вони роблять вчинки й посідають значимі ролі. Дівчатка слугують декоративним тлом; вони готові прийти на допомогу, гурботливі і виступають у другорядних ролях. Навіть у проєкті Sesame Street [«Вулиця Сезам»], проголошеному епохальним досягненням серед ігрових навчальних програм, подавалося значно більше чоловічих образів, ніж жіночих. Комерційні передачі для дітей щонеділі вранці зазвичай зображають хлопчиків за кермом авто або

з машинками в руках, а дівчаток у цих передачах показано в іграх з ляльками. Були певні рекомендації щодо вилучення гендерних стереотипів зі змісту як комерційної реклами, так і тематичних шоу, але телевізійні передачі пов'язані з гендерно стереотипною системою у безліч способів. Виробники іграшок продають гендерно орієнтовані іграшки, батьки їх купують, а письменники нерідко пишуть свої історії на існуючому матеріалі (включно з наявними у продажу іграшками на кшталт Солдатика Джо [G.I. Joe] та Черепашок Ніндзя), призначеному для дітей.

Телевізійна комерційна реклама — особливо потужний чинник, впливовіший, можливо, від власне телевізійних шоу, оскільки відверта мета її полягає у тому, щоб переконувати. Крім того, рекламні передачі пов'язують гендерні ролі з найважливішими ролями дорослих людей, які молодь виконуватиме в майбутньому. Сповнені авторитетності голоси, які радять, що вам купити, — майже всі чоловічі, на підставі чого діти можуть зробити висновок про те, хто виступає в ролі експертів. Аналогічно, гендерні стереотипи ув'язуються зі споживанням — одним з найбільш поцінованих видів активності в американському суспільстві. Пов'язуючи матеріальну вигоду з гендерними ролями, рекламні передачі дають важливий урок: якщо ви споживатимете цей продукт, ви зможете стати такого роду чоловіком чи жінкою.

У передачах поза дитячим часом виявляємо ті самі зрушення, що їх ми спостерігали у дитячих книжках. У 1970-х роках телевізійні канали заповнили коміксоподібні герої у вечірніх програмах, у яких жіночі образи подавалися як менш помітні й безпорадні, зазвичай у домашній обстановці і з незмінною готовністю обслуговувати інших; чоловіків, натомість, показували у процесі фізичної діяльності (на кшталт вилізання на дерева) і в ролі рятувальників, лідерів, речників — найчастіше надворі. Навіть героїні вистав, у яких подавалася доля самотніх або розлучених жінок, демонстрували турботливість, намагаючись додержувати моралі і пересвідчитися у тому, що вони одружуються з любові. Коли робиться складний вибір, на перший план завжди виходять кохання або діти. Подібні програми пропонують нам образи жінок, які нагадують Mary Poppins — самотніх, розлучених чи вдів. Прототип жіночого характеру зразка 1950-х років — Лусу — проводила свій час переважно у вишуванні планів стосовно того, як вибратися з дому і потрапити на роботу, — в найкращому варіанті в ролі акторки, співачки або танцюристки, зайнятій у виставі в нічному клубі під орудою Ricky. Інші жінки вдавалися до чарування (Samantha, Jeannie), аби підтримати своїх амбіційних чоловіків,

тоді як Alice Cramden, подібно до деяких інших жінок, зрозуміла, що, залишаючись удома, вона дійсно відчуває себе авторитетною фігурою.

У 1970-х роках з'явився новий жіночий образ, уособлений Mary Tyler Moore. Одинокa й сексуально приваблива, Mary Richards була до того ж удачлива в бізнесі і зовсім не збиралася жертвувати кар'єрою задля сімейного життя. Вона воліла мати і те, й те. Ця героїня відкрила дорогу шереху жінок, які були меншою мірою підпорядковані чоловікам (Rhoda, Cagney, Lacey) і більшою мірою проявляли напористість на робочому місці — так само, як і вдома (Roseanne). Сьогодні жінки, здається, на робочому місці почувають себе майже як удома — з однаковою впевненістю вони почуваються і вдома, а такі героїні, як Ally MacBeal і їй подібні, відкрито кидають виклик стереотипним уявленням про жіночість, які змушували її робити вибір.

Згадані зміни як у реальному житті жінок, так і у світі їхніх образів, створюваних засобами масової інформації, не мають відповідних кореляцій із зображенням життя чоловіків (та й з реальним його станом), де подібні зрушення відсутні. Чоловіки, здається, як і раніше, мерщій поспішають на роботу — як завжди амбітні й цілеспрямовані. Пройшли ті дні, коли чоловіки почували себе такими ж відданими татусями, як Jim Anderson та Ward Cleaver, чия кар'єра рідко вимагала особливого напруження сил у ті часи. Коли чоловіки повертаються додому, вони зазвичай стають об'єктом глузування — маємо низку прикладів від базіки Ralph Cramden та ледаря Ozzie Nelson, який уявляє собі домашній патріархат як неробство, з епохи 1950-х та 1960-х років, до Homer Simpson та Tim Allen, з їхньою нездатністю віддавати розпорядження, і до Dan Conner, у якого інтерес до цього геть-чисто відсутній. Певна річ, є винятки, скажімо Bill Cosby як приклад успішного службовця і люблячого батька, який тепер грає роль добродушного відставника. Однак більшість чоловіків виступають у ролі вихователів і доглядачів у громадській сфері, на робочому місці — скажімо, як це робив Bobby Simone у телевізійній програмі «NYPD Blue» або Mark Greene — у програмі «ER».

Тож у своєму поданні жінок і чоловіків телевізійні образи загалом віддзеркалюють двоїсте ставлення американців до змін. Жінки можуть полишити домівку, але стикатимуться з проблемами забезпечення задовільного сімейного життя; чоловіки не можуть повернутися до домашнього життя без остраху розгубити свої чоловічі чесноти. Отже, і в нашому реальному житті, і на ТБ гендерна відмінність і гендерна нерівність постають як взаємно підсилювальні ідеології. Проте

з'являється деяка обнадійлива розколина у цій структурі, а також ознаки реформування та несприйняття традиційних уявлень про гендерні відмінності.

Крім того, телебачення, фільми та інші мас-медіа призвичаюють глядачів — як дітей, так і дорослих — до культури, яка приймає та очікує насильство. У найскрупкульознішому, національного рівня дослідженні насильства на телебаченні — проєкті National Television Violence Study [Національне дослідження насильства на телебаченні] — чотири групи експертів систематично відстежували показ насильства на ТБ. Ними встановлено, що насильство є повсюдним (61% усіх передач містили певні прояви насильства) і що, як правило, воно вчиняється білошкірою особою чоловічої статі, яка залишається непокараною і майже не виявляє розкаяння. Насильство, як правило, виправдовується, хоча приблизно половину (43%) випадків насильства було подано в гумористичному стилі. З послідовною незмінністю, «серйозні та довготривалі наслідки насильства нерідко ігноруються». [14]

Не можна сказати, що програми в засобах масової інформації справляють безпосередній вплив на гендерну поведінку дітей. Попри те, що уявлення дітей про гендер зазнає впливу мас-медіа, діти, окрім того, мають справу з реальним світом людей, які відхиляються від цих стереотипів. Мас-медійні презентації стають просто ще одним елементом процесу вибудовування дитиною своїх уявлень про гендер, складовою «формування поняття» про гендер, яке вона здійснює. Не справляють ці мас-медійні програми і того разючого та негайного впливу, який нерідко приписують їм критики засобів масової інформації, оскільки, здебільшого, властивий людині процес пізнання — це радше постійне накопичення інформації, поглядів і способів реагування, а не раптове прозріння чи усвідомлення. Мас-медіа просто забезпечують ще один поштовх для прийняття існуючих усталень, так, начебто вони є природними, правильними та наперед визначеними.

ГЕНДЕРНЕ РОЗХОДЖЕННЯ В ЮНОСТІ

Поєднання таких чинників, як виключення з навчального курсу, гендерні стереотипи в мас-медіа та зазвичай непомітна дискримінація в самій навчальній аудиторії, спричиняється до розходження між дівчатками та хлопчиками в юнацькому віці. Попри те, що в початковій школі дівчаткам більшою мірою притаманне почуття власної

гідності і вони досягають кращих результатів, порівняно з маленькими хлопчиками, в неповній середній школі самооцінка в дівчаток різко падає. Коефіцієнти IQ у дівчаток знижуються приблизно на тринадцять позицій, а у хлопчиків вони знижуються приблизно на три позиції. Дівчатка відкривають для себе той факт, що їх цінують більше за їхню зовнішність, аніж за їхні таланти. Одна маленька дівчинка на ймення Ashley Reiter, яка стала переможницею змагання Westinghouse Talent і отримала приз за свій проєкт математичного моделювання, пригадувала той день, коли вона перемогла на своєму першому конкурсі з математики, що збіглося в неї з придбанням першої пари контактних лінз. Коли наступного дня вона у тріумфальному настрої під впливом своєї перемоги з'явилася в школі, «всі заговорили про те, як гарно я виглядаю, — згадує вона. — Жоден не прохопився і словом про змагання з математики». Інша жінка студентського віку пригадувала, що в середній школі всі «завжди дивувалися, почувши, що вона має бал 4.0 і є фіналісткою конкурсу National Merit. В їхній уяві я поставала як 'та блондинка, що дружила зі Scott'. Як вони можуть не розуміти, що я — це щось більше за це?» Чи здивує нас той факт, що в одному опитуванні юнацького віку дівчата називали свої таланти «властивістю, яка найбільше подобається в мені» з удвічі меншою частотою, ніж хлопці, але при цьому на деякі особливості своєї зовнішності посилалися вдвічі частіше від хлопців. Або ж, як пише літературний критик феміністського спрямування Carolyn Heilbrun, дівчатка жертвують «істиною, приносячи її на вівтар красивості». [15]

Унаслідок цього дівчатка проживають свої юнацькі роки в школі абсолютно не так, як хлопці. Розлади харчування, такі як анорексія та булімія, становлять значну проблему для них, починаючи з неповної середньої школи та протягом навчання в коледжі, і, як засвідчують дані, частота їх зростає і трапляються вони у дедалі молодшому віці. Щороку одна з десяти дівчаток-тінейджерів стає вагітною. Попри те, що більшість батьків народжених цими дівчатками немовлят мають вік понад двадцять один рік, вони ще студенти і, очевидно, продовжуватимуть навчатися, тоді як матері, найвірогідніше, покинуть навчання і залишаться поза навчальним закладом.

«Прохолодний клімат навчальної аудиторії» щодо дівчат відчувається і в сексуально «ворожому середовищі». Останнім часом сексуальні домагання становлять значну проблему не лише в стінах наших місць роботи; ця проблема проявляється і в наших навчальних аудиторіях. 1980 року, в ході першого всенационального дослідження сексуального цюкування в навчальних закладах, здійсненого департаментом

освіти штату Масачусетс, було виявлено широку поширеність сексуального цькування щодо дівчаток. Проведене у 1986 р. в штаті Мінесота обстеження учнів молодших і старших курсів (головним чином білошкірих і вихідців із середнього класу) ремісничих училищ показало, що від однієї третини до трьох п'ятих контингенту дівчат зазнавали сексуального цькування.

Почалися судові процеси, і нарешті це питання привернуло до себе увагу, на яку заслуговувало. У 1991 р. дев'ятнадцятирічна Katy Lyle отримала 15 тис. доларів в ході судового процесу, який вона розпочала проти свого районного відділку освіти в Duluth (Мінесота) через те, що шкільне начальство не спромоглося видалити виразні написи стосовно неї на стінах у вбиральнях для хлопчиків, навіть після того, як її батьки неодноразово жалілися. Наступного року Tawnya Brawdy отримала 20 тис. доларів від своєї неповної середньої школи в Petaluma (Каліфорнія), начальство якої не вжило жодних заходів, аби покласти край витівкам хлопців у вигляді непристойних вигуків і жестів стосовно її грудей. (Ця Tawnya рано досягла статевої зрілості, і вже у молодому віці в неї були розвинені груди. Поведінка хлопців зробила її життя таким нещасним, що вона не могла ні їсти, ні спати, ні навчатися в класі.) Того ж року Верховний суд США одностаينو виступив на боці маленької дівчинки Christine Franklin в її справі проти шкільної ради в окрузі Gwinnett (Джорджія) і присудив їй 6 мільйонів відшкодування на підставі порушення Розділу IX.

До весни 1993 р. майже половина всіх справ щодо сексуального цькування, які тоді розслідувалися Службою громадянських прав Департаменту освіти США, стосувалася початкових і середніх шкіл. І ця проблема продовжує бути бичем школи в нашій країні. У недавній справі Верховного суду [«Davis проти Ради освіти округу Монгоє» (1999)] мати скаржилася на шкільну раду через те, що, як вона заявляла, її десятирічна дочка зазнавала постійних «нападок у формі сексуального цькування і кривдження» з боку одного з її однокласників, причому її вчителі та інші співробітники школи не звертали на це увагу. Суд ухвалив рішення на користь позивачки, покладаючи на школу відповідальність за ігнорування цькування серед учнів в особливо грубій формі. Згідно з результатами дослідження на замовлення Американської Асоціації Жінок з Університетів [American Association of University Women], близько чотирьох п'ятих дівчаток (78%) та понад дві третини хлопчиків (68%) зазнавали цькування. В обох випадках майже без винятків винуватцями були інші хлопці. Ось як пише про це Bernice Sadler:

Сексуальне цькування починається в дуже ранньому віці. У деяких початкових школах існує день задирання спідниць; в інших — дівчатка відмовляються носити одяг із гумовими пасками, оскільки хлопці стягують їхні широкі брюки та спідниці. У неповних середніх школах хлопці прив'язують собі дзеркальця на верх черевиків, завдяки чому вони можуть заглядати дівчатам під одяг. У деяких середніх школах групи хлопців вигукують гасла поблизу черги, де купують їжу. Коли повз них проходять учениці, вони виймають картку з номером на ній: одиниця — для непривабливої дівчинки і десятка — для суперзірки. В інших школах лунають вигуки на кшталт: «Grab a Piece of Ass Week» [«Не прогав тиждень спідниць»]; поширюються також списки типу «The Twenty Sluttiest Girls in School» [«Двадцять найблудливіших дівач у школі»].[16]

У ганебному випадку із «Spur Posse» [«Молодчики зі шпорами»], який трапився недавно, група хлопців з доволі заможних родин у Південній Каліфорнії просто взяла ці гасла на озброєння і пішла трохи далі від переважної більшості інших. У 1993 р. велика група молодих жінок і дівчат — одній з них було лише десять років! — виступила із заявою про те, що члени «Spur Posse» вчиняли сексуальний напад на них і гвалтували їх. Молодики з цієї компанії, схоже, змагалися один з одним у тому, хто зможе мати сексуальні стосунки з якомога більшою кількістю дівчат. Вони вели вигадливо зашифрований рахунок своїх подвигів, посилаючись на імена численних спортсменів для зазначення кількості своїх перемог. (Назва «Spur Posse» була посиланням на San Antonio Spurs — їхню улюблену команду професійних баскетболістів.) Тож «Sean Elliott» має означати посилання на 32 — номер на його майці, тоді як «David Robinson» позначає п'ятдесят різноманітних «звитяг». У такий спосіб хлопці могли публічно суперничати один із одним, залишаючи молодих дівчат у невіданні стосовно того, що вони слугували просто знаряддям для гомосоціального суперництва.

Коли декотрі із цих молодих жінок звинуватили хлопців у нападах і згвалтуванні, чимало мешканців їхнього багатого передмістя були шоковані. Зокрема, матері хлопців жахалися, почувши, що їхні 15-річні сини мали статеві стосунки з тридцятьма двома чи п'ятдесятма дівчатами. Деякі з них були у нестямі від цього. Однак батьки хлопців, здавалося, променіли від гордощів. «Оце мій хлопчина», — хором виголошували ці таточки. «Мій хлопець не вчинив нічого такого, чого б не утнув будь-який хвацький американський хлопчисько в його віці», — гордовито заявив один з батьків. «Мій тато частенько вихвалювався перед своїми друзями», — зізнався один із членів групи

Posse під час ток-шоу на ТБ. А ми дивуємося, звідки це береться в дівчорі? [17]

Виходячи з існування цих абсолютно протилежних шаблонів, ви можете дійти висновку, що послідовне руйнування самоповаги у дівчаток, применшення їхніх здібностей і пониження їхнього статусу справлятиме позитивний вплив на маленьких хлопчиків і що хлопці вивищуватимуться із занепадом дівчат. Проте це не відповідає дійсності. У початкових класах хлопчики частіше дають підстави для направлення їх до дитячих психологів (із співвідношенням приблизно 4 до 1) і зі значно більшою ймовірністю їм загрожує діагноз дислексія та розлад браку уваги (ADD [attention deficit disorder]), порівняно з дівчатками. Починаючи з початкової школи і впродовж усього свого навчання у школі хлопчики отримують гірші табелі успішності; їм значно частіше трапляється залишатися на другий рік. Кількість хлопчиків з діагнозом гіперактивність перевищує відповідний показник для дівчаток у дев'ять разів; хлопчики становлять 58% серед загальної чисельності учнів у спеціальних навчальних класах для розумово відсталих, 71% — серед нездатних до навчання і 80% — серед учнів з емоційними порушеннями. Близько трьох четвертих від усіх тимчасово відсторонених від занять школярів — хлопчики. В юності хлопчики частіше кидають школу, завалюють іспити та влаштовують сцени у класі. Почуття самоповаги в них також знижується в юнацькому віці — звичайно, не такою мірою, як у дівчаток, але, безумовно, знижується.

Подібні дані нерідко використовують з метою довести, що саме хлопчики, а не дівчатка є новими жертвами істотної гендерної дискримінації в школах. Зрештою, що трапляється з хлопчиками в школах? Вони змушені сидіти тихо, дрімати, знімати руку і бути слухняними — все це є надзвичайним насильством над їхньою «природною» — зумовленою рівнем тестостерону — непогамовною грайливістю. «Школи переважно перебувають під орудою жінок, які орієнтуються на дівчаток. Якщо від доволі жвавого хлопчика, учня другого чи третього класу, очікувати, що він поводитиме себе у школі, як дівчинка, означає забагато від нього вимагати», — висловлює своє ставлення до цього Christina Hoff Sommers, автор книжки «Who Stole Feminism?» [«Хто поцупив фемінізм?»]. Наслідком процесу навчання стає «патологізація хлопчиків». «У середньому, хлопчики фізично рухливіші й імпульсивніші (порівняно з дівчатками), — зазначає шкільний консультант Michael Thompson. — Ми повинні визнати фізичні потреби хлопчиків і задовольнити їх». На рівні вищої освіти, як показали недавні дослідження, жінки зараз

становлять студентську більшість у кампусах коледжів, обігнавши чоловіків у 1982 р., отже через вісім років жінки становитимуть 58% випускників бакалаврського ступеня у коледжах США. Один із журналістів пророкує жахливі наслідки цього, стверджуючи, що, в разі, якщо існуюча тенденція триватиме, «склад випускників у 2068 р. буде геть-чисто жіночим». (Цей оглядач навряд чи був гарним студентом зі статистики.) Жінки зараз переважають своєю чисельністю чоловіків у соціальних і бігевіоральних науках у співвідношенні приблизно 3 до 1 і вже вторглися в такі традиційно чоловічі bastioni, як інженерна справа (де вони тепер становлять 20%), біологія і бізнес (практично на рівних). Поки ми звертали всю увагу на становлення дівчаток — виховуючи в них почуття самоповаги, надаючи їм можливість займатися природничими науками та математикою, засуджуючи цькування й домагання та запобігаючи їм — ми занедбали хлопчиків. «А як же хлопчики?», — враз вигукує хор. [18]

Не впадатимемо в оману: потреби хлопчиків дійсно заслуговують нашої серйозної уваги. Ми вже розглядали наслідки ігнорування їх. Проте навчальна аудиторія навряд чи є осередком фемінізації, стосовно чого били на сполох критики на зламі ХІХ–ХХ століть і на чому наголошують вони й дотепер. У моїй аудиторії студентки одягнені у фланелеві сорочки, блакитні джінси і теніски, короткі куртки з паском [фасону «бомбер»] та спортивне взуття. Вони постійно називають одну одну «guys» [«хлопаками»], навіть якщо група складається виключно із жінок. Навчальна аудиторія, як і місце роботи — це інституція громадської сфери, і, коли жінки потрапляють до громадської сфери, вони нерідко мають одягатися і вчиняти «по-чоловічому», щоби їх сприймали всерйоз як обізнаних і здібних. (Я розглядатиму детальніше цей процес на робочому місці у наступному розділі.) У недавній рекламній кампанії, присвяченій дитячому одягу для поло від Ralph Lauren фігурували маленькі дівчатка віком десь п'ять-шість років в оксфордського типу сорочках із гудзиком під кожним кінчиком комірця, в куртках-блейзерах та краватках. Кого фемінізують, а кого маскулінізують?

Як ми бачили, небагато даних, які б засвідчували той факт, що агресивність у хлопчиків має біологічні корені. Радше, стає зрозумілим те, що негативні наслідки хлопчачої агресивності — це здебільшого соціальної природи супутній продукт надмірної захопленості галасливою та невгамовною грою, яка сама по собі є здоровим і приємним заняттям. І надмірність ця культивується хлопчиками з тією метою, аби не впасти лицем у багно перед іншими хлопцями; вони намагаються перевершити сподівання своїх ровесників. Замість того,

щоб некритично вітати «хлопчачу культуру», ми могли б проаналізувати той момент, коли хлопці перестають бути власне хлопчиками і починають виставляти напоказ свою маскуліність і хизуватися нею під прискіпливими поглядами своїх товаришів.

У цей момент ми могли б встановити, що відбувається психологічне «роз'єднання», аналогічне до того, яке спостерігала Carol Gilligan у маленьких дівчаток. Пані Gilligan зі своїми колегами описала, яким чином напористі, самовпевнені та гордовиті маленькі дівчатка «втрачають свій голос», коли вони досягають юнацького віку. Це їхнє перше всеохопне зіткнення з гендерною нерівністю, яка спричиняється до зростання гендерного розриву в юності. [19] Натомість хлопчики набувають більшої самовпевненості, навіть усупереч їхнім здібностям, у той час, як дівчатка стають дедалі менш упевненими в собі. Гендерна нерівність означає, що саме в той період, коли дівчатка втрачають свій голос, хлопці свій знаходять — але він не є їхнім справжнім висповідом, це голосище бравади, постійного хизування, безглузлого ризику та безпричинного насильства. Як вважає психолог William Pollack, хлопчики дізнаються, що їм уготовано верховодити, і, авжеж, починають відповідним чином діяти. «У той час як дівчатчі голоси втрачають свою силу, хлопчачі сповнюють різкості й хвастощів, — відзначає він. — Проте їхні голоси відірвані від їхніх істинних почуттів». Отже, стверджує він, спосіб, у який ми виховуємо хлопчиків, спричиняється до надівання ними «маски маскуліності», до позування й удавання. «Вони бешкетують у машкарі мужчини, — як пише поет William Butler Yeats, — попри всю полохливість свого серця». [20]

Те, що дівчатка «втрачають свій голос», означає, що вони стають більш схильними до недооцінювання своїх здібностей, особливо в тих галузях навчання, які, з традиційного погляду, вважаються більш «чоловічими», як-от: математика та природничі науки, а також у традиційно більш чоловічих сферах зайнятості, як-от: медицина, військова справа та архітектура. Лише найздібніші та якнайбільш упевнені в собі жінки опановують подібні навчальні курси та обирають собі таку кар'єру. Тож, їхня чисельність, як правило, буває незначною, а заслужені ними оцінки високими. А хлопчики, дослухаючись до цього хибного голосу удаваної хоробрості (багато хто з них до того ж зазнає неабиякого тиску з боку сім'ї, яка заохочує їх обирати собі традиційно чоловічі аспекти діяльності), схильні радше *переоцінювати* свої здібності, внаслідок чого вони продовжують опановувати навчальні програми, попри те, що вони виявляють меншу обізнаність і здатність до них.

Саме цією відмінністю, а не якоюсь уявною дискримінацією проти хлопчиків пояснюється той факт, що отримувані дівчатками середні бали у тестуваннях з математики та природничих наук наближаються зараз, у середньому, до відповідних балів у хлопчиків. Серед хлопчиків дуже багато таких, які, переоцінивши свої здібності, продовжують опановувати складні курси з математики та природничих наук довше, ніж це варто було б робити; через них знижуються середні бали хлопчиків. Натомість невелика група дівчат, здібності та самоповага яких виявляються достатніми, аби надати їм змогу «проникнути» у чоловічу царину, сприяють підвищенню середніх балів у представниць жіночої статі.

Аналогічний процес відбувається у сфері гуманітарних і соціальних наук. Приміром, за середніми балами тестування з англійської та іноземних мов дівчатка також випереджають хлопчиків. Однак причину цього слід шукати не у «зворотній дискримінації», а в тому, що хлопці наштоткуються на норми маскулітності. Хлопчики вважають англійську мову «жіночим» предметом. Новаторське дослідження в Австралії, здійснене Wayne Martino та його колегами, засвідчує, що хлопчики не виявляють інтересу до англійської мови, зважаючи на те, як це могло б відбитися на їхньому (неістинному) чоловічому іміджі. «Читання — заняття для дурників; сидіти й дивитися на слова — то жалюгідна справа», — пояснив свою точку зору один хлопчик. «Більшість хлопців, яким подобається англійська мова, педераста», — заявив інший. Традиційна навчальна програма гуманітарних наук вважається такою, що сприяє фемінізації; як саркастично висловилася недавно Catharine Stimpson, «справжні чоловіки не розмовляють французькою». [21]

Як правило, хлопчики не терплять англійську та іноземні мови з тих самих причин, з яких дівчатка полюбляють ці предмети. В англійській мові, відзначають вони, немає важких і жорстких правил, і урок радше нагадує обмін поглядами з певної теми, причому думка кожного однаковою мірою цінна. «Відповіді можуть бути різноманітними, немає загрози припуститися грубої помилки, — поділився своїми міркуваннями один хлопчик. — Це не те, що математика чи природничі науки, де для всього існує одна наперед визначена відповідь». Інший хлопчик зазначив:

Я вважаю англійську мову важким предметом. Через те, що там немає встановлених правил для читання текстів... Англійська мова відрізняється від математики, де даються правила, за якими виконують відповідні дії, і де існують правильні й неправильні відповіді. В англійській мові доводиться писати так, як ти це відчуваєш, а саме це мені і не подобається.

Порівняймо це з висловлюваннями дівчаток у тому самому дослідженні:

Я відчуваю в собі схильність до вивчення англійської мови, оскільки ... тут є певна свобода — на відміну від таких предметів, як математика та природничі науки — і відповідь кожного не є цілковито неправильною. Немає однозначно правильної чи неправильної відповіді, і можна сказати так, як ти вважаєш правильним, не боїчись, що твоя відповідь буде відкинута як помилкова. [22]

Проблема полягає не в тому, що шкільна практика «фемінізує» хлопчиків, а радше в тому, що ідеологія традиційної маскуліності заважає їм прагнути успішності. «Завдання, які виконують тут, — це дівчача справа, — пояснив один із хлопчиків дослідникові, — це не справжнє заняття». Інший додав: «якщо я іду на урок, а вони [інші хлопчики] прогулюють заняття, вони обзиватимуть мене цяцею [goody-goody]». Такі зізнання перегукуються з відповідними висновками соціологів, які утвердилися в науці після новаторського дослідження James Coleman у 1961 р., в якому було визначено поняття «прихованого навчального плану» серед юнаків, згідно з яким хлопці з гарною зовнішністю та спортивною статурою незмінно заслуговують вищої оцінки в очах своїх однолітків, ніж успішні в навчанні студенти. [23]

«Двобій статей» — це не гра з нічийним результатом, незалежно від того, відбувається він у наших навчальних закладах, на наших робочих місцях чи в наших спальнях. Обидві сторони: жінки і чоловіки, дівчатка і хлопчики виграють від справжньої гендерної рівності в навчальних закладах. «Кожний крок на шляху жіночого поступу йде на користь нашій власній статі — не меншою мірою, ніж він підносить на новий щабель жінку», — ось як писала передовиця студентської газети «The Amherst Student» у Amherst-коледжу, коли на зламі XIX–XX століть у навчальних закладах уперше дебатовалося питання про спільне навчання. [24]

НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК ГЕНДЕРОВАНЕ МІСЦЕ РОБОТИ

Подібно до того, як історично жінки й дівчатка не були допущені до навчальної аудиторії в ролі студенток й учениць, так само були вони позбавлені можливості набути професію вчителя. Пригадаймо героїню Ichabod Crane з твору Washington Irving «The Legend of Sleepy Hollow» [«Легенда про сонну печеру»]. У XVIII та XIX століттях учителювання вважалося солідною професією для чоловіка.

Однак гендерна ідеологія середини та кінця XIX ст. під назвою «розмежування сфер діяльності» спричинилася до того, що жінок було виштовхнуто з інших професійних арен і вони невдовзі почали розглядати початкове навчання як сферу, придатну і для реалізації ними своїх професійних устремлінь, і для виконання своїх домашніх функцій материнського виховання.

Ця тенденція сприятливим чином збіглася з освітянським поступом у вигляді громадських початкових шкіл і, особливо, з розділенням учнів за віком. (Пригадаймо, що у XVI–XVIII століттях нормою в освіті був шкільний будинок з однією аудиторією, в якій разом навчалися учні будь-якого віку.) Завдяки поділу учнів за віковими категоріями очевидною стала особлива придатність жінок для роботи з молодшими дітьми. Поза тим, начальство могло виплачувати цим учителькам нижчу зарплату, порівняно з чоловіками, внаслідок чого початкова освіта стала «фемінізованою». Це означало, що професійний престиж і заробітки вчителів упали, а це відлякувало чоловіків від цієї галузі і забезпечило навіть іще більший приплив до неї жінок. Учителювання стало «жіночою роботою». Проте, не малося, звичайно, на увазі шкільне адміністрування, яке залишалося переважно чоловічою цариною. Отже, навчальний заклад став нагадувати будь-яку іншу соціальну інституцію в американському суспільстві.

Перспектива загрозливих наслідків такої ситуації стала предметом широкого обговорення на зламі XIX–XX століть. Дехто застерігав щодо «інвазії» учительок у такому дусі, наче йшлося про «Invasion of the Bo(dy) Snatchers» [«Вторгнення викрадачів мерців/хлопців»]. Один із засновників американської психології J. McKeen Cattell висловлював хвилювання стосовно цієї «незліченної орди учительок», яка сунула на хлопчиків. Це справило серйозний вплив; на переконання одного адмірала, виховання хлопчика жінкою могло б «завдати шкоди природі», спричиняючись до появи «фемінізованих мужчин — емоційних, нелогічно мислячих і нездатних до стройової». Іншого турбувало те, що «хлопчика в Америці не виховують так, щоб він міг стукнути по голові іншого хлопця або самому зреагувати на кулак, занесений над його головою, у безпечний і правильний спосіб». [25]

На початку XXI ст. жінки все ще обіймають більшість посад у початковій освіті і практично всі посади у сфері ясельної та спеціальної освіти. У 1994 р. 72,5% усіх учителів у державних і приватних школах становили жінки, і шість із кожної десятки вчительок викладали в початкових класах. Кількість жінок серед учителів зменшується по мірі просування учнів освітянськими щаблями. Більшість

учителів-чоловіків обіймають посади у сфері середньої та подальшої освіти, тоді як більшість учителів жіночої статі зосередилася в початкових класах. [26]

Статевий склад робочої сили співвідноситься зі структурою штатних окладів. Майже аксіоматичною стала закономірність, що зі збільшенням відсотку жінок у галузі зарплата знижується. У системі освіти жінки продовжують отримувати менше грошей, ніж чоловіки, за ту саму роботу. У 1980 р. учителька у сфері ясельної освіти заробляла в середньому 8 тис. 390 доларів, а її колега чоловічої статі заробляв 14 тис. 912 доларів. (Відтоді це співвідношення не змінилося.) У сфері ясельної освіти 97% усіх учителів становлять жінки. На подальших щаблях освітня система розбіжність у зарплаті стає ще суттєвішою, почасти через те, що підставою для підвищення є стаж роботи, а жінки часто беруть відпустку у зв'язку з народженням дитини.

У сфері вищої освіти спостерігаються найпомітніші зміни. Проведене 1975 р. дослідження показало, що чотири з п'яти викладачів коледжів — чоловіки; у 1989 р. жінки становили приблизно одну третину всіх викладачів коледжів. Проте з цього не обов'язково випливає те, що ми наближаємося до встановлення гендерної справедливості. Якщо класифікувати навчальні заклади за якістю, то виявиться, що жінки становлять менш як 10% персоналу у високопрестижних коледжах, але майже 25% у коледжах територіальних громад. Більш як дві третини жінок викладають у дво- і чотирирічних коледжах; чоловіки порівну розподіляються між науково-дослідними університетами та всіма іншими закладами. А «нерівноцінний розподіл статей у рамках академії», про який писав Тrow у 1975 р., триває. Чоловіки продовжують домінувати в галузі природничих наук, де викладацьке навантаження менше, а кількість наукових і викладацьких асистентів найбільша; жінки превалюють у таких професіях, як медико-сестринська справа, соціальна робота, освіта, а також у тих галузях, де виникає потреба у значному контакті з аудиторією, як-от при викладанні мов.

І це ще не все. Тоненька цівочка асигнувань для підвищення зарплати викладачам коледжів також поглинається головним чином чоловіками. У період між 1970 та 1980 рр. зарплата жінок зросла на 66%; зарплата чоловіків збільшилася на 70%. У 1970 р. жінки заробляли 84% від окладів чоловіків; але у 1980 р. цей показник становив лише 70%. Сьогодні жінки на всіх рівнях отримують меншу зарплату, ніж чоловіки на тому самому рівні, у тій самій галузі, у тому самому відділі.

Жінки переважають також і в лавах найчисленнішої складової викладацького персоналу в коледжах: серед ад'юнкт-лекторів та інструкторів. Інструктори, що працюють неповний робочий день — ці жертви, з одного боку, пересиченості освітянської галузі, а, з іншого, завуальованої гендерної дискримінації — на сьогоднішній день обслуговують майже половину всіх груп у коледжах, але платять їм за курс лекцій (навіть якщо їх наймають за річним контрактом), не забезпечуючи ні допомогою на оздоровлення, ні пенсію, — лише мізерну зарплату. Понад половину з них становлять жінки. Чоловіки у величезній кількості посідають вершину освітянської піраміди. У 1972 р. менш як 3% всіх адміністраторів вищого рангу в коледжах та університетах становили жінки, і, як правило, мало місце таке співвідношення: чим більше жінок в адміністрації, тим нижчий престиж навчального закладу. (Відхилення від цієї закономірності, що правда незначні, спостерігалися в історично суто жіночих коледжах.) Лише наприкінці 1990-х років, коли жінки посіли ректорство в таких закладах, як Duke-університет, Університет Пенсільванії та SUNY у Stony Brook, а також у таких історично жіночих коледжах, як Vassar, Smith, Wellesley та Bryn Mawr, ця закономірність почала втрачати свою силу.

ГЕНДЕР ОСВІТИ СЬОГОДНІ

Може скластися враження, що після стількох років освітянської реформи і, передовсім, з огляду на ту увагу, яку приділяють відмінностям між дівчатками та хлопчиками, справи в цій царині мають поліпшитися. Проте Національною комісією з оцінювання освітянського поступу [National Assessment of Educational Progress] встановлено, що гендерні відмінності у тринадцятирічному віці фактично збільшилися у всіх галузях науки, окрім біології, оскільки успішність хлопчиків покращилася, а успішність дівчаток погіршилася. Один освітянин із сумом констатував, що все ще залишається справедливим твердження про те, що «школи зі спільним навчанням є інституціями із чоловічим домінуванням і чоловічим керуванням». [27]

Врахування лише кількісного виміру рівності навряд чи може бути задовільною відповіддю. З цього приводу одна вчителька оповіла журналістці Peggy Orenstein таку історію: дізнавшись, що вчителі приділяють більше уваги хлопчикам, ніж дівчаткам, вона оголосила класові, що відтепер вона буде викликати представників обох статей точно в рівній кількості, і щоб дотриматися своєї обіцянки, не випус-

кала журналу відвідувань зі своїх рук. Те, що трапилося далі, було несподіванкою для неї. «Два дні потому хлопці зчинили гвалт», — розповідала вона Orenstein. «Вони почали жалітися і дорікати мені, що я викликала дівчаток частіше від них. Я довела їм, що це не так, і вони змушені були погодитися зі мною. Я продовжувала дотримуватися свого правила, однак хлопчикам було дуже важко звикнути до рівності; вони сприймали її як значний програш». [28]

(Певна річ, рівність практично завжди постає як втрата в очах привілейованої групи. Якщо вчитель чи вчителька приділяють абсолютно однаковий час гетеросексуальності та гомосексуальності, темношкірим і білошкірим людям, жінкам і чоловікам, його чи її обов'язково звинуватять в ухилі на користь групи меншин. Коли хтось звекає перебувати повсякчас у центрі уваги, втрата цього привілею на якийсь час — навіть на годинку — може сприйматися як цілковите знехтування.)

Тож, якою може бути відповідь? Повернення до одностатевих навчальних закладів? Дехто з освітян схиляється до цього. На початку 1970-х років, коли практично всі раніше суто чоловічі коледжі і чимало в минулому суто жіночих коледжів запровадили спільне навчання, у низці досліджень зазначалося, що одностатеві коледжі все ще мають посутні переваги. В обстеженні, проведеному Elizabeth Tidball у 1973 р., оцінювався рівень освіченості жінок, підвищення яких значилися в довіднику «Who's Who of American Women» [«Хто є ким серед американських жінок»], і робився висновок, що жіночі коледжі зі значним відсотком жіночого персоналу виявилися найсприятливішим середовищем для навчання жінок. [29]

Попри те, що більшість жінок, життєписи яких наведено у випусках цього довідника, у 1960-х роках і раніше відвідували коледжі Vassar, Radcliffe, Bryn Mawr та інші з групи коледжів «Seven Sisters» [«Сім сестер»], здійснене Tidball дослідження має кілька серйозних вад. Отримані дослідницею дані стосуються періоду 1960-х років, тобто передують тому моменту, відколи відкрили свої двері для жінок найстаріші суто чоловічі коледжі Нової Англії «Ivy League», а також інші престижні навчальні заклади, до того суто чоловічі; поза тим, фактична кількість охоплених дослідженням жінок була занадто малою, аби давати підстави для узагальнення. По-друге, на той час було значно більше жіночих коледжів — близько трьохсот у 1960 р., тоді як у 1990 р. їх було лише вісімдесят чотири. По-третє, багато хто з жінок, згаданих у довіднику «Who's Who», потрапили до нього завдяки досягненням свого батька чи свого чоловіка; тобто йшлося не про їхні власні звершення, а про їхній зв'язок з якимсь чоло-

віком, що не можна було вважати наслідком відвідування суто жіночого коледжу. (Приміром, до 1980-х років більшість жінок, які входили до складу Сенату чи Палати представників у США або ж виконували функції губернаторів штатів, були дочками або вдовами чоловіків, які обіймали ці посади.) [30]

Можливо, найбільш неприпустимою помилкою в дослідженні Tidball було переконання, що саме відвідування одностатевого коледжу є передумовою добробуту й слави. Проте більшість жінок, які закінчили ці престижні коледжі, вже були заможними, й, цілком ймовірно, навчалися в одностатевих пансіонах (або принаймні в приватних початкових школах). Те, що Tidball випадково відкрила, так це не вплив одностатевих навчальних закладів на досягнення жінок, а взаємозв'язок між соціальним класом і відвідуванням суто жіночих коледжів. Йшлося про оголошену гендерну відмінність, яка виявилася насправді аж ніяк не гендерною відмінністю. Клас, як з'ясувалося, був значно кращим провісником жіночих досягнень, ніж те, який саме коледж вони відвідували: одностатевий чи зі спільним навчанням. Подальші дослідження власне встановили, що коледжі зі спільним навчанням дали більший відсоток жінок, які досягли рівня бакалавра в галузі природничих наук, інженерній справі та в математиці. [31]

Крім того, зібрано певні свідчення на користь того, що досягнення чоловіків поліпшувалися завдяки відвідуванню одностатевого коледжу. Знову ж таки, чимала частка цього гаданого збільшення досягнень зникала, щойно до встановленого рівняння додавалися соціальний клас і досвід хлопчиків у середній школі. Фактично, коли йдеться про гендерну рівність, висліди відвідування суто чоловічого коледжу, на думку соціолога David Riesman, були «зазвичай негативними. В обмежених чоловічими особинами студентських спільнотах спостерігається тенденція до прояву певних крайнощів». Попри те, що Jencks та Riesman «не виявили аргументів проти жіночих коледжів, такою ж мірою переконливих, як їхні доводи проти чоловічих коледжів», вони доходять такого висновку:

Суто чоловічий коледж можна було б відносно легко оборонити, якби він з'являвся у світі, в якому жінки утвердилися як цілковито рівноправні із чоловіками. Проте це не відповідає дійсності. Отже, він може стати свідомим чи несвідомим знаряддям для збереження мисленого припущення про чоловічу зверхність — припущення, розраховуватися за яке змушені, зрештою, жінки. А, отже, в дійсності, мусять платити чоловіки ... [яким] обходиться в певну ціну їхня зарозумілість стосовно жінок. Оскільки вони майже завжди проживають частину свого життя так чи інакше в руках жінки, їхня схильність

до справляння тиску на цих жінок означає придушення якоїсь частки самих себе. Це може не завдавати їм такого ж болю, якого знає поруч із ними жінка, але все ж таки це чогось їм коштує. Таким чином, не виступаючи проти сегрегації статей за будь-яких обставин, ми, утім, проти неї, коли вона сприяє збереженню статевої розумності. [32]

Коротше кажучи, істина, яку жінки нерідко засвоюють у суто жіночих коледжах, полягає в тому, що вони можуть виконувати все, на що здатні чоловіки. Натомість, чоловіки відкривають для себе те, що засвідчує неспроможність їх (жінок) справлятися з тим, що по-сильно їм (чоловікам). У такий спосіб, жіночі коледжі можуть становити виклик гендерній нерівності, тоді як чоловічі коледжі відтворюють цю нерівність.

Розглянемо тепер аналогію з расою. Можна було виправдати тривале існування коледжів, історично відкритих виключно для чорношкірих, на тій підставі, що такі навчальні заклади кидають виклик расистським ідеям про те, що чорношкірі студенти не здатні досягти успіхів в академічній сфері, і забезпечують осередок, де чорношкірі студенти позбавлені щоденного тиску расизму, а, отже, вільні стати серйозними студентами. Однак було б набагато важче виправдати підтримку коледжу виключно для білошкірих, який би фактом свого існування відтворював расистську нерівноправність. Такий заклад нагадував би радше щось на кшталт Університету «David Duke», а не Duke-університету. Що ж до гендеру, то, як підсумовує психолог Carol Tavris, «суто жіночі навчальні заклади мають законне право на існування, якщо вони надають молодим жінкам потужніший поштовх для набуття самовпевненості, інтелектуального потенціалу та професійної компетентності на робочому місці». З іншого боку, оскільки спільне навчання ґрунтується «на тій підставі, що вроджені відмінності між чоловіками й жінками незначні і що людей потрібно навчати як індивідів, а не як представників певного гендеру», питання полягає «не в тому, чи переходити на спільну форму навчання, а радше в тому, коли і як розпочати цей процес». [33]

Одностатєва освіта для жінок нерідко закріплює відсталі погляди й стереотипи щодо жінок, згідно з якими «жінки й дівчата, за своєю природою чи положенням, не здатні досягати успіхів або добре навчатися в закладах із спільною формою навчання». [34] Навіть будучи підтримуваною жінками-феміністками, ідея про те, що жінки не здатні на рівних конкурувати з чоловіками на одній і тій самій арені, що вони потребують «особливого» ставлення, сигналізує про втрату надії, про неспроможність чи небажання зробити справу створення

рівноправних і благополучних навчальних закладів національним пріоритетом. «Оскільки ми не можемо забезпечити цього, — немовбито говоримо ми дівчаткам, — ми зробимо наступну найприйнятнішу річ — відокремимо вас від цих мерзенних хлопців, які лишень здатні на те, аби зробити ваше життя суцим пеклом».

Такі пропозиції також, здається, ґрунтуються на хибному розумінні відмінностей між жінками й чоловіками, на домислах про існування нездоланої прірви між «ними» та «нами», вибудованих у термінах відмінностей у стилі навчання, якості мислення, структурі мозку і способах пізнання, мовлення чи виявлення турботи. Теоретик освіти John Dewey — можливо, найвидатніший в Америці і — палкий поборник рівних прав для жінок — з обуренням реагував на подібні програми, в яких він убачав прояв зневаги щодо жінок. Він кепкував щодо, як він писав у 1911 р., «жіночої ботаніки», «жіночої алгебри» і, наскільки мені відомо, «жіночої таблиці множення». «З жодного питання не було такої значної кількості догматичних тверджень, які б спіралися на абищизну наукових даних, як з приводу чоловічого та жіночого типів мислення». Спільне навчання, доводив Dewey, було корисним для жінок завдяки тому, що воно відкривало недосяжні раніше можливості. Дівчатка, зазначав він, ставали менш схильними до інтриганства й набували «більшої впевненості у своїх силах і бажання здобувати схвалення своїми заслугами, а не 'обробленням' інших. Подолано властиву їм вузькість суджень, зумовлену вимушеною обмеженістю світогляду; покінчено з їхніми надміру жіночими слабкостями». Понад те, стверджував Dewey, спільне навчання йде на користь чоловікам. «Хлопчики навчаються лагідних і ґречних манер, позбуваються егоїстичності; їхня природна жвавність знаходить корисні канали для свого вираження замість витратити себе на марне у бешкетному шаленстві», — писав він. [35] Інший реформатор освітянської справи — Thomas Wentworth Higginson — теж виступав проти одностатевих навчальних закладів. «На моє переконання, рано чи пізно людство дивитиметься на всі ці роздільні заклади вищої освіти, як більшість американських мандрівників поглядає зараз на величезні монастирські споруди Південної Європи; з повагою до благочестивих намірів їхніх засновників, але дивуючись з того, що можна було колись припуститися такої помилки». [36] Хоча Higginson зробив правильний прогноз стосовно рівня вищої освіти — натеper існують лише три суто чоловічі коледжі й менше половини тієї кількості суто жіночих коледжів, яка налічувалася сорок років тому, помітні, тим не менш, певні зусилля щодо відживлення одностатєвого ідеалу: як на рівні вищої освіти, так і на рівні середньої школи.

VMI та ЦИТАДЕЛЬ: «ВРЯТУВАННЯ ЧОЛОВІКІВ» ШЛЯХОМ ВИКЛЮЧЕННЯ ЖІНОК

У двох утримуваних державним коштом суто військових коледжах — Віргінський військовий інститут (VMI) [Virginia Military Institute] та Цитадель [The Citadel] — докладалися зусилля для захищення суто чоловічої традиції від вторгнення жінок, що призвело до їхніх історичного значення судових баталій. Для виправдання непопущення жінок ці суто чоловічі коледжі військового типу озброїлися традиційними аргументами про засадничі й нездоланні гендерні відмінності. Керівники VMI заявляли, що те, що цей навчальний заклад називає своєю «суперницькою» моделлю освіти (кадети зведені в полки і носять однострої; вони бритоголові, цілковито позбавлені можливості приватного життя; стресовий характер умов навмисно підсилюється нескінченною муштрою, станом напруженої тривоги та жорсткою дисципліною), годиться лише для представників чоловічої статі. Вантові шаблі [rat line], життя в бараках, суворий кодекс честі — це було б просто заважким випробуванням для тендітної будови жіночого тіла. Жінки, твердило керівництво цього закладу, не змогли б витримати цього; їм би «бракувало жорсткості, необхідної для забезпечення виконання програми». Вони «фізично слабші ... емоційніші і не здатні переносити злигодні нарівні із чоловіками». У своїй аргументації цей заклад навів понад сотню фізичних відмінностей, які спричинялися до «природної ієрархії» поміж жінками й чоловіками, із чоловіками, певна річ, на вищому шаблі. Якщо дозволити вступати жінкам, застерігали керівники VMI, кадети-жінки «захлинатимуться плачем» і зазнаватимуть «психологічних травм» від суворостей цієї системи. [37]

Для підкріплення своїх доводів керівництво VMI скористалося навіть доробком феміністок-теоретиків, долучаючи до своєї аргументації міркування Carol Gilligan, Deborah Tannen та інших авторок, які стверджували, що жінкам більше підходять навчальні методології в дусі плекання й підтримки. (Під час цих процесів з особливою силою іронія долі проявилася у виступах адвокатів, які захищали ці два bastioni лицарської мужності гатунку білошкірого Півдня, послаючись на те, що вони трактували у своєму захисті цих закладів як феміністський есенціалізм.) Тоді як представники чоловічої статі «схильні потребувати середовища суперництва чи ритуального бою, в якому вчитель — прихильник суворої дисципліни та гідний противник», представниці жіночої статі «схильні розкривати свої таланти в

атмосфері співробітництва, коли вчитель перебуває в емоційному контакті зі студентами», — ось такого стибу сентенції пускали в хід захисники Цитаделі. [38]

У цій судовій справі середньостатистичні відмінності між жінками й чоловіками застосовувалися до *всіх* жінок і чоловіків, що, певна річ, є квінтесенцією стереотипного мислення. Логікою стереотипів продиктовані міркування, в яких лише на підставі того, що *більшості* членів групи властива певна характеристика, робиться висновок про те, що вона притаманна *всім* членам групи. І хоча може бути справедливим той факт, що більшість жінок віддають перевагу такому навчальному середовищу, де панує підтримка й плекання, того ж таки, в дійсності, прагне і більшість чоловіків. Суворості суперницької системи приваблюють, насамперед, лише маленьку купку чоловіків і, можливо, ще меншу кількість жінок.

Керівництво Цитаделі взяло трохи інший курс, аби перешкодити зусиллям Shannon Faulkner стати студенткою цього навчального закладу. Зрештою, це був випадок жінки, яка дійсно прагнула суперницької методології освіти, запропонованої Цитаделлю (у випадку VMI на момент перших судових слухань не було фактичної позивачки, яка б хотіла вступити туди). Хоча керівники Цитаделі погоджувалися з тим, що жінки здатні виконувати все, що вимагається від кадетів-чоловіків, подібно до того, як це робили жінки у West Point та інших академіях військової служби від 1976 р., і навіть були згодні з тим, що можуть знайтися жінки, які б хотіли виконувати це, вступ жінок, доводили вони, порушив би традицію містичних уз поміж кадетами-чоловіками. Один із експертних свідків від Цитаделі генерал-майор Josiah Bunting III (випускник VMI, який служить зараз суперінтендантом у VMI) висловив побоювання, що жінки можуть стати «отруйного різновиду вірусом», який зруйнує Цитадель. «Юнакам іде на користь можливість зосередитися виключно на конкретному завданні за відсутності загрози будь-якого сексуального напруження», — заявив він. [39] Питання про допущення жінок до суто чоловічого навчального закладу перетворилося для чоловіків на оборону старовинної гомосоціальної інституції. Уболівальники за цей заклад продавали блакитні (колір цього закладу) гудзики та бамперні наклейки із надписами «Врятуймо чоловіків», неначе одна жінка становила смертельну загрозу для цілого ґендеру.

Насправді вже була чимала кількість жінок в Цитаделі. Вони готували їжу, прибирали будинки, а декотрі відвідували до того ж заняття. До початку цих судових справ усі демобілізовані — однаковою мірою жінки і чоловіки — мали право вступити до цього закладу. Серед його

випускників було чимало жінок. Загроза з боку жінок полягала не просто в їхній присутності, але в їхньому рівноправ'ї. «Якось так виходить, що в разі, якщо об'єднання не порушує вищого статусу чоловіків, заперечень не виникає», — зазначає соціолог Cynthia Fuchs Epstein. «Чоловіки люб'язно допускають жінок до місць своєї роботи, коли ті претендують на посаду секретарки при чоловіках у ролі начальників або на посаду медичної сестри при чоловіках у ролі лікарів». [40]

Після того, як Апеляційний суд США встановив, що запроваджені в VMI та Цитаделі правила вступу є, фактично, дискримінаційними щодо жінок, ці навчальні заклади запропонували профінансувати паралельні програми у сусідніх жіночих коледжах. Так, VMI запропонував свою допомогу у створенні Вірджинського жіночого інституту лідерства (VWIL) [Virginia Women's Institute for Leadership] при коледжі Mary Baldwin; від Цитаделі надійшла пропозиція про подібну програму (SCIL) в Converse-коледжі. Обидва ці коледжі — невеличкі, приватні і суто жіночі. Такий розв'язок, як стверджували ці військові заклади, передбачав створення не «роздільного, але рівноцінного», а «відмінного, але кращого» закладу.

Один суддя окружного суду задовольнився цим. Суддя Jackson Kiser вирішив на користь програми VWIL, заявляючи, що, «Якщо VMI марширує в такт барабанного бою, то Mary Baldwin крокуватиме під звуки дудки, а коли марширування скінчиться, обидва ці заклади прибудуть до того самого місця призначення». Ця пишномовна риторика дала підстави часопису «The New York Times» написати в своїй передовиці наступного дня, що «Суддя Kiser знову збивається з такту». [41] Другий суддя окружного суду C. Weston Houck у Чарлстоні (Південна Кароліна), який слухав справу Цитаделі, не був таким піддатливим: він виніс рішення про те, що навчальний заклад має прийняти панну Faulkner до лав свого Кадетського корпусу. Верховний суд погодив це. У своєму рішенні щодо VMI у червні 1996 р. Верховний суд дійшов висновку, що програма VWIL була лише «блідою тінню VMI», і постановив, що жінки мають бути прийняті. [42]

У 1998 р. серед 384 кадетів-першокурсників VMI було двадцять три жінки; в Цитаделі навчалася двадцять жінок. Пройшовши суворе тренування на «вантових щаблях», кадети як чоловічої, так і жіночої статі із здивуванням з'ясували, що норми не занижувалися і що ставлення до жінок і до чоловіків було однаковим. «Я мушу зізнатися, що я не був прибічником приходу жінок у VMI», — розповідав один хлопець-кадет, —

Мені здавалося, що я навчатимуся в якомусь іншому VMI — не в тому, який закінчували його випускники до мене. Мені це не подо-

балосся. І лише в жовтні я зрозумів, що нічого не змінилося. Наш VMI — це як кодекс честі ... мережа випускників ... система підтримки, старший брат. Цей заклад виховує повагу до тих, хто навчався до тебе. Якщо хтось скаже вам, що сам VMI переминівся, знайте, що він не має жодного уявлення про те, що таке VMI. [43]

Молода дівчина-кадет із Цитаделі просила, щоб до неї ставилися, як до всіх інших, і їй не давали попуску. «Ви маєте усвідомити, що коли осіб п'ять-шість юрмляться прямо у вас під носом, зчиняючи галас і колотнечу, бризкаючи слиною довкола вас, обзиваючи вас то недотепою, а то дурепкою, — це нормально, — розповідала вона. — У цьому грубість тутешньої системи. Одначе це просто така система». Знову ж таки, спільне навчання обернуло на прах стереотипи щодо нездатності жінок опанувувати належним чином програму і, понад те, довело помилковість стереотипів про небажання чоловіка чи про його неспроможність виконувати, як належить, завдання поруч із жінкою. Шістдесят чотири жінки, що подали заяву про вступ до групи, яка розпочинає заняття восени 1999 р., — це 3-відсотковий приріст, порівняно з попереднім роком. Зросла і кількість заяв, що надішли від чоловіків. [44]

НА ШЛЯХУ ДО ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Багато які районні відділки освіти зараз експериментують з одностатевими школами або з одностатевими навчальними аудиторіями, зокрема для викладання математики та природничих наук для дівчаток. Заслугують на увагу експерименти з одностатевими школами для чорношкірих хлопчиків у Детройті та Нью-арку і для чорношкірих дівчаток у Нью-Йорк-Сіті при викладанні математики та природничих наук. У Детройті, приміром, міська влада намагалася відрегуувати на кризу в громаді чорношкірих: з двадцяти чотирьох тисяч осіб чоловічої статі, що відвідували громадські школи в Детройті, лише 30% мали середні бали, вищі за 2,0; хлопчиків тимчасово відстороняли від занять утричі частіше, ніж дівчаток; 60% пов'язаних з наркотиками правопорушень було вчинено відрахованими з восьмого та дев'ятого класів хлопцями. Муніципалітет Детройту запропонував, аби суто чоловічий навчальний заклад прищеплював хлопчикам «почуття самоповаги, традиції відзначення етапів становлення, взаємодії на основі рольових моделей та покращення теоретичної підготовки». Попри те, що згадані цілі були слухними, багато хто з батьків

виступив проти цього проекту з огляду на те, що він ігнорував потреби дівчаток. Побоявшись можливих судових процесів і громадської опозиції, міське керівництво відмовилося від цього плану. Подібні програми було скасовано чи відкликано і у Філадельфії та Маямі, хоча один такий проект все ще функціонує у Балтиморі. [45]

Свідчення на користь подібних інновацій суперечливі і не обнадійливі. Славнозвісна «потреба» у позитивних рольових моделях і бичуванні чорношкірих чоловіків за те, що вони кидають свої сім'ї, не зважає ні на ту економічну невпевненість, яку переживають чорношкірі представники чоловічої статі, ні на той економічний тиск, який розпанахує сім'ї. Економічна впевненість у завтрашньому дні була б, очевидно, значно надійнішою запорукою збереження цілісності сімей і сприяла б утриманню хлопців у школі, подалі від вулиці.

А що можна сказати стосовно дівчат? У новій Школі лідерства для молодих жінок [Young Women's Leadership School] у Гарлемі 160 дівчат-учениць середньої школи демонструють трохи кращі результати, ніж їхні подруги у закладах із спільним навчанням. Дев'яносто відсотків з них мають оцінки з математики на рівні чи вище рівня відповідного класу; 63% читають на рівні чи вище рівня відповідного класу (для решти шкіл Нью-Йорк-Сіті ці показники становлять 51% і 44% відповідно). А відвідування в них перевищує середні значення по місту на 3%. «Ми ставимо собі за мету надати дітям з негритянського гетто можливість вибору, яка в минулому забезпечувалася лише для заможних дітей і учнів парафіяльних шкіл», — сказала Ann Rubenstein Tisch, одна із засновниць цієї школи. [46]

Проте зараз на адресу цієї школи надійшли позови від Американського Союзу на Захист Громадських Свобод [American Civil Liberties Union] та від Національної організації жінок [National Organization for Women] на тій підставі, що вона припускається дискримінації щодо хлопчиків. А заяви школи про отримувану ученицями користь спростовуються практичними результатами недавно проведеного Американською Асоціацією Жінок з Університетів [American Association of University Women] (AAUW) дослідження, яке встановило, що попри те, що чимало дівчаток повідомляють про те, що одностатеві навчальні аудиторії, як їм здається, ефективніші для навчального процесу, вони, утім, не демонструють значних досягнень у математиці та природничих науках. Іншим дослідником виявлено значні відмінності між класами зі спільним навчанням і одностатевими класами, однак лише в католицьких школах, не серед приватних одностатевих шкіл, і виключно стосовно дівчаток. Ще один дослідник відзначив відсутність переваг у того чи іншого типу шкіл для тих студентів, які походять із

середнього класу або мають якісь інші привілеї, але виявив деякі позитивні висліди для чорношкірих та латиноамериканських дівчаток із сімей з низьким соціо-економічним рівнем. «Поділ за статевою ознакою не становить відповіді на існуючу в школі нерівність», — зазначила Maggie Ford, президент Освітнянського фонду при Американській Асоціації Жінок з Університетів (AAUW). А Kenneth Clark, один із перших американських освітян африканського походження, висловився з неменшою недвозначністю. «Не хотілося б вірити в те, що ми фактично так регресуємо. Чому ми все ще продовжуємо говорити про сегрегацію і таврування чорношкірих представників чоловічої статі?» — запитував він. Він має знати: його дослідження забезпечили емпіричну аргументацію проти «роздільних, але рівноцінних» шкіл у поворотному рішенні з громадянських прав «Brown проти Ради освіти», винесеному Верховним судом США у 1954 р. [47]

Ще однією сферою, в якій у наші дні порушується питання про гендерну нерівність в освіті, є позакласна діяльність, зокрема заняття спортом. Тут дівчатка колись отримали прозорий натяк на те, що їхнє місце за боковою лінією ігрової поля, де вони мали б уболівати за хлопців, чий програми одержували левову частку фінансування. Поправки до Постанови про освіту від 1972 р. включали Розділ IX, який забороняв статеву дискримінацію у громадських школах, а, отже, відтоді стало обов'язковим, щоби жіночий спорт фінансувався нарівні з чоловічим (за винятком футболу, який надзвичайно дорого обходиться школам, що практично позбавляє всіх жінок грати в цю гру). Отже, з того часу кількість дівчаток — учасниць спортивних змагань між школами зросла від 300 тис. до більш як 2 мільйонів, а охоплення спортом жінок студентського віку розширилося більш як на 600%. [48]

По всій країні уряди штатів запроваджують в обов'язковому порядку програми гендерної рівності для початкової та середньої освіти. Ці програми покликані зменшити тиск завад, які все ще виникають на шляху досягнень як у дівчаток, так і у хлопчиків: цькування й домагання з боку інших хлопчиків, а також бруталного насадження жорстких стереотипів маскуліної та феміної поведінки як учителями, так і однокласниками. Зрештою, одні й ті самі припущення — про те, що чоловіки й жінки так докорінно відрізняються між собою, що ми, мабуть, не можемо навчатися на рівних і разом — завдають страждання водночас і хлопчикам, і дівчаткам. Гендерна нерівність в освіті спричиняється до гендерних відмінностей зі згубними наслідками, як ми маємо констатувати, для обох статей; вона знекровлює устремління як хлопчиків, так і дівчаток до пошуку власного голосу, дисциплінування свого розуму та підготування себе до майбутнього життя.

ГЕНДЕРОВАНЕ МІСЦЕ РОБОТИ

Що ж, Сину, я скажу тобі:
 Життя не стелилося переді мною кришталевими східцями.
 Було чимало шпичаків у ньому,
 І дрізок,
 І розбитих ушент підмостків,
 Доводилося ступати по обшарпаній підлозі —
 Без жодного килимця.

LANGSTON HUGHES «MOTHER TO SON»
 [«МАТИ — СИНОВІ»]

Фройд колись написав, що двома величезними завданнями для кожної людської істоти є «працювати й кохати». І, звичайно, не викликає жодного сумніву те, що люди завжди працювали — аби задовольнити свої основні матеріальні потреби в їжі, одязі та прихистку, забезпечити дітей і своїх коханих, брати участь у житті громади, а також для задоволення вужчих, з культурного й історичного погляду, бажань залишити слід на землі та просунутися соціальною драбиною. Тож нас не здивує той факт, що практично кожне суспільство прийшло до поділу праці, винайшло спосіб розподілу завдань, які мають бути виконані, для того щоб суспільство в цілому могло вижити. А оскільки гендер, як ми знаємо, править за систему класифікації та ідентифікації, так само як і віддзеркалює він структуру владних стосунків, немає нічого дивного в тому, що майже кожне суспільство дотримується гендерованого поділу праці. Зовсім небагато знайдеться таких видів роботи — і в дуже малій купці суспільств, які не розподіляються за гендерною ознакою. Із цього не обов'язково має випливати те, що завдання, призначені для одного гендеру, є менш чи більш важливими для життя громади, ніж ті, що їх доручено іншому гендерові. Можна скористатися безліччю критеріїв для призначення завдань, так само, як і силою-силенною спо-

собів можна визначати їхню відносну цінність. Поцінування жіночої праці як вищої за чоловічу чи навпаки, не є однозначно детермінованим; це артефакт культурних стосунків.

Усе це навряд чи становить новину. Однак здивує, напевне, сучасного американського читача той факт, що гендерований поділ праці, який багатьма іменується як «традиційний», — розділення світу на дві різні сфери: громадська царина праці, бізнесу, політики та культури і приватний світ домівки, домашнього життя та доглядання дітей — є відносно новим явищем в американському суспільстві. Доктрина розмежування сфер діяльності вкорінилася лише за якихось кілька десятиліть перед громадянською війною, але навіть і тоді про відступи від неї говорили не рідше, ніж про її дотримання. Жінки завжди працювали поза домом — як з економічних, так і з особистих причин — проте вони змушені були виборювати своє право на це. Так звана традиційна система татусів, які щоранку чимдуж поспішали на роботу, залишаючи вдома дітей під пильним оком матері — цілоденної домогосподині й матері, була винаходом 1950-х років і складовою ширших ідеологічних зусиль, покликаних посприяти поверненню американських чоловіків до робочих місць і домашнього життя після Другої світової війни, а також узвичаїти полішення жінками своїх місць роботи і їхнє повернення додому.

Що іще могло б здивувати нас, так це те, що цей універсальний гендерований поділ праці практично нічого не говорить нам про відносну значимість роботи, виконуваної жінками чи чоловіками. І, що цікаво, виявляється, у тих суспільствах, де праця жінок цінується менше — тобто в більш традиційних суспільствах, в яких юридичний статус жінок нижчий, — жінки виконують *більшу* роботу, порівняно з чоловіками, причому ця різниця становить аж до 35%, якщо давати оцінку в термінах часу. (Див. рисунок 8.1.)

ЗМІНА ГЕНДЕРНОГО СКЛАДУ РОБОЧОЇ СИЛИ

Можливо, найсуттєвішою зміною у взаємозв'язку гендеру та праці є чималий, можна сказати, великомасштабний зсув у гендерному складі робочої сили. У ХХ ст. жінки увійшли до кожної сфери застосування робочої сили, і у безпрецедентній кількості. Це справляє величезний вплив. У себе на лекціях, ілюструючи це явище, я нерідко звертаюся до жінок з проханням піднести руку тим з них, хто мріє про кар'єру чи заняття із цілоденною зайнятістю поза домом. Усі двісті чи близько того жінок, без винятку, здіймають руку. Після

Гендероване місце роботи

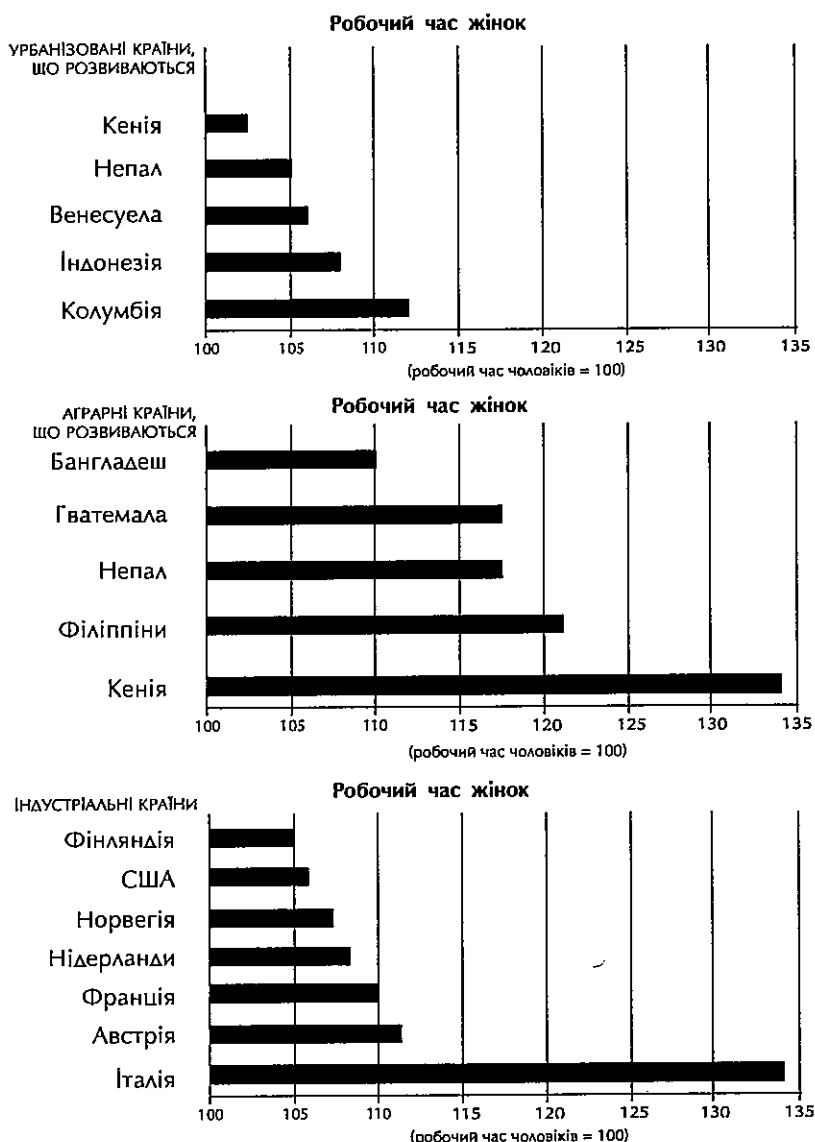

Рисунок 8.1. Жінки працюють більше годин, ніж чоловіки. З кн.: United Nations, *Human Development Report 1995* [«Організація Об'єднаних Націй. Звіт з проблем розвитку людини за 1995 р.»] (Oxford University Press, 1995). Передруковано з дозволу видавця.

цього я прошу залишити руки піднесеними тим з них, у кого мати працює або працювала повний робочий день чи мала професійне заняття поза домом принаймні впродовж восьми років без перерви. Приблизно половина з них опускають руку. Далі я прошу тримати руки піднесеними тим з них, у кого бабуся мала поза домом роботу чи професію із зайнятістю у повний робочий день упродовж щонайменше восьми років без перерви. Цього разу залишилися піднесеними дві чи три руки. Так у навчальній аудиторії можна виразно побачити різницю у робочому житті жінок уже на прикладі трьох поколінь.

А якою була б картина, якби я адресував те саме запитання чоловічій частині аудиторії? «Скільки чоловіків планують мати роботу поза домом із зайнятістю у повний робочий день на момент закінчення ними коледжу?» Само вже запитання звучить смішно. Звичайно, вони сподіваються зробити кар'єру, як робили це до них їхні батьки, діди та прадіди. Вони опускають руку лише в тому разі, якщо якомусь їхньому віддаленому родичу трапилося бути безробітним або ми досягли у своєму просуванні вглиб минулого Великої депресії 1930-х років.

Цей експеримент віддзеркалює в мініатюрі разючу зміну у складі робочої сили. Упродовж ХХ ст. відсоток поповнення робочої сили зростає як у чоловіків, так і у жінок, але швидкість зростання цього показника для жінок значно перевищує його значення для чоловіків. Кількість працюючих жінок зросла від 20,6% у 1900 р. до більш як 76% у 1995 р. І цей колосальний стрибок у частці жінок у лавах робочої сили відзначається для всіх рас і народностей. Навіть після 1970 р. збільшення жіночої складової у робочій силі є вражаючим. У наступному десятилітті 80% усіх нових поповнень робочої сили становитимуть жінки, меншини та іммігранти. Серед одружених жінок ці дані, в дійсності, ще більш приголомшливі. У 1900 р. в категорії працюючих було лише 4% заміжніх жінок, а станом на 1960 р. лише 18,6% одружених жінок, які мали маленьких дітей, були працюючими. Від 1960 р. ця кількість зросла утричі, тож сьогодні близько 60% усіх заміжніх жінок із дітьми до шести років — у складі робочої сили. [1]

Прихід жінок на ринок робочої сили відбувався на кожному рівні: від низькооплачуваної конторської служби та торгівлі до всіх основних професій. У 1962 р. жінки становили менш як 1% усіх інженерів, 6% усіх лікарів і 19% усіх університетських викладачів. Станом на 1990 р. понад 7% усіх інженерів, одну п'яту від кількості всіх лікарів і майже дві п'яті від числа всіх викладачів коледжів становили жінки. У період від 1970 р. до 1995 р. частка жінок зі ступенем доктора наук стрімко зросла від 25 до 44 відсотків серед білоніжних і від 39 до 55 відсотків серед чорношкірих.

Справді, ми пройшли довгий шлях від середини ХІХ ст., коли молода Mary Taylor писала своїй подрузі Charlotte Brontë про те, що «в Англії для жінки немає іншого способу заробити собі на життя, окрім як учителюванням, шиттям чи пранням. Останній варіант найкращий: найбільш оплачуваний, найменш шкідливий для здоров'я і якнайдоступніший». [2] Ці переміни відбивалися на решті суспільства, поступово змінюючи взаємозв'язок між сім'єю та місцем роботи. Відійшов у минуле образ чоловіка-годувальника, що утримував сім'ю виключно за рахунок свого доходу. Те, що вважалося нормою на зламі ХІХ — ХХ століть, тепер становило менш як 10% усіх сімей. Забуто подружжя Cleavers, Andersons та Nelsons. Кинули в забуття сім'ї Cramdens та Nortons. Призабуто навіть Lucy, кожний прожект якої щодо того, як прорватися у світ роботи — від булочної до сцени нічного клубу під орудою Ricky — завершується поразкою. Сьогодні норму становить сімейна пара з обома працюючими. Утім, ми її, здається, не досягаємо. Приміром, у звіті «Workplace 2000» [«Місце роботи 2000»], випущеному за часів адміністрації Reagan, зроблено висновок, що «сучасна політика здебільшого орієнтована на суспільство, в якому чоловіки працюють, а жінки залишаються вдома». [3]

ЖИВУЧІСТЬ ГЕНДЕРНИХ ІДЕОЛОГІЙ

Подібні твердження виражають визнання того факту, що попри те, що пов'язані з домом і місцем роботи реальності змінилися, наші уявлення про них залишаються далеко позаду. Багато хто з американців усе ще вірить у «традиційну» модель чоловік-годувальник/жінка-домогосподиня, навіть усупереч тому, що наше власне життя вже більше не віддзеркалює її — це дуже нагадує наші заяви про те, що ми віримо в маленькі магазинчики індивідуалів, на кшталт бакалійної крамниці сімейного типу на Main Street, вважаючи їх наріжним каменем американського бізнесу, навіть якщо самі при цьому робимо покупки виключно в Wal-Mart, The Gap, Sam's Clubs та в торгових центрах. Така наша відданість гендерним ідеологіям, які вже не відповідають світові, в якому ми живемо, має катастрофічні наслідки для жінок і чоловіків — як на роботі, так і вдома.

Від початку ХІХ ст. місце роботи поставало в наших очах як арена чоловічості, де мужчини могли випробувати й проявити свої чоловічі якості у герці з іншими чоловіками в умовах базарної площі з її вовчими законами. Праця давала змогу чоловікам підтвердити свої чоловічі чесноти в ролі сімейних годувальників і постачальників.

Місце роботи було закладом «гомосоціального репродукування» — осередком, де чоловіки створювали себе як мужчин. Як пише психіатр Willard Gaylin,

немає нічого важливішого для почуття чоловічої гордості та самоповаги, для статусу мужчини та його чоловічих чеснот, ніж робота. Абсолютно нічого. Сексуальна імпотенція, як раптова втрата здатності рухатися чи фізичної сили, може похитнути його самовпевненість. Проте... гордощі зростають на ґрунті роботи, трудових звершень і того успіху, що його здобувають на ниві праці. Проте сьогодні складається враження, що чоловіки нерідко мають нечіткі й суперечливі погляди стосовно роботи. [4]

Отже, Gaylin відзначає суперечливість як осердя ставлення чоловіків до місця роботи: з одного боку, це — найважливіша царина, де мужчини виявляють свої чоловічі чесноти і утверджують свою ідентичність, а, з іншого боку, усі ті подвиги в ролі годувальників і постачальників не обов'язково роблять чоловіків щасливими. «Я ще ніколи не зустрічав чоловіка — серед моїх пацієнтів і друзів, — пише Gaylin, — який би в глибині своєї душі вважав себе удачником». [5]

Вироблений XIX століттям ідеал мужчини, зобов'язаного всім собі самому, і перспектива необмеженого просування шаблями ієрархії для ревних трударів, запрягли чоловіків у тупчак роботи, самопожертви й відповідальності. Якщо чоловік міг злетіти на крилах своїх мрій і зусиллям власної волі ген аж як високо, так само швидко він міг зазнати й падіння. У проведеному 1974 р. Yankelovitch обстеженні встановлено, що приблизно 80% американських чоловіків почувалися нещасливими на своїй роботі. Ще в одному з досліджень 74% чоловіків зізналися, що вони воліли б обрати повільнішу службову доріжку, аби більше часу проводити в колі сім'ї.

Однак чому ж чоловіки не почувуються щасливими на тому кону, гомосоціальність якого вони з таким завзяттям намагаються відстояти? Почасті причину потрібно шукати в тому, що відбувається на робочому місці. Обумовлені вимогами корпоративного чи виробничого життя, чоловіки рідко, практично ніколи, не мають змоги обговорювати своє внутрішнє життя, свої почуття й потреби. Місце роботи стає для чоловіка тупчаком, на якому він, тупцюючи по кругу, мусить приловчатися, аби не зійти з нього. Це місце, де чоловік приносить себе в жертву, кладучи її на вітар своєї відповідальності за сім'ю. Можливо, один з найпоказовіших прикладів подання цієї дилеми знаходимо в елегійній п'єсі «Death of a Salesman» [«Смерть комі-

вояжера] за Arthur Miller, коли сини Willy Loman замислюються над своїми перспективами на робочому місці. Спочатку погляд у своє майбутнє на цьому шляху кидає Biff:

Ну ось, я витратив шість чи сім років після закінчення середньої школи, намагаючись поставити себе на ноги. Працював експедитором, продавцем, кидаючись від одного заняття до іншого. Це жалюгідний спосіб існування. Чого варті одні поїздки тією підземкою спекотними літніми ранками. А перспектива присвятити все своє життя розширенню асортименту, розмовам по телефону, продажу чи купівлі. Страждати п'ятдесят тижнів на рік задля двотижневої відпустки, яку ти проводиш із одним-єдиним бажанням — побути надворі, скинувши геть сорочину. І бути повсякчас під п'ятою принуки випередити свого сусіда. І це ось — підмурки майбуття.

Потім його брат Харру викладає йому у відповідь своє бачення майбутнього:

Мені зараз залишається одне: чекати, поки не вмере менеджер з питань торгівлі. І, сподіваюся, тоді менеджером з питань торгівлі маю стати я. Він мій гарний приятель і недавно вибудував собі фантастичний маєток на Лонг-Айленді. Проживши там місяців зо два, він продав його і тепер будує новий. Щойно завершивши будівництво, він втрачає інтерес до будинку. І я певен, що те саме чекає на мене. Сам не знаю, на якого біса я працюю. [6]

Багато хто з чоловіків зізнаються, що вони втратили відчуття перспективи, заради якої працюють. У чоловіків часто складається враження, що від них вимагається бути жорсткими, напористими та звитязними — бути «господарем становища», шефом, «сам собі паном», «паном над панамі». Ми вимірюємо маскулінність розміром чоловічого гаманця. Коли одного чоловіка запитали, чому він так заповзято працює, він відповів інтерв'юеру:

Не знаю... Мені страшенно не хочеться бути невдахою. Я завжди прагнув дістатися вершини в тій справі, якою займався. Це залежить від ситуації, але мені подобається посідати чільне місце: бути чи то головою комітету, чи президентом асоціації, чи ще кимсь подібним. [7]

Більшість чоловіків, звісно, не лише не дістаються ієрархічної верхівки, але й не можуть мати якихось сподівань потрапити туди. Виховані з вірою у те, що немає жодних обмежень, вони постійно нашттовхуються на перепони, в яких їм нікого винуватити, окрім самих себе. Чоловіки, як мовиться, «зазнавши невдачі, втрачають

свою стать» [«unsexed by failure»]: їх перестають вважати справжніми чоловіками. Жінки, натомість, «зазнавши успіху, втрачають свою стать» [«unsexed by success»]. Бути компетентним, напористим і амбіційним на робочому місці може означати в разі чоловіків водночас і гендерно прийнятну [confirming], і гендерно відповідну [conforming] властивість, але може виявитися гендерно невідповідним [nonconforming], а, отже, і гендерно неприйнятним [disconfirming] чинником для жінок, з огляду на згубний характер його впливу на відчуття ними своєї жіночості.

У суто чоловічих трудових колективах роль жінок зводилася до «змащування» взаємодій поміж чоловіками. Жінки виконували ті функції, які соціолог Arlie Hochschild назвала «емоційною роботою», як-от: забезпечення того, щоб у чоловіків на їхньому полі діяльності все йшло гладко, як по маслу. Тож, приміром, жінки служать стюардесами, офіс-менеджерами, подавальницями коктейлів і капітанами вболівальників, щоб запобігти виникненню якихось непорозумінь у чоловічих взаємодіях і гарантувати їхній недвозначно гетеросексуальний характер. [8]

Якщо жінкам не було відведено «справжньої» ролі на робочому місці, чим же вони там займалися? Традиційно відповідь на це питання була така: жінки працювали або тому, що вони *мусли* це робити — з огляду на те, що були самотніми, належали до робітничого класу і/або становили єдину економічну опору для своїх дітей чи самих себе — або задля того, щоб мати додаткові кишенькові гроші («гроші для розваг»), що їх вони, як споживачі середнього класу, потребували, аби не відмовляти собі в додаткових невеличких забаганках. Для працюючих жінок це нерідко слугувало єдиним виправданням для їхнього виходу на роботу. «Якби світ був досконалішим, — мотивували вони своє зізнання, — ми б залишалися вдома зі своїми дітьми, де, зрештою, наше місце і де нам краще було бути». Проте така позиція суперечить фактичному досвіду жінок. Жінки працюють, пише політичний оглядач Katha Pollitt, «оскільки нам подобається наша робота, наша зарплата, перспектива цікавішого та надійнішого майбутнього, порівняно з безрадкістю професійної декваліфікації, меншого трудового стажу та меншого досвіду, які б чекали на нас в інакшому випадку». [9]

Антагонізм живучості традиційних гендерних ідеологій і змін в економічній та соціальній реальності роблять сьогоденне місце роботи особливо суперечливою ареною розв'язання гендерних проблем. З одного боку, жінки стикаються з постійною дискримінацією через свою гендерну приналежність: їм менше платять; у них менша пер-

спектива просунути по службі; їм доручають на практиці роботу, яка суперечить їхній кваліфікації та запитам, і у ставленні до себе вони відчують брак доброзичливості — неначе вони порушники, що вдерлися в заповідник, призначений виключно для чоловіків. З іншого боку, чоловіки кажуть, що їх дратують і бісять ті зміни у трудовій політиці на робочому місці, унаслідок яких вони почуваються так, наче вони «ступають по яєчних шкаралупах», побоюючись зробити на адресу якоїсь жінки того чи іншого роду заувагу, щоб не бути притягнутим до суду за сексуальні домагання.

Структурне тло цієї сьогоденної обачності на робочому місці та колективного замішання становить один з найвищих рівнів прояву гендерної нерівноправності на робочому місці в індустріальному світі. Те, що Сполучені Штати демонструють цю гендерну нерівність, може суперечити припущенням американців про свободу та рівність можливостей, але не є такою вже страшенною несподіванкою, оскільки ми маємо, крім того, один з найвищих загальних рівнів нерівності за доходом загалом у країнах індустріального світу. Згідно з дослідженням на замовлення Організації економічного співробітництва і розвитку з осідком у Парижі, різниця між найбільш оплачуваними 10% та найменш оплачуваними 10% серед усіх працюючих американців є більшою, ніж у будь-якій іншій індустріально розвиненій державі. Під час економічного буму 1980-х років верхній 1% дохідної піраміди отримував близько 60% усіх економічних надбань цього десятиліття. Наступні 19% отримували свої 25%, отже, загалом, 85% усіх економічних прибутків у цьому десятилітті йшло на верхню одну п'яту частину економічної ієрархії. Нижня п'ята частина американців фактично втрачала 9%, а наступна п'ята частина, розташована вище, втрачала 1%. Забагато для економіки з «просочуванням благ згори донизу»! Для 80% американців з низу піраміди роком пікових заробітків за останні три десятиліття був 1973 р. — тобто, відтоді їхні річні доходи або залишилися на тому ж рівні, або знизилися. Згідно з повідомленнями Бюджетної Служби Конгресу [Congressional Budget Office], дохід середньостатистичної сім'ї фактично залишився абсолютно на тому самому рівні. Середньостатистичний сімейний дохід, вимірний у сталих доларах, становив у 1973 р. 35 тис. 474 долари; у 1990 р. він дорівнював 35 тис. 353 доларам.

Пам'ятаймо також, що це середній сімейний дохід, а єдиною величезною зміною у складі робочої сили є дедалі зростаюча присутність жінок. Таким чином, це означає, що доходи чоловіків фактично знизилися за останню чверть століття. Тридцятирічний мужчина у 1949 р. бачив у своїй уяві, що його реальні заробітки зростуть на 63% на той

час, коли йому виповниться сорок років. У 1973 р. такий самий тридцятирічний мужчина міг би очікувати, що його реальний дохід *упаде* на 1% на день його сорокаріччя. Ці економічні показники особливо важливі як загальний контекст для гендерної нерівності, оскільки вони засвідчують, що більшість працівників чоловічої статі відчували дедалі більшу скруту впродовж останніх двох десятиліть, працюючи довше й тяжче, аби зводити кінці з кінцями, але отримуючи при цьому все менший дохід. Цей зрослий економічний тиск, у поєднанні з відчутнішою економічною хисткістю, спричиненою згортанням виробництва, масовими звільненнями і мінливістю ринку, тримав американських чоловіків у тривозі стосовно свого раніше непохитного положення в ролі постачальників і годувальників.

ЖИВУЧІСТЬ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ

Упродовж багатьох років головною завадою, яка поставала перед тими жінками, що торували свій шлях до ринку робочої сили, була статева дискримінація. Дискримінація виникає тоді, коли до людей ставляться неоднаково, з огляду на особисті характеристики, не пов'язані з роботою. Дискримінація може мати місце, коли до людей зі схожими характеристиками ставляться по-різному або ж коли ставляться однаково до людей з різними характеристиками. Приміром, жінки та американці африканського походження вважаються, за законом, «подібними» до чоловіків та білошкірого населення в усіх функціонально важливих аспектах, які стосуються працевлаштування, житла чи освіти. Таким чином, позбавлення однієї раси чи гендеру житлових чи освітніх можливостей або шансів працевлаштуватися можна вважати певною формою дискримінації. З іншого боку, до людей з певними фізичними вадами ставляться як до *відмінних* на законних підставах, таким чином гарантуючи їм антидискримінаційний захист. Отже, вважаючи їх «такими самими» людьми, як і повноздатні члени суспільства, і, з огляду на це, наприклад, не забезпечуючи пристосувань для інвалідних візків — ми також припускаємося певної форми дискримінації.

Задля виправдання гендерної дискримінації на робочому місці працедавці в минулому посилалися на різноманітні характеристики стосовно жінок з метою недопущення їх; наприклад, на кшталт: жінки, в дійсності, не бажають працювати; вони не потребують грошей; у них іншого роду здібності та інтереси. Прийнято було вважати, що

жінки або не зможуть виконувати певну роботу, або, якщо це не відповідало дійсності, що вони не матимуть ні бажання до неї, ні потреби в ній. Спільною для цих аргументів є передумова, що різниця між жінками й чоловіками є безсумнівною і що вона є джерелом відмінностей між досвідом жінок і досвідом чоловіків. Подібна аргументація слугувала підставою і для виправдання расової дискримінації у випадках, пов'язаних з працевлаштуванням і освітою, принаймні до 1954 р., коли Верховний суд постановив у справі «Brown проти Ради освіти міста Торека», що немає жодних нездоланих відмінностей між чорношкірими та білошкірими, які б могли слугувати підставою для обмеження рівного доступу до працевлаштування чи освіти. Сьогодні пов'язані з питанням раси судові справи судочинці піддають, як вони кажуть, «ретельному обстеженню» [«strict scrutiny»], а це означає, що дискримінація на основі раси є завжди юридично неспроможною і що немає жодного юридичного підґрунтя для расової дискримінації. Випадок, коли до тих людей, що є подібними, як от чорношкірі та білошкірі, ставляться так, наче вони різні, трактується як прояв дискримінації.

Проте, у випадку гендеру ситуація складається інакше. У разі пов'язаних з питанням гендерної дискримінації судових справ Верховний суд забезпечує лише «проміжне обстеження» [«intermediate scrutiny»]. Дискримінація на основі гендеру є допустимою, але лише за якнайбільш виключних обставин. При цьому підстава для дискримінації не повинна ґрунтуватися на якихось стереотипних ідеях про відмінності між жінками й чоловіками; повинен існувати «беззаперечний [bona fide] професійний мотив» — тобто дискримінація має бути обґрунтована із залученням певних вимог до службових обов'язків, що їх можуть задовольняти лише чоловіки або лише жінки. У судових справах федерального рівня дискримінація повинна до того ж бути «суттєво пов'язаною з важливим державним інтересом» — інакше кажучи, вона має слугувати масштабнішим цілям держави.

Розглянемо приклад дев'ятирічної дівчинки, яка хоче влаштуватися рятувальником на пляжі. Відмова їй у цьому місці роботи не може трактуватися як прояв дискримінації на підставі гендеру чи віку, оскільки таку саму відмову отримав би і дев'ятирічний хлопчик, з огляду на те, що вік є функціонально важливою категорією для виконання цієї роботи. Однак надзвичайно важко продемонструвати в суді, що вимоги до якоїсь конкретної роботи є такі, що лише жінки або лише чоловіки можуть задовольняти їх.

Один такий випадок стосувався жінки, яка подавала заяву про прийом на роботу до фірми Trans World Airlines. Під час співбесіди цю

жінку запитали про її подружній статус, плани щодо вагітності та її стосунки з іншим працівником фірми TWA, про те, скільки в неї дітей і чи є вони законними, про те, як вона влаштовується з догляданням дітей. Фактично, це і все, про що її запитали під час першої співбесіди. На роботу її не взяли. Судом було встановлено, що до неї поставилися не так, як до інших, з огляду на її гендер, і, отже, вона зазнала дискримінації. Хіба можна хоча б уявити собі, щоб інтерв'юєри ставили подібного роду запитання подавцю заяви чоловічої статі?

У більшості судових справ щодо дискримінації на робочому місці розглядалися позови жінок, які клопоталися про влаштування на роботу в ті установи, де раніше працювали виключно чоловіки. Проте недавно трапився випадок, який торкався іншого боку медалі. Мережа ресторанів Hooters зазнала судових переслідувань з боку кількох чоловіків, які хотіли влаштуватися офіціантами до ресторанів в Іллінойсі та Меріленді. У минулому ресторани Hooters наймали лише «пишних» жінок для виконання обов'язків «напіводягнених» барменш і рознощиць страв. Ці позивачі-чоловіки і їхні адвокати доводили, що подібна політика порушує статuti про рівноправність щодо працевлаштування. Керівництво Hooters у відповідь на це заявило, що їхні ресторани забезпечують «непрямий сексуальний відпочинок» і що «жіноча сексуальність — це беззаперечний рід занять», посилаючись при цьому на інші суто жіночі заняття на кшталт Playboy Bunnies та Rockettes. Офіціантки від Hooters «обслуговують у флігельках Буффало за побічним замовленням сексапільності» — так писав один газетний оглядач. Представник компанії Mike McNeil стверджував, що мережа Hooters не продає їжу; вона продає сексапільність — і «для того, щоб мати жіночу сексуальну привабливість, потрібно бути особою жіночої статі». (Комісія з питань рівних можливостей працевлаштування [Equal Employment Opportunity Commission] (ЕЕОС) спокійнісінько відмовилася від свого власного розслідування, зіславшись на те, що в неї доволі цікавіших справ, якими потрібно займатися.) Врешті-решт цю справу було залагоджено без втручання суду: керівництво Hooters сплатило цим чоловікам і їхнім адвокатам 3,75 мільйона доларів і додало до свого персоналу кілька мужчин, але не в ролі офіціантів, а як барменів. [10]

СТАТЕВА СЕГРЕГАЦІЯ

Відверту гендерну дискримінацію надзвичайно важко виправдати. Проте гендерна нерівність підтримується значно тоншими й по-

всюдними механізмами. Можливо, найпоширенішим з них є статева сегрегація. Проявом статевої сегрегації, пише соціолог Barbara Reskin, «потрібно вважати зосередження жінок і чоловіків у різних професіях, промислових галузях і родах занять, а також на різних рівнях ієрархії, існуючої в місцях роботи». Таким чином, статева сегрегація стає, власне, «сексуальним поділом оплачуваної праці, за умов якого чоловіки й жінки виконують різні завдання або одні й ті самі завдання під різними найменнями, або в різний час і в різних місцях». Ті чи інші професії вважаються більш прийнятними для того чи іншого гендеру, і таким чином жінок і чоловіків скеровують, попихають, а часом і заштовхують в особливі положення. [11]

Фактично, статева сегрегація на робочому місці настільки поширена, що вона видається природною річчю, немудрячим вираженням природних схильностей жінок і чоловіків. Сьогодні менш як 10% усіх американців мають співробітника чи колегу протилежної статі, який виконує ту саму роботу, для того самого працедавця, в тому самому приміщенні, у ту саму зміну. Попри те, що майже однакова кількість жінок і чоловіків щоранку виходять з дому на роботу, ми не їдемо разом до одного й того самого місця роботи і не виконуємо одну й ту саму роботу. Інакше кажучи, майже 62% всіх жінок чи всіх чоловіків мали б змінити рід своїх занять, для того щоб професійний розподіл був би цілковито інтегрованим. [12]

Зі статевою сегрегацією ми стикаємося вперше дуже рано, і супроводжує вона всю нашу трудову діяльність. Я нерідко запитую своїх студентів, чи доводилося їм у молодшому віці підзаробляти, нянечачи дітей на дому. Як правило, принаймні дві третини жінок відповідають ствердно, а іноді зголошуються і двоє-троє чоловіків. Скільки ж вони заробляли? Середня оплата в них становила від 4 до 5 доларів за годину, тож за післяобідні чи за вечірні години вони заробляли 20 доларів. Проте, коли я запитую, кому з них траплялося заробляти додаткові гроші на таких видах робіт, як косіння трави на газонах чи згрібання снігу, гендерний поділ є зворотним. Зголошується більшість чоловіків і, часом, котрась із жінок. Як правило, заробляли вони приблизно по 20–25 доларів на одному будинку або ж близько 100 доларів у день. І хоча, певна річ, згрібання снігу чи косіння трави на газонах потребує значно більших фізичних зусиль, ніж нянчення дитини, доглядання дітей теж вимагає особливої соціальної, теоретичної та виховательської підготовки, навичок поводження з дітьми та готування їжі і здатності до швидкого реагування в кризовій ситуації. І в більшості суспільств, з нашим включно, навряд чи працівники, що виконують лакейського рівня фізичну роботу, є якнайбільш

оплачуваними (згадаймо про різницю між керівниками корпорацій і професійними косарями газонної трави). Насправді, коли дорослі виконують ці види робіт — професійна няня чи доглядач газонів — їхні доходи приблизно однакові. Те, що визначає різницю в оплаті цих двох занять для випускників шкіл, значно менше залежить власне від особливостей самих занять, а набагато більше від гендеру тої людини, яка їх виконує. Те, що ми пов'язуємо цю різницю не з гендером, а з іншими чинниками, і пояснює, яким чином професійна статева сегрегація затіняє гендерну дискримінацію.

Вплив статевої сегрегації на дохід залишається такою ж мірою присутнім, якою є різниця між працею няні-надомниці та згрібальника снігу, для всього нашого подальшого життя. Професійна сегрегація за статевою ознакою становить єдину найсуттєвішу причину розриву в оплаті між статями. Згадаймо, що 1995 р., попри те, що жінок серед усіх представників цивільної робочої сили було 46% (понад 57 мільйонів), вони становили лише 13,4% всіх дантистів, 8,4% всіх інженерів, 26,2% всіх адвокатів і суддів, 12,9% всіх поліцейських і детективів, 8,9% всіх працівників сфери точних приладів, виробництва, ремісництва та ремонту і 24,4% всіх лікарів. З іншого боку, жінки становили також 98,5% всіх секретарок, 93,1% всіх медсестер, 96,8% всіх працівників сфери доглядання дітей, 88,4% всіх телефонних операторів, 74,7% всіх учителів (за винятком коледжів та університетів) і 82,9% всіх операторів комп'ютерного набирання даних. Майже половина всіх найманих працівниць сьогодні належать до занять, які у своєму складі мають більш як 75% жінок. [13]

Пояснення щодо статевої сегрегації нерідко ґрунтуються на характеристиках шукачів роботи чоловічої та жіночої статі. Унаслідок диференціальної соціалізації, отриманої жінками й чоловіками, вони, ймовірно, можуть, з тих чи інших міркувань, шукати собі відмінних видів роботи. Проте саму лише соціалізацію не можна вважати достатнім поясненням. «Соціалізація не спроможна пояснити, яким чином виник сегрегований за статевою ознакою ринок праці, чому кожна стать має обирати певні види занять і чому розподіл професій за статтю змінюється певним чином з плином часу». Натомість, потрібно уявляти собі статева сегрегацію як вислід кількох чинників — «диференціальної соціалізації юнаків і дівчат, типізації за статевою ознакою в системі освіти і статево орієнтованого соціального регулювання на робочому місці, на етапі найму та поза тим». [14]

Якби статева сегрегація була б просто продуктом соціалізованих відмінностей між жінками й чоловіками, слід було б очікувати, що професії мали б більш-менш порівнянні гендерні розподіли в інших

країнах. Однак це не відповідає дійсності. Візьмемо, наприклад, дантистів. У Сполучених Штатах стоматологія є професією зі значним переважанням чоловіків, тоді як в Європі більшість дантистів — представниці жіночої статі. У Росії близько половини всіх лікарів — жінки, і така ситуація спостерігається вже певний час. Виходячи з того, що європейські та російські жінки й чоловіки загалом подібні до північних американців, можна було б сподіватися схожого гендерного складу в стоматології чи медицині.

Це зумовлює ще один наслідок статевої сегрегації: розбіжності в зарплаті. Професії із чоловічим домінуванням проявляють тенденцію до вищої оплачуваності; в професіях із переважанням жінок зарплата, як правило, нижча. І хоч би якою спокусливою була спроба пояснити це особливостями роботи, виявляється, що гендерний склад посади, в дійсності, є кращим провісником. Знову ж таки, звернімо увагу на дантистів. У Сполучених Штатах зуболікування посідає майже верхівку дохідної піраміди. В Європі рівень доходів зубних лікарів наближається до середнього. Ця різниця ніяк не пов'язана із зуболікарською практикою, яка, можна припускати, є досить порівняною. Розбіжність у зарплаті цілковито зумовлена гендером особи, яка виконує роботу. Не існує в тій чи іншій роботі якоїсь внутрішньої притаманної особливості, яка б робила її більш «придатною» для жінок чи для чоловіків.

Ми можемо переконатися в цьому, поглянувши на таблицю 8.1. Як ми бачимо, в деяких країнах участь жінок у певних сферах занять є високою, а в інших країнах — низькою. У Туреччині, наприклад, жінки становлять понад половину працівників аграрного сектору, але менш як 10% працівників сфери послуг. У Сполучених Штатах чотири з п'яти конторських службовців — жінки, а в Марокко менш як одна особа з двадцяти — жіночої статі. В Об'єднаних Арабських Еміратах практично немає жінок у сфері сільського господарства, виробництва чи транспорту, але в цій країні найвищий відсоток серед усіх працюючих жінок становлять ті, що мають фах.

Один з найпростіших способів простежити вплив статевої сегрегації на зарплату полягає в дослідженні того, що трапляється, коли певний рід занять починає змінювати свій гендерний склад. Приміром, конторська робота колись вважалася висококваліфікованим родом занять з майже виключно чоловічим складом робочої сили, яка оплачувалася досить непогано. (Про виняток із цього правила нагадує нам, звичайно, образ простодушного й добродішного Bob Cratchit у творі Charles Dickens «A Christmas Carol» [«Різдвяна колядка»].) Проте на початку ХХ ст. як у Великобританії, так і в Сполучених Шта-

Таблиця 8.1
Греставленість жінок в основних сферах занятя у 42 країнах (близько 1980 р.)

Сфера занятя	Відсоток жінок у сфері занятя		Співвідношення жінок у сфері занятя та жінок у складі робочої сили	
	Найнижчий	Найвищий	Найнижчий	Найвищий
Висококваліфікована фахова, технічна	11% Бангладеш	65% Філіппіни	0,84 Туреччина	4,05 Об'єднані Арабські Емірати
Адміністративна	1% Об'єднані Арабські Емірати	45% Канада	0,10 Південна Корея	1,12 Гватемала
Контрорська	4% Марокко	80% Сполучені Штати	0,20 Марокко	2,84 Гватемала
Торгівля	1% Об'єднані Арабські Емірати	69% Філіппіни	0,12 Туреччина	2,28 Гватемала
Послуги	7% Туреччина	77% Норвегія	0,20 Туреччина	6,18 Бангладеш
Сільське господарство	1% Бангладеш	54% Туреччина	0,01 Об'єднані Арабські Емірати	2,18 Ірак
Виробництво, транспорт	5% Люксембург	39% Таїланд	0,02 Об'єднані Арабські Емірати	1,90 Бангладеш

Джерело: International Labor Organization [Міжнародна Організація Праці], 1986.

Примітка: Країни, охоплені аналізом: Австралія, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Ботсвана, Канада, Чилі, Коста-Ріка, Данія, Домініканська Республіка, Екватор, Ємілет, Західна Німеччина, Греція, Гватемала, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Японія, Південна Корея, Люксембург, Малайзія, Марокко, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Панама, Парагвай, Філіппіни, Сан-Томе, Сінгапур, Іспанія, Шрі-Ланка, Сан-Марино, Швеція, Таїланд, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, Сполучені Штати, Венесуела, Югославія.

тах гендерний розподіл почав змінюватися, і до середини століття більшість конторських службовців становили жінки. Як наслідок, конторська робота зазнала переоцінки і стала вважатися такою, що потребувала меншої кваліфікації, а також і менш цінною для організації; отже, зарплата цих працівників упала. Як зазначає соціолог Samuel Cohn, це наслідок, а не причина зміни гендерного складу робочої сили. [15]

Абсолютно протилежний процес відбувся з комп'ютерними програмістами. У 1940-х роках жінок наймали як операторів комп'ютерного набору — попередників комп'ютерного програміста — з огляду на те, що ця робота, як здавалося, нагадувала конторську справу. Однак, фактично, комп'ютерне програмування «вимагало різнобічної кваліфікації з абстрактної логіки, математики, електрики та апаратури, і всіма цими навичками, — зазначила соціолог Katharine Donato, — жінки користувалися, виконуючи свою роботу», без особливих проблем. Проте, щойно програмування було визнано як «інтелектуально вибагливим» заняттям, воно стало привабливим для чоловіків, які почали входити в цю галузь і, таким чином, сприяли суттєвому стрибку зарплати в ній. [16]

Стать працівника — дуже важливий чинник у визначенні зарплати. Жінкам і чоловікам платять, аби вони виконували не ту саму, а різну роботу, і їх оцінюють за різними стандартами. Як пишуть William Bielby та James Baron, «робота чоловіків винагороджується відповідно до її позиції в ієрархії чоловічих занять, а робота жінок винагороджується відповідно до її позиції в ієрархії жіночих занять. Легітимність цієї системи легше підтримувати на сегрегованому робочому місці». Простіше кажучи, «заняття жінок є менш оплачуваними, принаймні почасти через те, що їх виконують жінки». [17]

Узаконені засоби боротьби зі статевими стереотипами щодо роду занять дали неоднозначні результати. У 1971 р. у справі «Diaz проти Pan American World Airways» Апеляційний суд Сполучених Штатів у П'ятому округу виніс рішення, що чоловікам не можна було відмовляти у працевлаштуванні бортпроводниками на тій підставі, що пасажирки звикли бачити в цій ролі жінок і віддають їм перевагу. У 1996 р., як ви пам'ятаєте з попереднього розділу, Верховний суд постановив, що жінкам не мали права відмовити в можливості здобуття освіти, яка надається чоловікам у Віргінському військовому інституті, незважаючи на те, що цей заклад аргументував свою відмову тим, що жінкам не до вподоби буде така «суперницька» система освіти, та й не зможуть вони успішно долати фізичні труднощі цієї програми.

Можливо, найбільшого розголосу серед судових процесів, пов'язаних зі статевою сегрегацією, набула справа «ЕЕОС проти Sears», яку порушила Комісія з питань рівних можливостей працевлаштування проти мережі магазинів роздрібної торгівлі. Комісія ЕЕОС встановила, що керівництво Sears постійно призначало жінок і чоловіків до різних місць у торговельній мережі, що спричинилося до відчутної різниці в зарплаті між цими двома групами працівників. Жінок ставили в магазинах продажу товарів у роздріб, переважно в секціях одягу, коштовностей та господарських товарів, де комісійні, як правило, були низькі і де працівники отримували за свою роботу самий оклад. Чоловіки, натомість, зосереджувалися, як правило, у відділах споживчих товарів вищої категорії, як-от холодильників і телевізорів, які забезпечували їм високі комісійні.

Керівництво Sears доводило, що такий поділ торговельних точок за статевою ознакою зумовлений індивідуальним вибором з боку їхніх найманих працівників чоловічої та жіночої статі. Диференціальна соціалізація, пробували пояснити вони, приводила жінок і чоловіків до обрання ними різних професійних шляхів. Жінок, заявляли представники Sears, менше цікавили торговельні точки з високими комісійними, де висувалося більше вимог, відчувалася більша конкуренція і було менше вільного часу, — їх приваблювали ті місця, які забезпечували їм більшу гнучкість, тоді як чоловіки були більш зацікавлені у високооплачуваних місцях, що вимагали більшого напруження. Жінки, стверджувало керівництво Sears, віддавали перевагу атмосфері товариськості, а не конкурування.

Натомість ЕЕОС наполягала на тому, що, хоча компанія Sears і не мала наміру припускати дискримінації, отримані висліді спричинено дискримінацією на підставі гендеру. У цій справі не йшлося про протиставлення інтересів чи схильностей усіх чоловіків і всіх жінок, вона радше стосувалася лише тих жінок, які вже були у складі цієї робочої сили і устремління яких, як можна було припустити, були схожими з мотивами чоловіків із цього трудового колективу. Лише на підставі того, доводила історик Alice Kessler-Harris, яка виступала як свідок-експерт на боці ЕЕОС, що, справді, існують середньостатистичні відмінності між жінками й чоловіками в їхніх схильностях, не можна робити висновок про те, що всі окремо взяті члени групи «чоловіків» чи «жінок» є ідентичними і що ніхто з них не буде шукати для себе можливостей, наданих членам іншої групи. Дискримінація стосовно індивідів на основі середньостатистичних міжгрупових відмінностей означає ігнорування відмінностей всередині кожної групи — відмінностей, які нерідко виявляються більшими за відмінності між групами.

Така поведінка, безумовно, спирається на стереотипи і за законом має бути заборонена. Стереотипи ґрунтуються на припущенні про те, що всім членам групи властиві ті характеристики, які, можливо, притаманні деяким членам групи — а іноді вони притаманні навіть більшості членів. З погляду логіки, стереотипи припускаються композиційної хибності [compositional fallacy] — з того, що якесь твердження є істинним щодо певної частини, робиться висновок про те, що воно є справедливим щодо всіх. Було б нелогічно стверджувати, що через те, що всі члени категорії А є водночас членами категорії В, усі члени категорії В є членами категорії А. Нам нічого не відомо, наприклад, про відносний обсяг цих категорій: всі А's можуть бути В's, і все ж таки не всі В's можуть бути А's. Отже, дотримуючись класичного формулювання композиційної хибності, можна було б сказати, що «всі члени мафії — італійці, але не всі італійці — члени мафії» або що «всі люди — тварини, але не всі тварини — люди».

У справі Sears Верховний суд США затвердив виправдання компанії Sears у відповідь на звинувачення її у статевій дискримінації почасти через те, що, як пояснили судочинці, не було жодної конкретної жінки, яка б виступила і заявила про те, що вона хотіла б потрапити до магазинів з високими комісійними або що їй було відмовлено, з огляду на ці стереотипи. (Нерідко виявляється, що судові справи потребують конкретного позивача, оскільки суди не сприймають як цілком переконливі докази щодо загально-статистичної нерівності, якщо немає конкретної потерпілої особи.) І суд встановив, що гендерні відмінності таки відігравали роль і що, через те, що гендерні відмінності були реальними й засадничими, лише вони могли пояснити статистичні варіювання у наймі компанією Sears працівників. Ось так. І це, мабуть, пояснює різницю в окладі. [18]

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЩОДО ДОХОДІВ — РОЗРИВ У ЗАРПЛАТІ

Ще одним вагомим наслідком поєднання двох чинників — статевої сегрегації та живучості архаїчних гендерних ідеологій — є дискримінація щодо доходів. На обох рівнях: узагальненому та індивідуальному (тобто незалежно від того, аналізуємо ми середньостатистичний дохід чи розглядаємо зарплату конкретних індивідів, отримувану за виконану ними роботу) жінки заробляють менше за чоловіків. Із цією різницею в зарплаті ми стикаємося вже в молодому віці — ще навіть не почавши працювати. Згідно з проведеним часописом «Wall Street Journal»

у 1995 р. дослідженням, дівчатка, які навчаються в початкових школах, отримують меншу суму кишенькових грошей і їм доводиться виконувати більший обсяг хатньої роботи, порівняно з хлопчиками. [19]

Нерівність у доходах часто залишається непомітною саме через наявність статевої сегрегації — те, що видається нам просто як плата людям за різну роботу, насправді виявляється способом неоднакового оплачування приблизно тієї самої роботи, виконуваної майже з однаковою вправністю, але представниками різних гендерів. Допоки нерівність доходів постає перед нами як властивість роботи, а не гендеру особи, що її виконує, вона залишається для нас невидимою. У 1995 р. середній річний дохід чоловіків, що працюють повний робочий день, становив 31 тис. 496 доларів. Для жінок цей показник становив 22 тис. 497 доларів, а це приблизно дорівнює 71% річного доходу чоловіків. Для унаочнення обсягу такої нерівності у зарплаті президент Clinton проголосив 11 квітня 1996 р. «Національним днем усвідомлення нерівності в оплаті». Чому він обрав саме 11 квітня? Оскільки, як пояснює соціолог Ronnie Steinberg, «пересічна жінка, що працює повний робочий день, має пропрацювати весь 1995 р., а потім і частину 1996 р. — до 11 квітня, щоб досягти рівня заробітку, отриманого пересічним чоловіком у 1995 р.» [20]

За оцінками Національного комітету з питань рівності в оплаті [National Committee on Pay Equity], лише в 1996 р. працюючі жінки втратили майже 100 мільйонів доларів через нерівність у зарплаті. Впродовж свого життя середньостатистична працююча жінка втрачає близько 420 тис. доларів. Із додаванням чинників раси та освіти закономірність щодо гендерного розриву в доходах набуває складнішого вигляду. Чорношкірі та латиноамериканського походження чоловіки заробляють менше від білошкірих чоловіків, а порівняно з білошкірими жінками чорношкірі чоловіки заробляють лише трохи більше. У чорношкірих і латиноамериканського походження жінок заробітки суттєво менші, ніж у білошкірих чоловіків чи білошкірих жінок, а порівняно з чоловіками латиноамериканського походження чорношкірі жінки мають трохи більші заробітки.

Якнайбільшого подиву, мабуть, заслуговує той факт, що цей розрив у зарплаті демонструє неабияку сталість в історії. У біблійні часи робітниць оцінювали в тридцять срібників, тоді як чоловікам платили по п'ятдесят срібників (60%). У Сполучених Штатах ця різниця в зарплаті залишалася відносно незмінною впродовж останніх 150 років! З часів громадянської війни зарплата жінок коливалася в межах від половини до двох третин зарплати чоловіків. А в другій половині ХХ ст. річні доходи жінок сягали лише 56,6–72 відсотків

від доходів чоловіків. Хоча в 1980-х роках і на початку 1990-х років розрив у зарплаті дещо зменшився, і показник доходу жінок сягнув у 1993 р. своєї верхньої границі — 77%, останнім часом, вочевидь, маємо констатувати певний регрес. Почасти, причиною позірною зменшення розриву в зарплаті було, насправді, не суттєве зростання доходів жінок, а радше падіння доходів чоловіків. [21]

Розрив у зарплаті залежить від рівня отриманої освіти. Жінки з дипломом коледжу заробляють на 29% менше від чоловіків із такою освітою; фактично, заробітки жінок з дипломом коледжу майже не відрізняються від заробітків чоловіків без такого диплому. Крім того, розрив у зарплаті варіюється, залежно від віку, демонструючи, фактично, зростання впродовж життя жінок. Пояснення цьому просте: жінки й чоловіки на початку своєї трудової діяльності мають більшою мірою порівнянні оклади; жінки у віці від п'ятнадцяти до двадцяти чотирьох років заробляють не менш як 93% від заробітку своїх колег чоловічої статі. Однак у подальшій їхній кар'єрі до цієї нерівності в доходах додається гендерна дискримінація щодо просування по службі та отримання підвищень, тож заробітки жінок у віці п'ятдесяти п'яти — п'ятдесяти дев'яти років становлять лише 62% від заробітку чоловіків.

Ще одна причина такого зростання розриву в зарплаті із віком криється у різному досвіді жінок і чоловіків як робочої сили. Коли чоловіки входять до лав робочої сили, вони роблять це з наміром не полишати їх, тоді як жінки час від часу порушують неперервність свого перебування в їхньому складі, отримуючи відпустку у зв'язку з народженням дитини та батьківську відпустку. Це негативним чином відбивається на зарплаті жінок і призводить до збільшення розриву в зарплаті впродовж подальшої трудової діяльності. Фактично жінки, які випадають зі складу робочої сили, мають нижчу реальну зарплату на момент свого повернення до роботи, ніж та, яку вони мали, коли переривали роботу. [22]

У рамках кожної професії жінки, як правило, посідають нижній кінець шкали оплати. Соціолог Judith Lorber пояснювала причину того, чому лікарі жіночої статі заробляють менше від чоловіків. «Недоліки потрібно шукати не в їхньому складі душі чи жіночій ролі, а радше в системі професійного кураторства та спонсорства, яка витісняє їх із престижних спеціальностей і внутрішніх громад американських медичних інституцій, не даючи їм рекомендацій на кращі місця під час інтернатури та резидентного стажування і на почесніші посади у штаті лікарень, а також не направляючи до них пацієнтів», — пише вона. [23]

Як же жінки справляються з наслідками такої нерівності в доходах? У 1860-х роках одна жінка винайшла доволі неординарний розв'язок:

Я ледь-ледь зводила кінці з кінцями. У мене не було грошей, а зарплата у жінок така, що на прожиток не вистачає. Я придивлялася навкрузи і помічала, як чоловіки заробляють більше гроші, як легше їм знайти роботу і як вони отримують більше грошей за приблизно ту саму роботу. Я вирішила стати чоловіком. Це було нескладно. Я лише одягла чоловічий одяг і почала шукати роботи для чоловіків. Я отримувала непогані гроші на той час, тож я трималася за це. [24]

Розв'язок таки справді неординарний, однак навряд чи реальний для гендеру загалом! Відтак жінки виборюють право за рівну зарплату — у своїх профспілках, професійних асоціаціях і в будь-якій царині своєї трудової діяльності. У 1963 р. Конгрес прийняв Постанову про рівність в оплаті і зобов'язав Комісію з питань рівних можливостей працевлаштування відстежувати випадки дискримінації на расовому та гендерному ґрунті. На сьогоднішній день ЕЕОС заслухала тисячі справ, серед яких, приміром, датована 1986 р. справа стосовно компанії Bethlehem Steel Corporation, що, як було встановлено, платила працівницям приблизно на 200 доларів у місяць менше, ніж чоловікам, які виконували ту саму конторську роботу. (Відповідно до винесеного судом рішення, ця компанія сплатила кожній із 104 позивачок по 3 тис. доларів.) У справі, що набула широкого розголосу в 1992 р., помічниця редактора часопису «The New York Times» отримувала на 6 тис. 675–12 тис. 511 доларів менше, ніж її співробітники-чоловіки за аналогічну роботу. Більше того, вона заробляла на 2 тис. 435 доларів менше від редактора, якого вона заступила, і на 7 тис. 126 доларів менше, ніж той чоловік, який зайняв її місце після того, як вона з обуренням полишила свою посаду.

Жінки, таким чином, опиняються між молотом і ковадлом у своїх намаганнях домогтися рівноправ'я на робочому місці. З одного боку, традиційні гендерні ідеології заважають їм оволодівати високооплачуваними професіями; їх виштовхують в інші сектори економіки, які оплачуються не так добре. З іншого боку, коли вони пробиваються до цих високооплачуваних галузей, їх позбавляють можливості подальшого просування. Це те, що називають «скляною стелею» [«glass ceiling»].

«СКЛЯНА СТЕЛЯ»

Одним із вислідів статевої сегрегації є дискримінація жінок у питаннях просування по службі. Жінки опиняються між двох вогнів — поміж двома бар'єрами у вигляді «скляної стелі» та «липкої підлоги»,

які змушують їх застрягати нанизу і заважають сягати верхівки. Липка підлога утримує їх у лещатах низькооплачуваних посад, залишаючи їм мало шансів для просування нагору. Феномен скляної стелі охоплює «ті штучні бар'єри, виниклі на ґрунті світоглядних чи організаційних упереджень, які заважають кваліфікованим індивідам просуватися службовою драбиною в межах своєї організації і обіймати посади управлінського рівня». [25]

Недавня судова справа надає нам приклади обох цих явищ і наочне свідчення того, що традиційні гендерні стереотипи продовжують працювати проти жінок. Вісім жінок подали позов на Publix Super Markets — мережу бакалійних крамниць із понад 150 тис. торгових точок по всьому Півдню. Одна з позивачок заявляла, що вона застрягла на посаді касира і що їй було відмовлено в переміщенні чи просуванні по службі з метою потрапити до секцій з товарами на тій підставі, що, як пояснив їй один інспектор-чоловік, жінки не можуть обіймати інспекторські посади. Іншій працівниці було відмовлено у просуванні через те, що вона не була главою своєї родини — незважаючи на те, що вона самотужки виховувала трьох своїх дітей! У лютому 1997 р. керівництво Publix погодилося сплатити 81,5 мільйона для врегулювання цього питання.

Скляна стеля заважає жінкам просуватися по службі нарівні з чоловіками. Жінки посідають лише 7% усіх місць у правлінні корпорацій. Від 95 до 97 відсотків усіх старших менеджерів — чоловіки. В Америці серед 4 тис. 12 директорів, чиновників та керівників вищого рангу [CEOs] лише дев'ятнадцять осіб — менше половини відсотка — жінки. Коли ж у силу вступає чинник раси, вплив скляної стелі в кілька разів зростає. У 1970 р. від 1 до 3 відсотків усіх посад старших менеджерів в усіх компаніях Fortune 500 обіймалися жінками та представниками меншин; у 1990 р. цей показник становив лише 5%. У 1988 р. 72% всіх менеджерів у компаніях з понад сотнею найманих працівників становили білошкірі чоловіки; 23% припадало на білошкірих жінок; 3% становили чорношкірі чоловіки і 2% — чорношкірі жінки. [26]

Часопис «Business Week» провів у 1990 р. опитування 3 тис. 664 випускників бізнес-шкіл і встановив, що жінка з дипломом магістра ділового управління (МВА) після закінчення однієї з бізнес-шкіл вищої категорії заробляла в середньому 54 тис. 749 доларів у перший рік після закінчення, тоді як чоловік, що прослухав аналогічну програму, заробляв 61 тис. 400 доларів. У подальшій трудовій діяльності цих випускників бізнес-шкіл цей 12-відсотковий розрив фактично збільшувався. Проведене у 1993 р. дослідження класу бізнес-школи

Стенфордського університету випуску 1982 р. встановило, що лише через десять років після закінчення 16% випускників чоловічої статі були керівниками вищого рангу, головами чи президентами компаній, а для жінок цей показник становив тільки 2%.

Чинник скляної стелі проявляється за безлічі обставин. Наприклад, буває так, що керівництво корпорації або не може, або не бажає дотримуватися такого роду політики й практики, які забезпечують ефективні механізми для запровадження розмаїтості робочих місць. У компанії можуть бути відсутні адекватні критерії оцінювання роботи, які б відповідали вимогам порівнянності, або ж застосовуваним критеріям можуть ґрунтуватися на традиційних гендерних стереотипах щодо оцінювання. Недостатньо дружня стосовно сім'ї політика на робочому місці також обмежує здатність жінок до зростання.

Можливо, найважливішим чинником, який посилює феномен скляної стелі, є неявні зусилля чоловіків, спрямовані на відновлення чи збереження суто чоловічої атмосфери корпоративної ієрархії. Рівні можливості просування по службі можуть порушувати дух невимушеної товариськості й неформальності гомосоціального світу на верхніх щаблях — те відчуття, що певне коло співпрацівників відзначається схожістю основних цінностей і уявлень. «Якнайбільше важить атмосфера комфортності, органічності, спорідненості та співпраці, — пояснював один менеджер. — Саме це є рушійною силою підприємства. Коли ми знаходимо серед меншин і жінок осіб з таким самим способом мислення, як і у нас, ми не упускаємо їх». Наприклад, в одному британському дослідженні щодо магістрів ділового управління (MBAs) жіночої статі було встановлено, що «найважливішим» і «найміцнішим» бар'єром на шляху жінок до просування по службі здебільшого була «мережа чоловічих клубів». [27]

На підтвердження цих висновків звернімося до кількох недавніх судових справ. В одній з них — «Garbano проти округу Madison» (1990 р.) — комітет з наймання працівників поставив жінці низку недоречних запитань у дусі традиційних гендерних стереотипів, серед яких, зокрема, про її плани щодо сім'ї, а також про те, чи має вона підтримку в особі чоловіка в своєму бажанні мати роботу. Один з її інтерв'юєрів заявив, що він не хоче наймати жінку, яка потім завагітніє і полишить роботу. В іншій справі — «Anderson проти міста Bessemer (Північна Кароліна)» (1985) — жінці відмовили в посаді директора з організації розваг, навіть усупереч тому, що вона мала кращу кваліфікацію, ніж той чоловік, якого найняли. На співбесіді її запитали, чи усвідомлює вона, що ця посада передбачає роботу вночі, і чи схвалює її чоловік вихід дружини на роботу. Один з її

інтерв'юерів сказав, що, на його думку, жінці було б «справді важко» справлятися із цією роботою, і що він би не хотів, аби його дружина пішла на таку роботу. В обох цих справах суди ухвалили повернути гроші жінкам і відшкодувати їм збитки.

Мабуть, найгучнішою справою щодо скляної стелі в корпораціях була «Horkins проти Price Waterhouse», в якій Верховний суд виніс рішення 1989 р. Жінці на ймення Ann Horkins було відмовлено в можливості стати компаньйоном в одній із найбільших і найпрестижніших бухгалтерських фірм. Попри те, що вона зробила для процвітання компанії більше, ніж будь-хто із чоловіків, визнаних гідними такого просування, її вважали уципливою та прискіпливою. Противники її просування казали, що вона «мачо», що «за її жіночу стать їй компенсовано сповна» і що їй не завадило б прослухати «курс у школі чарівності». Один з її доброзичливців сказав, що вона могла б стати компаньйоном, якби їй вдалося виробити в себе «більш жіночу ходу, більш жіночу манеру розмовляти й одягатися; звичку користуватися косметикою, робити модну зачіску і носити прикраси». Суд постановив повернути їй гроші і відшкодувати витрати загальною сумою 400 тис. доларів, а також висунув вимогу, щоб її підвищили до рангу компаньйона.

Справа «Horkins» слугує переконливим унаочненням того, яким чином традиційні гендерні стереотипи стають на заваді прогресуванню жінок. Якби пані Horkins була притаманна жіночість більш традиційного ґатунку, у неї ніколи б не проявлялися такою мірою напористість та амбіційність, що їх вона демонструвала. Таким чином, жінки залишаються в програвшій в будь-якому випадку. І тоді, коли вони надто напористі — у цьому випадку їх вважають чоловікоподібними, «козир-бабами», і тоді, коли вони мають вигляд і манери панянки і через це їх обходять, посилаючись на їхню надмірну пасивність, зніженість і недостатню амбіційність.

У 1991 р. Конгрес ухвалив Постанову про громадянські права, згідно з якою було засновано Комісію з питань скляної стелі, призначенням якої було усунення «штучних бар'єрів, виниклих на ґрунті світоглядних чи організаційних упереджень». До такого роду бар'єрів належала традиція покладатися на замовлене слівце під час розгляду кандидатур на посади вищого рангу («мережа старих приятелів»), а також заведена система грошових винагород за направлення на роботу кваліфікованих жінок і представників меншин на підставі замовленого слівця. Деякі компанії вже сформували свою власну політику, покликану давати змогу жінкам пробиватися крізь скляну стелю в усіх трьох випадках, коли вони на неї натикаються: в разі

наймання на роботу, просування по службі та утримання на своїй посаді. Як правило, така політика поширюється серед більш прогресивних компаній. Наприклад, 1992 р. компанія Reebok International започаткувала програму розмаїтості у практиці наймання на роботу, розробивши ефективну політику вербування в коледжах та інтернатурі для жінок і представників меншин. Через два роки ця компанія втричі збільшила кількість найманих нею працівників з меншин, так що вона стала дорівнювати 15% усього складу робочої сили у США, і довела чисельність жінок до більш як 50%. Інша організація — Bank of Montreal — націлила свою політику на просування по службі, і в період від 1991 р. до 1993 р. цей банк збільшив представництво жінок на рівні керівників від 29 до 54 відсотків. Крім того, цей банк започаткував програму, яка накреслила плани щодо просування по службі та утримання на своїх посадах жінок і представників меншин, а також провела низку семінарів для керівників вищого рангу з метою поінформування їх з питань гендеру. І, нарешті, у 1993–1994 рр. міжнародна компанія з випуску програмних продуктів Lotus доклала зусиль для утримання більшої кількості здібних жінок і представників меншин, які залишали компанію через те, що вони відчували, що не отримують або достатньої інформації, необхідної для ефективного функціонування, або сподіваних можливостей. Компанія запровадила заохочення для тих менеджерів, які зменшили плинність робочої сили, і ввела стягнення для тих керівників, у яких спостерігався вищий рівень плинності кадрів. Плинність робочої сили серед жінок упала від 21 до 16 відсотків, а серед американців африканського походження — від 25,5 до 20,5 відсотка.

Стосовно чоловіків феномен скляної стелі відбивається по-іншому, і нерідко він подається з різних позицій, залежно від політичних переконань. Автор Warren Farrell доводить, що виключна зосередженість на маніпулюванні чинником скляної стелі з метою недопущення просування жінок по службі заважає розгледіти той факт, що саме чоловіки є жертвами статевої дискримінації на робочому місці. Чоловіки, на переконання Farrell, є жертвами «скляного підвалу» — їх кидають на найризикованіші та найнебезпечніші роботи. Фактично, стверджує Farrell, із числа 250 занять з ранжованого переліку, наведеного виданням «Jobs Related Almanac», двадцять п'ять найгірших професій (як-от водій вантажівки, покрівельник, котляр, будівельник, зварник і футболіст) були майже всі чоловічі. Понад 90% усіх пов'язаних із професією смертельних випадків трапляються із чоловіками. Усі ризиковані заняття практично суто чоловічі, у тому числі: професії пожежника (99%), лісозаготівельника (98%), водія

вантажівки (98%) та будівельника (97%), тоді як «найбезпечніші» заняття посідають жінки із професіями секретарки (99% осіб жіночої статі) та реєстраторки (97%) включно. [28]

Він має рацію: багато які професії, якими оволодівають чоловіки, є ризикованими, і ступінь їхньої небезпечності невинувато підсилюється ідеологією маскуліності, яка вимагає, щоб чоловіки зберігали непохитність і витривалість перед загрозою небезпеки. Тож, на небезпечних будівельних майданчиках чи на нафтових вишках у відкритому морі чоловіки нерідко нехтують запобіжними засобами безпеки, наприклад касками безпеки, що личать, мовляв, матусиним синкам чи слизнякам, а не «справжнім» чоловікам. Проте той висновок, що дискримінації зазнають чоловіки, а не жінки, не витримує критики ні з огляду на факти, ні з погляду логіки. Оскільки ті заняття, що найчастіше визнаються виключно чоловічими, є передусім такими, що їх з особливою силою оберігають від потрапляння туди жінок. До того ж вони значно краще оплачуються, ніж ті роботи, що є майже виключно жіночими. Приміром, всенаціональні відділи пожежної служби чинять особливий опір вступу жінок до їхнього «братського ордену», дозволяючи їхню присутність лише під тиском судового рішення і нерідко зустрічаючи жінок безнастанним цькуванням. Було б насправді недоречним звинувачувати жінок у тому, що вони не обирають ті професії, до яких їх не допускає чоловічий спротив.

ПРОБЛЕМА ПОСІДАЧІВ СИМВОЛІЧНОГО ПРАВА

Що насправді відбувається, коли жінки опановують «чоловічі» професії і коли чоловіки беруться за «жіночу» роботу? І ті, й ті відчувають на собі вплив такого явища, як проформізм [tokenism] — надання символічного права. Проте їхній досвід у ролі проформістів [tokens] — посідачів символічного права — нерідко буває дуже відмінним. Наділені символічним правом — це люди, які, попри отриманий доступ до організації, значно відрізняються від переважної більшості членів цієї організації. Проте посідачі символічного права — не просто члени кількісної меншини: їх приймають не *всупереч* їхньому статусу меншини, але *завдяки* йому. Їм настійливо не рекомендують приводити собі подібних, і вони завзято прагнуть задовольняти вимоги і влитися в головне річище. Як правило, наділені символічним правом стають навіть заповзятішими прибічниками організаційних норм, ніж представники чисельної більшості.

Як стверджує Rosabeth Moss Kanter, що у своїй новаторській книжці «Men and Women of the Corporation» [«Чоловіки й жінки корпорації»] уперше приступилася до аналізу цієї проблеми, посідання символічного права спричиняється радше до зміцнення бар'єрів між групами, аніж до їхнього руйнування, оскільки різниця між посідачем символічного права і більшістю увиразнюється, стаючи одною-єдиною відмінністю. Тож, до наділених символічним правом, пише Kanter, «нерідко ставляться як до представників своєї категорії, тобто як до символів, а не як до індивідів». [29] Посідач символічного права завжди перебуває в центрі уваги: всі помічають його чи її, але лише через те, що він чи вона відрізняється від основної маси. Посідачів символічного права рідко сприймають як схожих на інших у групі. Таким чином, їхнє переживання помітності має двоїсту природу: вони гіперпомітні як представники своєї «категорії», але цілковито *непомітні* як індивіди.

Уявімо собі ситуацію, в якій ви були б практично однісіньким «чимось» у групі. Скажімо, ви могли би бути одним-єдиним чоловіком чи жінкою, єдиною білошкірою чи темношкірою особою, єдиним гомосексуалом чи гетеросексуалом у групі. Що б ви відчували, якби хтось звернувся до вас із такого роду запитаннями: «Тож, якої думки білошкірий люд із цього питання?» або «Що скажуть на це жінки?». У цей момент ви перестаете бути індивідом і фігуруєте лише як представник групи. Вірогідно, ви відповісте щось на кшталт: «Не знаю. Мені важко відповідати за всіх жінок чи білошкірих. Потрібно провести опитування». Якщо ви зможете уявити собі цей стан одночасної гіперпомітності та непомітності на своєму робочому місці, ви почнете розуміти, що означає посідати символічне право.

Ця гіперпомітність із рівночасною непомітністю дають серйозні висліди. «Жінці — посідачу символічного права немає потреби виявляти працьовитість заради того, аби її присутність помітили, але вона змушена докладати зусиль на робочому місці, аби помітили її досягнення», — пише Kanter. Наділеному символічним правом нерідко доводиться обирати одну з двох можливостей: «або намагатися обмежити помітність — із ризиком бути втраченим з поля зору, або скористатися своєю публічністю — і дістати клейма 'порушника спокою'». Це може завдати величезної емоційної та психологічної шкоди.

Посідання символічного права є джерелом стресу; тягар, що його відчують посідачі символічного права у сфері соціальних стосунків, відлунює психологічним стресом, навіть якщо ці особи досягають успіхів у трудовій діяльності. Незадовільні соціальні стосунки, усвідомлення жалюгідності свого положення, розлади через супереч-

лівість вимог, притлумлене самовираження, почуття ніяковості та самозневаги — усе це роздінюється як наслідки посідання символічного права. [30]

Авторка поняття «посідання символічного права» Kanter стверджувала, що її теорія не залежить від того, до якої статі належать наділені символічним правом — чоловічої чи жіночої. Подальші дослідження засвідчили різницю між тією ситуацією, коли жінки опиняються в ролі посідачів символічного права у переважно чоловічому професійному світі, і ситуацією, коли чоловіки як посідачі символічного права перебувають у здебільшого жіночій професійній галузі. Інша дослідниця — Lynn Zimmer — вважає, що «немає особливих підстав сподіватися, що зростання кількості жінок в організації неодмінно сприятиме поліпшенню умов їхнього працевлаштування», а Nina Toren та Vered Kraus доходять висновку, що «доля меншин не визначається виключно їхньою відносною чисельністю». [31]

Положення чоловіків, які беруться до переважно жіночої роботи, кардинально відрізняється від становища, в якому опиняються в аналогічному випадку жінки. Вони не ударяються об скляну стелю; натомість вони відчують під ногами те, що соціолог Christine Williams іменує «скляним ескалатором», отримуючи значно більше шансів для просування, навіть порівняно з жінками. У ході дослідження Williams було проведено опитування сімдесяти шести чоловіків і двадцяти трьох жінок у чотирьох професійних сферах: сестринський догляд, бібліотечна справа, початкова освіта та соціальна робота. Дослідницею було встановлено, що чоловіки зазнають позитивної дискримінації, потрапляючи до цих сфер; кілька опитуваних відзначали явну перевагу, яка віддавалася чоловікам при найманні на роботу. Крім того, чоловікам швидше й частіше вдавалося отримувати призначення на керівні посади, унаслідок чого на управлінських щаблях удосталось чоловіків. Виявляється, що чоловіки, які виконують жіночу роботу, можуть мати менші заробітки, порівняно із чоловіками, які працюють у тих сферах, де домінують представники чоловічої статі, але вони заробляють більше і просуваються швидше, ніж жінки у тій самій галузі. [32]

Чоловіки, справді, відчувають на собі деякі негативні наслідки, особливо в тому, що стосується їхніх контактів із загалом. Наприклад, чоловікам, які обрали своїм заняттям сестринський догляд, дошкуляє загальнопоширений стереотип, який убачає в них геїв. Чоловікам-бібліотекарям зазвичай приписували образ «слизняка» і безстатевої істоти; чоловіків у ролі соціальних працівників сприймали як «жінкоподібних» чи «пасивних» осіб. Один чоловік-бібліотекар

стикнувся з тим, що йому важко завоювати довіру у ставленні до себе з боку відвідувачів, які схильні були вбачати у ньому «оповідача казок» для дітей. Утім, хоч як це дивно, Williams встановила, що ці негативні стереотипи стосовно чоловіків, які виконують «жіночу роботу», насправді посилюють ефект скляного ескалатора, «змушуючи чоловіків вибиратися з ділянок, які щонайбільше асоціюються із жіночою працею, і вилазити нагору, дістаючись тих щаблів, які вважаються більш достойними та престижними для чоловіків». [33]

Williams, так само, як і її колега Zimmer, доходить висновку, що чоловіки «залишають при собі свій гендерний привілей, входячи до професійної сфери, в якій превалюють жінки: це перетворюється на перевагу всупереч їхній чисельній обмеженості». Складається враження, що чоловіки виграють у будь-якому разі. Коли жінки опиняються в ролі посідачів символічного права, чоловіки зберігають своє кількісне переважання і мають змогу оберігати свій гендерний привілей, обмежуючи доступ жінок до цього місця роботи, їхнє просування й набуття досвіду. Якщо ж чоловіки стають посідачами символічного права, їм дають зелену вулицю у цій професії і вони використовують свій гендерний привілей для швидкого просування нагору службовими сходами. «Попри всі проблеми, що можуть виникати, — пише Alfred Kadushin, — очевидним і безперечним фактом залишається наявність значної переваги у приналежності до чоловічої меншини в будь-якій жіночій професії». [34]

Подібне твердження допомагає нам зрозуміти причину того, чому чоловіки продовжують опиратися досягненню рівноправ'я на робочому місці. Зрештою, чоловіків цілком влаштовує існуючий статус-кво; як пише економістка Heidi Hartmann,

Низька зарплата утримує жінок у залежності від чоловіків, заохочуючи представниць жіночої статі до заміжжя. Одружені жінки мусять задля своїх чоловіків виконувати роботу по домогосподарству. Отже, чоловіки отримують вигоду як від вищої зарплати, так і від домашнього поділу праці. Цей домашній поділ праці, своєю чергою, спричиняється до послаблення позиції жінок на ринку праці. Таким чином, ієрархічний за своєю природою домашній поділ праці продовжує своє існування завдяки ринку праці, і навпаки. [35]

Нерівність на робочому місці не лише вигідна для чоловіків, вона до того ж нерідко виявляється непомітною для них. Нерівноправність майже завжди залишається непомітною для тих, кому вона вигідна — в цьому, фактично, і полягає одна з головних зручностей! Те, що вочевидь не є ігровим майданчиком з рівною поверхнею, сприймається як вирівняне поле, що дозволяє чоловікам відчувати себе вправі

зберігати існуючий статус-кво. Дозволю собі навести один приклад. Недавно я брав участь у телевізійному шоу, де мав діалог з трьома «розгніваними білошкірими особами чоловічої статі», які, на їхній погляд, стали жертвами дискримінації на робочому місці. Заголовок шоу — певна річ, з метою приваблення широкого кола потенційних глядачів — звучав так: «Чорношкіра жінка вкрала мою роботу». Ці чоловіки в один голос жалілися на те, що стали жертвами «зворотної дискримінації», оскільки, на їхнє переконання, вони втратили можливість отримати роботу через те, що їй було надано жінці, що мала нижчу кваліфікацію, порівняно з ними.

У своїй репліці, адресованій цим «розгніваним білошкірим чоловікам», я запропонував їм замислитися над одним виразом із заголовку шоу — словом «*мою*». Що означало це слово? Чи справді вони вважали роботу, про яку йшлося, «своєю» та були певні свого права на неї і чи справді їм здавалося, що в разі, коли якась «інша» особа — чорношкіра чи жіночої статі — отримувала цю роботу, вона відбирала в них «їхню» роботу? Однак за яким правом ця робота є їхньою? Можливо, за усталеною традицією, точніше, в силу історичного спадку дискримінації. Звичайно, правильніше було б озаглавити шоу так: «Чорношкіра жінка отримала *деяку* роботу» або «Отримала *цю* роботу». Але хіба «їйого» роботу? Змагання на рівних за винагороду, яку ми звикли отримувати просто в силу своєї раси чи статі, сприймається, фактично, як дискримінація. Рівноправність завжди відчуватиметься як незручність тими, хто колись користав із нерівності.

Ще одна причина того, що чоловіки чинять опір гендерно зінтегрованому місцю роботи, полягає в тому, що, жінки, мовляв, будуть відволікати їх. Заголовок у часопису «Wall Street Journal» за 1991 р. сповіщав, що «Жінки як колеги можуть збивати чоловіків з правильного шляху». У звіті за 1995 р. Комісії з питань скляної стелі при Департаменті праці було наведено висловлювання одного керівника чоловічої статі, який ділився своїми міркуваннями: «Якнайбільше важить атмосфера комфортності, органічності ... та співпраці». Багатьом білошкірим чоловікам — продовжував він — «не подобається дух суперництва, і вони уникають напруження», яке виникає, коли поруч працюють колеги жіночої статі. Той аргумент, що присутність жінок відволікатиме чоловіків від поточних завдань або порушить вразливі, але необхідні узи поміж чоловіками, використовувався і у виступах чоловіків, які представляли військову службу і такі військові заклади, як VMI та Цитадель. [36]

Утім, як ми бачили, це не завжди відповідає дійсності. Існує чимало ситуацій, коли жінки й чоловіки працюють пліч-о-пліч, і це не

викликає жодних «відволікань». Лікарки та медсестри, менеджери та секретарки, як здається, не отримують на свою адресу особливих нарікань на відволікання. Важить не присутність чи відсутність жінок, які будімо можуть відволікати, — реальну причину, яка змушує чоловіків хвилюватися, становить присутність жінок як *рівних*.

СЕСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ

Сексуальні домагання — один з головних способів, у який чоловіки чинять опір гендерній рівності на робочому місці. Сьогоднішня стурбованість на загальнонаціональному рівні проблемою сексуальних домагань зумовлена кількома тенденціями різної природи: зростанням кількості повідомлень, які надходять від жінок, про випадки сексуального цькування, якого вони зазнали на робочому місці чи в навчальному закладі; змінами у трактуванні поведінки, яка сприймалася чоловіками як усталена; посиленням тиску, який відчувають чоловіки на робочому місці; і зростаючою готовністю юридичної системи вносити догану — кошовну догану — з цього приводу. Вперше сексуальні домагання були ідентифіковані як форма статевої дискримінації і послужили підставою для судового процесу наприкінці 1970-х років. Адвокат-феміністка Catharine MacKinnon стверджувала, що сексуальні домагання є порушенням Розділу VII Постанови про громадянські права від 1964 р., який трактує як «незаконну практику працевлаштування, коли працедавець ... проявляє дискримінацію щодо будь-якої особи у тому, що стосується винагороди, яка їй належить, строків, умов та привілеїв працевлаштування, з огляду на расу, колір шкіри, віросповідання чи національне походження цієї особи». Сексуальне цькування, доводила MacKinnon, порушує цей закон, оскільки в цьому випадку має місце дискримінація жінок на підставі їхньої статі, і, більше того, сексуальне цькування створює вороже середовище для працюючих жінок. [37] 1982 року Апеляційний суд США в Одинадцятому окрузі постановив:

Сексуальні домагання, які створюють вороже чи недобррозичливе середовище для представників однієї статі, становлять, у всіх відношеннях, такий самий свавільний бар'єр на шляху до статевого рівноправ'я на робочому місці, як і расове цькування — на шляху до расового рівноправ'я. Поза всякими сумнівами, вимога, аби чоловік чи жінка зазнали сексуального кривдження в обмін на привілей бути прийнятим на роботу і мати можливість заробляти на життя, може вважатися такою ж мірою принизливою і дошкульною, як і найбрутальніше із расових прізвиськ. [38]

Проте перші ознаки цілковитого визнання масштабності цієї проблеми та її впливу на жінок на їхньому робочому місці з'явилися не раніш як у 1991 р. У жовтні цього року Anita Hill заявила, що вона зазнала сексуальних домагань з боку Clarence Thomas, працюючи на нього в комісії ЕЕОС. Уся нація несподівано на якийсь час припала до своїх телевизорів, оскільки слухання зізнань обвинуваченого у Верховному суді США різко змінили хід справи. Потерпіла Hill твердила, що вона зазнала небажаних сексуальних загравань і спокушання у вигляді огидних до непристойності жартиків і постійних описів сексуальної майстерності Thomas — навіть після того, як вона недвозначно дала зрозуміти, що її не цікавлять любовні побачення з босом.

На той момент Судовий комітет Сенату ставився до Hill так, начебто вона була злочинницею, звинувачуючи її у прихованих зазіханнях щодо Thomas, нав'язуючи версію про те, що вона була «зневаженою жінкою», і припускаючи, що її було введено в оману лібералами, які намагалися зірвати плани щодо висування кандидатів. І в той час нація розділилася приблизно навпіл у питанні, кому вірити: Thomas чи Hill. Засоби масової інформації в унісон віщали, що жорстке й підозріле ставлення комітету до Hill має справити «остудний ефект» на американських жінок, відбиваючи у них охоту виходити на загал зі своїми описами домагань, яких їм довелося зазнати.

Остудний ефект? Чи не було це найбільшою помилкою в історії мас-медіа? Наступне десятиліття було радше добою національної відлиги — коли тисячі жінок почали розповідати про те, що колись тримали в глибокій таємниці як стидкі особисті подробиці. Починаючи від 1991 р. кількість судових справ з приводу сексуальних домагань [sexual harassment] зростає більш ніж удвічі. Несподівано нація віднайшла назву для того, що впродовж не одного десятиліття траплялося із жінками на робочому місці. Не в одному американському домі жінки розповідали своєму чоловікові, своїм дітям, батькові-матері, друзям про те, що їх спіткало. До 1997 року вже більш ніж 80% американців вірували в те, що все повідане потерпілою Anita Hill — правда.

Відтоді сексуальні домагання стали головним питанням в Америці. Більше половини всіх працюючих жінок зазнаватимуть сексуальних домагань в тій чи іншій формі впродовж своєї кар'єри. У здійсненому в 1981 р. дослідженні державних службовців жіночої статі наводилися дані про те, що 12% з них повідомляли про помірні домагання (натяки у вигляді жестикуляції чи зауваг, наполягання на побаченнях), 29% повідомляли про настирні домагання (доторки, пестощі, примушування до сексу, погрозливі листи та телефонні дзвінки), а 1% жінок зазнали зґвалтування на робочому місці.

Дослідження 1989 р., яке охоплювало майже одну тисячу жінок-юристів, засвідчило, що 60% опитаних зазнали сексуальних домагань; 13% стали жертвами зґвалтування, спроби зґвалтування чи нападу. Лише 7% серед цих потерпілих юристок повідомили про цей інцидент керівництву фірми. У проведеному в 1997 р. опитуванні двох тисяч юристок — співробітниць дванадцяти найбільших юридичних фірм — було з'ясовано, що 43% з них наражалися на сексуального характеру піддражнювання, жартики, репліки чи запитання; 29% відчули на собі вияви спокушання у поглядах і жестах, а 26% зазнали нарочитих доторків, щипків, нахилиння чи притискання — і все це лише за минулий рік. [39]

Це стосується не самих тільки юристок чи інших фахівців. За існуючими даними, кількість справ, зареєстрованих у комісії ЕЕОС, зросла більш ніж удвічі в період 1990–1995 рр., сягнувши від близько 7 тис. 500 у 1990 р. до майже 15 тис. 500 у 1995 р., і стільки ж у 1996 р. — і більшість цих справ було ініційовано працівницями «сінькокомірцевих» занять. Сексуальних домагань жінки зазнавали значно частіше (порівняно із жінками-фахівцями та працівницями «сінькокомірцевих» занять) в тих сферах діяльності, які традиційно вважаються суто чоловічими, як-от гірнича справа, будівництво, транспорт, виробництво. Самозрозуміло, що коли жінки намагаються «проникнути» до сфери, в якій домінують чоловіки, на них дивляться як на загарбниць, і сексуальні домагання — це один зі способів їхнього виправдження. [40]

Сексуальні домагання існують в багатьох формах: від сексуального нападу до глузливих натяків. Як правило, стикаємося з одним із двох його різновидів. У найочевиднішому варіанті — типу «послуга за послугу» — сексуальний контакт пропонують як гешефт чи бартер за винагороду чи уникнення покарання. Це модель «секс за оцінку» у стосунках «учитель — студент» або сценарій «переспи зі мною і отримаєш підвищення» чи «якщо не переспиш зі мною, вилетиш з роботи», який розігрується на робочому місці. Саме через це, приміром, закінчив свою кар'єру конгресмена колишній сенатор США Robert Packwood — після того, як близько десятка колишніх співробітниць звинуватили його у настирливих поцілунках і пестоцах, спробах присилування до сексуального контакту й у недостойних натяках, які він дозволяв собі впродовж двадцятирічної — в інших відношеннях визначної — кар'єри. (Хоч Paula Jones і заявила, що тодішній губернатор Clinton учинив такого роду сексуальні домагання, суддя не повірив висунутому нею обвинуваченню, оскільки не було жодних доказів того, що її кар'єра постраждала від гаданої сексуальної принади.)

Друга форма є значно розпливчастішою, і її можна трактувати як створення «ворожого середовища», де жінки почуваються скомпрометованими, під загрозою чи в небезпеці. Жінки в медичних закладах, наприклад, описували сексуальні домагання кількох різновидів, зокрема такі, внаслідок яких: відчуваєш, що на тебе не зважають; пасеш задніх під час лікарських обходів; не отримуєш запрошення для участі в медичних процедурах. Студентки-медики в один голос повідомляли, що стикалися з неприємними жартами чи витівками, чули глузування з жіночого тіла під час лекцій з анатомії і знаходили на заняттях порнографічні зображення, всунуті серед анатомічних слайдів. Дехто зі студенток-юристів згадують, так би мовити, «жіночі дні», коли жінкам справді надавали слово в аудиторії.

Одна з найцікавіших судових справ недавнього часу, пов'язаних із сексуальним цькуванням, стосувалася Mitsubishi Motor Corporation. У грудні 1994 р. двадцять дев'ять жінок, які працювали на заводі цієї автомобільної компанії в Нормалі (Іллінойс), подали позов із звинуваченням у сексуальних домаганнях на тій підставі, що, як вони заявляли, їхні співпрацівники чоловічої статі постійно дошкуляли їм своїми мацаннями й тисканнями. Дехто із жінок зізналися, що змушені були погодитися на сексуальні зносини задля отримання роботи. Повідомлялося про малюнок грудей, статевих органів і сексуальних актів з прізвиськами робітниць, причеплені до автомобільних крил, що просувалися конвеєрною лінією. Провівши обстеження, комісія ЕЕОС подала свій власний позов проти цієї компанії у квітні 1996 р. від імені більш як 280 працівниць. Рік із чимось потому, після критичного перегляду політики й процедурного регламенту компанії колишнім секретарем з питань праці Lynn Martin компанія врегулювала свій судовий процес із двадцятьма сімома з двадцяти дев'яти первісних позивачок за допомогою 9,5 мільйона доларів і почала запроваджувати широкомасштабні зміни у своєму корпоративному менеджменті. [41]

Сексуальні домагання — чи то у формі «послуга за послугу», чи як створення ворожого середовища — рідко коли мають щось спільне із сексуальним уподобанням поміж працівниками. Звинувачені у цькуванні чоловіки, як правило, не нагадують чоловіків, які просто виявилися незугарними у своїх запросинах жінок на любовне побачення, так само, як і не схожі вони на хворобливо похитливих чоловіків. Сексуальне цькування — це, по суті, лише спротив. Це щось на кшталт намагання створити для працівниць незатишну атмосферу на робочому місці, нагадати їм, що вони тут чужаки, бо ж це місце роботи — чоловічий простір. Як пише науковець у галузі юриспру-

денції Debora Rhode, це «стратегія домінування й недопущення — спосіб утримування жінок на своїх місцях і подалі від місць, які належать чоловікам». [42]

Уявімо собі, наприклад, як розігрується сексуальне цькування на вулиці. Перед очима постає образ чоловіка, який кидає брутальні й нахабні зауваги на адресу жінки, що проходить повз нього. «Агов, крихітко, — вигукує він, — гарнесенькі цицьки!» або «Ласий шматочок — так і проситься до рота!» Якби запитати цього чолов'ягу, що саме він мав на меті, висловлюючись у такий спосіб, він, очевидно, відкараскуючись від запитання, відбувся б поясненням на кшталт: звичайне загравання із жінками чи то вияв сексуального зацікавлення. Ну, а якщо спіймати такого штибу чоловіків на слові? Уявімо, що трапиться, якщо жінка, що є об'єктом цих цькувань, оглянеться й перепитає: «Ти до мене? Гарзд. Повечеряємо о восьмій?» Або ж вона може відповісти на його брудні зауваги грубістю свого гатунку. Якою буде реакція цього чоловіка на цей раз?

Зрозуміло, що зауваги з вуст цих чоловіків не мають на меті привабити жінок — радше, їхнім призначенням є відштовхнути жінок і примусити їх рятуватися втечею, нагадуючи їм у такий спосіб, що вулиця — то вотчина чоловіків і що жінки, які наслідуються одинцем прогулюватися нею або з'являтися в барах, зневажають неписаний закон. Схожі зауваги слугують брутальним нагадуванням про чоловіче право, про неписане й нерідко несвідоме відчуття, що громадська арена належить «нам» і що зазіхачкам і загарбницям слід нагадати, що вони тут зайди.

Донедавна місце роботи було такого роду чоловічим простором, гомосоціальним заповідником. Однак цей світ відійшов на віки вічні. Нині практично неможливо уявити, щоби чоловік упродовж усієї своєї трудової кар'єри не працював поруч із представницею жіночої статі — колегою, співробітницею чи начальницею. Жінки промкнулися до колишніх суто хлопчачих клубів — вулиць, кабінетів керівництва корпорацій, освячених навчальних залів — і не думають забиратися геть, хоч як би того хотілося декотрим чоловікам. І в той момент, коли статус чоловіків як годувальників похитнувся внаслідок економічного згортання та реструктуризації корпорацій, на кону з'явилися жінки, ставши відразу легкою мішенню чоловічого гніву. Це і є той контекст, в якому слід розглядати питання про сексуальні домагання, — його, так би мовити, «гендерована політична економія». Сексуальні домагання на робочому місці — спотворене зусилля видворити жінок із чоловічої царини, нагадати їм, що на роботі вони не рівноправні із чоловіками, що вони, як і раніше — попри всі їхні

досягнення — усього лише жінки, навіть якщо і посідають робоче місце. «Домагання — це спосіб для чоловіка зробити жінку вразливою», — каже док. John Gottman, психолог із Вашингтонського університету.

І він спрацює. Жінки, що зазнали цькування, повідомляють про почастішання стресів, зросло дратівливість, розлади травлення та сну, а також про невиходи на роботу. Нерідко, як пише один дослідник, вони відчувають себе приниженими й безпорадними і описують «щоденні завади у вигляді сексуальних взаємин як психологічне згвалтування». Найчастіше цькування трапляються у недавно інтегрованих місцях роботи, як-от хірургічна операційна, пожежна служба та інвестиційні банки, де жінки в новинку і в меншості. «Чоловіки дивляться на жінок як на таких, що вдираються у чоловіче середовище, — каже док. Louise Fitzgerald, психолог із Іллінойського університету. — Сексуальне цькування, що його влаштовують ці хлопці, нічого спільного із сексом не має. Вони намагаються віднадити жінок від чоловічого заповідника». [43]

Ще одна річ, з якою сексуальні домагання, як правило, не мають нічого спільного, — це ситуація, коли одна особа говорить правду, а інша — обманює. Пов'язані із сексуальними домаганнями судові справи складні й заплутані саме з огляду на те, що нерідко в них виявляється більш як одна правда. «Його» правда може полягати в тому, що він сприймає інцидент як безгрішний вияв сексуального зацікавлення чи невинні жарти в компанії «хлопців з офісу» (навіть якщо коло цих «хлопців» включає і жінок). Сексуальні випадки чи натяки на порнографію можуть здаватися йому безневинною забавою, з якою і прийнято було пов'язувати місце роботи для чоловіків. Він тут працює, а, отже, і має право розглядати місце роботи як розширення роздягальні. «Її» правда може бути в тому, що його, на позір, безневинні зауваги викликають стреси, занепокоєння питаннями просування чи звільнення, а також сексуальний тиск.

Закон про сексуальні домагання віддзеркалив дві ці правди. До появи справи «Ellison проти Brady», яка розглядалася окружним судом у 1991 р., за юридичну норму стосовно домагань правило те, чи потрактує оцінювану поведінку як домагання «розсудлива особа». Проте у цій справі суд зважив на те, що під розсудливою особою розуміють, як правило, чоловіка, а втім, чоловіки й жінки можуть витлумачувати ситуацію цілком по-різному. Цькувальники часто «не усвідомлюють, що їхня поведінка створює ворожу робочу атмосферу», — констатував суд, однак «жертва сексуального домагання не може бути покараною за поведінку цькувальника». Таким чином, суд

установив «норму розсудливої жінки», оскільки, як гласило рішення суду, «норма розсудливої особи без зазначення статі схильна хибувати на чоловічий ухил і, як правило, систематично ігнорує переживання жінок».

Ця справа змінила всі правила, оскільки намір цькувальника вже більше не слугував нормою, за якою оцінювався злочин — відтепер такою нормою став вплив на жертву. І ця зміна, як можна здогадатися, викликала чималий спротив і сум'яття серед американських чоловіків. Кінець кінцем правила було змінено. Те, що колись вважалося усталеною поведінкою для чоловіків на робочому місці, може тепер називатися сексуальним цькуванням. «Glarence Thomas не зробив чогось такого поганого, чого не вчиняв будь-який інший американський чоловік», — зауважив Dale Whitcomb, 32-річний машиніст під час слухань зізнань Thomas. Дві третини опитаних чоловіків повідомили, що їм було б приємно отримати пропозицію від жінки на роботі — це проливає якоюсь мірою світло на те, як хибно розуміють цю проблему чоловіки.

На суспільному рівні сексуальне цькування заганяє у глухий кут реалізацію жіночого рівноправ'я. І до того ж воно дорого обходиться. І приватний, і державний сектори втрачають мільйони через прогули, знижену продуктивність і високу плинність робочої сили серед представниць жіночої статі. В одному з досліджень, проведених часописом «Working Woman», зазначалося, що 150 верхнього рівня компаній із числа Fortune 500 companies втрачають 6,7 мільйона доларів за рік через сексуальне цькування. Рада захисту систем якості [Merit Systems Protection Board] Сполучених Штатів повідомляє, що прогули, плинність кадрів і втрата продуктивності через сексуальне цькування обходиться уряду, за оціночними даними, щонайменше 189 мільйонів доларів щорік. Керівники корпорацій і компаньйони великих юридичних фірм жаліються, що вони нажахані масовими судовими процесами на підставі звинувачень у сексуальних домаганнях. [44]

Чоловікам сексуальні домагання теж завдають шкоди. Звичайно, начальники і працеводці чоловічої статі зазнають збитків, коли внаслідок сексуальних домагань знижується продуктивність праці у жінок. Збільшення кількості невиходів на роботу, зростання рівня плинності кадрів і почастішання стресів заважатимуть жінкам працювати на повну силу. Дехто із чоловіків може з полегшенням сприйняти такий гандж у жіночій працевдатності: суперничати із жінками на рівних і зазнати поразки може бути завеликим ударом для вразливого чоловічого еґо, однак начальство не може дозволити собі мати у своєму штаті жінок, які працюють не в міру своїх можливостей — з огляду

на те, що це врешті-решт може відбитися на оцінках їхньої власної продуктивності. Начальники і працевластувачі мають бути зацікавлені в тому, аби всі працівники почували себе безпечно й комфортно, так, щоб вони були здатні працювати на максимумі своїх можливостей. На індивідуальному рівні, здатність чоловіків зав'язувати конструктивні й плідні взаємовідносини з рівноправними колегами на робочому місці підточується сексуальними домаганнями. Допоки сексуальні домагання будуть щоденною практикою і жінки боятимуться своїх начальників на робочому місці, сердечна й люб'язна поведінка невинних чоловіків теж може неправильно витлумачуватися.

І, нарешті, чоловіки можуть постраждати від сексуального цькування з боку інших чоловіків. У березні 1998 р. Верховний суд США постановив, що чоловіки можуть бути жертвами сексуального цькування з боку інших чоловіків, навіть у тому випадку, коли всі причетні чоловіки гетеросексуали. Отже, феномен сексуального цькування поширюється і включає чоловіків, яким бракує традиційної «маскулінності» і які, таким чином, дістають покарання за це від інших чоловіків, а також охоплює жінок, які зазнають цькування, коли вони поводять себе «занадто» по-чоловічому або ж коли їхня поведінка не є «достатньою мірою» чоловічою. І люди все ще продовжують вірити в те, що місце роботи не є гендерованим!

ЗАСОБИ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ НЕРІВНОСТІ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ

Усупереч усім аргументам на захист гендерної відмінності, які базуються на тому, що ми походимо з різних планет, реальністю є той факт, що жінки й чоловіки, у цілком порівнянному співвідношенні, перебувають на робочому місці, і з одних і тих самих причин. Проте місце роботи залишається беззаперечно нерівноправною ареною, замуленою непозбутньою статевою сегрегацією, нерівністю у зарплаті, статевою дискримінацією та сексуальними домаганнями. Усі ці аспекти нерівності посилюють і навіть створюють відмінності, що їх ми, як нам здається, спостерігаємо. Яким же чином місце роботи може стати ареною більш рівних можливостей, цариною, в якій жінки та чоловіки матимуть змогу заробляти на життя, забезпечуючи себе і свою сім'ю і отримуючи задоволення від своєї компетентності й результативності?

Один з напрямів змін — застосування існуючого закону. Добрим почином могла б бути повна узгодженість із Постановою про рівність

в оплаті від 1963 р., яка забороняє працедавцям виплачувати різну зарплату чоловікам і жінкам, які виконують ту саму чи по суті ту саму роботу, або ж із Розділом VII Постанови про громадянські права від 1964 р., яка гарантує відсутність дискримінації на підставі раси, статі чи національного походження. Натепер тридцять штатів запровадили в тому чи іншому вигляді реформу щодо рівності в оплаті, а урядами двадцяти штатів було виділено 527 мільйонів доларів на подолання дискримінації в оплаті.

Проте прямолінійна стратегія рівності в оплаті навряд чи забезпечить досягнення більшої рівності у заробітках, оскільки, як ми бачили, нерівність у зарплаті залежить від статевої сегрегації, в силу її легітимності (і її непомітності). Програми щодо порівнянної значимості вимагають, щоб «несхожа праця еквівалентної для працедавця цінності оплачувалася однаковою зарплатою». Отже, програми щодо порівнянної значимості рекомендують здійснювати систематичний перегляд професій, упорядковуючи їх за критеріями складності та майстерності, що їх вони потребують, аби їх можна було порівнювати і в такий спосіб призначати зарплату на більшою мірою ґендерно рівноправній основі. Групою соціологів було розроблено ґендерно нейтральну систему порівняння професій з метою точнішого оцінювання професій; у формулах цієї системи враховано, серед іншого, таку традиційно непомітну (і традиційно «жіночу») професійну майстерність, як емоційна робота, а також такий чинник, як небажані умови праці. [45]

Програми щодо порівнянної значимості стають дедалі актуальнішими, оскільки статева сегрегація дуже тісно переплітається з нерівністю в зарплаті. Однак така політика породжує значний спротив, який коріниться, головню, у хибному розумінні того, що стоїть за цією ідеєю. Приміром, дехто доводить, що неможливо визначити значимість професій, усупереч тому фактові, що майже дві третини всіх компаній уже користуються оціночними визначниками професій. Інші твердять, що це суперечитиме стандартним операціям ринку праці — неначе зарплату встановлює передусім ринок праці, а не чиновники, профспілкові речники та менеджери, виходячи з ґендерних стереотипів. (Якби ринок праці функціонував досконало, дискримінації щодо зарплати мало б не бути, хіба не так?) Лунають також думки, що це відкриває шлях для встановлення патерналістськи налаштованим урядом рівнів зарплати або ж що це призведе до банкрутства працедавців, які змушені будуть виплачувати жінкам вищу зарплату. Проте кожна фірма могла б встановлювати свої рівні зарплати, на підставі кваліфікації, а не статі. І, до того ж, жінки з

більшою зарплатою сприяли б зростанню купівельного потенціалу споживачів, що було б на користь, а не на шкоду економіці. [46]

Схеми порівнянної значимості та рівності в оплаті не позбавлені, звичайно, своїх проблем. Вони могли б, приміром, слугувати корективним засобом для вирівнювання зарплати жінок і чоловіків на нижчих рівнях, але вони б і докладалися до збереження розриву між професіями нижчого рівня і керівними посадами вищого рангу, оскільки концепції як рівності в оплаті, так і порівнянної значимості побудовано на «ідеї про те, що деякі професії мають більшу значимість, аніж інші». Більше того, вони притлумлюють вплив чинника живучих гендерних стереотипів на оцінювання посад, отже, дехто із чоловіків матиме змогу продовжувати опиратися гендерній рівності, вбудовуючи цей чинник в механізм оцінювання продуктивності. [47]

Досягнення рівноправ'я на робочому місці потребує також інтервенційних стратегій у процедурах найму та просування по службі. Попри те, що останнім часом у Сполучених Штатах спостерігається тенденція до відмови від політики підтримчої дії, така політика довела свою надзвичайну ефективність у вирівнюванні, хоча б до деякої міри, ігрового поля. (Можливо, саме цим і пояснюється виникнення значної опозиції щодо неї? Зрештою, як зазначає політичний коментатор Michael Kinsley, підтримча дія — одна з небагатьох політик, які «дають білошкірим чоловікам право побідкатися на ярмарку ображених, так само, як це роблять меншини та жінки».) Одна з причин, чому добромисні американці висловлюються проти підтримчої дії, полягає в тому, що представники груп меншин можуть визнати принизливим обіймання посади виключно на тій підставі, що вони належать до недопредставленої групи, — усупереч тому фактові, що дехто із жінок і представників меншин дійсно отримують роботу чи просування по службі виключно завдяки цьому. Втім, більш принизливою, вочевидь, є ситуація, коли нам *відмовляють* у посаді чи просуванні по службі на підставі нашої приналежності до цієї групи. Коли Barbara Babcock, заступниця міністра юстиції та генерального прокурора в адміністрації Carter, запитали про її ставлення до того, що вона отримала свою посаду в силу своєї приналежності до категорії жінок, вона відповіла: «Це краще, ніж не отримати роботи через те, що ти — жінка». [48]

Ще одним засобом може бути ліквідація «доріжки для матусь» — нового й тонкого способу, у який відтворюється гендерна нерівність на робочому місці. Під доріжкою для матусь слід розуміти той спосіб, у який дискримінація на робочому місці перетворюється у дискримінацію проти тих працівниць, яким трапляється брати відпустку у

зв'язку з вагітністю, народженням дітей і їх вихованням. Хоч дискримінацію жінок на підставі вагітності заборонено законом, жінки часто змушені переміщатися зі швидкісної доріжки на доріжку для матусь, з огляду на те, що подається як вимоги до посади, яку вони обіймають. Молоді правники, наприклад, мусять декларувати певну кількість годин на тиждень; неспроможність зробити це призведе до того, що їм буде відмовлено у можливості стати компаньйонами. Отже, жінка опиняється між молотом і ковадлом: будучи гарною матір'ю, вона не може просуватися нагору в корпоративному світі; коли ж вона сходить службовою драбиною у діловому світі, її вважають поганою матір'ю. [49]

Найбільш очевидна сукупність виправних заходів підпадає під загальний заголовок «політика дружнього щодо сім'ї місця роботи». Це низка реформ — із догляданням дітей на робочому місці, гнучкими годинами роботи та батьківською відпусткою включно — які дозволяють батькам певну гнучкість у зрівноваженні роботи та сімейного життя. Як повідомлялося у «Національному звіті про роботу та сім'ю» [«The National Report on Work and Family»] в грудні 1997 р., названі заходи були серед найбільш вагомих важелів, які допомогли компаніям зберегти кваліфікований і добре підготовлений персонал.

І, насамкінець, рівноправ'я на робочому місці потребуватиме значних структурних змін як у стилі нашої роботи, так і в способі нашого життя. Як пишуть соціологи Ronnie Steinberg та Alice Cook,

Теза про рівноправне працевлаштування передбачає щось більше, аніж гарантування права на рівний доступ, права на рівну можливість у просуванні по службі або права на рівну оплату за рівну чи навіть порівнянну значимість праці. Запровадження рівноправного працевлаштування потребує, додатково, орієнтації на ширшу політику, яка б включала законодавство соціальної допомоги, побудоване на засновку про рівність в сім'ї; широкого використання альтернативних трудових угод, які б ураховували складність сімейного життя в сім'ях з обома працюючими; а також відновлення профспілкового руху за більш активної участі на робочих місцях жіночого провуду, який би опікувався захистом прав працівниць. Законодавство соціальної допомоги, сімейна політика і державні служби повинні створити стимули для більш рівноправного поділу відповідальності за сімейні та домогосподарські справи між чоловіками й жінками. Збільшення зручностей з доглядання дітей, а також допоміжні програми для догляду за літніми людьми — усе це сприяло б вирішенню найбільш важливих питань, які лягають на плечі дорослих членів сім'ї ... Це означає також, що податкова політика, законодав-

ство соціального захисту і пенсійні програми потребують вдосконалення з метою створення урядом таких стимулів до сімейного життя, які б узгоджувалися із сімейною структурою, в якій чоловік і дружина були б рівноправними партнерами. [50]

Інший соціолог — Karen Orpenheim Mason — пише, що гендерна нерівність на робочому місці, очевидно, залишиться, «допоки не відбудеться в нашій ідеології докорінний перегляд понять гендеру і поділу праці між статями». «У кінцевому підсумку, — робить вона висновок, — професійна сегрегація — це лишень частка загалом відособленого (і нерівноправного) життя, що його нарізно ведуть жінки й чоловіки у нашому суспільстві, і допоки не буде покінчено із загальною окремішністю, відокремленість у професійній системі навряд чи має шанс бути подоланою». [51]

Проте за це варто поборотися. Рівноправ'я на робочому місці дасть змогу як жінкам, так і чоловікам жити повноціннішим життям — і на роботі, і поза ним.

ВИСНОВОК — НА ШЛЯХУ ДО РІВНОВАГИ МІЖ РОБОТОЮ ТА СІМ'ЄЮ

Попри значну й непозбутню гендерну нерівність на робочому місці, жінки мають там залишатися. Жінки працюють з тих самих причин, що й чоловіки — для забезпечення себе і своєї сім'ї, для відчуття своєї довершеності, результативності та компетентності, яке приходить разом з успіхами у роботі. І чоловіки, і жінки працюють тому, що бажать цього і тому, що мусять це робити. Соціальна й економічна реальності більшості американських сімей нині такі, що обидва партнери працюють, що означає, що обидва докладають зусиль, аби досягти рівноваги між роботою та сімейним життям.

Запропоновано кілька різнобічних конститутивних реформ, покликаних зробити місце роботи більш «дружнім щодо сім'ї», надавши тим самим працюючим чоловікам і жінкам змогу здійснити цей акт врівноваження. Ці реформи загалом обертаються довкола трьох питань: доглядання дітей на робочому місці, гнучкі години роботи та батьківська відпустка за догляду за дітьми. Завдяки орієнтації місця роботи на більш «дружню щодо сім'ї» політику і внаслідок запровадження цих трьох конститутивних реформ, місце роботи, на нашу думку, перегвориться з бухгалтерської фірми під орудою Ebenezer Scrooge в систему з популярного фільму «9 to 5». Раптом, за одну

ніч, після того, як пішов лихий бос, місце роботи цілковито перемінилося. Повсюди з'явилися рослини. На столах у жінок лежали фотографії їхніх дітей, а самі діти гралися у дитячих манежах безпосередньо за їхніми спинами. І, звичайно ж, продуктивність праці різко зросла, і настільки, що корпоративні керівники вищого рангу вирішили закріпити ці зміни назавжди.

Проте у Сполучених Штатах ми продовжуємо вважати ці реформи жіночими питаннями. Це жінки влаштовують кампанії на їх підтримку і саме жінки висловлюють зацікавленість в них. Однак доглядання дітей на робочому місці, гнучкий часовий графік і батьківська відпустка з догляду за дітьми не є жіночими питаннями, це *батьківські* питання, і тією мірою, якою чоловіків ідентифікують як батьків, ці реформи повинні цікавити й чоловіків. На політичному рівні жінки, очевидно, не можуть реалізувати реформи, що їх вони потребують, без підтримки чоловіків; на персональному рівні чоловіки не можуть мати той спосіб життя, який, за їхніми висловлюваннями, є бажаним для них, не підтримуючи цих реформ.

Віднайдення рівноваги між роботою та сім'єю дасть змогу жінкам жити таким життям, про яке, за їхніми зізнаннями, вони мріють. Працюючі матері, як зазначає психолог Faye Crosby, щасливіші і виявляють вищу працездатність і як матері, і як працівниці, порівняно з матерями із цілоденною зайнятістю. Інший психолог — Joап Peters — пише, що «матерям *слід* працювати поза домом. Інакше, вони не зможуть зберегти свою ідентичність і навчити своїх дітей того, як зберегти свою незалежність і водночас не позбавити себе сімейного життя». Проте реалізація цього вимагатиме докорінної зміни в житті американських чоловіків. Чоловікам потрібно буде взяти на себе виконання своєї частки хатньої роботи та доглядання дітей, а не просто «пособляти» чи «підмагати». Крім того, віднайдення рівноваги між роботою та сім'єю дасть змогу американським чоловікам жити таким життям, яке, за їхніми словами, є бажаним для них. Як висловився недавно один чоловік,

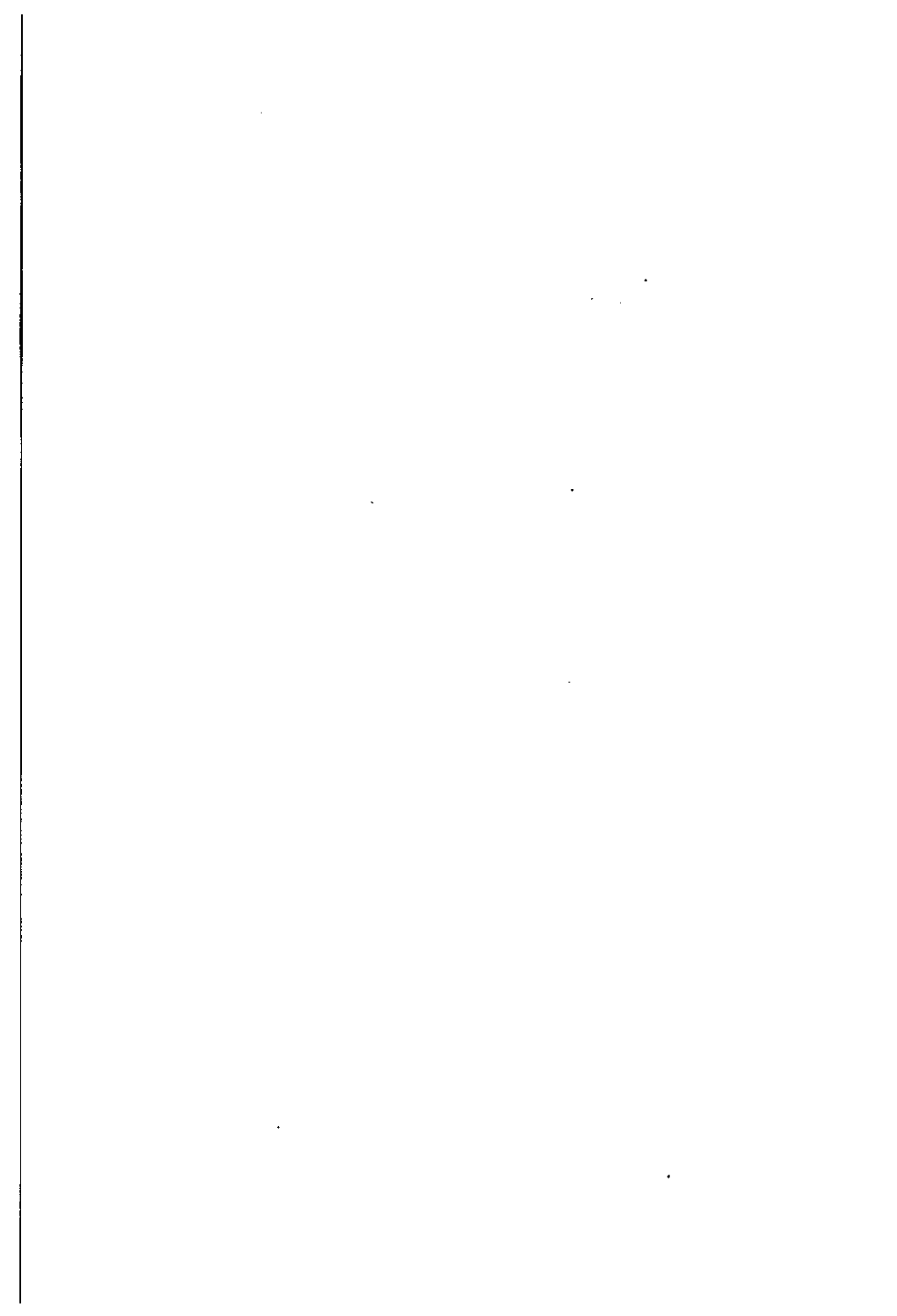
Дивовижний факт. Я виріс із думкою, що чоловік — це той, хто майже весь час відсутній, а потім він з'являється і віддає накази людям довкола себе, поза тим не прохопившись ані словом. Я не хочу, щоб мої сини потрапляли у такого роду ситуації або ж щоб у них склалася думка, що таким є світ. [52]

Із шерегом йому подібних і поколінням жінок, що відмовляється залишатися громадянами другого ґатунку на робочому місці, його сини та дочки зможуть пізнати зовсім інший світ праці.

Ч
А
С
Т
И
Н
А

3

ГЕНДЕРОВАНІ ВЗАЄМОДІЇ

ГЕНДЕРОВАНІСТЬ БЛИЗЬКИХ СТОСУНКІВ

Дружба і кохання

«Для чоловіка кохання — річ, яка існує окремо від його власного життя. Для жінки воно уособлює весь сенс її буття». Так писав видатний британський поет-романтик — легендарний George Gordon, лорд Вугон. Здогадно, зумовлено це тим, що чоловіки такого ґибу як він, мають інші, важливіші завдання, аби присвятити їм свій час, як-от поезія, політика і сексуальні завоювання. Півтора століття потому романістка Doris Lessing зауважила, що їй не доводилося зустрічати чоловіка, який би знехтував своєю роботою задля кохання — і що вона ніколи не зустрічала жінки, яка б не зробила цього.

Твердження з вуст Вугон та Lessing засвідчують, наскільки неусвідомлювано наші якнайбільш інтимні стосунки формуються під впливом ґендеру, як різняться досвід жінок і чоловіків і які в них різні сподівання стосовно дружби, кохання та сексу. Так само, як і сім'я, секс і кохання теж організовані на засадах ґендеру, що навряд чи нас сильно здивує. Зрештою, скільки разів нам доводилося чути від жінок нарікання на те, що чоловік чи партнер не висловлює своїх почуттів? Скільки разів ми чули від чоловіків висловлювання здивування відносно того, як можна весь час розмовляти по телефону? А як часто чуємо ми від чоловіків коментарі на кшталт того, що їхні позашлюбні зв'язки були «просто сексом», неначе секс можна відокремити від почуттів? Як часто чуємо ми такого роду зізнання від жінок?

Міжпланетарна теорія ґендеру у певному аспекті — щодо того, що жінки й чоловіки походять з різних планет, наголошує на цих відмінностях між жінками й чоловіками. Нам утовкмачують, що саме через нашу небесну чи біологічну природу жінкам судилося бути емоційно обдарованими мисткинями спілкування, а чоловікам — не-

долугими й байдужливими телепнями. Утім, гендерні відмінності у близьких стосунках нерідко не підтверджують наших сподівань; та не такі вони вже й великі, ці відмінності, як то може підказувати нам здоровий глузд. Попри те, що чоловіки й жінки, справді, частенько відрізняються притаманними їм способами вираження почуттів уподоби, кохання й фізичного потягу, ці відмінності не такі присутні, як прийнято вважати, так само, як і не завжди вони розвиваються у тому напрямі, який вимальовується в нашій уяві під впливом розхожої думки. Ба більше, відмінності, що їх ми нині спостерігаємо у Сполучених Штатах, існували не завжди, і, крім того, вони можуть бути відсутніми в інших культурах. У цьому та наступному розділах я розглядатиму гендер близьких стосунків, досліджуючи дружбу, кохання й сексуальність. (Раніше я вже розглядав гендерні аспекти шлюбу й сім'ї, тож тут я зосереджу увагу на нешлюбних стосунках.) Ми побачимо, що гендеризація інтимного життя — дружби, кохання й сексу — становить результат переплетіння кількох історичних і соціальних тенденцій розвитку.

ГЕНДЕР ДРУЖБИ

Насправді, жінки не завжди вважалися мисткинями емоційного жанру. Як то засвідчує афоризм Вугон, історично саме чоловіча «манера кохання» сприймалася як найвища. Поетична традиція від міфів Давньої Греції та Риму і до балад Ренесансу усталила оспівування чоловічої дружби як найвищого прояву найшляхетніших чеснот — хоробрості, відданості, героїзму, обов'язковості, наділяти якими у своїй уяві прийнято було лише чоловіків. Згадаймо Orestes та Pylades, Hercules та Hylas, David та Jonathan, Roland та Oliver, Achilles та Patroclus.

Для греків дружба визнавалася навіть як ще більш благородне почуття, ніж подружня любов чи еротизована ідеалізація юнака старшим від нього мужчиною. Як описували Платон і Аристотель, дружба можлива лише між рівними і за умови вивищення над сексуальністю. Тільки чоловіки здатні на вияви тієї емоційної глибини та сили єднання, на яких замішана дружба. Не бракує прикладів подібної дружби і в нашій літературі — від Huck Finn та Tom Sawyer, Wyatt Earp та Doc Holliday, Butch Cassidy та Sundance Kid, Lone Ranger та Tonto і до Kirk та Spock і Murtaugh та Riggs. Як відомо, Walt Whitman безнастанно оспівував «дорогоцінну любов чоловіка до свого товариша, взаємне притягання поміж друзями».

Перед очима постає, буквально, парад літературних постатей, які ілюструють здатність чоловіків до дружби і неспроможність жінок зав'язувати глибокі й тривалі дружні стосунки, що пояснюється, головним чином, відсутністю в жінки сильних почуттів до будь-чого. У своєму класичному есе «Про дружбу» французький мораліст XVI ст. Michel Montaigne описував дружні стосунки зі своїм найкращим другом у таких висловах, які більшість із нас звикли вживати в описах свого подружжя (Montaigne мало писав про свою дружину та дітей). Приміром, друзі були як «душі, які тягнуться одна до одної і зливаються так цілковито, що згладжується грань поміж ними». Видатний британський белетрист C.S. Lewis у датованому 1960 р. есе на цю тему витлумачував дружбу як цілковито чоловічу царину. «Лише чоловіки, — писав Jeremy Taylor у своїй книжці «Discourse on Friendship» [«Розмисли про дружбу»], — здатні на всі ті злети, якими ошасливають світ чоловіки». [1]

Багато хто з жінок згодні з цим. Скажімо, видатна британська феміністка і письменниця XVIII ст. Mary Wollstonecraft гадала, що «найсвятіші узи у суспільстві уособлює дружба», водночас визнаючи, що саме чоловіки, а не жінки якнайбільш проявили себе в ній. A Simone de Beauvoir, чия книжка «The Second Sex» [«Друга стаття»] вважається однією з основоположних праць сучасного фемінізму, зауважила, що «почуття жінок рідко підносяться до щирої дружби». [2]

У чому ж полягає причина того, що чоловіча дружба сприймалася як глибока й довготривала, а жіноча розцінювалася як скороминуце захоплення? У суперечливому дослідженні антрополога Lionel Tiger робиться спроба довести, що ґендерний поділ праці у мисливських і збиральницьких суспільствах зумовив виникнення глибших і міцніших дружніх стосунків між чоловіками. Полювання та війни — як аспекти діяльності представників чоловічої статі — вимагали глибоких і тривалих зв'язків між чоловіками в інтересах виживання, і, таким чином, тісне чоловіче товаришування стало біологічно обумовленим способом пристосування людини. Жіноча дружба, хоч якою б приємною вона була, не виступала в ролі «обов'язкової» в цьому еволюційному сенсі. [3]

Проте у XX ст. ми є свідками різкої трансформації, яка відбувається з ґендерованим поділом емоційної праці. Від початку 1970-х років у дослідженнях почуття дружби відбувся кардинальний поворот, спричинений почасти двома взаємопов'язаними подіями. З одного боку, фемінізм почав подавати досвід жінок не як проблему, а як джерело солідарності поміж жінками. Більший досвід близьких сто-

сунків та емоційна експресивність, притаманні жінкам, потрактовувалися не як завада, а як перевага в умовах культури, яка дедалі більше підносить вираження почуттів як позитивну мету. І це не те, щоб самі жінки почали раптово звеличувати саме те, чого, відповідно до заяв Tiger та інших, їм бракувало — здатності до глибоких і задушевних уз дружби. Нова генерація психологів-чоловіків і захисників «звільнення чоловіків» розкритикували традиційну статеву роль чоловіків як нездорову перешкоду виявленню емоційної близькості. Тепер бажаними ставали *жіночий* досвід у дружбі та жіночі чесноти — емоційна експресивність, залежність, здатність до піклування й близькості.

І це про *чоловіків* було сказано, що їм бракує дечого, а саме — здатності до близькості, навичок піклування. Один психолог висміював «невиразну особу чоловічої статі», а соціолог Mirra Komorovsky досліджувала характерну для чоловіків «натреновану нездатність до співпереживання». Інший психолог стверджував, що постійне уникання чоловіками самовиявлення становить загрозу психічному і навіть фізичному здоров'ю чоловіків. Ще один науковець аналізував дуже обмежений перелік соціальних навичок, розвинутих чоловіками для цементування тісних і щирих дружніх стосунків. Не дивно, що психолог Joseph Pleck звертався до багатьох прибічників руху за звільнення чоловіків, коли він усвідомив, що емоційні стосунки чоловіків «невиразні, а то й взагалі відсутні». [4]

Психолог Robert Lewis дослідив чотири «бар'єри» на шляху до емоційної близькості поміж чоловіками: (1) суперництво, яке гальмує здатність зав'язувати дружбу і зводить нанівець готовність поділяти вразливості й слабкості; (2) хибна потреба тримати себе «під контролем», що передбачає заборону самовиявлення та відкритості; (3) гомофобія, яка стримує прояви захвату й ніжності щодо інших чоловіків; і (4) брак навичок і позитивних рольових моделей для чоловічих близьких стосунків. Чоловіки, доводив він, навчаються уникати зовнішніх проявів слабкості й вразливості для збереження своєї конкурентоспроможності. [5]

У сучасному суспільстві переосмислено історичне поняття дружби. Більшість жінок, згідно з опитуваннями, переконані, що жіноча дружба, безперечно, краща за чоловічу, оскільки жінки вкладають у неї особисту турботу, щире співчуття і готові до активнішого емоційного обміну, тоді як дружба чоловіків сприймається (тими самими жінками) як стосунки, що найвірогідніше складаються на ґрунті роботи, спорту, бізнесу та іншого роду діяльності неособистого характеру. Натомість чоловіки, коли їм було поставлене те саме запитан-

ня про те, який ґендер краще проявляє себе в дружбі, відповідали, що вони, насправді, не замислювалися всерйоз над цим питанням. Психолог Daniel Levinson у своєму дослідженні, на яке частенько посилаються, робить висновок, що для чоловіків дружба значима, здебільшого, своєю «відсутністю»; ось як він пише:

Як гіпотетичне узагальнення можна висунути тезу про те, що американський чоловік рідко коли може похвалитися тісною дружбою із чоловіком чи жінкою. Різниця між другом і знайомим часто розпливчаста. Чоловік може мати широку мережу соціальних зв'язків, у рамках якої в нього складаються приязні й «дружні» стосунки з багатьма чоловіками, а, можливо, й кількома жінками. Однак, загалом, більшість чоловіків не мають близького друга чоловічої статі на кшталт тих, про яких вони зворушливо згадують, поринаючи подумки в отрочтво та юнацтво. Чимало чоловіків мали тимчасові кавалерські стосунки з жінками, і, можливо, подеколи ці зв'язки носили любовно-сексуальний характер, але більшість чоловіків не мали близьких дружніх стосунків несексуального характеру із жінкою. [6]

Перш ніж ми продовжимо, запитайте себе, яке почуття виникає у вас, коли ви читаете наведене твердження. Чи відповідає це вашому досвідові? А може воно засвідчує, що визначення дружби, кохання й близькості зазнали змін, перетворившись — шляхом відмови від прославляння своїх більш «маскулінних» компонентів і зорієнтування на поцінування «фемінних» складових — на свою протилежність? Одна соціологиня скритикувала те, що вона називає «фемінізацією кохання», тобто сьогочасне віяння визначати близькі стосунки за «жіночими» нормами, які віддають перевагу ґендерній відмінності над схожістю, живлять традиційні ґендерні стереотипи і роблять непомітними, а то й проблематичними чоловічі способи зав'язування й підтримування близьких стосунків. [7]

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У ДРУЖБІ: РЕАЛЬНІ Й УЯВНІ

Наукові дослідження стосовно ґендерних відмінностей у дружбі виявляють тенденцію закріплювати існуючі стереотипи образу жінок як емоційно експресивних, а образу чоловіків як неемоційних і чи то нездатних до піклування, чи незацікавлених у ньому. В одному експерименті психолог Sharon Brehm поміняв навзаєм ґендери у двох стереотипно ґендерованих випадках дружби з метою виявити, наскільки незвично й «чудернацьки» звучатимуть ці описи.

Jim та Henry були добрими, близькими друзями. Частенько вони засиджувалися до півночі, точачи нескінченні розмови про кохання й буденне життя та обговорюючи геть усе і всіх поголовно. У годину скрути кожний з них завжди був поруч, підставляючи другові своє плече. Коли у них виникало якесь непорозуміння в їхніх романтичних стосунках із жінками, вони негайно зв'язувалися по телефону, звертаючись один до одного по допомогу й знаходячи розраду. Кожний відчував, що знає геть-чисто все про іншого.

Sally та Betty були добрими, близькими подругами. Частенько вони засиджувалися до півночі, граючи в шахи або намагаючись полагодити нашвидку стареньке авто Sally, яке повсякчас ламалося. У годину скрути кожна з них завжди була готова допомогти подрузі вибратися із неї. Sally, траплялося, позичала Betty гроші або ж Betty пропонувала Sally підвезти її додому з роботи щоразу, коли марними виявлялися всі їхні зусилля повернути до життя улюбленця Sally — Chevy випуску 1960 р. Вони повсюди бували разом — у барах, на баскетбольних майданчиках, на переглядах найновіших науково-фантастичних стрічок. Кожна відчувала, що має в особі іншої найліпшу товаришку. [8]

Ці описи, справді, звучать чудернацьки — поза всякими сумнівами. Однак чи означає це, що чоловіча дружба має більш поверховий характер і що в емоційному плані вона відзначається меншою вибагливістю та віддачею, порівняно із жіночою? А може справа в тім, що жінки й чоловіки досягають тієї самої мети різними шляхами?

Деякі психологи знаходять незначні відмінності у тому, чого очікують від друга, за їхніми власними словами, жінки й чоловіки. Наприклад, Maurya Caldwell та Letitia Perlau досліджували дружні стосунки поміж студентами коледжів і встановили, попри те, що як жінки, так і чоловіки не від того, щоб мати інтимні й близькі стосунки, і незважаючи на те, що в них приблизно однакова кількість близьких і випадкових друзів, з якими вони проводять майже однаковий час, їм нерідко притаманні відмітні способи вираження й досягнення близькості поміж собою. Чоловіки майже вдвічі частіше за жінок висловлювали своє найбільше бажання «займатися якоюсь справою» зі своїм найкращим другом і зізнавалися в тому, що підбирають собі друзів, яким би подобалося «займатися тими самими речами», яким віддають перевагу вони. Натомість жінки демонстрували більшу схильність обирати собі таку подругу, яка «поділяла б їхні погляди на ті чи інші речі», і називали найприйнятнішою для себе формою взаємодії процес «просто балакання». Соціолог Beth Hess з'ясувала, що жінки з удвічі більшою вірогідністю виявляють готовність обговорювати свої особисті проблеми зі своїми друзями. [9]

Інші дослідники з недовірою ставляться до відповідей чоловіків — не має значення, що саме вони кажуть. Чоловікам може «здаватися, що вони відкриті й довірливі, — пишуть соціологи Lynne Davidson та Lucille Duberman, — хоч навіть вони і повідомляють про незначний внесок у дружбу на рівнях осіб і відношень». Усупереч встановленим даним про те, що як жінки, так і чоловіки повідомляють, що вони рівною мірою діляться інформацією особистого характеру і виявляють цілковиту відкритість і довірливість до своїх найкращих друзів, згадані автори доходять висновку, що жінки, насправді, більше розкриваються перед своїми друзями. Приміром, ці дослідники описують одного мужчину, який казав про свого найкращого друга: «Ми доволі відверті один з одним, я гадаю. Найчастіше ми ведемо мову про секс, коней, зброю та армію». Із цього соціологи роблять висновок, що ці приятелі не діляться між собою своїми почуттями. Однак ці автори не спробували за цією відповіддю відшукати, скажімо, спосіб, у який розмови про секс (як-от обговорення сексуальної боязкості, виниклих запитань чи неспроможності) або про армію (з урахуванням сильних почуттів жаху, збудження чи ганьби, які виникають у зв'язку з цим) можуть потребувати такої самої глибини довіри, як і в разі жіночої дружби. [10]

Не всі дослідники, які виявляють гендерні відмінності у дружбі, відмовляються дослухатися до голосів половини своїх інформантів. Намагаючись якнайточніше відобразити роль дружби в нашому житті, Lillian Rubin провела інтерв'ю з більш як трьомастами жінками й чоловіками і встановила вражаючі відмінності в їхніх дружніх стосунках — як у кількісному відношенні, так і щодо глибини. «На кожному життєвому етапі у віці від двадцяти п'яти і до п'ятдесяти п'яти років жінки мають більше, порівняно із чоловіками, друзів, які не входять до кола їхніх колег та співробітників», — пише вона, додаючи, що «відмінності у змісті та якості їхніх дружніх стосунків виразні й очевидні». Загалом, пише вона, «дружні стосунки жінок у кожному випадку ґрунтуються на спільній близькості, самовиявленні, піклуванні та емоційній підтримці». Натомість, доводить вона, дружні стосунки чоловіків характеризуються спільністю діяльності, а розмови точаться довкола роботи, спорту чи корисної інформації — «чи то про те, як відремонтувати дах, що протікає, чи про те, які з нових марок вин варті пошанування». Три чверті опитаних Rubin жінок могли назвати найкращу подругу, тоді як більше двох третин чоловіків не змогли зробити це. Навіть у тих випадках, коли чоловік міг ідентифікувати найкращого друга, Rubin констатувала, що «обидва, як правило, мало розповідали один одному про внутрішній бік власного

життя та свої почуття». Якщо близькість визначати як взаємини, побудовані як на вербальному, так і на невербальному поділянні думок і почуттів, тобто під інтимною сферою розуміти внутрішнє життя іншого, тоді — робить висновок Rubin — чоловіча дружба є «емоційно збідненою». [11]

В іншій науковій розвідці знаходимо підтвердження деяких висновків цієї дослідниці. Жінки виявляли значно більшу, ніж чоловіки, готовність поділитися своїми почуттями з друзями; віддавали перевагу спілкуванню віч-на-віч, а не пліч-о-пліч, як то полюбляють робити чоловіки; і обговорювали ширше коло питань, порівняно з чоловіками. Жіноча дружба, як здається, більшою мірою орієнтована на людину, в той час як чоловіча — на діяльність. Дружні стосунки у жінок видаються більш «цілісними», а в чоловіків вони більш «сегментовані». Жінки можуть казати, як встановлено в одному дослідженні, що у них менше друзів, але їхні дружні стосунки носять інтимніший характер. [12]

Ці відмінності підсилюються технічним розвитком. Візьмемо, прикладом, телефон. Для жінок телефон слугує головним засобом для підтримки дружніх стосунків, даючи їм можливість зв'язуватися в умовах знаходження на великій відстані та зростлого часового тиску. Для чоловіків же телефон — слабкий замітник спільної діяльності, яка лежить в основі їхньої дружби. Чоловіки, зазвичай, використовують телефон значно меншою мірою для підтримки близьких стосунків. «Для мене друзі зовсім не те, що для неї, — сказав один чоловік соціологу Каген Walker. — Я їм не уподібнююсь. Не кидаюся до телефону і не дзвоню, щоб запитати: «як ся маєте?»» А інший чоловік порівнював свої стосунки з друзями й ті дружні стосунки, що їх мала його партнерка:

У мене зовсім не так, як у Lois — жінки, з якою я живу, та жінок з її групи. Вони справжні приятельки; дзвонять одна одній і розмовляють годинами; завжди займаються справами разом. Ми ж просто ніколи не були такими близькими друзями, і все. [13]

Навіть після того, як жінка проведе цілий день на роботі, де їй доводиться постійно розмовляти по телефону, виконуючи функції реєстраторки чи секретарки, вона значно частіше дзвонить увечері своїм друзям.

Позбавлена такого підживлення, чоловіча дружба з часом більше занепадає, ніж жіноча. «З роками знайомий чоловікам більш самоти, послаблення їхніх чоловічих зв'язків, поступове нашарування розчарувань у товаришах, почуття провини перед іншими від власних зрад — усе це просто пропускається повз увагу. Почасти це зу-

мовлене упокоренням. Ми знижуємо планку наших сподівань. Що старше ми стаємо, то більше ладні миритися з відсутністю в нас справжніх друзів серед чоловіків». [14]

Загалом, гендерні відмінності у дружбі мають тенденцію нагадувати достеменно те, що нам підказують здоровий глузд і псевдодокровення, які лунають у ток-шоу. Чоловіки стриманіші у своїх емоційних манерах і менш схильні до розкриття особистих почуттів, інакше вони ризикують набути репутації уразливої особи в очах інших чоловіків; жінки, як правило, більш відкриті й одкровенні. Однак це лише один бік справи. З огляду на ці особливості, може скластися враження, що чоловіки й жінки походять з різних планет, тоді як нерідко відмінності не мають абсолютно нічого спільного з гендером, а цілковито пояснюються *іншими* чинниками нашого життя — такими, як набутий нами досвід на робочому місці, наш подружній статус, наш вік, раса, етнос і сексуальна орієнтація. Ці чинники можуть більше сказати нам про те, які гендерні відмінності є «реальними», а які, насправді, є симптомами чогось іншого.

Безумовно, ми маємо водночас виявити обачність, аби не вдатися в цій справі до перебільшення. Як застерігає один психолог,

Існує тут, звичайно, небезпека «матеріалізації» гендерних відмінностей внаслідок заниження ролі інших чинників, які формують дружні стосунки людей ... Задля вичерпного аналізу феномена дружби потрібно дослідити низку соціальних та економічних чинників, які формують безпосереднє соціальне середовище індивіда, а не зосереджуватися виключно на якомусь конкретному з них ... Гендер, безумовно, справляє вплив на дружбу, але в який точно спосіб — це залежить від взаємодії з іншими чинниками, що разом утворюють персональний простір для товариськості, в якому пробуває людина. [15]

Насправді виявляється, що існує «значно більше подібностей, аніж розбіжностей у притаманних жінкам й чоловікам манерах поводження в дружбі», — пише психолог Paul Wright в огляді наявної літератури, присвяченій питанням гендерних відмінностей. Хоча це й правда, зауважує він, що жінки «дещо більше схильні до наголошення на персоналізмі, самовиявленні та турботливості», а чоловіки «з децю більшою вірогідністю зосереджують свою увагу на зовнішньому інтересі та спільній діяльності», ці відмінності «не є значними, а в багатьох випадках вони настільки невиразні, що їх важко розпізнати». Більше того, помічено, що ці відмінності, як правило, суттєво меншають і практично зникають у міру того, «як тіснішають дружні стосунки і збільшується їхня тривалість». [16]

Приміром, обираючи собі найкращого друга, жінки й чоловіки звертають увагу на ті самі чесноти, шукаючи людину, з якою можна було б спілкуватися і вступати у близькі й довірчі стосунки. І більшість з нас — 75% жінок і 65% чоловіків — обирають своїм найкращим другом представника тої самої статі. Навіть коли жінки й чоловіки не підшукують собі «найкращого друга», вони, зазвичай, сподіваються знайти схожі якості в потенційному приятелі. Як жінки, так і чоловіки звертають увагу на одні й ті самі ознаки близькості стосунків. Справді, Wall зі своїми колегами, обстеживши п'ятдесят вісім чоловіків середнього класу, виявила шаблон поведінки — віддання переваги конфіденційному й довірчому характеру стосунків над просто задоволенням від чиеїсь компанії, який більшою мірою відповідав британським жінкам середнього класу, а не британським чоловікам середнього класу. Особливого здивування це, щоправда, не викликає; усі ми — жінки й чоловіки — знаємо, що від нас очікують почути у відповідь на запитання про те, які вимоги ми висуваємо до друзів і що ми цінуємо в них. [17]

Проте безсумнівно, те, як ми поводимо себе в дружбі, насправді виявляється не зовсім рівнозначним тому, як ми можемо це собі уявляти. Відмінності у самовиявленні, як свідчить практика, дуже незначні. Дружні стосунки між чоловіками, як здається, будуються на «неперервності, відчутній підтримці та надійності, взаєморозумінні та сумісності» — якостях, які ґрунтуються радше на поділених відчуттях, а не на постійній і тривалій взаємодії з метою їхнього підтримання. Однак дружба чоловіків зорієнтована також і на «самовиявлення і саморозкриття, спільність розваг, переплетеність життєвих шляхів і априорну значущість» — так само, як і жіноча.

У цікавому дослідженні соціолога Helen Hacker по-іншому висвітлено питання гендерних відмінностей у дружбі. Досліджуючи приклади одностатевої дружби, Hacker встановила незначні відмінності у саморозкритті між жінками й чоловіками. Однак коли дослідниця зайнялася вивченням питання різностатевої дружби, з'ясувалося, що чоловіки виявляють більшу відвертість, аніж жінки, що можна пояснити, якщо ввести в наше рівняння коефіцієнт гендерної нерівності. Більше того, чоловіки намагаються приховувати свою слабкість, тоді як жінки воліли б приховати свою міць. Як і в інших дослідженнях, присвячених проблемам мовлення й спілкування, у розвідці Hacker робиться висновок про те, що стильові особливості дружби варіюються не внаслідок певних рис, притаманних тому чи іншому гендерові, а, натомість, вони залежать від гендеру особи, з якою дружать. [18]

Загалом, у більшості досліджень, присвячених оцінюванню досвіду міжособистісного спілкування, стильових особливостей підтримання дружніх стосунків або ступеня саморозкриття, виявлено небагато (а то й взагалі не виявлено) суттєвих відмінностей між жінками й чоловіками, пов'язаних з поведінням у дружбі. Понад те, внаслідок того, що зараз критерії оцінювання визначаються під впливом «жіночих» моделей близькості стосунків, пригаданні чоловікам стилі підтримання близьких стосунків стають непомітними. Річ не в тім, що чоловіки не виражають почуття близькості, просто вони роблять це в інший спосіб. Психолог Scott Swain доводить, що чоловіки, насправді, виказують близькість, «обмінюючись послугами, залучаючись до конкурентної боротьби, жартуючи, поплескуючи по плечу, пожинаючи спільні здобутки та втягуючи один одного в ту чи іншу діяльність». Це відбувається частенько непомітно, під час здійснення діяльності, а не навпрост. Один із чоловіків, яких інтерв'ював Swain, висловився так:

Я гадаю, що чоловічі характеристики [*sic!*] це цілісне поняття, просто цілісна річ, пов'язана із чоловіком як таким. Приміром, коли ви йдете і займаєтеся спортом зі своїми братами, приємно гаючи разом час, ви просто ... робите це. І є також речі, які ви переживаєте — глибоко емоційно — разом зі своїм найкращим другом-чоловіком ... ви обидва переживаєте. І цю особливу приємність можна пояснити наступним чином. З більшістю дівчат ви не вибираєтеся на пиво й на забави. Звичайно, можна і з ними, але це вже буде щось зовсім інше. Я маю на увазі, що це вже емоції іншого роду. Лишень з хлопцями можна пережити подібне. [19]

А що можна сказати про «відмінності» у стильових особливостях дружби, пов'язані з користуванням телефону? Можливо, можна погодитися з тим, що жінки частіше користуються телефоном для підтримання дружніх стосунків, але цей факт може також пояснюватися тим, що чоловіки вважають телефон предметом неособистої сфери і трактують дружбу як щось відмінне від розв'язання бізнесових питань по телефону. Інакше кажучи, гендер не можна вважати одною-єдиною змінною у прогнозуванні манери користування телефоном для підтримання дружніх стосунків. За повідомленнями Вагбага Ванк, чоловіки виявляють точно таку саму готовність захищати своїх друзів, звертатися, в разі необхідності, до них по допомогу і, кинувши свої справи, поспішати на допомогу своїм друзям, як і обстежені нею жінки. Більше того, жінки так само, як і чоловіки, здатні збагачувати свої дружні стосунки такими традиційно «чоловічими»

чеснотами, що цінуються в дружбі, як надійність, відданість, обов'язковість, і саме завдяки цим якостям жінки нерідко високо дорожать дружбою у своєму соціальному світі. [20]

Можливо, якнайточнішого прогнозування наших шаблонів дружніх стосунків можна досягти завдяки поєднанню гендеру з іншими чинниками. Приміром, в деяких дослідженнях, які засвідчували наявність гендерних відмінностей, працюючі чоловіки порівнювалися з жінками-домогосподарками. Проте, певна річ, той факт, працює людина поза домом, чи ні, посутньо впливає як на якісні характеристики, так і на кількість наших дружніх зв'язків. «Негнучкі вимоги, що їх висуває до нас місце роботи, у поєднанні зі сподіваннями культурного ґатунку щодо наших сімейних ролей принаймні з неменшою силою можуть визначати природу соціальних зв'язків чоловіків, як і соціально затребувані здатності та вподобання, що їх можуть мати чоловіки», — пише соціолог Ted Cohen. Ті, хто працюють поза домом, задовольняють свої потреби у близькості в сім'ї, а, отже, в дружбі вони шукають товариськості. Це справедливо як для жінок, так і для чоловіків, які працюють поза домом. Натомість ті, хто сидять удома з дітьми, потребують друзів задля реалізації своїх потреб і в близькості також, оскільки діти, попри всю нашу любов до них, не здатні підтримувати близькі стосунки у формі взаємного саморозкриття зі своїми батьками (та ми й не хотіли б цього). Оскільки залишаються вдома з дітьми переважно жінки, саме вони мають «у своєму житті менше часу для дозвілля і менші можливості зав'язування товариських стосунків, ніж більшість чоловіків». [21]

ЩО ІЩЕ ВПЛИВАЄ НА НАШУ ДРУЖБУ?

Соціологи, що досліджують вплив раси, етносу, віку, класу чи сексуальності на суспільне життя, стверджують, що відмінні від гендеру чинники можуть ускладнювати прийнятну гендеризацію дружби. Расизм, наприклад, безпосередньо впливає на досвід дружніх стосунків у чорношкірих чоловіків і жінок. Приміром, прояви байдужості й неемоційності у чоловіків можуть бути адаптивною стратегією для «маскування таких болісних емоцій, як сором і смуток, навіяних неспроможністю протистояти орієнтованому на більшість суспільству». З іншого боку, чорношкірі чоловіки демонструють неабияку емоційну виразність, як правило, виявляючи почуття гніву й обурення на адресу існуючої соціальної структури. (Таким чином, характерні для чорношкірих чоловіків експресивні стилі, які можуть

сприйматися білошкірими членами суспільства як невіддільна частина культури чорношкірих, насправді є адаптивними стратегіями реагування на свавілля й несправедливість расизму та економічну нерівність.) «Для чорношкірих чоловіків у нашому суспільстві, — пише журналіст Martin Simmons, — світ становить вороже й небезпечне місце — джунгли». Дружба — це стратегія виживання: «Я і він проти світу». [22]

Клас також формує емоційний досвід чорношкірих чоловіків. Дружба поміж чорношкірими чоловіками — представниками робітничого класу нерідко носить тісний характер і відзначається проявами саморозкриття, почасти з огляду на спільність політичної ідеології. Однак ті чорношкірі чоловіки, що просуваються нагору у своїй кар'єрі, мають менше друзів, які до того ж не є надто близькими, порівняно зі своїми одноплемінниками з робітничого класу, почасти через те, що вони прийняли традиційні визначення маскулінності. Хоча таке пошанування може становити корисну риторичну стратегію опору расизмові, це може мати негативні наслідки для стосунків поміж представниками чоловічої та жіночої статі і для самих чоловіків. Як стверджує Shanette Harris, саме ті стратегії, до яких вдаються чорношкірі чоловіки з метою «забезпечити права й можливість виживання» американським чоловікам африканського походження, можуть, з іншого боку, призвести до такої погано адаптованої поведінки, як членство в бандах, а також зумовити менші економічні можливості, порівняно з тими, яких можна було б запобігти, прийнявши традиційну чоловічу лінію поведінки. Вона доходить висновку, що визначення маскулінності потрібно «переформулювати, вилучивши з нього ідеї домінування й вищості». [23]

Вік і подружній статус теж справляють вплив на шаблони дружніх стосунків. Приміром, неодружені чоловіки, порівняно з чоловіками одруженими, більше схильні підтримувати тісню й близьку дружбу і з жінками, і з іншими чоловіками. А динаміка самих дружніх стосунків має тенденцію згладжувати гендерні відмінності. Наприклад, коли відстежуються тривалість і близькість дружніх стосунків, у жінок не виявляють дотримання стилю «віч-на-віч», а у чоловіків — стилю «пліч-о-пліч», що їх передбачають дослідники. Жінки й чоловіки однаковою мірою готові до самовиявлення у взаємодіях сам на сам зі своїми близькими, давніми друзями. [24]

Скрупульозно проаналізувавши суперечливі дані, можна таки виявити деякі гендерні відмінності у дружбі, що заявляють про себе з певною послідовністю. І більшість із них стосується сексуальності: чи то уникнення її — в разі одностатевих друзів, чи стикан-

ня з нею — у разі різностатевих друзів. Дружба між особами різної статі майже завжди ускладнюється сексуальним притяганням. «Чоловіки не можуть мати дружніх стосунків із жінками, — пояснює Harry своїй знайомій Sally у творі «When Harry Met Sally» [«Коли Harry зустрів Sally»]. — На заваді цьому завжди стає секс».

Утім, Harry лише наполовину мав рацію. Проблема сексу справді заявляє про себе в разі різностатеві дружби поміж гетеросексуальними жінками й чоловіками. Майже неминуче. Однак чоловіки й жінки все ж таки *можуть* бути друзями. Просто це складніше. Практично всі чоловіки й жінки, яких опитувала Lillian Rubin, повідомляли про сексуальне напруження, яке виникало в їхніх дружніх стосунках з представниками протилежної статі, заважаючи стабільності й надійності цих взаємин. «Щойно стосунки набувають сексуального характеру, як я починаю проявляти готовність багато в чому йти на поступки», — зізнається одна жінка, пояснюючи, чому вона не хоче змішувати ці два різновиди взаємин. Інша жінка так витлумачувала існуючу в її житті суперечність:

Я б дружила із чоловіками, але я не впевнена у своїй здатності належним чином справлятися із взаєминами такого роду. Якщо з'являється сексуальне тяжіння, воно справляє руйнівну дію на дружбу, інакше — триває уся ця невизначеність. Виходячи зі свого досвіду, можу сказати, що це проблема — як у одному, так і в іншому випадку.

Я колись підтримувала дружні стосунки з одним хлопцем, який не дозволяв собі жодних сексуальних пропозицій, і мені це так само не дуже подобалося. Через це я почувала себе непривабливою і нездатною викликати бажання. Справа навіть не в тому, що мені дуже хотілося переспати з ним, просто я хотіла, щоб у нього виникло таке бажання. [25]

Коли ми говоримо про когось, що це «просто друг», ми, зазвичай, понижуємо місце цієї людини в космічній ієрархії важливості. Проте не погіршимо ми так само проти істини, заявивши, що дружба вважається чистішою і тривалішою, ніж сексуальні зв'язки. У нашому світі коханці можуть з'являтися і зникати, однак друзі — це ті, що залишаються назавжди. Саме цим можна пояснити той факт, що нерідко ми зізнаємося і в тому, що не хотіли б «руйнувати» дружбу, перетворивши її на сексуальний зв'язок. Ця суперечність — з одного боку, вивищення коханця над другом у виразі «просто друг», а, з іншого, надання другові вищого рангу, ніж коханцю у висловлюванні бажання не «руйнувати» дружбу — теж може знаходити своє роз-

в'язання в гендерований спосіб, який, утім, становить цілковиту протилежність тій поведінці, якої ми, як правило, очікуємо від жінок і чоловіків. Зрештою, зазвичай, саме жінки, а не чоловіки намагаються зберегти кохання друга й сексуальний потяг коханця окремо одне від одного і саме чоловіки воліли б привносити в дружбу сексуальність.

Оскільки емоційна відвертість — рідна сестра вразливості й залежності й з огляду на те, що ці почуття супроводять сексуальні стосунки із жінками, більшість чоловіків повідомляють, що їм зручніше розкривати свої істинні почуття не перед близьким другом чоловічої статі, а перед другом-жінкою. Ознака емоційної відкритості та вразливості у стосунках з іншим чоловіком пов'язана з другою суттєвою гендерною відмінністю у дружбі — неоднаковим впливом гомофобії. Гомофобія становить один з головних засадничих принципів одностатевої дружби для чоловіків і практично нічого не важить для жінок. Гомофобія — це більш ніж просто незрозумілий, з погляду логіки, страх перед гомосексуалістами та ненависть до них; це ще й побоювання, що інші помилково прийматимуть тебе за гея. Згадаймо про всі ті речі, які роблять люди задля того, аби ні в кого не виникло «хибної думки» про них — починаючи від манери ходити й розмовляти до особливостей в одязі та в поведінці і до стилю взаємин з друзями.

Стосовно чоловіків сама по собі дружба може вважатися проблемою, яка потребує пояснення. Відчувати потребу, проявляти турботу, бути емоційно вразливим і відкритим у стосунках з іншим чоловіком — усі ці ознаки не узгоджуються з традиційними уявленнями про чоловічий характер. Як пише один соціолог,

Основоположним припущенням, яке мають робити друзі один стосовно одного, полягає в тому, що кожний виходить за рамці простого подання себе відповідно до «соціальних приписів». Це неминуче робить дружбу дещо ненормальною формою взаємин, оскільки найнадійніша перевірка особистої відвертості становить порушення правил громадської пристойності. [26]

Отже, торкнутися щонайменшою мірою питання про чоловічу дружбу означає викликати «привид» гомосексуалізму. У вступі до своєї книжки на тему чоловічої дружби Stuart Miller пише, що перша людина, у якої він взяв інтерв'ю, професор філософії, сказав йому: «Чоловіча дружба. Ви хочете сказати, що збираєтеся написати про гомосексуалізм?» У наступному інтерв'ю — на цей раз з професором у галузі природничих наук — реакція опитуваного була та-

кою самою. «Вам слід проявити обережність. Ви розумієте, звичайно, що люди можуть подумати, що ви пишете про гомосексуалізм». «Куди б я не пішов, — продовжує Miller, — усюди стикався з одного роду неправильним уявленням. З дивним відчуттям необхідності пояснювати, від самого початку, що моєю темою не є гомосексуалізм». А Lillian Rubin зазначала, що «зв'язок між дружбою та гомосексуалізмом дуже поширений серед чоловіків». [27]

Гомофобія становить невіддільну складову наявного в чоловіків і жінок досвіду фізичної близькості. В одному відомому експерименті, проведеному на початку 1970-х років, учениці середньої школи поводити себе так, як це було прийнято поміж близьких друзів ХІХ ст. Вони трималися за руки, стискали одна одну в обіймах, сиділи, обвинувивши сусідку рукою, і цмокалися в щічку, коли розставалися. Їх наставляли поводити себе так, аби ні в кого не склалося враження, що їхня поведінка носить сексуальний характер. І все ж таки, попри це, їхні однокашники витлумачували таку поведінку як ознаку того, що ці дівчатка були лесбіянками, і піддавали їх остракізму. Серед чоловіків, так само, гомофобія накладає обмеження на вираження близькості. Один чоловік так пояснював, чому йому здалося б дивним бажання стиснути в обіймах свого кращого друга, якби воно в нього виникло:

Хлопці більш суворі й ділові, і якщо ти стискатимеш в обіймах іншого чоловіка, це не свідчитиме про твою мужність. Це учинок, не гідний мужчини, хоча, можливо, як ви розумієте, нічого такого, що суперечило б природі чоловіка, тут нема. Проте хтось може розцінити цей учинок як не характерний для представників чоловічої статі, а тобі б не хотілося, щоб інші подумали, що ти — ви мене розумієте — не справжній мужчина чи ... а тобі б не хотілося бути парією. Гадаю, нікому б не хотілося бути парією. [28]

Деякі мої студенти чоловічої статі недавно зізналися, що коли вони бувають у кіно з другом чоловічої статі, вони намагаються залишити порожнє крісло між собою, щоб — як висловився один з них — «це не виглядало так, що ми там, ви розумієте, 'разом'».

Для чоловіків чи жінок, які «ви розумієте, разом» — тобто для лесбіянок і чоловіків-геїв — різностатєва і одностатєва дружба нерідко мають різне стильове забарвлення. У проведеному 1994 р. опитуванні Peter Nardi та Drury Sherrod встановили значну схожість у шаблонах одностатєвої дружби, характерних для геїв і лесбіянок. І ті, й ті цінують тісну, близьку дружбу, у подібний спосіб визначають поняття близьких стосунків і подібним чином поведуться зі свої-

ми друзями. Виявлених дослідниками відмінностей було дві — одна стосувалася того, як вони справляються з конфліктом, а друга — проявів сексуальності в їхній дружбі. Наприклад, чоловіки-геї значно більшою мірою схильні привносити сексуальність у свою одноставову дружбу, порівняно з лесбійками. «Подібно до своїх гетеросексуальних сестер, лесбійки здатні підтримувати одна з одною дуже близькі й приємні стосунки дружнього характеру, не ускладнюючи їх проявами сексуальності», — пише Lillian Rubin. Хоча, можливо, було б перебільшенням стверджувати, слідом за Rubin, що несексуального характеру дружба між чоловіками-геями є «рідкісною», згадані гендерні відмінності між лесбійками та геями підкреслюють той факт, що гендер, а не сексуальна орієнтація слугує нерідко ключовим визначником нашого інтимного досвіду. Для чоловіків-геїв це може означати те, що секс менш важливий, а не те, що дружба більш важлива. [29]

Зрештою, чоловіки-геї до того ж значно частіше повідомляють про підтримання ними різноставової дружби, порівняно з лесбійками, у яких, за їхніми словами, мало (а то й взагалі немає) друзів чоловічої статі. Проте лесбійки значно частіше зав'язують дружбу з гетеросексуальними жінками, ніж чоловіки-геї — з гетеросексуальними чоловіками. Дружні стосунки лесбійок, як правило, цілковито обмежуються жіноцтвом — гетеросексуальної чи гомосексуальної орієнтації. Натомість, чоловіки-геї знаходять собі друзів серед гетеросексуальних жінок і серед інших гомосексуальних чоловіків. «Лесбійки, очевидно, відчувають, що в них більше спільного з гетеросексуальними жінками, ніж з чоловіками — чи то гомосексуальної, чи гетеросексуальної орієнтації», — пише один коментатор. [30]

Звичайно, так воно і є. Гендер один з ключових визначників в їхньому соціальному житті. І все ж таки чоловіки-геї та лесбійки поділяють і одну важливу особливість побудови своїх дружніх стосунків. Тоді як гетеросексуали проводять чітку грань між друзями та сім'єю, багато хто з геїв і лесбійок змішує ці дві категорії близьких людей, як через необхідність (декого виганяють з їхніх сімей, коли вони перестають приховувати свою ідентичність), так і за власним вибором. «У людини так багато близьких друзів», — зауважує герой-гомосексуаліст в удостоєній Pulitzer-премії п'єси Wendy Wasserstein «The Heidi Chronicles» [«Хроніки Хайді»]. «І в нашому житті наші друзі — це наші сім'ї». [31]

ІСТОРИЧНА «ГЕНДЕРИЗАЦІЯ» ІНТИМНОГО ЖИТТЯ

Ці три головні відмінності — різний ступінь сексуального напруження в різностатевих дружніх стосунках, неоднаковий вплив гомофобії та гендеровані відмінності у шаблонах дружніх стосунків, характерних для чоловіків-геїв та лесбіянок, — потребують деякого пояснення. Наприклад, Lionel Tiger наголошував на еволюційних доісторичних вимогах мисливства та ведення війни як на причинах того, чому чоловіча дружба видається йому значно глибшою за жіночу. Сучасним дослідникам не бракує причин для пояснення того, чому жіноча дружба глибша й інтимніша за чоловічу. Втім, багато які з цих причин виявляються тавтологіями, в яких гендер виступає водночас і залежною, і незалежною змінною. Характерні для чоловіків і жінок шаблони дружніх стосунків відрізняються, оскільки, ну як вам сказати, жінки й чоловіки різні. Чоловіки відзначаються більшим розвитком інструментальної жилки і орієнтованістю на виконання завдань, жінки більш експресивні і здатні до співпереживання. І їхні дружні стосунки, отже, описуються в тій самій термінології. Подібні пояснення мало що прояснюють.

Дехто з авторів пропонує психоаналітичні пояснення. Приміром, такі науковці, як Lillian Rubin та Nancy Chodorow, будучи водночас і соціологами, і психологами, доводять, що, як пише Rubin, «традиційна структура батьківських функцій іде у супрязі з розвитковими завданнями дитячого періоду та культурними приписами стосовно маскулінності й фемінності, виорюючи відмінності у психологічній структурі жінок і чоловіків». Набуті нами досвіди дружби, кохання й інтимних стосунків становлять результат відмінних розвиткових завдань, які постають перед хлопчиками й дівчатками, коли вони намагаються пізнати себе й набути відповідної ідентичності. Хлопчик повинен відокремитися від своєї матері — джерела любові, піклування й прив'язаності — і встановити свою незалежність. Він навчається применшувати важливість цих переживань, оскільки вони, на його думку, можуть зробити його зніженим. Отже, емоційна близькість нерідко зводить нанівець або зменшує сексуальний потяг у чоловіків. Натомість у дівчаток тривала пов'язаність з матір'ю гарантує неперервність емоційності, любові й піклування: фактично, вона стає підґрунтям для жіночого досвіду сексуальної інтимності, а не її запереченням. Унаслідок цього відокремлення й індивідуалізація становлять більшу складність для жінок; прив'язаність і близькість важче даються чоловікам. Ця сув'язь чинників спричиняється до того, що

жінки «гостріше відчувають потребу як у прив'язаності, так і в залежності, порівняно з чоловіками». [32] (Див. розділ 4, де вичерпніше описано цей процес.)

Хоча подібні пояснення і звучать переконливо, вони майже не враховують різке варіювання у гендерному розвитку та стильових особливостях дружніх стосунків, що його ми спостерігаємо в інших культурах. Приміром, у деяких суспільствах хлопчики змушені все ще проходити через суворий ритуал відокремлення від своєї матері; і тим не менш, вважається, як і раніше, що саме вони, а не жінки ведуть більш глибоке й емоційне внутрішнє життя і підтримують ближчі й виразніші дружні стосунки. Наприклад, антрополог Robert Brain докладно описує низку суспільств в Африці, Південній Америці та Океанії, в яких чоловіки вибудовують надзвичайно тісну чоловічу дружбу, ритуально пов'язуючи себе один з одним «як довічні товариші, кровні брати чи навіть як символічне 'подружжя'». [33]

Психоаналітичні пояснення стають нам почасти в пригоді, але і їх потрібно застосовувати в рамках більш великомасштабної історичної трансформації, частину якої вони становлять. Уявлення про те, що хлопчики й дівчатка мають настільки відмінні між собою розвиткові завдання, само по собі є продуктом соціальної, економічної та культурної трансформації європейського та американського суспільства, яка відбулася на зламі XIX–XX століть. Ця трансформація складається з кількох компонентів, які докорінно змінили зміст і досвід дружби, кохання та сексуальності. І Rubin, і Chodorow визнають це. «Суспільство і особистість перебувають у безперервному взаємозв'язку між собою, — пише Rubin. — Прагнення особистих змін, яке не супроводжується зусиллями щодо зміни інституцій, в рамках яких ми живемо й зростаємо, приречене, відтак, лише на обмежений здобуток». [34]

Стрімкий темп індустріалізації розірвав зв'язок між домом і роботою. Тепер чоловіки покидають димівку і подаються працювати на заводи чи в офіси — у місця, де вираження вразливості чи відкритості може дати потенційному супернику економічну перевагу. Чоловіки «навчаються» бути інструментальними у своїх дружніх стосунках з іншими чоловіками; у дружбі чоловіки стали «шукати не близькості, а товариськості, не відвертості, а відданості». Романтична чоловіча дружба, так славно оспівана в міфах і легендах, була в Америці історичним артефактом. [35]

Разом з тим, розмежування сфер діяльності спричинилося до того, що жінки продовжували залишатися експертами з домашніх справ. Жінки ставали дедалі більшими майстринями вираження емо-

дійних почуттів, у міру того, як чоловіки відходили від цього експресивного стилю. Окремі сфери діяльності зумовили не лише просторове розмежування між домом і місцем роботи; це явище поділило ментальний і соціальний світи на дві доповняльні половинки. Чоловіки уособлювали риси й почуття, пов'язані з місцем роботи: конкурентоспроможність, індивідуальні досягнення, інструментальна раціональність, тоді як жінки культивували лагідніші домашні чесноти любові, піклування й співчуття.

Ототожнення, в культурному сенсі, фемінності з емоційною близькістю перебільшувало гендерні відмінності у дружбі, коханні та сексуальності. Тож ці відмінності становили *результат* широко-масштабних соціальних та економічних змін, а не їхню причину; недопущення жінок до місця роботи було одним-єдиним найважливішим диференційним чинником. Це, знову ж таки, той випадок, коли гендерна нерівність породжувала, власне, відмінності, які потім узаконювали нерівність. А на ідеологічному рівні, триумф самостійності як найвищої мети індивідуального розвитку в поєднанні з панівним ідеалом партнерського шлюбу — шлюбу, побудованого на вільному виборі двох людей, які присвячують себе, емоційно, виключно одне одному — підсилювали зростання гендерного розриву в емоційній виразності. Коли ми почали одружуватися з любові, ми злили воедино сексуальну пристрасть і глибоку дружбу — вперше в історії. (Згадаймо, як греки колись утримували ці три різновиди зв'язку — шлюб, секс і кохання — цілком нарізно.)

І, нарешті, поява сучасного гомосексуаліста створила величезне ускладнення для конструювання гендерованих способів любові. Французький філософ Michael Foucault доводив, що «зникнення дружби як соціальної інституції і проголошення гомосексуалізму соціальною/політичною/медичною проблемою — один і той самий процес». До настання ХХ ст. слово *homosexual* описувало поведінку, а не ідентичність. Однак, щойно це слово перейшло з категорії прикметника до категорії іменника, гомофобія стала набувати дедалі більшої значущості в житті чоловіків. Гомофобія збільшує гендерні відмінності між жінками й чоловіками, оскільки «потенційна тінь гомосексуального інтересу, яка лягала на будь-які зв'язки між чоловіками, зумовлювала те, що чоловіки змушені були постійно усвідомлювати і стверджувати свою відмінність і від жінок, і від гомосексуалів», — пише соціолог Луппе Segal. [36]

Індустріалізація, культурні ідеали партнерського шлюбу і розмежування сфер діяльності та поява сучасного гомосексуаліста — усі ці одночасно діючі сили створили арену, на якій ми набували досвіду

інтимності та емоційного життя. Поділ її на дві доповняльні гендеровані царини — невіддільна складова оповіді про наше гендероване суспільство.

КОХАННЯ І ГЕНДЕР

Розмежування сфер діяльності справило також глибокий вплив на наш досвід любовних стосунків. Як і дружба, кохання має свою історію: його зміст і способи вираження міняються з часом. «Пристрасні прив'язаності між молодими людьми можуть виникати і справді існують у будь-якому суспільстві, — пише історик Lawrence Stone, — але соціальна прийнятність цього почуття надзвичайно варіювалася з часом і в просторі та залежно від класу, зазнаючи диктату передусім культурних норм і порядку врегулювання питань власності». Як і в разі дружби, жінок стали вважати мисткинями кохання — зверніть увагу на те, що майже всі газетні шпальти з порадами на теми кохання та взаємин пишуться для жінок і жінками — тоді як спроби чоловіків виразити почуття любові оцінюються за критеріями, що набули характеристики «жіночі». «Почасти, причина того, що чоловіки справляють враження люблячих істот у значно меншій мірі, ніж жінки, — стверджує соціолог Francesca Cancian, — полягає в тому, що поведінку чоловіків оцінюють за жіночими мірками». Це знецінює і витісняє один різновид прояву любові, підміняючи його іншим. До «його» способів вираження кохання належать сексуальна пристрасть, практичні аспекти постачання й захисту, забезпечення матеріально-го виживання і взаємодопомога. «Її» способом прояву любові вважалося поділяння почуттів, взаємна емоційна залежність, піклування у формі спілкування. [37]

Не завжди бувало так. Середньовічні трубадури XI–XIII століть описували незгасну пристрасть як ознаку кохання, притаманну як жінкам, так і чоловікам. Проте романтична любов, що її вони оспівували, вважалася також соціально руйнівною, загрозовою для могутності церкви, держави й сім'ї. Отже, на момент XVI та XVII століть «в кожній книзі порад, в кожному медичному трактаті, в кожній настанові та релігійній проповіді ... рішуче відкидалися і романтична пристрасть, і хтивість як прийнятна основа для шлюбу». На початок XVIII ст. погляди пом'якшали, і з'явилися поради робити подружній вибір на основі любові й закоханості — за умови, звичайно, що обидва сімейства схвалюють його, і в разі приблизно однакового соціального й економічного статусу осіб, що беруть шлюб. [38]

І лише починаючи з ХІХ ст. кохання стало звичайним досвідом пар, і стало вважатися, що це «нормально й справді гідно похвали для молодих чоловіків і жінок — закохуватися, а ті, що не зазнали такого незборимого переживання десь в юності чи в молодості, викликали підозру, що з ними щось неладне». Однак у датованих ХІХ століттям шлюбних порадниках кохання рідко згадувалося як причина для одруження. Насправді, кохання «подається радше як продукт шлюбу, а не як його передумова». Утім, наприкінці століття «кохання виграло свою битву по всій лінії фронту у вищих шарах середнього класу. Відтоді його вважають найважливішою передумовою шлюбу». [39]

Тож, кохання, яким ми його знаємо — основа шлюбу, сексуальності та сім'ї — явище відносно недавнє. Немає також і підстав вважати повсюдно поширеним у світі уявлення про кохання як про підмурок шлюбу і/або сексуальних стосунків. Виявляється, що кохання відносно рідко коли становить основу сексуальної активності. Як виявлено, кохання й секс якнайбільше пов'язані між собою в тих культурах, де жінки й чоловіки більш нерівноправні і де жінки матеріально залежні від чоловіків. Там, де жінки й чоловіки є взаємно залежними і відносно рівноправними, кохання й секс, як правило, не ототожнюються одне з одним. Навіть у нашому суспільстві кохання може супроводжувати, а може й не супроводжувати сексуальну активність чи сімейне життя, зазначаючи до того ж своїх злетів і падіння. У своїй класичній натепер статті соціолог William J. Goode зазначав, що небагато свідчень на доказ того, що ідея романтичного кохання була вельми поширеною чи щиро сповідуваною всіма прошарками американського суспільства. [40]

ГЕНДЕРОВАНЕ КОХАННЯ, АМЕРИКАНСЬКИЙ СТИЛЬ

Починаючи із середини ХІХ ст., як пишуть історики, під коханням стали розуміти ніжність, безвладність та емоційну виразність. І кохання дедалі більше ставало справою жінки, а цариною його була домівка. На маскулінному місці роботи панували грубість і дух суперництва; відчувався тут і «безкрай пустелі», і «лють конкурентної боротьби», а це вимагало від чоловіків стримування своїх емоцій; дім мав бути місцем, де мужчина «шукає прихистку від прикростей і гризот, які несуть із собою заняття бізнесом, чарівного відпочинку від напруження, релаксації після турбот завдяки взаємним ніжнос-

тям», — так пояснював виниклу тенденцію у 1827 р. один діяч Нової Англії. Жінки, про яких казали, що їм притаманні «всі найм'якші чесноти людяності», стали жрицями кохання. (Це розмежування емоційних сфер не було для жінок ні здійсненням сподівань, ані вирашним здобутком. Насправді, жіноча емоційність — як сформулював один речник-унітарій, жінки «призвичаєні частіше відчувати, ніж мислити» — слугувала головним виправданням для недопущення жінок до робочих місць, коледжів та університетів і кабін для голосування.) [41]

Розмежування сфер діяльності «фемінізувало» і почуття кохання, отже на сьогодні кохання означає «надмірне наголошення на розмовах і почуттях, містифікацію матеріальної основи прив'язаності, а також схильність ігнорувати фізичну любов і практичні аспекти піклування та взаємної допомоги». Чоловіча манера кохання, зосереджена на «практичній допомозі, спільній фізичній діяльності, розважанні разом і сексі», зазнала пониження до «менш ніж» жіночого стилю. Ці відмітні стилі кохання становлять продукт великомасштабних трансформацій, які створили сучасну систему гендерних стосунків, і вони такою ж мірою є причиною гендерної нерівності, як і результатом раніше існуючих гендерних відмінностей. Вони становлять результат гендерної нерівності; ці відмінності, як пояснює нам психолог Carol Tavris, виникають, «тому що від жінок сподіваються, їм дозволяють і від них потребують виявлення певних емоцій, а від чоловіків очікують і вимагають їх заперечення чи стримування». Вони є джерелом такого ступеня непорозуміння між жінками й чоловіками, що виникає нерідко таке відчуття, що ми походимо з різних планет, або, принаймні, за висловом Lillian Rubin, ми — «близькі чужинці». [42]

Розглянемо, наприклад, класичну сварку типу «він сказав/вона сказала» стосовно того, чи справді ми кохаємо свого партнера. Ось що сказав один чоловік у бесіді з Lillian Rubin:

Чого вона хоче? Доказів? Вона їх має, хіба ні? Хіба б я збивався з ніг, роздобуваючи всяку всячину для неї — для того, наприклад, щоб утримувати цей будинок — якби я не кохав її? Навіщо чоловічій робити подібні речі, якщо не з тієї причини, що він кохає свою дружину та дітей? Йй-бо, не можу уявити собі, чого вона хоче.

Ййого дружина говорить дещо зовсім інше. «Недостатньо того, що він підтримує нас і турбується про нас. Я ціную це, але мені б хотілося, щоб він ділився думками зі мною. Мені потрібно, щоб він розповідав мені про свої почуття». Ці два зізнання відповідним чином ілюструють відмінності між «ййого» та «її» розумінням любові. [43]

А чи так воно є насправді? Емпіричні дослідження гендеру кохання виявляють менше відмінностей і меншої значущості, ніж ми могли б очікувати. Приміром, в одному недавньому огляді літератури встановлено, що досвід і погляди у жінок і чоловіків були статистично подібними стосовно сорока дев'яти із шістдесяти корелятивів кохання. А ті відмінності, що їх ми дійсно знаходимо, іноді становлять протилежність тому, чого ми могли б сподіватися. Візьмімо, приміром, отриманий постулат мудрості про те, що жінки — романтична стать, а чоловіки — раціональна, практична стать. Зрештою, за жінками закріпилося амплуа експертів з емоційних питань домашнього масштабу та першорядних споживачів романтичної літератури, газетних шпальт із порадами стосовно емоційної сфери та банальностей телевізійних ток-шоу. Деякі наукові дослідження підтверджують ці стереотипи. В одному з досліджень повідомлялося, що чоловіки проявляли більшу схильність реагувати на такого роду ефемерні якості, як фізичний вигляд, коли вони закохувалися, і значно частіше зізнавалися в тому, що з легкістю підпадали під чари представниць протилежної статі. Проте більшість досліджень показала, що чоловіки виявилися більш послідовними прибічниками ідей романтичного кохання, ніж жінки. (З іншого боку, чоловіки, як правило, були водночас і більш цинічними у питаннях щодо кохання.) [44] Скидається на те, що чоловіки проявляють більшу готовність вірити в міфи про кохання з першого погляду; як правило, швидше закохуються, ніж жінки; більш схильні нав'язувати знайомства, спонукувані бажанням зустріти своє кохання, однак разом з тим вони ладні і швидше розлюбитися. Романтичне кохання для чоловіків — ірраціональне, спонтанне й непереборне почуття, яке вимагає дії. Хто, як не чоловічина, спитаємо ми, міг би, слідом за Casanova, сказати: «що не викликає жодного сумніву, так це те, що ми позбудемося бажання, яке вони викликають у нас, бо хто ж бажає того, чим володіє». [45]

Жінки ж, з іншого боку, демонструють більш «прагматичну позицію» стосовно можливості закохатися та розлюбити і, крім того, виявляють більшу готовність до переживання почуття закоханості до чоловіків, яких вони люблять. Саме для жінок характерне те, що, закохавшись, вони прагнуть глибше пережити цей стан. В одному з експериментів було встановлено, що після всього-на-всього чотирьох побачень чоловіки виявляли майже вдвічі більшу, порівняно з жінками, готовність визначити ці свої стосунки як кохання (у співвідношенні 27% до 15%). Однак на момент двадцять першого побачення свою закоханість визнали 43% жінок, тоді як кількість таких чоловіків становила лише 30%. Дослідники пишуть:

Якщо під «більш романтичним» ставленням ми розуміємо швидкість прояву почуття і готовності до дії, то, здається, чоловіча стать більшою мірою заслуговує цієї характеристики. Якщо ж, з іншого боку, під цим епітетом ми маємо на увазі переживання емоційного виміру романтичного кохання, тоді жіноча стать може претендувати на приписування їй «більш романтичної» поведінки дещо розсудливішого та раціональнішого стибу. Жінка робить вибір і віддається своєму почуттю не так швидко, як чоловік, але, закохавшись, вона проявляє більшу безоглядність у переживанні ейфорійного та ідеалістичного вимірів кохання. [46]

Попри той факт, що чоловіки швидше ладні зізнатися в тому, що розлюбили, саме жінки виступають ініціаторами в більшості розривів. І, крім того, жінки, очевидно, легше схиляються до того, аби визнати своїх колишніх романтичних партнерів друзями, ніж чоловіки. Після розриву чоловіки — як прийнято вважати, менш емоційний гендер — частіше за жінок повідомляють про відчуття самотності, депресію та безсоння. Це рівною мірою стосується і стану після розлучення: одружені чоловіки живуть довше, і в емоційному відношенні вони ведуть здоровіший спосіб життя, ніж розлучені чи одинокі чоловіки; неодружені жінки живуть довше, і почувуються вони значно щасливішими за одружених жінок. [47]

Незважаючи на те, що деякі гендерні відмінності, буває, і підтверджують, і спростовують традиційні гендерні стереотипи, маємо певні свідчення стосовно того, що цих відмінностей значно поменшало за минулі кілька десятиліть. Наприкінці 1960-х років William Kerhart у своєму опитуванні, яке охоплювало понад одну тисячу студентів коледжів, ставив таке запитання: «Якби характер хлопця (дівчини) в усьому іншому відповідав би вашим запитам, але ви не кохали його (її), то чи одружилися б ви із цією людиною?» У 1960-х роках Kerhart встановив різкі відмінності між чоловіками, які вважали, що про шлюб без кохання не могло бути й мови, та жінками, які виявляли більшу схильність допускати, що відсутність кохання не обов'язково могла б завадити їм взяти шлюб. (Пан Kerhart відніс це за рахунок економічної залежності жінок, чоловіки в такому разі мали «розкіш» одружуватися з любові.) [48]

Починаючи з 1960-х років соціологи продовжували ставити це запитання, і з кожним роком ставало все менше жінок і чоловіків, які виявляли готовність одружуватися з якоюсь іншою причиною, окрім любові. На середину 1980-х років 85% як жінок, так і чоловіків вважали подібний шлюб для себе неможливим; а в 1991 р. 86% чоловіків і 91% жінок відповіли на це запитання категоричним «ні». Карди-

нальніша зміна в цьому питанні серед жінок засвідчує, як докорінно змінилося життя жінок під впливом жіночого руху: економічна незалежність жінок тепер також дарує жінкам розкіш одруження виключно з любові.

Проте подібні дослідження дали дуже різноманітні результати в різних країнах, що дозволяє зробити висновок про те, що наші визначення кохання, очевидно, більшою мірою обумовлені культурними особливостями, а не гендером. Коли це саме запитання поставили у 1992 р. студентам в Японії та Росії, їхні відповіді суттєво відрізнялися від отриманих в Америці. Відсоток російських жінок (41%) і чоловіків (30%), які ствердно відповіли на це запитання, перевищував відповідний показник серед японців (20% чоловіків і 19% жінок) та американців (13% чоловіків і 9% жінок). І тоді як американки й японки виявили трохи меншу готовність, порівняно з чоловіками, дати ствердну відповідь, російські жінки значно випередили в цьому російських чоловіків. [49]

Цілком можливо, що на прояв кохання впливають інші чинники, підсилюючи його чи послаблюючи. Пригадуєте раніше згадану пару, заяви якої про те, що б вони хотіли знайти одне в одному, здавалося, промовисто засвідчували нездоланні гендерні відмінності? Однак два ці зізнання можуть сказати нам більше про трансформацію кохання у шлюб, ніж про глибоко вкорінені особистісні відмінності між жінками й чоловіками. Сенсаційне дослідження в цьому розрізі було проведено соціологом Cathy Greenblat. Пані Greenblat опитала групу жінок і чоловіків, запропонувавши їм два наступні запитання якраз перед їхнім одруженням: «Звідки ви знаєте, що ви кохаєте цю людину?» і «Звідки ви знаєте, що ця людина вас кохає?» [50]

До взяття шлюбу відповіді засвідчували значні гендерні відмінності, які підкуповували своєю щасливою симетрією. Чоловік «знав», що він кохає свою майбутню дружину, виходячи зі своєї готовності багато зробити для неї, принести себе в жертву заради неї, з радістю відкласти свої справи, аби купити квіти для неї або в якийсь інший відчутний спосіб засвідчити свою любов — готовності, так би мовити, кинути все серед ночі і мчати години три поспіль у страшенну снігову заметіль лише через те, що вона відчула себе нещасною. За щасливим і прийнятним збігом обставин, їхні майбутні дружини «знали», що їх кохають, саме через те, що чоловіки були готові піти на такі надзвичайні жертви, аби продемонструвати своє почуття. Жінка «знала», що вона кохає свого майбутнього чоловіка, оскільки вона мала бажання турбуватися про нього, опікуватися ним і підтримувати його, виражати свою дбайливість і ніжність. І, на щастя, чоловіки

«знали», що їх кохають, тому що жінки піклувалися і дбали про них і виявляли почуття турботи.

Ось так: гарненько і абсолютно симетрично. Потім Greenblat взяла інтерв'ю у двадцяти п'яти пар, які були одружені принаймні десять років. Вона додала нове запитання, а саме: чи задавалися вони питанням щодо того, чи кохають вони своє подружжя, і чи кохає їх їхнє подружжя. У жінок, здебільшого, не було жодних сумнівів у тому, що вони продовжують кохати свого чоловіка, але вони висловлювали значні сумніви щодо того, чи все ще кохає їх їхній чоловік. Натомість, чоловіки не мали сумніву в тому, що їхня дружина кохає їх, але всерйоз сумнівалися в тому, що вони ще кохають свою дружину.

Не важко було б витлумачити ці дані як свідчення існування гендерної відмінності: чоловіки швидше закохуються, але і розлюбити їм також трапляється раніше від жінок. Проте подібне дослідження може більше розповісти нам про спосіб, у який структура шлюбу трансформує нашу здатність кохати і бути коханим. Зрештою, коли ви одружені, у вас уже небагато можливостей дійсно покинути свої справи, для того щоб вчинити щось екстраординарне, демонструючи у такий спосіб свою любов. Ви живете разом, щодня повертаєтеся додому з роботи — одне до одного і спільними зусиллями ростите дітей. Хоч це і можна вважати, на мою чи вашу думку, само по собі доволі героїським учинком, у чоловіків при цьому не виникає відчуття, що вони виражають свою любов у спосіб, до якого вони, як їм «відомо», вдаються, коли когось кохають. Таким чином, у них може закратися сумнів, чи насправді вони кохають свою дружину. Натомість, в умовах нуклеарної сім'ї у приміському будинку на одну родину жіночий стиль кохання доповнюється домашнім піклуванням і догляданням. Отже, жінки були впевнені, що вони все ще кохали своїх чоловіків, але їм бракувало впевненості в тому, що їхні чоловіки кохали їх.

«Прочитувати» ці відмінності як свідчення чогось суттєвого щодо жінок і чоловіків означало б випускати з виду структурний вплив сучасного сімейного усталення і спосіб, у який ці структурні узвичаєння доповнюють деякі стилі взаємин і пригнічують інші. Навіть якщо жінки й чоловіки не походять з різних планет, сучасний острів нуклеарної сім'ї може виявитися чужинною територією для чоловічого способу вираження кохання, яке вони відчувають. Це може означати, що нам потрібно розширити нашу здатність до прояву кохання, урізноманітнюючи способи його вираження відповідно до тої чи іншої ситуації.

Наша теперішня фемінізація кохання, як стверджує психолог Carol Tavris, справляє шкідливий вплив на життя жінок.

Фемінізація кохання в Америці, прославляння жіночої манери любові не має нічого спільного з коханням поміж окремишніми індивідами. Це оспівування романтичного, емоційного кохання, яке живить міф про засадничі, питомі відмінності між жінками й чоловіками. Це підтримка протиставлення між коханням жінок і роботою чоловіків. За таких умов жінкам важко думати про свої власні таланти та устремління — всі свої зусилля вони зосереджують на знайденні і збереженні пана Right. [51]

На щастя, стверджує Francesca Cancian, кохання не потребує фемінізації. Чоловіча манера кохання — «практична допомога та практична діяльність» — є, зазначає вона, «такою ж невіддільною складовою кохання, як і вираження почуття». І, крім того, фемінізація кохання на кшталт вираження почуттів, піклування та близькості завуальовує здатність жінок до інструментальних, орієнтованих на діяльність форм кохання, і, таким чином, фактично заморожує чоловіків і жінок у рамках шаблонів поведінки, які приховують деякі їхні риси, так начебто, якщо людина не лівша, то вона ніколи навіть і скористатися не може своєю лівою рукою. Пані Cancian ставить важливе запитання: «Хто більше кохає, — запитує вона, — пара, яка звикла ділитися одне з одним більшістю своїх переживань, але рідко удається до співпраці чи надання одне одному практичної допомоги, чи пара, яка має традицію взаємодопомоги у численних критичних ситуаціях і співробітництва у веденні домогосподарства, але рідко обговорює свої особисті переживання?» Очевидно, робить висновок Cancian, нам потрібно виробити більш вичерпне й універсальне визначення кохання, яке мало б об'єднати індивідуальний розвиток, взаємну підтримку і близькі стосунки і яке здатні пережити рівною мірою і чоловіки, і жінки. [52]

Висновок

Кохання і дружба — це, можливо, найвірніші стежини до самих себе, і разом із сексуальністю (тема наступного розділу) вони є найголовнішими шляхами, що їх ми обираємо в нашому суспільстві для самопізнання. «Кохання дає нам ідентичність, чесноти, ролі, за допомогою яких ми розкриваємо самих себе і, поза тим, добираємо собі партнерів, здатних розділити наше щастя, сприяти розквіту наших

достойнств, підтримати нашу віру в самих себе і слугувати втіхою й розрадою в атмосфері анонімності, безликісті чи може й розчарування, якою пронизано громадське життя», — пише Robert Solomon. Наші друзі, зазначає Lillian Rubin, «це ті, що видаються нам здатними пробуджувати найкращі часточки нашого «я», попри навіть те, що вони приймають і наш темніший бік». [53]

Однак дружба така мінлива. «На відміну від шлюбу», — пише Lillian Rubin — дружба «тримається виключно на емоційних узах. Без якогось суспільного договору, обрядовості, присягання на вірність і сталість у збереженні дружби, вона стає не лише якнайбільше занедбаним соціальним зв'язком нашого часу, але й, дуже часто, нашими якнайтендітнішими взаєминами». Такими самими є і любовні стосунки, що потребують уваги й піклування у світі, який, здається, має для нас наготові нескінченну вервечку збентежень і вивертів. Сексуальні зустрічі ще більш ефемерні і дарують у будь-який окремий момент лише якнайбільш скороминущу обіцянку тривалого емоційного зв'язку.

Аби жити повнокровним життям, повноцінно переживати всю гаму задоволень, досягати глибокого емоційного зв'язку з коханцями й друзями, ми маємо пам'ятати, яким чином гендер докладається і не докладається до вибудовування нашого емоційного життя. Удавання, що жінки й чоловіки таки походять з різних планет, прирікає нас, у найкращому випадку, на випадкову міжпланетну подорож у супроводі перекладачів і техперсоналу. Я б волів, аби перекладачі залишалися вдома і щоб ми навчилися більшою мірою виявляти себе. Кохання й дружба — питомі людські переживання, і з ними ми маємо справлятися власними силами. Як писав колись видатний британський письменник Е.М. Forster про палкі людські взаємини — «чоловіки й жінки здатні на довготривалі стосунки і не приречені задовольнятися лише нагодами електричної розрядки».

ГЕНДЕРОВАНА СЕКСУАЛЬНІСТЬ

Сексуальність — це щось таке, що ми створюємо самі.

MICHEL FOUCAULT

Підозрілими видаються лише ті люди, які нікого не кохають.

RITA MAE BROWN

У жодній сфері нашого інтимного життя гендерна відмінність не проявляється з такою силою, як у наших сексуальних стосунках. Проте навіть тут, як ми побачимо, наявні ознаки змін і тенденція до зближення. У той час як дружба і кохання стають «фемінізованими» — тобто модель прийнятної поведінки починає нагадувати те, що ми іменуємо традиційно «жіночими» моделями близькості, — сексуальність дедалі більше «маскулінізується». «Маскулінізація сексу» — включно з гонитвою за вдоволенням у власних інтересах, зрослою увагою до оргазму, збільшенням кількості сексуальних партнерів, загальним інтересом до сексуальних експериментів і відокремленням сексуальної поведінки від кохання — почасти є результатом технологічної трансформації сексуальності (від контролю народжуваності і до інтернету), а почасти — реалізацією даної сексуальною революцією обіцянки щодо більшої сексуальної свободи за менших емоційних і фізичних наслідків.

Якнайбільше ця сексуальна революція переймалася відмовою від подвійного стандарту Вікторіанської доби, який, зрештою, був просто датованою ХІХ століттям версією міжпланетарної теорії гендеру. Згідно з її авторами, жінки й чоловіки становлять різні види. Як писав у 1881 р. ушавлений французький історик Jules Michelet,

Жінка робить усе зовсім не так, як робимо це ми [чоловіки]. Вона думає, розмовляє і вчиняє по-іншому. Її смаки відрізняються від наших. Навіть кров у її жилах тече не так, як у наших, у неї вона час

від часу струмує як пінистий гірський потік ... Їсть жінка не так, як ми — не так багато і не ті страви. Чому? Головно тому, що вона інакше перетравлює їжу. Її органи травлення щомиті стурбовані лише одним: вона жадає всіма своїми нутроцями. Глибока чаша любові (що зветься тазом) — це море мінливих емоцій, які заважають нормальному функціонуванню травної системи. [1]

Секс незмінно вважався чимось негативним для жінок — нездоровим і неетичним — тоді як до сексу чоловіків ставилися поблажливо, а то навіть і з захохотанням. «Більшість жінок (на щастя для них) не надто поійняті сексуальними почуттями будь-якого роду», — писав один лікар (очевидно, чоловічої статі) у 1890-х роках. [2]

Навіть після того, як Alfred Kinsey завершив свої новаторські дослідження сексуальної поведінки, що їх він проводив упродовж десятиліття після Другої світової війни, цей подвійний стандарт аж ніяк не похитнувся. Як він писав у 1953 році,

Ми не знали, наскільки схожими можуть бути особи жіночої та чоловічої статі у своїх сексуальних реакціях і якою мірою вони можуть різнитися між собою. Ми увічнювали стародавні традиції стосовно того, що особи жіночої статі відзначаються уповільненим реагуванням, що на тілі жінок більше еrogenних зон, що жінки раніше дозрівають у сексуальному відношенні; ми перебували в полоні уявлення про те, що існують засадничі відмінності у природі оргазму в жінок і у чоловіків і що емоційна складова є вагомішою в сексуальній реакції жінок, а також під впливом інших ідей, які не ґрунтувалися на науковому масиві даних — і які зараз представляються нам цілком неправильно. Тепер виявляється, що ті самі прийоми, що пропонувалися у шлюбних посібниках, як у стародавніх, так і в сучасних, і спричинилися до деяких відмінностей, які нами вважалися внутрішньо притаманними особам жіночої та чоловічої статі. [3]

На переконання Kinsey, особи чоловічої та жіночої статі демонструють, в принципі, однакову фізичну реакцію, однак чоловіки більшою мірою відчувають вплив психологічних чинників. Зверніть увагу, як у вищенаведеному уривку Kinsey робить висновок, що порада фахівців фактично створює значною мірою відмінності між жінками й чоловіками. В одному огляді підручників з гінекології, виданих у період з 1943 р. до 1972 р. підтверджується цей факт. Його авторами встановлено, що в багатьох підручниках стверджується, що жінки не можуть переживати оргазм під час зносин. Автор одного з підручників зауважував, що «сексуальне вдоволення є цілком второрядним, а то й взагалі відсутнім» у жінок; інший описував «майже універ-

сального характеру фригідність» жінок. З огляду на такі припущення, немає нічого дивного в тому, що жінкам радили імітувати оргазм; авжеж, вони були не здатні отримувати його навсправжки. «Слушною видається рекомендація жінкам вдаватися до безневинного імітування сексуальної чутливості; в дійсності чимало жінок, спонукувані бажанням догодити своєму чоловікові, опановують навичку такого безневинного удавання», — ось у такий спосіб радили гінекологам в одному посібнику порушувати це питання зі своїми пацієнтками. [4]

Подвійний стандарт зберігся і до сьогодні — проявляючись, можливо, не так у тому, що ми реально вчиняємо, як у тому, що ми про це думаємо. Чоловікам, як і раніше, дано здобувати статус, а жінкам — його втрачати від сексуального досвіду: він жеребець, який перемагає; вона шльондра, яка «здається». Хлопчиків навчають, як спробувати себе у сексі; дівчаткам дають поради стосовно того, як уникати хлопчачих приставань. «Уся сіль цієї забави була в тому, як схилити дівчину, — розповідав один чоловік соціологу Lillian Rubin. — Ви очікуєте, що вона упіратиметься; вона мусить, якщо їй не байдуже, яка в неї буде репутація. Однак ви продовжуєте напірати. Було тут і нервово збудження від дотикання до неї і від її дотиків, але, мушу зізнатися, не покидало мене й відчуття звитяжця, а уява малювала, що я розповідатиму хлопцям у школі наступного дня». «У мене було таке відчуття, що мені слід прагнути цього якомога частіше, — розповідав інший. — Гадаю, це можна пояснити тим, що, раз ти хлопець, від тебе очікують, що у тебе виникатиме таке бажання». [5]

Подвійний стандарт у сексуальній сфері — це значно більше, ніж випадок окремого, але рівнозначного сценарію, іншими словами: значно більше, ніж існування однієї сексуальності для марсіан, а іншої — для мешканок Венери. Подвійний сексуальний стандарт сам є продуктом гендерної нерівності і сексизму — нерівноправного розподілу влади в нашому суспільстві на підставі гендеру. Гендерна нерівність підсилюється через те, що ми ладні припускати, що чоловіки більш сексуальні за жінок, що чоловіки завжди домагатимуться сексуальних побачень задля ствердження себе як мужчини, і що жінки — або радше «пані» — чи то не мають сильних сексуальних потягів, чи змушені постійно контролювати свої почуття, аби не зажити сумнівної репутації. За таких поглядів секс постає як суперництво, а не як засіб єднання; коли трапляється сексуальне вдоволення, воно нерідко розглядається як «його» перемога над «її» опором. Сексуальність стає, за словами адвоката-феміністки Catharine MacKinnon, «загвіздком гендерної нерівності». [6]

Жінок виховують у дусі, що бути сексуально активною чи «неперебірливою» означає переходити межі норм жіночості. Ці норми запроваджуються не лише чоловіками, але й, ясна річ, іншими жінками й інституційовані церквою, державою та навчальним закладом. Заняття сексом перетворюють гарних дівчаток у поганих, тож більшість жінок сповідує культурний стандарт сексуального мінімалізму — поменше партнерів, поменше поз, менше вдовolenня і менше сексу без емоційного зобов'язання. Така ідеологія прирікає жінку на очікування свого Прекрасного принца, який має звільнити її, збудити її своїми ніжними цілунками і вивільнити пристрасть, яка жевріє під її холодною маскою.

Подвійний сексуальний стандарт запроваджується із значно більшою жорсткістю, ніж будь-яка ідеологічна відмінність у чоловічих і жіночих шаблонах поведінки у дружбі й коханні. Як наслідок, найчастіше суттєві гендерні відмінності ми спостерігаємо саме в сексуальності. Прикладів цих відмінних схем не забракне — і в наших помислах, і в бажаннях, і в реальних учинках. Приміром, замислимося над тим, що «вважається» сексом. Коли вимовляють слово *секс*, жінки й чоловіки нерідко розуміють під цим різні речі. В одному дослідженні перед моногамними гетеросексуальними парами у віці приблизно сорока п'яти років було поставлене запитання: «Скільки разів ви займалися любов'ю минулого тижня?» Як встановили дослідники, чоловіки, з незмінною послідовністю, називали трохи більші цифри, ніж жінки. Про що це може свідчити — може, про кращу пам'ять? Про чоловічі хвастощі? Про потаємні амурні справи? Про самотницькі втіхи? Коли ж дослідники розширили коло запитань, з'ясувалося, що різниця в підрахунках була зумовлена розбіжністю у кваліфікуванні поняття «займатися любов'ю». Жінки лічили одну сексуальну зустріч як один раз, тоді як чоловіки підраховували кількість зазначених ними оргазмів. Отже, в той час як жінка може сказати: «Ну, минулого тижня ми тричі займалися любов'ю», її чоловік може сказати: «Ну, дайте пригадати, це відбувалося тричі, але одного разу ми займалися цим двічі [мається на увазі, що він зазнав два оргазми], тож, я гадаю, відповіддю буде чотири».

Різниця у способах підрахунку виявляє глибші розбіжності в розумінні вираження сексуальності. Уявлення жінок про те, що секс тотожний усьому контактowi, дає їм трохи ширший діапазон сексуальної активності, яка вважається сексом. Зосередження чоловіків на оргазмі як визначальній ознаці сексу цілком у руслі їхньої схильності виключати всі акти, окрім власне зносин, із поняття «займатися сексом». Оральна чи мануальна стимуляція вважаються «прелю-

дією» для чоловіків і «сексом» для жінок. Чоловіки не вважають за можливе занести зустріч на свій мислений рахунок, якщо при цьому не відбувається і зносин. Це нерідко призводить до ускладнення правил визначення «технічної незайманості». Недавній публічний семінар на предмет того, що вважається «сексуальними стосунками» у процесі імпичменту президента Clinton, — пряме тому підтвердження. Оскільки він і Monica Lewinsky не мали сексуальних зносин, а натомість займалися тим, що школярки в моїй середній школі звикли називати «все, окрім», Clinton доводив, що він не грішив проти правди, коли заперечував факт своїх сексуальних стосунків з Lewinsky. На його думку, як пояснював мені в роздягальні один з моїх приятелів, «це має місце лише тоді, коли відбувається вкладання». І це підтверджено деякими недавніми медичними дослідженнями; в недавню опублікованій статті у часопису «Journal of the American Medical Association» повідомляється, що сексом «вважають» лише власне зносини близько двох п'ятих опитаних. П'ятдесят дев'ять відсотків респондентів переконані, що орально-генітальний контакт виходить за межі поняття «мати сексуальні стосунки». [7]

Зносини і оргазм є важливішими формами вираження сексуальності для чоловіків, аніж для жінок. Цим обумовлене більше наголошення на статевих органах як єдиній найважливішій ерогенній зоні для чоловіків. Якщо чоловіча сексуальність є «фалоцентричною» — зосередженою довкола похвалання й насолоджування пенісом — то нічого дивного немає в тому, що чоловіки нерідко виробляють вигадливі стосунки зі своїми геніталіями, іменуючи їх «Willie», «John Thomas» чи «Peter» або даючи їм дотепні прізвиська, що походять від найменувань продуктів ширвжитку, на кшталт «Whopper» або «Big Mac». У чоловіків може виникати відчуття, що їхній пеніс — то невеличка особистість (а, може, й така, що почувається важливою персоною), яка може дозволити собі відмовитися поводити себе так, як вони від неї очікують. Якщо чоловіки не персоніфікують свій пеніс, вони уречевлюють його; якщо це не маленька особа, то тоді до нього можуть ставитися як до механізму, інструмента, «знаряддя». Чоловік проектує «холодність і твердість металу» на свою плоть — так пише французький філософ Emmanuel Reynaud. [8]

Мало хто з жінок іменує свої статеві органи; іще менше таких, хто ставиться до своїх геніталій, як до механізмів. Хіба можна уявити собі, щоб вони називали свій клітор «Shirley», а свої статеві губи «Sally Ann»? Насправді, жінки взагалі рідко посилаються на свої статеві органи, послуговуючись відповідними їм назвами, а іменують в цілому вульву, губи та клітор родовою назвою «пихва» [«vagina»] або навіть більш евфемістичним виразом «низ» чи «приватна сфера».

І дійсно, рідко коли можна стати свідком того, як жінка розмовляє зі своїми статевими губами. [9]

Тож, коли чоловіки й жінки думають про секс, вони частенько мають на думці різні речі. Фактично, роздуми про секс взагалі видаються гендерованим процесом. Чоловіки, як правило, думають про секс частіше за жінок. У недавньому великомасштабному опитуванні на сексуальну тематику, проведеному Національним центром дослідження громадської думки [National Opinion Research Center] (NORC) при Чикагському університеті, більш як половина (54%) опитаних чоловіків повідомляли, що вони думають про секс дуже часто, тоді як відсоток таких жінок становив 19%. Дві третини жінок повідомляють, що вони думають про секс не дуже часто, тоді як відсоток таких чоловіків становить 43%. Крім того, 14% жінок заявляють, що вони рідко чи ніколи не думають про секс, тоді як відсоток таких чоловіків становить лише 4%. [10]

Сорок років тому Alfred Kinsey зі своїми колегами встановив, що 89% чоловіків, які займалися мастурбацією, поринали у фантазії, тоді як серед жінок таких виявилось лише 64%. Існує також різниця і в тому, що саме «використовують» вони для розпалювання своїх фантазій. На сьогоднішній день близько однієї чверті (23%) чоловіків і 11% жінок використовують кінофільми чи відео категорії X; 16% чоловіків і 4% жінок звертаються до відверто сексуальних книжок і журналів. [11] А те, про що фантазують чоловіки, різко відрізняється від змісту жіночих фантазувань. Мною і моїм науковим асистентом протягом минулого десятиліття було зібрано зі слів студентів понад одну тисячу сексуальних фантазій. У цих фантазіях можна помітити виразні гендерні шаблони. Чоловіки, як правило, фантазують про незнайомок, нерідко і не про одну водночас, програючи у своїй уяві безліч добре спланованих сексуальних актів; жінки схильні до фантазування про те, як настроюватися відповідним чином перед заняттям любов'ю зі своїм хлопцем чи чоловіком, але рідко продумують поведінку в деталях. Розглянемо, наприклад, такі «типові» сцени — монтажні зібраних нами фантазій. Про наступне оповідали жінки.

Ми з моїм хлопцем на пустинному острові. Пальмові дерева покачуються від лагідного вітерцю, виблискуює пісок. Сонце пригріває, і ми якийсь час плаваємо в прохолодній прозорій воді, а потім виходимо на берег і лягаємо. Змащуємо одне одному тіло кремом для загару, і невдовзі починаються палкі поцілунки. Потім ми займаємося любов'ю на піску.

Ми з чоловіком на гірськолижному курорті, в котеджі, і скоро ніч. На дворі йде сніг, тож ми розвели вогонь у каміні і лягли на

хутрянйй килимок навпроти каміну. Попиваємо маленькими ковтками шампанське під потріскування вогню, а далі він цілує мене і знімає з мене блузку. Потім ми займаємося любов'ю.

Порівняймо їх з наступним монтажем типової фантазії, описаної чоловіком:

Я прогулююся вулицею, а ці дві неймовірно розкішні блондинки йдуть мені назустріч. Ми зустрілися поглядами і зрозуміли, що неминуче матимемо одне одного. Одна з них стає навколішки навпроти мене, розстібає мою ширіньку і дає мені такий сеанс розпалювання [blow job], якого я ще не зазнавав ніколи. Друга стягує з себе шорти і починає бавитися своїм тілом. Потім я займаюся нею, тоді як сама вона пожирає очима першу. Ми займаємося цим у всякий підказаний нашою уявою спосіб, а далі вони продовжують це самі, поки я відпочиваю, але, споглядаючи їх, я відживаю, і ми починаємо все з початку. Потім ми дружно піднімаємося і розходимося, широко посміхаючись. Жодного разу в житті ми більше не зустрінемося. [12]

Фантазії, про які розповідають чоловіки, нагадують ідеалізовані реалізації маскулінних сексуальних сценаріїв: зосереджена на геніталіях, орієнтована на оргазм і експлікована в просторі й часі послідовність сексуальних учинків. Тут відомо точно, хто і що робить, і саме кому, і достеменно в якому порядку. Фізичні характеристики інших учасників зазвичай вищою мірою деталізовано; найчастіше це незнайомки (або знамениті моделі чи акторки), вибрані з огляду на їхні фізичні дані. Рідко тут натрапляємо на фізичне налаштування на зустріч. Жіночі фантазії, натомість, рясніють описами обстановки — географічна й часова визначеність, подробиці в розташуванні реквізиту на кшталт свічників, килимів і келихів для вина. Учасниками сцен нерідко стають теперішні чи колишні партнери. Сексуальних подробиць якнайменше, зазвичай описи обмежуються туманними натяками на заняття любов'ю.

Отже, можна, очевидно, говорити про те, що у жінок сексуальна уява збіднена за рахунок високо розвиненої *сенсуальної* уяви; натомість у чоловіків внаслідок високо розвиненої сексуальної уяви виявляється збідненою почуттєва уява. (Ці відмінності проявляються як у разі гетеросексуальних, так і в разі гомосексуальних жінок та чоловіків, а це — ще одна ознака того, що засадничим компонентом у наших сексуальних сценаріях є гендер, а не сексуальна орієнтація.) Попри те, що є певні зрушення у жіночих фантазіях у бік сексуально відвертіших сцен і ознаки вільнішого послугування експлікованою мовою, це фантазування все ж таки виявляє як те, що ми

думаємо, так і те, про що, як нам здається, ми маємо думати, коли згадуємо про секс. [13]

Чим же можна пояснити цю різницю відмінності у ментальних образах? По-перше, звичайно, це зумовлено особливістю манери сексуального вираження. Порнографія займає особливе місце у розвитку сексуальності чоловіків. Майже всі чоловіки зізнаються в тому, що вони зазнали деякого впливу порнографії, принаймні у юнацькі роки; справді, саме в порнографічних журналах чи відеофільмах багато хто з чоловіків вперше бачить оголених жінок. Крім того, порнографія є мішенню чималого політичного протесту — як з боку еротофобного правого крила, представники якого вважають порнографію стежиною до занпащення людської гідності, ставлячи її в один ряд з інформацією щодо контролю народжуваності, гомосексуалізмом і абортми, так і з лав радикальних феміністок, які трактують порнографію як розпусний прояв жінконеуважливого ставлення, того ж таки стибу, що й згвалтування, подружнє кривдження і пошкодження геніталій.

Тоді як зусилля представників правого крила посилювали зайвий раз занепокоєння Америки всіма цими сексуальними проблемами, критика порнографії прибічниками радикального фемінізму внесла нові орієнтири в цю політичну дискусію, доводячи, що в той час, коли чоловіки споглядають порнографічні зображення оголених жінок, вони, фактично, долучаються до вираження загальнокультурної ненависті й зневаги до жінок. Порнографічні зображення говорять про підлеглість жінок; порнографія «робить сексизм сексуально забарвленим», за словами активіста John Stoltenberg. Йдеться не про белегристичні подання фантазій; маються на увазі документальні дані про згвалтування та тортури, причиною яких стає сексуальне збудження чоловіків. Ось як один речник порнографічного бізнесу й до того ж актор коментує своє «ремесло»:

Істинною причиною мого перебування в цій індустрії [порнографії] є можливість задовольнити бажання усіх тих чоловіків, які, в принципі, не надто зважають на жінок і хочуть бачити у засобах моєї індустрії чоловіків, які мають нагоду розквитатися з жінками, яких вони не могли мати, коли були малими. ...Тож, коли нам вдається виявляти перед жінкою чи якимось інакше брутальність сексуального роду, ми розраховуємося за їхні втрачені мрії. Я переконаний у цьому. Мені доводилося чути, як глядачі підбадьорювали мене, коли я витворював якусь непристойність на сцені. Коли я душив людину чи схилив когось до содомії або ж брутально поведився з кимсь, аудиторія схвалювала мій учинок, а після того, як я задовольняв свій потяг до збочення, глядачі аплодували. [14]

Спрямовані проти порнографії заяви феміністок про те, що порнографія спричиняється до зґвалтування або що вона робить нас черствими й байдужими до реального впливу справжнього насильства в житті жінок важко підтвердити фактичними даними. Небагато таких досліджень, в яких продемонстровано такий емпіричний зв'язок, хоча в декотрих задокументовано деякі незначні зміни у ставленні чоловіків безпосередньо після того, як вони відчувають на собі вплив насильницької порнографії. Проте, незалежно від того, існують чи ні якісь емпіричні дані про те, що порнографія сама по собі спричиняє зґвалтування чи насильство, фактом залишається приголомшлива різниця між нами: будь-якого дня у Сполучених Штатах трапляються чоловіки, що займаються мастурбацією перед зображеннями жінок, які зазнають сексуальних тортур, пошкодження геніталій, зґвалтування та насильства. Безумовно, це засвідчує різницю між сексуальністю жінок і чоловіків — важко уявити собі, що знайдеться багато таких жінок, які займаються мастурбацією, споглядаючи за відтворенням того, як Lorena Bobbitt напучує свого чоловіка. Насильство рідко набуває сексуального забарвлення для жінок; те, що такі образи можуть слугувати звичним чи випадковим імпульсом для багатьох чоловіків, повинно принаймні дати нам привід зупинитися на цьому. [15]

Порнографія, крім того, посилює маскулінізацію сексу. У типових сценах порнографічних відеофільмів секс постає жаданою річчю як для жінок, так і для чоловіків — навіть коли жінки не виказують бажання, коли їх примушують до цього чи гвалтують, виявляється, що вони, зрештою, хотіли цього. І жінки, й чоловіки завжди шукають нагоду для сексу, і ті, й ті негайно збуджуються і готові до зносин, а потім через п'ятнадцять секунд одночасно переживають оргазм. Сексуальність якого ґендеру нам це нагадує? В результаті, як пише активіст виступів проти порнографії John Stoltenberg, порнографія «зводить наклеп на жінок», але «говорить правду про чоловіків». [16]

З огляду на відмінності у сексуальній ментальності між чоловіками й жінками, немає нічого дивного в тому, що ми формуємо різну сексуальність, яка проявляється в наших поглядах і поведінці. По-перше, присутність у фантазіях жінок їхнього хлопця чи чоловіка свідчить про те, що для свого повного розкриття жіноча сексуальність часто потребує емоційного єднання. «Для того щоб секс дійсно ставив неабияку цінність для мене, я повинна переживати щось таке емоційне, — сказала одна жінка в інтерв'ю для Lillian Rubin. — Без цього це просто ще один вид спорту, щоправда він доставляє мен-

ше задоволення, бо коли я плаваю чи бігаю, опісля почуваюся чудово». Перший сексуальний досвід у жінок найчастіше вплетений у контекст відданих стосунків. [17]

Оскільки жінки схильні поєднувати секс і емоційну близькість, є всі підстави вважати, що вони менш зацікавлені у знайомствах на одну ніч і любовних пригодах, а також у відсутності моногамії. В одному дослідженні кількість жінок, які погоджувалися з тим, що знайомство на одну ніч є принизливим, була вищою приблизно на 20% (серед чоловіків цей показник становив 47%, а серед жінок — 68%). Чоловіки частіше ладні зраджувати своєму подружжю, що правда цей гендерний розрив значно поменшав за останні два десятиліття. І, звичайно, відокремлення сексу від емоцій означає, що чоловіки виявляють більшу, порівняно з жінками, схильність до того, щоб мати більше сексуальних партнерів. Рисунок 10.1 ілюструє цю відмінність, даючи, крім того, уявлення про те, як зменшувався цей гендерний розрив упродовж кількох останніх десятиліть. [18]

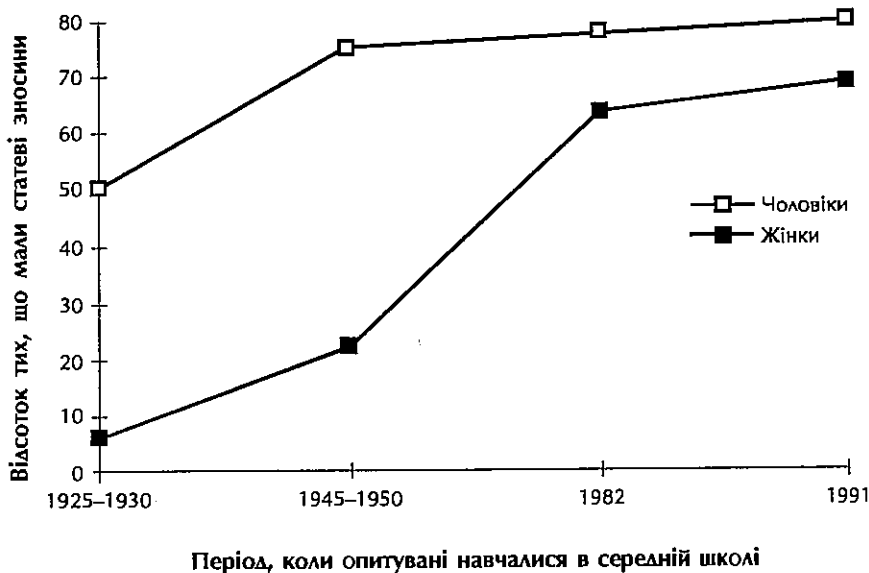

Рисунок 10.1. Тенденції у гетеросексуальному досвіді серед підлітків. З кн.: Pepper Schwartz and Virginia Rutter, *The Gender of Sexuality: Sexual Possibilities* [«Гендер сексуальності: Сексуальні можливості»] (Pine Forge Press, 1998), p. 165. Використано з дозволу видавця.

Ширший сексуальний репертуар у чоловіків зазвичай включає бажання займатися оральним сексом, до якого жінки, згідно з їхніми зізнаннями, виявляють значно менший ентузіазм. Як пояснювала одна жінка,

Мені подобається спускатися вниз по ньому. Це доставляє йому задоволення, істинне задоволення. Нічого неприємного в мене це не викликає. Не хочу сказати, що мені хотілося б робити це весь час. Не можу порівняти це з відвіданням торгів у Bloomingdale. Це я готова робити повсякчас. Утім це не порівняєш і з походом до дантиста. Це щось середнє між цими двома крайнощами. Ближче до Bloomingdale, ніж до дантиста. [19]

Однак, можливо, це зумовлено не так внутрішнім змістом цього акту, як гендером того, хто це робить. Наприклад, коли чоловіки описують свої переживання під час орального сексу, вони роблять це майже завжди з погляду влади. Незалежно від того, чи це фелляція («Я відчуваюся таким сильним, коли бачу, як вона стоїть навколішках переді мною»), чи куннілінгус («мати змогу збуджувати її своїм язиком дає мені відчуття своєї надзвичайної сили») — чоловіки переживають стан надавача чи одержувача орального сексу як прояв своєї сили. Натомість, жінки сприймають і надання, і одержання орального сексу з погляду безвладності — і не обов'язково внаслідок того, що їх примушують до цього, але в силу того, що для них чи то робити це самій, чи дозволити йому робити це — все одно означає «робити його щасливим». Тож оральний секс, як і зносини дозволяє йому почувати себе «як мужчина», незалежно від того, хто і що робить, і кому.

ГЕНДЕРОВАНА СЕКСУАЛЬНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ

Де шукати коренів сексуального гендерного розриву? Попри те, що ми зазнаємо постійного бомбардування сексуальними образами від мас-медіа і отримуємо уроки сексуальної моралі від наших батьків, наших учителів і наших релігійних інституцій, наші сексуальні знання ми здобуємо переважно в юності, а до нашої сексуальної соціалізації в юнацькому віці докладаються здебільшого однолітки. Ми дізнаємося самі і навчаємо одне одного стосовно того, що саме доставляє задоволення і чому, а потім практикуємо ці прийоми, допоки не досягнемо тих відчуттів, яких, зі слів інших, ми мали б зазнати.

Згадаймо, наприклад, ці «матчі з боротьби» у неповній середній школі — коли дві молоді особи намагаються домовитися, зазвичай без слів, про ступінь їхнього сексуального контакту. Як хлопець,

так і дівчина мають певні цілі, які, втім, можуть дуже відрізнятись. «Його» метою, звичайно, є домогтись свого — і для цього в його арсеналі є безліч маневрів, аргументів та інших стратегій, про які йому розповідали його друзі. «Її» метою може бути задоволення, але вона не забуває і про необхідність зберегти й захистити свою репутацію як «гарної дівчинки», що вимагає, аби вона виглядала спокусливою, але не як дівча «легкої поведінки». «Юнаки підходять до сексу зовсім з іншими сподіваннями й бажаннями, ніж молоді дівчата, — констатує Національний центр дослідження громадської думки (NORC) у своєму огляді з проблем сексу. — Молоді дівчата, вперше вступаючи в зносини, часто не знаходять особливого фізичного задоволення в цьому, і багато хто з них повідомляє про те, що її присилували до зносин». [20]

Простежимо за тим, як типові хлопець і дівчина продираються крізь суперечливість своїх бажань. Під час побачення, трохи вичекавши, він може вирішити, що вже час форсувати сексуальні стосунки і перейти від поцілунків (перша база) до торкання її груди (друга база). Майже повсюдно вважається «його» справою форсувати, а «її» справою — вирішувати, чи може вона дозволити йому це. Тож, він кладе руку їй на груди, поверх блузи. Вона дозволяє йому це.

Про що думає в цей момент наш герой, може: «М-м. Як приємно. Грудь у неї така ніжна й тепла. Я не проти, аби моя рука трохи полежала тут»? Малоймовірно. Якщо він типовий хлопець, то він уже має стратегію, як прокрастися під блузку. А що ж у неї на думці, може: «М-м. Як приємно. Мені це подобається більше, ніж тоді, коли це спробував зробити той інший хлопець кілька тижнів тому»? Вірогідніше, вона обмірковує таке: «Напевне, далі він спробує залізти під блузку. Чи хочу я цього? Як мені зупинити його, не образивши його почуттів?»

Щоразу, коли він думає про форсування подій, у нього майже не залишається часу для отримання насолоди, перед тим, як розробляти стратегію переходу до наступного етапу. І кожного разу вона має вирішити, чи треба запобігати цим його подальшим діям і як це зробити. Рідко хто з них обох уповні переживає трепет і задоволення від пізнання тіла одне одного. Насправді обидва вони далеко попереду, в майбутньому, в думках про наступний крок. Наша сексуальна соціалізація здебільшого робить акцент на прийдешньому, а не на сьогочасному; нерідко вона відбувається такою ж мірою у часі майбутньому, як і в теперішньому.

Якщо вони не перебувають в одному і тому «часовому поясі» — можете подумати ви — вони мають бути принаймні на одній і тій

самій планеті. (Авжеж, вони ж могли б бути кожний на Марсі чи Венері!) Однак навіть тут центри їхньої уваги не збігаються. Він може думати: «О, я вже дістався третьої бази! Не дочекаюсь, щоб розповісти про це іншим хлопцям!». Тоді як вона у своїх думках може перейматися іншим: «О, Боже, я дозволила йому зайти надто далеко. Сподіваюсь, нікому з моїх друзів не стане відомо про це!» Тож він обіцяє нікому не розповідати (хоч це може виявитися і брехнею) в обмін на отримання від неї дозволу піти трохи далі. Просторово, вони також перебувають у різних місцях — кожний зі своїми однолітками тієї самої статі, дбаючи про зміцнення та збереження своєї репутації. Як пише одна дослідниця-феміністка, «хоч сексуальний інтерес у молодих людей зосереджений на протилежній статі, оцінки для своїх сексуальних поглядів і досягнень вони шукають передусім у своїх однолітків тієї самої статі». З огляду на це просторове й часове роз'єднання — обидва перебувають у майбутньому і зі своїми однолітками тієї самої статі — можна лише дивуватися, як взагалі можуть виникати задоволення й близькість! [21]

Ця динаміка допомагає пояснити, чому молодь відчуває, вочевидь, такий значний тиск і чому так багато конфліктів у їхньому спілкуванні, серед яких, зокрема, той, що пов'язаний зі спробою хлопців зайти далі, ніж дівчата бажать того. Як трюїзм подається у присвячених сексуальним питанням дослідженнях той факт, що молоді хлопці й дівчата набувають сексуального досвіду з причин, відмінних від бажання близькості насолоди. Наприклад, психолог Charlene Muehlenhard вже понад десять років досліджує сексуальні контакти молоді. Нею встановлено, що чоловіки частіше від жінок (відповідно 57,4% та 38,7%) повідомляють про те, що їх було втягнено у небажані сексуальні стосунки шляхом зваблення — тобто інша особа загравала у такий спосіб, що даній особі було важко відмовитися. Серед тих, що мали небажані сексуальні зносини через те, що вони хотіли набути сексуального досвіду, щось обговорити або зав'язати довірчі стосунки, теж було більше чоловіків (33,5%), аніж жінок (11,9%). Переважали чоловіки (18,4%), порівняно із жінками (4,5%) і серед тих, хто зізнався, що вони вступали у сексуальні зносини через те, що не хотіли, аби їх приймали за гомосексуаліста, не хотіли виглядати сором'язливим, боязким або так, як не личить чоловікові чи жінці. Тиск однолітків виявився чинником для 10,9% чоловіків і лише для 0,6% жінок. [22]

На той момент, коли ми стаємо дорослими, ця соціалізована відстань між жінками й чоловіками може вилитися у жорстку форму нав'язаних нам відмітностей у нашому досвіді. Кожний гендер нама-

гається виразити різні почуття, має на то різні причини і опанує різний набір засобів вираження, тож може скластися враження, що ми первісно походимо з різних планет. У британському фільмі «Sammy and Rosie Get Laid» героїня-лесбіянка висловлює думку, що гетеросексуали заслуговують на жалощі. «Жінки проводять усе життя в намаганні прийти, і їм це не вдається, а чоловіки проводять усе життя в намаганні не прийти, і це їм також не вдається».

Вона має рацію. Оскільки багато хто з чоловіків переконані, що належне сексуальне функціонування передбачає здатність відтягнути еякуляцію, дехто розробляє стратегії для запобігання тому, що вони вважають передчасною еякуляцією — стратегії, що посилюють емоційну відстань, фалоцентризм, зосередженість на оргазмі та уречевлення. Ось як писав колись Woody Allen у традиції естрадної комедії середини 1960-х років. Описавши себе як «жерібця», Allen каже:

Коли, займаючись любов'ю, я докладаю зусиль, щоб [пауза] подо-
вжити [пауза] момент екстазу, я починаю думати про бейсболістів.
Так-так, зараз ви все зрозумієте. Отже, ми з нею дуже активно
займаємося любов'ю, і вона впивається в мене своїми нігтями, тож у
мене виникає думка, що мені краще швидше переключитися по-
думки на бейсболістів. Так ось, я уявляю собі, що є одна страта і
Giants грають биткою. Maus лінійним ударом відбиває м'яч праворуч
і перебігає до першої бази. Другої бази він дістається за блукаючої
подачі. Тепер вона впивається своїми нігтями мені в шию. Я приймаю
рішення замінити McCovey. [пауза через сміх] Alou різким ударом
підкидає м'яч угору. Haller відбиває м'яч і дістається першої бази,
Maus займає третю базу. Тепер я маю перше й третє положення. Дві
страсти і у Giants одна кругова перебіжка позаду. Я не знаю, до якої
стратегії вдатися: натиснути [squeeze] чи прослизнути [steal]. [пауза
через сміх] Вона під душем уже десять хвилин. [пауза] Далі я вам
нічого не розповідатиму, бо це надто особисте. [пауза] Команда Giants
виграла.

Читачів можуть вразити кілька речей — тінь насильства; те, що її вдовolenня якимсь чином наводить його на думку про бейсболістів; потреба перемоги у грі, а також сексуальні натяки, вплетені у спортивний лексикон. Текст містить також приголомшливе одкровення стосовно чоловічого сексуального дистанціювання. Цей винахід настільки успішний у відтягуванні моменту еякуляції (або будь-якого сексуального зв'язку), що оповідач, яким він постає перед нами, зовсім не зважає на переживання своєї партнерки. «Вона під душем уже десять хвилин», — зауважує Allen, так, начебто він це лише щойно помітив. Інші чоловіки описують докладно розроблений мислений

сценарій спортивних сцен, повторювання таблиці множення чи, як це було у випадку одного з моїх студентів, фахівця з хімії, повторювання строго по порядку періодичної таблиці елементів. Не дивно, що жінки часто губляться у здогадках, про що таке думають чоловіки під час сексу!

За умови «нормального» перебігу ми чітко бачимо гендеровані якості сексу. Ще одне підтвердження гендерованості сексу надходить з дослідження ситуацій, коли із цим не все гаразд. Наприклад, коли чоловіки шукають терапевтичних порад для розв'язання своїх сексуальних проблем, вони рідко жаліються на те, що не зазнають достатньої насолоди. Один мужчина із симптомом передчасної еякуляції, повідомляв, що в нього виникає таке відчуття, що він «не справжній мужчина», оскільки не «може задовольнити жінку». Інший чоловік, із проблемами ерекції, казав терапевту, що «справжній мужчина ніколи не повинен просити жінку про щось таке сексуальне» і що він «повинен бути в змозі зробити їй приємність, коли йому захочеться». Таким чином, кожний із цих чоловіків подавав сексуальну проблему в термінології гендеру; кожен побоюється, що його сексуальна проблема зруйнує його маскулітність, зробить його неповні справжнім мужчиною. Для них сексуальність — це не так взаємне задоволення, як функціонування гідротехнічної споруди. Не доводиться дивуватися, що чоловіки, описуючи сексуальний досвід, вживають словечка з професійного лексикону (на додаток до метафор на спортивну й воєнну тематику). Ми використовуємо «знаряддя», щоб «забезпечити виконання роботи», що означає, ясна річ, «отримати» оргазм, бо інакше ми переживаємо «занепокоєння станом експлуатаційних властивостей». Чоловіки, що мають сексуальні проблеми, рідко виступають у ролі гендерних нонконформістів, не здатних чи не бажаних дотримуватися норм чоловічої сексуальної відповідності. Ба більше, вони є занадто конформістами у тому, що стосується стандартів, які визначають сексуальну відповідність залежно від здатності функціонувати як добре змащений механізм. [23]

ПОДОЛАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО ГЕНДЕРНОГО РОЗРИВУ

Попри живучість гендерних відмінностей у сексуальних поглядах і поведінці, сексуальний гендерний розрив зменшився за останні роки, коли сексуальний досвід у жінок і чоловіків став виявляти все більшу схожість. Або ж, радше, жіночий досвід став більше нагадувати чо-

ловічий. Як я вже зазначав вище, наш досвід кохання фемінізувався, а наша сексуальність дедалі більше «маскулінізується». Тоді як сексуальна поведінка чоловіків майже не змінилася, сексуальність жінок зазнала різких змін і продовжує прискорено наблизитися до поведінки чоловіків. (Це, очевидно, водночас і бентежить, і жахає чоловіків.)

Почасти ця метаморфоза є наслідком технологічних проривів та ідеологічних зрушень, які стали відомі як сексуальна революція. Починаючи від 1960-х років отримання сексуальної втіхи як самоціль дедалі більше стає доступним для жінок, аналогічно тому, як належний і відносно безпечний контроль народжуваності і легалізація абортів уможливили цілковите відокремлення сексуального життя від репродуктивної функції. (Чоловіки, звичайно, завжди мали змогу отримувати сексуальну насолоду саму по собі; отже, у цьому сенсі жіноча сексуальність стала більше нагадувати чоловічу.) «Я гадаю, первісною метою сексу було народження іншої істоти; потім, на мою думку, секс став прислужуватися кохання; в наші дні він існує просто для покращення настрою», — ось так підсумував зміст цих зрушень п'ятнадцятирічний хлопець. Крім того, загальнопоширена сексуальна освіта зробила людей більшою мірою сексуально свідомими — однак не обов'язково сексуально активнішими. В одному недавньому огляді літератури, який охоплював п'ятдесят три дослідження, присвячені з'ясуванню впливу сексуальної освіти та ВІЛ-освіти на сексуальну активність, відзначалося, що у двадцяти семи з них не було виявлено жодних змін ступеня сексуальної активності, у двадцяти двох повідомлялося про помітний спад, відсунення моменту початку активності і зменшену кількість сексуальних партнерів. Лише в трьох дослідженнях було зафіксовано деяке зростання сексуальної активності, пов'язане із сексуальною освітою. Хотілося б думати, що сексуальна освіта дає людям змогу приймати *кращі* сексуальні рішення і сприяє більшій, а не меншій відповідальності. [24]

Ідеологічно фемінізм зробив отримання сексуальної насолоди — вираження сексуальної самостійності жінок — політичною метою. Жінки вже перестали вірити в те, що вони сексуально байдужі, пасивні й цотливі, як безстатеві ягоди. Представниці жіночої статі такою ж мірою мають право на насолоду, як і чоловіки. І, практично, вони тепер знають, як реалізувати його — відтоді, як феміністки донесли вістку про те, що одна феміністка назвала «міфом вагінального оргазму». Отже, фемінізм, почасти, чинив політичний опір тому, що можна було б назвати «соціалізованою асексуальністю» жіночої сексуальності. «Почасти фемінізм приваблював мене тим, що

наділяв мене правом бути сексуальною особою», — пригадує одна жінка. В уяві іншої представниці жіночої статі феміністичний рух поставав як такий, що «підтверджує право жінки казати 'так' замість 'ні'». Тож упродовж останніх трьох десятиліть зазнавала змін саме жіноча сексуальність, у міру того, як жінки шукали способів вираження своєї власної сексуальної потужності. Приміром, розглянемо трансформацію передусім ідеї сексуального досвіду. Раніше прийнято було вважати, що чоловіки можуть мати певний сексуальний досвід до одруження, тоді як багато хто з жінок і чоловіків поцінував дівочу цноту. Зараз це вже не так. Як пише Lillian Rubin, «упродовж короткого відтинку часу тривалістю одне покоління — від 1940-х до 1960-х років — ми пройшли шлях від матерів, які були переконані в тому, що їхня непорочність — то найцінніша чеснота, до дочок, для яких вона була тягарем». Незайманість уже перестала бути «скарбом, який потрібно оберігати»; натепер це «проблема, що потребує розв'язання». [25]

Оцінки й мотивації мастурбації також починають збігатися. Що таке, зрештою, мастурбація, як не самозадоволення — безперечно, вираження сексуальної потужності. У недавню проведену великомасштабному, національного рівня дослідженні із сексуальних питань встановлено, що мотивація для мастурбації в чоловіків і жінок була приблизно схожою. Те саме можна сказати і про сексуальні погляди. У проведену NORC сексуальному опитуванні 36% чоловіків і 53% жінок, рік народження яких припадає на період 1933–1942 рр., були переконані в тому, що дошлюбний секс є майже завжди помилкою. Цей показник знизився для обох груп, але особливо різким є його зниження серед жінок. Так, серед тих, хто народився в період 1963–1974 рр. лише 16% чоловіків і 22% жінок вважали, що дошлюбний секс є майже завжди помилкою. [26]

Сексуальна поведінка чоловіків і жінок теж виявляє дедалі більшу схожість. Серед хлопчиків підліткового віку сексуальний досвід залишився практично тим самим від середини 1940-х років: близько 70% усіх хлопців у віці школярів середньої школи мали сексуальні зносини (цей показник становив близько 50% для тих, хто ходив до середньої школи наприкінці 1920-х років). Однак для учениць середньої школи цей відсоток змінився різко: від 5% у 1920-х роках до 20% наприкінці 1940-х років і до 55% у 1982 та 60% у 1991 р. А вік перших зносин постійно знижувався як для дівчаток, так і для хлопчиків. Аналогічно, хоч показник підліткової цнотливості знизився і для дівчаток, і для хлопчиків, для дівчаток він знижувався швидше. Кількість підлітків, які мали понад п'ять різних сексуальних парт-

нерів на момент свого вісімнадцятиріччя, виріс для обох статей, причому швидкість зростання так само є вищою для дівчат. [27]

Стосовно дорослих жінок і чоловіків показники дошлюбного сексу та кількості сексуальних партнерів виявляють тенденцію до зближення. У ще одному обстеженні серед випускників коледжів 99% осіб чоловічої статі і 90% осіб жіночої статі повідомляли про те, що вони вступали у сексуальні стосунки до шлюбу. Автори одного дослідження, датованого 1970-ми роками, встановили значно більшу сексуальну активність і більшу партнерську варіативність серед заміжніх жінок у 1970-х роках, порівняно з тим, що Kinsey виявив наприкінці 1940-х років. Дев'яносто відсотків усіх заміжніх жінок повідомляли, що вони щасливі у своєму сексуальному житті; 75% були задоволені частотою контактів, тоді як 25% бажали її збільшення. Опитування, проведене у 1980-х роках, підтвердило цю тенденцію. Жінки й чоловіки продемонстрували схожість сексуальних бажань — і ті, й ті воліли б збільшення частоти контактів; почувалися найщасливішими, коли ініціювання й відмови у сексі були у рівній кількості, і були незадоволені, коли сексуальні контакти ставали нечастими. [28]

Те, що викликає в партнерів сексуальний потяг, теж має схожу природу. У 1970-х роках психолог Julia Heiman запропонувала спосіб вимірювання сексуального збудження жінок. Вибіркам жінок із коледжів давали прослуховувати два різновиди стрічок — романтичні та відверто сексуальні, причому слухачки були споряджені тампоноподібними пристроями для вимірювання припливу крові до піхви. Подібно до чоловіків, жінки відчували значно більше сексуальне збудження від відверто сексуальних бесід, ніж від романтичних. А інтерес до сексуальної різноманітності також, очевидно, стає порівнянним. Практикування орального сексу різко зросло як серед жінок, так і серед чоловіків. І, якщо покладатися на зізнання однієї 20-річної студентки коледжу, змінився і зміст, пов'язуваний з поняттям орального сексу. «Мені було близько шістнадцяти і у мене був цей друг — не хлопець, а друг — і я не знала, щоб йому подарувати до дня народження, тож я подарувала йому сеанс розпалювання [blow job]. Мені хотілося дізнатися, що то таке; це було просто для приємного збудження [kicks]», — це те, що вона сказала інтерв'юєру «без тіні замішання чи ніяковості». [29]

Складається враження, що жінки зараз мають сексу більше і втішаються ним так, як ніколи в історії. І, таким чином, жінки тепер значно меншою мірою ладні імітувати оргазм. Коли Lillian Rubin, працюючи в середині 1970-х років над своїм дослідженням «Worlds of Pain» [«Світи болю»], опитувала білошкірих жінок — представниць

робітничого класу, вона встановила, що понад 70% цих жінок зізнавалися в імітуванні ними оргазму, принаймні іноді. Тепер, зазначає вона, той самий відсоток становлять ті жінки, що ніколи не імітують оргазм. [30]

Ці дані про гендерне зближення не означають, що немає жодних відмінностей між жінками й чоловіками в їхньому сексуальному вираженні. Є й свідчення про те, що, як і раніше, під сексуальністю можуть розумітися різні речі, однак норми не запроваджуються з такою жорсткістю та послідовністю, як це було в минулому. «Ситуація відрізняється від того, що було раніше, коли вважалося, що жінкам слід утримуватися, поки вони не вийдуть замж. Тепер як чоловіки, так і жінки відчувають тиск, який спонукає їх до втрати невинності, — так пише один 29-річний мужчина. — Однак для чоловіка це ознака чоловічості, а для жінки це все ж таки деяка втрата цінності». Більше того, попри те, що як чоловіки, так і жінки відчувають своє право на насолоду і як ті, так і ті вступають уперше в сексуальні стосунки за власним бажанням, чоловіки все ще, здається, переконані в тому, що це право передбачає і власне його реалізацію — навіть якщо жінка не хоче цього. «Я заплатив за чудовий вечір, — розповідав один хлопець з коледжу, — і мав право на секс за свої старання». Подібні погляди спричиняються до того, що в наших кампусах продовжують стрімко зростати випадки згвалтування під час побачень і знайомств. [31]

Близько 15% опитаних у коледжах жінок повідомляють про те, що їм доводилося зазнавати сексуального нападу; в більш як половині цих випадків напад здійснювався особою, з якою ця жінка зустрічалася. У деяких розвідках для цього показника називалися значно вищі цифри (27%) — майже вдвічі вищі від наведених у дослідженні, проведеному Mary Koss зі своїми колегами. [32] І хоч деякі учені уми висловили обурення з приводу того, що феміністки перетворили студентського віку жінок у «жертв», доречнішим було б обурення тим, що по-хижацьки настроєні чоловіки зробили студенток коледжів жертвами сексуального нападу. *Будь-яка* кількість згвалтувань є неприпустимою. Чимало жінок у коледжах змушені змінити свій стиль життя через поведінку подібних чоловіків — і з огляду на це вирішувати, де їм займатися: чи засиджуватися допізна в бібліотеці; які вечірки відвідувати; кому призначати побачення. Ось що має викликати обурення.

Серед дорослих жінки й чоловіки повідомляють про абсолютно різну частоту примусового сексу. Тоді як 96,1% чоловіків і 77,2% жінок кажуть, що їх ніколи не присилювали до сексу проти їхньої

волі, серед присилуваних спостерігається різюча відмінність. Усього трохи більше одного відсотка чоловіків (1,3%) були силою примушені протилежною статтю до сексу, тоді як для жінок цей показник становить понад одну чверть від їхньої загальної кількості. Лише близько двох відсотків чоловіків (1,9%) і всього 0,3% жінок зазнали аналогічного примусу з боку представника тієї самої статі. Чоловіки продовжують бути головними сексуальними насильниками. У кількох дослідженнях ймовірність для жінки стати жертвою здійсненого зґвалтування оцінювалася як один до п'яти. Цифри щодо спроби зґвалтування майже вдвічі перевищують це значення. [33]

Зростання сексуальної потужності жінок, що носить такий революційний характер, не супроводжується ні зменшенням сексуальних претензій чоловіків, ні різким зростанням здатності чоловіків до близькості та емоційної прив'язаності. Таким чином, у той час, як деякі феміністки оспівували прагнення жінок до сексуальної самостійності, інші — терапевти та громадські активісти — оплакували схильність чоловіків до «нереляційної» моделі сексуальної поведінки. Як і в разі дружби й кохання, проблема виникала саме в чоловіків, і психологи, такі як Ronald Levant, шукали способів заміщення «безвідповідальної, позбавленої прив'язаності, нав'язливої та відчуженої сексуальності таким різновидом сексуальності, який би характеризувався етичною відповідальністю та співчутливістю до благополуччя партнерів і сексуально зміцнював би чоловіків». [34]

Поняття нереляційного сексу означає, що для чоловіків секс є стрижнем їхнього життя; він ізольований від інших аспектів життя і взаємин; нерідко сполучений з агресивністю; із соціального погляду, концептуально вкладається в рамки успіху й досягнення; і реалізується всупереч можливим негативним наслідкам емоційного та морального характеру. Брак сексуального досвіду розцінюється як ущербність. Прикладами притаманної чоловікам нереляційної сексуальності рясніють критичні огляди. Чоловіки думають про секс частіше від жінок; більше купують порнопродукції; мають більше сексуальних партнерів; і мають більш різноманітний сексуальний досвід, порівняно із жінками. [35]

У недавно виданій монографії з цієї проблеми психолог Gary Brooks об'єднує сексуальні проблеми чоловіків в одну патологію під назвою «синдром сфальцьованої вклейки» [«centerfold syndrome»]. Перелік синдромів містить: вуайєризм, уречевлення, секс як підтвердження маскулінності, трофеїзм [trophyism] та побоювання близькості. Психолог Ron Levant вводить медичний неологізм *алекситимія* [alexithymia] для опису соціально обумовленої «нездатності відчувати чи

виражати почуття». Ця проблема повинна бути серйозною: авжеж, вона має грецьку назву. Дехто з авторів висловлюється і про небезпеку для жінок з боку чоловіків, які практикують такого типу «маскуліний» секс, «зневажають людську гідність своїх партнерів та ... уречевлюють і навіть чинять насильство над партнеркою, з якою поводяться, по суті, як з реквізитом». Інші застерігають щодо «шкоди, якої зазнають, зрештою, чоловіки, коли їх соціалізують у спосіб, який обмежує їхню здатність переживати близькість». [36]

Не всі дослідження чоловічої нереляційності настроєні так критично. Психологи Glenn Good та Nancy Sherrod доводять, що для багатьох чоловіків нереляційний секс становить етап розвитку, а не обов'язковий спосіб буття.

Чоловіки проходять стадію NS [nonrelational sexuality — нереляційна сексуальність], опановуючи розвиткові завдання, пов'язані із цією стадією ... які включають: набуття досвіду в ролі сексуальної істоти, ознайомлення з міжособистісними аспектами сексуальності, розвиток ідентичності та набуття відчуття комфортності у близьких стосунках. У перебігу цього процесу чоловіки розвивають внутрішнє осмислення своєї поведінки, що дозволяє їм будувати й підтримувати інтимні, турботливі стосунки з іншими.

По суті, стверджують Good та Sherrod, досвід нереляційної сексуальності може становити позитивний набуток, який дозволяє підліткам «зменшити сексуальне напруження» і «збагатити сексуальний досвід, удосконалити майстерність, пов'язану із сексуальним життям і ознайомитися з різними партнерами та особливостями поведінки, у такий спосіб зменшуючи цікавість щодо різноманітності партнерів у майбутньому». [37]

Ідея нереляційного сексу як «проблеми» для чоловіків виникла відносно недавно і є невіддільною складовою загальнокультурного незадоволення крайностями сексуальної революції. У 1970-х роках, як зазначають Martin Levine та Richard Troiden, основні сексуальні проблеми, якими займалися терапевти, — аноргазмія (нездатність досягнення оргазму), особливо у жінок, еякуляторні й еректильні проблеми у чоловіків — зумовлювалися браком достатнього сексуального досвіду. Сьогодні проблему становлять сексуальна «аддикція» — відносно новий термін, який подає як сексоманію звичку мати велику кількість статевих зносин, а також «нереляційний секс», який трактує домагання сексуальної насолоди виключно самої по собі теж як ненормальність. Попри те, що «нереляційний секс» справді може становити проблему для декотрих чоловіків — особливо тих,

для кого це єдина форма сексуального вираження, — він не обов'язково є одним-єдиним способом, у який чоловіки виражають свою сексуальність. Багато хто з чоловіків здатні виявляти сексуальність як реляційного, так нереляційного характеру. Деякі з них ніколи не практикують нереляційну сексуальність, оскільки вони живуть у субкультурі, в якій це не є нормативним явищем; інші чоловіки створюють цінності, які протистоять їй. [38] Однією з можливих цілей могло б стати розширення нашого сексуального репертуару, яке б дало змогу і жінкам, і чоловікам зазнати широкого розмаїття перестановок і комбінацій щодо кохання й фізичного потягу, не зводячи цілковито одне до іншого — за умови, що всі ці варіанти взаємно погоджені, безпечні та рівноправні.

ГОМОСЕСУАЛІЗМ ЯК ГЕНДЕРНА КОНФОРМНІСТЬ

Досі я описував способи соціалізації, завдяки яким чоловіки й жінки набувають «його» та «її» сексуальності. Я навмисно уникав прямолінійного застереження щодо того, що веду мову про гетеросексуальність, а не про гомосексуальність, оскільки ця гендеризація сексуальності є застосовною до гомосексуалів тією самою мірою, як і до гетеросексуалів. Насправді, вона навіть може бути більш очевидною стосовно геїв і лесбіянок, оскільки в гомосексуальних контактах беруть участь два гендеровані чоловіки чи дві гендеровані жінки. Тобто ми маємо маскуліність чи фемінність, помножену на два! Гендерні відмінності можуть навіть підсилюватися під впливом сексуальної орієнтації.

Ця теза, звичайно, суперечить нашому розумінню гомосексуалізму на рівні здорового глузду, так само, як і тим біологічним дослідженням, в яких робиться висновок про те, що геї-чоловіки мають певну біологічну спорідненість із жінками, на відміну від гетеросексуальних чоловіків. Справді, з погляду здорового глузду, ми гадаємо, що геї та лесбіянки — це гендерні нонконформісти: лесбіянки — «маскуліні» жінки; геї — «фемінні» чоловіки. Проте таке загальнопоширене міркування хибує на одну серйозну логічну помилку — воно базується на тому припущенні, що гендер вашого партнера є важливішим і вирішальнішим у вашому житті, ніж ваш власний. Однак наш власний гендер — сукупність манер поведінки, поглядів, характеристик і уявлень про те, що то значить бути чоловіком чи жінкою — значно важливіший за гендер людей, з якими ми взаємодіємо в рамках сексуальних чи будь-яких інших стосунків. Сексуаль-

на поведінка — гомосексуалістська чи гетеросексуалістська — відповідає гендерній ідентичності.

Це не означає, що ці загальнопоширені припущення не могли цілковито задовольнити учасників популярних дискусій на тему гомосексуалізму і надто — авторів тих посібників, які призначалися для батьків і мали на меті допомогти їм у запобіганні тому, щоб їхні діти не виявилися «неправильними». Наприклад, Peter та Barbara Wyden у своїй книжці «Growing up Straight: What Every Thoughtful Parent Should Know about Homosexuality» [«Вирости гетеросексуалом: Що мають знати вдумливі батьки про гомосексуалізм»] стверджують, що «передгомосексуальних» хлопчиків можна розпізнати за недостатньо розвиненою у них маскуліністю періоду раннього дитинства, на формування якої могла негативно вплинути занадто «маскулінна» мати, тобто така, що мала роботу поза домом і виявляла зацікавленість феміністськими ідеями! [39]

У кількох емпіричних дослідженнях теж було зроблено подібні висновки. Наприклад, психіатр Richard Green спостерігав за невеличкою групою хлопчиків (близько п'ятдесяти п'яти осіб), починаючи від дошкільного віку і до настання їхньої молодості. Усіх хлопчиків було відібрано на підставі шаблонів частого перевдягання вдома в одяг протилежної статі. Їм подобалося грати в школі з дівчатками, вони із задоволенням гралися з ляльками і ходили вдома слідком за матір'ю, яка займалася хатньою роботою. Їхні батьки підтримували таку поведінку. Для цих «матусиних синків», як називав їх Green, ймовірність у майбутньому мати гомосексуальний досвід, за оцінками дослідника, учетверо перевищувала цей показник для хлопчиків нефемінного типу. Однак це дослідження теж було зусібч піддано критиці. Така гендерна неконформність надзвичайно рідкісна (навіть ті п'ятдесят п'ять хлопчиків було дуже важко відшукати), і, отже, вона не може бути джерелом гомосексуальної поведінки для значної більшості. Граничні шаблони невідповідності не тотожні більш м'яким прикметам, таким як неполюбляння спорту, віддання переваги музиці чи читанню і байдужість до рухливих ігор. Гомосексуальний досвід може бути наслідком соціальних реакцій на їхню поведінку (переслідування іншими хлопчиками або терапія, якої їм нерідко доводиться зазнавати), які підточували їхню здатність встановлювати традиційні гетеросексуальні шаблони поведінки. Можливо, саме остракізм, сам по собі, а не відхилення в поведінці зумовив такий сексуальний досвід. Коли досліджуються м'якші форми гендерної невідповідності, більшість хлопчиків, які повідомляють про таку поведінку, виявляються гетеросексуалами. І, нарешті, коли проведені

Green та його колегами дослідження були поширені на «дівчиськ-шибеників», з'ясувалося, що не було різниці у тому, що стосувалося можливого сексуального вибору, між тими дівчатками, що демонстрували ознаки поведінки, характерні для «дівчиськ-шибеників», і тими, що таких ознак не проявляли. Схоже на те, що закономірність, виявлена Green та його колегами, полягає в тому, що поведінка матусиною сінка є значно серйознішим порушенням гендерного порядку, ніж поведінка «дівчиська-шибеника». [40]

З усією очевидністю можна констатувати інший факт, а саме те, що гомосексуалізм є глибоко гендерованим і що геї та лесбійки — справжні гендерні конформісти. Визнання такого твердження веде до дещо непривабливого єднання з авторами-ревнителами гомосексуалізму та феміністками, що опиняються в одному таборі з таким ультра-консервативним автором, як George Gilder, який у своїй послідовній, критиці маскулітності — як гомосексуальної, так і гетеросексуальної, пише, що лесбійство «не має нічого спільного з чоловічим гомосексуалізмом. Тоді як чоловіки-гомосексуалісти, з притаманними їм незборимою хтивістю та схильністю до сексуальної безладності, уособлюють свого роду карикатуру на типову чоловічу сексуальність, лесбійки виявляють значну схожість з іншими жінками у своєму устремлінні до інтимного й моногамного парування». [41]

Починаючи від зародження визвольного руху геїв, тобто від часів опозиціоністських виступів — Stonewall-протестів — у 1969 р., коли гомосексуалісти чинили опір поліції, яка проводила облаву в їхньому барі у Нью-Йорк-Сіті, чоловіки-геї з особливо наполегливістю прагнули продемонструвати, що вони не є чоловіками-«невдахами», якими зображали їх дотепер популярні образи. Насправді, чимало чоловіків-геїв виявилися надзвичайно успішними як «справжні» мужчини, що впроваджували гіпермаскулітний кодекс анонітного сексу, маскулітний одяг і фізичний зовнішній вигляд з відбитком культуризму включно. «Клон» [«clone»], як його називали — а це поняття охоплювало близько 35% усіх чоловіків-геїв — був, можливо, навіть успішнішим у вираженні маскулітності, ніж гетеросексуальні чоловіки. На початку 1980-х років це поняття дало поштовх деяким цікавим трансформаціям традиційних стереотипів з перетворенням їх на свою протилежність. В одній популярній 1983 р. пісні Joe Jackson зауважив з цього приводу:

Поглянь на цих гарних хлопців, що танцюють парами
Золота сережка, золотавий загар, пишне й хвилясте волосся
Певна річ, усі вони правильні [straight], прямолінійні
Усі геї — мачо, хіба не бачиш, як виблискує їхня шкіра? [42]

Натомість сексуальне життя лесбіянок було зовсім іншим. Для багатьох лесбіянок свобода для геїв не означала сексуальної свободи. У спільноті лесбіянок було більше розмов про «тиранію стосунків», ніж про різноманітні сексуальні практики; лесбійські пари жалілися терапевтам на «відмирання лесбійського ложе» — практичне припинення сексуальної активності пари через декілька років. Одна жінка розповідала інтерв'юеру:

У процесі соціалізації нас, як жінок, не готували бути ініціаторами сексуального акту. Ще одна причина полягає в тому, що нам не потрібно вибачатися, якщо у нас немає бажання. Ми не кажемо, що у нас болить голова. Ми просто говоримо «ні». Крім того, ми значно частіше обіймаємося і торкаємося одна одної, ніж гетеросексуали, і задовольняємо себе цим, а не лише актом зносин ... Ще один чинник — це те, що виникають такі сестринські почуття, що стосунки видаються майже кровозмішенням через деякий час. Величезний ступінь близькості. Ми дуже добре знаємо одна одну. [43]

У той час як деякі лесбіянки сприйняли етику сексуальної свободи і шукали підмошків для сексуального розмаїття, більшість лесбіянок залишилися гендерними конформістками.

На це впливав і той факт, що фемінізм теж відігравав значну роль у соціальній організації лесбійського життя. У добу перших хвиль жіночого руху лесбіянство розглядалося як політична альтернатива, рішення відмовити ворогові (чоловікам) у допомозі й комфорті. Як може жінка бути істинною феміністкою, запитували вони, якщо вона розділяє своє життя і ліжко з чоловіком? «Політична лесбіянка» уособлювала особливе злиття сексуальної та політичної політики, активний сексуальний вибір, який відповідав політичній відданості цієї особи. «Для жінки бути лесбіянкою у мужокерованій, капіталістичній, жінконенависницькій, расистській, гомофобній, імперіалістичній культурі, — писала одна жінка, — це акт опору». Попри те, що, ясна річ, не всі лесбіянки є феміністками, навіть у такому вигляді політичне лесбіянство є формою гендерної відповідності. Якщо виступати проти гендерної нерівності, — доводять політично заангажовані лесбіянки, — тоді потрібно відмовитися від сексуальних стосунків із чоловіками і підтримувати сексуальні зв'язки лише із жінками, *тому що вони жінки*. Гендер залишається організуючим принципом сексуальності — навіть тієї сексуальності, яка розуміється як форма опору гендерній політиці. [44]

Результати наукових досліджень гомосексуалізму свідчать на користь тези про те, що геї та лесбіянки є гендерними конформістами.

Проаналізуємо, наприклад, кількість сексуальних партнерів. В одному опитуванні з питань сексу дослідники встановили, що більшість лесбіянок повідомляли про те, що вони мали менше десяти сексуальних партнерів, і майже половина опитаних лесбіянок стверджували, що ніколи не практикували знайомства на одну ніч. У проведеному 1982 р. опитуванні незаміжніх жінок віком від двадцяти до двадцяти дев'яти років середнє значення для кількості сексуальних партнерів упродовж усього життя опитаних становило 4,5. Однак у тому самому дослідженні було встановлено, що пересічний гей чоловічої статі мав сотні партнерів і багато знайомств на одну ніч, а понад чверть опитаних чоловіків-геїв повідомляли про те, що кількість їхніх партнерів сягала тисячі, а то й більше. Дослідники Masters та Johnson встановили, що 84% осіб чоловічої статі і 7% осіб жіночої статі мали протягом усього свого життя від п'ятдесяти до однієї тисячі й більше сексуальних партнерів; а 97% чоловіків і 33% жінок мали сім чи більше зв'язків, які тривали до чотирьох місяців. У той час, як в іншому опитуванні 11% чоловіків і 9% дружин характеризували себе як схильних до випадкових зв'язків, подібну заяву робили 79% геїв і 19% лесбіянок. (А серед гетеросексуальних співжителів 25% чоловіків і 22% жінок характеризували себе як схильних до випадкових зв'язків.) Геї-чоловіки демонструють найнижчий рівень довготривалих відданих стосунків, тоді як лесбіянки у цьому відношенні сягають найвищого рівня, і до того ж лесбіянки роблять значно більший наголос на емоційному боці зв'язку, ніж геї-чоловіки. [45]

Дослідження частоти сексуальних зносин також підтверджують зазначену тезу. В одному обстеженні гетеросексуальних одружених пар 45% опитаних повідомляли, що вони займалися сексом не менше трьох разів на тиждень упродовж перших двох років шлюбу, а серед тих, чий шлюб тривав від двох до десяти років, про аналогічну частоту зносин повідомляли 27%. Натомість, серед чоловіків-геїв не менше трьох зносин на тиждень мали 67% опитаних із числа тих, що були разом до двох років, і 32% — із числа тих, що були разом від двох до десяти років. Серед лесбіянок одна третина опитаних займалися сексом не менше трьох разів на тиждень упродовж перших двох років їхнього зв'язку, але лише 7% повідомляли про таку частоту зносин через два роки. Через десять років відсоток тих, що повідомляли про частоту сексуальних зносин понад три рази на тиждень, становив 18% для одружених пар, 11% для чоловіків-геїв і 1% для лесбіянок. Близько половини лесбіянок (47%) повідомляли, що займалися сексом менше одного разу в місяць через десять років життя разом. Один інтерв'юер так описував лесбійську пару:

Вона і її співмешканка були очевидно дуже закохані одна в одну. Подібно до більшості людей, у яких склалися гарні, стабільні, п'ятирічної давності стосунки, вони, здавалося, почувалися комфортно разом, неначе становили невіддільну складову одна одної, виявляли схильність до жартів, якими, очевидно, були сповнені їхні стосунки. Вони разом працювали, були вільні від роботи в один і той же час, зазвичай ділили разом своє дозвілля. Вони прислали мені кулек домашнього печива — добрий символічний жест, який нагадує мені ту гостинність і тепло, що їх я відчув в їхньому домі. [46]

Якщо гетеросексуальність і гомосексуальність так схожі між собою у тому, як чоловіки й жінки виражають і утверджують свою гендеровану ідентичність через сексуальну поведінку, в чому ж тоді полягають великі відмінності між гетеросексуалами та гомосексуалами — окрім, звичайно, гендеру партнера? Одна різниця — в тому, що гомосексуалістські стосунки більш егалітарні. (Див. таблицю 10.1). Коли, наприклад, ставиться запитання, хто ініціює сексуальні зносини, відповіді геїв і лесбіянок дають підстави казати про тотожній розподіл відсотків, який засвідчує наявність значно більшої рівноправності, ніж у стосунках пар, які перебувають у шлюбі чи живуть разом.

Таблиця 10.1

Хто ініціює сексуальні зносини

	Самі	Рівною мірою	Партнер
Чоловіки	51	33	16
Співжитель чоловічої статі	39	42	19
Чоловіки-геї	31	37	32
Лесбіянки	31	37	32
Співжитель жіночої статі	15	46	39
Дружини	12	40	48

ДЖЕРЕЛО: Запозичено з кн.: Blumstein and Schwartz, *American Couples: Money-Work-Sex* [«Американські пари: Гроші—Робота—Секс»] (William Morrow, 1983).

Оскільки ідентичність гомосексуалів визначається їхньою сексуальністю, а також через те, що їхня сексуальність не пов'язана з дітородінням, геї та лесбіянки відзначаються до того ж більшою схиль-

ністю до сексуальних експериментів, особливо в тому, що стосується непроникливого сексу. Як пише один сексолог, «чоловіки-геї володіють більшим арсеналом способів підтримання сексуальних контактів, ніж гетеросексуальні чоловіки». А Masters та Johnson встановили, що гомосексуальні пари практикують довші сеанси сексуальних зносин, порівняно з гетеросексуальними парами. [47]

У чому ще виявляються схожими гетеросексуальність і гомосексуальність, так це у тому, як впливає гомофобія на сексуальну поведінку. Безумовно, у разі гомосексуалістів гомофобія накладає відбиток на всі їхні взаємини. Систематичне упослідження гомосексуальності, відчуття гомосексуалістами клейма на собі стають критичними для ідентичності людини. Як пише соціолог Ken Plummer,

... відчутна ворожість суспільних реакцій, що оточує ... гомосексуальність ... впливає таким чином, що становлення людини як гомосексуаліста перетворюється на процес, позначений проблемами доступу, проблемами провини і проблемами ідентичності. Це призводить до появи субкультури гомосексуальності. І це значною мірою заважає розвиткові стабільних стосунків поміж гомосексуалістами. [48]

Задля глибшого розуміння переживання клейма проведемо подумки цей невеличкий експеримент, що його було запропоновано двома соціопсихологами. Уявіть на мить, що ви стривожена людина, а тривожитися протизаконно. Ви змушені якось приховувати свої страхи від інших. У себе вдома, очевидно, ви можете собі дозволити, нічим не ризикуючи, почуватися стривожено, але публічний прояв побоювання може призвести до арешту чи принаймні до соціального остракізму. На роботі якось співробітник дивиться на вас і каже: «дивно, на якусь мить мені там здалося, що ти був стривожений». «Ні, Неск, не зчиняй галасу, *тільки не я!*» Ви починаєте перейматися тим, чи не поділиться цей колега своїми підозрами з вашим шефом. Якщо так, ваш шеф може донести в поліцію або принаймні доручити вам іншу роботу, яка потребує менших контактів із замовником, особливо з тими, хто має дітей. [49]

У той час як цілком зрозуміло, що гомофобія формує гомосексуалістський досвід, менш прозорою є вагомість гомофобії у структуруванні досвіду й ідентичності гетеросексуалів. Гомофобія — це щось більше, ніж страх перед гомосексуалами чи ненависть до них; для чоловіків це і побоювання бути запідозреним у поведженні не по-чоловічому, не мужньо, а найгірше — у тому, що ти гей. Ці страхи, очевидно, менше допікають гетеросексуальних жінок, хоча багатьох хвилює загроза, що їхні діти можуть стати гомосексуалами (майже

завжди йдеться про чоловіків). Гетеросексуали чоловічої статі приділяють чимало часу і докладають значних зусиль для демонстрування своєї маскулінності, аби ні в кого не склалося «помилкового» враження про них. Як виявилось в одному дослідженні, багато хто з гетеросексуальних чоловіків повідомляли про те, що вони мали сексуальні зносини, щоби довести, що вони не геї. Оскільки наше вельми поширене хибне уявлення про гомосексуальність, зазвичай, будується на ознаці гендерної інверсії, компенсаторна повсвіділка гетеросексуалів нерідко включає гіперболізовані варіанти стереотипної гендерної поведінки. У такий спосіб гомофобія підсилює гендер сексу, примушуючи чоловіків до гіпермаскулінної, а жінок до ультрафемінної лінії поведінки. «Гетеросексуальність — така, яка натепер вибудовується та реалізується (віддання еротичної переваги іншому гендерові), вимагає гомофобії», — пишуть дослідники сексу John Gagnon та Stuart Michaels. [50]

З виникненням ВІЛ-епідемії стали відбуватися значні зміни у ставленні до сексуальних партнерів серед чоловіків-гомосексуалістів, зокрема спостерігається зменшення кількості партнерів, уникання анонімного сексу і поширення практики безпечнішого сексу та зростання кількості гомосексуальних пар чоловічої статі. Наголошення на «безпечнішому сексі» розцінювалося багатьма як спроба «фемінізувати» сексуальність, повернути її у контекст емоційних і моногамних стосунків, у такий спосіб відмовляючись від раніше пропагованої гомосексуалістським визвольним рухом етики сексуальної свободи. Для чоловіків сам вираз «безпечний секс» сприймався як дотепна безглуздість — оксюморон: ознаки сексу, як-от нап'яття пристрастей, збудження, спонтанність — пряма протилежність тому, що розуміється під словом «безпечний», як-от м'який, теплий, ніжний. Багато хто з чоловіків побоюється, що практикування безпечного сексу означатиме відхід від того сексу, який уявляють собі чоловіки, і що програми заохочення такої гендерної невідповідності приречені на провал. (Це питання, звичайно, стосується не лише чоловіків-геїв. Гетеросексуальні жінки десятками років намагалися схилити гетеросексуальних чоловіків до практикування тої чи тої форми безпечного сексу, відчуваючи, що їхня власна сексуальна експресивність є менш скutoю, коли обидва партнери беруть на себе відповідальність за контролювання народжуваності. І остерігання вагітності, і острах ВІЛ-зараження вимагають поєднання сексуальної насолоди із сексуальною відповідальністю.) [51]

Критики даремно хвилюються. Зусилля, спрямовані на мінімізацію ризику ВІЛ-інфікування серед чоловіків-гомосексуалістів, ма-

ють на меті зміцнення маскуліної сексуальності, вироблення шляхів, які б давали змогу чоловікам мати, як і раніше, «чоловічий» секс, практикуючи при цьому безпечний секс. Організації геїв влаштували клуби безпечного сексу, поширювали порнографічні відео та технічні методиками. Як наслідок, чоловіки-гомосексуалісти таки почали практикувати безпечний секс, не боячись скомпрометувати свою маскуліність, хоча є певні свідчення про недавню тенденцію до повернення до старого серед молодих чоловіків-геїв, особливо після того, як у наші дні методи лікування ВІЛ-інфікованих, здається, стали обіцяти довше й здоровіше життя людям із ВІЛ-позитивною реакцією, ніж це вважалося раніше.

І все ж таки СНІД залишається високо «гендерованою» хворобою. Попри те, що як жінки, так і чоловіки можуть підхопити вірус, який спричиняє СНІД, а, насправді, жінкам фактично загрожує більша ймовірність заразитися цією хворобою внаслідок незахищених гетеросексуальних зносин, порівняно з чоловіками, і всупереч тому фактові, що рівні нового інфікування серед жінок зростають швидше, ніж серед чоловіків, переважна більшість (значно більше 80%) усіх хворих на СНІД у Сполучених Штатах — чоловіки. СНІД є щонайбільше гендерованим захворюванням в американській історії — хворобою, яка загрожує і жінкам, і чоловікам, але здебільшого, і дуже непропорційно, уражає один гендер, а не інший. Видається доцільним усвідомити маскуліність — схильність до ризику, уникнення відповідальності, надання сексу найвищого пріоритету серед усіх інших цілей — як чинник ризику в поширенні цієї хвороби, аналогічно до того, як ми оцінюємо її як чинник ризику в дорожніх аваріях, спричинених водінням напідпитку. [52]

ЩО ЩЕ ВПЛИВАЄ НА СЕКСУАЛЬНІСТЬ

Хоча гендер і залишається одним з організуючих принципів сексуальності, інші аспекти нашого життя також справляють глибокий вплив на нашу сексуальну поведінку та очікування. По-перше, сексуальна поведінка, як ми бачили, демонструє значну варіативність серед різних культур. Антрополог Margaret Mead встановила, що в деяких культурах спонтанний секс не схвалюється ні для жінок, ні для чоловіків. Серед представників культури «арапеш», пише вона, виняток, радше, роблять для жінок. «Батьки застерігають своїх синів — навіть з іще більшою настійливістю, ніж дочок — не дозволяти втягувати себе в ситуації, в яких хтось може схилити їх до заняття любов'ю».

Ще один антрополог повідомляв про те, що в одному суспільстві на південно-західному узбережжі Тихого океану сексуальні зносини вважаються дуже приємною річчю, позбавлення якої є шкідливим для обох статей. А Bronislaw Malinowski помітив значну схожість між жінками й чоловіками на Тробріандських островах, де жінки виступають ініціаторками сексу не рідше від чоловіків і де пари уникають «місіонерської» пози, оскільки рухи жінки утруднюються під вагою чоловіка, через що вона не може бути цілком активною.

У сучасних Сполучених Штатах, окрім гендеру, існує кілька інших параметрів, які визначають сексуальність, такі як клас, вік, освіта, подружній статус, релігія, раса та етнос. Розглянемо, наприклад, клас. У працях Kinsey було встановлено, що, всупереч американській ідеології, яка проголошує, що представники робітничого класу виявляють більшу чуттєвість, оскільки вони ближчі до своєї «тваринної природи», приналежність до нижчого класу не означає здатності до пристраснішого сексу. Насправді, він встановив, що представники вищого й середнього класів були винахідливішими в «мистецтві любові», демонструючи ширший діапазон прийомів і більший наголос на прелюдії, тоді як представники нижчого класу обходилися без підготовчих заходів і навіть цілувалися не дуже довго.

Є підстави стверджувати, що раса і етнос також додають розмаїття сексуальній поведінці. Приміром, чорношкірі, очевидно, дотримуються ліберальніших поглядів на секс, порівняно з білошкірими, і мають трохи більше сексуальних партнерів, але водночас вони не так часто займаються мастурбацією, рідше практикують оральний секс і виявляють трохи більшу схильність до одностатевих контактів. Латиноамериканці також ліберальніші від білошкірих у питаннях сексу і займаються мастурбацією частіше за чорношкірих чи білошкірих; але вони в той же час рідше практикують оральний секс, ніж білошкірі (однак частіше, ніж чорношкірі), і мають менше сексуальних партнерів як тієї самої, так і протилежної статі, порівняно з білошкірими чи чорношкірими. [53]

Вік теж впливає на сексуальність. Що приналежить нас у п'ятдесят років, ясна річ, відрізняється від того, що розпалювало нас у п'ятнадцять. І пояснюється це не лише значними фізіологічними змінами, що зумовлюють спад сексуальної енергії та інтересу. Вік пов'язаний також і з подружнім статусом та сімейними зобов'язаннями. Як пише Lillian Rubin,

У всьому світі в результаті постійних розмов про щоденні клопоти люди почуваються стурбованими, стомленими, роздратованими і

більше схожими на міліціонерів-регулювальників, ніж на коханців. Кому йти за покупками, оплачувати рахунки, займатися пранням, мити посуд, виносити сміття, прибирати ванну кімнату, потурбуватися про ремонт пральної машини, вирішувати, що приготувати на сніданок, відповісти на телефонні дзвінки друзів і батьків? Якщо є діти, вимоги, ускладнення й виснаження зростають за експоненціальним законом. [54]

Ах, діти. Безсумнівно, одним із найсильніших анафродизіятиків — сексуальних гасильників — у нашому суспільстві є наявність дітей. Пари — гомосексуальні й гетеросексуальні, що мають дітей, повідомляють про значно меншу сексуальну активність, порівняно з парами без дітей. Менше часу, менше свободи, менше інтимності — і менший інтерес.

Вам, очевидно, доводилося чути повідомлення про те, що жінки сягають піку своєї сексуальної активності під сорок і в сорок із чимось, тоді як чоловіки переживають свій пік до того, як досягнуть двадцяти років, після чого вони дедалі більше ладні схилитися до м'якших, більш чуттєвих стосунків. Мабуть, ви чули про те, що такі відмінності виявляють біологічні особливості чоловічої та жіночої сексуальної анатомії. Проте такі заяви не враховують того, яким чином співвідносяться між собою жіноча й чоловіча сексуальність. Те, що «його» сексуальність демонструє зрушення в бік більшої сенсуальності, тоді як «її» сексуальність робить різкий поворот у напрямку більшого сексуального вираження, засвідчує більш ніж просте розходження у біологічних шаблонах, особливо з огляду на те, що цьому немає аналогій в інших культурах, де чоловіки й жінки біологічно визрівають «по-іншому». Подібні тези радше засвідчують те, що шлюб справляє явний вплив на сексуальне вираження, спричиняючись до одомашнення сексу, тобто переносячи його в царину, що історично вважається вотчиною жінок, — у домівку. Коли чоловіки відчувають, що секс перестає бути небезпечним і ризикованим (що раніше додавало їм збудженості), їхній сексуальний репертуар може пом'якшуватися і включати ширший діапазон почуттєвих насолод. А коли жінки відчувають, що секс перестає бути небезпечним і ризикованим (що вони раніше сприймали як загрозу), вони почуваються доволі убезпеченими, аби впритул запізнатися з власне сексуальними втіхами. Таке витлумачення, певна річ, має своїм засновком тезу про те, що відмінності, що їх ми спостерігаємо між жінками й чоловіками, зумовлені передусім соціальною організацією шлюбу, а не якимись внутрішньо притаманними відмінностями чоловічої та жіночої статей.

Однак, незважаючи на це, довготривала історична тенденція протязом кількох минулих століть повинна була сексуалізувати шлюб, пов'язати почуття кохання й турботливості з еротичною насолодою в межах репродуктивних стосунків. Отже, сексуальна сумісність і виразність стають дедалі вагомішими в нашому подружньому житті, оскільки подовшення дошлюбного періоду (триваліша юність), наявність контролю народжуваності та можливість розлучення, а також етика індивідуальної самореалізації сприяють — усі разом — зростанню важливості сексуального вираження впродовж усього нашого життя.

Гендерні відмінності продовжують відчуватися в нашому сексуальному вираженні і нашому сексуальному досвіді, але вони набагато менш значущі, ніж це було раніше, і є явні ознаки тенденції до їхнього подальшого зближення. Можливо, ми зітхнемо з полегкістю, усвідомивши, що наші кохані не з інших планет, а здатні до відчуття тієї самої радості й насолоди, що й ми. Ясна річ, відмінності між жінками й чоловіками залишаються (щодо яких ми могли б сказати «*Vive les différences*» [«Хай живуть відмінності»]), хоч би якими малопомітними вони були і хоч би як помітно вивітрювалася їхня значимість.

ГЕНДЕР НАСИЛЬСТВА

*Бути чи не бути — ось так стоїть питання.
Шляхетніше хіба смиренно зносити страждання,
Якими нас свавільна доля закида?
А, може, взятися до зброї і дати відсіч морю зла,
Піти на про, аби покласти край йому?*

WILLIAM SHAKESPEARE, «ГАМЛЕТ»

*Я не божевільний. Я розлючений. Я вбив, тому що таких, як я,
щодня кривдять. Я зробив це, аби попередити суспільство: «Не
руште нас, бо дамо відсіч».*

LUKE WOODHAM, 1997

Два висловлювання — запитання й відповідь — розділені в часі чотирма століттями. Страждати чи вдатися до помсти? Збожеволіти чи звести рахунки? І те, й те дається нестерпно високою ціною: Luke Woodham розв'язав цю дилему, заколовши на смерть свою матір, а потім убивши двох учнів у своїй середній школі в Перл (Міссісіпі) в жовтні 1997 р. Два місяці потому троє учнів були вбиті в Падьюка (Кентуккі). Ще чотирьох учнів і вчителя було вбито в Джонсборо (Арканзас) в березні 1998 р. А в Літлтоні (Колорадо) 20 квітня 1999 р. 12 учнів і один учитель були застрелені двома школярами, що потім і собі відібрали життя. І про Woodham, і про тих двох хлопців, що відкрили вогонь у Джонсборо, казали, що вони знавісніли після того, як отримали відкоша від дівчат. Переживання поразки? Чи відплата?

Як нація ми живемо під страхом насильства. Нас хвилює «насильство підлітків», ми жаліємося на «злочинність у старій частині міста» або лякаємося «міських банд». Ми переживаємо шок від повідомлень про насильство в громадських школах нашої країни, де у дверних

отворах повно метало-детекторів, а ножі й пістолети витіснили олівці й гумки в учнівських ранцях. Ці розстріли у громадських школах відлунують нам болем у серці і відчуттям, що нам відібрало мову. Проте коли нам на думку спадають ці події, що крають нам серце, чи замислюємося ми коли-небудь над тим, що всі ці банди «юнаків»-мародерів чи неблагополучних підлітків — не важить, білошкірі вони чи чорношкірі і чи йдеться про центральну частину міста, а чи про передмістя — практично цілковито складаються з молодих хлопців?

Увечері ми дивимося в телевізійних новинах репортажі про етнічні насильства в Косово, про військових диктаторів у Сомалі, расистські випадки проти турків у Німеччині чи проти пакистанців у Лондоні, про колумбійських ділків наркобізнесу та про їхні загони озброєних головорізів, воєнізовані міліцейські формування ультраправих; ми чуємо про терористичні акти з вибухом бомб на Середньому Сході, в Оклахома-Сіті, в Центрі світової торгівлі. Чи згадувався коли-небудь у цих репортажах гендер усіх цих бригоголових хуліганів-расистів у Німеччині чи Великій Британії або ж цих захоплених терористів із приголомшенням і водночас зухвалім виразом обличчя, приміром Timothy McVeigh, Theodore Kaczynski, Abdul Rachman?

Не часто почуєш від журналістів-новинарів заввагу про те, що практично всі акти насильства у світі в наші дні вчинено чоловіками. Утім, уявімо собі, що б було, якби ці насильницькі громади склалися виключно із жінок? Хіба б не стало це вісткою над вістками [the story], одним-єдиним питанням, що потребувало висвітлення? Чи не займав би чільне місце в кожному окремому матеріалі такого роду гендерний аналіз? Той факт, що це чоловіки, видається настільки природним, що не викликає жодних запитань і не дає приводу для аналізу.

Розглянемо два недавніх приклади. 1993 року у звіті Комісії з питань насильства та молоді Американської психологічної асоціації, озаглавленому «Молодь і насильство» [«Youth and Violence»], зростання рівня насильства було віднесено за рахунок доступності зброї, втягнення до банд, насильства в мас-медіа, фізичного покарання, батьківського недбалства, зловживання психоактивними речовинами, злиденності, упередженості та відсутності програм боротьби з насильством. Наступного року компанія Carnegie Corporation присвятила окремих випуск свого щоквартальника темі «Врятування молоді від насильства», в якому було наведено перелік чинників, які підштовхують молодь до насильства, як-от розчарування, брак соціальних навичок, клеймо «тупиці», злидні, зловживання, наркотики, алкоголь, насильницькі відеоігри і наявність зброї. Ні в одному із

цих звітів, підготовлених маститими фахівцями, слово «маскуліність» жодного разу не згадувалося. [1]

Ви можете сказати, що цифри самі за себе говорять: чоловіки становлять 99% усіх осіб, арештованих за зґвалтування, 88% арештованих за вбивство, 92% арештованих за пограбування, 87% — за напад з обтяжувальними обставинами, 85% — за напади іншої категорії, 83% усіх притягнених за насильство в сім'ї, 82% — за бешкетництво. Чоловіки значно більшою мірою схильні до проявів насильства, порівняно із жінками. Згідно з даними Уніфікованих звітів про злочини [Uniform Crime Reports] Департаменту юстиції Сполучених Штатів [2] близько 90% усіх жертв убивств позбавлені життя чоловіками.

З раннього дитинства до похилого віку насильство є щонайбільш зашкарублюю, непозбутньою гендерною відмінністю бігевіорального штабу. Національна академія наук викладає свою думку з цього питання без недомовок: «Найстійкішою закономірністю, пов'язаною з гендером, є те, що показник участі в серйозних злочинах для представників чоловічої статі будь-якого віку значно перевищує відповідний показник для представниць жіночої статі, незалежно від джерела даних, типу злочину, рівня залученості чи міри участі». «Чоловіки завжди й повсюдно більш схильні до скоєння кримінальних учинків, ніж жінки», — пишуть кримінологи Michael Gottfredson та Travis Hirschi. [3] Проте як ми витлумачуємо цей очевидний зв'язок між маскуліністю та насильством? Чи є він продуктом біології, фактом природи, зумовленим чимось внутрішньо притаманим чоловічій анатомії? Чи носить він універсальний характер? Якщо говорити про Сполучені Штати, то яким є цей зв'язок між гендером і насильством у своїй історичній послідовності? Чи стає цей зв'язок міцнішим, а чи слабшає він із часом? Що можемо ми, як культура, зробити для ліквідації проблеми чоловічого насильства чи принаймні її пом'якшення?

Певна річ, пояснень щодо явища чоловічого насильства не забракне. Дехто з дослідників, спираючись на біологічні відмінності між жінками й чоловіками, робить висновок, що «стійкий, універсальний і загальний характер відносної агресивності представників чоловічої статі» засвідчує безпомилково генетичну відмінність. Тож, приміром, деякі вчені доводять, що андрогени (чоловічі гормони), особливо тестостерон, — це саме те, що зумовлює чоловічу агресивність. Тестостерон насправді дуже корелює з агресивною поведінкою: зростає рівень тестостерону, як правило, викликає зростання агресивності. Інші науковці шукають чинників більш еволюційного характеру і пропонують як пояснення доктрину гомосоціального су-

перництва, яка трактує чоловіче насильство як наслідок еволюційного змагання за сексуальний доступ до жінок. Чоловіки чубляться один з одним, намагаючись створити ієрархію домінування; переможці цих герців мають право обирати собі жінок. [4]

Однак, як ми бачили раніше, самі по собі біологічні докази непеконливі. Хоча тестостерон і пов'язаний з агресивністю, він не спричиняє агресію, а лише сприяє виявленню тої агресивності, яка вже існує. (Він, приміром, не справляє жодного впливу на неагресивних представників чоловічої статі.) Крім того, ця каузальна залежність не завжди має направленість від гормону до поведінки. Переможці спортивних змагань переживають зростання рівня тестостерону після того, як вони виграли. Насильство викликає підвищення рівня тестостерону; гормональні підйоми спричиняють насильство. Помічено до того ж, що тестостерон не спричиняється до насильства проти тих, хто посідає значно вищу сходинку ієрархічної драбини. Збільшення рівня тестостерону, наприклад, у самця бабуїна середнього рангу викличе підсилення його агресивності лише по відношенню до самця, який має нижчий ранг в ієрархії, але кинути виклик усьому ієрархічному порядку він після цього все одно не насмілиться. [5]

Насправді свідчень на користь еволюційної теорії гомосоціального суперництва теж небагато. У деяких культурах представники чоловічої статі жодною мірою не виявляють насильства чи суперництва один до одного. Якщо «хлопці є хлопцями», це може проявлятися по-різному в різних культурах. А в деяких культурах, з нашою включно, представники чоловічої статі відзначаються особливою грубістю у своїх стосунках з особами жіночої статі — саме з тією групою, за яку вони мали б суперничати. (Убивство чи напад на особу, яку ви збираєтеся запліднити, — це надто нерозумна репродуктивна стратегія.) Соціолог Judith Lorber зі знанням справи подає це питання:

Коли маленькі хлопчики шумливо гасають по всіх усюдах, ми кажемо: «Хлопці є хлопцями», маючи на увазі, що фізичне пояснення потрібно шукати в Y-хромосомі, оскільки вона проявляється у хлопців так рано і так звично. Однак хіба повсюди — у всьому світі, в кожній соціальній групі — хлопці так активно й галасливо заявляють про свою присутність? А може це має місце лише там, де їх заохочують давати волю своєму тілу, сміливо долати простір, іти на ризик, а також грати надворі в найрізноманітніші ігри та займатися всіма можливими видами спорту. [6]

Слідом за Фройдом дехто з психоаналітиків пробував знайти пояснення для чоловічого насильства в Едиповій драмі: крах сексуаль-

них сподівань молодого хлопця трансформується в агресивність (гіпотеза «агресивності внаслідок фрустрації»). У більш нейтральному формулюванні це означає, що молодий хлопець мусить демонструвати — повсякчас і публічно — що він успішно відокремився від своєї матері і відтак ототожнює свою ідентичність зі своїм батьком, тобто що він набув маскулінності. Чоловіче насильство — це спосіб доведення успішності своєї маскулінності.

Або ж, принаймні адаптивна стратегія для уникнення загрози самому перетворитися на жертву. У своєму цікавому дослідженні Barbara Ehgenreich доводить, що першопричини війни слід шукати не так у внутрішньо притаманній схильності до агресії та сильному бажанні випередити, як у побоюваннях, що ми приречені стати пунктом обіднього меню для когось іншого. Корені суспільства лежать у захисті — ми стаємо товариськими не через якусь глибоку потребу в товариській, а з огляду на те, що лише разом ми зможемо успішно захистити себе. Таким чином, стверджує вона, майже універсальний зв'язок між маскулінністю та війною носить компенсаторний і захисний характер: це «додаткова робота для особливої категорії чоловіків — мисливців-захисників з неповною зайнятістю». [7]

Попри те, що ці психологічні моделі можливо й не описують увесь культурний універсум, вони, щоправда, допомагають пояснити особливий взаємозв'язок між маскулінністю та насильством, передусім серед осіб чоловічої статі молодшого віку. (Існує, звичайно, багато суспільств, в яких маскулінність не пов'язана з насильством.) Зокрема психологи зробили особливий наголос на тому, що насильство становить форму маскуліної емоційної експресивності, неначе одна-єдина законна емоція, яку може виразити чоловік, — це лють. У випадку Luke Woodham — Гамлетівське запитання, в якому — уся складність посталою перед героєм морального вибору, — перетворюється на знизування плечима з відтінком самовиправдання.

Психологічні витлумачення нерідко ґрунтуються на припущенні про можливість універсального узагальнення. Вони мало зважають як на крос-культурні варіювання, так і на історичні зміни в будь-якій культурі з плином часу. Однак такі культурні й історичні трансформації дуже важливі, якщо ми ставимо собі за мету адекватно витлумачити, передусім, феномен насильства. У 1980-х роках два соціоантрополога, підійшовши до цього питання з іншого боку, задалися цілком з'ясувати: чого ми можемо навчитися в тих суспільств, де дуже мало проявів насильства? Ними встановлено, що визначення маскулінності справило значний вплив на схильність до насильства. У тих суспільствах, де чоловікам було дозволено виказувати страх,

рівень насильства був низький. А в тих суспільствах, де маскулінна бравада — хизування силою і стримування та відкидання почуття страху — була визначальною рисою маскуліності, насильство мало шанси на розквіт. Виявляється, що в суспільствах, де чоловікам було рекомендовано хвацьке молодецтво, відзначався водночас і високий ступінь диференціації у визначеннях маскуліності та фемінності. [8]

Таким чином, суспільства, в яких гендерна нерівність вища, характеризуються тим, що в них маскуліність і фемінність трактуються як полярні протилежності, і, отже, ці суспільства насаджують стереотип «маскуліної бравади». Наприклад, Joanna Overing розповідає нам, що в амазонських джунглях представники надзвичайно бойовничого племені шаванте [Shavante] визначають чоловічість як «сексуальну бойовність» — властивість, яка є водночас і вищою, і протилежною по відношенню до фемінності, тоді як їхні миролюбні сусіди — плем'я піроас [Piraoas] — визначають чоловічість і жіночість як здатність спокійно співпрацювати з іншими в повсякденному житті. Підсумовуючи сказане, відзначимо, що антропологами було виділено низку характеристик, які зумовлюють як міжособистісне, так і міжсуспільне насильство:

- 1) ідеал чоловічості — сильний і красивий воїн;
- 2) громадське лідерство пов'язане з чоловічим домінуванням: і чоловіків над іншими чоловіками, і чоловіків над жінками;
- 3) жінкам заборонена громадсько-політична діяльність;
- 4) більшість громадських контактів — поміж чоловіками, і аж ніяк не між чоловіками та жінками чи поміж жінками;
- 5) хлопчиків і дівчаток з раннього віку послідовно розділяють між собою;
- 6) ініціація хлопчиків зосереджена на тривалому їх обмежуванні, під час якого хлопчиків відокремлюють від жінок, прищеплюють їм традиції чоловічої солідарності, бойовничості та витривалості і привчають визнавати домінування чоловіків старшої вікової категорії;
- 7) емоційні прояви чоловічої зрілості, жорстокості та сексуальності високо розвинені;
- 8) ритуальне прославляння фертильності зосереджене на чоловічій, а не на жіночій репродуктивній здатності;
- 9) економічна діяльність осіб чоловічої статі та продукти їхньої праці цінуються вище від аналогічного внеску представниць жіночої статі. [9]

Отже, однією з найсуттєвіших «причин» чоловічого насильства є гендерна нерівність. У своїй сукупності цей науковий доробок дає нам певні орієнтири політичного характеру, яких потрібно дотримуватися, якщо ми прагнемо зменшити рівень гендерованого насильства в суспільстві. По-перше, видається очевидним, що чим менша гендерна диференціація між жінками й чоловіками, тим менша ймовірність виникнення гендерованого насильства. Інакше кажучи, що більше буде чоловіків, «подібних до жінок» — люблячих, турботливих, обачливих — і що більше буде жінок, «подібних до чоловіків» — здібних, розумних і обізнаних у питаннях громадської сфери, то більша ймовірність того, що агресивність знаходитиме інші шляхи виходу, окрім гендерованого насильства. [10]

Насильство чоловіків по відношенню до жінок є наслідком ущемленої правомочності; насильство чоловіків супроти інших чоловіків нерідко зумовлене тим самим відчуттям загрози наданому праву. Я гадаю, що існує криволінійна залежність між насильством типу «чоловік проти чоловіка» або ж насильством чоловіків проти жінок і наділенням права на патріархатну владу. У пошуку миролюбних суспільств ми мали б зацікавитися тими культурами, в яких право на владу або не ущемляється, або відсутнє взагалі. Суспільствами з мінімально вираженим гендерованим насильством типу «чоловік проти чоловіка», ймовірно, виявляться ті, в яких патріархат є або недоторканим і беззаперечним, або ж узагалі майже відсутнім, причому впродовж певного часу.

ГЕНДЕР ЗЛОЧИНУ

Якщо ми збираємося зрозуміти зв'язок між маскулінністю та насильством, ми мусимо, відтак, удатися до деталей. По-перше, нам потрібно розглянути різноманітні групи чоловіків. Ясна річ, насильство не рівномірно поширене серед усіх груп чоловіків, воно залежить від класу, раси, віку, регіону, етносу та сексуальності. По-друге, необхідно дослідити історичну мінливість цього зв'язку і порівняти ситуацію у Сполучених Штатах з іншими індустріальними країнами.

Коли ми вдаємося до такого аналізу, перед очима постає дивовижна картина. Кажучи навпрямки: *Молодого віку американські чоловіки — якнайбільш схильна до прояву насильства група населення в індустріалізованому світі.* Перевищення рівня вбивств у нас порівняно з будь-якою іншою промислово розвиненою демократичною

країною становить від п'яти до двадцяти разів, а населеність в'язниць у нас у п'ять—двадцять разів більша, ніж у будь-якій іншій країні земної кулі, окрім Росії. (Дехто може сказати, що ми маємо значно вищий показник населеності в'язниць через те, що рівень злочинів у нас вищий; інші доводять справедливості протилежної тези: рівень злочинів у нас такий високий тому, що такою високою є населеність наших в'язниць. На мою думку, почасти, рацію мають і ті, й ті, однак характер взаємозв'язку між в'язницею та злочином відрізняється від того, який може підказувати нам здоровий глузд. Тюрми не лише віднаджують від злочину; вони також і навчають злочинців того, як скоїти злочин.) У 1992 р. для хлопців віком від п'ятнадцяти до двадцяти чотирьох років показник рівня вбивств становив 37,2 на 100 тис. осіб. Ця цифра приблизно в десять разів перевищує відповідне значення для найближчої індустріалізованої країни — Італії — і більш як у шістьдесят разів перевищує аналогічний показник для тієї самої групи населення в Англії. [11]

І ситуація з цим дедалі погіршується. За період між 1985 р. та 1994 р. кількість убивств, скоєних хлопцями у віці від чотирнадцяти до сімнадцяти років зростає більш як утричі, так само, як і кількість ув'язнених чоловіків. У 1971 р. населеність американських тюрем становила близько 200 тис. осіб. Менш ніж тридцять років потому кількість ув'язнених, зростаючи як на дріжджах, сягнула цифри 1,2 мільйона засуджених злочинців, що відбували строк у 1500 тюрмах штатів і в'язницях федерального рівня, яка доповнювалася півмільйоном ув'язнених у 3000 аналогічних закладів місцевого рівня. На 100 тис. американців маємо 645 ув'язнених. У будь-який день один з кожних трьох американських чоловіків африканського походження у віці 20–29-ти років або перебуває в тюрмі чи в закладі попереднього ув'язнення, або відбуває покарання в системі випробування, або відпущений на поруки. У 1996 р. шість штатів, включаючи Каліфорнію, витрачали більше коштів на в'язниці, ніж на свої коледжі та університети. [12]

Згідно з даними служби Патрулювання магістралей Каліфорнії [California Highway Patrol] дев'ять із десяти арештованих за водіння напідпитку — чоловіки; 84% ув'язнених за нещасні випадки внаслідок водіння напідпитку — чоловіки; і 86% злочинних підпалів здійснюється чоловіками. Фактично, класичний портрет палія цілковито гендерований. «Шукайте пасивного, неодруженого чоловіка віком від вісімнадцяти до тридцяти років, якому бракує сміливості дивитися людям в очі», — радить Allan Hedberg, каліфорнійський психолог, який досліджує поведінку підпалювачів. «Великі лісові вогнища

з масивними пожежними машинами та усім цим шарварком — один зі способів утвердження себе як чоловіки для неврівноваженого молодого чоловіка, з яким у минулому обійшлися несправедливо». [13]

Статистика зворотного боку поліцейської медалі теж є показовою. Попри те, що менш ніж 5% високошвидкісних погонь мають на меті переслідування підозрюваних, розшукуваних за жорстокі карні злочини, — більшість із них підозрюється у порушенні правил дорожнього руху — одна п'ята всіх високошвидкісних погонь закінчується серйозними тілесними ушкодженнями чи смертю, і найчастіше — невинних перехожих. Чому? Оскільки переслідуванням займаються майже завжди молоді службовці чоловічої статі. В одному дослідженні, проведеному в Південній Флориді, за мету переслідувань службовці мали, за їхніми словами, «перемогу в перегонах». [14]

Кримінолог Marvin Wolfgang завважує, що рівень жорстоких злочинів зростає щоразу, коли серед населення виявляється незвичайно високий відсоток молодих хлопців віком від п'ятнадцяти до двадцяти чотирьох років. Психіатр James Gilligan відзначає, що єдиними двома внутрішньо притаманними біологічними змінними, які провіщають насильство, є молодість і приналежність до чоловічої статі. Цей взаємозв'язок стає відразу очевидним, якщо побудувати графік, як це зроблено за цифрами, що стосуються Британії середини XIX ст. (Див. рисунок 11.1.) На сьогодні ситуація не дуже змінилася.

Гендер і вік, взяті окремо, — два найсильніші провісники насильства. Чоловіки значно більше схильні до насильства, ніж жінки, а ймовірність проявів насильства представниками того чи іншого гендеру з віком зменшується. Проаналізуємо, наприклад, дані одного опитування старшокласників середньої школи, проведеного в 1994 р. Близько однієї п'ятої хлопців середньої школи зізнавалися в тому, що вони завдавали комусь такого удару, що постраждалий чи постраждала потребували накладання биндажу чи огляду лікаря. Серед дівчаток про аналогічний рівень насильства повідомляла одна дівчинка з двадцяти.

Тим не менш, нам не слід робити вигляд, що лише через те, що представники чоловічої статі зі значно більшою імовірністю готові до вчинення акту насильства чи злочину, жінки ніколи їх не вчиняють. Насправді, є деякі цікаві свідчення про кримінальність серед жінок. Певна річ, жінки скоюють злочини. Однак характер і причини вчинюваних ними злочинів іноді зовсім не такі, як у чоловіків. У середині 1970-х років два соціологи — Freda Adler та Rita Simon — одна незалежно від іншої, завважували, що рівень злочинів для жінок значно зростає. І обидві звинувачували в цьому фемінізм. «Чи дово-

диться дивуватися, — запитувала Adler, — що відтоді, як жінки озброїлися чоловічими можливостями, вони змушені були вступити в боротьбу за свій статус — не лише громадянський, а й кримінальний — використовуючи для цього усталені канали чоловічої ієрархії?» Пані Simon додала до цієї тези свій нюанс, стверджуючи, що фемінізм, насправді, зменшив рівень жіночих злочинів, пов'язаних з насильством, оскільки жінки меншою мірою стали перебувати під безпосереднім контролем чоловіків, але він сприяв зростанню рівня майнових злочинів. [15]

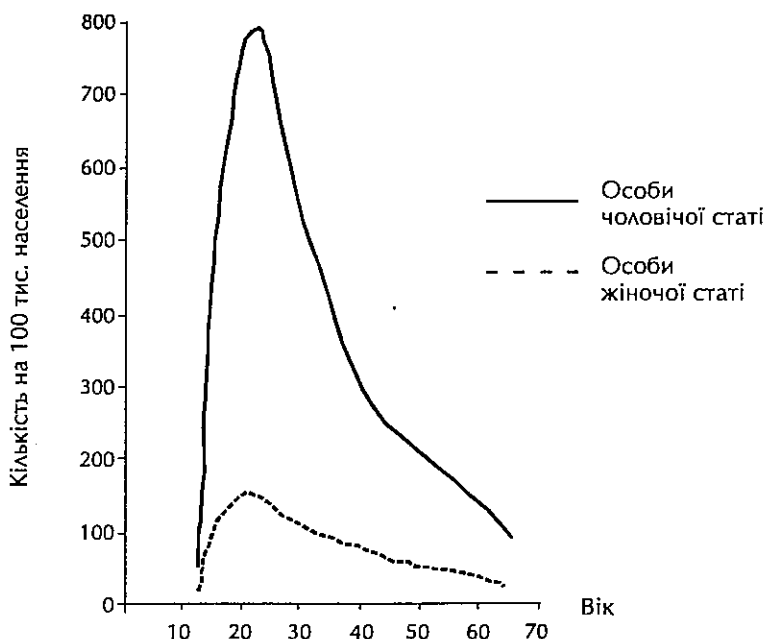

Рисунок 11.1. Кримінальні злочинці залежно від віку та гендеру, Англія та Уельс, 1842–1844. За даними з кн.: F.G.P. Neison, *Contributions to Vital Statistics*, 3d ed. (London, 1857), 303–304; графіки наведено в статті: Travis Hirschi and Michael Gottfredson, «Age and the Explanation of Crime» [«Вік і пояснення причини злочину»], *AJS* 89 (1983): 556.

Попри те, що обидва пояснення можуть додати політичних дивідендів тим, хто прагне повернути жінок на їхнє «природне» місце в домі, вони не підтверджуються емпіричними даними. Передусім, дані

найцікавіших масштабних ретроспекцій засвідчують, що кримінальність жінок, справді, *зменшилася* після XVIII ст. Судові справи виявляють неухильну тенденцію до зменшення кількості арештів жінок і їх переслідувань у судовому порядку, починаючи з XVIII ст., зумовлену, почасти, змінами у визначенні фемінності та виникненням «культу хазяйновитості», який робив жінок ангелами своїх домогосподарств.

На кінець XIX ст. виникло чітке розмежування домівки й роботи, ще більш непорушний поділ праці за статевою ознакою, відсторонення жінок від громадської сфери та від продуктивної праці і обмеження жінок репродуктивною діяльністю та хатньою роботою у себе вдома... За цей період знизилася і причетність жінок до кримінальних справ. [16]

Хоча рівень жіночої злочинності впродовж кількох останніх десятиліть зростає, потрібно враховувати, що відправні цифри були настільки малі, що *будь-яке* незначне зростання може видатися більшим у відсотках, порівняно з показниками для чоловіків. Насправді, статева диференціація у статистиці злочинів залишається приблизно тією самою, якщо оцінювати її як кількість злочинів на сто тисяч населення. Тоді стає зрозуміло, що, за образним висловлюванням одного кримінолога, «відносно представників чоловічої статі портрет злочинця жіночої статі не змінився». [17]

Спостерігається певне зростання майнових злочинів серед жінок, особливо в таких категоріях, як шахрайство, підлог і розтрата, але здебільшого це зростання стосується дрібного злодіяства: крамничний крадіж, підробка кредитних карток і подання недійсних чеків. Складається враження, що якнайбільш привабливими злочинами для жінок є ті, що, подібно до крамничного крадежу, дають їм змогу виразити свої бажання, не несучи відповідальності за них. Вони хочуть, вони бажають, вони жадають — але вони знають, що фемінність вимагає придушення бажання. Крамнична крадіжка — це «викрадення краси», якщо пригадати назву недавнього фільму; крадіж сексуальності, дорослості, хтивості й пристрасі — без втрати репутації. Як стверджує кримінолог Jack Katz,

молоді дівчата виглядають особливо спокусливо завдяки макіяжу, коштовностям та одягу — речам, що їх використовують, аби прикрити оголене жіноче «я», надати тілу вигляду жіночої зрілості і зробити себе сліпуче привабливою для світу, сліпого до глибинних вад. Представниці жіночої статі вибирають символи ідентичності дорослої жінки — косметику, коштовності та сексуально привабливу білизну. [18]

Якщо, доводить Katz, крамнична крадіжка є прототипом «жіночого» злочину, оскільки тут має місце задоволення бажання без взяття на себе відповідальності за це, тоді пограбування становить прототип «чоловічого» злочину: швидкого, агресивного, небезпечного і насильницького. (Чоловіки переважають жінок у кількості арештів за грабіж з приблизним співвідношенням п'ятнадцять до одної.) І суто особистого. Грабіжник-зломщик [«badass»] уособлює фалічну силу — твердий та незламний і з пістолем для здійснення проникнення. Вуличний грабіж — не надто розумний спосіб розбагатіти, але він усе ще залишається надзвичайно привабливим для молодих мужчин.

Якщо грабіж не усвідомлювати як спосіб вироблення, а, можливо, й звеличення — суто чоловічих форм поведінки і способів буття, як-от гуртова пиятика та азартні ігри на розі вулиць, випадки один проти одного та з'ясування особистих стосунків, зухвале хизування та самовпевнені нахваляння не здавати «крутих» позицій, у ньому взагалі майже немає нічого привабливого. [19]

Проте свідчення стосовно гендеру та насильства не дають нам підстав робити висновок про те, що всі чоловіки грубі й хижі тварини, а всі жінки — ангельські й безневинні ягнятка. Суспільства, що мають високий рівень чоловічої злочинності, виявляють також і тенденцію до високих рівнів жіночої злочинності. Необхідно пам'ятати, що трьома найпоширенішими категоріями підстав для затримання, як для жінок, так і для чоловіків, є водіння в нетверезому стані (DUI) [driving under the influence], розкрадання-крадіжка та «інші, окрім пов'язаних з дорожнім рухом» (категорія, що включає якнайбільш злочинне бешкетництво, громадські заворушення та другорядні правопорушення). Разом ці три види правопорушень становлять причину для 48% усіх затримань чоловіків і для 49% усіх затримань жінок. Це тоді, коли злочин обтяжений виявами насильства, гендерні шаблони проявляються з особливою силою. [20]

Звичайно, існують також свідчення про жіночу агресивність і насильство, але ці випадки все ж таки різко відрізняються від проявів насильства чоловіками. Наприклад, насильство у жінок, як правило, носить захисний характер, тоді як чоловіки частіше виступають ініціаторами актів насильства. І тоді як насильство у чоловіків може бути знаряддям, призначеним для досягнення певної мети або засобом вираження емоцій, насильство у жінок нерідко є вислідом почування себе у пастці та відчуття своєї безпорадності. Приміром, різновиди насильницьких злочинів, до яких можуть бути схильні чи більшою мірою схильні, порівняно з чоловіками, жінки, — дітовбив-

ство, кривдження дитини, напади на літніх людей, убивство новонародженої дитини, а також ініційоване жінкою кривдження подружжя чи вбивство подружжя, очевидно, виникають на ґрунті відчуття жаху та безпорадності. [21]

Гендеровані шаблони насильства серед дітей теж показові. Наприклад, серед трирічних малюків найчастішими актами насильства є насильство «хлопчика над хлопчиком»; натомість насильство «дівчинки над дівчинкою» трапляється якнайрідше. Насильство «хлопчика над дівчинкою» поширене значно більше, ніж «дівчинки над хлопчиком». В одному дослідженні два фінських психологи зіставляли фізичні, вербальні та «непрямі» форми агресивності. Вони встановили, що дівчатка у будь-якому віці (за винятком наймолодшого) більшою мірою схильні вдаватися до непрямой агресії (розповідати неправду за чийось спиною, намагатися подружитися з кимсь, аби помститися комусь іншому, казати іншим «давай не будемо дружити з ним чи з нею»). Хлопчики у будь-якому віці більшою мірою схильні вдаватися до прямої агресії (давати стусанів, бити, підставляти ногу, сваритися, лаятися та погано поводитися) та вербальної агресії. Дівчатка у будь-якому віці, крім того, більш схильні до використання мирних методів (порозмовляти для з'ясування речей, забути про це, сказати вчителю чи комусь із батьків) розв'язання проблем, а також частіше можуть відступитися від свого або надутися у відповідь. [22]

Є певні свідчення щодо зменшення гендерного розриву у прояві насильства. В одному дослідженні, проведеному у Фінляндії, встановлено, що дівчатка у 1980-х роках були менш схильні до проявів насильства, ніж у 1990-х. Такий висновок впливав як із самозвітів дівчаток, так і з оцінок їхньої поведінки однолітками. Однак наприкінці 1990-х років, як було виявлено в цьому дослідженні, насильство набуває більш позитивного забарвлення для дівчаток, як «щось таке, що дає дівчинці змогу почуватися могутньою та сильною і додає їй популярності», коротше кажучи, дає дівчаткам те, чим насильство й агресивність історично прислужувалися хлопчикам. [23]

Однак дані про зростання жіночого насильства — тобто про зменшення гендерного розриву — нечисленні й неоднозначні. У Сполучених Штатах жінки становлять лише 6,3% населеності в'язниць (приблизно сімдесят п'ять тисяч ув'язнених) — це 9,1-відсоткове зростання порівняно з 1995 р. Половина жінок-в'язнів утримуються на території лише чотирьох штатів: Флорида, Техас, Каліфорнія та Нью-Йорк. Жіноча частина ув'язнених, як правило, віддзеркалює чоловічу складову тюремного населення в демографічному відношенні (але не з точки зору правопорушень), зокрема в тому, що стосується

непропорційно великої кількості небілошкірих, бідних і малоосвічених та непрацюючих жінок. Насильство залишається, можливо, щонайбільш гендерованою формою поведінки в нашій культурі. [24]

ГЕНДЕРОВАНЕ НАСИЛЬСТВО: ІНСТИТУЦІЙНА ПРОБЛЕМА

Після того як Edward Teller — удостоєний Нобелівської премії фізик-ядерник — успішно випробував ядерну бомбу в листопаді 1952 р., викликавши оснований на реакції синтезу термоядерний вибух, приблизно в тисячу разів потужніший за дію бомби на основі розщеплення ядра, яка зруйнувала Хіросіму сім років перед тим, він надіслав своїм колегам таку коротеньку телеграму: «Це хлопчик». Не було потреби в тому, аби підказувати Teller метафору зрівнювання військової моці — здатності до невимовного насильства — та маскулінності. Такий жахливий до трагічності зв'язок залишається усталеним як для воєнних героїв наших маскулінних фантазій, так і для науковців-очкариків, які створюють технології, що дають можливість таким, як Rambo [wannabes] завойовувати світ.

Неважко було б перелічити всі фалічні образи з усією їхньою риторикою в тому нескінченному історичному параді воєнних героїв (у прикрашених нагородами одностроях) та науковців (у білих лабораторних халатах), які гадають, що доведення своєї маскулінності є звичайною річчю як для вояка, так і для хирляка, для гладіатора так само, як і для фіглярка. Психологи-популяризатори змушені, втім, вдаватися до сексуально забарвлених виразів, аби описати це; одна феміністка називає маскулінний мілітаризм випадком «заздрості щодо ракети», інша пише про те, як чоловіки «створили цивілізацію у вигляді безперервної ерекції: вагітного фалоса». Однак ці образи перетворюють гендер в екран, на який індивіди проектують свої психологічні страхи й проблеми, зводячи війну та використання державою інституційного насильства до простого скупчення непевних чоловіків, які відчайдушно намагаються довести свою маскулінність. Хоча не можна сказати, що ця аргументація цілковито позбавлена якихось достоїнств, як ми в цьому переконаємося, вона все ж таки не дає нам уявлення про інституційне насильство, яке неявно присутнє в побудові сучасної бюрократичної держави. Для цього нам потрібно дослідити зв'язок між двома царинами, зрозуміти, яким чином «мілітаризм увічнеює знак рівності між маскулінністю та насильством» і як війна «вбудовує насильство в поняття маскулінності — з покоління в покоління». [25]

Попри те, що маскуліність може бути історично пов'язана з війною, той спосіб, у який ми воюємо сьогодні, може не надати багатьом чоловікам можливості для випробування й доведення своєї мужності у звичайний військовий спосіб. Зрештою, більшість солдатів сьогодні не є вояками. Вони служать переважно в підрозділах підтримки — на транспорті, в адміністрації, в службах технічного обслуговування та супроводу. Дедалі зростаюча технологічна ускладненість війни лише прискорює цей процес — ядерна зброя, «бомби з лазерним наведенням», автоматичне озброєння, самохідні військові транспортні засоби та зброя далекої дії — все це зменшує потребу в примітивних вояках типу Rambo і збільшує попит на холонокровних і раціонально мислячих натискачів на кнопку. [26]

Проте є щось настійливе в тому, як наші політичні лідери намагаються довести агресивну й стверджувальну маскуліність на політичній арені. Війна з її технологією додає мужчинам «чоловічого престижу», за висловом французького філософа Simone de Beauvoir. Згадаймо про вчинену руками чоловіків під орудою Andrew Jackson різанину семінолів або про те, як кидав громиами Theodore Roosevelt, закликаючи до діяльного життя, тоді, коли він атакував висоти Сан-Хуана. Здебільшого в нашій історії її політичні речники намагалися врівноважити чоловіче обмеження з неменшою чоловічою войовничістю. Військова доблесть і готовність іти на війну були пробним каменем мужності. Пояснюючи причину того, чому Lyndon Johnson продовжував ескалацію війни у В'єтнамі, один з його біографів пише:

Він хотів запопасти поваги в очах чоловіків, що були незламними, справжніми мужчинами, і які стануть яструбами. Він підсвідомо поділяв своїх оточуючих на чоловіків і хлопчиків. Чоловіки — це активні діячі, ті, що завойовують бізнесові імперії, хто робить, а не розп'якує, хто займається ділом у світі інших чоловіків і користується пошаною серед цих чоловіків. Хлопчики — це балакуни, писаки й мудрагелі, що посідають собі і замість того, щоб діяти, пускаються в роздуми, критику та сумніви.

(У разі, якщо вам ці сентенції видадуться дивними, згадайте про кліше «ті, що можуть, роблять, а ті, що не можуть, навчають».) Коли опоненти критикували його військові заходи, Johnson робив їм закиди стосовно їхньої маскуліності. Коли йому стало відомо, що один зі співробітників його адміністрації став «голубом» — прибічником миру у В'єтнамі, Johnson глузливо зауважив: «Біс із ним, він мабуть сідає навпочіпки, коли мочиться!» А вітаючи бомбування Північного В'єтнаму, Johnson гордовито проголосив, що він «не просто прикрутив Ho Chi Minh. Я втер йому носа». [27]

Такого штибу хвастощі продовжують отруювати американську політику. Несхильність Jimmy Carter до інтервенції в Іран викликала коментар з боку аналітика з питань безпеки, який ущипливо зауважив, що Сполучені Штати «розпростали свої ноги перед Радянським Союзом», і спричинилася до обрання нашого останнього ковбойського президента Ronald Reagan, який обіцяв врятувати американця від його поств'єтнамського летаргічного сну, що він почасти і зробив, вдершись до маленьких країн на кшталт Гренади. Президент George Bush успадкував право на ту саму маскуліну мантию після того, як вторгся в Панаму та Перську Затоку, втілюючи операцію «Буря в пустелі». Навіть рейтинги популярності президента Bill Clinton різко підскочили, коли під час слухань з питання його імплічменту у 1998 р. він став погрожувати Іраку і зрештою здійснив проти нього повітряні удари.

Такого штибу президентські настрої водночас і ллють воду на млин тих, хто уповноважений готувати та здійснювати ці війни, і додають жару політичним діячам — стратегам оборони, які спеціалізуються на засудженні цих війн і які сьогодні підраховують мегатонни та відсотки загиблих, будуючи прогнози на майбутнє. «Серед певного кола людей побутує думка про обов'язковість впровадження передових технологій — переконання, що чоловік мусить ненастанно доводити свою чоловічість, блукаючи фронтами або вчиняючи, що тільки можливо». У статті на тему маскуліності та В'єтнамської війни журналіст I.F. Stone проілюстрував це примусове доведення маскуліності в колі тих, хто планував війну. На брифінгу щодо ескалації бомбування Північного В'єтнаму один речник Пентагону описав стратегію США як бійку двох хлопчиків: «Якщо один хлопчик бере іншого в ручний замок, він зможе, очевидно, витягти зі свого противника слово 'дядя', якщо збільшуватиме тиск гострими, болісними штовханами і виявить усі ознаки готовності зламати цьому хлопчикові руку». А недавно, коли німецький політик зазначив, що він цікавиться виступами населення проти передислокації євроракет, один американський стратег оборони висловився так: «Ці фріци — то купа слабовільних слизняків». [28]

Дослідницею Carol Cohn було проведено етнографічний аналіз інтелектуалів системи оборони. Вона пригадує, що

на лекціях широко обговорювалися вертикальної форми еректорні пускові установки, коефіцієнти відношення сили тяги до ваги, м'які положення, глибоке проникнення і переваги затяжних наступів, порівняно із судорожними атаками — або йшлося про те, що один військовий консультант з Ради національної безпеки називав «звільнення 70–80 відсотків нашого мегатоннажу в одному оргазме-

ному вибуху [whump]. Серйозна увага приділялася необхідності обережати наші ракети і «дивитися в очі тому факту, що росіяни трохи дужчі від нас». Зі своєю колегою — ще однією жінкою — ми час від часу обмінювалися спантелеченими поглядами, але, здається, ніхто цього не помітив. [29]

Було б спрощенням зводити складності військових і політичних рішень до психологічного роду «сечовипускальних змагань», але потрібно усвідомлювати важливість включення в наші дослідження розгляду питання про гендер. Проблеми гендеру самі заявляють про себе у формулюваннях військової політики будь-якого рівня: від політичних речників найвищого рангу до військових стратегів і експертів-технологів. Не менш важливу роль у цих демонстраціях сексуальної потенції відіграє і громадська думка. Згадаймо, наприклад, як під час війни у Перській затоці ім'я нашого ворога Saddam Hussein постійно подавалося на бамперних наклейках у сексуальному контексті, як-от «Saddam, нахились» [«Saddam, Bend Over»] та «США — задері спідницю Saddam» [«USA — Up Saddam Ass»] — образи, в яких військовий конфлікт прирівнюється до гомосексуального згвалтування. На одній широко тиражованій карикатурі зображений Saddam Hussein, який схилився, начебто прийнявши позу мусульманина-молільника, а до нього наближається величезна американська ракета, що готова пронизати його ззаду. Така ось сексуальна природа військового авантюризму, яка проявляється в сексуальній атрибутиці.

АМЕРИКА: ІСТОРІЯ ГЕНДЕРОВАНОГО НАСИЛЬСТВА

Попри те, що загальноприйнято вважати, що жодна держава не може обійтися без насильства — що формування й впровадження політики вимагає як поліцейської, так і військової сили, щоб тримати в порядку і себе, й інших — прирівнювання насильства до маскулітності продовжує проявлятися з особливою силою серед американців. Сполучені Штати мають довгу й криваву історію винятково гендерованого насильства, яке слугувало способом демонстрування й випробування мужності як для окремих чоловіків, так і для американців як нації. Йдеться не лише про політичних і військових лідерів — хоча, як ми бачили, вони, звісно, переймаються цими проблемами. Один психолог говорить про «громадянський захист насильства як соціально прийняттого, належного та необхідного». Найбільш шанованими героями в нашій культурі були солдати — чи, принаймні, актори, що відтворювали їхні образи у кіно. [30]

Історики доходять висновку, що цей особливо американський і особливо трагічний кодекс насильства з'являється у XVIII ст., коли він був привезений з собою і далі розвинений шотландськими та ірландськими іммігрантами, прибулими на американський Південь, де галасливі сварки, поединки, стрілянина, полювання та пиятика стали засобами вираження мужності. Мати Andrew Jackson казала своєму синові — як дехто вважає, найбільш нестриманому й жорсткому президенту в історії нашої нації, що «закон не дає засобу, який міг би задовольнити почуття справжнього чоловічини». Американський прикордонний форт — можливо, єдине в своєму роді якнайбільше зібрання молодих чоловіків в історії індустріалізованого світу — забезпечував законність насильства в американському житті. Насильство завжди сягало свого піку в тих місцях, де молоді чоловіки збиралися разом, особливо віддалік від «цивілізованого» впливу жінок. [31]

Після громадянської війни, внаслідок якої Південь зазнав принизливої та нищівної поразки, молоді хлопці стали класти собі на плече дерев'яну скалку, підбиваючи інших хлопців на те, щоб ті збивали її, даючи їм тим самим законний привід для побиття цих останніх. Лише в Америці «носіня скалки на своєму плечі» [«having a chip on one's shoulder»] визнавалося за відзнаку честі серед хлопців. Більше того, насильство вважалося законним, якщо воно носило відплатний характер. Якщо хтось збивав цю скалку, «надавати стусанів своєму кривднику» було слушною відповіддю. У своєму глибокому аналізі американського насильства антрополог Margaret Mead описувала типове для американця уникання виступати ініціатором агресії, вдаючись, утім, до неспівмірної з первісним випадом відплати у вигляді «такої агресивності, яка може бути проявлена лише в тому разі, якщо її викликає якийсь інший хлопець» і яка є «настільки непевною, що потребує свого доведення». Згадайте ці слова, коли наступного разу спостерігатимете за двома хлопчиками, що ладні вступити в бійку на спортивному майданчику. «Ти щось затіваєш?» — вигукне один із них. «Ні, але якщо ти розв'яжеш бійку, я її закінчу!» — відповідає інший. Жоден не хоче брати на себе відповідальність за ініціювання агресії, але кожний бажає завершити сутичку. [32]

Насильство довгий час розумілося як найкращий спосіб забезпечити публічне визнання іншими твоєї мужності. Бійка була колись рекомендованим культурними приписами учинком для хлопчиків, яким, згідно з цією теорією, потрібно було продемонструвати гендерну ідентичність. В одному з популярних poradників першої половини цього століття батьків повчали:

Є випадки, коли кожний хлопчик мусить захистити свої права, якщо він не хоче вирости боягузом і втратити шлях до незалежності та істинної мужності ... Хлопчик з міцним і вольовим характером не потребує надихання до боротьби, але нерідко йому потрібне розумне керівництво та стримування. Якщо він вступає в бійку більш як, скажімо, з півдюжину разів на тиждень, за винятком, звичайно, першого його тижня в новій школі, його, очевидно, можна вважати надмірно забіякуватим і потрібно приструнчувати. З іншого боку, чутливого й сором'язливого хлопчика потрібно заохочувати до займання твердої позиції і вміння відстоювати її.

У цьому бестселері хлопчиків заохочують до того, щоб вони вступали в бійку один раз на день, за винятком їхнього першого тижня в новій школі, коли вони, можна очікувати, будуть битися частіше! [33]

Підспудною причиною такої поради було побоювання, що м'якої вдачі хлопчики не виростуть справжніми мужчинами. Феномену «матусиного сінка» у всій його повноті — включно з тими побоюваннями зніженості, приниженості та негідної чоловіка слабкості, з якими пов'язують це явище американські чоловіки, — маємо завдячувати процвітанню маскулінного насильства. Насильство — це доказ маскулітності; чоловік є «справжнім» мужчиною в силу того, що він не боїться проявити насильство. Психіатр James Gilligan говорить про «патріархатний кодекс честі й ганьби, який породжує чоловіче насильство і зобов'язує до нього», кодекс, що витлумачує насильство як головну демаркаційну лінію між жінками й чоловіками. [34]

Сучасний кодекс вуличного насильства бере свої початки у поняттях честі, вироблених старим Півднем, — чоловік мусить бути готовий до бійки, аби завоювати повагу до себе в очах інших. Білошкірі мешканці Півдня називали це «честю»; на зламі XIX–XX століть це називалося «репутацією». На початок 1950-х років чорношкірі північних гетто казали про «повагу», що тепер знову трансформувалася в невиказування «неповаги», чи «дисонансу» [«dissing»]. Це той самий кодекс насильства, та сама «відвага». Замислимося над словами одного члена нью-йоркської банди, який описує причини того, що його банда вимагає таких ритуалів ініціювання, як нанесення випадкових ножових порізів. «Суспільство заявляє, що ми горезвісні головорізи і вбивці, але ми такими не є, — каже він. — Ми сім'я вижилих ... гордих чорношкірих хлопців, що мешкають в американському гетто. Принци Гарлема, які намагаються зіп'ятися на ноги і не бажають бути розчавленими». Інший чоловік пригадає свої дні у закладі для утримування підлітків, де «тобі доводиться битися майже щодня, бо кожний намагається довести, що він дужчий за сусіда». Ще один

вуличний хуліган дає нам уявлення про сучасний варіант старого образу «скалки на плечі», коли описує те, що він називає «випадковою сутичкою»: це коли ти ідеш по іспанському Гарлему, «груддю прокладаючи собі дорогу і налітаючи на людей в надії, що вони огризнуться, і ти зможеш учепитися за це і матимеш нагоду віддубасити їх і перетворити на паршиве місиво». Соціолог Vic Seidler пише, що «як хлопчики ми мусимо повсякчас бути на сторожі, щоб або дати відсіч фізичному насильству, або уникнути його. Ми маємо бути наготові, щоб захистити себе ... Маскулінність ніколи не дається нам легко. Це завжди щось таке, що ми повинні бути готовими доводити й обстоювати». А кримінолог Наяс Тосч додає, що «в культурах маскулінного типу виставлена напоказ готовність до боротьби та бойові якості є мірилом вартості як в очах інших, так і у власних очах». [35]

Маскулінність усе ще доволі часто ототожнюється зі здатністю до насильства. Повсюди — від роздягальні до вітальні — чоловіки будь-якого віку знайомляться з насильством як із соціально санкціонованою формою вираження. Чоловіча соціалізація — це призвичаювання до легітимності насильства: починаючи від обрізання у віці немовляти, за яким ідуть отримування стусанів від батька-матері та рідних братів і сестер, регулярні бійки з іншими хлопчиками, соціально схвалені форми насильства на військовій службі, у спорті та у в'язниці (Сполучені Штати — єдина індустріалізована країна, яка продовжує застосовувати смертну кару), а також епіграми, що втлумачують нам, що аніж з'їхати з глузду, краще звести рахунки, і повсякчас нагадують, що світ роботи — це Гоббсова війна кожного проти всіх, джунглі, де шакали пожирають шакалів.

НАСИЛЬСТВО ПРОТИ ЖІНОК

Чоловіки засвоюють, що насильство є прийнятною формою спілкування між чоловіками, а також між жінками та чоловіками. Цей постулат є настільки звичайною річчю, і він так глибоко вплетений у канву повсякденного життя, що ми сприймаємо насильство як щось само собою зрозуміле — в сім'ях, між друзями та між закоханими. Більшість жертв насильства знають своїх нападників; багато хто знайомий з ними дуже близько. Приблизно одна з п'яти жертв насильства, яким надавалася допомога у шпитальних пунктах невідкладної допомоги, була травмована подружжям, колишнім подружжям або ж коханим хлопцем чи любовою дівчиною — теперішніми чи колишніми. Насильство може слугувати мовою — приватною, особис-

тою та інтимною, так само, як воно може бути і способом громадського спілкування між суспільствами та соціальними групами.

Гендерна несумірність інтимного насильства приголомшлива. Серед жертв насильства, що були травмовані своїм подружжям чи колишнім подружжям, жінки переважають чоловіків у співвідношенні приблизно дев'ять до одного. А кількість жінок, травмованих своїм коханим хлопцем, у вісім разів перевищує кількість чоловіків, потерпілих від своїх коханих дівчат. Сполучені Штати посідають одне з найвищих місць серед індустріальних країн за рівнем зґвалтувань, домашнього насильства та подружнього вбивства. Домашнє насильство — найпоширеніша причина травмувань для жінок у національному масштабі. Від однієї третини до половини усіх жінок зазнають нападу з боку свого подружжя чи партнера в якийсь момент свого життя. За даними ФБІ, від 30 до 40 відсотків усіх убитих жінок загнули від руки свого чоловіка чи коханого хлопця. Кожні шість хвилин у Сполучених Штатах стається зґвалтування жінки; кожні вісімнадцять секунд жінка зазнає побиття і кожного дня четверо жінок гинуть від рук своїх мучителів. [36]

Такий стан речей є ненормальним, звичайно. Як ми бачили раніше, суспільства можуть бути ранжирувані за їхньою позицією на континуумі від позбавленого зґвалтувань до рясного зґвалтуваннями суспільства. Антрополог Peggy Reeves Sanday встановила, що найкращими провісниками схильності суспільства до зґвалтувань були високі рівні мілітаризму та міжособистісного насильства взагалі, поширеність ідеологій чоловічої незламності і прохолодні стосунки між батьками та дітьми. Ті суспільства, в яких зґвалтування траплялися відносно нечасто, відзначалися самостійністю жінок (жінки продовжували після одруження володіти власністю від свого імені) і особливим поцінуванням дітей (чоловіки долучалися до виховання дітей). Коротше кажучи, «що нижчий статус жінок, порівняно з чоловіками, то вищий рівень зґвалтувань». Який же висновок можна зробити про статус жінок у Сполучених Штатах у світлі вищесказаного? [37]

Фактично, Сполучені Штати мають найвищий рівень зареєстрованих зґвалтувань серед країн індустріального світу — приблизно у вісім разів вищий, ніж в Англії. Від 12 до 25 відсотків усіх американських жінок пережили зґвалтування, а ще 12–20 відсотків зазнали спроби зґвалтування. Це означає, що від однієї чверті до майже половини всіх жінок постраждали від сексуального нападу, причому в більшості цих зґвалтувань — від двох третин до чотирьох п'ятих — бувають замішані знайомі. За оцінками одного джерела, від 20 до 30 відсотків усіх дівчаток, що досягли натепер дванадцяти-

річного віку, зазнають до кінця свого життя насильницького сексуального нападу. [38]

Ще жахливішою річчю є, можливо, те, що 16% із цих дванадцятирічних дівчаток *уже* пережили зґвалтування. За даними Департаменту юстиції США, половина жінок, зґвалтованих у 1992 р. (показовий рік), були неповнолітніми дівчатками до вісімнадцяти років, а 16% були молодші дванадцяти років. Інше дослідження показало, що 96% із цих жертв зґвалтування жіночої статі віком до дванадцяти років знали своїх нападників. В одному з п'яти випадків їхній гвалтівник був до того ж їхнім батьком. Попри наявність певних свідчень про те, що представниці жіночої статі віком до вісімнадцяти років виявляють, крім того, найбільшу схильність подавати до поліції неправдиві повідомлення про зґвалтування (хоча практично жодна із цих заяв ніколи не піддавалася перевірці, і від усіх них їхні подателі відмовлялися на етапі співбесіди), причиною цих фальшивих заяв, очевидно, є побоювання вагітності і надія на те, що повідомлення про те, що їх було зґвалтовано, дозволить їм зробити аборт, оскільки в багатьох штатах аборти легальні лише в разі зґвалтування чи загрози здоров'ю матері. Однак ці випадки зґвалтування молодих дівчат навряд чи можна віднести до категорії з депо туманною та образливою назвою «хибне повідомлення» про стосунки. [39]

Як ми бачили в попередніх розділах, різноманітні теоретичні школи нерідко пропонують різні пояснення для феномена зґвалтування. Аргументація, що подає зґвалтування просто як репродуктивну стратегію для тих, хто зазнав поразки на сексуальній арені, непереконлива. Такою ж мірою непереконливими є психологічні доктрини про те, що зґвалтування — ізольований, індивідуальний акт, здійснюваний хворими особами, що переживають неконтрольовані сексуальні потяги. Зрештою, майже три четвертих усіх гвалтівників планують свої акти гвалтування. І лише близько 5% гвалтівників можуть бути віднесені до категорії психотичних. Непереконливими є і спроби шукати причину втрати чоловіками контролю над собою в алкоголі чи наркотиках. Чому тоді жінки не втрачають самовладання в такий самий спосіб?

Адекватне пояснення зґвалтування потребує визнання того факту, що саме чоловіки гвалтують жінок, і пошуку відповіді на більш гостре запитання: «Чому так багато «позатим» типових, нормальних мужчин вчиняють зґвалтування? Соціолог Allan Johnson замислюється над тим, як може таке поширене явище бути справою рук кількох лунатиків. «Важко повірити в те, що відповідальність за таке повсюдне насильство маємо покласти на невеличку маргінальну підгру-

пу психопатичних чоловіків, — пише він. — Те, що сексуальне насильство є дуже поширеним, говорить на користь тієї тези, що осердя насильства проти жінок міститься безпосередньо в лоні того, що наша культура визначає як «нормальні» взаємини між чоловіками й жінками». Справа в тім, що зґвалтування вчиняють пересічні американські хлопці. І в кампусах студентки коледжів піддаються більшому ризику стати жертвою зґвалтування чи зазнати насильства, вчиненого чоловіками, яких вони знають і з якими мають любовні побачення, порівняно з ризиком бути зґвалтованою лунатиками в кущах». [40]

Опитування жінок з коледжів виявляють значну поширеність зґвалтувань, тоді як згідно з опитуваннями представників чоловічої статі у цих закладах це явище носить епізодичний характер. Проведене Mary Koss дослідження любовних побачень у кампусах і зґвалтувань під час знайомства, попри те, що воно викликало зловісні нападки у відповідь, залишається найбільш вражаючим і ґрунтовним аналізом частоти зґвалтувань і сфери їхнього поширення. Дослідницею було встановлено, що майже половина (44%) усіх опитаних жінок зазнали певних форм сексуального контакту всупереч їхньому бажанню; 15% пережили спробу зґвалтування, 12% були присилувані за допомогою наркотиків та алкоголю, а 25% мали сексуальні зносини всупереч своєму бажанню через те, що були «ошелешені» приголомшливими доводами та натиском чоловіків; приблизно одна жінка з десяти (9%) зазнала зґвалтування із застосуванням сили. [41]

Не дивно, що феміністка Susan Griffin назвала зґвалтування «всеамериканським злочином», у якому замішані звичайні хлопці усієї Америки. Проте не менш справедливим є і твердження про те, що більшість чоловіків не вчиняють зґвалтувань. У низці опитувань багато хто з чоловіків зазначали, що вони могли б піти на це — за умови, якби була «слухна» нагода та якби вони знали, що їх не схоплять. В опитуванні, проведеному серед американських студентів коледжів чоловічої статі, більш як одна чверть (28%) респондентів зізналися в тому, що вони могли б вчинити зґвалтування і застосувати силу для примушування до сексуального акту; 6% повідомили, що вони могли б учинити зґвалтування, але не вдавалися б до застосування сили, а 30% сказали, що вони могли б застосувати силу, але не вчинили б зґвалтування. Сорок відсотків заявили, що вони не схильні ні до застосування сили, ні до вчинення зґвалтування — це менш ніж половина! В іншому опитуванні 37% відзначили певну вірогідність здійснення ними зґвалтування в тому разі, якби вони були певні того, що їх не схоплять. [42]

Щось усе ж таки стримує чоловіків — принаймні декого з них! Що ж саме — невже просто страх бути схопленим? А може причина полягає в тому, що вони не можуть цілковито погодитися на демонстрування своєї маскулінності на тому наступному рівні? У певному сенсі, важко віритися в те, що гвалтівники — нонконформісти, психологічно неврівноважені збоченці, котрі не здатні якось по-іншому вступити у сексуальні стосунки, радше вони є надконформістами, винятково відданими зводу приписів щодо маскулінності, за яким кожна зустріч із кожною жінкою потенційно має на меті сексуальне завоювання, а кожне любовне побачення перетворюється на змагання, і який залишається глухим до того, чого може хотіти жінка, хоча б тому, зрештою, що жінки не рівня чоловікам. «Найбільш вражаючою ознакою сексуальних злочинців, — пише один дослідник, — є їхня зовнішня нормальність». Пан Bernard Lefkowitz, автор докладного — до такої міри, що аж мороз іде по тілу — опису напумілого групового згвалтування розумово відсталого дівчини кількома спортсменами-учнями престижної середньої школи у Глен Ридж [Glen Ridge] (Нью-Джерсі), стверджує, що «багатьма хлопцями кривдження жінок розглядається як ритуал становлення. Це вплетене в нашу культуру». Отже, будь-який розгляд феномена згвалтування повинен враховувати звичайність цього злочину в рамках нормативного визначення маскулінності, а також той емпіричний факт, що, незважаючи на це, більшість чоловіків не вчиняють і ніколи не вчинять згвалтування. Якщо згвалтування є нормою, тоді чи не слід нам вважати, що негвалтівники — не справжні чоловіки? [43]

В одній цікавій розвідці стосовно феномена переконаних гвалтівників соціолог Diana Scully розвиває цю тему. Нею встановлено, що гвалтівники демонструють вищі рівні злагодженої сексуальної активності, порівняно з іншими чоловіками, і виявляють не меншу від інших чоловіків готовність до численних контактів із жінками і не менше, ніж у них, бажання бути батьком. Це має блискуче розвінчати еволюціоністські доводи відносно того, що чоловіки стають гвалтівниками на ґрунті сексуального розчарування, будучи спонукувані бажанням мати стосунки із жінками, або ж через те, що почувають себе «невдахами» на сексуальному ринку. Як пише ця дослідниця, згвалтування використовувалося чоловіками для того, щоб «поставити жінок на їхнє місце». «Згвалтування — це право чоловіка, — заявив їй один переконаний гвалтівник. — Якщо жінка не хоче віддатися, чоловік мусить брати її силою. Жінки не мають права казати 'ні'. Вони створені для сексу. І годяться лишень для цього. Дехто із жінок воліє зазнати побиття, але вони завжди здаються; саме для цього

вони створені». Чоловіки гвалтують — доходить висновку Scully — «не тому, що вони ідіосинкратичні чи ірраціональні, а тому, що вони засвоїли, що в цій культурі сексуальне насильство винагороджується» і тому, що «у них ніколи не виникала думка про те, що вони можуть бути покарані за вчинене». [44]

Зґвалтування — злочин, який поєднує секс і насильство і який робить секс знаряддям в акті насильства. Це не стільки злочин пристрасті, скільки злочин влади, який скоюють не в ім'я любові чи з похоті, а задля завоювання та прояву зневаги; це не так вираз палкого бажання, як демонстрування права. У вас може скластися враження, що, коли чоловіки думають про зґвалтування, вони думають про владу, яку при цьому відчують.

Однак це враження хибне. Прислухаймося до голосу одного молодого хлопця, 23-річного складського працівника на ім'я Жау в одній із корпорацій у Сан-Франциско, якого керівник дослідження Тім Венеке попросив замислитися над тим, за яких обставин він міг би вчинити зґвалтування. Цей опитуваний ніколи й нікого не гвалтував. Це звичайний хлопець, який пробує уявити собі обставини, за яких він міг би вчинити акт насильства проти жінки. Ось що каже Жау:

Скажімо, я бачу жінку, і вона виглядає насправді гарненькою, дійсно непоганої статури і сексуально приваблива, і до того ж від неї ідуть дуже жіночі й сексуальні вібрації. Я в захваті, і у мене виникає думка, що я б залюбки зайнявся з нею любов'ю, однак я знаю, що їй це не цікаво. І це мене дратує. У багатьох випадках жінка знає, що вона чудово виглядає, і користується і грає цим, а у мене з'являється відчуття, що вона насміхається наді мною, і я почуваю себе приниженим ... Якби я справді був доведений до безрозсудства і в такому стані зґвалтував би когось, виною тому було б не лише моє бажання цієї жінки, але й якийсь страшенно зловне почуття, яке наводило мене на такого роду думки: «Я маю владу над тобою і можу робити з тобою все, що мені заманеться», тому що, насправді, я відчував, що це вони мають владу наді мною лише в силу своєї присутності. Власне той факт, що вони можуть підійти до мене і довести мене до нестями, заставляє мене почувати себе маріонеткою в їхніх руках і закликає мене до помсти. Вони мають владу наді мною, тож я хочу влади над ними. [45]

Отже, Жау говорить не з почуття влади, а з почуття своєї безвладності. «Вони мають владу наді мною, тож я хочу влади над ними». В його уяві зґвалтування постає не як розв'язання агресії проти жінки, а як деяка форма помсти, відплата у відповідь вже заподіяної йому шкоди. Одначе ким?

Для дослідження цієї, на позір, парадоксальної ситуації Beneke звертається до мовного аналізу. Пригадаймо вирази, що їх ми вживаємо в нашій культурі, описуючи жіночу красу й сексуальність. Ми вдаємося до мови насильства, агресивності. Жінка-красуня — це «бомба» [«bombshell»], «нокаут» [«knockout»], «фатальна жінка» [«femme fatale»]. Вона «приголомшлива» [«stunning»], «захоплююча» [«gavishing»], «вбивчо одягнена» [«dressed to kill»]. Ми «знесені» [«blown away»], «вбиті наповал» [«done in»]. Жіноча краса переживається чоловіками як акт агресії: вона вдирається в думки чоловіків, викликає небажане почуття жадання й палкої пристрасті, змушує чоловіків почувати себе безпорадними, безсилими, вразливими. А потім, учинивши цей загарбницький акт агресії, жінки відкидають чоловіків, не погоджуються на секс, відмовляють їм. Згвалтування — це спосіб звести рахунки, помститися за відмову, відплатити. Ці почуття безвладності в поєднанні з переконаністю у своєму праві на жіночі тіла, висловлені опитуваним Diana Scully гвалтівником, становлять потужну суміш — безвладність і наділеність правом, безсилля та право почувати себе при владі. Вражаючий, ганебно високий рівень згвалтувань у США має своїм підґрунтям цю мішанину почуттів.

Переживання чоловіками змішаного почуття — і безвладності, і наділеності правом — почасти становить і тло проблеми насильства в домі. Хоч сім'я і покликана бути захистком від небезпечного зовнішнього світу, «гаванню в безсердечному світі», виявляється, що для жінок і дітей домівок — найнебезпечніше місце їхнього перебування. Не забезпечує жінок від загрози насильства і законний «захист», очікуваний від шлюбу, тож рівні насильства, на яке наражаються жінки вдома, страшенно високі. Дослідник насильства в сім'ї Murray Straus зі своїми колегами дійшов висновку, що «американська сім'я та американська домівка відзначаються, очевидно, таким самим, якщо не вищим, рівнем насильства, як і будь-яка інша американська інституція чи установа (за винятком військової служби, та й то лишень під час війни)». [46]

Шлюб, безумовно, не захищає жінок від згвалтування. В одному опитуванні, що охоплювало 644 заміжні жінки, 12% з них повідомили, що зазнали згвалтування від свого чоловіка. Інше дослідження, в якому вибірка охоплювала 393 випадково відібраних жінок, показало, що ймовірність згвалтування жінки коханцем чи подружжям утричі перевищувала вірогідність аналогічного вчинку з боку незнайомця, друга чи знайомого. Двадцять два відсотки жінок із цієї вибірки пережили подружнє згвалтування того чи іншого роду, а половина тих жінок, які зазнали у шлюбі згвалтування з побиттям,

повідомляли про більш як двадцять випадків зґвалтування. У цьому дослідженні David Finklehor та Kirsti Yllo встановили також, що приблизно трьом четвертим усіх жінок, які були зґвалтовані своїм чоловіком, вдалося принаймні одного разу успішно оборонити себе; 88% жінок повідомляли, що ніколи не отримували задоволення від примушування силою; менше однієї четвертої частини (22%) опитуваних стали жертвою сексуальної наруги в дитинстві. [47]

Однією з кардинальніших змін у законодавстві про зґвалтування було скасування звільнення чоловіків від судового переслідування за зґвалтування. У Сполучених Штатах ще 1985 р. більш як у половині штатів усе ще було явно заборонене судове переслідування за подружнє зґвалтування — на тій підставі, що жінки не мали законного права відмовити своєму чоловікові у сексуальних зносинах. Коли жінка говорить «Я готова», це, очевидно, означає, крім того, «Я буду готова ... щоразу, коли він захоче того». Хоча до 1993 р. всі штати оголосили зґвалтування злочином, «принаймні, якщо має місце застосування сили», за даними Національного аналітичного центру з питань зґвалтувань у шлюбі та на побаченнях [National Clearinghouse on Marital and Date Rape] від 1996 р., звільнення все ще практикується у кількох штатах, якщо пара живе разом (не відокремлено), і лише п'ять штатів поширили такий захист на одружені пари, що живуть разом. Дослідник проблем сім'ї Richard Gelles описав масштаб цієї проблеми у своєму виступі перед законодавчим органом штату Нью-Гемпшир у 1981 р., коли цей штат розглядав питання про скасування звільнення від судового переслідування.

Насправді, подружнє зґвалтування нерідко є *більш травмуючим*, ніж зґвалтування незнайомцем. Коли ви зазнаєте насильства в інтимних стосунках від людини, яка мала б любити й захищати вас, це може нанести шкоду вашій здатності до близьких стосунків з будь-кимсь іншим. Більше того, багато дружин-жертв живуть, як у царстві терору, зазнаючи повторюваних сексуальних нападів упродовж кількох років. Коли вас зґвалтовано незнайомцем, ви мусите жити із жахом у пам'яті. *Коли вас зґвалтував ваш чоловік, ви змушені жити зі своїм гвалтівником.* [48]

Подружнє зґвалтування становить серйозну проблему і в інших країнах, де чоловіки залишаються звільненими від судового переслідування, оскільки мужчина посідає законне право робити все, що захоче, зі своєю власністю. Кривдження дружин теж є хронічною проблемою в інших країнах. Наприклад, в Гонконгу та Кіто (Еквадор) не менш як 50% усіх заміжніх жінок регулярно зазнають побоїв від своїх чоловіків. [49]

Незважаючи на те, що домашнє насильство, безумовно, становить проблему в інших країнах, виявляється, втім, що рівень кривдження дружин у Сполучених Штатах посідає одне з найвищих місць у світі. Побої — єдина головна причина травмування жінок у Сполучених Штатах. Більш як два мільйони жінок щороку зазнають побиття від своїх партнерів. Від двох до чотирьох тисяч жінок на рік гинуть від руки свого чоловіка чи коханого хлопця. В іншому дослідженні було встановлено, що близько половини всіх жінок, убитих у Нью-Йорк-Сіті, стали жертвою свого чоловіка чи коханого хлопця. (Серед усіх убивств представників чоловічої статі лише 3% скоєно дружинами, колишніми дружинами чи коханими дівчинами.) [50]

Суттєво різняться не лише рівні подружнього вбивства для жінок і чоловіків, але й обставини, що призводять до нього. Дослідники R. Emerson та Russell Dobash зі своїми колегами стверджують:

чоловіки нерідко вбивають дружин після зтяжнього фізичного насильства, що триває довгий період і супроводжується іншими формами кривдження й примусу; у таких випадках учасники подій рідко, якщо взагалі коли-небудь, міняються ролями. Чоловіки, буває, вчиняють сімейну різанину, вбиваючи разом своє подружжя і дітей; із жінками такого не трапляється. Поширені випадки, коли чоловіки переслідують і вбивають своїх дружин, які залишили їх; жінки навряд чи схильні коли-небудь поводити себе подібним чином. Чоловіки вбивають дружин на проміжному етапі здійснення спланованого ними убивства-самовбивства; про аналогічні вчинки жінок майже не доводилося чути. Чоловіки вбивають у відповідь на розкриті подружню невірність дружини; жінки майже ніколи не відповідають на це у такий спосіб, хоча їхні партнери частіше виявляються винуватими у порушенні подружньої вірності. [51]

Варто також зазначити, що ці несумірні рівні подружнього вбивства, характерні для суспільств Заходу, є відносно скромними, порівняно з рівнями, зафіксованими у країнах, що розвиваються, де коефіцієнт їхнього співвідношення є навіть більшим. Там, де патріархатні порядки є відносно непохитними, напади, згвалтування і навіть убивства можуть вважатися не стільки злочином, скільки прерогативою. [52]

Попри наявність переважаючих свідчень щодо проблем домашнього насильства проти жінок, ми нерідко чуємо ріденький хор голосів, які вигукують про «кривдження чоловіків». Варто було одному соціологу заявити, що кривдження чоловіків дружинами — якнайбільш не висвітлена в результатах опитування форма домаш-

нього насильства, як несподівано легіони антифеміністів стали брати на озброєння такі аргументи у політичних дискусіях. У деяких такого роду дослідженнях зроблено висновки про те, що жінки «з такою самою ймовірністю» можуть бити чоловіків, з якою чоловіки ладні бити жінок; що жінки скоюють 50% усіх подружніх убивств — при цьому наводять ще такі «факти»: 1,8 мільйона жінок постраждали від одного чи більше нападів з боку чоловіка чи коханого хлопця, тоді як чоловіків, постраждалих від нападу своєї дружини чи коханої дівчини, налічувалося понад 2 мільйони; що 54% усіх насильств, кваліфікованих як «тяжкі», було скоєно жінками; або ж що серед любовних пар підліткового віку дівчатка проявляли більшу схильність до насильства, ніж хлопчики. (За іронією долі, люди, які заявляють про еквівалентні рівні домашнього насильства, нерідко виявляються водночас і тими ж людьми, що твердять про відмінність біологічної природи жінок і чоловіків, а також про біологічну непридатність жінок для військової служби чи служби в поліцейських формуваннях.) Один, вочевидь уведений в оману, журналіст розмірковує, що оскільки «лише» 3-4 відсотки жінок зазнають щороку побиття, ми маємо вважати це «невдалою поведінкою купки божевільних чоловіків». (Якби щороку 3-4 відсотки всіх чоловіків були б уражені раком яєчка чи простати або ж стали жертвами вуличного нападу, той самий журналіст, певна річ, кваліфікував би це як критичне становище національного масштабу і намагався б мобілізувати всю медичну спільноту чи національну гвардію, а можливо і те, й те!) [53]

Якби ці дані відповідали дійсності, чому ж тоді — могли б запитати ви — немає жодного притулку для постраждалих від побиття чоловіків, немає ні натовпу жертв чоловічої статі, що звертаються у шпитальні пункти невідкладної допомоги, ні легіонів побитих чоловіків, що виходять на демонстрації з вимогою захисту? (Утім, це не зовсім так. Насправді, O.J. Simpson назвав себе «скривдженим чоловіком» після того, як він побив свою колишню дружину Nicole. А один притулок для потерпілих від побиття чоловіків було таки відкрито у Ванкувері (Канада), але через два місяці його було закрито, з огляду на те, що ніхто туди не звертався.) Почасти, розтлумачують нам ці учені уми, це пояснюється тим, що чоловіки, які стали жертвами домашнього насильства, настільки соромляться свого приниження, зневаження мужності, що вони навряд чи захочуть відкрито виступати із заявами про це, радше вони мовчки страждатимуть від насильницьких нагучувань з боку своїх дружин. Це психологічна проблема, яку один з дослідників називає «синдромом побитого чоловіка». «Оскільки чоловіки навчені 'сприймати це по-чоловічому' і знають,

що їх піднімуть на глум, коли дізнаються про побиття їх жінками, представниці жіночої статі в дев'ять разів частіше заявляють на своїх кривдників у відповідні органи», зазначають два науковці. Почасти ж, пояснюють вони нам, причина полягає в тому, що вплив «феміністського лобі» є настільки повсюдним, що має місце приховування в національному масштабі цього вочевидь некоректного, з політичного погляду, відкриття. Як пишуть ці співавтори,

Незважаючи на те, що в багатьох дослідженнях послідовно обстоювалася теза про те, що чоловіки стають жертвами домашнього насильства принаймні так само часто, як і жінки, і пересічна публіка, і чимало фахівців сприймають встановлений факт про відсутність статевої різниці у рівнях фізичної агресивності серед сексуальних партнерів як несподіваний, а то й невірогідний, тож продовжує побутувати стереотип, що чоловіки агресивні, а жінки є винятково жертвами. [54]

Подібні заяви абсолютно не підтверджуються емпіричними дослідженнями, а умовиводи, зроблені на їх основі, є ще більш необґрунтованими. Наприклад, в засадничій науковій розвідці «Синдром побитого чоловіка» соціолог Susan Steinmetz обстежила п'ятдесят сім пар. Серед опитаних, які зізналися в тому, що потерпали від тяжкого побиття, виявилось чотири дружини, але не було жодного чоловіка. Виходячи з результатів опитування, Steinmetz дійшла висновку, що чоловіки просто не повідомляють про те, що їх було скривджено, і що проблема кривдження чоловіків, безумовно, набуває серйозного характеру, додаючи при цьому, що близько 250 тис. мужчин зазнавали щороку побиття — це, згадаймо, робився висновок із обстеження, в якому не було виявлено жодного скривдженого чоловіка. На той час, коли зчинений мас-медіа галас через ці сфабриковані дані почав стихати, цифри було роздуто до дванадцяти мільйонів побитих чоловіків щорічно! [55]

Одна з проблем полягає в тому, як сформульовано запитання в опитуванні. У тих дослідженнях, де було встановлено, що жінки побивають чоловіків з такою самою частотою, як і чоловіки б'ють жінок, перед парами було поставлене запитання, чи траплялося їм у перебігу їхніх стосунків, ударити свого партнера. Жінки й чоловіки давали ствердну відповідь на це запитання в рівній кількості. Однак цифри кардинально мінялися, коли їх запитували, хто ініціював насильство (тобто, воно носило наступальний чи оборонний характер), наскільки тяжким воно було (штовхнула вона його перед тим чи після того, як він розбив їй щелепу?) і як часто трапляються

випадки насильства. Коли було поставлено ці три запитання, результати набули вигляду, здавна нам усім знайомого: величина, частота, тяжкість і регулярність насильства проти жінок значно перевищують усе те, що вчинено чоловікам жінками, незважаючи на феномен Lorena Bobbitt. [56]

Ще одна проблема зумовлена тим, кого саме запитують. В опитуваннях, які виявили порівнянні рівні домашнього насильства, запитання про інцидент адресувалося лише одному партнерові. Проте в дослідженнях, де окремо опитувалися обидва партнери, було виявлено великі розходження між повідомленнями жінок і повідомленнями чоловіків. Ті самі дослідники, які встановили порівнянні рівні насильства, висловлювали застереження, що до цих результатів слід поставитися з надзвичайною обережністю, оскільки чоловіки не зізнаються у тяжких нападах. (Можливо, вважається в рівній мірі не по-чоловічому і побити жінку, і бути побитим нею, оскільки «справжні чоловіки» ніколи не здіймуть руки на жінку.) [57]

А третя проблема пов'язана з тим, коли саме учасників опитування розпитують про домашнє насильство. В опитуваннях, які виявили порівнянність відповідей, розпитувалося про випадки, які трапилися впродовж одного-єдиного року, і, таким чином, окремий ляпанець прирівнювався до царства домашнього терору, який міг тривати десятками років. І, хоча із досліджень чітко й недвозначно випливає, що насильство проти жінок різко зростає після розлучення чи розставання, у тих опитуваннях, у яких встановлено порівнянні результати, інциденти, що трапилися після розставання чи розлучення, до уваги не бралися. Близько 76% усіх нападів відбувається саме тоді, причому у більш як 93% випадків того періоду винуватцями є чоловіки. [58]

І, нарешті, дослідження, що засвідчують порівнянність відповідей, оснований цілковито на «шкалі конфліктних тактик» (CTS) [Conflict Tactics Scale] — шкалі, яка не розрізняє насильство наступального та оборонного характеру, урівнюючи жакливий напад із ляпанцем, якого дає жінка чоловікові, коли той, приміром, б'є їхніх дітей. Не беруться в ній до уваги і фізичні відмінності між жінками й чоловіками, в силу яких жінки, за статистикою, у шість разів частіше потребують медичної допомоги в разі травм, неодноразово отримуваних внаслідок проявів насильства в сім'ї. Так само залишаються поза увагою і нефізичні чинники, які примушують жінок не розривати образливих для них стосунків (диспаритет доходів, побоювання за долю своїх дітей, економічна залежність). Не враховуються в ній і подружнє згвалтування чи сексуальна агресивність. Як запитує один

дослідник проблем насильства: «Чи могли б ви назвати в однаковій мірі агресивними дві особи, коли йдеться про жінку, що б'є свого чоловіка кулаком у груди, не наносячи йому жодного фізичного ушкодження, і про чоловіка, що б'є свою дружину кулаком в обличчя, розбиваючи їй до крові носа? За СТС, ці два випадки оцінюються однаковим балом». [59]

Безумовно, в деяких дослідженнях робиться висновок про те, що жінки цілком здатні вдаватися до насильства в інтимних стосунках, але в жодному з обстежень не зафіксовано приблизно однакових його рівнів чи тяжкості. Згідно з даними Департаменту юстиції США, кількість випадків насильства, якого зазнають від сексуального партнера представниці жіночої статі, більш як удесятеро перевищує кількість аналогічних випадків для чоловіків. У середньому жінки стають жертвами насильства приблизно у 575 тис. випадків, тоді як аналогічний показник для чоловіків становить близько 49 тис. випадків. Можливо, ці дані трохи завищені: за підрахунками кримінолога Martin Schwartz, всього 3-4 відсотки всіх випадків подружнього насильства вчинено жінками. Приблизно одна з восьми подружок повідомляє про те, що їй траплялося побити свого чоловіка. А коли жінки проявляють насильство, для них характерно вдаватися до найслабших і до найсильніших методів насильства. Як було встановлено Straus та його колегами, жінки штовхаються і дають ляпаса чи стусана так само часто, як і чоловіки. Однак вони і пістолетами користуються майже з такою самою частотою, як і чоловіки. [60]

Домашнє насильство варіюється залежно від стану рівноваги влади у стосунках. Коли всі рішення приймає один із подружжя, кривдження подружжя, вчинене чи то жінкою, чи то чоловіком, сягає найвищих рівнів. Насильство проти жінок якнайбільш поширене в тих домогосподарствах, де влада зосереджена в руках чоловіка. Цікаво, що насильство проти чоловіків *теж* більш поширене (хоча й зі значно меншою вірогідністю) у тих домах, де влада сконцентрована у руках чоловіка або ж — у надзвичайно рідкісних випадках — у руках дружини. Зосередження влади в руках чоловіків зумовлює вищі рівні насильства — причому, як проти жінок, так і проти чоловіків. Рівні як кривдження дружин, так і кривдження чоловіків знижуються в міру того, як подружні стосунки стають дедалі більш рівноправними, і практично відсутні випадки побиття дружиною свого чоловіка, коли всі рішення приймаються за рівної участі, тобто коли стосунки стають цілковито рівноправними. [61]

Жінки й чоловіки не вчиняють актів насильства ні з однаковою частотою, ні з однакових причин. Дослідник проблем насильства в

сім'ї Kersti Yllo стверджує, що чоловіки схильні вдаватися до домашнього насильства як до знаряддя з особливою метою, зокрема для того, щоб викликати почуття страху чи жах у своєї дружини, домогтися від неї поступливості та слухняності і пасивного прийняття нею його панування в домі. Натомість жінки схильні вдаватися до насильства в стані емоційного напруження, зокрема в моменти відчаю чи раптового гніву, або ж, звичайно, в оборонних цілях, аби запобігти більшому ушкодженню. Проте жіноче насильство рідко носить систематичний, умисний і регулярний характер. Як було сформульовано недавно двома психологами,

у разі гетеросексуальних стосунків побиття — це, передусім, щось таке, що вчиняють чоловіки жінкам, а не навпаки ... Багато хто з жінок, які зазнали побиття, в більшості випадків, але не завжди, проявляють насильство в цілях самооборони. Жінки, яких побивають, живуть в культурі насильства, і вони є складовою цієї культури. Дехто з таких жінок пробують захистити себе: вони намагаються дати здачі і можуть навіть лупцювати чи штовхатися так само часто, як і їхні чоловіки. Однак побитими виходять вони. [62]

За результатами опитування, в якому просто підсумовуються всі акти насильства, може скластися враження, що жінки й чоловіки однаковою мірою схильні до насильства. Однак практика національного рівня шпитальних пунктів невідкладної допомоги, притулків для травмованих жінок і окружних моргів дає підстави вважати, що такі позірні враження нерідко є глибоко помилковими.

Насильство проти жінок не знає ні класових, ні расових чи етнічних кордонів. «Освічені, удачливі й рафіновані чоловіки — адвокати, лікарі, політики, бізнесові керівники — б'ють своїх дружин з неменшою регулярністю й жорстокістю, як і докери». Утім, є певні відмінності. Наприклад, одним з найкращих провісників появи домашнього насильства є безробіття. Крім того, в кількох дослідженнях було встановлено, що рівні домашнього насильства вищі в афроамериканських сім'ях, ніж у сім'ях білошкірих. В одному опитуванні було виявлено, що чорношкірі чоловіки б'ють своїх дружин в чотири рази частіше, ніж білошкірі чоловіки, і що чорношкірі жінки б'ють своїх чоловіків удвічі частіше від білошкірих жінок. Хоча в подальших обстеженнях відзначалося зниження рівня насильства серед сімей чорношкірих, рівень цей все ще залишається вищим, ніж у сім'ях білошкірих. [63]

Стосовно латиноамериканців маємо суперечливі дані: в одному дослідженні встановлено значно менший рівень насильства в лати-

ноамериканських сім'ях, порівняно із сім'ями англійських коренів [Anglo], тоді як в іншому встановлено трохи вищий рівень. Ці суперечливі відкриття прояснилися після поділу латиноамериканців на різні групи. Так, Kaufman Kantog зі своїми колегами встановив, що пуерториканські чоловіки виявляють тенденцію бити своїх дружин приблизно з удвічі більшою імовірністю, порівняно із чоловіками англійського походження (у співвідношенні 20,4% до 9,9%), і приблизно з удесятеро більшою імовірністю, порівняно із чоловіками кубинського походження. Проте в багатьох випадках ці расові та етнічні відмінності нівелюються, коли до уваги береться соціальний клас. Соціолог Noel Cazenave проаналізував те саме Національне дослідження проблем насильства в сім'ї [National Family Violence Survey] і встановив, що чорношкірі мають *нижчі*, ніж у білошкірих, рівні кривдження дружин у трьох із чотирьох категоріях доходу — у двох найвищих і в найнижчій. Вищі рівні серед чорношкірих були виявлені лише у відповідях тих респондентів, дохід яких був у межах від 6 тис. доларів до 11 тис. 999 доларів (до цієї категорії належали 40% усіх чорношкірих респондентів). Дві змінні — дохід і місце проживання (міська місцевість) — дозволяють пояснити практично всі етнічні відмінності між латиноамериканцями та населенням англійського походження. Ті самі расові відмінності у статистиці подружнього вбивства можуть бути пояснені класовою приналежністю: дві третини всіх подружніх убивств у Нью-Йорк-Сіті було скоєно в найбільш кватралах Бронкса та Брукліна. [64]

Безумовно, чоловіки-геї та лесбіянки теж можуть учиняти домашнє насильство. Недавнє неофіційне опитування жертв насильства серед геїв у шести головних містах показало, що геям та лесбіянкам загрожувала більша ймовірність стати жертвами домашнього насильства, ніж жертвами злочинів, скоєних з ненависті до геїв. В одному дослідженні, представленому на Четвертій міжнародній конференції з питань дослідження насильства в сім'ї, обстоювалася теза про те, що чоловіки-геї, які виступають у ролі кривдників, відзначаються тими самими рисами характеру, що і гетеросексуальні лупії, зокрема їм притаманні низький рівень самоповаги та нездатність підтримувати близькі стосунки. [65]

Домашнє насильство — це ще один спосіб, у який чоловіки проявляють владу та контроль над жінками. Утім, подібно до згвалтування, домашнє насильство з найбільшою імовірністю має місце не тоді, коли мужчина почуває себе якнайбільш повновладним, а коли він почувається відносно безвладним. Насильство додає сили; це спосіб заявити про свою владу, яка, на переконання чоловіка, по праву

належить йому. Як пояснює один соціолог, «мужчини-кривдники частіше вдаються до побиття свого подружжя та дітей тоді, коли вони починають відчувати, що втрачають владу чи контроль над їхнім життям». Інший дослідник нагадує нам, що «фізична влада представників чоловічої статі над жінками, або ж ілюзія влади, — це хоч якась маленька компенсація за брак влади над іншими сторонами чийогось життя». [66]

ВИСНОВОК

Насильство в Америці перебуває сьогодні в епідемічному стані. Сполучені Штати, безсумнівно, відзначаються найвищим рівнем насильства серед індустріальних країн усього світу — усупереч тому, що наше суспільство має найвищі показники щодо ув'язнення і є одною-єдиною промислово розвинутою країною, в якій застосовується смертна кара, нібито для запобігання насильству. Хіба я сказав «усупереч тому»? Може, я мав на увазі «внаслідок того»?

Насильство — величезне соціальне зло, яке не лише завдає страждань жертвам, а й виливається у значні кошти, що йдуть на утримування судової системи, тюрем і поліцейських формувань. Поза тим, воно завдає ще й незмірних психічних збитків — уся нація призвичаїлася жити в страху перед насильством. (Достатньо ввімкнути вечірні новини у будь-якому американському місті і подивитися цей нічний парад убивств, пожеж, кривдження дітей батьками та кулачних боїв, що подаються як спортивні репортажі.) «Аби приборкати злочинність, нам немає потреби розширювати державні репресивні заходи, але нам треба зменшити гендерну нерівність», — пише кримінолог James Messerschmidt. А заспокоєння того страху — пише кримінолог Elizabeth Stanko — «вимагатиме чогось більшого за краще освітлення під'їздів». [67]

Ясна річ, краще освітлення — це лише початок. І ми маємо захистити жінок від культури насильства, що так часто робить їх своєю мішенню. Однак ми, крім того, маємо захистити і хлопчиків «від культури насильства, яка використовує їхні найгірші нахили, підсилюючи та примножуючи атавістичні цінності маскуліної загадковості». Зрештою, саме чоловіки стають здебільшого жертвами насильства — так само, як вони, переважно є його винуватцями. [68]

Нерідко політику бездіяльності мотивують біологічними поясненнями. «Хлопці є хлопцями», — кажемо ми, розводячи руками з безпорадною покірністю. Однак якби навіть усе насильство було біоло-

гічно запрограмоване тестостероном чи еволюційними потребами репродуктивного успіху, епідемія чоловічого насильства в Америці все ж таки волала б до політичної риторики: чи збираємося ми будувати наше суспільство так, щоби максимізувати цю схильність до насильства, а чи так, щоби мінімізувати її? Це політичні питання, і потребують вони політичних відповідей — таких, які б спонукували нас до пошуку альтернативних, ненасильницьких шляхів, які б давали змогу чоловікам виразити себе як мужчин.

Відверто кажучи, я переконаний, що чоловіки заслуговують на кращу оцінку, вони кращі за біологічно запрограмованих бестій — насильників і гвалтівників. Я вірю, що ми спроможемося досягти значно ліпших результатів у пом'якшенні насильства в нашому суспільстві і у відмові від нашої мовчазної, а, отже, і змовницької підтримки його. Коли до такого роду «гамселення чоловіків» докладаються діячі правого спрямування — стверджуючи, що чоловіки не кращі за тестостероно-залежних бугаїв (звідки має випливати, що жінки мусять покинути свої робочі місця і повернутися додому, аби в ліпший спосіб стримувати нас) — більшість чоловіків сприймає ці заяви на свою адресу як інсинуації. Проте в цих хибних загалом закидах є й зерно істини для чоловіків. Бо допоки чоловіки залишатимуться на своїх позиціях чи то мовчазної співучасті, чи спростування в інтересах самозахисту, сама собою напрашуватиметься думка, що ми прощаємо насильство мужчин. «Усі нестримні почуття, — писав видатний британський суспільний критик XIX ст. John Ruskin, — породжують усередині нас хибність усіх наших вражень про речі зовнішні». Поки ми не переосмислимо зміст маскулінності, ми продовжуватимемо породжувати цю хибність — з довготривалими трагічними наслідками.

ДЕГЕНДЕРОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО?

Принцип, що регулює існуючі соціальні стосунки між двома статтями — узаконене підпорядкування одної статі іншій — неправильний сам по собі, і зараз він є головною перешкодою на шляху вдосконалення людини; і ... він має бути замінений принципом вищої якості, який не передбачає, з одного боку, надання влади чи привілеїв, а, з другого боку, — їх позбавлення.

JOHN STUART MILL

«THE SUBJECTION OF WOMEN» (1869)

{«ПІДКОРЕННЯ ЖІНОК»}

Ми зустрічаємо зорю нового тисячоліття, зазираючи подумки в непрявлене майбуття. В якому суспільстві нам хотілося б жити? Яким буде гендерний устрій такого суспільства?

Уявлення про гендерні відмінності як про щось непорушне дає підґрунтя для політичної відмови від можливості соціальних змін і збільшення гендерної рівності. Той, хто проголошує, що чоловіки й жінки походять з різних планет, намагається підкинути вам думку, що в найкращому випадку нам можна сподіватися лише на свого роду міжпланетарну розрядку, важке перемир'я, в умовах якого ми, згнітивши серце, примиряємося з внутрішньо притаманними й нездоланими вадами іншої статі; мир, досягнутий за посередництва як ніколи розквітлих буйним цвітом психологічних витлумачень, що можуть проаналізувати і розшифрувати їхню незбагненну мову.

На моє переконання, цілком очевидно, що жінки й чоловіки мають значно більше схожого між собою, ніж відмінного, і що ми відчуваємо значно меншу потребу в космічних тлумачах і понадміру більшу — в гендерній рівності, завдяки якій і жінки, й чоловіки змогли б жити тим життям, яке їм до вподоби. Майбутнє гендерних відмінностей тісно пов'язане з майбуттям гендерної нерівності. Із поменшан-

ням гендерної нерівності тануть і відмінності між жінками й чоловіками.

До того ж, міжпланетарна модель гендерних відмінностей цілком вито нехтує історичними фактами. Упродовж минулого століття ми невпинно рухалися в напрямі пом'якшення гендерної нерівності — усуваючи бар'єри на шляху жінок до всіх ділянок громадської сфери, захищаючи тих жінок, які стали жертвами шалених чоловічих зусиль, спрямованих на відстрочення, уповільнення чи недопущення появи жінок на цій арені. І коли ми досягли цього, ми відкрили для себе той факт, що жінки пречудово справляються зі своїми завданнями на тих ділянках, які колись вважалися виключною прерогативою чоловіків, і що чоловіки демонструють виняткову вправність у тій царині, що раніше сприймалася як суто жіноча. Не покладайтеся на мої слова: розпитайте тих жінок, які працюють хірургами, адвокатами і пілотами. Попитайте також і всіх тих нянь, учителів і соціальних працівників чоловічої статі, так само, як і всіх батьків-одинаків про те, чи справляються вони з догляданням своїх дітей.

У цій книжці я висунув кілька тез стосовно нашого гендерованого суспільства. Я доводив, що жінки й чоловіки більшою мірою схожі, ніж відмінні між собою, що ми аж ніяк не з різних планет. Я стверджував, що спостережувані нами відмінності породжені саме гендерною нерівністю і що саме вона дає культурний поштовх для таких відмінностей, навіть якщо в реальності для них небагато, а то й зовсім немає живильних чинників. Ще однією тезою, яку я обстоював, була така: гендер — не властивість індивідів, прищеплена їм в результаті соціалізації, а сукупність відношень, які складаються в ході наших соціальних взаємодій одне з одним і в рамках гендерованих інституцій, формально-організаційна динаміка яких відтворює гендерну нерівність і породжує гендерні відмінності.

Я наголошував також на фактах, які засвідчують суттєве гендерне зближення, що відбувалося впродовж останнього півстоліття. Достатньо проаналізувати чи то сексуальну поведінку, чи то динаміку дружніх стосунків, чи спроби досягти рівноваги між роботою та сімейним життям або ж досвід жінок і чоловіків та їхні устремління, пов'язані з освітою чи місцем роботи, і ми переконаємося, що гендерний розрив стає дедалі меншим. (Єдиний виняток із цього процесу, як ми бачимо в останньому розділі, становить насильство.)

Втішання цим гендерним зближенням у поведінці й поглядах не означає заохочування індивідів до дегендеризації. Це не заклик ставати андрогінами. Дехто з психологів пропонує андрогінність як розв'язок проблеми гендерної нерівності та гендерних відмінностей. Це

передбачає нівелювання гендерних відмінностей, унаслідок чого жінки й чоловіки будуть мислити, вчиняти й поводити себе у якийсь більш «нейтралізований», гендерно неспецифічний спосіб. «Маскуліність» і «фемінність» виглядатимуть як архаїчні конструкти у міру того, як кожний дедалі більше ставатиме просто «людиною».

Подібні пропозиції — різкий крен убік, порівняно з україно-американськими заявами щодо незборимої відмінності, з якими виступають творці міжгалактичних теорій. Зрештою, прибічники ідеалу андрогіна принаймні визнають гендерні відмінності як соціально вибудовані і допускають можливість змін.

Проте ідея андрогіна залишається непопулярною як політичний чи психологічний вибір, оскільки такий ідеал мав би закликати до згладжування відмінностей між людьми, помилково підмінючи рівність тотожністю. Для багатьох з нас ідея тотожності сприймається як примус, як розмивання відмінностей і утворення рідкуватої, пісенької маси, в якій потоне своєрідність кожного індивіда. Це щось на кшталт голлівудської версії комунізму, який начисто стирає всі міжкласові відмінності, формуючи аморфну людську сір'ятину, кожна дрібка якої виглядатиме, вчинятиме й одягатиметься на один копил — як у тих агітках, де зображено росіян, одягнених з достоту однаковою бідністю. З андрогінністю пов'язане уявлення про життя на фоні плоского й безнадійно пустельного пейзажу, геть-чисто позбавленого якихось гендерних ознак. Невже існує лише один спосіб, у який жінки й чоловіки можуть досягти рівності — стати однаковими? Хіба не можна уявити собі рівність, основувану на поважанні й збереженні відмінності?

Побоювання щодо андрогінності виникають через сплутування понять «гендеровані люди» і «гендеровані риси характеру». Йдеться не про те, що жінки й чоловіки мають бути більш схожими одне на одного, ніж ми є натеper, але про те, що всі ті психологічні й світоглядні та поведінкові особливості, що їх ми — як носії культури — позначаємо чи то як «маскуліні», чи то як «фемінні», потребують переосмислення. Ці риси характеру й погляди, зрештою, теж несуть у собі певні позитивні й негативні цінності, і саме в силу цієї ієрархії цінностей, цієї неоднакової ваговитості, гендерна нерівність так глибоко переплітається з гендерною відмінністю. Дегендеризація людей сама по собі не ліквідує гендерну нерівність.

Насправді, звернення до андрогінності парадоксальним чином матеріалізують власне гендерне розрізнення, що його вони намагаються нівелювати. Прибічники цієї доктрини нерідко закликають чоловіків виражати більшою мірою свої «жіночі» сторони, а жінок —

більше проявляти свої «чоловічі» сторони. Подібні напучування, відверто кажучи, мене глибоко ображають.

Дозвольте навести один приклад. Сидячи з моїм новонародженим сином на руках у розташованому по сусідству з нами парку, я почув такий коментар від перехожої: «Як приємно бачити, що чоловіки в наші дні проявляють свої жіночі сторони». Я приховав своє обурення за помітно удаваною посмішкою. Хоч я намагався бути гречним, з вуст моїх ладні були злетіти такі слова: «Я нічого такого подібного не проявляю, мадам. Я ніжний, люблячий і турботливий зі своїм сином. Наскільки я можу судити, я проявляю свою *маскуліність!*»

Чому, зрештою, любов, турботливість і ніжність визначено як жіночі якості? Чому я маю справляти враження істоти іншої статі для того, щоб мати право на те, що я вважаю проявами людських емоцій? Будучи чоловіком, все, що я виражаю, — це свою маскуліність. І я певен, що моя дружина відчула б себе не меншою мірою ображеною, якби, відредагувавши якусь особливо складну статтю чи написавши велике й мудроване есе, вона почула б на свою адресу репліку на кшталт: «як незвично й приємно бачити, що жінки виражають свої чоловічі сторони» — неначе компетентність, честолюбство та самоствердження не є людськими властивостями, на які жінки і чоловіки мають рівне право.

Любов, ніжність, турботливість; компетентність, честолюбство, самоствердження — усе це *людські* якості, і всі людські істоти — як жінки, так і чоловіки — повинні мати на них рівні права. І коли ми проявляємо їх, ми виражаємо, відповідно, наші гендерні ідентичності, а не гендер іншої статі. Справді, що за дивне уявлення, яке передбачає, що ці емоції мають бути позначені чи то як маскулінні, чи то як фемінні, тоді як вони такі глибоко людські, а жінки й чоловіки так легко виявляють здатність до значно ширшого діапазону почуттів.

Дивно і до того ж трохи сумно. «Можливо, ніщо так не понижує показник нелюдяності схильної до верховенства чоловічої ментальності, як той факт, що приємніші людські риси приписуються нижчому класу: захопленість, здатність до взаємної симпатії, доброта, веселість», — під таким кутом зору поглянула на це феміністка Kate Millett у своїй засадничій книжці «Сексуальна політика» [«Sexual Politics»], уперше опублікованій у 1969 р. [1]

Відтоді багато чого перемилося. Гендерований світ, в якому живу я, цілковито відрізняється від того, в якому жили мої батько-мати. Мій батько міг вступити до суто чоловічого коледжу, служити на суто чоловічій військовій службі і провести все своє трудове життя

в суто чоловічому трудовому середовищі. Сьогодні цей світ залишився лише в пам'яті. Жінки появились в усіх місцях роботи, на військовій службі і в її підготовчих закладах (як федерального рівня, так і субсидованих штатами), і всі коледжі, за винятком трьох-чотирьох, допускають зараз до вступу жінок. Попри настійливі зусилля з боку деяких політичних кіл повернути наспок стрілку годинника і повернутися в середину XIX ст., зміни ці безповоротні: жінки не повернуться додому, де, як дехто вважає, їхнє місце.

У наступні кілька десятиліть ці величезні зміни лише набиратимуть обертів. Суспільство третього тисячоліття докладатиметься до дедалі більшої дегендеризації рис характеру і поведінки, яка не супроводжуватиметься дегендеризацією людей. Ми, як і раніше, будемо жінками й чоловіками, рівними і, втім, здатними поважати наші відмінності; різними, але нескхильними використовувати ці відмінності як підставу для дискримінації.

Уявімо собі, як би міг пришвидшитися поступ цих змін, якби ми продовжували процес дегендеризації рис характеру, а не людей. Яким чином це відбулося б на маленьких хлопчиках і дівчатках, якби вони бачили, як їхні матері та їхні батьки вирушають вранці на роботу без жодного компромісу зі своєю маскуліністю чи фемінністю. Ці маленькі хлопчики та дівчатка виростали б з уявленням, що мати роботу — бути компетентним, здатним заробляти на життя, просуватися по службі — це щось таке, що роблять *дорослі*, незалежно від того, чоловічої чи жіночої статі ці *дорослі*. Не те, що роблять чоловіки, а жінки роблять лише з почуттям провини, за санкцією громадськості, а також епізодично й нерегулярно, залежно від своєї фертильності. «І коли я виросту, — казатимуть ці діти, — я теж буду працювати».

А коли однаковою мірою люблячі й турботливі і матері, і батьки, що на рівних займаються вихованням дітей, тобто коли виховання — це щось таке, що роблять *дорослі* — а не щось таке, що матері роблять систематично, а чоловіки роблять лише півдня в суботу по обіді — тоді ті самі діти казатимуть собі: «і коли я стану дорослим, я буду люблячим і турботливим по відношенню до моїх дітей».

Такий процес може видатися оптимістичним до наївності, але ознаки змін повсюди довкола нас. І справді, історичні свідчення вказують у тому самому напрямку. Саме під невмолимим тиском ідеології XIX ст. — про розмежування сфер діяльності — було заведено дві різні царини для чоловіків і жінок з двома переліками рис характеру та особливостей поведінки, які личили представникам кожної сфери. Це було історичною аберацією, аномалією — для ус-

відомлення відхилення такого заведення від того, що йому передувало, і від «природної» схильності людських істот і для пояснення тої запальності, з якою насаджувався цей порядок, пройдено чималий шлях. Ніщо інше, такою ж мірою природне чи біологічно детерміноване не носило до такої міри примусового характеру.

Двадцять століття стало свідком виклику, що його було кинутьо розмежуванню сфер діяльності, почасти тими, хто зазнав упослідження внаслідок запровадження цієї системи з її безжалісною ідеологією, — а саме жінками. Це століття пережило безпрецедентний переворот у статусі жінок, можливо, якнайбільш значущу трансформацію гендерних стосунків у світовій історії. У багатьох аспектах — починаючи від права брати участь у виборах і права на працю, затверджених на початку ХХ ст., до права прийому на роботу до кожного місця роботи, яке лише можна собі уявити, права вступу до кожного навчального закладу та права на військову службу, введених у другій половині цього століття, — жінки розхитували підвалини гендерованого суспільства. І до кінця цього століття вони підійшли з наполовину зробленою революцією — трансформацією своїх можливостей бути працівницями та матерями.

Ця наполовину завершена революція принесла багатьом жінкам розчарування і зробила їх нещасними. З певних причин, вони, як і раніше, не в змозі «мати все» — бути гарними матерями і, поза тим, бути успішними й перспективними працівницями. Усупереч усякій логіці, дехто з учених умів шукає коренів розчарування жінок не в усе ще тривалому спротиву чоловіків, непохитній неприязності деяких закладів із чоловічим переважанням до прийому жінок чи в байдужості політиків до впровадження стратегій, які б дали змогу цим жінкам привести до рівноваги свою роботу та сімейне життя, а радше у самому намаганні жінок розширити свої можливості і заявити про свій повноправний статус у лавах людства. Ненастанно дивує той факт, як багато жінок працюють із повною зайнятістю на тих робочих місцях, де жінок закликають не працювати повний робочий день.

Друга половина трансформації гендеру щойно починається, і буде вона, я гадаю, значно складнішою для здійснення, порівняно з першою. Тому що раніше існував інтуїтивно очевидний етичний імператив, пов'язаний з розширенням можливостей для жінок і ліквідацією дискримінації проти жінок. А трансформація двадцять першого століття передбачає трансформування життя чоловіків.

Чоловіки лише починають усвідомлювати, що «традиційне» визначення маскуліності позбавляє їх можливості вповні реалізувати

себе і залишає незадоволеними. У той час як жінки покинули свої домівки, в яких їх було «ув'язнено», згідно з приписами ідеології розмежування сфер діяльності, і тепер намагаються віднайти рівновагу між роботою та сімейним життям, чоловіки продовжують шукати зворотної дороги до сім'ї, з якої їх було вигнано в силу тієї самої ідеології. Деякі чоловіки, переживаючи розчарування й розгубленість, намагаються знайти вихід у сподіваннях і молитвах про повернення старого гендерного режиму, того ж таки розмежування сфер діяльності, яке зробило нещасними як жінок, так і чоловіків. Інші долучаються до різноманітних чоловічих рухів на кшталт PromiseKeepers та Million Man March або відходять на позиції міфопоетичного прихистку для чоловіків у пошуку більш резонуючого, духовно ближчого визначення маскулітності.

Пануюча в XIX ст. ідеологія розмежування сфер діяльності виправдовувала гендерну нерівність на підставі гаданих природних відмінностей між статями. Те, що було нормативним, запроваджувалося за допомогою санкцій, затверджувалося як нормальність, як частина природи речей. Жінки провели більшу частину століття в усвідомленні того, що така ідеологія вчиняла насильство над їхнім досвідом, перекреслюючи роботу поза домом, яку вони фактично виконували, і нав'язуючи визначення фемінності, яке дозволяло тільки частково виразити свої людські якості.

Аналогічний вплив справляла ця ідеологія і на чоловіків, звичайно — надаючи ваги деяким емоціям і набуткам та дискредитуючи інші. Як і у випадку із жінками, вона давала чоловікам змогу лише частково реалізуватися у своєму житті. Утім, чоловіки лише віднедавна почали висловлювати незадоволення тими обмеженнями, які накладає на їхній статус як людини ця ідеологія.

На зламі XX—XXI століть мало б сенс пригадати слова мислителя початку XX ст. У своєму знаменному есе, написаному в 1917 р., письменник з Нью-Йорку Floyd Dell чітко сформулював наслідки розмежування сфер діяльності як для жінок, так і для чоловіків:

Коли ви тримаєте жінку у скрині і сплачуєте орендну плату за цю скриню, її ставлення до вас неухильно змінює свій характер. Воно втрачає присмак легкого піднесення, притаманного демократії. Ваші стосунки перестають бути партнерськими, оскільки партнерство можливе лише за умови демократії. Це вже не спільне життя в супрязі — це надлам життя навпіл. Півжиття — кухня, вбрання й діти; друга половина — бізнес, політика і бейсбол. Не надто важить, яка з цих двох половин гірша. Будь-який уламок, коли йдеться про життя, майже ніщо загалом.

Не менш від жінок-феміністок Dell розуміє, що це розмежування сфер діяльності, яке збіднює життя водночас і жінок, і чоловіків, теж побудоване на гендерній нерівності. (Згадаймо, що автор адресує свої завваги чоловікам, які «тримають жінку у скрині».) Гендерна нерівність породила ідеологію розмежування сфер діяльності, а ідеологія розмежування сфер діяльності, своєю чергою, надала легітимності гендерній нерівності. Отже, у першому ж реченні свого есе Dell стверджує, що «фемінізм дав чоловікам уперше в історії можливість бути вільними». [2]

Напрямок розвитку гендерованого суспільства в новому столітті та новому тисячолітті полягає не в тому, щоби жінки й чоловіки ставали дедалі більш схожими одне на одного, а в тому, щоби вони стали більш рівними. Оскільки ті риси характеру й особливості поведінки, які досі позначалися як маскуліні та фемініні — компетентність та співчутливість, честолюбство та захопленість — недвозначно людські якості, доступні однаковою мірою і для жінок, і для чоловіків, які вже достатньо дорослі, аби претендувати на них. Це вимагає певної форми гендерного протектанізму — урізноманітнення: темпераментної та психологічної гнучкості, здатності пристосовуватися до свого оточення завдяки повному діапазону емоцій і можливостей. Різноманітне [protean] «я», у формулюванні психіатра Robert Jay Lifton, це «я», здатне досягнути відмінності, суперечності і складності; «я», що є обопільним і гнучким у швидкозмінливому світі. [3] Така трансформація не вимагає від чоловіків і жінок, аби вони були більш схожими одне на одного, а радше, щоби вони глибше й повніше розкрили самих себе.

ПРИМІТКИ

I: INTRODUCTION

1. John Gray, *Men Are from Mars, Women Are from Venus* (New York, HarperCollins, 1992), p. 5.
2. Barbara Risman, *Gender Vertigo* (New Haven: Yale University Press, 1998), p. 25. See also Judith Lorber, *Paradoxes of Gender* (New Haven: Yale University Press, 1994).
3. Catharine Stimpson, *Where the Meanings Are* (New York: Methuen, 1988).
4. See Michael Kimmel, *Manhood in America: A Cultural History* (New York: The Free Press, 1996).
5. I also tell this story in *Manhood in America*.
6. Torri Minton, "Search for What It Means to Be White," *San Francisco Chronicle*, 8 May 1998.
7. Simmel is cited in Lewis Coser, "Georg Simmel's Neglected Contributions to the Sociology of Women," *Signs* 2(4): 872 (1977).
8. Cited in Coser, "Georg Simmel's" p. 872.
9. Cited in James Brooke, "Men Held in Beatings Lived on the Fringes," *The New York Times*, 16 October 1998, p. A16.
10. R. W. Connell, *Gender and Power* (Stanford: Stanford University Press, 1987), p. 183; Erving Goffman, *Stigma* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1963), p. 128.
11. Connell, *Gender and Power*, pp. 183, 187-88.
12. Cited in Risman, *Gender Vertigo*, p. 141.
13. Carol Tavis, "The Mismeasure of Woman," *Feminism and Psychology* 3(2) (1993): 153.
14. Cynthia Fuchs Epstein, *Deceptive Distinctions* (New Haven: Yale University Press, 1988).
15. Deborah Tannen, *You Just Don't Understand*. (New York: William Morrow, 1991).
16. William O'Barr and Jean F. O'Barr, *Linguistic Evidence: Language, Power and Strategy— The Courtroom* (San Diego: Academic Press, 1995). See also Alfie Kohn, "Girl Talk, Guy Talk," *Psychology Today* (February 1988), p. 66.
17. Alex Witchel, "Our Finances, Ourselves," *The New York Times*, 4 June 1998, p. 13.
18. Ibid.

19. Rosabeth M. Kanter, *Men and Women of the Corporation* (New York: Harper and Row, 1977).
20. Kathleen Gerson, *Hard Choices* (Berkeley: University of California Press, 1985); *No Man's Land* (New York: Basic Books, 1993).
21. Risman, *Gender Vertigo*, p. 70.
22. David Almeida and Ronald Kessler, "Everyday Stressors and Gender Differences in Daily Distress," *Journal of Personality and Social Psychology* 75(3) (1998).
23. See Nancy Stedman, "In a Bad Mood—for a Good Reason," *The New York Times*, 24 October 1998, for an example of a journalist who actually understood the story.
24. Risman, *Gender Vertigo*, p. 21.
25. Gayle Rubin, "The Traffic in Women," in *Toward an Anthropology of Women*, R. R. Reiter, ed. (New York: Monthly Review Press, 1975), pp. 179-80.
26. Catharine MacKinnon, *Towards a Feminist Theory of the State* (Cambridge: Harvard University Press, 1989), pp. 218-19.
27. Michael Kimmel, Diane Diamond, and Kirby Schroeder, "What's This about a Few Good Men? Negotiating Sameness and Difference in Military Education from the 1970s to the Present," in *Masculinities and Education*, N. Lesko, ed. (Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1999).

2: ORDAINED BY NATURE: BIOLOGY CONSTRUCTS THE SEXES

1. Jerre Levy, cited in Jo Durden-Smith and Diane deSimone, *Sex and the Brain* (New York: Warner Books, 1983), p. 61.
2. Rev. John Todd, *Woman's Rights* (Boston: Lee and Shepard, 1867), p. 26.
3. Cited in Barbara Ehrenreich and Deirdre English, *For Her Own Good: 150 Years of the Experts' Advice to Women* (New York: Doubleday, 1979), p. 111.
4. Cited in Carl Degler, *In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought* (New York: Oxford University Press, 1991), p. 107.
5. Todd, *Woman's Rights*, p. 25.
6. California State Historical Society Library, San Francisco, ms. #2334. For a summary of the way biological arguments were used to exclude women from public participation, see Michael Kimmel, "Introduction," in *Against the Tide: Pro-Feminist Men in the United States, 1776-1990, a Documentary History*, M. Kimmel and T. Mosmiller, eds. (Boston: Beacon, 1992).
7. Cited in Stephen Jay Gould, *The Mismeasure of Man* (New York: W.W. Norton, 1981), pp. 104-5.
8. Edward C. Clarke, *Sex in Education; or, A Fair Chance for the Girls* (Boston: Osgood and Co., 1873), p. 152.
9. See Cynthia Eagle Russett, *Sexual Science: The Victorian Construction of Womanhood* (Cambridge: Harvard University Press, 1989).
10. There are several important texts that provide good ripostes to the biological arguments. Among them are Ruth Bleir, ed., *Feminist Approaches to Science* (New York: Pergamon, 1986); Lynda Birke, *Women, Feminism and Biology: The Feminist Challenge* (New York: Methuen, 1986). Anne Fausto-

Sterling's *Myths of Gender: Biological Theories about Women and Men* (New York: Basic Books, 1985) is indispensable. Deborah Blum, *Sex on the Brain: The Biological Differences between Men and Women* (New York: Viking, 1997), provides a good summary. Robert Nadeau, *S/He Brain: Science, Sexual Politics and the Myths of Feminism* (New York: Praeger, 1996), illustrates the conservative and antifeminist uses to which this research can so effortlessly be put.

11. Richard Dawkins, *The Selfish Gene* (New York: Oxford University Press, 1976), p. 152; Edward O. Wilson, *On Human Nature* (Cambridge: Harvard University Press, 1978), p. 167.
12. Anthony Layng, "Why We Don't Act Like the Opposite Sex?" *USA Today* magazine, January 1993; Donald Symons, "Darwinism and Contemporary Marriage," in *Contemporary Marriage: Comparative Perspectives on a Changing Institution*, Kingley Davis, ed. (New York: Russell Sage Foundation, 1985) cited in Carl Degler, "Darwinians Confront Gender; or, There Is More to It Than History," *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, D. Rhode, ed. (New Haven: Yale University Press, 1990), p. 39.
13. Edward Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis* (Cambridge: Harvard University Press, 1974).
14. Lionel Tiger, "Male Dominance?" *The New York Times Magazine*, 25 October 1970.
15. See, for example, Judy Stamps, "Sociobiology: Its Evolution and Intellectual Descendants," *Politics and Life Sciences* 14(2) (1995).
16. David Barash, *The Whisperings Within* (New York: Harper and Row, 1979), p. 54; see also W. M. Shields and L. M. Shields, "Forcible Rape: An Evolutionary Perspective," *Ethology and Sociobiology* 4 (1983): 119.
17. Richard Alexander and K. M. Noonan, "Concealment of Ovulation, Parental Care and Human Social Evolution," in *Evolutionary Biology and Human Social Behavior*, N. Chagnon and W. Irons, eds. (North Scituate, Mass.: Duxbury, 1979), p. 449.
18. Richard Lewontin, "Biological Determinism as a Social Weapon," *Biology as a Social Weapon*, Ann Arbor Science for the People Editorial Collective, ed. (Minneapolis: Burgess, 1977), p. 15; Stephen Jay Gould, *Ever Since Darwin: Reflections in Natural History* (New York: W. W. Norton, 1977), p. 254.
19. Carol Tavris and Carole Wade, *The Longest War* (New York: Harcourt, Brace, 1984).
20. Mary McDonald Pavelka, "Sexual Nature: What Can We Learn from a Cross-Species Perspective?" in *Sexual Nature, Sexual Culture*, P. Abrahamson and S. Pinkerton, eds. (Chicago: University of Chicago Press, 1995), p. 22.
21. Lloyd DeMause, "Our Forebears Made Childhood a Nightmare" *Psychology Today* (April 1975).
22. N. Burley, "The Evolution of Concealed Ovulation," *The American Naturalist* 114 (1979); Pavelka, "Sexual Nature," p. 19. See also Sarah Blaffer Hrdy, *The Woman That Never Evolved* (Cambridge: Harvard University Press, 1981), from which I have adapted this vignette.
23. See Evelyn Fox Keller, *A Feeling for the Organism: The Life and Work of Barbara McClintock* (San Francisco: W. H. Freeman, 1983).
24. Cited in Ehrenreich and English, *For Her Own Good*, p. 117.

25. James C. Dobson, *Straight Talk to Men and Their Wives* (Dallas: Word Publishing Co., 1991), p. 177; Adam Begley, "Why Men and Women Think Differently," *Newsweek* (May 12, 1995), p. 51.
26. See Elizabeth Fee, "Nineteenth Century Craniology: The Study of the Female Skull," *Bulletin of the History of Medicine* 53 (1979).
27. Turner is cited in *South Side Observer*, 29 April 1896; C. A. Dwyer, "The Role of Tests and Their Construction in Producing Apparent Sex-Related Differences," in *Sex-Related Differences in Cognitive Functioning*, M. Wittig and A. Peterson, eds. (New York: Academic Press, 1979), p. 342.
28. Norman Geschwind, cited in Durden-Smith and deSimone, *Sex and the Brain*, p. 171. Other influential studies on hormone research include G.W. Harris, "Sex Hormones, Brain Development and Brain Function," *Endocrinology* 75 (1965).
29. Ruth Bleier, *Science and Gender: A Critique of Biology and Its Theory on Women* (New York: Pantheon, 1984).
30. A.W.H. Buffery and J. Gray, "Sex Differences in the Development of Spatial and Linguistic Skills," in *Gender Differences: Their Ontogeny and Significance*, C. Ounsted and D. C. Taylor, eds. (London: Churchill Livingstone, 1972); Jerre Levy, "Lateral Specialization of the Human Brain: Behavioral Manifestation and Possible Evolutionary Basis," in *The Biology of Behavior*, J. A. Kiger, ed. (Eugene, Ore.: University of Oregon Press, 1972); see also Anne Fausto-Sterling, *Myths of Gender: Biological Theories about Women and Men* (New York: Basic Books, 1986), p. 40.
31. Durden-Smith and deSimone, *Sex and the Brain*, p. 60.
32. Levy, "Lateral Specialization."
33. Janet Hyde, "How Large Are Cognitive Differences? A Metaanalysis," *American Psychologist* 26 (1981); Janet Hyde, Elizabeth Fennema, and S. J. Laman, "Gender Differences in Mathematics Performance: A Meta-Analysis," *Psychological Bulletin* 107 (1990).
34. Michael Peters, "The Size of the Corpus Callosum in Males and Females: Implications of a Lack of Allometry," *Canadian Journal of Psychology* 42(3) (1988); Christine de Lacoste-Utamsing and Ralph Holloway, "Sexual Dimorphism in the Human Corpus Callosum," *Science* (June 25, 1982); but also see William Byne, Ruth Bleier, and Lanning Houston, "Variations in Human Corpus Callosum Do Not Predict Gender: A Study Using Magnetic Resonance Imaging," *Behavioral Neuroscience* 102(2) (1988).
35. Cited in Le Anne Schreiber, "The Search for His and Her Brains," *Glamour* (April 1993).
36. Marcel Kinsbourne, "The Development of Lateralization," in *Biological and Neurological Mechanisms*, H. W. Reese and M. D. Franzen, eds. (Mahwah, N.J.: Erlbaum, 1996).
37. Several books are useful summaries of this research, including Dean Hamer and Peter Copeland, *The Science of Desire* (New York: Simon and Schuster, 1994); Simon LeVay, *Queer Science: The Use and Abuse of Research into Homosexuality* (Cambridge: M.I.T. Press, 1996); Lee Ellis and Linda Ebertz, eds., *Sexual Orientation: Toward Biological Understanding* (New York: Praeger, 1997). Several other works provide valuable rejoinders to the scientific research; see, for example, Vernon Rosario, ed., *Science and Homosexualities* (New York: Routledge, 1997); Timothy Murphy, *Gay Sci-*

- ence: *The Ethics of Sexual Orientation Research* (New York: Columbia University Press, 1997); John Corvino, ed., *Same Sex: Debating the Ethics, Science and Culture of Homosexuality* (Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 1997). A double issue of *Journal of Homosexuality* 28(1-2) (1995) was devoted to this theme. For a strong dissenting opinion, see William Byne, "Why We Cannot Conclude That Sexual Orientation Is Primarily a Biological Phenomenon," *Journal of Homosexuality* 34(1) (1997); William Byne, "Science and Belief: Psychobiological research on Sexual Orientation," *Journal of Homosexuality* 28(2) (1995).
38. Michel Foucault, *The History of Sexuality* (New York: Pantheon, 1978). See also Jonathan Ned Katz, *The Invention of Heterosexuality* (New York: E. P. Dutton, 1993).
 39. Gunter Dörner, W. Rohde, F. Stahl, L. Krell, and W. Masius, "A Neuroendocrine Predisposition for Homosexuality in Men," *Archives of Sexual Behavior* 4(1): 6 (1975).
 40. Simon LeVay, "A Difference in Hypothalamic Structure Between Homosexual and Heterosexual Men," *Science* 253 (August 30, 1991); Simon LeVay, *The Sexual Brain* (Cambridge: M.I.T. Press, 1994); Simon LeVay and Dean Hamer, "Evidence for a Biological Influence in Male Homosexuality," *Scientific American* 270 (1994). See also "Born or Bred?" *Newsweek* (February 24, 1992).
 41. P. Yahr, "Sexually Dimorphic Hypothalamic Cell Groups and a Related Pathway That Are Essential for Masculine Copulatory Behavior," in *The Development of Sex Differences and Similarities in Behavior* M. Haug, R. Whalen, C. Aron, and K. Olsen, eds. (Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1993), p. 416.
 42. See *Chronicle of Higher Education*, 10 November 1995.
 43. Richard Lewontin, Steven Rose and Leon Kamin, *Not in Our Genes: Biology, Ideology and Human Nature* (New York: Pantheon, 1984).
 44. J. Michael Bailey and Richard Pillard, "A Genetic Study of Male Sexual Orientation," *Archives of General Psychiatry* 48 (December 1991); J. Michael Bailey and Richard Pillard, "Heritable Factors Influence Sexual Orientation in Women," *Archives of General Psychiatry* 50 (March 1993).
 45. Richard Pillard and James Weinreich, "Evidence of a Familial Nature of Male Homosexuality," *Archives of General Psychiatry* 43 (1986).
 46. Steven Goldberg, *The Inevitability of Patriarchy* (New York: Simon and Schuster, 1973), p. 93.
 47. Robert Sapolsky, *The Trouble with Testosterone* (New York: Simon and Schuster, 1997), p. 155.
 48. Theodore Kemper, *Testosterone and Social Structure* (New Brunswick, NJ.: Rutgers University Press, 1990). Arthur Kling, "Testosterone and Aggressive Behavior in Man and Non-human Primates," in *Hormonal Correlates of Behavior*, B. Eleftheriou and R. Sprott, eds. (New York: Plenum, 1975).
 49. John Money and Anke Ehrhardt, *Man and Woman, Boy and Girl* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1972).
 50. Anke Ehrhardt and S. W. Baker. "Fetal Androgens, Human Central Nervous System Differentiation, and Behavior Sex Differences," in *Sex Differences in Behavior*, R. Friedman, R. M. Richart, and R. L. Vande Wiele, eds. (Huntington, N.Y.: Krieger, 1978), p. 49.

51. Fausto-Sterling, *Myths of Gender*, pp. 136-37.
52. Irving Yalom, Richard Green, and N. Fisk, "Prenatal Exposure to Female Hormones — Effect on Psychosexual Development in Boys," *Archives of General Psychiatry* 28 (1973).
53. Gloria Steinem, "If Men Could Menstruate," in *Outrageous Acts and Everyday Rebellions* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1983).
54. Durden-Smith and deSimone, *Sex and the Brain*, p. 92.
55. Gunter Dorner, B. Schenk, B. Schmiedel, and L. Ahrens, "Stressful Events in Prenatal Life of Bisexual and Homosexual Men," *Explorations in Clinical Endocrinology* 81 (1983): 87. See also Dorner et al., "Prenatal Stress As a Possible Paetiogenic Factor of Homosexuality in Human Males," *Endocrinologie* 75 (1983); and G. Dorner, F. Gotz, T. Ohkawa, W. Rohde, F. Stahl, and R. Tonjes, "Prenatal Stress and Sexual Brain Differentiation in Animal and Human Beings," *Abstracts, International Academy of Sex Research, Thirteenth Annual Meeting, Tutzing: June 21-25, 1987*.
56. The other side is presented in a clever article by Gunter Schmidt and Ulrich Clement, "Does Peace Prevent Homosexuality?" *Journal of Homosexuality* 28(1-2) (1995).
57. See Alice Domurat Dreger, *Hermaphrodites and the Medical Invention of Sex* (Cambridge: Harvard University Press, 1998); Gert Hekma, "'A Female Soul in a Male Body': Sexual Inversion as Gender Inversion in Nineteenth Century Sexology," in *Third Sex, Third Gender*, Gilbert Herdt, ed. (Cambridge: M.I.T. Press, 1993).
58. See Julliane Imperato-McGinley et al., "Steroid 5-alpha Reductase Deficiency in Man: An Inherited Form of Pseudohermaphroditism," *Science* 186 (1974); Julliane Imperato-McGinley et al., "Androgens and the Evolution of Male-Gender Identity among Male Pseudohermaphrodites with 5-alpha Reductase Deficiency," *New England Journal of Medicine* 300 (1979): 1,235. For an excellent summary of the research, see Gilbert Herdt, "Mistaken Sex: Culture, Biology and the Third Sex in New Guinea," in Herdt, *Third Sex, Third Gender*.
59. Herdt, "Mistaken Sex."
60. Cited in Tavis and Wade, *The Longest War* pp. 208-9.
61. Dobson, *Straight Talk*, p. 184.
62. Goldberg, *The Inevitability of Patriarchy* pp. 233-34; see also Fausto-Sterling, *Myths of Gender*, p. 124.
63. Lewontin et al., *Not in Our Genes*, p. 147.
64. Alice Rossi, ed., *Gender and the Life Course* (Chicago: Aldine, 1982).
65. Darrell Yates Rist, "Are Homosexuals Born That Way?" *The Nation* (October 19, 1992), p. 427. "Born or Bred?" *Newsweek* (February 24, 1992).
66. John D'Emilio, *Making Trouble: Essays on Gay History* (New York: Routledge, 1992), p. 187.
67. See, for example, Martin P. Levine, *Gay Macho: The Life and Death of the Homosexual Clone* (New York: New York University Press, 1997); see also John Gagnon and William Simon, *Sexual Conduct* (Chicago: Aldine, 1973).
68. Vera Whisman, *Queer by Choice* (New York: Routledge, 1992).
69. Charlotte Bunch, "Lesbians in Revolt," in *Feminist Frameworks*, A. Jaggar and P. Rothenberg, eds. (New York: McGraw-Hill, 1984), p. 144.
70. Simon LeVay, *The Sexual Brain* (Cambridge: M.I.T. Press, 1994), p. 6.

71. Ruth Hubbard, "The Political Nature of Human Nature," in *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, Deborah Rhode, ed. (New Haven: Yale University Press, 1990), p. 69.
72. Robert A. Padgug, "On Conceptualizing Sexuality in History," *Radical History Review* 20:9 (1979).
73. Richard Hofstadter, *Social Darwinism in American Thought* (New York: Random House, 1944), p. 204.
74. Adam Begley, "Why Men and Women Think Differently," *Newsweek* (May 1995).

3: SPANNING THE WORLD: CROSS-CULTURAL CONSTRUCTIONS OF GENDER

1. See, for example, Karen Sacks, "Engels Revisited: Women, Organization of Production, and Private Property," in *Women, Culture and Society*, M. Rosaldo and L. Lamphere, eds. (Stanford: Stanford University Press, 1974); and *Sisters and Wives: The Past and Future of Sexual Equality* (Westport, Conn.: Greenwood, 1979).
2. Margaret Mead, *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (New York: William Morrow, 1935). Critics such as Derek Freeman have suggested that Mead, like the biologists she was criticizing, simply found what she was looking for, especially in Samoa, where she apparently fabricated some details. Yet challenges to the core insight in her work in New Guinea, that of cultural variation in gender roles, are unsubstantiated and unconvincing.
3. Mead, *Sex and Temperament*, pp. 29, 35, 57-58, 84, 128, 101.
4. Margaret Mead, *Male and Female* (New York: William Morrow, 1949), p. 69; Mead, *Sex and Temperament*, p. 171.
5. Mead, *Sex and Temperament*, pp. 189, 190, 197; Mead, *Male and Female*, p. 98.
6. Mead, *Sex and Temperament*, p. 228.
7. Adrienne Zihiman, "Woman the Gatherer: The Role of Women in Early Hominid Evolution," in *Gender and Anthropology*, S. Morgen, ed. (Washington, D.C.: American Anthropological Association, 1989), p. 31.
8. Frederich Engels, *On the Origin of the Family, Private Property and the State* (New York: International Publishers, 1970).
9. Eleanor Leacock, "Women's Status in Egalitarian Society: Implications for Social Evolution," *Current Anthropology* 19(2): 252 (1978); see also Eleanor Leacock, "Montagnais Women and the Jesuit Program for Colonization," in *Women and Colonization*, M. Etienne and E. Leacock, eds. (New York: Praeger, 1980).
10. Sacks, "Engels Revisited" and *Sisters and Wives*.
11. Marvin Harris, *Cows, Pigs, Wars and Witches: The Riddle of Culture* (New York: Random House, 1974); and *Cannibals and Kings* (New York: Random House, 1977).
12. Lionel Tiger and Robin Fox, *The Imperial Animal* (New York: Holt, 1971).
13. Claude Levi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship* (London: Tavistock, 1969); see also Collier and Rosaldo, "Politics and Gender in Simple

- Societies" in *Sexual Meanings: The Cultural Construction of Gender and Sexuality*, S. B. Ortner and H. Whitehead, eds. (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
14. Bacon, Barry, and Child, "Cross Cultural Survey."
 15. Judith Brown, "A Note on the Division of Labor by Sex," *American Anthropologist* 72(5) (1970).
 16. Scott Coltrane, "The Micropolitics of Gender in Nonindustrial Societies," *Gender & Society* 6(1) (1992); Margaret Mead, *Male and Female*, pp. 190, 189.
 17. Daphne Spain, *Gendered Spaces* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1992); "The Spatial Foundations of Men's Friendships and Men's Power" in *Men's Friendships*, P. Nardi, ed. (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1992).
 18. Thomas Gregor, "No Girls Allowed," *Science* 82 (December 1982).
 19. Peggy Reeves Sanday, *Female Power and Male Dominance* (New York: Cambridge University Press, 1981), pp. 75, 128. See also Maria Lepowsky, "Gender in an Egalitarian Society: A Case Study from the Coral Sea," in *Beyond the Second Sex: New Directions in the Anthropology of Gender*, P. R. Sanday and R. G. Goodenough, eds. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990).
 20. See Carol Tavris and Carole Wade, *The Longest War* (New York: Harcourt, Brace, 1984), pp.330-31.
 21. See Peggy Reeves Sanday, *Fraternity Gang Rape* (New York: New York University Press, 1991).
 22. John W. Whiting, Richard Kluckhohn, and Albert Anthony, "The Function of Male Initiation Ceremonies at Puberty," in *Readings in Social Psychology*, E. Maccoby, T. M. Newcomb, and E. L. Hatley, eds. (New York: Henry Holt, 1958).
 23. Edgar Gregersen, *Sexual Practices* (New York: Franklin Watts, 1983), p. 104.
 24. Cited in "Unmasking Tradition" by Rogaia Mustafa Abusharaf, *The Sciences* (March/April 1998), p. 23.
 25. See for example, Joseph Zoske, "Male Circumcision: A Gender Perspective," *Journal of Men's Studies* 6(2) (Winter 1998).
 26. Karen Paige and Jeffrey Paige, *The Politics of Reproductive Ritual* (Berkeley: University of California Press, 1981).
 27. Tavris and Wade, *The Longest War*, p. 314; see also Paige and Paige, *The Politics of Reproductive Ritual*; Fatima Mernissi, *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society* (New York: Wiley, 1975).
 28. Michael Olien, *The Human Myth* (New York: Harper and Row, 1978); M. K. Martin and B. Voorhies, *Female of the Species* (New York: Columbia University Press, 1975).
 29. Walter Williams, *The Spirit and the Flesh* (Boston: Beacon Press, 1986).
 30. Gregersen, *Sexual Practices*, p. 270.
 31. Martin and Voorhies, *Female of the Species*, p. 97.
 32. Clyde Kluckhohn (1948) cited in Clyde Kluckhohn, *Mirror for Man* (Greenwich, Conn.: Fawcett, 1970).
 33. Gilbert Herdt, *Guardians of the Flutes* (Chicago: University of Chicago Press, 1981), pp. 1, 165, 282.

34. F. E. Williams, *Papuans of the Trans-Fly* (Oxford: Oxford University Press, 1936), p. 159; see also E. L. Schiefflin, *The Sorrow of the Lonely and the Burning of the Dancers* (New York: St. Martin's Press, 1976); R. Kelly, *Etero Social Structure* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1977); J. Carrier, "Sex Role Preference as a Explanatory Variable in Homosexual Behavior," *Archives of Sexual Behavior* 6 (1977).
35. William Davenport, "Sex in Cross-Cultural Perspective," in *Human Sexuality in Four Perspectives*, F. Beach and M. Diamond, eds. (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977); see also Gilbert Herdt, ed., *Ritualized Homosexuality in Melanesia* (Berkeley: University of California Press, 1984), p. 66.
36. Gregersen, *Sexual Practices*, p. 257.
37. Ibid.
38. Davenport, "Sex in Cross-Cultural Perspective."
39. Ernestine Friedel, *Women and Men: An Anthropologist's View* (New York: Holt, Rinehart, 1975).
40. Gregersen, *Sexual Practices*, p. 253.
41. Kluckhohn (1948), *Mirror for Man*.
42. Gregersen, *Sexual Practices*, p. 289.
43. Nancy Tanner and Adrienne Zihlman, "Women in Evolution," *Signs* 1(3) (Spring 1976). Nancy Tanner, *Becoming Human* (New York: Cambridge University Press, 1981); Adrienne Zihlman, "Motherhood in Transition: From Ape to Human," in *The First Child and Family Formation*, W. Miller and L. Newman, eds. (Chapel Hill: Carolina Population Center, 1978).
44. Helen Fisher, *The Anatomy of Love* (New York: Norton, 1992) p. 57.
45. Michelle Rosaldo, "The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-Cultural Understanding," *Signs* 5(3): 393 (Spring 1980); Bonnie Nardi, review of Peggy Reeves Sanday's *Female Power and Male Dominance Power and Male Dominance*, *Sex Roles* 8(11): 1159 (1982).
46. Marija Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe, 7000-3500 B.C.* (Berkeley: University of California Press, 1982); Riane Eisler, *The Chalice and the Blade* (New York: HarperCollins, 1987).
47. Eisler, *Chalice and the Blade*, pp. 45, 58.
48. Frances Fukuyama, "Women and the Evolution of World Politics," *Foreign Affairs* (September 1998), p. 27.
49. Eleanor Leacock, "Montagnais Women," p. 200.

4: "SO THAT EXPLAINS IT": PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVES ON GENDER DEVELOPMENT

1. Sigmund Freud, "The Dissection of the Psychical Personality," in *New Introductory Lectures on Psychoanalysis* [1933] (New York: W. W. Norton, 1965), p. 74.
2. Freud, "Dissection," p. 76.
3. Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontents* (New York: W. W. Norton, 1970).
4. Sigmund Freud, *Letters of Sigmund Freud, 1873-1939*, Ernst Freud, ed. (London: Hogarth Press, 1961), p. 419-20.

5. Jeffrey Masson, *The Assault on Truth* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1984); Alice Miller, *Thou Shall Not Be Aware: Society's Betrayal of the Child* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1984), and *For Your Own Good* (New York: Farrar Straus & Giroux, 1983).
6. Lewis Terman and Catherine Cox Miles, *Sex and Personality* (New York: McGraw-Hill, 1936); see also Henry Minton, "Femininity in Men and Masculinity in Women: American Psychiatry and Psychology Portray Homosexuality in the 1930s," *Journal of Homosexuality* 13(1) (1986).
7. George Henry, "Psychogenic Factors in Overt Homosexuality," *American Journal of Psychiatry* 93 (1937); cited in Minton, "Femininity in Men," p. 2. Note, however, that Henry's secondary claim is not that these tendencies will simply emerge, but that the social response to these traits will exaggerate and sustain them; i.e., that overt responses of homophobia will actually encourage the tendency toward homosexuality.
8. Jean Piaget, *Plays, Dreams and Imitation in Children* (New York: Norton, 1951); *The Language and Thought of the Child* (London: Routledge, 1952); *The Moral Judgment of the Child* (New York: Free Press, 1965).
9. Lawrence Kohlberg, "A Cognitive-Developmental Analysis of Children's Sex Role Concepts and Attitudes," in *The Development of Sex Differences*, E. Maccoby, ed. (Stanford: Stanford University Press, 1966); and Lawrence Kohlberg and Edward Zigler, "The Impact of Cognitive Maturity on the Development of Sex Role Attitudes in the Years 4 to 8," *Genetic Psychology Monographs* 75 (1967).
10. Albert Bandura and Althea Huston, "Identification as a Process of Incidental Learning," *Journal of Abnormal and Social Psychology* 63 (1961); Albert Bandura, Dorothea Ross, and Sheila Ross, "A Comparative Test of the Status Envy, Social Power, and Secondary Reinforcement Theories of Indicatory Learning," *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67 (1963); Walter Mischel, "A Social-Learning View of Sex Differences," in *Development of Sex Differences*, Maccoby, ed.
11. See Karen Homey, "On the Genesis of the Castration Complex in Women," in *Psychoanalysis and Women*, J.B. Miller, ed. (New York: Bruner/Mazel, 1973).
12. Bruno Bettelheim, *Symbolic Wounds* (New York: Collier, 1962); Wolfgang Lederer, *The Fear of Women* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1968).
13. Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering* (Berkeley: University of California Press, 1978); Jessica Benjamin, *The Bonds of Love* (New York: Pantheon, 1984); Dorothy Dinnerstein, *The Mermaid and the Minotaur* (New York: Harper and Row, 1977); Lillian Rubin, *Intimate Strangers* (New York: Harper and Row, 1983). Three of these writers—Chodorow, Benjamin, and Rubin—have Ph.D.s in sociology and also are practicing therapists, a combination that, in my view, enabled them to explore the social consequences of the individual devaluation of women with rare acuity.
14. Chodorow, *Reproduction of Mothering*; see also Nancy Chodorow, "Family Structure and Feminine Personality," in *Women, Culture and Society*, M. Rosaldo and L. Lamphere, eds. (Stanford: Stanford University Press, 1974).
15. Chodorow, "Family Structure," p. 50.
16. Carol Gilligan, *In a Different Voice* (Cambridge: Harvard University Press, 1982), p. 173.

17. Belenky et al., *Women's Way of Knowing* (New York: Basic Books, 1987); Deborah Tan-nen, *You Just Don't Understand* (New York: William Morrow, 1990); Robert Bly, *Iron John* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1991).
18. See H. Crothers, *Meditations on Votes for Women* (Boston: Houghton, Mifflin, 1914), p. 74.
19. Carol Gilligan, "Reply," "On In a Different Voice: An Interdisciplinary Forum," *Signs* 11(2): 327 (1986).
20. Carol Tavris, "The Mismeasure of Woman," *Feminism and Psychology* 3(2): 153 (1993).
21. Tannen, *You Just Don't Understand*, pp. 24-25; see also Deborah Tannen, *Gender and Discourse* (New York: Oxford University Press, 1994).
22. Tannen, *You Just Don't Understand*, p. 181.
23. Eleanor Maccoby and Carol Jacklin, *The Psychology of Sex Differences* (Stanford: Stanford University Press, 1974), p. 362.
24. Joseph Pleck offered a superb summary of these studies in "The Theory of Male Sex Role Identity: Its Rise and Fall, 1936 to the Present," in *In the Shadow of the Past: Psychology Views the Sexes*, M. Lewin, ed. (New York: Columbia University Press, 1984). Much of my summary draws from his essay.
25. Teodor Adorno et al., *The Authoritarian Personality* (New York: Harper and Row, 1950).
26. David Miller and E. Guy Swanson, *Inner Conflict and Defense* (New York: Holt, 1960).
27. Talcott Parsons, "Certain Primary Sources and Patterns of Aggression in the Social Structure of the Western World," *Psychiatry* 10 (1947): 309.
28. Sandra Bern, "The Measurement of Psychological Androgyny," *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 42 (1974); Sandra Bern, "Androgyny vs. the Tight Little Lives of Fluffy Women and Chesty Men," *Psychology Today* (September 1975); Sandra Bern, "Beyond Androgyny: Some Presumptuous Prescriptions for a Liberated Sexual Identity," in *The Future of Women: Issues in Psychology*, J. Sherman and F. Denmark, eds. (New York: Psychological Dimensions, 1978). See also Alexandra Kaplan and Mary Anne Sedney, *Psychology and Sex Roles: An Androgynous Perspective* (Boston: Little Brown, 1980), quote is on p. 6; Janet Spence, Robert Helmreich, and Joy Stapp, "The Personal Attitubutes Questionnaire: A Measure of Sex-Role Stereotypes and Masculinity-Femininity," *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology* 4 (1974).
29. Joseph Pleck, *The Myth of Masculinity* (Cambridge: M.I.T. Press, 1981).
30. Warren Farrell, *The Myth of Male Power* (New York: Simon and Schuster, 1993).
31. That's not to say that Pleck doesn't try valiantly to do so. His "Men's Power over Women, Other Men and in Society" in *Women and Men: The Consequences of Power*, D. Hiller and R. Sheets, eds. (Cincinnati: University of Cincinnati Women's Studies, 1977), takes the theory as far as it will go, but still can theorize neither difference nor institutionalized gender relations adequately.
32. Jean-Paul Sartre, *Anti-Semite and Jew* (New York: Schocken Press, 1965), p. 60.

5: INEQUALITY AND DIFFERENCE: THE SOCIAL CONSTRUCTION OF GENDER RELATIONS

1. M. Pines, "Civilizing of Genes," *Psychology Today* (September 1981).
2. Helen Z. Lopata and Barrie Thorne, "On The Term "Sex Roles,"" *Signs* 3 (1978): 719.
3. Tim Carrigan, Bob Connell, and John Lee, "Toward a New Sociology of Masculinity," *Theory and Society* 14 (1985). See also R. W. Connell, *Gender and Power* (Stanford: Stanford University Press, 1987); R. W. Connell, *Masculinities* (Berkeley: University of California Press, 1995); Judith Stacey and Barrie Thorne, "The Missing Feminist Revolution in Sociology," *Social Problems* 32(4) (1985) for elaboration and summaries of the sociological critique of sex-role theory.
4. Deborah Rhode, *Speaking of Sex* (Cambridge: Harvard University Press, 1997), p. 42.
5. Stacey and Thorne, "Missing Feminist Revolution," p. 307.
6. Carrigan, Connell, and Lee, "Toward a New Sociology," p. 587; see also Connell, *Gender and Power*.
7. Helen Hacker, "Women as a Minority Group," *Social Forces* 30 (1951); David Tresemer, "Assumptions Made about Gender Roles," in *Another Voice: Feminist Perspectives on Social Life and Social Science*, M. Millman and R. M. Kanter, eds. (New York: Anchor Books, 1975), p. 323; R. Stephen Warner, David Wellman, and Leonore Weitzman, "The Hero, the Sambo and the Operator: Three Characterizations of the Oppressed," *Urban Life and Culture* 2 (1973).
8. Carrigan, Connell, and Lee, "Toward a New Sociology," p. 587.
9. Hannah Arendt, *On Revolution* (New York: Viking 1976).
10. Evelyn Fox Keller, *A Feeling for the Organism* (New York: W. H. Freeman, 1985).
11. Janet Saltzman Chafetz, "Toward a Macro-Level Theory of Sexual Stratification," *Current Perspectives in Social Theory* 1 (1980).
12. Erving Goffman, "The Arrangement between the Sexes," *Theory and Society* 4 (1977): 316.
13. Rosabeth Moss Kanter, *Men and Women of the Corporation* (New York: Basic Books, 1977). See also Rosabeth Moss Kanter, "Women and the Structure of Organizations: Explorations in Theory and Behavior," in *Another Voice*, Millman and Kanter, eds.
14. Joan Acker, "Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations," *Gender & Society* 4(2): 146 (1990); see also Joan Acker, "Sex Bias in Job Evaluation: A Comparable Worth Issue," in *Ingredients for Women's Employment Policy*, C. Bose and G. Spitze, eds. (Albany: SUNY Press, 1987); "Class, Gender and the Relations of Distribution," *Signs* 13 (1988); *Doing Comparable Worth: Gender, Class and Pay Equity*, (Philadelphia: Temple University Press, 1989); and Joan Acker and Donald R. Van Houten, "Differential Recruitment and Control: The Sex Structuring of Organizations," *Administrative Science Quarterly* 19(2) (1974).
15. Acker, "Hierarchies, Jobs, Bodies," pp. 146-47.

16. Judith Gerson and Kathy Peiss, "Boundaries, Negotiation, Consciousness: Reconceptualizing Gender Relations," *Social Problems* 32(4): 320 (1985).
17. Acker, "Hierarchies, Job, Bodies," p. 258.
18. Candace West and Don Zimmerman, "Doing Gender," *Gender & Society* 1(2): 140 (1987).
19. Suzanne J. Kessler, "The Medical Construction of Gender: Case Management of Inter-sexed Infants," *Signs* 16(1): 12, 13 (1990).
20. The phrase comes from R. W. Connell; I take it from the title of Barbara Risman, *Gender Vertigo* (New Haven: Yale University Press, 1998).
21. Cited in West and Zimmerman, "Doing Gender" pp. 133-34.
22. Carey Goldberg, "Shunning 'He' and 'She,' They Fight for Respect," *The New York Times*, 8 September 1996, p. A24.
23. Cited in Goldberg, "Shunning 'He' and 'She,'" p. A24.
24. Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1967), pp. 128, 132.
25. Kessler, "The Medical Construction of Gender," p. 25.
26. Nicholas Groth, Ann Burgess and Suzanne Sgroi, *Sexual Assault of Children and Adolescents* (San Francisco: Jossey-Bass, 1978).
27. Carol Sheffield, *Feminist Jurisprudence* (New York: Routledge, 1997), p. 203.
28. I will explore the sociology of rape in more detail in chapter 11.
29. West and Zimmerman, "Doing Gender," p. 140; Barrie Thorne, "Children and Gender: Constructions of Difference," in *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, D. Rhode, ed. (New Haven: Yale University Press, 1990), p. 110; E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Pantheon, 1963), p. 11.
30. James Messerschmidt, *Masculinities and Crime* (Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 1993), p.121.
31. Carrigan, Connell, and Lee, "Toward a New Sociology," p. 589; Karen D. Pyke, "Class-Based Masculinities: The Interdependence of Gender, Class and Interpersonal Power," *Gender & Society* 10(5): 530 (1996).

6: THE GENDERED FAMILY

1. The debate over family values is too extensive to be summarized here. See, for a few examples, Barbara Dafoe Whitehead, "Dan Quayle Was Right," *The Atlantic* (April 1993); David Popenoe, *Life without Father: Compelling New Evidence that Fatherhood and Marriage Are Indispensable for the Good of Children and Society* (New York: The Free Press, 1996), and his "Modern Marriage: Revising the Cultural Script," in *Promises to Keep: Decline and Renewal of Marriage in America*, D. Popenoe, J. B. Elshtain, and D. Blankenhorn, eds. (Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 1996). On the other side, see Judith Stacey, *Brave New Families* (New York: Basic Books, 1990), and *In the Name of the Family: Rethinking Family Values in the Postmodern Age*. (Boston: Beacon Press, 1997), as well as Stephanie Coontz, *The Way We Never Were: American Families and the Nostalgia Trap* (New York: Basic Books, 1995), and *The Way We Really Are: Coming to Terms with America's Changing Families* (New York: Basic Books, 1998).

2. Katha Pollitt, cited in Coontz, *The Way We Really Are*, p. 95.
3. Scott Coltrane, *Gender and Families* (Newbury Park, Calif.: Pine Forge Press, 1998), pp. 48-49; Coontz, *The Way We Really Are*, p. 30.
4. On the transformation of the idea of marriage see, for example, Edward Shorter, *The Making of the Modern Family* (New York: Basic Books, 1977); Arlene Skolnick, *Embattled Paradise: The American Family in an Age of Uncertainty* (New York: Basic Books, 1993); Christopher Lasch, *Women and the Common Life: Love, Marriage and Feminism* (New York: Norton, 1997), especially p. 162. On husbands' brutality, see for example Steven Mintz and Susan Kellogg, *Domestic Revolutions: A Social History of the American Family* (New York: The Free Press, 1988), p. 58.
5. Mintz and Kellogg, *Domestic Revolutions*, p. 50; see also Page Smith, *Daughters of the Promised Land: Women in American History* (Boston: Little Brown, 1970); John Demos, "The Changing Faces of Fatherhood: A New Exploration in American Family History," in *Father and Child: Developmental and Clinical Perspectives*, S. Cath, A. Gurwitt, and J. Ross, eds. (Boston: Little, Brown, 1982), p. 429.
6. John Demos, *Past, Present, and Personal: The Family and Life Course in American History*. (New York: Oxford University Press, 1986), p. 32; see also Tamara Hareven, *Family Time and Industrial Time* (New York: Oxford University Press, 1982). Tennyson, "The Princess" is cited in Skolnick, *Embattled Paradise*, p. 35.
7. Cited in Popenoe, *Life without Father*, p. 95.
8. Gerda Lerner, "The Lady and the Mill Girl: Changes in the Status of Women in the Age of Jackson," *American Studies Journal* 10(1): 9, 7 (Spring 1969). Theodore Dwight, *The Father's Book* (Springfield, Mass.: G. and C. Merriam, 1834). See, generally, Michael Kim-mel, *Manhood in America: A Cultural History* (New York: Free Press, 1996), chapters 1 and 2.
9. Lasch, *Women and the Common Life*, p. 162.
10. Bonnie Thornton Dill, "Our Mothers" Grief: Racial-Ethnic Women and the Maintenance of Families," *Journal of Family History* 13(4): 428 (1988).
11. John Gillis, "Making Time for Family: The Invention of Family Time(s) and the Rein-vention of Family History," *Journal of Family History* 21 (1996); John Gillis, *A World of Their Own Making: Myth, Ritual, and the Quest for Family Values* (New York: Basic Books, 1996).
12. Skolnick, *Embattled Paradise*, p. 33; Harper's cited in Demos, "The Changing Faces of Fatherhood," p. 442; see also Ralph LaRossa, "Fatherhood and Social Change," *Family Relations* 37 (1988); and Ralph LaRossa, *The Modernization of Fatherhood: A Social and Political History* (Chicago: University of Chicago Press, 1997); Robert Griswold, *Fatherhood in America: A History* (New York: Basic Books, 1993).
13. Skolnick, *Embattled Paradise*, p. 41; Mintz and Kellogg, *Domestic Revolutions*, p. 110.
14. See Stephen D. Sugarman, "Single Parent Families," in *All Our Families: New Policies for a New Century*, M. Mason, A. Skolnick, and S. Sugarman, eds. (New York: Oxford University Press, 1998), pp. 20-21.
15. See LaRossa, *Modernization of Fatherhood*.
16. Mintz and Kellogg, *Domestic Revolutions*, pp. 179, 237; see also Coontz, *The Way We Really Are*, p. 30.

17. William Chafe, *The Unfinished Journey: America since World War II* (New York: Oxford University Press, 1986), p. 125; Morris Zeiditch, "Role Differentiation in the Nuclear Family: A Comparative Study," in *Family, Socialization and Interaction Process*, T. Parsons and R. F. Bales, eds. (New York: The Free Press, 1955), p. 339.
18. Archibald MacLeish, "Poem in Prose"; Helen Smith, personal communication. I am grateful to Helen for pushing me to acknowledge how the family of the 1950s worked for so many middle-class suburban Americans, including, I suppose, myself.
19. Griswold, *Fatherhood in America*, p. 204; Lasch, *Women and the Common Life*, p. 94; Ruth Schwartz Cowan, *More Work for Mother: The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave* (New York: Basic Books, 1983), p. 216; Lerner cited in Skolnick, *Embattled Paradise*, p. 115.
20. See, for example, Barbara Ehrenreich, *The Hearts of Men* (New York: Doubleday, 1983) on the "male revolt" from breadwinner status. Also see Kimmel, *Manhood in America*, especially chapter 7.
21. See Skolnick, *Embattled Paradise*, p. 148.
22. Nancy A. Crowell and Ethel M. Leeper, eds., *America's Fathers and Public Policy* (Washington, D.C.: National Academy Press, 1994), p. 1.
23. Anna Quindlen, "Men at Work," *The New York Times*, 18 February 1990.
24. Coontz, *The Way We Really Are*, p. 79; Arlene Skolnick, *The Intimate Environment* (New York: HarperCollins, 1996), p. 342; Judith Bruce, Cynthia B. Lloyd and Ann Leonard, *Families in Focus: New Perspectives on Mothers, Fathers, and Children* (New York: The Population Council, 1995); Dirk Johnson, "More and More, the Single Parent Is Dad," *The New York Times*, 27 March 1996, p. A15.
25. Andrew Cherlin, "By the Numbers," *The New York Times Magazine*, 5 April 1998.
26. Arlie Hochschild (with Anne Machung), *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home* (New York: Viking, 1989), p. 258.
27. J. K. Footlick, "What Happened to the Family?" *The 21st Century Family, special edition, Newsweefer* (Winter-Spring 1990), p. 14.
28. Scott Coltrane, *Family Man: Fatherhood, Housework and Gender Equity* (New York: Oxford University Press, 1996), p. 203; see also Lillian Rubin, *Worlds of Pain* (New York: Basic Books, 1976), p. 131; Cherlin, "By the Numbers," p. 39.
29. Jessie Bernard, *The Future of Marriage* (New York: World, 1972).
30. Walter R. Gove, "The Relationship between Sex Roles, Marital Status and Mental Illness," *Social Forces* 51 (1972); Walter Gove and M. Hughes, "Possible Causes of the Apparent Sex Differences in Physical Health: An Empirical Investigation," *American Sociological Review* 44 (1979); Walter Gove and Jeanette Tudor, "Adult Sex Roles and Mental Illness," *American Journal of Sociology* 73 (1973).
31. Bebin and statistics cited in Elaine Carey, "Kids Put a Damper on Marital Bliss: Study," *Toronto Star*, 15 August 1997, pp. A1, A14.
32. J. Condry and S. Condry, "Sex Differences: A Study in the Eye of the Beholder," *Child Development* 47 (1976).
33. B. Lott, *Women's Lives: Themes and Variations in Gender Learning* (Monterey, Calif.: Brooks/Cole, 1987). See also L. A. Schwartz and W. T.

- Markham, "Sex Stereotyping in Children's Toy Advertisements," *Sex Roles* 12 (1985); and S. B. Ungar, "The Sex Typing of Adult and Child Behavior in Toy Sales," *Sex Roles* 8 (1982).
34. See Carol Jacklin, "Female and Male: Issues of Gender," *American Psychologist* 44 (1989), for a report on this and related research.
 35. See, for example, Barrie Thorne, "Boys and Girls Together . . . But Mostly Apart: Gender Arrangements in Elementary Schools," in *Relationships and Development*, W. Hartup and Z. Rubin, eds. (Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1986).
 36. See, for example, Barrie Thorne and Zeila Luria, "Sexuality and Gender in Children's Daily Worlds," *Social Problems* 33 (1986).
 37. Barrie Thorne, *Gender Play* (New Brunswick, NJ.: Rutgers University Press, 1993), p. 3.
 38. Hochschild, *The Second Shift*; Paul Amato and Alan Booth. "Changes in Gender Role Attitudes and Perceived Marital Quality," *American Sociological Review* 60 (1995).
 39. Pat Mainardi, "The Politics of Housework," in *Sisterhood Is Powerful*, R. Morgan, ed. (New York: Vintage, 1970).
 40. Ballard and Foote are cited in Cowan, *More Work for Mother*, p. 43; Campbell is cited in Susan Strasser, *Never Done: A History of American Housework* (New York: Pantheon, 1982), p. 62.
 41. Johnson, "More and More," p. A15.
 42. Coltrane, *Family Man*, p. 46; Dana Vannoy-Hiller and William W. Philliber, *Equal Partners: Successful Women in Marriage* (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1989), p. 115; Hochschild, *The Second Shift*.
 43. Arlie Hochschild, "Ideals of Care: Traditional, Postmodern, Cold-Modern and Warm-Modern," *Social Politics* (Fall 1995): 318.
 44. Anna Quindlen, cited in Deborah Rhode, *Speaking of Sex* (Cambridge: Harvard University Press, 1997), p. 8.
 45. On men's involvement in family work, see Joseph Pleck, "Men's Family Work: Three Perspectives and Some New Data," *The Family Coordinator* 28 (1979); "American Fathering in Historical Perspective," in *Changing Men: New Directions in Research on Men and Masculinity*, M. S. Kimmel, ed. (Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1987); *Working Wives/Working Husbands* (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1985); "Families and Work: Small Changes with Big Implications," *Qualitative Sociology* 15 (1992); "Father Involvement: Levels, Origins and Consequences," in *The Father's Role*, M. Lamb, ed., third edition (New York: John Wiley, 1997).
 46. Julie Press and Eleanor Townsley "Wives" and Husbands' Housework Reporting: Gender, Class and Social Desirability," *Gender & Society* 12(2): 214 (1998).
 47. *Ladies Home Journal* (September 1997); John Gray, "Domesticity, Diapers and Dad," *Toronto Globe and Mail*, 15 June 1996.
 48. Margaret Usdansky, "White Men Don't Jump into Chores," *USA Today*, 20 August 1994; Julia Lawlor, "Blue Collar Dads Leading Trend in Caring for Kids, Author Says," *The New York Times*, 15 April 1998.
 49. Cited in Coltrane, *Family Man*, p. 162.
 50. Barbara Vobejda, "Children Help Less at Home, Dads Do More," *Washington Post*, 24 November 1991, p. A1.

51. Jerry Adier, "Building a Better Dad," *Newsweek* (June 17, 1996); Tamar Lewin, "Workers of Both Sexes Make Trade-Offs for Family, Study Shows," *The New York Times*, 29 October 1995, p. A25.
52. Benjamin Spock and Steven J. Parker, *Dr. Spock's Baby and Child Care*, 7th ed. (New York: Pocket Books, 1998), p. 10.
53. United Nations, *The World's Women, 1970-1990: Trends and Statistics* (New York: The United Nations, 1991); Pat Schroeder, cited in Rhode, *Speaking of Sex*, p. 7.
54. Lewin, "Workers of Both Sexes Make Trade-Offs," p. 25.
55. Murray Chass, "Indians" Williams Takes Pay Cut to Insure Trade," *The New York Times*, 12 March 1997, p. C3.
56. "Sex, Death, and Football," *The Economist* (June 13, 1998), p. 18; Barbara Risman, "Can Men "Mother"? Life as a Single Father," *Family Relations* 35 (1986); see also Caryl Rivers and Rosalind Barnett, "Fathers Do Best," *The Washington Post*, 20 June 1993, p. C5.
57. Andrew Cherlin, "By the Numbers," *The New York Times Magazine*, 5 April 1998, p. 41.
58. Cherlin, "By the Numbers"; Donald Hernandez, "Children's Changing Access to Resources: A Historical Perspective," *Social Policy Report* 8(1): 22 (Spring 1994). See also "A Family Values Fraud," *Glamour* (May 1999), p. 186.
59. Jane R. Eisner, "Leaving the Office for Family Life," *The Des Moines Register*, 27 March 1998, p. 7A.
60. Jay Belsky, "A Reassessment of Infant Day Care," and Thomas Gamble and Edward Zigler, "Effects of Infant Day Care: Another Look at the Evidence," both in *The Parental Leave Crisis: Toward a National Policy*, E. Zigler and M. Frank, eds. (New Haven: Yale University Press, 1988); see also Susan Chira, "Study Says Babies in Child Care Keep Secure Bonds to Mother," *The New York Times*, 21 April 1996.
61. Susan Chira, "Can You Work and Have Good Happy Kids?" *Glamour* (April 1998).
62. Cherlin, "By the Numbers," p. 40.
63. See S. M. Bianchi and Daphne Spain, *American Women in Transition* (New York: Russell Sage Foundation, 1986); E. G. Menaghan and Toby Parcel, "Parental Employment and Family Life: Research in the 1980s," *Journal of Marriage and the Family* 52 (1990); Glenna Spitze, "Women's Employment and Family Relations: A Review," *Journal of Marriage and the Family* 50 (1988).
64. Philip Blumstein and Pepper Schwartz, *American Couples* (New York: William Morrow, 1983), p. 155; Chira, "Can You Work," p. 269.
65. Joan K. Peters, *When Mothers Work: Loving Our Children without Sacrificing Our Selves* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1997).
66. Popenoe, *Life without Father*, p. 63; National Center for Health Statistics, "Births, Marriages, Divorces and Deaths for January, 1995," *Monthly Vital Statistics Report* 44(1), Hyattsville, Md.: Public Health Service.
67. Popenoe, *Life without Father*, pp. 6, 34.
68. Pittman, cited in Olga Silverstein, "Is a Bad Dad Better Than No Dad?" *On the Issues* (Winter 1997): 15; David Blankenhorn, *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem* (New York: Basic Books, 1993), p. 30; Biy, Iron John, p. 96; Popenoe, *Life without Father*, p. 12.

69. Cherlin, "By the Numbers," p. 40; Kristin Luker, "Dubious Conceptions: The Controversy over Teen Pregnancy," *The American Prospect* 5 (1991); Paul Amato and Alan Booth, *A Generation at Risk: Growing Up in an Era of Family Upheaval* (Cambridge: Harvard University Press, 1997), p. 229.
70. Martin Sanchez-Jankowski, *Islands in the Street: Gangs and American Urban Society* (Berkeley: University of California Press, 1991), p. 39.
71. David Popenoe, "Evolution of Marriage and Stepfamily Problems," in *Stepfamilies: Who Benefits? Who Does Not?*, A. Booth and J. Dunn, eds. (Wayne, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1994), p. 528.
72. United Nations, *Demographic Yearbook*. Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, Statistical Division, November 1996; United States Bureau of the Census. "Current Population report: Marital Status and Living Arrangements, March 1996" (Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1997).
73. Lawrence Stone, "A Short History of Love," *Harper's Magazine* (February 1988), p. 32.
74. Constance Ahrons, *The Good Divorce* (New York: HarperCollins, 1994).
75. Demie Kurz, *For Richer, For Poorer: Mothers Confront Divorce* (New York: Routledge, 1995); Leonore Weitzman, *The Divorce Revolution: The Unexpected Social and Economic Consequences for Women and Children in America* (New York: Free Press, 1985); Paul Amato, "The Impact of Divorce on Men and Women in India and the United States," *Journal of Comparative Family Studies* 25(2) (1994).
76. Popenoe, *Life without Father*, p. 27; Frank Furstenberg and Andrew Cherlin, *Divided Families: What Happens to Children When Parents Part?* (Cambridge: Harvard University Press, 1991); Debra Umberson and Christine Williams, "Divorced Fathers: Parental Role Strain and Psychological Distress," *Journal of Family Issues* 14(3) (1993).
77. Valerie King, "Nonresident Father Involvement and Child Well-Being," *Journal of Family Issues* 15(1) (1994); Edward Kruk, "The Disengaged Noncustodial Father: Implications for Social Work Practice with the Divorced Family," *Social Work* 39(1) (1994).
78. Judith Wallerstein and J. Kelly, *Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce* (New York: Basic Books, 1980); Judith Wallerstein and Susan Blakeslee, *Second Chances: Men, Women, and Children a Decade after Divorce* (New York: Ticknor and Fields, 1989), p. 11.
79. See Leonard Beeghley, *What Does Your Wife Do? Gender and the Transformation of Family Life* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1996), p. 96; Donna Ruane Morrison and Andrew Cherlin, "The Divorce Process and Young Children's Well-Being: A Prospective Analysis," *Journal of Marriage and the Family* 57(3) (1995); Amato, "Impact of Divorce."
80. Joan B. Kelly, "Mediated and Adversarial Divorce: Respondents Perceptions of Their Processes and Outcomes," *Mediation Quarterly* 24 (Summer 1989): 125.
81. Jeanne Block and P. F. Gjerde, "The Personality of Children Prior to Divorce: A Prospective Study," *Child Development* 57 (1986); Skolnick, *Embattled Paradise*, p. 212; for British study, see Jane Brody, "Problems of Children: A New Look at Divorce," *The New York Times*, 7 June 1991.
82. Amato and Booth, *A Generation at Risk*, pp. 230, 234, 201; see also Amato, "The Impact of Divorce"; "The Implications of Research Findings on

- Children in Stepfamilies," in *Step-families*. Booth and Dunn, eds.; "Single-Parent Households as Settings for Children's Development, Well-Being and Attainment: A Social Networks/Resources Perspective," *Sociological Studies of Children* 7(1995); Paul Amato and Alan Booth, "Changes in Gender Role Attitudes and Perceived Marital Quality," *American Sociological Review* 60 (1995); Paul Amato, Laura Spencer Loomis, and Alan Booth, "Parental Divorce, Marital Conflict, and Offspring Well-Being during Early Adulthood," *Social Forces* 73(3) (1995).
83. B. Berg and R. Kelly, "The Measured Self-Esteem of Children from Broken, Rejected and Accepted Families," *Journal of Divorce* 1 (1979); R. E. Emery, "Interparental Conflict and Children of Discord and Divorce," *Psychological Bulletin* 92 (1982); H. J. Raschke and V. J. Raschke, "Family Conflict and the Children's Self-Concepts," *Journal of Marriage and the Family* 41(1979); J. M. Gottman and L. F. Katz, "Effects of Marital Discord on Young Children's Peer Interaction and Health," *Developmental Psychology* 25 (1989); D. Mechanic and S. Hansell, "Divorce, Family Conflict and Adolescents' Well-Being," *Journal of Health and Social Behavior* 30 (1989).
 84. Block, Block, and Gjerde, "The Personality of Children"; President of Council cited in Coontz, *The Way We Really Are*, p. 108; Galiup poll data cited in Skolnick, *The Intimate Environment*, p. 304.
 85. Coontz, *The Way We Really Are*, p. 83.
 86. Amato and Booth, *A Generation at Risk*, p. 207; see also Susan Jekieiek, "The Relative and Interactive Impacts of Parental Conflict and Marital Disruption on Children's Emotional Well-Being," paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, New York, 1996; Carl Degler, *At Odds: Women and the Family in America from the Revolution to the Present* (New York: Oxford University Press, 1980); Terry Arendell, "Divorce American Style," *Contemporary Sociology* 27(3): 226 (1998). See also Terry Arendall, *Mothers and Divorce: Legal, Economic and Social Dilemmas* (Berkeley: University of California Press, 1986); "After Divorce: Investigations into Father Absence," *Gender & Society* (December 1992); *Fathers and Divorce* (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1995).
 87. Griswold, *Fatherhood in America*, p. 263; Nancy Polikoff, "Gender and Child Custody Determinations: Exploding the Myths," in *Families, Politics and Public Policy: A Feminist Dialogue on Women and the State*, I. Diamond, ed. (New York: Longman, 1983), pp. 184-85; Robert H. Mnookin, Eleanor Maccoby, Catherine Albiston, and Charlene Depner, "Private Ordering Revisited: What Custodial Arrangements Are Parents Negotiating?" in *Divorce Reform at the Crossroads*, S. Sugarman and H. Kaye, eds. (New Haven: Yale University Press, 1990), especially p. 55; Eleanor Maccoby and Robert Mnookin, *Dividing the Child: Social and Legal Dilemmas of Custody* (Cambridge: Harvard University Press, 1992), especially p. 101.
 88. Maccoby, quoted in Johnson, "More and More," p. A15; Furstenberg and Cherlin, *Divided Families*; Frank Furstenberg, "Good Dads-Bad Dads: Two Faces of Fatherhood," in *The Changing American Family and Public Policy*, A. Cherlin, ed. (Lanham, Md.: Urban Institute Press, 1988); William J. Goode, "Why Men Resist," in *Rethinking the Family: Some Feminist Questions*, B. Thorne and M. Yalom, eds. (New York: Longman, 1982).
 89. Amato and Booth, *A Generation at Risk*, p. 74.

90. See, for example, Kelly, "Long Term Adjustments," p. 131; D. Leupnitz, *Child Custody: A Study of Families after Divorce* (Lexington: Lexington Books, 1982); D. Leupnitz, "A Comparison of Maternal, Paternal and Joint Custody: Understanding the Varieties of Post-Divorce Family Life," *Journal of Divorce* 9 (1986); V. Shiller, "Loyalty Conflicts and Family Relationships in Latency Age Boys: A Comparison of Joint and Maternal Custody," *Journal of Divorce* 9 (1986).
91. Joan Kelly, "Longer Term Adjustment," p. 136; Nancy Crowell and Ethel Leeper, eds., *America's Fathers and Public Policy* (Washington, D.C.: National Academy Press, 1994), p. 27.
92. Michael J. Kanotz, "For Better or For Worse: A Critical Analysis of Florida's Defense of Marriage Act," *Florida State University Law Review* 25(2) (1998).
93. Gilbert Zicklin, "Deconstructing Legal Rationality: The Case of Lesbian and Gay Family Relationships," *Marriage and Family Review* 21(3/4): 55 (1995).
94. Cited in *The New York Times*, 27 September 1991.
95. Laura Benkov, *Reinventing the Family: Lesbian and Gay Parents* (New York: Crown, 1994); Skolnick, *The Intimate Environment*, pp. 293-94; Blumstein and Schwartz, *American Couples*; Lawrence Kurdek, "The Allocation of Household Labor in Gay, Lesbian and Heterosexual Married Couples," in *Families in the United States: Kinship and Domestic Politics*, K. Hansen and A. Ilta Garey, eds. (Philadelphia: Temple University Press, 1998).
96. John Gagnon and William Simon, *Sexual Conduct* (Chicago: Aldine, 1973), p. 213.
97. J. Schulenberg, *Gay Parenting* (New York: Doubleday, 1985); F. W. Bozett, ed., *Gay and Lesbian Parents* (New York: Praeger, 1987); Katherine Alien and David H. Demo, "The Families of Lesbians and Gay Men: A New Frontier in Family Research," *Journal of Marriage and the Family* 57 (1995); Ann Sullivan, ed., *Issues in Gay and Lesbian Adoption: Proceedings of the Fourth Annual Pierce-Warwicfe Adoption Symposium* (Washington, D.C.: Child Welfare League of America, 1995), p. 5.
98. Mary Ann Mason, Arlene Skolnick, and Stephen D. Sugarman, eds., *All Our Families: New Policies for a New Century* (New York: Oxford University Press, 1998), p. 8; Bozett, *Gay and Lesbian Parents*.
99. Judith Stacey, "Gay and Lesbian Families: Queer Like Us," in *All Our Families*, Mason, Skolnick, and Sugarman, eds., p. 135.
100. Don Clark cited in *ibid*.
101. Cited in Richard Gelles, *The Violent Home* (Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1972), p. 14.
102. Abraham Bergman, Roseanne Larsen, and Beth Mueller, "Changing Spectrum of Child Abuse," *Pediatrics* 77 (1986).
103. Murray Straus, Richard Gelles, and Suzanne Steinmetz, *Behind Closed Doors: Violence in the American Family*. (New York: Anchor, 1981), p. 94; see also Murray Straus, *Beating the Devil Out of Them* (New York: Jossey-Bass, 1994).
104. Richard Gelles, *Family Violence* (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1987), p. 165.

105. Skolnick, *The Intimate Environment*, p. 426.
106. *Harvard Men's Health Watch* 2(11) (June 1998).
107. David H. Demo, "Parent-Child Relations: Assessing Recent Changes," *Journal of Marriage and the Family* 54(1): 224 (1990).
108. Hochschild, *The Second Shift*, p. 269.
109. Cited in Quindlen, "Men at Work."
110. Andrew Greeley, "The Necessity of Feminism," *Society* 30(6): 13-14 (September 1993).
111. Lasch, *Women and the Common Life*, p. 119.
112. Coltrane, *Family Man*, p. 223-25.

7: THE GENDERED CLASSROOM

1. Because I participated in those cases, as an expert witness for the United States Department of Justice, Civil Rights Division, I will draw on some of my own testimony and depositions.
2. Deborah Rhode, *Speaking of Sex* (Cambridge: Harvard University Press, 1997), p. 56.
3. Edward C. Clarke, *Sex in Education; or, A Fair Chance for the Girls* (Boston: Osgood, 1873), pp.128,137.
4. W. W. Ferrier, *Origin and Development of the University of California* (Berkeley: University of California Press, 1930); see also Myra Sadker and David Sadker, *Failing at Fairness: How Schools Shortchange Girls* (New York: Simon and Schuster, 1994), p. 22.
5. Henry Fowie Durant, "The Spirit of the College" [1977], reprinted in Michael S. Kimmel and Thomas Mosmiller, *Against the Tide: Pro-Feminist Men in the United States, 1776-1990, a Documentary History* (Boston: Beacon Press, 1992), p. 132.
6. Henry Maudsley, "Sex in Mind and in Education" [1874], in *Desire and Imagination: Classic Essays in Sexuality*, R. Barreca, ed. (New York: Meridian, 1995), pp. 208-9.
7. Sadker and Sadker, *Failing at Fairness*, p. 14. These stereotypes can break down when complicated by other, racially based stereotypes; for example Asian American girls are expected to like math and science more than white girls.
8. David Karp and William C. Yoels, "The College Classroom: Some Observations on the Meanings of Student Participation," *Sociology and Social Research* 60(4) (1976); American Association of University Women, *How Schools Shortchange Girls: A Study of Major Findings on Girls and Education* (Washington, D.C.: American Association of University Women, 1992), p. 68; Sadker and Sadker, *Failing at Fairness*, p. 5.
9. Sadker and Sadker, *Failing at Fairness*, p. 42-43.
10. Peggy Orenstein, *Schoolgirls* (New York: Doubleday, 1994), p. 11-12.
11. See Leonore Weitzman and Diane Russo, *The Biased Textbook: A Research Perspective* (Washington, D.C.: Research Center on Sex Roles and Education, 1974).
12. Leonore Weitzman et al., "Sex Role Socialization in Picture Books for Pre-school Children," *American Journal of Sociology* 77(6) (1972).

13. Rhode, *Speafeing of Sex*, p. 56.
14. *National Television Violence Study*, 2 vols. (Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1998), vol. 2, p. 97. I will return to this issue in the last chapter.
15. On IQ, see Lewis Terman and M. Oden, "The Promise of Youth," in *Genetic Studies of Genius*, L. Terman, ed. (Stanford: Stanford University Press, 1935). On girls perceived for appearance and not achievement, see Sadker and Sadker, *Failing at Fairness*, pp. 55, 134. On girls downplaying their talents, see American Association of University Women, *Shortchanging Girls, Shortchanging America* p. 48; Carolyn Heilbrun cited in Orenstein, *Schoolgirls*, p. 37.
16. American Association of University Women, *Hostile Hallways: The AAUW Survey on Sexual Harassment in America's Schools* (Washington, D.C.: American Association of University Women, 1993); Sandier cited in Sadker and Sadker, *Failing at Fairness*, p. 111.
17. Jill Smolowe, "Sex with a Scorecard," *Time* (April 5, 1993), p. 41; Jane Gross, "Where 'Boys Will Be Boys' and Adults Are Bewildered," *The New York Times*, 29 March 1993, p. A1.
18. Sommers, cited in Debra Viadero, "Behind the 'Mask of Masculinity,'" *Education Week* (May 13, 1998); Thompson cited in Margaret Combs, "What about the Boys?" *Boston Globe*, 26 July 1998; Brendan Koerner, "Where the Boys Aren't," *U.S. News and World Report* (February 8, 1999), p. 26. For more of this backlash argument, see Michael Gurian, *The Wonder of Boys* (New York: Jeremy Tarcher/Putnam, 1997). For dissenting opinions, see my review of Gurian, "Boys to Men," *San Francisco Chronicle*, 12 January 1997; "What about the Boys," *Ms.* (October 1999); and R. W. Connell, "Teaching the Boys" in *Teachers College Record*, 98(2) (winter 1996).
19. Gilligan, *In a Different Voice*; Lyn Mikel Brown and Carol Gilligan, *Meeting at the Crossroads* (New York: Ballantine, 1992).
20. Pollack, cited in Viadero, "Behind the Mask." See also William Pollack, *Real Boys: Rescuing Our Sons from the Myths of Boyhood* (New York: Random House, 1998).
21. Wayne Martino, "Masculinity and Learning: Exploring Boys' Underachievement and Under-representation in Subject English," *Interpretation* 27(2) (1994); "Boys and Literacy: Exploring the Construction of Hegemonic Masculinities and the Formation of Literate Capacities for Boys in the English Classroom," *English in Australia* 112 (1995); "Gendered Learning Experiences: Exploring the Costs of Hegemonic Masculinity for Girls and Boys in Schools," in *Gender Equity: A Framework for Australian Schools* (Canberra: Publications and Public Communications, Department of Urban Services, ACT Government, 1997). Catharine Stimpson, quoted in Tamar Lewin, "American Colleges Begin to Ask, Where Have All the Men Gone?" *The New York Times*, 6 December 1998.
22. Wayne Martino, "Gendered Learning Experiences," pp. 133-34.
23. Martain Mac an Ghaill, *The Making of Men: Masculinities, Sexualities and Schooling* (Buckinghamshire, England: Open University Press, 1994), p. 59; David Gillborne, *Race, Ethnicity and Education* (London: Unwin Hyman, 1990), p. 63; James Coleman, *The Adolescent Society* (New York: Harper and Row, 1961).

24. Cited in Michael S. Kimmel, "The Struggle for Gender Equality: How Men Respond," *Thought and Action: The NEA Higher Education Journal* 8(2) (1993).
25. Catell, cited in William O'Neil, *Divorce in the Progressive Era* (New Haven: Yale University Press, 1967), p. 81; Admiral F. E. Chadwick, "The Woman Peril," *Educational Review* (February 1914), p. 47; last cited in Sadker and Sadker, *Failing at Fairness*, p. 214.
26. United States Department of Education, 1996.
27. Cornelius Riordan, "The Future of Single-Sex Schools," in *Separated by Sex: A Critical Look at Single-Sex Education for Girls* (Washington, D.C.: American Association of University Women Educational Foundation, 1998) p. 54.
28. Orenstein, *Schoolgirls*, p. 27.
29. Elizabeth Tidball, "Perspective in Academic Women and Affirmative Action," *Educational Record* (1973).
30. Cynthia Fuchs Epstein, *Deceptive Distinctions* (New Haven: Yale University Press, 1991).
31. Faye Crosby et al., "Taking Selectivity into Account, How Much Does Gender Composition Matter?: A Reanalysis of M. E. Tidball's Research," *National Women's Studies Association Journal*, 6 (1994); see also Cynthia Fuchs Epstein, "The Myths and Justifications of Sex Segregation in Higher Education: VMI and The Citadel," *Duke Journal of Gender Law and Policy* 4 (1997); and Cynthia Fuch Epstein, "Multiple Myths and Outcomes of Sex Segregation," *New York Law School Journal of Human Rights* 14 (1998).
32. Christopher Jencks and David Riesman, *The Academic Revolution* (1977), pp. 300, 298. Despite his own findings, see also David Riesman, "A Margin of Difference: The Case for Single-Sex Education," in *Social Roles and Social Institutions: Essays in Honor of Rose Laub Coser, J. R. Blau and N. Goodman*, eds. (Boulder, Colo.: Westview Press, 1991). Riesman supported the continuation of VMI and The Citadel's single-sex policy.
33. Carol Tavris, *The Mismeasure of Woman* (New York: Simon and Schuster, 1992), p. 127; R. Priest, A. Vitters, and H. Prince, "Coeducation at West Point," *Armed Forces and Society* 4(4): 590 (1978).
34. Epstein, "Multiple Myths" p. 191.
35. John Dewey, "Is Coeducation Injurious to Girls?" *Ladies Home Journal*, 11 June 1911, p. 60.
36. Thomas Wentworth Higginson, "Sex and Education," *The Woman's Journal*, 1874, editorial, p. 1; reprinted in *History of Woman Suffrage*, 6 vols., S. B. Anthony, E. C. Stanton eds. (Rochester, N.Y.: National American Woman Suffrage Association Press, 1881-1922), vol. 3.
37. VMI I, 766 F. Supp. p. 1435; VMI V, 116 S. Ct. 2264, Brief for Petitioner; see also Valorie K. Vojdik, "Girls' Schools after VMI: Do They Make the Grade?" *Duke Journal of Gender Law and Policy* 4 (1997): 85; Epstein, "Myths and Justifications," p. 108.
38. *Faulkner v. Jones*, 858 F. Supp 552 1994; Citadel Defendants' Proposed Findings of Fact, p. 1,434.
39. Josiah Bunting quote in Citadel case, cited in Vojdik, "Girls' Schools after VMI," p. 76. (As someone who began his college career at an all-male college and later transferred to a coeducational one, I could readily testify that men at the single-sex school were far more distracted by the absence of women than were the men at the coeducational school by their presence!

With no women around, most of the young men couldn't stop thinking about them!)

40. Epstein, "Multiple Myths," p. 206.
41. VMI, 852 Fed. Supp, p. 484; *The New York Times*, 9 May 1994.
42. *U.S. v. Virginia Military Institute*, 116 S. Ct. 2285.
43. Tamara Henry, "VMI Cadets of Both Sexes Found "Rat Line" Equal," *USA Today*, 18 March 1998, p. 8D.
44. Megan Othersen German, "Front and Center," *Runner's World* (March 1998), p. 90.
45. Mike Bowler, "All-Male, All-Black, All Learning," *The Baltimore Sun*, 15 October 1995; Susan Estrich, "For Girls" Schools and Women's College, Separate Is Better," *The New York Times*, 22 May 1994.
46. "Harlem Girls School vs. The Three Stooges," *The New York Observer*, 30 March 1998, p. 4.
47. Pamela Haag, "Single-Sex Education in Grades K-12: What Does the Research Tell Us?" in *Separated by Sex*, p. 34; Valerie Lee, "Is Single-Sex Secondary Schooling a Solution to the Problem of Gender Inequity?" in *Separated by Sex*, p. 43; Riordan, "The Future of Single-Sex Schools," p. 53; Connie Leslie, "Separate and Unequal?" *Newsweek* (March 23, 1998), p. 55; Clark, cited in Charles Whitaker, "Do Black Males Need Special Schools?" *Ebony* (March 1991), p. 18.
48. Sadker and Sadker, *Failing at Fairness*, pp. 125-26.

8: THE GENDERED WORLDPLACE

1. See Felice Schwartz, "Management Women and the New Facts of Life," *Harvard Business Review* (January-February 1989).
2. Taylor, cited in Ashley Montagu, *The Natural Superiority of Women* (New York: Anchor, 1952), p. 28.
3. *Workplace 2000*, cited in Rosalind Barnet and Caryl Rivers, *She Works/He Works* (New York: Simon & Schuster, 1992), p. 64.
4. Michael Kimmel, *Manhood in America: A Cultural History* (New York: The Free Press, 1996); Willard Gaylin, *The Male Ego* (New York: Viking, 1992), cited also in Michael Kimmel, "What Do Men Want?" *Harvard Business Review* (November-December 1993).
5. Gaylin, *Male Ego*, p. 64.
6. Arthur Miller, *Death of a Salesman* [1949] (New York: Penguin, 1989), pp. 22-23.
7. Marc Feigen-Fasteau, *The Male Machine* (New York: Dell, 1974), p. 120.
8. See Arlie Hochschild, *The Managed Heart* (Berkeley: University of California Press, 1982).
9. Katha Pollitt, "Killer Moms, Working Nannies," *The Nation* (November 24, 1997).
10. John Baden, "Perverse Consequences (P.C.) of the Nanny State," *The Seattle Times*, 17 January 1996; Del Jones, "Hooters to Pay \$3.75 Million in Sex Suit," *USA Today*, 1 October 1997, p.1A.
11. Barbara Reskin, "Sex Segregation in the Workplace," in *Women and Work: A Handbook*, P. Dubeck and K. Borman, eds. (New York: Garland, 1996), p.

- 94; see also Barbara Reskin, ed., *Sex-Segregation in the Workplace: Trends, Explanations, Remedies* (Washington, D.C.: National Academy Press, 1984); Barbara Reskin, "Bringing the Men Back In: Sex Differentiation and the Devaluation of Women's Work," *Gender & Society* 2(1) (1988); and Barbara Reskin and Patricia Roos, eds., *Job Queues, Gender Queues: Explaining Women's Inroads into Male Occupations* (Philadelphia: Temple University Press, 1990).
12. Andrea Beller and Kee-Ok Kim Han, "Occupational Sex Segregation: Prospects for the 1980s," in *Sex-Segregation in the Workplace*, Reskin, ed., p. 91.
 13. Dana Dunn, "Gender-Segregated Occupations," in *Women and Work*, Dubeck and Borman, eds., p. 92.
 14. Margaret Mooney Marini and Mary C. Brinton, "Sex Typing in Occupational Socialization," in *Sex-Segregation in the Workplace*, Reskin, ed., p. 224; Jerry A. Jacobs, *Revolving Doors; Sex Segregation and Women's Careers* (Stanford: Stanford University Press, 1989), p. 48.
 15. Samuel Cohn, *The Process of Occupational Sex-Typing: The Feminization of Clerical Labor in Great Britain* (Philadelphia: Temple University Press, 1985).
 16. Katharine Donato, "Programming for Change? The Growing Demand among Computer Specialists," in *Job Queues, Gender Queues*, Reskin and Roos, eds., p. 170.
 17. William Bielby and James Baron, "Undoing Discrimination: Job Integration and Comparable Worth," in *Ingredients for Women's Employment Policy*, C. Bose and G. Spitze, eds. (Albany: SUNY Press, 1987), p. 226; Reskin, "Bringing the Men Back In," p. 64.
 18. *EEOC v. Sears, Roebuck and Co.*, 628 F. Supp. 1264 (N.D. Ill, 1986) 839 F.2d 302 (7th Cir. 1988).
 19. Asra Q. Nomani, "A Fourth Grader's Hard Lesson: Boys Earn More Money Than Girls," *Wall Street Journal*, 7 July 1995, p. B1.
 20. Ronnie Steinberg, "How Sex Gets into Your Paycheck," *Women's VU*, Vanderbilt University Women's Center 20(2): 1 (1997).
 21. Deborah Rhode, *Speaking of Sex: The Denial of Gender Equality* (Cambridge: Harvard University Press, 1997), p. 175; Tamar Lewin, "Women Losing Ground to Men in Widening Income Difference," *The New York Times*, 15 September 1997, pp. 1, 12.
 22. Mary Corcoran, Greg Duncan, and Michael Ponza, "Work Experience, Job Segregation and Wages," in *Sex-Segregation in the Workplace*, Reskin, ed., p. 188.
 23. Judith Lorber, "Women and Medical Sociology: Invisible Professionals and Ubiquitous Patients," in *Another Voice*, M. Millman and R. M. Kanter, eds. (Garden City, N.Y.: Anchor, 1975), p. 82.
 24. Cited in Julie Matthaei, *An Economic History of Women in America* (New York: Schocken, 1982), p.192.
 25. Lynn Martin, *A Report on the Glass Ceiling Initiative* (Washington, D.C.: U.S. Department of Labor, 1991), p. 1.
 26. *Ibid.*
 27. *Good for Business: Making Full Use of the Nation's Human Capital*. (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1995); Ruth Simpson, "Does

- an MBA Help Women?—Career Benefits of the MBA," *Gender, Work and Organization* 3(2): 199 (April 1996).
28. Warren Farrell, *The Myth of Male Power* (New York: Simon and Schuster, 1993), pp. 105-6.
 29. Rosabeth Moss Kanter, *Men and Women of the Corporation* (New York: Basic Books, 1977), p. 209.
 30. Kanter, *Men and Women of the Corporation*, pp. 216, 221, 230.
 31. Lynn Zimmer, "Tokenism and Women in the Workplace: The Limits of Gender-Neutral Theory," *Social Problems*, 35(1): 64 (1998); Nina Toren and Vered Kraus, "The Effects of Minority Size on Women's Position in Academia," *Social Forces* 65 (1987): 1092.
 32. Christine Williams, "The Glass Escalator: Hidden Advantages for Men in the "Female" Professions," *Social Problems* 39(3) (1992); Stii; a *Man's World: Men Who Do "Women's Work"* (Berkeley: University of California Press, 1995).
 33. Williams, "Glass Escalator," p. 296.
 34. Ibid. Alfred Kadushin, "Men in a Woman's Profession," *Social Work* 21 (1976): 441.
 35. Heidi Hartmann, "Capitalism, Patriarchy and Job Segregation by Sex," *Signs* 1(3): 139 (1976).
 36. Cited in Rhode, *Speaking of Sex*, p. 144.
 37. See Catharine MacKinnon, *Sexual Harassment of Working Women* (Cambridge: Harvard University Press, 1977).
 38. *Henson v. Dundee*, 682 F 2d, 897, p. 902.
 39. Susan Crawford, "Sexual Harassment at Work Cuts Profits, Poisons Morale," *Wall Street Journal*, 19 April 1993, p. 11F; Elizabeth Stanko, *Intimate Intrusions* (London: Routledge, 1985); E. Couric, "An NJLAVest Survey, Women in the Law: Awaiting Their Turn," *National Law Journal*, 11 December 1989; 1997 study by Klein Associates.
 40. Ellen Neuborne, "Complaints High from Women in Blue Collar Jobs," *USA Today*, 3-6 May 1996.
 41. De'Ann Weimer, "Slow Healing at Mitsubishi," *U.S. News and World Report* (September 22, 1997), pp. 74, 76.
 42. Rhode, *Speaking of Sex*, p. 28.
 43. Cited in Stanko, *Intimate Intrusions*, p. 61.
 44. Crawford, "Sexual Harassment at Work," p. 11F.
 45. Steinberg, "How Sex Gets into Your Paycheck," p. 2.
 46. See Barbara Reskin and Irene Padavic, *Women and Men at Work* (Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press, 1995).
 47. Sara Evans and Barbara Nelson, *Wage Justice; Comparable Worth and the Paradox of Technocratic Reform* (Chicago: University of Chicago Press, 1989), p. 13; Reskin, "Bringing the Men Back In," p. 21.
 48. Cited in Rhode, *Speaking of Sex*, pp. 165, 169.
 49. See, for example, Felice Sdrwartz and Gigi Anders, "The Mami Track," *Hispanic* (July 1993).
 50. Ronnie Steinberg and Alice Cook, "Policies Affecting Women's Employment in Industrial Countries," in *Women Working*, A. Stromberg and S. Harkess, eds. (Mountain View, Calif.: Mayfield, 1988), p. 326.

51. Karen Oppenheim Mason, "Commentary: Strober's Theory of Occupational Sex Segregation," in *Sex-Segregation in the Workplace*, Reskin, ed., p. 169.
52. Faye Crosby, *Spouse, Parent, Worker: On Gender and Multiple Roles* (New Haven: Yale University Press, 1990). Joan Peters, *When Mothers Work: Loving Our Children without Sacrificing Ourselves* (New York: Addison Wesley, 1997).

9: GENDERED INTIMACIES: FRIENDSHIP AND LOVE

1. Cited in Drury Sherrod, "The Bonds of Men: Problems and Possibilities in Close Male Relationships," in *The Making of Masculinities: The New Men's Studies*, H. Brod, ed (Boston: Alien and Unwin, 1987), p. 230; cited in Lillian Rubin, *Intimate Strangers* (New York: Harper and Row, 1983), p. 59.
2. Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women* [1792] (London: Penguin, 1969), p. 56; Simone de Beauvoir, *The Second Sex* (New York: Vintage, 1959), p. 142.
3. Lionel Tiger, *Men in Groups*, (New York: Vintage, 1969).
4. Jack Balswick, "The Inexpressive Male: A Tragedy of American Society," in *The Forty-Nine Percent Majority*, D. David and R. Brannon, eds. (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1976); Mirra Komorovsky, *Blue Collar Marriage* (New York: Vintage, 1964); Joseph Pleck, "The Male Sex Role: Definitions, Problems and Sources of Change," *Journal of Social Issues* 32(3): 273 (1976).
5. Robert Lewis, "Emotional Intimacy among Men," *Journal of Social Issues* 34 (1978); see also Pleck, "The Male Sex Role," p. 273.
6. Paul Wright, "Men's Friendships, Women's Friendships and the Alleged Inferiority of the Latter," *Sex Roles* 8(1): 3 (1982), Daniel Levinson, *The Seasons of a Man's Life* (New York: William Morrow, 1978), p. 335.
7. Francesca Cancian, "The Feminization of Love," *Signs* 11 (1986); and *Love in America: Gender and Self-Development* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).
8. Sandra Brehm, *Intimate Relationships* (New York: Random House, 1985), p. 346.
9. Mayta Caldwell and Letita Peplau, "Sex Differences in Same-Sex Friendships," *Sex Roles* 8(7) (1982); Beth Hess, "Friendship," in *Aging and Society*, M. Riley, M. Johnson, and A. Foner, eds. (New York: Russell Sage, 1972).
10. Lynne Davidson and Lucille Duberman, "Friendship: Communication and Interactional Patterns in Same-Sex Dyads," *Sex Roles* 8(8): 817 (1982).
11. Lillian Rubin, *Just Friends* (New York: Harper and Row, 1985), pp. 60-63; Rubin, *Intimate Strangers*, pp. 130, 135.
12. Brehm, *Intimate Relationships*; Wright, "Men's Friendships"; Davidson and Duberman, "Friendship"; R. Bell, *Worlds of Friendship* (Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1981).
13. Karen Walker, "'I'm Not Friends the Way She's Friends': Ideological and Behavioral Constructions of Masculinity in Men's Friendships," *masculinities* 2(2): 228 (1994); Rubin, *Intimate Strangers*, p. 104. On the impact of

- the telephone more generally, see Claude Fischer, *To Dwell among Friends* (Chicago: University of Chicago Press, 1982).
14. Stuart Miller, *Men and Friendship* (Boston: Houghton Mifflin, 1983).
 15. Graham Alien, *Friendship—Developing a Sociological Perspective* (Boulder, Colo.: West-view, 1989), p. 66.
 16. Wright, "Men's Friendships" p. 19.
 17. N. L. Ashton, "Exploratory Investigation of Perceptions of Influences on Best-Friend Relationships," *Perception and Motor Skills* 50 (1980); Sha-vaun Wall, Sarah M. Pickert and Louis V. Paradise, "American Men's Friendships: Self-Reports on Meaning and Changes," *The Journal of Psychology* 116 (1984).
 18. Helen Hacker, "Blabbermouths and Clams: Sex Differences in Self-Disclosure in Same-Sex and Cross-Sex Friendship Dyads," *Psychology of Women Quarterly* 5(3) (Spring 1981).
 19. Scott Swain, "Men's Friendship with Women: Intimacy, Sexual Boundaries, and the Informant Role," in *Men's Friendships*, P. Nardi, ed. (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1992), pp. 84, 77. For a more general review of this literature, see Eleanor Maccoby and Carol Jacklin, *The Psychology of Sex Differences* (Stanford: Stanford University Press, 1974).
 20. Barbara Bank, "Friendships in Australia and the United States: From Feminization to a More Heroic Image," *Gender & Society* 9(1): 96 (1995).
 21. Theodore F. Cohen, "Men's Families, Men's Friends: A Structural Analysis of Constraints on Men's Social Ties," in *Men's Friendships*, Nardi, ed., p. 117; Alien, *Friendship*, p. 75.
 22. Shanette Harris, "Black Male Masculinity and Same Sex Friendships," *The Western Journal of Black Studies* 16(2): 77 (1992) Martin Simmons, "The Truth about Male Friendships," in *Men's Lives*, M. Kimmel and M. Messner, eds., 4th edition (Boston: Allyn and Bacon, 1997).
 23. Harris, "Black Male Masculinity," pp. 78, 81; see also Clyde W. Franklin II, "'Hey Home'—'Yo, Bro': Friendship among Black Men," in *Men's Friendships*, P. Nardi, ed. (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1992).
 24. Helen M. Reid and Gary Alan Fine, "Self-Disclosure Men's Friendships: Variations Associated with Intimate Relations," in *Men's Friendships*, Nardi, ed.; Jeanne Tschann, "Self-Disclosure in Adult Friendship: Gender and Marital Status Differences," *Journal of Social and Personal Relationships* 5 (1988); Wright, "Men's Friendships," pp. 16-17.
 25. Lillian Rubin, *Intimate Strangers*, pp. 150, 154.
 26. Gerald Suttles, "Friendship as a Social Institution," in *Social Relationships*, G. McCall, M. McCall, N. Denzin, G. Suttles, and S. Kurth, eds. (Chicago: Aldine, 1970), p. 116.
 27. Miller, *Men and Friendship*, pp. 2-3; Rubin, *Intimate Strangers*, p. 103.
 28. On experiment, see Lillian Faderman, *Surpassing the Love of Men* (New York: Columbia University Press, 1981); quote from Swain, "Covert Intimacy," pp. 83-84.
 29. Peter Nardi and Drury Sherrod, "Friendship in the Lives of Gay Men and Lesbians," *Journal of Social and Personal Relationships* 11 (1994); Rubin, *Intimate Strangers*, p. 105.
 30. Cited in Rubin, *Intimate Strangers*, p. 130.

31. Peter Nardi, "The Politics of Gay Men's Friendships," in *Men's Lives*, Kimmel and Messner, eds., p. 250.
32. Rubin, *Intimate Strangers*, pp. 205, 58, 159.
33. Sherrod, "Bonds of Men," p. 231.
34. Rubin, *Intimate Strangers*, p. 206.
35. Sherrod, "Bonds of Men," p. 221; E. Anthony Rotundo, "Romantic Friendships: Male Intimacy and Middle-Class Youth in the Northern United States, 1800-1900," *Journal of Social History* 23(1): 21 (1989).
36. Foucault, cited in Nardi, ed. *Men's Friendships*, p. 184; Lynne Segal, *Slow Motion; Changing Masculinities, Changing Men* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1990), p. 139.
37. Lawrence Stone, "Passionate Attachments in the West in Historical Perspective," in *Passionate Attachments: Thinfeing about Love*, W. Gaylon and E. Person, eds. (New York: The Free Press, 1988), p. 33; Cancian, *Love in America*, p. 70.
38. Stone, "Passionate Attachments," p. 28.
39. Stone, "Passionate Attachments," p. 32; Michael Gordon and M. Charles Bernstein, "Mate Choice and Domestic Life in the Nineteenth-Century Marriage Manual," *Journal of Marriage and the Family* (November 1970), pp. 668-69.
40. William J. Goode, "The Theoretical Importance of Love," *American Sociological Review* 24(1) 1959.
41. Cited in Cancian, *Love in America*, pp. 19, 21, 23; see also Mary Ryan, *The Cradle of the Middle Class: The Family in Oneida County, N.Y., 1790-1865* (New York: Cambridge University Press, 1981).
42. Cancian, *Love in America*, p. 121; Carol Tavris, *The Mismeasure of Women* (New York: Simon and Schuster, 1992), p. 263; Rubin, *Intimate Strangers*.
43. Lillian Rubin, *Worlds of Pain* (New York: Basic Books, 1976), p. 147.
44. Elaine Hatfield, "What Do Women and Men Want from Love and Sex," in *Changing Boundaries*, E. Allegier and N. McCormick, eds. (Mountain View, Calif.: Mayfield, 1983).
45. William Kephart, "Some Correlates of Romantic Love," *Journal of Marriage and the Family* 29 (1967); Kenneth Dion and Karen Dion, "Correlates of Romantic Love," *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 41 (1973); Charles Hill, Zick Rubin, and Letitia Anne Peplau, "Breakups before Marriage: The End of 103 Affairs," in *Divorce and Separation: Context, Causes and Consequences*, G. Levinger and O. C. Moles, eds. (New York: Basic Books, 1979); Charles Hobart, "Disillusionment in Marriage and Romanticism," *Marriage and Family Living* 20 (1958); Charles Hobart, "The Incidence of Romanticism during Courtship," *Social Forces* 36 (1958); David Knox and John Spোকowski, "Attitudes of College Students Toward Love," *Journal of Marriage and the Family* 30 (1968); George Theodorson, "Romanticism and Motivation to Marry in the United States, Singapore, Burma and India," *Social Forces* 44 (1965).
46. Dion and Dion, "Correlates of Romantic Love"; Zick Rubin, "Measurement of Romantic Love," *Journal of Personality and Social Psychology* 16(2) (1970); Arlie Hochschild, "Attending to, Codifying and Managing Feelings: Sex Differences in Love," paper presented at the annual meetings

- of the American Sociological Association, August 1975; Eugene Kanin, Karen Davidson and Sonia Scheck, "A Research Note on Male-Female Differentials in the Experience of Heterosexual Love," *Journal of Sex Research* 6 (1970): 70.
47. Hill, Rubin, and Peplau, "Breakups before Marriage."
 48. William Kephart, "Some Correlates of Romantic Love."
 49. Susan Sprecher, E. Aron, E. Hatfield, A. Cortese, E. Potapava, and N. Levitskaya, "Love: American Style, Russian Style, and Japanese Style," paper presented at the Sixth Annual Conference on Personal Relationships, Orono, Maine, 1992.
 50. Cathy Greenblat, personal communication. This research has not yet been published.
 51. Tavis, *Mismeasure of Woman*, p. 284.
 52. Cancian, "Feminization of Love" pp. 705, 709.
 53. Rubin, *Just Friends*, p. 41.

10: GENDERED SEXUALITIES

1. Jules Michelet, cited in Darlaine C. Gardetto, "The Social Construction of the Female Orgasm, 1650-1890," paper presented at the annual meetings of the American Sociological Association, Atlanta, 1988, p. 18.
2. Cited in Barbara Ehrenreich and Deidre English, *For Her Own Good: 150 Years of Medical Advice to Women* (New York: Anchor, 1974).
3. Alfred Kinsey, Wendall Pomeroy, and Charles Martin, *Sexual Behavior in the Human Female* (Philadelphia: W. B. Saunders, 1953), p. 376.
4. Pauline Bart, "Male Views of Female Sexuality: From Freud's Phallacies to Fisher's Inexact Test," paper presented at the Second National Meeting of the special section of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology, Key Biscayne, Florida, 1974, pp. 6-7.
5. Lillian Rubin, *Erotic Wars* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1991), pp. 28, 42.
6. Catharine MacKinnon, *Only Words* (Cambridge: Harvard University Press, 1996), p. 185.
7. See Stephanie Sanders and June Machover Reinisch, "Would You Say You 'Had Sex' If ..." *JAMA* 281 (January 20, 1999).
8. Emmanuel Reynaud, *Holy Virility*, R. Schwartz, trans. (London: Pluto Press, 1983), p. 41.
9. See, for example, Carol Tavris, *The Mismeasure of Woman* (New York: Simon and Schuster, 1992); Harriet Lerner, *Women in Therapy* (New York: Harper and Row, 1989), chapter 2.
10. Edward Laumann, John Gagnon, Robert Michael, and Stuart Michaels, *The Social Organization of Sexuality* (Chicago: University of Chicago Press, 1994).
11. Laumann et al., *Social Organization of Sexuality*, p. 135.
12. Michael Kimmel and Rebecca Plante, "Sexual Fantasies and Gender Scripts: Heterosexual Men and Women Construct Their Ideal Sexual Encounters," unpublished paper, Department of Sociology, State University of New York at Stony Brook, 1998.

13. See also E. Barbara Hariton and Jerome Singer, "Women's Fantasies during Sexual Intercourse: Normative and Theoretical Implications," *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 42(3) (1974); Daniel Goleman, "Sexual Fantasies: What Are Their Hidden Meanings?" *The New York Times*, 28 February 1983; Daniel Goleman, "New View of Fantasy: Much Is Found Perverse," *The New York Times*, 7 May 1991; Robert May, *Sex and Fantasy: Patterns of Male and Female Development* (New York: W. W. Norton, 1980); David Chick and Steven Gold, "A Review of Influences on Sexual Fantasy: Attitudes, Experience, Guilt and Gender," *Imagination, Cognition and Personality* 7(1) (1987-88); Robert A. Mednick, "Gender Specific Variances in Sexual Fantasy," *Journal of Personality Assessment* 41(3) (1977); Diane Follingstad and C. Dawne Kimbrell, "Sexual Fantasies Revisited: An Expansion and Further Clarification of Variables Affecting Sex Fantasy Production," *Archives of Sexual Behavior* 15(6): (1986); Danielle Knafo and Yoram Jaffe, "Sexual Fantasizing in Males and Females," *Journal of Research in Personality* 18 (1984).
14. Robert Stoller, *Pom* (New Haven: Yale University Press, 1991), p. 31.
15. For a review of the empirical literature on pornography, see Michael Kimmel and Annulla Linders, "Does Censorship Make a Difference?: An Aggregate Empirical Analysis of Pornography and Rape," *Journal of Psychology and Human Sexuality*, 6(2) (1996).
16. John Stoltenberg, *Refusing to Be a Man* (Portland, Ore.: Breitenbush Books, 1989), p. 121.
17. Rubin, *Erotic Wars*, p. 102; Carol Tavris and Carole Wade, *The Longest War* (New York: Harcourt Brace, 1984), p. 111.
18. Philip Blumstein and Pepper Schwartz, *American Couples* (New York: William Morrow, 1983), p. 279; Pepper Schwartz and Virginia Rutter, *The Gender of Sexuality* (Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press, 1998), pp. 60-61. Of course, there are also systematic gender biases in the reporting of sexual experiences: Men tend to overstate their experiences and women tend to understate theirs. So such wide discrepancies should be viewed with a skeptical eye.
19. Blumstein and Schwartz, *American Couples*, p. 234.
20. Laumann et al., *Social Organization of Sexuality*, p. 347.
21. Stevi Jackson, "The Social Construction of Female Sexuality," in *Feminism and Sexuality: A Reader*, S. Jackson and S. Scott, eds. (New York: Columbia University Press, 1996), p. 71.
22. Charlene Muehlenhard, "'Nice Women' Don't Say Yes and 'Real Men' Don't Say No: How Miscommunication and the Double Standard Can Cause Sexual Problems," *Women and Therapy* 7: 100-101 (1988).
23. Alien and other men are cited in Jeffrey Fracher and Michael Kimmel, "Hard Issues and Soft Spots: Counseling Men about Sexuality," in *Handbook of Counseling and Psychotherapy with Men*, M. Scher, M. Stevens, G. Good, and G. Eichenfeld, eds. (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1987).
24. Rubin, *Erotic Wars*, p. 13; on rates of change in sexual activity, see A. C. Grunseit, S. Kip-pax, M. Baldo, P. A. Aggleton, and G. Slutkin, "Sexuality Education and Young People's Sexual Behavior: A Review of Studies," *Journal of Adolescent Research* (in press) manuscript from UNAID, 1997.

25. Amber Hollibaugh, "Desire for the Future: Radical Hope in Passion and Pleasure" in *Feminism and Sexuality*; Rubin, *Erotic Wars*, pp. 5, 46.
26. On rates of masturbation, see Laumann et al, *Social Organization of Sexuality*, p. 86; Schwartz and Rutter, *Gender of Sexuality*, p. 39. On sexual attitudes, see Laumann et al., *Social Organization of Sexuality*, p. 507.
27. Laumann et al. *Social Organization of Sexuality*; Schwartz and Rutter, *Gender of Sexuality*, p. 165.
28. Laumann et al., *Social Organization of Sexuality*; see also Schwartz and Rutter, *Gender of Sexuality*, pp. 102-3; see Sam Janus, *The Janus Report on Sexual Behavior* (New York: John Wiley, 1993), pp. 315-16; Blumstein and Schwartz, *American Couples*; see also Lynne Segal, ed, *New Sexual Agendas* (New York: New York University Press, 1997), p. 67.
29. Gina Kolata, "Women and Sex: On This Topic, Science Blushes," *The New York Times*, 21 June 1998, p. C3; young woman cited in Rubin, *Erotic Wars*, p. 14.
30. Rubin, *Erotic Wars*, p. 120.
31. Cited in Rubin, *Erotic Wars*, p. 58; Mary Koss, L. A. Goodman, A. Browne, L. F. Fitzgerald, G. P. Keita, and N. F. Russo, *No Safe Haven: Male Violence against Women at Home, at Work, and in the Community* (Washington, D.C.: American Psychological Association, 1994).
32. Mary Koss, P. T. Dinero, C. A. Seibel, and S. L. Cox. "Stranger and Acquaintance Rape: Are There Differences in the Victim's Experience?" *Psychology of Women Quarterly* 12(1) (1988).
33. Laumann et al. *Social Organization of Sexuality*, p. 336; see also Koss et al., *No Safe Haven*.
34. Ronald F. Levant, "Nonrelational Sexuality in Men," in *Men and Sex: New Psychological Perspectives*, R. Levant, and G. Brooks, eds. (New York: John Wiley, 1997), p. 270.
35. See, for example, J. O. Billy, G. K. Tanfer, W. R. Grady, and D. H. Klepinger, "The Sexual Behavior of Men in the United States," *Family Planning Perspectives* 25(2) (1993); Laumann et al., *Social Organization of Sexuality*.
36. Gary Brooks, *The Centerfold Syndrome* (San Francisco: Jossey-Bass, 1995) and also Gary Brooks, "The Centerfold Syndrome," in *Men and Sex*. See also Ron Levant, "Nonrelational Sexuality" p. 19; Joni Johnston, "Appearance Obsession: Women's Reactions to Men's Objectification of Their Bodies," in *Men and Sex*, p. 79, 101.
37. Glenn Good and Nancy B. Sherrod, "Men's Resolution of Nonrelational Sex across the Lifespan," in *Men and Sex*, pp. 189, 190.
38. See Good and Sherrod, "Men's Resolution of Nonrelational Sex," p. 186.
39. Peter Wyden and Barbara Wyden, *Growing Up Straight: What Every Thoughtful Parent Should Know about Homosexuality* (New York: Trident Press, 1968).
40. Richard Green, *The "Sissy Boy" Syndrome* (New Haven: Yale University Press, 1986).
41. George Gilder, *Men and Marriage* (Gretna, La.: Pelican Publisher, 1985).
42. Joe Jackson, "Real Men" (1983); for a sociological investigation of the gender organization of clone life, see Martin P. Levine, *Gay Macho: The Life and Death of the Homosexual Clone* (New York: New York University Press, 1998).

43. Cited in Steve Chappie and David Talbot, *Burning Desires: Sex in America* (New York: Doubleday, 1989), p. 356.
44. Cheryl Clarke, "Lesbianism: An Act of Resistance," in *Feminism and Sexuality*, p. 155.
45. Alan Bell and Martin Weinberg, *Homosexualities* (New York: Simon and Schuster, 1978); William Masters, Virginia Johnson, and Richard Kolodny, *Human Sexuality* (New York: Harper and Row, 1978); Blumstein and Schwartz, *American Couples*, p. 317.
46. Data from Blumstein and Schwartz, *American Couples*; woman is quoted in Bell and Weinberg, *Homosexualities*, p. 220.
47. Margaret Nichols, "Lesbian Sexuality: Issues and Developmental Theory," in *Lesbian Psychologies*, Boston Lesbian Psychologies Collective, ed. (Urbana: University of Illinois Press, 1987); Masters, Johnson, and Kolodny, *Human Sexuality*.
48. Kenneth Plummer, *Sexual Stigma* (New York: Routledge, 1975), p. 102.
49. Gerald Davison and John Neale, *Abnormal Psychology: An Experimental-Clinical Approach* (New York: John Wiley, 1974), p. 293.
50. Muelenhard, "'Nice Women' Don't Say Yes"; John Gagnon and Stuart Michaels, "Answer No Questions: The Theory and Practice of Resistance to Deviant Categorization," unpublished manuscript, 1989, p. 2. On the impact of homophobia on heterosexual men's lives, see also Richard Goldstein, "The Hate That Makes Men Straight," *The Village Voice*, 22 December 1998.
51. On these changes generally, see Levine, *Gay Macho*.
52. See Michael Kimmel and Martin Levine, "A Hidden Factor in AIDS: 'Real' Men's Hyper-sexuality," *The Los Angeles Times*, 3 June 1991. Of course, the route taken by women to high-risk behaviors is also gendered. While men are often eager to demonstrate manhood by engaging in such high-risk behaviors, women often become IV drug users in the context of a "romantic" relationship or as part of a sexual initiation. And some women are also exposed to risk from HIV by male sexual partners who lie to them about their HIV status. I am grateful to Rose Weitz for pointing this out to me.
53. See Laumann, *Social Organization of Sexuality*, pp. 518-29, 177, 192, 82-84, 98, 302-09.
54. Rubin, *Erotic Wars*, p. 165.

11: THE GENDER OF VIOLENCE

1. *Youth and Violence: Psychology's Response*, vol. 1 (Washington, D.C.: American Psychological Association Commission on Violence and Youth, 1993); "Saving Youth from Violence," *Carnegie Quarterly* 39(1) (Winter 1994).
2. United States Department of Justice, *Uniform Crime Reports*, 1991, p. 17; Diane Craven, "Sex Differences in Violent Victimization, 1994" (Washington, D.C.: U.S. Department of Justice (NCJ-164508), 1994); see also Martin Daly and Margo Wilson, *Homicide* (Chicago: Aldine, 1988).
3. National Academy of Sciences, cited in Michael Gottfredson and Travis Hirschi, *A General Theory of Crime* (Stanford: Stanford University Press,

- 1990), p. 145. See also Steven Barkan, "Why Do Men Commit Almost All Homicides and Assault?" in *Criminology: A Sociological Understanding* (Englewood, N.J.: Prentice-Hall, 1997); Lee Bowker, ed., *Masculinities and Violence* (Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1998).
4. See James Q. Wilson and Richard Herrnstein, *Crime and Human Nature* (New York: Simon and Schuster, 1985), p. 121. For descriptions of various biological theories of violence, see also chapter 2, above.
 5. I summarize these arguments above in chapter 2.
 6. Judith Lorber, *Paradoxes of Gender* (New Haven: Yale University Press, 1994), p. 39. On the sociology of men's violence, see especially Michael Kaufman, *Cracking the Armour: Power, Pain and the Lives of Men* (Toronto: Viking, 1993), and Michael Kaufman, "The Construction of Masculinity and the Triad of Men's Violence," in *Men's Lives*, 4th edition, M. Kimmel and M. Messner, eds. (Boston: Allyn and Bacon, 1997); see also Jackson Toby, "Violence and the Masculine Ideal: Some Qualitative Data," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 364 (March 1966).
 7. Barbara Ehrenreich, *Blood Rites; Origins and History of the Passions of War* (New York: Metropolitan Books, 1997), pp. 45, 127.
 8. Signe Howell and Roy Willis, *Societies at Peace* (New York: Routledge, 1983).
 9. Howell and Willis, *Societies at Peace*, p. 38.
 10. See also Elizabeth Stanko, *Everyday Violence* (London: Pandora, 1990), p. 71.
 11. Fox Butterfield, *All God's Children: The Boshet Family and the American Tradition of Violence* (New York: Avon, 1995), p. 329.
 12. Butterfield, *All God's Children*, p. 325; see also Wray Herbert, "Behind Bars," *U.S. News and World Report* (March 23, 1998), p. 33. See also Jay Livingston, "Crime and Sex: It's a Man's World," in *Crime and Criminology*, 2nd edition (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1996).
 13. Cited in June Stephenson, *Men Are Not Cost Effective* (Napa: Diemer, Smith, 1991), p. 248.
 14. Joe Sharkey, "Slamming the Brakes on Hot Pursuit," *The New York Times*, 14 December 1997, Wk, p. 3.
 15. Freda Adier, *Sisters in Crime* (New York: McGraw-Hill, 1975), p. 10; Rita Simon, *Women and Crime* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1975), p. 40.
 16. Malcolm Feely and Deborah L. Little, "The Vanishing Female: The Decline of Women in the Criminal Process," *Law and Society Review* 25(4): 739 (1991).
 17. Darrell J. Steffensmeier, "Trends in Female Crime: It's Still a Man's World," in *The Criminal Justice System and Women*, B. R. Price and N. J. Sokoloff, eds. (New York: Basic Books, Boardman, 1982), p. 121.
 18. Jack Katz, *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil* (New York: Basic Books, 1988), p. 71.
 19. Katz, *Seductions of Crime*, p. 247.
 20. Darrell Steffensmeier, and Elbe Allan, "Criminal Behavior: Gender and Age," in *Criminology: A Contemporary Handbook*, J. F. Sheley, ed. (Mountain View, Calif.: Wadsworth, 1995), p. 85.

21. David Adams, "Biology Does Not Make Men More Aggressive Than Women," in *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*, K. Bjorkqvist and P. Niemela, eds. (San Diego: Academic Press, 1992), p. 14; see also Patricia Pearson, *When She Was Bad: Violent Women and the Myth of Innocence* (New York: Viking, 1998). But see also Coramae Richey Mann, *When Women Kill* (Albany: State University of New York Press, 1996).
22. Adam Fraczek, "Patterns of Aggressive-Hostile Behavior Orientation among Adolescent Boys and Girls," in *Of Mice and Women*; Kirsti M. J. Lagerspetz and Kaj Bjorkqvist, "Indirect Aggression in Boys and Girls," in *Aggressive Behavior: Current Perspectives*, L. R. Huesmann, ed. (New York: Plenum, 1994).
23. Vappu Viemero, "Changes in Female Aggression Over a Decade," in *Of Mice and Women*, p. 105.
24. See, for example, Ann Donahue, "Population of Female Inmates Reaches Record," *USA Today*, 21 July 1997; Steefensmeier and Alien, "Criminal Behavior," p. 85.
25. Helen Caldicott, *Missile Envy* (New York: William Morrow, 1984); Barbara Ehrenreich, "The Violence Debate since Adam and Eve," in *Test the West: Gender Democracy and Violence*. (Vienna: Federal Minister of Women's Affairs, 1994), p. 34.
26. R. W. Connell, "Masculinity, Violence and War," in *Men's Lives*, 3rd edition, M. Kimmel and M. Messner, eds. (Boston: Allyn and Bacon, 1995), p. 129.
27. David Halberstam, *The Best and the Brightest* (New York: Random House, 1972), p. 531.
28. Cited in Brian Easlea, *Fathering the Unthinkable: Masculinity, Scientists and the Nuclear Arms Race* (London: Pluto Press, 1983), p. 117; see also his "Patriarchy, Scientists and Nuclear Warriors," in *Beyond Patriarchy: Essays by Men on Pleasure, Power and Change*, M. Kaufman, ed. (Toronto: Oxford University Press, 1987); I. F. Stone, "Machismo in Washington," in *Men and Masculinity*, J. Pleck and J. Sawyer, eds. (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1974); Carol Cohn, "'Clean Bombs' and Clean Language," in *Women, Militarism and War: Essays in History, Politics and Social Theory*, J. B. Elshtain, ed. (Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 1990), p. 137.
29. Cohn, "'Clean Bombs,'" p. 35.
30. Wayne Ewing, "The Civic Advocacy of Violence" in *Men's Lives*, 1st edition, M. Kimmel and M. Messner, eds. (New York: Macmillan, 1989).
31. Jackson's mother, cited in Butterfield, *A!! God's Children*, p. 11; see also Eric A. Johnson and Eric H. Monkkonen, eds., *The Civilization of Crime* (Urbana: University of Illinois Press, 1996); David Courtwright, *Violent Land: Single Men and Social Disorder from the Frontier to the Inner City*. (Cambridge: Harvard University Press, 1997). Also see the trilogy by Richard Slotkin, *Regeneration through Violence: The Mythology of the American Frontier, 1600-1860* (New York: Atheneum, 1973); *The Fatal Environment: The Myth of the Frontier in the Age of Industrialization* (New York: Atheneum, 1985); and *Gunfighter Nation: The Myth of the Frontier in Twentieth Century America* (New York: Atheneum, 1992).
32. Margaret Mead, *And Keep Your Powder Dry* (New York: William Morrow, 1965), pp. 151, 157.

33. J. Adams Puffer, *The Boy and His Gang* (Boston: Houghton Mifflin, 1912), p. 91.
34. James Gilligan, *Violence* (New York: Putnam, 1996).
35. Butterfield, *All God's Children*, pp. 206-7; Kit Roane, "New York Gangs Mimic California Original," *The New York Times*, 14 September 1997, p. A37; others cited include Jack Katz, *Seductions of Crime*, pp. 88, 107; Vie Seidler, "Raging Bull," *Achilles Heel* 5 (1980): 9; Hans Toch, "Hypermasculinity and Prison Violence," in *Masculinities and Violence*, L. Bowker, ed. (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1998), p. 170.
36. Data from *The New York Times*, 25 August 1997; United States Department of Justice, *Family Violence*, 1997; Reva Siegel, "The 'Rule of Love': Wife Beating as Prerogative and Privacy," *Yale Law Journal* 105(8) (June 1996); Deborah Rhode, *Speaking of Sex: The Denial of Gender Inequality* (Cambridge: Harvard University Press, 1997), p. 108; Stephenson, *Men Are Not Cost Effective*, p. 285; see also Neil Websdale and Meda Chesney-Lind, "Doing Violence to Women: Research Synthesis on the Victimization of Women," in *Masculinities and Violence*.
37. Peggy Reeves Sanday, *Female Power and Male Dominance* (New York: Cambridge University Press, 1981); quote from Larry Baron, and Murray Straus, "Four Theories of Rape: A Macrosociological Analysis," *Social Problems* 34(5): 481 (1987).
38. See, for example, Diana Scully, *Understanding Sexual Violence: A Study of Convicted Rapists* (New York: HarperCollins, 1990); Diana Russell, *Rape in Marriage* (New York: Macmillan, 1982) and *Sexual Exploitation* (Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1984); Rhode, *Speaking of Sex*, pp. 119-20; Allan Johnson, "On the Prevalence of Rape in the United States," *Signs* 6(1): 145 (1980). For more on this, see also Diana Scully and J. Marolla, "'Riding the Bull at Gilley's': Convicted Rapists Describe the Rewards of Rape," *Social Problems* 32 (1985).
39. United States Department of Justice, "Child Rape Victims, 1992" (NCJ-147001), June 1994; Eugene Kanin, "False Rape Allegations," *Archives of Sexual Behavior* 23(1) (1994).
40. Johnson, "On the Prevalence of Rape," p. 145; Scully, *Understanding Sexual Violence*, p. 53.
41. Mary Koss, Christine A. Gidycz, and Nadine Misniewski. "The Scope of Rape: Incidence and Prevalence of Sexual Aggression and Victimization in a National Sample of Higher Education Students," *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 55(2) (1987).
42. John Briere and Neil Malamuth, "Self-Reported Likelihood of Sexually Aggressive Behavior: Attitudinal versus Sexual Explanations," *Journal of Research in Personality* 17 (1983); Todd Tieger, "Self-Rated Likelihood of Raping and Social Perception of Rape," *Journal of Research in Personality* 15 (1991).
43. J. L. Herman, "Considering Sex Offenders: A Model of Addiction" in *Signs* 13 (1988); Bernard Lefkowitz, *Our Guys: The Glen Ridge Rape and the Secret Life of the Perfect Suburb* (Berkeley: University of California Press, 1997); Don Terry, "Gang Rape of Three Girls Leaves Fresno Shaken and Questioning," *The New York Times*, 28 April 1998; see also Jane Hood, "

- "Let's Get a Girl": Male Bonding Rituals in America," in *Men's Lives*, 4th edition.
44. Scully, *Understanding Sexual Violence*, pp. 74, 140, 159, 166.
 45. Tim Beneke, *Men on Rape* (New York: St. Martin's Press, 1982), p. 81.
 46. Murray Straus et al., *Behind Closed Doors* (Garden City, N.Y.: Anchor, 1981).
 47. Diana Russell, *Rape in Marriage* (New York: Macmillan, 1982); David Finkelhor and Kirsti Yllo, *License to Rape: Sexual Abuse of Wives* (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1985), pp. 208, 217. On marital rape generally, see also, Ronald K. Berger, *Wife Rape: Understanding the Response of Survivors and Service Providers* (Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1996); Anne L. Buckborough, "Family Law: Recent Developments in the Law of Marital Rape," *Annual Survey of American Law* (1989); "To Have and To Hold: The Marital Rape Exemption and the Fourteenth Amendment," Note, *Harvard Law Review* 99 (1986).
 48. Gelles cited in Joanne Schulman, "Battered Women Score Major Victories in New Jersey and Massachusetts Marital Rape Cases," *Clearinghouse Review* 15(4): 345 (1981).
 49. Ehrenreich, "The Violence Debate," p. 30.
 50. R. Bachman and L. E. Saltzman, "Violence against Women: A National Crime Victimization Survey Report" (NCJ No. 154348) (Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, 1994); Murray Straus and Richard Gelles, eds., *Physical Violence in American Families* (New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1990); A.L. Kellerman and J.A. Marcy, "Men, Women and Murder: Gender Specific Differences in Rates of Fatal Violence and Victimization," *Journal of Trauma* 33(1) (1992). See also Evan Stark and Anne Flitcraft, "Violence among Intimates: An Epidemiological Review," in *Handbook of Family Violence*, V. van Hasselt et al., eds. (New York: Plenum, 1988).
 51. R. Emerson Dobash, Russell Dobash, Margo Wilson, and Martin Daly, "The Myth of Sexual Symmetry in Marital Violence," *Social Problems* 39 (1992) p. 81; see also R. Emerson Dobash and Russell Dobash, *Violence against Wives* (New York: The Free Press, 1979); "The Case of Wife Beating," *Journal of Family Issues* 2 (1981).
 52. Walter DeKeserdy and Martin Schwartz, *Contemporary Criminology* (Mountain View, Calif.: Wadsworth, 1996).
 53. Armin Brott, "The Battered Statistic Syndrome," *The Washington Post*, July 1994.
 54. R. L. McNeely and G. Robinson-Simpson, "The Truth about Domestic Violence: A Falsely Framed Issue," *Social Work* 32(6) (1987).
 55. Susan Steinmetz, "The Battered Husband Syndrome," *Victimology* 2 (1978); M. D. Pagelow, "The 'Battered Husband Syndrome': Social Problem or Much Ado about Little?" in *Marital Violence*, N. Johnson, ed. (London: Routledge and Kegan Paul, 1985); Elizabeth Pleck, Joseph Pleck, M. Grossman, and Pauline Bart, "The Battered Data Syndrome: A Comment on Steinmetz's Article," *Victimology* 2 (1978); G. Storch, "Claim of 12 Million Battered Husbands Takes a Beating," *Miami Herald*, 7 August 1978; Jack C. Straton, "The Myth of the 'Battered Husband Syndrome,'" *masculin-*

- ities 2(4) (1994); Kerrie James, "Truth or Fiction: Men as Victims of Domestic Violence?" *The Australian and New Zealand Journal of Family Therapy* 17(3) (1996).
56. See James, "Truth or Fiction," who found the same results in a sample of Australian and New Zealand couples.
 57. J. E. Stets and Murray Straus, "The Marriage License as a Hitting License: A Comparison of Assaults in Dating, Cohabiting and Married Couples," *Journal of Family Violence* 4(2) (1989); J. E. Stets and Murray Straus, "Gender Differences in Reporting Marital Violence and Its Medical and Psychological Consequences," in *Physical Violence in American Families*, M. Straus and R. Gelles, eds. (New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1990).
 58. United States Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, *Family Violence*, 1984.
 59. Glanda Kaufman Kantor, Jana Janinski, and E. Aldorondo, "Sociocultural Status and Incidence of Marital Violence in Hispanic Families," *Violence and Victims* 9(3) (1994); and Jana Janinski, "Dynamics of Partner Violence and Types of Abuse and Abusers," available at <http://www.nnfr.org/nnfr/research/pv_echl.html>; Kersti Yllo, personal communication.
 60. Bachman and L. Saltzman, "Violence against Women," p. 6; Straus and Gelles, *Physical Violence*. Given that Schwartz estimate of the actual rates are exactly the same as those that journalist Armin Brott used earlier, I wonder if he would say that we ought to consider this "the unfortunate behavior" of a few crazy women.
 61. See, for example, Kersti Yllo, "Through a Feminist Lens: Gender, Power, and Violence," in *Current Controversies on Family Violence*, R. J. Gelles and D. Loseke, eds. (Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1993).
 62. Neil Jacobson and John Gottman, *When Men Batter Women* (New York: Simon and Schuster, 1998), p. 36.
 63. C. Saline, "Bleeding in the Suburbs," *Philadelphia Magazine* (March 1984), p. 82; Straus et al., *Behind Closed Doors*; R. L. Hampton, "Family Violence and Homicides in the Black Community: Are They Linked?" in *Violence in the Black Family: Correlates and Consequences* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1987); R. L. Hampton and Richard Gelles, "Violence towards Black Women in a Nationally Representative Sample of Black Families," *Journal of Comparative Family Studies* 25(1) (1994).
 64. Noel Cazenave and Murray Straus, "Race, Class, Network Embeddedness and Family Violence: A Search for Potent Support Systems," in *Physical Violence in American Families*, M. Straus and R. Gelles, eds. (New Brunswick, N.J.: Transaction, 1990); Pam Belluck, "Women's Killers Are Very Often Their Partners," *The New York Times*, 31 March 1997, p. B1.
 65. Vicki Haddock, "Survey Tracks Gay Domestic Violence," *San Francisco Examiner*, 22 October 1996.
 66. Cited in Stephenson, *Men Are Not Cost Effective*, p. 300; Done Klein, "Violence against Women: Some Considerations Regarding Its Causes and Elimination," in *The Criminal Justice System and Women*, B. Price and N. Sokoloff, eds. (New York: dark Boardman, 1982), p. 212.

67. James Messerschmidt, *Masculinities and Crime* (Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield, 1993), p. 185; Elizabeth Stanko, "The Image of Violence," *Criminal Justices Matters* 8 (1992): 3.
68. Myriam Miedzian, *Boys Will Be Boys: Breaking the Link between Masculinity and Violence* (New York: Doubleday, 1991), p. 298.

EPILOGUE: A DEGENDERED SOCIETY?

1. Kate Millett, *Sexual Politics* (New York: Random House, 1969).
2. Floyd Dell, "Feminism for Men," in *The Masses*, February 1917; reprinted in *Against the Tide: Profeminist Men in the United States, 1776—1990, a Documentary History*, M. S. Kim-mel and T. Mosmiller, eds. (Boston: Beacon Press, 1992).
3. Robert jay Lifton, *The Protean Self* (New York: Basic Books, 1994). See also Cynthia Fuchs Epstein, "The Multiple Realities of Sameness and Difference: Ideology and Practice," *Journal of Social Issues* 53(2) (1997).

ПОКАЖЧИК

- Аборт 207, 355, 394
Австралія 200
Авторитаризм 126, 127
Авторитарна особистість
(Adorno et al.) 125
Агресивність 146 *див. також*
Насильство
психологічний підхід щодо
118, 124
соціобіологія щодо 38
статеві гормони і 53–56
у навчальному закладі 248
Алекситимія 359
Алига 89
Аляска 221
Америка безбатченко
(Blankenhorn) 209
Америка як цивілізація (Lerner)
180
Американська Асоціація Жінок
з Університетів (AAUW)
237, 245, 264
Американська Психіатрична
Асоціація 106, 121
Американська психологічна
асоціація 374
Американський Союз на захист
Громадських Свобод
(ACLU) 263
Амніопункція 187
Анальна стадія 103
Англійська мова 250
Англія 380, 381, 393
див. також Велика
Британія / Об'єднане
Королівство
Андрогеніальний синдром
(AGS) 55
Андрогени 3, 49, 55, 59, 375
Анорексія 244
Антропологія як історія 96–100
Аранда 92
Арапеш 71, 369
Аристотель 312
Африка 77, 329
Афродизіатики 95

Бали тестування 19, 44
Бамбара 96
Бангладеш 267
Батьки *див. також* Батько/
батьківство; Діти близькі
стосунки під впливом їх 328
гомосексуалісти
та лесбійки як 222
гендеровані 186–193
Батьки-одиначки 176, 182,
208–210
Батьківська відпустка 202, 206,
227, 285, 306, 307
Батько/батьківство 195
догляд за дитиною і 79–81,
173, 197–203, 229, 308
історичний погляд на 173,
174–176, 179

- крос-культурні
конструювання для 60, 62,
79–81
одноосібне батьківство
[материнство-батьківство]
182
опікунство над дитиною
217–220
розлучення і 211
Безбатченківство 208–210, 211
Безпечний секс 368
Безробіття 405
Бердаш 88
Бібліотекарі 293
Бідність 176, 210
Бізнес-школа Стенфордського
університету 288
Біологічний детермінізм 2–6,
29–68, 70, 146
дослідницькі галузі на
підтримку 34
історичний огляд 30–34
політика, його 61–66
соціологія і 134–135
Бісексуали 92, 93
Близькі стосунки 311–339 *див.*
також Дружба; Кохання
Бортпровідники 281
Булімія 244
Бушмени кунг' 99
- Вагітність *див.* Батьківська
відпустка; Підліткова
вагітність
Вашингтон 221
Вбивство 375, 380
подружнє 385, 393, 400,
406
Велика Британія / Об'єднане
Королівство 200, 211, 381
див. також Англія
Вермонт 221
- Верховний суд, США щодо
освіти 231, 245, 261, 264
роботи 281, 283
сексуального цюкування
297, 303
В'єтнамська війна 388
Виборче право 31, 32, 118
Визначення гендеру 70–73
Ви просто не розумієте
(Tannen) 18
Вирости гетеросексуалом
(Wydenand Wyden) 362
Вищий клас 370
Відділ громадських прав,
Департамент освіти 245
Відділ громадянських прав,
Департамент юстиції 230
Відмирання лесбійського ложа
364
Відступ від справедливості
(Sadker and Sadker) 236
Відтворення материнства
(Chodorow) 116
Візуальні/просторові здібності
124
Війна 77, 98, 163, 313, 377,
387–389
Війна у Перській затоці 388,
389
Вік
дружба і 322
зарплата і 285
злочин і 381–382
перших статевих зносин
356–357
першого шлюбу 177, 182
сексуальність і 369
Віргінський військовий інститут
(VMI)
118, 230, 259, 281, 295
Віргінського жіночого інституту
лідерства (VWIL) 261
Влада 10, 136, 140, 143

- домашнє насильство і 404, 406
згвалтування і 397
соціальне конструювання і 143–145
Власність 76, 80, 82, 172, 393
Водіння напідпитку 380, 384
Воно [Id] 102
Вторинні статеві ознаки 155–159
Вчителі 251–254
- Гамлет* (Shakespeare) 373
Гарне розлучення (Ahrons) 211
Гваме [hwame] 89
Гватемала 267
Гегемоністське визначення маскулінності 16
Генітальна стадія 104
Гени 66
 гомосексуалізм і 51–53
 егоїстичні 37, 41
Гермафродити 60, 156, 161
 псевдо 69
Гіпермаскулінність 79, 126, 130, 368
Гіперпомітність 292
Гіпоталамус 49
Гіпотеза агресивності внаслідок фрустрації 376
Гнучкий графік роботи 306, 307
Головну увагу родині 62
Голос
 втрата 249
 моральний 119
Голоси моралі 119
Гомоеротичний контакт 82
Гомосексуалізм
 теорія статевих ролей щодо 129
Гомосексуалісти 34, 40, 154

див. також Лесбійки
біологічний детермінізм щодо 64–66
вилучення клейма з DSM 121
генетичні теорії щодо 51–53
гендерна конформність і 361–369
домашнє насильство і 406
дослідження мозку щодо 48–51
дружба і 325–327
згвалтування і 41
кохання і 330
крос-культурне ставлення до 90–93
освіта і 236–237
психологічний підхід щодо 105, 111
сексуальність і 346
сім'я і 183, 220–224
спільне навчання і 233
статеві гормони і 57–59
теорія статевих ролей щодо 138, 141
шлюб і 171
- Гомосоціальність 270, 288, 300, 375
Гомофобія 126, 314, 325, 330, 367
Гонконг 399
Гормони *див.* Статеві гормони
Гра 189–193
Гренада 388
Громадські вбиральні 148
Громадянська війна 175, 266, 284, 390
Групове згвалтування 82, 396
Гуманітарні науки 250
Гурти 209–210, 390–391

- Гендер Етнометодологічний підхід (Kessler and McKenna) 156
- Гендерлекти 231
- Гендерна відмінність 2–6, 410
біологічний детермінізм щодо 30
дружба і 315–322
кохання і 333–334, 335
крос-культурні конструювання, їх 69–70, 76–78
обрізання як ознака 83
політика, їх 24–26
розлучення і 212
сім'я і 186
соціальне конструювання, їх *див.* Соціальне конструювання статеві гормони і 53–57
усереднені 22–24
як оманливі розрізнення 17–22
- Гендерна відповідність 361–369
- Гендерна дискримінація 274–276
- Гендерна домінація 2–6
крос-культурні конструювання, його 76, 82, 96
політика, його 24–26
- Гендерна ідентичність 101, 111–114, 164
сексуальна орієнтація і 104, 105, 107, 113
соціальне конструювання, її *див.* Соціальне конструювання у дітей 191
- Гендерна невідповідність 272
- Гендерна нейтральність 11–12, 151–152, 219
- Гендерна нерівність 2–6, 409, 410
- біологічний детермінізм щодо 30
гомосексуальні стосунки і 222
домашнє насильство і 224–226
кохання і 333–334, 375
крос-культурні конструювання, її 69–70, 78–82
на роботі 273
насильство і 378–379
обрізання як ознака, її 83
освіта і 236, 249
розлучення і 212
сексуальність і 342–344
сім'я і 186, 193
соціальне конструювання, їх *див.* Соціальне конструювання
- Гендерні
ідеології 269–274
образи та символи 150
поділи 150 *див. також*
Поділ праці;
Розмежування сфер діяльності
ритуали 83–87, 378
ролі 5, 113, 155, 240, 241
див. також Теорія статевих ролей
сегрегація *див.* Статева сегрегація
соціалізація *див.*
Диференціальна соціалізація
стереотипи 24, 187
гомосексуалізму 48
кохання і 335
робота і 281–283, 288
телебачення і 240–242
- Гендерно диморфні культури 61

- Гендерно нейтральна система порівняння професій 304
- Гендерно поліморфні культури 61
- Данія 208
- Дантисти 279
- Демократія 174
- Демократія в Америці* (Tocqueville) 1
- Департамент освіти (США) 245
- освіти штату Масачусетс 245
- охорони здоров'я, освіти та соціального захисту (США) 239
- праці 295
- юстиції 230, 375, 404
- Деполітизація гендеру 140
- Держава-нація 76
- Деформація чоловічої статевої ролі (MSRS) 130
- Джексон, Майкл 11
- Джуд Непомітний* (Hardy) 9
- Дикунство 14
- Дислексія 247
- Дитсадки *див. також* Догляд за дитиною
- Дитячі книжки 239–240
- Диференціальна соціалізація 2, 4–6, 186, 192, 278
- робота і 282
- сексуальність і 350–354
- Дівчесько-шибеник 192, 362, 363
- Дім американської жінки* (Beecher and Stowe) 174
- Діти 181, 182, 371 *див. також*
- Батьки
- гендеризація, їх 186
- здичавілі 134
- значення, яке надається 393
- іграшки і 189
- насильство у 385
- розлучення і 211
- Дітовбивство 40, 72, 77, 93
- Довічний шлюб *див.* Шлюб
- Догляд за дитиною
- батько і 79, 80, 173, 197–203, 228, 229, 308
- дитсадки і 204–206
- крос-культурні відмінності в 79, 81
- на роботі 306
- політика, його 197–203
- Дозвільний вплив тестостерону 55
- Доктрина «виховання» *див.*
- Диференціальна соціалізація
- Доктрина «природи» *див.*
- Біологічний детермінізм
- Домашнє насильство 224–226, 375, 384, 393, 398–407
- Допомога на дітей 218
- Доріжка для матусь 305
- Дорослішання на островах* Самоа (Mead) 71
- Дослідження близнюків 51, 63
- Друга зміна 194, 202
- Друга стаття* (Beauvois) 313
- Дружба 338
- гендер, її 312–315
- гендерні відмінності в 315–322
- трансстатеві 320, 324
- чинники, відмінні від гендерного впливу 322–327
- Дух і плоть* (Williams) 88
- Еволюційна психологія 34, 37, 42

- Еволюційна теорія 34, 162 *див.*
також Еволюційна
психологія; Соціобіологія
- Егоїстичні гени 37, 41
- Едипова криза 104, 116, 127,
376
- Еквадор 399
- Емоційна робота 272
- Емоційний індивідуалізм 172
- Емфатична фемінність 17, 140
- Енгельс, Фрідріх 76
- Естроген 3, 53–57
- Етеро 93
- Етика справедливості 118, 120
- Етика турботи 117, 120
- Європа 279, 329
- Життя без батька* (Porenoe)
209
- Жінки як меншина* 142
- Жіноча містика 171
- Жіноча містика* (Friedan) 180
- Жіноче обрізання 84–87
- Жіночі студії 8
- Забезпечення їжею 81
- Задрість щодо
матки 115
пеніса 105, 115
ракети 386
- Закон виключеної середини 18
- Закон природного добору 31
- Законодавство з Реформування
соціальних допомог 205
- Занде 94
- Зарплата 273, 277–281
вчителів 251–254
засоби подолання
нерівності у 303–307
- розрив у 283–286
сімейна 172
- Звільнення чоловіків 314
- Зворотна дискримінація 144,
250, 295
- Зв'язок «мати — дитина» 97
- Згвалтування 375, 393–398
групове 82, 396
крос-культурні
витлумачення, його 82
на роботі 297
неправдиві повідомлення
про 394
під час побачення та
знайомства 358–359, 395
подружнє 398
порнографія і 347
рогіпнол 95
соціобіологія щодо 38, 40
соціологія, його 162–164
статус жінок і 81, 162, 393
суспільні провісники 393
- Здичавілі діти 134
- Злочин 210, 379–386
з ненависті 406
- Злочинність неповнолітніх 209
- Зносини 343–344, 356–358
- Іграшки 188, 192, 241
- Ідентичність чоловічої статевої
ролі (MSRI) 129
- Ізолянти 134
- Імпульсивний
гіперіндивідуалізм 135
- Індіанці кроу 88
- Індія 184
- Іноземні мови 250
- Інститут сім'ї та роботи 199,
273
- Інституції
гендер як 145–154, 164–
165

- наси́льство як проблема
386
- Інструментальні стилі 127,
177, 328, 329, 384, 405
- Інтерналізована екстернальність
102
- Інфібуляція 85
- Інший 10, 11, 16, 141
- Іншим голосом* (Gilligan) 117
- Ірак 388
- Ірландія 206
- Іспанія 184
- Італія 202, 380
- Каліфорнія 221, 380, 385
- Канада 197, 200, 202
- Капіталізм 76, 82
- Католицькі навчальні заклади
263
- Керамік 91
- Керована властивість, гендер
як 164
- Клас 154
домашнє насильство і 406
дружба і 322
освіта і 256
сексуальність і 370
хатня робота і 197
- Клітор 41, 115, 344
- Кліторідектомія 84–87
- Книга для батька* (Dwight) 174
- Когнітивний розвиток 111, 117
- Когнітивні фільтри 111
- Коледж 233
гендеризація фаху 153
дискусія про навчання
жінок у 33
зарплата залежно від
фаху 253
згвалтування у кампусах
395
одностатевий 255–256, 258
- Коледж Mary Baldwin 261
- Коледжі
Ivy League 255
Seven Sisters [Сім сестер]
255
- Колонізація 82
- Комерційна реклама 240
- Комісія
з питань насильства та
молоді 374
з питань рівних
можливостей
працевлаштування (ЕЕОС)
276, 282, 286, 297, 298
з питань скляної стелі
289, 295
- Компанії Fortune 500 287, 302
- Комплекс Попелюшки* (Dowling)
19
- Композиційна хибність 283
- Комп'ютерні програмісти 281
- Коніаг 91
- Конкуренція 314
- Конторські службовці 279,
281, 286
- Контролювання народжуваності
207, 208, 355
- Конференція в Білому Домі
з проблем дітей 176
- Корнельський університет 60
- Кортизон 55
- Коста-Рика 202
- Кохання
американський стиль 332–
339
гендер і 331–332
- Крамничний крадіж 383
- Краніологія 44
- Кривдження
дитини 224, 225, 385
сексуальне 204, 394
літньої людини 385
подружжя 400–405

- Кровозмішення 107, 394
 Кровопускання 84
 Крос-культурні конструювання
 4, 69–100
 близькі стосунки і 328
 визначеннях гендеру 70–73
 гендерна відмінність 69–70,
 76–78
 гендерна домінація і 76–78,
 81, 98
 гендерні ритуали і 83–87
 згвалтування і 81
 кількість гендерів і 87–90
 насильство і 377
 поділ праці і 74–75, 81, 82
 сексуальність і 90–93, 370
 Ксаніт 90
 Кубео 95
 Кубинці 406
 Кувад 86
 Культ
 примусової маскулінності
 128
 хазяйновитості 383
 Культура *див. також* Крос-
 культурні конструювання
 Культура самозневаги 142
 Культурний релятивізм 100
- Ланго 91
 Латиноамериканці 284, 370,
 406
Легенда про сонну печеру
 (Irving) 251
 Лесбійки 49 *див. також*
 Гомосексуалісти
 біологічний детермінізм
 щодо 63, 65
 гендерна конформність і
 361–367
 домашнє насильство і 406
 дослідження мозку щодо
 51
- дружба і 326
 крос-культурне ставлення
 до 88
 політичні 364
 психологічний підхід щодо
 106
 сім'я і 183, 220–224
 шлюб і 171
- Липка підлога 287
 Лікарі 151, 285
 Луїзіана 216
- М. Батерфляй* (п'єса) 157
 Магнітно-резонансне
 зображення (МРЗ) 47
 Марінд-анім 93
 Маркеза 94
 Маркс, Карл 76
 Марокко 279
 Масаї 96
 Масачусетс 221
 Маскулінізація
 безвідповідальності 209
 Маскулінізація сексу 340, 348,
 355
 Маскулінна бравада 378
 Маскулінність 412, 415
 гегемоністське визначення,
 її 140
 гіпер- 79, 126, 130, 368
 дискусія щодо 12–15
 диференціальна
 соціалізація і 5
 крос-культурні
 визначення, її 377
 культ примусової 128
 множинні визначення, її
 15–17
 набуття дітьми, її 191, 192
 насильство, прирівнюване
 до 392
 політика і 24

- помітність, її 7
 соціальне конструювання,
 її 134
 теорія статевих ролей щодо
 127, 138
- Мастурбація 345, 348, 356, 370
 Математика 19, 47, 124,
 250, 263
- Материнська відпустка *див.*
 Батьківська відпустка
- Материнський інстинкт 37,
 40, 72
- Матрилінійність 99
- Мегінаку 81
- Менструальний цикл 37, 40, 42
- Меншини *див.* Раса
- Мережа ресторанів Hooters 276
- Мисливство 78, 328
- Мисливські та збиральницькі
 суспільства 37, 40, 74,
 98, 313
- Мідлтаун 181
- Міжнародна організація праці
 202
- Міжнародні конференції
 з питань дослідження
 насильства в сім'ї 406
- Міжпланетарна теорія гендеру
 2, 5, 17, 23, 24, 134,
 231, 410
- Мінесота 61
- Місяця, впливи 42, 93
- Множинні визначення гендеру
 15–17, 139
- Мова 18, 120
- Мовні здібності 46, 124
- Могаве 89
- Мозок 3, 33, 34
 відмінності між півкулями
 44, 54
 гомосексуалізм і 48–51
 «його» та «її» 43–48
 латералізація в 46–48
- Мозолясте тіло 47
- Молодчики зі шпорами 163,
 246
- Молодь і насильство 374
- Мундугамор 72
- Наваго 88
- Навколишнє середовище,
 ставлення до 81
- Навчальні заклади *див.* Освіта
- Нагане 89
- Над-Я 102
- Надле 88
- Напад на людину, що бігла
 підтюпцем у Центральному
 парку 14
- Напівкастрація 84
- Населеність в'язниць 380, 385
- Насильство 146, 373–408 *див.*
також Агресивність;
 Домашнє насильство
 американська історія, його
 389–392
 безбачченківство і 210
 на телебаченні 243
 поміж братами та сестрами
 224
 проти жінок 81, 392–407
 сексуальність і 347
 соціобіологія щодо 37
 як інституційна проблема
 386–389
- Наука 250, 254, 263
- Національна академія наук
 210, 375
- Національна комісія з
 оцінювання освітянського
 поступу 254
- Національна комісія з питань
 гомосексуалізму та
 лесбійства 63
- Національна організація жінок
 (NOW) 243, 263

- Національне дослідження проблем насильства в сім'ї 406
 Національний аналітичний центр з питань з'ясування у шлюбі та на 399
 Національний день усвідомлення нерівності в оплаті 284
 Національний звіт про роботу та сім'ю 306
 Національний інститут психічного здоров'я 206
 Національний комітет з питань рівності в оплаті 121, 122, 284
 Національний центр дослідження громадської думки (NORC) 345, 351, 356
 Невірність 349
 Невроз 103
 Незайманість 356, 358
 Нездатність до навчання 247
Неминучість патріархату (Goldberg) 62
 Непомітність 292
 Нереляційна сексуальність 359
 Нідерланди 200
 Нідерландський інститут дослідження мозку 51
 Німеччина 184, 211
 Нова Гвінея 71, 93
 Норвегія 208, 227
 Норма
 «вороже середовище» 244, 299
 «найбільший інтерес дитини» 217, 219
 «послуга за послугу» [quid pro quo] 298
 «розсудлива жінка» 302
 Нью-Джерсі 221, 223
 Нью-Йорк 221, 385
 Об'єднані Арабські Емірати 279
 Обрізання 83–87
 Огляд Yankelovitch 270
 Одинокі жінки 171
 Одностатеві навчальні заклади 256–258, 262–264
 Одяг від Ralph Lauren 248
 Океанія 329
 Омані 90
 Оманливі розрізнення 17–22
 Оператори комп'ютерного набору 281
 Опікунство над дитиною 217–220
 Оральна стадія 103
 Оральний секс 95, 350, 357, 370
 Оргазм 341, 343, 344, 346, 353, 357
 міф про вагінальний 355
 Організації із захисту прав батька 218, 220
 Організація економічної співпраці та розвитку 273
 Орегон 221
 Освіта 230–264
 гендер у сучасній системі 254–258
 гендерне розходження в юності 243–251
 гендерована аудиторія в 235–238
 гендероване місце роботи в 251–254
 дискусія про жіночу зарплата і 285
 насильство в кампусах 373
 прихований навчальний план в 232, 251

- традиційна для чоловіків
232–234
щодо гендерної рівності в
262–264
- Особи в одязі протилежної статі
160
- Особливі расові та етнічні групи
див. Раса
- Панама 388
- Партнерський шлюб 330
- Патрилійність 73, 77, 78
- Патрулювання магістралей
Каліфорнії 380
- Пенсільванія 221
- Первинні статеві
характеристики 155–158
- Передменструальний
дисфоричний розлад 121
- Передменструальний синдром
56, 70, 121
- Піароас 378
- Південна Америка 329
- Південці 390
- Півострів Лабрадор 77
- Підліткова вагітність 93–96,
206, 244
- Підліткова сексуальність 356
- Підпал 380
- Підтримча дія 144, 219, 305
- Платон 312
- Повторний шлюб *див.* Шлюб
- Пограбування 375, 384
- Подвійний стандарт 342
- Поділ праці 74, 81, 82, 313
- Пожежники 290
- Позашлюбні діти 208 *див.*
також Підліткова
вагітність
- Поклоніння (Emerson) 133
- Поклоніння Богині 98
- Полігамія 72
- Політика
біологічного детермінізму
61–66
догляду за дитиною 198–
203
гендерної відмінності та
домінування 24–26
хатньої роботи 193–203
- Політика репродуктивного
ритуалу (Paige and Paige)*
86
- Політичні лесбіянки 364
- Поло 248
- Помітність гендеру 7, 15
- Поради лікаря для жінок
стосовно здоров'я й хвороб
(Taylor)*
- Порнографія 345, 347, 359
- Посередницька рада Великого
Нью-Йорка з питань сім'ї
та розлучення 216
- Посібник зі статистики та
діагностики психічних
розладів (DSM)* 121
- Посідання символічного права
[Tokenism] 291–296
- Постанова про
громадянські права від
1964 р. 296, 304
громадянські права від
1991 р. 289
захист шлюбу 221
освіту від 1972 р. 264
рівну оплату 286
- Походження видів (Darwin)* 31
- Походження людини (Darwin)*
32
- Походження сім'ї, приватної
власності та держави
(Енгельс)* 76
- Правники 152

- Працівники
 аграрного сектору 279
 виробничої сфери та
 транспорту 279
 з блакитними комірцями
 298 *див. також*
 Робітничий клас
 сфери послуг 279
- Природний добір 33
- Прискорена еякуляція 353
- Прихований навчальний план
 232, 251
- Про дружбу (Montaigne)* 313
- Прогестини 55
- Програми щодо порівнянної
 значимості 304–306
- Проміжне обстеження 275
- Просторова сегрегація 80, 83
- Просування по службі 286–291,
 294, 305
- Професійна система 127
- Професійні травми/смерть 290
- Профспілки 153
- Псевдогермафродити 69
- Психоаналітична теорія
 близьких стосунків 328–
 330
 насильства 376
 феміністські закиди щодо
 114–121
- Психоз 103
- Психологічний підхід 101–132
 відмінностей розвитку,
 щодо 124–125
 феміністські закиди щодо
 114–121
- Психологія розвитку 114–121
- Пуерториканці 406
- Пункт Конституції США про
 цілковиту віру й довіру 220
- Пурда 86
- 5-альфа-редуктаза 60
- Рада з сімейних досліджень 205
- Рада захисту систем якості 302
- Раса 142, 154
 домашнє насильство і 405
 дослідження мозку і 43
 робота і 275, 284, 287,
 290, 305
 сексуальність і 370
 теорія статевих ролей щодо
 138, 139
 шлюб і 181
- Расизм 126, 127, 322
- Революція, що відстоюється
 194
- Релігія 98
- Реляційні конструювання
 гендеру 132, 139
- Репродуктивні стратегії 35–38,
 39
- Ретельне обстеження 275
- Рефлексивна пасивність 135
- Ритуали, пов'язані з гендером
див. Гендерні ритуали
- Рівні народжуваності 93, 94,
 206
- Різвяна колядка (Dickens)* 279
- Робітничий клас 323, 370 *див.*
також Працівники «з
 синіми комірцями»
- Робота 265–308, 329, 333 *див.*
також Сексуальне
 цькування; Зарплата
 в системі освіти 251–254
 дитсадки і 204–206
 гендерні ідеології на 269–
 274
 гендерна дискримінація на
 274–276
 засоби подолання нерівності
 303–307
 зміна гендерного складу, її
 266–269

- посідання символічного права у 291–296
 просування по службі на 286–291, 294, 305
 сім'я і 172–178, 227–229, 306, 307–308
 скляна стеля на 286–291
 статева сегрегація на 153, 276–283
 хатня робота на додаток до 193–195
- Рогипнол *див.* Згвалтування
 Родинна система 127
 Розвиток плоду 53, 55, 58
 Розділ IX 245, 264
 Розділ VII 296, 303, 304
 Розлад браку уваги (ADD) 11, 174, 247
 Розлади харчування 244
 Розлучення 171, 184, 185, 335
 історичний погляд на 176, 182
 проблема, його 211–217
 Розмежування сфер діяльності 128, 173, 176, 194, 329, 413, 415 *див. також*
 Статева сегрегація
 кохання і 333
 робота і 252, 266
 Розмисли про дружбу (Taylor) 313
 Розумове відставання 247
 Рольові моделі 127, 314
 Росія 279, 336, 380
- Самбіа 91
 Самбо-теорія утиску 142
 Самоповага 193, 244, 247
 Саморозкриття 314, 320
 Сартр, Жан-Поль 132
 Світи болю (Rubin) 357
 Сексизм 127
- Сексуальна аддикція 360
 Сексуальна орієнтація *див. також* Гомосексуалісти; Лесбійки
 гендерна ідентичність і 104, 105, 107, 113
 розвиток мозку і 48–51
 Сексуальна політика (Millet) 412
 Сексуальна революція 355
 Сексуальне кривдження 107, 204, 393
 Сексуальне цькування/
 домагання 296
 вартість його 302
 норма «вороже середовище» 244, 299
 норма «послуга за послугу» [quid pro quo] 298
 норма «розсудлива жінка» 302
 чоловіки, потерпілі від 302
 Сексуальні фантазії 345, 359
 Сексуальність 340–372
 диференціальна соціалізація і 350–354
 дружба і 324
 крос-культурні відмінності в 90–93, 370
 нереляційна 359
 подвійний стандарт і 341–344
 подолання гендерного розриву у 354–361
 соціобіологія щодо 34–38
 чинники, відмінні від гендерного впливу 370–372
 Сентиментальна модель 171
 Середній клас 370
 Сестринський догляд 293
 Синдром побитого чоловіка 401
 Синдром сфальцьованої вклейки 359

- Сиріоно 95
 Ситуативні визначення гендеру 139
 Сіванс 92
 Сімейна зарплата 172
 Сімейний дохід 273
 Сімейні цінності 169, 170, 171, 227
 Сім'я 20–22, 169–229 *див. також* Діти; Батьки; Шлюб
 історія, її 172–184
 майбутнього 226–229
 робота і 173–177, 227–228, 303, 307–308
 «сконструйовані проблеми», її 203–204
 Скляна стеля 286–291
 Скляний ескалатор 294
 Скляний підвал 290
 Смертна кара 392
Смерть комівояжера (Miller) 270
 СНІД 50, 355, 369
 Сонограми 187
 Соціал-дарвінізм 32, 34, 67
 Соціалізація *див.*
 Диференціальна соціалізація
 Соціальне конструювання 6, 15, 133–165
 витлумачення, його 164–165
 влада і 143–145
 гендер як інституція в рамках 145–154
 чинення гендеру в рамках 154–162
 Соціальні взаємодії 134, 164
 зміни 142
 науки 250
 працівники 293
 чоловіки 90
- Соціобіологія 34
 огляд теорії 34–38
 як доладна оповідка 38–43
 Соціологія 134, 162 *див. також*
 Соціальне конструювання
 Спадщина 76
 Співжиття 182
 Спілкування 18
 віч-на-віч 318, 323
 пліч-о-пліч 318, 323
 Спільне навчання 233, 254–258, 263
 Спільне юридичне опікунство 217, 219
 Спорт 191, 264
 Стадії морального розвитку 117
 Статева зрілість 53, 59–61 *див. також* Юність
 Статева освіта 355
 Статева сегрегація 82, 92 *див. також* Розмежування сфер діяльності на роботі 153, 276–283
 просторова 81, 83
 Статеві гормони 34 *див. також*
 Особливі типи гермафродити і 59–61
 гомосексуалісти і 57–59
 розвиток плоду і 53, 55–59
 статевої зрілості 53, 59–61
 теорії гендерної відмінності і 53–57
 Статус жінок 78, 92, 162, 202, 393
 Стаття
 гендер, на противагу 3, 69
 як гендерна роль 155
Стать в освіті, або Чудовий шанс для дівчат (Clarke) 33
Стать і особистість (Terman and Miles) 107

- Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах* (Mead) 71
- Стрес 21
- Стрільянина у Колумбійській середній школі 13–14, 373
- Структурно-функціональна теорія 177
- Студенти права 299
- Студенти-медики 299
- Суперницька модель освіти 259, 260, 281
- Суспільство в Америці* (Martineau) 69
- Тайвань 184
- Танала 91
- Татусині дні 227
- Телебачення 240
- Телефон 318, 321
- Теорія
об'єктних відношень 116
союзництва 78
спадкоємності 78
статевих ролей 108 *див.*
також Гендерні ролі
огляд 125–132
проблеми стосовно
137–142
соціальне
конструювання,
порівняно з 136–
142, 145, 151
- Тест
IQ- 44, 244
M—F 108–111, 125
- Тестостерон 5, 53–57, 70, 146
гермафродити і 60
гомосексуалісти і 57–59
дозвільний вплив на
агресивність 54, 55
- мозок і 45
наси́льство і 375
- Тестостерон і соціальна структура* (Kemper) 55
- Тестостероновий душ 45, 53, 58, 69, 76
- Техас 385
- Тілесне покарання 224
- Тонґа 94
- Торгівля хутром 77
- Травесті 160
- Транссексуали 51, 160, 161
- Тробріандці 95, 370
- Тубільні американці 88, 95
- Туреччина 279
- Угорщина 184
- Уельс 382
- Університет
Мічиганський 233
Пенсільванський 82
Чиказький 345
штату Нью-Йорк
у Стоуні Бруку 254
- Уречевлення 353
- Усереднені відмінності 22
- Фалоцентризм 344, 353
- Федеральний округ
Колумбія 221
- Фемінізація
бідності 209
коханья 315, 338, 355
- Фемінізм
біологічний детермінізм і
63
влада і 143
дружба і 312–315
злочин і 381

- лесбійанство і 364
 порнографія і 347–349
 сексуальність і 355
 сімейні цінності і 171
 щодо психоаналізу та психології розвитку 114–125
- Фемінність 415
 диференціальна соціалізація і 5
 емпатична 17, 140
 крос-культурні визначення, її 378
 множинні визначення, її 15–17
 набуття дітьми, її 191, 192
 політика і 24, 25
 соціальне конструювання 134–137
 теорія статевих ролей щодо 127, 128, 137–140
- Фізична зовнішність 190
 Фізичні вади 274
 Фінляндія 385
 Флорида 381, 385
 Фонд подружніх прав 221
 Франція 184, 211
 Фрідріх II 134
 Фройд, Зигмунд 29, 49, 101, 111, 114, 191, 265, 376
 Функціоналізм 74
- Хага 94
 Хатня робота 194–198, 222, 228, 229, 308
 Хенху 96
 Хронік Хайді (Wasserstein) 327
Хто є ким серед американських жінок 255
- Цитадель [Citadel, The] 118, 230–232, 259–262, 295
- Чамбулі 72
 Чилі 184
 Чоловік і жінка (Mead) 71
 Чоловіки й жінки корпорації (Kanter) 20, 149, 292
 Чоловіче домінування див.
 Гендерна домінація
 Чоловічі курені 81
 Чоловічі узи 80, 92, 97
 Черношкірі
 домашнє насильство і 405
 дружба і 322
 злочин і 380
 насильство і 391
 освіта і 257, 262, 264
 позашлюбне дітонародження у 208
 робота і 268, 275, 284, 287
 сексуальність і 370
 сім'я і 181
 теорія статевих ролей щодо 130
 хатня робота і 198
- Шаванте 378
 Швеція 208, 211, 227
 Шкала конфліктних тактик (CTS) 403
 Школа лідерства для молодих жінок 263
 Шлюб 170
 вік першого 177, 182
 довічний 216
 дружба і 323
 гендерований 184–185
 згвалтування і 398
 історичний погляд на 172, 176, 181–183

коханця і 331–332,
336–337
партнерський 330
повторний 185, 211
подружнє вбивство в
385, 393, 400, 407
сексуальність і 371

*Щодо генезису комплексу
кастрації у жінок
(Horney) 115*

Юність 243–251 *див. також*
Статева зрілість 243
Юрок 96

Я 102
Яномамо 93
Япезе 95
Японія 184, 336

Abbott 174
Acker, Joan 150, 154
Addams, Jane 176
Adler, Freda 381
Agnes (транссексуал) 161
Ahrons, Constance 211
Alexander, Richard 38
Allen, Woody 353
Almeida, David 21
Amato, Paul 209, 212, 215
Amherst Student, The 251
Anderson проти міста Bessemer
(Північна Кароліна) 288
Anthony, Albert 84
Arendt, Hannah 145
Arizona Diamondbacks 201

Babcock, Barbara 305
Bailey, J. Michael 52, 63
Ball, Edward 11

Ballard, Martha Moore 194
Bank, Barbara 321
Bank of Montreal 290
Barash, David 37
Barbano проти округу Madison
288
Barnet, Rosalind 206
Baron, James 281
Beauvoir, Simone de 313, 387
Bebin, Mary 186
Beckwith, Jonathan 48
Beecher, Catharine 174
Behan, Peter 45, 53
Bem, Daryl 129
Bem, Sandra 129
Beneke, Tim 397
Benjamin, Jessica 116
Bergman, Abraham 225
Bernard, Jessie 185
Bethlehem Steel Corporation 286
Bettleheim, Bruno 115

- Bielby, William 281
 Birdwhistell, Raymond 171
 Blankenhorn, David 209
 Bleier, Ruth 45
 Block, Jack 214
 Block, Jeanne 214
 Bobbitt, Lorena 403
 Booth, Alan 209, 215
 Brain, Robert 329
 Brawdy, Tawnya 245
 Bray, Robert 63
 Brehm, Sharon 315
 Brontл, Charlotte 269
 Brontл, сестри 9
 Brooks, Gary 359
 Brown, Rita Mae 340
 Brown проти Ради освіти міста
 Топека 264, 275
 Bryn Mawr [коледж] 255
 Buffery, A.W.H. 46
 Bunch, Charlotte 65
 Bunting, Josiah, III 260
 Bush, George 388
 Business Week 287
 Byron, Lord 311, 312
- Caldicott Award Caldicott-премії
 239
 Caldwell, Mayta 316
 Campbell, Helen 194
 Cancian, Francesca 331, 338
 Caplan, Paula 121
 Caplow, Theodore 181
 Carnegie Corporation 374
 Carter, Betty 216
 Carter, Jimmy 147, 388
 Cattell, J. McKeen 252
 Cazenave, Noel 406
 Chafe, William 177
 Cherlin, Andrew 205, 218
 Chodorow, Nancy 116, 117, 129,
- 328, 329
 Clark, Don 223
 Clarke, Edward C. 33, 232
 Cleveland Indians 201
 Clinton, Bill 13, 284, 298, 344,
 388
 Cohen, Ted 322
 Cohn, Carol 388
 Cohn, Samuel 281
 Coleman, James 251
 Coltrane, Scott 79, 183, 229
 Connell, R.W. 16, 140
 Converse-коледж 261
 Cook, A. 306
 Coppen, Alec 56
 Cosby, Bill 242
 Crosby, Faye 308
 Curie, Marie 239
- Daily Californian 233
 Dalton, Katherina 40
 Darwin, Charles 31, 34
 Davenport, William 93
 Davidson, Lynn 317
 Davis проти Ради освіти округу
 Monroe 245
 Dawkins, Richard 35
 Dean, Craig 221
 Dell, Floyd 415
 Demilio, John 64
 Demo, David 227
 Demos, John 173
 DeSimone, Diane 46
 Dewey, John 101, 258
 Diaz проти Pan American World
 Airways 281
 Dickens, Charles 9, 279
 Dickinson, Emily 194
 Dinnerstein, Dorothy 116
 Dobash, Russell 400
 Donato, Katharine 281

- Dorner, Gunter 49, 58
 Dowling, Colette 19
 Duberman, Lucille 317
 Duke-університет 254
 Dupont Corporation 201
 Durant, Henry Fowle 230, 233
 Durden-Smith, Jo 46
 Dwight, Theodore 174
- East Bay [Східна Затока] 93
 Economist, The 202
 ЕЕОС проти Sears 282
 Ehrenreich, Barbara 377
 Ehrhardt, Anke 55
 Eisler, Riane 98, 99
 Ellison проти Brady 301
 Emerson, R. 400
 Emerson, Ralph Waldo 133
 Epstein, Cynthia Fuchs 18, 62, 261
 ER (телевізійна програма) 242
 Eves Rib [Євове ребро] (Pool) 47
- Farrell, Warren 131, 144, 290
 Faulkner, Shannon 230, 260, 261
 Fausto-Sterling, Anne 56
 Fineman, Martha 219
 Finklehor, David 399
 Fisher, Helen 97
 Fisk, N. 56
 Fitzgerald, Louise 301
 Foote, Mary Hallock 194
 Ford, Maggie 264
 Forster, E.M. 339
 Foucault, Michel 49, 330, 340
 Fox, Robin 37
 Franklin, Christine 245
 Friedan, Betty 180
 Friedel, Ernestine 93
 Frost, Robert 229
- Fukuyama, Frances 99
 Furstenberg, Frank 218
- Gagnon, John 368
 Gallup-опитування 184, 216
 Garfinkel, Harold 161
 Gaylin, Willard 270
 Gelles, Richard 226, 399
 Gerson, Judith 153
 Gerson, Kathleen 20
 Geschwind, Norman 45, 53
 Ghandi, Indira 146
 Gilder, George 363
 Gilligan, Carol 249, 259
 Gilligan, James 381, 391
 Gillis, John 175
 Gimbatas, Marija 98
 Gingrich, Newt 14, 183
 Goffman, Erving 16, 148
 Goldberg, Steven 53, 62, 69
 Good, Glenn 360
 Goode, William J. 332
 Gottfredson 382
 Gottfredson, Michael 375
 Gottman, John 301
 Gould, Stephen Jay 39
 Gray, J. 46
 Gray, John 1
 Greeley, Andrew 228
 Green, Richard 56, 362
 Greenblat, Cathy 336, 337
 Gregor, Thomas 80, 81, 82
 Griffin, Susan 395
- Hacker, Helen 142, 320
 Hall, G. Stanley 233
 Hardy, Thomas 9
 Harpers Bazaar 176
 Harris, Eric 13, 15
 Harris, Marvin 77
 Harris, Shanette 323

- Hartmann, Heidi 294
 Hedberg, Allan 380
 Heilbrun, Carolyn 244
 Heiman, Julia 357
 Henry, George W. 111
 Herdt, Gilbert 61, 91
 Hess, Beth 316
 Higginson, Thomas Wentworth 258
 Hill, Anita 297
 Hirschi, Travis 375, 382
 Hochschild, Arlie 194, 196, 272
 Hoffman, Dustin 156
 Hofstadter, Richard 67
 Hopkins, Ann 289
 Hopkins проти Price Waterhouse 289
 Horney, Karen 115
 Houck, C. Weston 261
 Hubbard, Ruth 67
 Hughes, Langston 265
 Human Development Report 267
 Hyde, Janet 46

 Imperato-McGinley, Julliane 60
 Irving, Washington 251

 Jacklin, Carol 124, 190
 Jackson, Andrew 387, 390
 Jackson, Joe 363
 James, Henry 9
 Jencks, Christopher 256
 Jenness, Valerie 13
 Jewett, Milo 233
 Jobs Related Almanac 290
 Johnson, Allan 394
 Johnson, Lyndon 387
 Johnson, Virginia 365, 367
 Jones, Paula 298
 Journal of the American Medical Association 344

 Kaczynski, Theodore 374
 Kadushin, Alfred 294
 Kanter, Rosabeth Moss 20, 149, 292
 Katz, Jack 383
 Kemper, Theodore 55
 Kephart, William 335
 Kessel, Neil 56
 Kessler, Ronald 21
 Kessler, Suzanne 156, 161
 Kessler-Harris, Alice 282
 Kinsbourne, Marcel 48
 Kinsey, Alfred 52, 95, 233, 341, 345, 357, 370
 Kinsley, Michael 305
 Kipling, Rudyard 41
 Kiser, Jackson 261
 Klebord, Dylan 13, 14
 Klee, Paul 133
 Kluckhohn, Richard 84
 Kluckhohn, Clyde 91, 95
 Kohlberg, Lawrence 112, 117
 Komorovsky, Mirra 314
 Koss, Mary 358
 Kraus, Vered 293
 Kruk, Edward 213

 Ladies Home Journal 197
 Laing, Alison 160
 Lasch, Christopher 228
 Layng, Anthony 36
 Leacock, Eleanor 77, 100
 LeBon, Gustav 33
 Lefkowitz, Bernard 396
 Lerner, Gerda 174
 Lerner, Max 180
 Lessing, Doris 311
 Levant, Ronald 359
 LeVay, Simon 49, 64, 66
 Levi-Strauss, Claude 78
 Levine, Martin 360
 Levinson, Daniel 315

- Levy, Jerre 46
 Lewinsky, Monica 344
 Lewis, C.S. 313
 Lewis, Robert 314
 Lewontin, Richard 39

 Lifton, Robert Jay 416
 Long, James 34
 Lopata, Helena 137
 Lorber, Judith 285, 376
 Lott, B. 190
 Lotus 290
 Lyle, Katy 245
 Lynd, Helen 181
 Lynd, Robert 181

 Maccoby, Eleanor 124, 190, 217
 MacKinnon, Catharine 296, 342
 MacLeish, Archibald 179
 Mainardi, Pat 194
 Malinowski, Bronislaw 370
 Manson, Marilyn 13, 157
 Martin, Lynn 299
 Martino, Wayne 250
 Mason, Karen Oppenheim 307
 Masters, William 365, 367
 Mattox, William R. 205
 Maudsley, Henry 234
 McClintock, Barbara 42, 147
 McKenna, Wendy 156
 McNeil, Mike 276
 McVeigh, Timothy 374
 Mead, Margaret 70, 80, 169,
 369, 390
 Meir, Golda 146
 Messerschmidt, James 164, 407
 Michaels, Stuart 368
 Michelet, Jules 340
 Miles, Catherine Cox 107, 110,
 125

 Mill, John Stuart 409
 Miller, Arthur 271
 Miller, David 127
 Miller, Stuart 325
 Millett, Kate 412
 Million Man March 415
 Mills, C. Wright 133
 Mills-коледж 230
 Mitsubishi Motor Corporation
 299
 Mnookin, Robert 217
 Money, John 55
 Montaigne, Michel 313
 Moore, Mary Tyler 242
 Mother to son 265
 Muehlenhard, Charlene 352

 Nardi, Bonnie 98
 Nardi, Peter 326
 Neison, F.G.P. 382
 New York Times 63, 196, 261,
 286
 Newsweek 68, 183
 Noonan, K.M. 38

 OBarr, William 18
 Orenstein, Peggy 238, 254
 Overing, Joanna 378

 Packwood, Robert 298
 Padgug, Robert 67
 Paige, Jeffrey 86
 Paige, Karen 86
 Parsons, Talcott 127, 177
 Peiss, Kathy 153
 Peplau, Letitia 316
 Peters, Joan 206, 308
 Piaget, Jean 111
 Pillard, Richard 52
 Pinnard, Richard 63

- Pittman, Frank 209
 Pleck, Joseph 129, 314
 Plummer, Ken 367
 Pollack, William 249
 Pollitt, Katha 170, 272
 Pool, Robert 47
 Popenoe, David 209, 210, 212
 PromiseKeepers 415
 Publix Super Markets 287
 Pyke, Katherine 165
- Quayle, Dan 169
 Quindlen, Anna 196
 Quinn, Jane Bryant 19
- Rachman, Abdul 374
 Radcliffe [коледж] 255
 Reagan, Ronald 269, 388
 Redbook 200
 Reebok International 290
 Reed, Lou 169
 Reeves, Peggy 393
 Reiter, Ashley 244
 Reskin, Barbara 277
 Reynaud, Emmanuel 344
 Rhode, Deborah 232, 300
 Riche, Martha Farnsworth 199
 Riesman, David 256
 Risman, Barbara 20, 202
 Rodman, Dennis 160
 Roosevelt, Theodore 176, 387
 Rosaldo, Michelle 98
 Ru Paul 160
 Rubin, Gayle 23
 Rubin, Lillian 116, 183, 317,
 324, 326, 327, 328,
 333, 339, 342, 348,
 356, 357, 370
 Ruskin, John 408
- Sacks, Karen 70, 77
 Saddam Hussein 389
 Sadker, David 236
 Sadker, Myra 236
 Sadler, Bernice 245
 Sanchez-Jankowski, Martin 210
 Sanday, Peggy Reeves 81
 Sapolsky, Robert 54
 Schroeder, Pat 200
 Schwartz, Martin 404
 SCIL 261
 Scully, Diana 396
 Sears 282, 283
 Seelye, L. Clark 233
 Segal, Lynne 330
 Seidler, Vic 392
 Shakespeare, William 29, 373
 Sheffield, Carol 163
 Shelton, Beth Ann 198
 Shepard, Matthew 13
 Sherrod, Drury 326
 Sherrod, Nancy 360
 Shilts, Randy 64
 Simmons, Martin 323
 Simon, Rita 381
 Simpson, Nicole 401
 Simpson O.J. 401
 Skolnick, Arlene 214, 226
 Smith [коледж] 233, 254
 Solomon, Robert 339
 Sommers, Christina Hoff 247
 Spain, Daphne 80
 Spock, Benjamin 199
 Stacey, Judith 140, 223
 Steinberg, Ronnie 284, 306
 Steinem, Gloria 57
 Steinmetz, Susan 402
 Stimpson, Catharine 7, 250
 Stoller, Robert 161
 Stoltenberg, John 347
 Stone, I.F. 388
 Stone, Lawrence 211, 331

- Stonewall-протести 363
 Stowe, Harriet Beecher 174
 Straus, Murray 224, 398, 404
 Stryker, Susan 161
 Swain, Scott 321
 Swanson, E. Guy 127
 Symons, Donald 36
- Tannen, Deborah 18, 120, 259
 Tavis, Carol 17, 39, 81, 257,
 333, 338
 Taylor, Jeremy 313
 Taylor, Mary 269
 Taylor, W.C. 31
 Teller, Edward 386
 Tennyson, Alfred Lord 173
 Terman, Lewis 107, 110, 125
 Thatcher, Margaret 146
 Thomas, Clarence 297, 302
 Thompson, E.P. 164
 Thompson, Michael 247
 Thorne, Barrie 137, 140, 193
 Tidball, Elizabeth 255
 Tiger, Lionel 37, 78, 313, 314,
 328
 Tisch, Ann Rubenstein 263
 Toch, Hans 392
 Tocqueville, Alexis de 1, 175
 Todd, John 31, 32
 Toren, Nina 293
 Trans World Airlines (TWA)
 275
 Tresemer, David 142
 Troiden, Richard 360
 Tsongas, Paul 200
 Turner, R. 44
- Vassar [коледж] 233, 254, 255
 Vassar, Matthew 233
- Wade, Carole 39, 81
 Walker, Karen 318
 Wall, Shavaun 320
 Wall Street Journal 283, 295
 Wallerstein, Judith 213
 Warner, R. Stephen 142
 Washington Times 64, 65
 Wasserstein, Wendy 327
 Watson, James 64
 Watson, John 176
 Weinrich, James 52
 Weitzman, Leonore 212, 239
 Wellesley [коледж] 233, 254
 West, Candace 155, 164
 West Point 260
 Wharton, Edith 9
 Whisman, Vera 65
 Whitcomb, Dale 302
 Whiting, John W. 84
 Williams, Christine 293
 Williams, Matt 201
 Williams, Walter 88
 Wilson, Edward 34, 37
 Wolfgang, Marvin 381
 Wollstonecraft, Mary 313
 Woodham, Luke 373, 377
 Working Woman 302
 Workplace 2000 269
 Wright, Paul 319
 Wyden, Barbara 362
 Wyden, Peter 362
- Yalom, Irvin 56
 Yeats, William Butler 249
 Yllo, Kersti 399, 405
- Zihlman, Adrienne 74
 Zimmer, Lynn 293
 Zimmerman, Don 155, 164

Науково-популярне видання

**КІММЕЛІ Майкл С.
ГЕНДЕРОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО**

Відповідальний за випуск *О.Хлопова*
Літературний редактор *В.Карпенко*
Комп'ютерна верстка *Н.Погорелова*

Здано до виробництва 17.03.03. Підписано до друку 11.08.03.
Формат 60×84/16. Папір офс. Гарнітура Journal. Друк офс.
Ум. друк. арк. 28,25. Ум. фарб.-від. 28,71. Обл. вид. арк. 28,95. Тираж 1000 пр.

Міжнародний Благодійний Фонд «Видавництво Сфера».
Україна, 04107, м. Київ, пров. Делегатський, 3.

Свідоцтво про внесення у Державний реєстр видавців
ДК № 233 від 07.11.2000 р.

Кімел Майкл С.

К40 Гендероване суспільство / Пер. з англ. — К.: Сфера, 2003. — 490 с.
ISBN 966-7841-65-0

У книжці «Гендероване суспільство» досліджено сучасні уявлення про гендер, що побутують як у стінах академії, так і в нашому повсякденному житті
Для широкого кола читачів.

ББК 88.5

«Нарешті! Маємо підсумок наукових досліджень гендеру, що велися впродовж кількох останніх десятиліть, працю, в якій просіяно силу-силенну накопичених даних, неупереджено їх зважено і великою мірою прояснено й усвідомлено головні моменти розбіжностей. Мені важко уявити людину, яка не скористала б з прочитання цієї скрупульозної, вичерпної й проникливої книжки».

MARTIN DUBERMAN, заслужений професор історії
(аспірантський центр при Університеті міста Нью-Йорка)
і автор книжок «Paul Robeson: A Biography»
та «Left Out: The Politics of Exclusion Essays 1964–1999»

«Гендероване суспільство» — це компендіум відомостей, теорій і фактів про гендер, книжка, що є, без сумніву, найкращою й найвичерпнішою з цієї теми. Насиченою свіжістю й позбавленою жаргонізмів прозою професор Кімвел подає ґрунтовне дослідження того, яким чином гендерна відмінність і нерівність, що становлять невіддільну частину повсякденного життя, підтримуються і соціально структуруються і в громадському, і в нашому особистому житті».

LILLIAN B. RUBIN, автор книжки «The Transcendent Child»

У книжці «Гендероване суспільство» досліджено сучасні уявлення про гендер, що побутують як у стінах академії, так і в нашому повсякденному житті. Проаналізувавши наявні праці з біології, антропології, психології та соціології (у частині 1), провівши власне дослідження гендерованих світів сім'ї, освіти й роботи (у частині 2), а також гендерованих взаємодій у дружбі й коханні, у сексуальності й насильстві (в частині 3), Кімвел висуває три твердження стосовно гендеру. По-перше, він доводить, що відмінності між чоловіками й жінками не є такими суттєвими, як ми собі нерідко уявляємо, і що насправді жінки й чоловіки мають значно більше спільного між собою, ніж нам здається. По-друге, він спростовує уявлення багатьох популяризаторів від психології, які стверджують, що різка нерівність між статями, що впадає нам в око, спричинена гендерною відмінністю. Натомість Кімвел відстоює справедливості зворотного твердження: гендерна нерівність спричиняє відмінності між жінками й чоловіками. По-третє, Кімвел твердить, що гендер не лише аспект індивідуальної ідентичності, а й інституційне явище, вбудоване в організації й інституції, з якими ми щодня маємо справу. У невеличкому епілозі Кімвел формулює висновки, кидаючи погляд на гендерні стосунки в новому столітті. «Гендероване суспільство» — це обґрунтована, авторитетна й майстерно подана констатація стану гендерних стосунків на сьогоднішній день, написана одним з найвидатніших американських мислителів у цій царині. Цей насичений інформацією текст стане в пригоді як науковцям, так і студентам. Укладений автором посібник «Хрестоматія щодо гендерованого суспільства» (OUP, 1999) становить чудове доповнення, призначене для використання в навчальних аудиторіях.

Про автора

Майкл С. Кімвел професор Відділення соціології при Університеті штату Нью-Йорк, Стоуні Брук. Його попередня книжка «Чоловіча частина населення Америки: Історія культури» (1996).